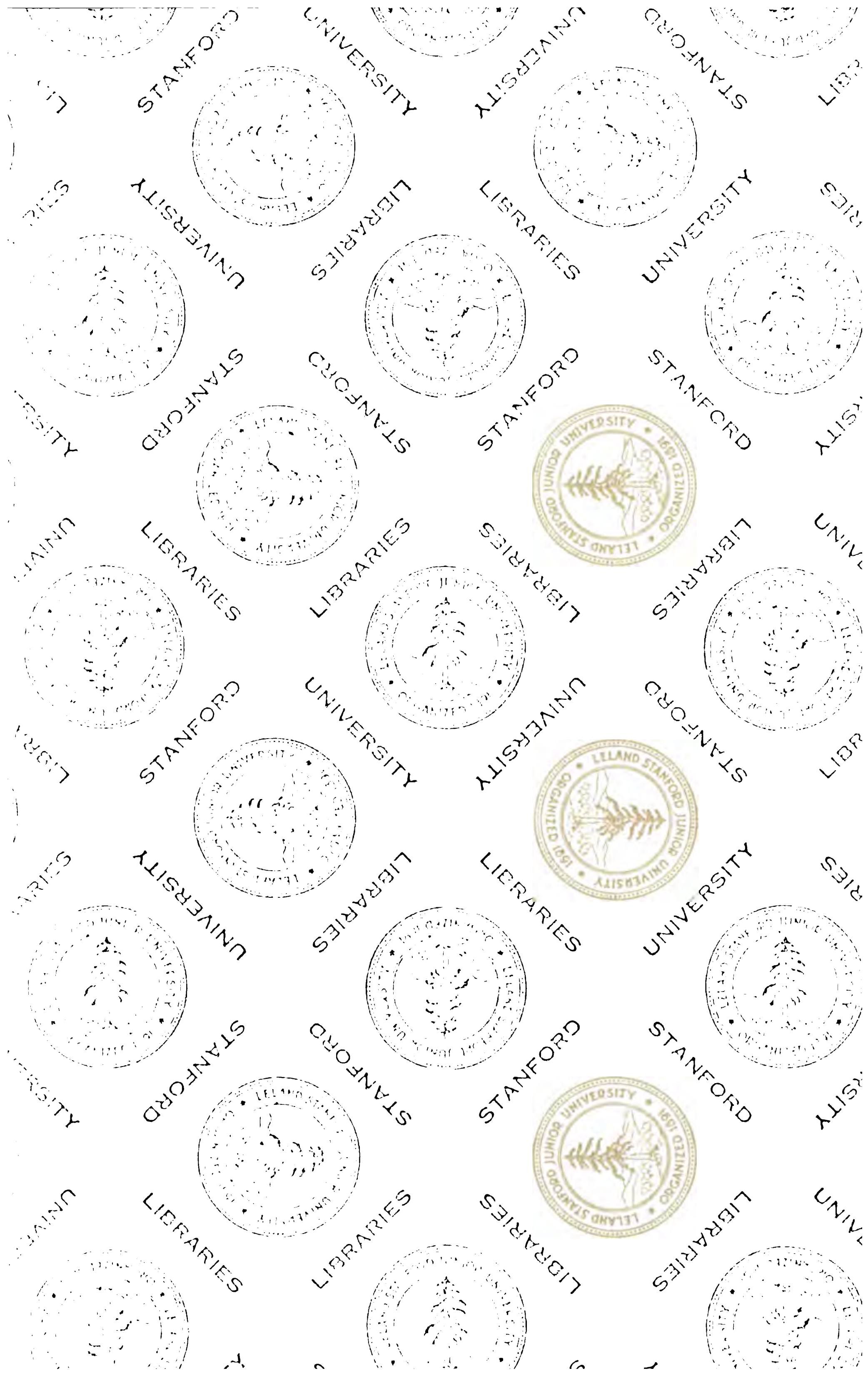
STANFORD
UNIVERSITY
LIBRARIES
LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891

ИСТОРИЈА СРПСКОГА НАРОДА

КЊИГА ДРУГА

ВРЕМЕ КРАЉЕВСТВА И ЦАРСТВА

(1159–1367)

НАПИСАО

ПАНТЕЛИЈА СЛАВКОВ СРЕЋКОВИЋ

ПРОФ. ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ; ЧЛАН СРП. УЧ. ДРУШТВА, СРПСКЕ МАТИЦЕ, ОБШТЕСТВА ИСТ. И ДРЕВН. ПРИ МОСКОВ. УНИВЕР., ЧЛАН СРП. КРАЉ. АКАД. НАУКА.

БЕОГРАД

ШТАМПА КРАЉЕВСКО-СРПСКЕ ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ

1888

ЧИТАОЦИМА.

Од изласка прве књиге: „Историја срп. народа“, протекло је три године. Сувремена научно-историјска критика с похвалом се о њој одазвала (г. Флорински, г. Јастребов, Српски лист и т. д.).

Предајући у руке читалаца другу књигу „*Историје српскога народа*“, надам се, да чиним услугу како нашој књижевности, тако исто своме роду и племену, јер без свестраног познавања своје прошлости, не може се успешно радити за народну будућност.

Употребио сам све изворе, који су изнесени на јавност; али ипак морам рећи, да смо врло оскудни у историјским изворима, јер је петвековно ропство многе наше изворе сатарило и уништило.

У овој другој књизи, Срби ће наћи описану најсјајнију своју прошлост. Што је добро треба пригрлити, а што је било лоше, од њега се чувати.

Нема без погрешке човекове рукотворине. Зато ћу радо примити све исправке, које би научно-историјска критика изнела.

Писац.

ЗОРИ

„Звездо Данице, ти рано раниш,
„Ти рано раниш, високо шеташ,
„Високо шеташ, далеко видиш,
„Видиш ли звездо и нашу Зору?

Нар. пјес.

Ову Историју српскога народа намењујем сенци и спомену покојне и нигда незаборављене моје кћери Зоре (рођ. 29 Окт. 1867; умрла 17 Авг. 1887 године).

Ти си ми, Зоро, највише помагала у књижевном раду и свом својом млађаном снагом изазивала и крепила свако родољубиво предузеће као највећа патриоткиња за све што је српско.

Твоме спомену и твојој сенци и посвећујем ову књигу.

Уцвељени отац

Пантелија.

САДРЖИНА.

ШТАМПАРСКЕ ПОГРЕШКЕ.

СТР.	РЕД		СТОЈИ	ТРЕБА
9	15	оздо	окрур	округ
9	7	«	була	била
11	1	озго	напустути	напустити
22	13	«	Терски	Тирски
22	1	оздо	Кипам	Кипам
23	2	«	а'и	али
23	2	«	питираа	цитирам
27	15	«	Примејустинијаје	Примејустинијаније
28	6	«	правостаиљу	православљу
31	6	«	хтвли бнти	хтели бити
34	1	«	1'81	1181
37	3	«	дозолише	дозво. ише
45	8	«	qribus	quibus
61	2	«	boda	boga
69	13	озго	новоустављеног	новоустановљсног
69	20	«	иноп.іеници	иноплеменици
75	9	оздо	*Каројоеана*	Калојована
76	3	«	латиштине	латинштине
77	11	«	Бıгарији	Блгарију
78	1	озго	двори	двор и
80	9	оздо	у којој	у који
85	2	«	сви оти	сви ови
87	7	озго	з.шка Сталаћа	замка Сталаћа
91	6	оздо	Ка іамн	Калиман
93	16	озго	испребио	истребио
108	6	«	Стафан	Стефан
115	4	оздо	ведики	велики

СТР.	РЕД		СТОЈИ	ТРЕБА
133	3 и 6	озго	млвђи друге	млађи и друге
136	1 и 3	«	изузимајући између	изузимајући између
141	1	«	по доласку	по одласку
146	6, 8, 12	«	Манфрег Кнстантин кропку	Манфред, Константин и клопку
148	1	«	Ласкариоу	Ласкарису
148	2	«	него за то	. . . . . .
153	1	«	гим	тим
159	5	оздо	боље	боле
180	14	«	**Скопље**	**Скопље**
189	11	«	престоцице	престолнице
205	4	озго	брак *некамит*	брак
221	5	оздо	Пикопа	Никола
226	8	«	Ажну	Анжу
240	8	«	на манистирска	на манастирска
245	2	«	по комади	по команди
257	5	(примедба)	Ан'рији	Андрији
258	1	озго	чинпло	чинило
264	10	оздо	Породимљу	Неродимљу
266	16	озго	кр'љем	краљем
278	5	оздо	совме	своме
279	6	«	отера свој	отера своју
288	9	озго	двусмисдсна	двосмислена
282	5	(примедба)	призничке	празничке
302	4	озго	па царски	на царски
304	1	оздо	савес	савез
311	7	озго	Сараднапора	Сарданапора
228	3 5	«	пшеницэ сокалнипи	пшенице сокалници
332	5	«	Челник радан	челник Радан
332	7	оздо	да плату	да плати
334	9	«	која већ	која тако рећи, већ
335	8	оздо	**глаюле**	**глаголе**
345	11	«	Дршану	Душану
354	4	(примедба)	Hertzbepg	Hertzberg
368	2	оздо	еликом	великом
369	9	озго	Сиргијен	Сиргијан
369	8	оздо	Сфранц	Сфранца

СТР.	РЕД		СТОЈИ	ТРЕБА
379	4	озго	Ррсберт	Роберт
380	8	«	воску	војску
398	14	«	Дугађин	Дукађин
401	7	оздо	17 Дек. 1550	17 Дек. 1350
402	10	озго	себа	себе
413	7	«	борли се	борили се
411	12	«	немесник	намесник
420	5	«	блину	близу
420	13	оздо	да поздраи	да поздрави
422	12	озго	схахују	сјахују
424	17	«	и он његова даца	и он и његова деца
432	1	«	Кантакуен	Кантакузен
432	9	«	*заклетвама*	*заклетвама*
432	11	«	*при,атсљства*	*пријатељства*
440	12	«	опсадц	опсади
441	13	оздо	праже	траже
443	6	«	душао	дошао
440	5	«	(примедба) 40	1340
453	8	«	светрјући	светујући
462	1	«	*вахлетеа*	*заклетва*
466	8	«	Ксартију	Ксантију
466	19	«	Пирентор	Пирлитор
468	12	озго	рутери	ритери
468	11	оздо	Ајадимова	Ајадинова
471	7	«	З'хну	Зихну
472	4	«	Захнс	Зихне
474	9	«	*Μαλεδονία*	*Μακεδονία*
480	12	озго	Истина	Истина
480	примедба под 2		Арханов	Орханов
483	5	оздо	борне	борбе
499	6 и 7	«	собором, зацарење	сабором, зацарења
499	8 и 10	«	севасг. влаттелу	севаст, властелу
507	4	озго	једап	један
525	1	оздо	властеда	властела
528	4	«	Јааинија	Јанињија
529	10	озго	дрховне	духовне
539	6	оздо	светогореких	светогорских

СТР.	РЕД		СТОЈИ	ТРЕБА
539	8	оздо	1848	1348
541	11	озго	житота	живота
550	2	«	**Иеалнић**	**Иванишь**
556	13	«	даховног	духовног
560	3	«	потврђивао	потврђивао
567	11	«	служе **св оүреүеныль**	служе **сь оүреүеныль**
569	5	«	давала	давали
570	11	«	друшвених	друштвених
574	7	оздо	краљавски	краљевски
574	16	«	заштаћени	заштићени
578	9	«	велбмушској	велблушкој
581	8	озго	усљеу	усљед
586	10	оздо	Срлун	Солун
599	5	«	у иста мах,	у исти мах,
601	12	«	Цириград	Цариград
609	14	«	генеалним умом врло побро	гениалним умом врло добро
615	12	озго	поставе *литини*	поставе *латини*
616	4	«	умешију	умешају
616	8	«	«своју *одјачад*	«своју *одојчад*
635	8	«	нeпови	његови
650	16	оздо	уће	уђе
652	1	«	заклоњана	заклоњена
663	8	озго	па правоме	на првоме
666	15	«	преводилап	преводилац
668	14	оздо	Оклеветаше тан	Оклеветаше отан
670	4	«	неколило	неколико
684	8	озго	ослобођељем	ослобођењем
684	11	«	да сваке	да свaки
731	4	(примедба)	1362	1357
737	3	озго	вукашин	Влашин
754	9	«	три покрајипе	у три покрајине
756	10	«	(Воиславову)	(Воиновуˈ
766	2	«	на *Балтиће*	на *Балшиће*
779	4	«	Ууошем	Урошем
796	2	оздо	и Влахиња 1;	и влахиња *1*,

СТР.	РЕД		СТОЈИ	ТРЕБА
854	16	озго	2) прквене проњарске парике	2) црквене и 3) проњарске људе
855	9	«	*људи — Себри* Себри	*људи себри*. Себри
865	9	(примедба)	цронију	пронију
884	11	озго	190 влаха	170 влаха
884	4	оздо (цитат)	**млѣтьскє**	**млѣтьскє**
893	3	« (прим.)	напо'ичар	наполничар
899	5	«	као да' је	Кад је цар
908	1	«	осљојио	освојио
911	10	озго	*жељеза*	жељеза

Ми смо оволико пронашли погрешака. Ако их буде још, молимо читаопе да сами исправе.

Примедба. Ова је књига била спремљена за штампу још 1886 године.

II.

ВРЕМЕ КРАЉЕВСТВА И ЦАРСТВА

1159—1367.

ОПШТИ ПРЕГЛЕД.

Као што се власт архонта [1] оснажила и ојачала преображајем и уништењем власти родоначелника жупана — стараца, због племенске анархије и атактије: тако је исто израсла, укрепила се и оснажила власт српских краљева куће Немањине, уништењем власти архонта, тих византијских васала, који се у борби с народом наслањали на потврду императора, а у борби противу императора, ослањали се на народ и династичка права равноправности деобе очевине по словенском обичају. О извођењу идеје народног јединства архонти су ратовали једни с другима. Противу народњег уједињења била је вазда империја цариградска, а с њом су били и слабији пределни кнежеви као њени васали. Зато несу могли ујединити српска племена ни Чеслав, ни Прелимир творац тетрархије, ни Војислав Требињац, ни рашки велики жупан Вукан, ни «император» Бодин, ни његов син «краљ» Ђорђе. Њима је била на сметњи како неразвијена национална свест о својој једнини, тако и множина пределних државица; њима је сметала како љубав племена према своме племенском склопу живљења: тако исто и интереси многобројних династија удружених и изукрштаних са интересима племенским, обитељским и по-

[1] Такозваних «далматинских краљева» или «великих жупана» или «великих кнежева.»

родичким. Те сметње потпомагали су нарушени и погажени правни интереси многих кнежева разних племенских династија.

Кад се додаду овим унутрашњим сметњама сметње спољашње, тек се онда може разумети јунаштво, мудрост и величина твораца српског краљевства и царства. Те су сметње биле огромне. Византијска царевина бранила је жупаниско «многодржавије»; помагала свима претендентима и противницима народњег уједињења. У њеној тамници умро је највећи њезин противник дукљански краљ Ђорђе. С друге стране, угарска је краљевина тежила да освоји једну за другом српске жупаниске државе, као што је освојила Белу Хрватску и Раму. Белуш брат Дешин већ је радио на томе, да потчини Угарској велику рашку жупанију. Преко Белуша и Угарске српски су жупани били увучени у савез са оном западном коалицијом, која је под упливом римскога папе тежила да освоји исток и византијску царевину. ([1]) Импера-

([1]) Крсташки су ратови тежња запада да освоји исток (свет словенски и православни). Зато у тим ратовима словенски народи и несу учествовали. На западу је о јужним Словенима било овако мњење: „Dalmatia est inter Hungariam et adriaticum mare... populi has terras inhabitant natura feroces, sanguinis et praedae avidi. Ibi sunt montes excelsi, paludes copiosae et aquae profundo cursu agros: pecudibus abundant. Nonnulli eorum idioma Romanum, alii loquuntur Sclavicorum etc. Вид. у Muratori: Rer. Ital. t. VII p. 681. Mediolani. 1725. Bernardi thesaurarïi de acqüisitione terrae Sanctae. У XII веку већа је опасност грозила српскоме народу, него ли каква је у наше дане. Фридрих Барбаруса узме за свога сина Хенрика Констанцију насљедницу сицилиске и напуљске круне. Ово је била највећа опасност за Византију, јер се овим браком ишло па то, да се пронађу старинска права Италије на Далмацију. И Угарска је хтела Далмацију. Хенрик се венчао с Констанцијом 27 Јан. 1186. Pertz: Mon. Germaniae S. XX. 28.

тор византијски Мануило уништи тај савез српских жупана са западом у биткама код Расона, ([1]) Галичника, на Шаранцима ([2]) (1148 и 1150 год.) и пренесе победоносно оружје у Угарску, где после многогодишњег ратовања, попне на угарски престо свога сродника Белу III (1173 г.). Срби изгубише у овим ратовима све своје земље у долинама Вардара, Црнога Дрима и Шаре планине. У жупанијама се намножи више кнежева, него ли је било кнежевина и поремети се како стариноки ред насљедства, тако се исто поремете и права насљедника.

У овим ратовима развије се код српских племена национална свест о своме јединству и јави се нужда да се води борба о опстанку и да се одбрани народ од спољне навале и унутрашње анархије и покоља.

Ситне жупанијске државице несу биле кадре стати на супрот спољној моћној снази царевине, а унутрашња братска борба и међусобице већ су дотужиле племенима и народима. После победе на Шаранцима, цар Мануило васпостави старински жупанијски ред стања ствари: У Дукљанској су владали три Градинића — Радослав велики кнез и његова браћа Ивањиш и Владимир; били су повраћени и сви остали Радославићи и њина браћа, па су засели на ситне столове својих жупанија по Дукљанској, Хуму и Травунији. У Загорју т. ј. Рашкој великој жупанији, владали су потомци Тихомиљови — Вуканићи, синови и синовци великога рашкога жупана Уроша I — три његова сина и три синовца: Урош II (При-

([1]) Сада *Ресен* или Расен.

([2]) Вид. Гласник 54 стр. 157—177. Или: Истор. срп. народа I. стр. 213—220.

мислав), Белуш, Деша и њина браћа од стрица: Немен, Страцимир и Мирослав. Због васпостављеног унутрашњег преживелог стања и није могло бити унутрашњег мира. С поља је пламтио рат у Подунављу између Византије и Угарске. Белуш се одрекао власти и отишао у Угарску своме сестрићу, а велики жупан Деша не само да није вршио васалске обавезе према империји т. ј. ишао у рат противу непријатеља империје, него није хтео испунити уговор и вратити империји Дендру (Хвостно и Дреницу); сврх овога, он је још назвао угарскога краља «својим господином», нападао на верне византијске васале Градиниће у Дукљанској и освоио Горњу Зету.

У таквим приликама јавља се на позорници историје српских племена *Немања*, жупан Топлице, Расине, Реке и Ибра (1159).

НЕМАЊА I.

1. **Немања жупан** (1139—1159) (1). Кад су синови архонта дукљанског Михаље освојили Рашку 1072 год. дед Немањин беше одвђен у Дукљанску, где му се родио син Стеван. (2) За време великих метежа (1114 г.), по смрти Владимира II, краљ Ђорђе освоји Рашку и одведе оца Немањиног у Дукљанску, где му се родио „**отрок**" (1114), који ће бити **сьбькоупитель погыбьшимь странамь отьчьствиꙗ на мѣстѣ рекомѣмь Рыбница оу храмоу соущимь вь ꙁемли тои и латиньскымь иерешмь иꙁволениѥмь же божиѥмь сподоби се и латиньскоѥ приѥти крьщениѥ. Вьꙁвраштьшоу же се отцоу ѥго на стольноѥ мѣсто** (1116 г.), **и паки сподоби се вьтороѥ крьщениѥ приѥти ѿть роукы светителꙗ**

(1) Историја срп. нар. књ. I стр, 358.

(2) Живот св. Симеуна, гл. II. вели се за Немањиног оца, да је за време великог метежа, по смрти Владимира II дукљанског, у години 1113: отишао из Рашке у Дукљанску „**вь мѣсто рождениꙗ своѥго.**" Вид. Истор. срп. нар. књ. I стр. 411. Значи, да се и отац Немањин Стеван родио у Дукљанској.

У „Ист. срп. народа" Калај (стр. 32) каже: „Не зна се управо, како и кад се вратио Немања у Рашку." Св. Сава пак (Жив. Сим. стр. 14) вели: »**Рождьсткоу єго бывшоу вь Ꙁетѣ на Рыбници и тѹмо прїємшоу светое крьщенїє, иꙁнесеноу младѣнцоу томоу соуштоу сѣмо** (у Рашку), **прїемь єпископь св. ап. црькве, и молитвоу давь младеньцоу соуштоу, и мѵромь єго помаꙁа, и дроугое крьщенїє прїмьшоу ємоу.**«

и архиерѣи посрѣдѣ срьпскыие земле, оу светыю и оу вьсесавнию и врьховнию апостолоу Петра и Павла."(1)

На крштењу «у *месту* Рибници», код чувеног манастира св. Вакха и Срђа, новорођено дете добије име Вакхин. По повратку очином у *свој део* у Рашку, (на другом крштењу) дете добије име **Немањь**. Календарско му име било Стеван, а калуђерско Симеун. (2) **Немањь** је одрастао под кровом својих родитеља и добио српско домаће и православно религиозно васпитање. По смрти свога оца и свога стрица великога жупана Уроша I, браћа се поделе, и **Немањь** добије **„часть отьчьствия**: «*Топлицу, Ибар, Расину* и Реке.» (3) Остала

(1) Првовен. Жив. св. Симеона стр, 2. гл II.

(2) Гласник 54. стр. 180—187.

(3) По грађењу цркава, можемо у општим цртама назначити њину деобу и земље, које су подобијали.

1 Велики рашки жупан Урош II (*Οὔρεσις* = Примислав) сазидао је у Будимљу цркву св. Ђурђа од два стуба. Значи, да је њему припало Горње Полимље, Плав, Васојевићи, Красничи и т. д. Престолница му је била град „**Рась**" у „Пеки."

2. Деша (Тихомир) сазидао цркву св. ап. Петра и Павла од два стуба на средњем току реке Лима, па је владао земљом Дуге, Таре и т. д. и ратовао с Градинићима у Горњој Зети, а са Византијом у области данашње Дренице (Хвостна) т. ј. Дендре.

3. Белуш (Чудомир) владао делом хумске земље према Рами, коју су Угри освојили одмах после освојења Хрватске, а Урош I, приликом удаје своје кћери за краља угарског, исту област признао је Угрима, као мираз уз своју кћер Јелену. Овако су доцније за владе краља Уроша I, Угри решили питање Подунавља и Срема, удајом Каталине за краља Драгутина.

4. Немања је сазидао цркву св. Богородице »**на оустии**« Косанице у Топлици; цркву св. Николе »**на оустии**« реке Бањске опет у Топлици и цркву св. Николе на десној обали реке Ибра. Његова је држава била: област реке Топлице; област реке Расине, која извире у Копаонику, а утиче у р. Моравицу код Крушевца. — *Реке*, то је област садашње Жупе а Реке — сада Међуреч. Под

браћа добију остале делове велике рашке ([1]) жупаније. под врховном влашћу великога рашког жупана Уроша II. ([2]) Рашки су жупани били у сродству с краљем угарским и са жупанима дукљанским, јер је рођена кћер Уроша I била удата за Белу, а Стеванова за Градињу. Зато њих Угарска и увуче у савез западних држава противу Византије, а они опет увуку у тај савез дукљанске кнежеве и остале жупане Радославиће. Цар Мануило предупреди српске жупане и кнежеве, па их опет подчини Византији ратовањем 1149 и 1150 год. ([3]) У двобоју с царем Мануилом **Немѣнь** задобије ране, али спасе живот цару Мануилу. Немену је тада било 36 година. «Несмо исписали све по реду, вели св. Сава», о Немањином владичеству и његовој држави. Један Бог зна све то, а и људи знаду колики је његов **„подвигъ“** био о нама... био је свима **„дивны** ([4]) **и**

речју «Ибар» разуме се средњи ток Ибра. Немањина држава захватала је данашњи округ крушевачки, део округа алексиначког, читав округ топлички. Његова се државица граничила од истока, југа и севера византијском царевином, а од западне стране биле су области његове браће.

5. Страцимиру је припадао без мало читав округ чачански, округ ужички, предео сјенички и део предела трговишког.

6. Мирославу је припадао део Хума, јер га видимо 1146 г. да ратује с Дубровчанима (вид. Mavroorbina).

Данашња Шумадија звала се Лугомерија = Лонгомерија. Мануилу је припадао на десној обали Моравице данашњи срез Краљево, у коме је био главни град Јанок. У томе пределу була је Глубочица т. ј. данашња Дубочица и Пешчаница.

([1]) Над Босном је независно владао *Бориш*.

([2]) Ова је деоба извршена 1139 год. Шафарик у Pam. jug. лѣт. стр, 68.

([3]) Гласник 54. стр. 155—187.

([4]) Од речи «див.«

страшны... ни не приложит се кь немоү." (¹) «Не могу прећутати да не говорим о Немањи — вели савременик (²) Неменов Евстатије, — који ми је и у другим приликама као *невиђен* давао повода да беседим свечане беседе, а сада је привукао на себе моје очи и моје дивљење: муж толике висине, какву природа не даје другим људма, јер много надмашује обичан људски пораст..» (³) Он је улетао у сечу... Највише га упутиле на добро *ране*.» Из овога описа види се, да је Немања порастом и снагом надмашавао све људе и био, тако рећи, див, а тој величини одговарала је и спољашња лепота, којој се дивио грк беседник. По народњем предању «цар Симеун» био је аловит. Једногласни одзиви његових савременика и причање потомства тврди, да је Немања био ђеније свога доба и времена. Он је тачно вршио васалне дужности и био на страни империје док је покорио и освоио све жупанијске државе и истребио или растерао пределне жупане, те створио велику српску државу. Његова браћа од стрица, својим поступцима, сами себе упропастише.

Рашани су били незадовољни понижењем и политичком радњом Уроша II. Тим се користи Деша, дигне буну, збаци брата и сам се прогласи великим жупаном (⁴) (1151). Цар Мануило (1152) опет васпостави Уроша II; но Урош не промени своју радњу, зато га цар збаци 1156 год. а постави Белуша; али

(¹) Шафарик стр. 3.

(²) Чувени беседник Евстатије Солунски. Tafel, Thesal. pag. 433.

(³) Управо овако вели: Природа мери аршином другим људма пораст, а њему је дала пораст мимо сваке мере... т. ј. био је веома висок.

(⁴) Историја срп. народа. I. стр. 220.

како Белуш (1157) није хтео напустути Угарску, цар наименује Дешу жупаном с уговором, да преда Византији област дендријску (хвостанску и Дреницу). Кад Деша не изврши васалне обвезе и не предаде Дендру, цар га казни у Тешици код Мораве, но га ипак остави на великожупанскоме престолу.

Од овога времена почиње се раздор «међу браћом», јер док је Немања тачно и часно вршио васалне обвезе према Мануилу, «неспокојни» Деша тражио је «подружије» на западу и био у свези са Угарском. «Праведноме» Немањи наносили су пакости и вређали га његова **„братиꙗ“**, (¹) вели Првовенчани: **„ꙁаніє на гнѣвь льсти непомышлꙗше, нь отврьгь ꙁлобоу диꙗволю, ѥже наважденніємь братиє ѥго**, стараше се како ће угодити **Господеви и оугодьнаꙗ прѣдь нимь створити.“** Зато цар Мануило кад дође у Ниш (1159 г.) предусретне Немању најљубазније дивећи се његовој мудрости, обдари га различним даровима **„и царьскымь саномь“** почаствује, и одвојивши **од ꙁемлє своѥ**, даде му таконазвану Глубочицу говорећи: «Теби (дајем) и твоме потомству по теби на вечна времена, ни с **кнмь несьобьштьно**, ни са мном, ни по мени с мојим насљедницима.» (²) За овим **Немѣнь** одбаци своје презиме, (³) а створи презиме «*из свога* сопственога имена» т. ј. од **Немѣна** постане презиме *Немања*, назвавши се, **„нареченни Стефань Немањ.“** (⁴) Тако је Немања добио од цара Мануила титулу великога жу-

(¹) Живот св. Симеуна стр. 2.

(²) ... **»почьсти и санове мьножахоу ѥмоу**...« стр. 3.

(³) Lucari: «Nemagna rufito il suo casato, come cognome troppo basso et formo un altro dal suo proprio nome.» Гласн. срп. уч. др. 54. стр. 182, 183 и 184.

(⁴) Св. Сава вели: **»нареченнаго Стефана Неманю.«**

пана, предел Глубочицу и засновао династију Немања.(1) Од овога времена, велики жупан Топлице, Расине, Ибра, Река и Глубочице поступа и ради као *владалац* властите државе, а не као члан задруге куће Вуканића. Он утврђује своју државу, подиже цркве са замцима, у којима ће се његово име спомињати, а из замака његови војници државу бранити. Он **„въздвиже вь отьчьстви своиемь оу Топлици храм св. Богородице, на оусты рѣкы Косьаньце“... сь чьстьнымь и боголюбывимь подрѹжиемь своимь Аньною.**(2) Године 1161 он почне „зидати“ храм св. Николе... близу св. Богородице **„на оусти рѣке баньске.“** Овакво самостално поступање Немањино није се могло сложити с племенским живљењем и задругарском управом Вуканића. Браћа несу могла признати Немању за владаоца, него су га сматрали као задругара, по чијој смрти, његову државу требао је да насљеди онај кнез, коме би иста *задругарска* област припала по обичајима задругарске правде и владавине, а не Немањиним синовима. Зидањем цркава и замака, Немања се сматрао самосталним владаоцем и управљао

(1) Ново презиме *Немања* не сме бити преокретано у: „*Неманићи*“, јер таког презимена нема. Ово презиме Немања наличи на презиме: Обућина, Ђурина, Копривица и т. д.

Гди је Глубочица, коју је Мануило поклонио жупану Немањи? О томе је много писано, па и са̂м сам писао, али после летопињег мога путовања по срезу студеничком, мњења сам: предел између планине Ђакова, Маглича, Ибра, Моравице и Триглава јесте Глубочица. Спомен о томе чува се у називу реке Дубочице и Пешчаница; у Маџарској чесми и гробљу под Бресницом. (Вид. „Ибарски пут“ у „Уставности“ за 1885).

(2) **Наречениою и Аньною.** Значи да је њој било друкчије српско име. Из свега што се може навести о подружију Немањином, може се рећи, да је она била кћер краља дукљанског Ђорђа.

ни **„сь нимь несаопштено.“** Зато су **„паки нѣгова братиꙗ... ревностию ꙃлою и гнѣвомь ѩрнимь одрьжими...** дошли да га **ѡскорьветь глаголюще: — „Почто твориши сиковаꙗ, несвещавь о сихь с нами, ѥже ти не подобаѥть творити?“ — Браћо моꙗ любимаꙗ, аще и ѥдьнорождени**(¹) **ѥсьмы, не оу гнѣвь боуди сиѥꙃи дѣло моѥ, ѥже ꙃачехь о господи и створих ѥ. То ꙗ сьвршихь сиѥ, да ѥже добро — мнѣ боуди; аще ли ꙃло — мнѣ боуди сиѥ.“**

Он не говори као задругар, него као самостални владалац, а у «Бога су многе милости», па ће он свакоме по заслузи дати. Овде излази на видик *личност*, а не *задруга*. Задругари т. ј. Вуканићи **„свещавьше бо се сь старѣишимь оть братиѥ ѥго“**, који је тада владао земљом српском, позову Немању на задругарски **ꙃьборь**. Ту га ухвате, окују му руке и ноге и затворе га у тавницу. «Тада (²) је пак, вели Кинам, преминуо угарски краљ Гејза II» и Мануило смисли да покори Унгарију(³) користећи се наставшим немирима у Угарској. С том намером цар Мануило дође у маћедонски град Филипу, да најпре доведе у ред ствари у Србији. (⁴) Урош II (Примислав), који је тада управљао земљом и који је пређе (⁵) био устао да се одцепи од империје, онда га цар у мало што није лишио власти, и тек из милосрђа оставио га на престолу. «Сада пак

(¹) Не вели: *једноутробна.*

(²) Kynam. lib. V. cap. 1.

(³) Ib. По «законитом праву угарском морао је прећи престо брату.... Гејза погази отачаствени закон и пренесе власт на сина.» Угри збаце́ Гејзина сина, а предаду власт Гејзином брату Владиславу, а Стеван као млађи брат буде оглашен насљедник и добије под управу *Раму.*

(⁴) Ib. cap. 2.

(⁵) Ib. «ми смо описали на другом месту», а то је 1150 и 1151 год.

тај сами Урош II (Примислав), необраћајући никакве пажње на уверавања и заклетве, беше предузео да заводи нове установе. Кад се цар обавестио о неисправностима тога човека, он га лиши старешинства и преда управу његовом брату Белушу.» (¹) Белуш се одрекне великожупанске власти, остави отачбину и оде у Унгарску, а цар прогласи великим рашким жупаном Дешу под условом, да буде веран васал Византије и да поврати империји Дендру. И тако је «најстарији» између Немањине браће, који је тада владао над српском земљом, Урош II, са осталом браћом ставио у тамницу Немању, био збачен, а Немања ослобођен и васпостављен у својој држави. Зато и вели писац његовога живота: **„роукою крѣпькою и мышцею высокою“** био је Немања изведен **„ис каменные пещи“ и оуведен „на столь отьчьствиѥ ѥго.“** За спомен избављења Немања сазида «храм св. Ђорђа.» (²)

Деша не поврати империји Дендру, нити је хтео ићи у рат противу Унгара. Њега цар Мануило казни 1163 године. Деша озлојеђен нанешеном му увредом пређе на страну Угарске. Цар га за то збаци с великожупанскога стола 1165 год. и пошље у Цариград у заточење.

Немања је, после свога ослобођења, с једне стране, слао цару спомоћну војску у рату противу Угарске, а с друге стране, отворио рат противу своје

(¹) Ово је бан Бела вид. Carol. Du Fresne ad h. I.

(²) На основу ових непобитних факата треба исправити погрешне године у првој књизи «Историја срп. нар.» I. стр. 220, овако: *Урош II* (1152—1162) и на стр. 221 овако: *Деша* (1162 до 1165).

Тако исто погрешно је речено на страни 221 Бела IV, а треба да стоји: «Бела III.» Вид. Кинама: lib. V. cap. 2.

браће. За њега и његову једноутробну браћу вели љетовничар: „**Изгнста рода своего 12 великыхъ властель**“; [1] а Хонијат вели: «(Немања) желећи у тим крајевима приграбити све у своје руке, притешњава своје суплеменике и мачем истребљава своје сроднике.» ([2])

Док је Немања ништио своје сроднике и супарнике кнежеве и жупане, дотле је Мануило ратовао с Угарском. У то Угри поразе 1166 год. византијску војску у Далмацији, заробе војводу Хаљуфа и заузму све приморске градове са Задром. Византинци опет, у почетку идуће 1167 год. одрже сјајну победу на обалама Саве и Дунава над угарском војском, коју је предводио чувени војвода угарски Дионисије. Тим се користе Венедичани и освоје од Угарске Задар. Осталу Далмацију заузме Мануило и над њом прогласи краљем Гејзина сина Белу III, а Срем придружи царевини. После овога успеха, цар Мануило, вели Кинам: ([4]) «пошље Јована Дуку у Далмацију.» «... Јован Дука прође *мимо Србије*, ступи у Далмацију.... Мануилу се покоре градови: Трогир, Шибеник, за тим Спљет и народ канкликијски ([5]) са чувеним градом *Дукљом*, (ког је подигао цар Диоклецијан) за овим град *Скадар*, Островица, Салинес и сви други градови Далмације на броју *педесет*.» На тај начин, док је Немања требио племенске кнежеве, цар Ма-

([1]) После «избијенија» и уједињења: «двигоше гоненије на Грке.»

([2]) Царовање Мануила Комнина књ. V, гл. 4.

([3]) Салај гл. III. Хониат књ. V. гл. 1, 2 и 3. — Кинам књ. V. гл. 16.

([4]) књ. V. гл. 17.

([5]) Зетски

нуило освоји Приморје, подчини Градиниће и над свима овим земљама постави 1166 год. дуксом Далмације и Дукљанске кир Изанција. (1) Мануило уђе у Цариград у триумфу «али није прошло много времена, дозна он о новим пробама Срба и Угра, па похита да их предупреди.»

Одкуд је дошао такав обрт у Немањиној политици? После свога избављења, Немања је отворио рат са својим сродницима и жупанима. Њих 12 погубио, а остали утекли у грчко царство, у Дубровник, и куд је ко могао. Немања уједини рашке жупаније и велику архонтију Травунију, дође у сукоб са својим сестрићима, — Градинићима, који су изгубили све градове у Приморју. У тим градовима били су византијски гарнизони, а врховним заповедником — Изанције. Немања надбије Градиниће и заузме земљу Горње Зете. Градинић Владимир оде у византијску царевину да тражи помоћи, а Ивањиш и велики кнез Радослав умакну у Дубровник. «Радослав немогући стати на супрот Немањиној снази, остави Зету и све градове својим противницима осим града *Котора*. Кнез Мирослав (брат Немањин) с претњом затражи од Дубровчана, да му издаду великога кнеза Радослава и кнеза Ивањиша. Дубровачко вêће одговори, да је Дубровник самостална република. Она свакоме даје склониште. Зато их неће издати до последње капи крви.» Тада Мирослав окрене оружје противу Дубровника. «Велики кнез Радослав оснажи републику војском, коју су му послали Драчани и Которани. Само су му они били верни.» Та војска, под командом Николе Бобалића крене се противу Нема-

(1) Cod. Diplm. Кукљевића t. II. pag. 7.

њине војске, над којом је заповедао Радивоје Опорчић. У сукобу, Бобалић порази Опорчића. Због ове недаће охрабре се Радослав и Ивањиш. Они оду у Драч у нади, да добију помоћи од византијског драчког дукса Падијата. Но се у намери преваре, јер дукс византијски забранио је помагати Немањиним противницима. То је оно, што се вели у животопису Немањином, да је он «разагнао и расејао своје врагове по иноплеменим земљама.» Тада Немања приступи да заузме последње остатке земаља Градинића и град *Котор*

У том времену, како су Венедичани као савезници Византије, почели ширити своје земљиште у јадранском Приморју, на рачун Угарске, они дођу у сукоб с царем Мануилом, који је већ био прогласио Белу краљем угарскога Приморја. Наравно, то је било на штету Венеције. Због овог се сукобе и заваде у Цариграду Грци и «Латини» (Венедичани). Мануило порази Венедичане, прогна их све из Цариграда. Тада они нападну на византијске[1] острове и освоје: Хиос, опустоше Родос и Лесбос и т. д.

(1) Хонијат. Књ. VI гл. 10. У овоме времену долазио је цару Мануилу ђакон Тирски Виљхељм и забележио Немањин рат с царем Мануилом. Овај Виљхељм Тирски рођен је у Јерусалиму. Учио се у Француској. По повратку у Палестину задобије наклоност јерусалимског краља Амаљрика, који му даде звање «Ђакона Тирског.« И «*пошље га краљ Амаљрик* у Цариград Мануилу, да закључи савез за нападање на Мисир.» Виљхељм не нађе цара у Византији, јер је био отишао у рат противу Срба. Он нађе цара у Битољу после победе над Немањом. Овда је Немања био заробљен. Оставио је Виљхељм по себи књигу: »Belli sacri historia, libri XXIII. У њој је описано време од 1100—1184 године. На француском језику у издању Gizot. collect. XVI—XVIII. XIX. Paris. 1824.

У овом времену, кад су Венедичани нападали на византијску царевину, «растерани и разагнани» супарници Немањини „оу грьчьскомь царствѣ“ *израде* и добију помоћи.[1] да Немањина дела разоре и „до коньца“ искорене. Они распростру по византијском царству «непотребне мисли». које су дошле до цара, како их бележи Кинам[2] говорећи, да се «Срби потчинили упливу Венеције и смислили да се одцепе од империје.» И Хонниат[3] вели, да је цару «дошло до ушију, да је српски *велики жупан*, тадашњи Немања[4] Стефанов, постао необично дрзак, па као човек немирнога[5] духа, с прекомерним старањем занима се оним, што га се са свим не тиче; да је пун ненаситног частољубља и да жели, да зграби све у своје руке. Због тога он угњетава своје суплеменике и мачем истребљује свој род; и чак не знајући шта је умереност, стара се да захвати Хрватску[6] и да присвоји власт над Котором.»[7] За овакву његову патријотску радњу, српски га бегунци оптужили цару, а главна је његова кривица у очима Манујла била та, што је дочуо од бегунаца, да он хоће да се одцепи од империје и да се потчинио Венедичанима. Ако, дакле, Немања «захвати све у своје руке» он ће постати опасан за империју. С тога Манујло дозволи бегунцима, да прикупе у царевини најамнике: Грке, Фруге,

(1) ..створише ..тоу помощь оулоучити...

(2) Ib. cap. 10.

(3) lib. V. cap. 4.

(4) Ib.: «ἡ δέ τότε ο Νεεμᾶν Στέφανοδ т. j. Немања Стефановић = Стефанов син.

(5) т. j. немирна глава и ванредно делателан.

(6) Управо Нерстванску.

(7) ...«τῶν Κατταρωων...»

Турке и људе других језика, с којима би надбили Немању и васпоставили пређашње стање. Да би успели у своме предузећу, цар заповеди драчком стратигу Падијату, да се крене с војском и бегунцима да савлада Немању. Та сва војска «уљезе у **отьчьство** Немањино и улогори се на месту **рекомоѥ паньтнно**“; Хониат вели: «У топарха Немање било је толико «вражде» и грдости, да је он одмах отпочео рат, и ако га није био објавио, и нападне на Византинце.»(1) Непријатељску војску предводили су сви прогнани и протерани кнежеви. Та војска кренула се од Драча преко Црнога Дрима и Шаре планине и улегла у **отьчьство** Немањино.

Немањина се војска била прикупила на утоку р. Ситнице у Ибар. Сам он провео је ноћ у очи битке у замку Звечану. Рано изјутра, кад је сунце обасјало Косово, Немања изведе војску, распореди је у бојне редове и **„опльчи се сь нзбранными своими и сь дрьзновениѥмь вьсѣмь воѥмь повелѣваше: ꙗкоже ме видите, такожде и ви творите.“** После жестоке сече, Немања порази непријатеље. Једни су изгинули, други допали ропства, трећи се подавили у реци Ситници, а четврти умакли. **„И побѣди враги своѥ иноплеменьныѥ ѥзыкы. и падоше оружиѥмь вьси и вьзеть се паметь ихь ѿть земле.“**(2) «Један, од законопреступне браће удави се у реци.» «Владимир, намлађи Градињин син, побеђен и рањен умакне, а Немања освоји његову кнежевину» и почне се називати *велики жупан*. Немања заблагодари Богу на победи, врати се

(1) Хониат се чини невешт. Цар послао војску с бунтовничком војском, ваљда мислећи, да Немања неће смети бранити отачбину. Падиат се био удружио са «преступницима и Дубровчанима.»

(2) Првовенчани, Жит. гл. V. стр. 6.

у град **Рась**, а његова браћа Страцимир и Мирослав, један оде у Хум, други у Травунију.

2. **Борба Немањина с царем Мануилом.** Ратујући с Градинићима, Немања дође у сукоб с Дубровчанима, који су били на страни Градинића и Византије. Како су пак Венедичани ратовали с Византијом, то је природно, да су они били противници дубровачки; Немања и Венедичани, могли су бити савезници тим пре, што му они не би сметали при освајању Приморја. Да су у истини били у неком савезу, најбоље показују ове речи Хониатове: (1) «Венедичани (у рату с Византијом) се у свачему добро наоружали и довели са собом доста савезничких лађа, које су им дошле из словенске земље» т. ј. из Неретванске, над којом је већ Немања био врховни господар. Мануило је био упутио Падиата с војском као опсервациони корпус противу Немање и Венедичана, и да ли овај не смера да освоји Хрватску и Котор. Немањина славна победа на «месту Пантино» докаже, да су истинити пронешени о њему гласови. За време овога рата «премине угарски краљ Стефан и догоде се велики метежи.» (2) Мануило најпре прогласи за угарскога краља Белу, и онда се «крене у Србију да се с њима разрачуна за њину дрскост.» Наши хроничари и «житијеписци» не говоре ни једне речице о овоме рату, који се свршио понижењем Немање, а грчки писци опет описују ово ратовање с највећим задовољством, а пропустили су описати пораз Падиата. Пошто је Кинам казао, како је цар пошао противу Срба, овако наставља: «И ево

(1) Lib. V. c. 9.

(2) **Кинам. књ. VI. гл. 11.**

чему се вазда дивим: пре него ли се прикупила читава војска, цар ушав с неколико хиљада у земљу српску) преко стрменитих кланаца и брда, похита да ступи у битку с архижупаном. Овај, не пазећи на то, што је имао *безбројну* (?) савезничку војску, у самом почетку битке побегне. И кад је страх завладао његовом душом, пошље посланике цару, да измоли опроштај за своје преступе; али кад није могао добити опроштај, замоли, да бар безопасно може изаћи пред цара. Кад цар на то пристане, архижупан приступи цару гологлав, са засуканим до лаката рукавима, босоног, с гајтаном о врату, с мачем у руци, и преда себе у потпуну цареву вољу. Дарнут тиме, Мануило му *опрости кривицу*, па свршив успешно тај посао, изађе из Србије у *пратњи* архижупана.» Хониат се стара да објасни такво Немањино поступање; пада у ентузиазм хвалисања цара Мануила, говори хиперболама о понижењу Немањином а не види, да је Немања управо надмудрио Грке својим поступцима, како се види из беседе Евстатија солунског, где овај казује, да се Немања љутио на живописце, који су га малали онако, како то описује грчки историчар, што бар несу одоздо написали да је он «роб» царев. Ови грчки писци неувиђају да је то била највећа иронија, какву је могао изрећи Немања, који је допратио цара до Цариграда, него га сликали у таквим понижавајућим положајима. Ма како било да било, тек перо Хониатово показује, да су ондашњи византијски политичари разумевали, да је Немања основао велику српску државу. Он каже: «Кад се цар решио да *казни* архижупана, овај се појави за кратко време на пољу

битке, (1) за тим се сакрије и *изнова* потражи склоништа у брдима, и спасења на висинама. За овим мало по мало попуштајући и смањујући своју пређашњу гордост, најпосле приклони своју главу пред ногама императора, пружив се свом дужином свога огромнога пораста, и замоли за помиловање.» (2) За што? «*Он се бојао*, да не буде *лишен власти над Србима*, и да његова власт не буде пренешена на друге, који су били достојнији да владају, а које је овај сринуо *после, пошто је сâм постао великим архижупаном.*» (3)

(1) Значи, да је била велика битка.

(2) Виљхељм Тирски под годином 1167 (lib. XX c. 4) вели: „Detinebatur porro eo temporis articulo imperator in Servia, quae regio montosa et nemoribus obsita, difficiles habens aditus, inter Dalmatiam et Hungariam et Illiricum media jacet, rebellantibus Serviis et confidentibus de inroituum ad se angustiis et de imperia eorum regione.... ob haec ergo intolerabilia vicinis eorum maleficia ingressus erat ad eos in virtute multa et in numera dominus imperator, quibus subactis et praecipuo eorum principe moncipato redeunti domino imperatori accurimus.»

(3) Даље продужава овако: «У опште, цар је тако лако свршавао с тим човеком, и тако га лако приморавао, да се обрати на пут *пређашње послушности*, кад је увиђао, да он сврће с правог пута и изгледа као независан човек или прелази на страну краља Алеманског или пристаје уз Угре и заједно с њима излази на пљачку: како поступа пастир са малим стадом. Немања се пак тако бојао цара, како се не боје зверови свога цара — лава. Император је чешће чак с једном коњицом и са својим телохранитељима остављао римске покрајине, и тек што се кретао противу њега, одмах се мењало тамошње стање ствари онако, како је цар желио.» —

У књизи: «Сербскій лѣтописъ за годину 1853. Часть I. година XXVII. књига 87.» Под V: Рецензія дѣла: Повѣстница србскогъ народа одъ найстаріи времена до године 1850. Дан. Медаковића (стр. 117—265). Написао Іов. Субботићъ. На стр. 203 пита: «кои є оно архижупанъ бьо, за кога Кинам приповѣда да є къ им-

Из ових навода излази, да је Немања ступио у битку с царем Мануилом, да није био сатрвен, него се повукао у брда; да он није толико зазирао од цареве војске, колико се плашио унутрашњих немира, својих супарника и «законопреступника», па да би очувао «сакупљену» земљу, ступи у договор с Мануилом и помире се. За доказ свесрдне оданости Мануилу, испрати га до Цариграда, где Мануило добије триумф, а Евстатије солунски изговори похвалну беседу, у којој спомиње најпре «невиђеног» а тада «виђеног» Немању, који *добија ране у борби за отачбину*, који надмашава све људе, који наличи на гиганта, или на Голијата, и који тако мудро уме да прави досетке говорећи, да се љути на живописце, што несу свуда код његове слике исписали: «царев роб.»

После ове битке протекло је 12 година до смрти Мануила, Немања се није бунио, него је живео у пријатељству с њиме. Кроз то време он обрати пажњу на црквено питање, на богумиле и на зидање Студенице т. ј. он се унутра учврсти и оснажи за делање по смрти свога браниоца и заштитника. Овде је умесно питање: Како се могаше Немања тако лако измирити с царем Мануилом и зашто цар Мануило дозволи њему, да одржи уједињену Србију а напусти своје привrženике, Немањине супарнике?

мератору гологлавъ, босоногъ, са засуканымъ до лаката рукавима, съ узицомъ о врату и голомъ сабльом у руцы, као осуђенъ дошао?" па одговара, да је то «*морао* (?) Радославъ быти.» — «Међу тимъ био то Радославъ или не био, Н е м а н я з а ц е л о н і е.» У самој ствари, пак, то је заиста био главом Немања. Навео сам ово. 1) Што високо поштујем Суботића за патриотизам; али ми је истина преча. 2) Не цитирам многе писце да би избегао «грех многоглаголанија.»

Одговор на ово питање налазимо у ондашњем стању ствари. Најмоћнији император западни, водио је борбу с рим-папом и њећ се спремао за крсташки поход на исток. Цар Мануило предузме кораке да се користи њином свађом и да отклони навалу запада на исток. С тога пошаље посланство папи Александру III, тражећи, да га папа у Риму крунише императорском круном, а он пристаје, да се уједине цркве. Папа пристане да уједини цркве, али што се тиче крунисања мануиловог у Риму, одговори, да је та царева „жеља опасна за свеопшти мир и супротна установама св. отаца.“ С писмом Мануилу папа пошље два кардинала, да се изврши уједињење цркава под овим условима: 1) да се призна папско првенство 2), да се папи апелира и 3), да се на јектенијама спомиње папа. Због овога Мануило искупи у Цариграду сабор, где су били: сенатори, патријарх, митрополити, владике и цар. Тај сабор после дугог препирања и разлагања реши: „Са свим *одсећи* папу и оне, који су сагласни с њиме.“ Запад се, дакле, спремао противу истока и зато Мануило настане, да дипломатисањем и ратом што пре попне на угарски престо Белу III, свога рођака и савезника противу западне инвазије. Постављајући на угарски престо свога сродника и савезника још је било много природније ићи на руку Немањи, да створи моћну православну државу. С тога кад се изродила борба између Немање и Дубровчана и дубровачкога архијепископа, где је Немања бранио православље, а Дубровчани латинску веру, Мануило напусти Дубровчане, пређе на страну Немањину и лако се с њиме помири. Великожупански престо постане још тврђи, а Немањини супарници унутра у земљи пропану.

Једнаки интереси, дакле, Цариграда и Србије одреше Немањи руке. Он се реши да искорени у земљи јереси и да оконча црквену борбу Приморја с Дубровником у корист своје државне и православне вере.

3. **Богумилска јерес.** ([1]) По повратку из Цариграда, Немања устане противу богумила и остатака многобоштва. Два главна узрока покренула су га на такву радњу. Богумили су штитили племенски склоп живљења и били противници црквене јерархије. Како је било преведено јеванђеље на словенски језик, они у њему нађу ослонац за **„крьстянско“** ([2]) братство. Не-

([1]) Историја срп. нар. књ. I. стр. 454—457.

([2]) Petri Siculi. Histor. manichaeorum p. 1276. 7. Migne Gr. Ser. t. 104. — Христ. чт. Март — Апр. за 1877. Правосл. Собе сѣд. 1856. ч. I. 1857. ч. I. — Очер. внутр. Ист. Виз. Лебедева. 1878. стр. 257, 258 и т. д. Најревноснији богумилап (реч павличанин од ап. Павла) Сергије, у путу сустигне неку богумилку, која га запита:

— Јеси ли читао јеванђеље?

— Несам — одговори он: то је посао свештенства да чита св. књиге, а за нас световњаке то је неприступачна тајна.

— «О не, одговори богумилка: свето писмо је отворено за све нас, јер Бог хоће да ми сви познамо истину. То је варање од стране свештенства, кад оно говори, да су њему само отворене тајне: оно неће да сваки дозна, колико се оно размимоилази са св. писмом. Зато оно и чита вама комад по комад из јеванђеља у цркви, а неће по реду све да чита.» За овим га запита: «Шта значе речи јеванђелиста Матије (гл. 7. ст. 22 и 23): «Господе! Господе! несмо ли у твоје име пророковали и твојим именом многа чудеса творили? Господ ће им рећи: не знам вас; идите од мене, који творите безаконье? Или кога разуме Христос (гл. 8 ст. 12) под речима: «А синови царства сиће изринути у пакао? и т. д. она обрати Срђа у богумиле, и он постане највећи апостол богумилства. Из овога се види, да су богумили налазили у јеванђељу доказе за своју науку о равенству. Тога су истога својства сељачки ратови у Ђерманији у XVI в. пошто је било преведено св. писмо на немачки језик.

мања је ништио племенски живот и заводио државну централизацију, црквену јерархију, па се сукоби с богумилима. Зато их Немања огласи својим противницима, а јерархија јеретицима и противницима божијим. Ове узроке наводи и писац Немањинога живота. Он приповеда, како је неко дошао Немањи и рекао: **„видѣвь срьдобольство твоѥ. ѥже вь Христоу и богородици и светымь оугодныкомь, поборьникомь твоимь, иже крѣпькою дланию подьрьжеть власть твою, дрьзнухь възвѣстити державѣ твоѥи, ѥже ѥресь юже оукорѣнѧѥть се вь владычьстви твоѥмь.“** ([1]) Како нова вера поткопава државу и руши јерархију, Немања предузме да је истреби. Тада је био епископ у Раси, Јевтимије. Немања искупи **зьборь** (у Раси), на који дођу: архијереј *Јевтимије*, *црнци* са *игуманима* и и *часни јереји*, *старци* и **вельмоужи** *велики* и *мали*. Велики жупан отвори збор и покаже да богумилска јерес баца хулу на св. Духа, не признаје св. Тројицу и т. д. Тада се отвори препирка. Како је у самоме збору било много богумила, двојеженаца и многоженаца, који су говорили у одбрану постојећег стања ствари, на збору се изроди «велика распра» и забуна. У ту минуту ступи пред Немању «кћер неког његовог *православнога* велмужа, која је била **ѡброучена за моужь ѡть кривовѣрьныхь тѣхь и соущи вь нихь и сьблюдьши неуистыѥ мрьзости ихь, и ни мало прикоснoувьши се вѣрѣ ихь**, рече му, како је била испрошена **по законоу брачьномоу** од свога оца, **мнещоу ѥдиновѣрьство соущоу владычьствиѥ твоѥмоу, и быхь оу законопрѣстоупьныхь тѣхь, и видѣхь истино слоужещіе ихь отпадьшоумоу славы божиѥ самомоу сотонѣ**, и немогући

([1]) Првовенчани, стр. 6. гл. 6.

трпити смрада **глоухихь коумирь и мрьзькые иереси, истрьгьши се изь роукы ихь и прѣбѣгьши вьпию... поразн... бороущихь се с нами.“** Њу изведе Немања пред скупљени збор; изобличи **кривовѣрие ихь,** и крене противу њих војску, па их порази. Једне прогна из земље, друге казни разним казнима, треће **оземльствова оть владытьствия своиего, и домове ихь и имѣния ихь вьсе сьвьоупивь** раздаде болесним и ништим. Учитељу и начелнику богумилском одсече језик, његове књиге спали, а њега прогна из земље забранив му да му се име спомене. Тако је велики жупан искоренио богумилство у својој држави. Спаљивање књига и сечење језика, то су нове казни, до тога времена не познате у српскоме народу, позајмљне од Грка.

4. **Српска црква.** Пошто је Немања искоренио јереси, смисли да уједини и да створи српску православну цркву. Једне су српске епископије зависиле од архкјепископије Примејустинијаје, а друге су потпадале под власт барске архијепископије, у којој се водила борба између азбуке словенске и латинске. Папа потчини Горњу (¹) Далмацију новоустановљеном архијепископу дубровачком, да јаче и снажније утиче на црквено стање у Приморју. Како је већина свештенства била на страни словенске азбуке и службе, то године 1167. папа Александер напише посланицу свештенству дуљчинскоме и барскоме, у којој му заповеда, *да не слуша своје архијереје*, док се они не потчине и не покоре архијепископу дубровачкоме, под чију митрополију они потпадају de jure (по праву), не пазећи на то, што они по историјскоме праву потпадају под духовну власт архије-

(¹) Cod. dipl. II. 77. № 100. Друго писмо ib. № 101.

пископа дукљанско-барскога. Ово папино писмо сведочи, да су архијереји српскога Приморја прешли на страну браниоца словенске азбуке — Немање. У другоме папскоме писму: «Достопоштованој браћи владикама: пулатскоме, свачкоме и дривастанскоме и одабраним синовима васиљенске цркве и свештенству цркава скадарских и травунских», папа вели, да им шаље поздравље и благослов, па додаје, да су њини претходници били потчињени и покорни његовим претходницима [1] Андријану, Анастасију и другим папама, за то треба да су и они покорни њиним насљедницима и да не пристају уз јеретике. (?) Овом приликом папа хвали владику албанског Лазара, који *жели* да остави «ritum grecorum» (обред грчки) и да прими римску веру, па му саветује да се потчини Трибуну арх. дубровачком. Драчанима римске вере папа налаже, да причекају арх. Трибуна као његовог посланика и да му се покоравају, да не би били одлучени од цркве, као што је урађено са Антиварцима и Дуљчинцима и њиним владикама. Хваранима заповеда, да приме владику кога су протерали. Ослобођава свештенство од неких даџија како би га за себе придобио. Сви ови подаци јасно сведоче, како је пропала римска пропаганда и вера у Приморју, а о Загорју, где је Немања владао, не може бити ни спомена. Папа спомиње само Травунију, али сви наводи сведоче, да су српска племена тако чврсто била привезана правостаиљу, да их већ од тога нико није могао одвојити. Овде је на реду да се запитамо: који су то били Немањини протвници у Приморју?

Његови противници били су: *а)* Латини — *свештеници* или дошљаци из Рима. «Немања тражи», —

(1) Ово је било онда кад је и римска црква била православна.

вели Лукарић, — да српски епископи, који су потчињени (разуме се најпре дукљанској, доцније барској и најпосле) дубровачкој архијепископији, да се унапредак потчињавају митрополији св. Петра у *Расси* Пећи). Због тога је он и нападао на дубровачке области и разоравао их, а дубровачка сињорија била је приморана да тражи помоћи на све стране, јер није хтела сама решити то питање, нити га предати папи на решење, него је одуговлачила ствар у надању, да ће само *време* дати јој згодну прилику, да се та ствар излечи.» (¹) Ово «одуговлачење, тражење помоћи на *све стране*, надање на *време*» било је уздање, да ће запад освојити грчку империју, па би се онда и Градинићи, приврженици латинштине осветили Немањи. Једини српски кнез, који је био уз Немању, то је Бориш бан босански. Дубровчани се уздали у Градиниће, који су тада радили да заваде Немању с Мануилом у чему су и успели. За време ових припрема противу Немање, овај је слао с војском брата Мирослава на Дубровник и тражио да му издаду Радослава и Ивањиша, што кад несу учинили, он нападне на Дубровник, али буде надбијен. Доцније пак Немања надбије Падијата и Градиниће. На то њега опет порази цар Мануило и примора да закључи мир с Дубровчанима. Сада пак Немањи помогне Бог и његова памет, јер сабор у Цариграду «*одсече папу*», а Мануило нађе у Немањи како приврженика православља тако и савезника противу навале запада и отпусти га натраг. Сада су Немањи биле одрешене руке у спору вере. Међу тим је он «после славне

(¹) Године 1169 Пизанци ступили су у савез с Дубровником и Спљетом говорећи: «да је њин император Фридрих Барбаруса.»

победе на месту **Пантинѣ** постао *«крањ рашки* (Ré di Rassia) и назвао се мегалижупаном (великим жупаном) *«Рассије и Горње и Доње Зенте.»* Године 1177 Немања обнови спор с Дубровником, и с војском удари на Брено, опустоши маслинке и винограде бранећи которскога епископа, који је прибегао под његову заштиту. Овог епископа которског био је проклео архиепископ дубровачки с тога, што је отпао испод његове власти, а потпао под митрополију св. Петра у *Расси*. Тада завлада опште незадовољство у Приморју противу папских претензија и владике затраже заштите код Немање, који *с благословом которскога владике изузме* испод власти *новоосноване дубровачке архијепископије*, а узме у заштиту ове епископе: будванског, которског, дуљчинског, свачког, скадарског, драчког, дривастанског, медунског, српског, босанског, требињског и захумског. Све су ове епископије (по најстаријој установи) спадале под власт дукљанскога архиепископа; но кад је била порушена Дукља Александер II папа оснује архиепископију дубровачку и потчини их арх. Виталу 1067 г. За овим је утврђен био у истом звању арх. Андрија 1141 год. За време овога спора био је арх. дубровачки Трибун. Немања дакле узме у заштиту епископе: будванског — Силвестра; которског — Никифора; дукљаског — Јована; свачког — Василија; скадарског — Ђорђа; драчког — Григорија; дривастанског — Петра; пулатског — Теодора; српског — Кирила; босанског — Владислава; Требињског — Константина и захумског — Симеона. (¹) Сви ови епископи били су *народњаци* налик на Григорија Нинског, и борећи се за народњи

(¹) Немања је, кад се закалуђерио, узео име владике захумског.

језик и службу, нашли су великог и разумног браниоца у Немањи, који овом приликом поступа *са свим супротно ономе*, како је поступао Томислав „краљ" хрватски или Сванимир.

У Приморју владали су Византинци, па оваква радња Немањина јасно тврди, да је Мануило био на његовој страни. На тај начин можемо сматрати годину *1177*, као годину *победе самосталног народњег развитка и торжанства у српским племенима словенске службе и азбуке и победу народње самосвести над утицајем како Рима, тако и Цариграда* Основана *српска држава* и *српска црква* учине, те су сазнала сва српска племена, да су она чланови једнога организма, једнога народа. Ове је године (1177) била одбачена духовна власт римска, а после 45 година и зависност цариградске патријаршије и проглашена српска архијепископија. ([1])

([1]) Тачније речи, ствар је овако текла: Српска племена у црквеном смислу била су подељена на двоје: Приморје потпадало је под архијепископију дукљанску и спљетску, а Загорје под „архијепископију јустинианијску", а сва скупа српска племена потпадала су под власт црквену римску. *Тада је римска црква била православна.* Кад се у јустинианијској архијепископији појаве словенски апостоли и словенска служба: она буде усвојена како у Приморју, тако и у Загорју. Римпане прокуну и забране словенску службу на спљетским саборима (925 и 1059).

У Белој Хрватској победе Римљани, а у Загорју победи православље. Још се водила борба у Горњој Далмацији или у српској тетрахији све до ове 1177 године. Године 1166 свесни српски архијереји дошав под власт грађанску цариградску, несу хтели бити ни Грцима ни Римљанима, него затраже заштите код Немање и Немања као пријатељ Мануилов створи српску јерархију и оснује *српску цркву*. Овде би се могло ставити питање, где су биле столице ових епископија? Оне су биле: пулатског — у храму св. Михаила под Дрепом (Трсјечом); српског — у Будимљу; захумског — најпре

Овај црквени Немањин успех донесе му рат противу Дубровника и Крчуле. Дубровник се одржи, а острово Крчула остане у заједници с Хумом под условом, да Хуму не плаћа никакав данак.

Овакав његов успех проузрокује општи покрет римске цркве противу Немање. Папа пошље кардинала Рајмунда у Спљет ове 1177 год.; али је преврат био тако општи, свестан, да се Рајмуд и не усуди да поименце позива одступивше владике, већ позива владику задарскога Ламиридија и остале «епископе и суфрагане, абате, архипресвитере и све прелате Горње Далмације.» У позивници напомиње неспокојство папске. столице због догађаја, који се десили у Далмацији и задали папи бригу о науци и црквеној дисциплини, па вели, да је он дошао с влашћу: што је за обарање — да обори, што је за исправљање — да исправи и позива их да му пошљу посланике у Спљет. Препоручује свима да не жале труда и трошка ради части божије; сложите се вели и дајте колико ко може, те да се прелати Горње Далмације (Дукље) не би ни најмање оптерећивали доћи у Спљет, у ком ће месту наћи све што је за потребу и зближење, а измирење биће извршено на овоме сабору, где да се прекрате све супротности и да престану случајности на славу божију и на корист ваше цркве и спасење ваших душа. Онај, који не дође и изађе из потчињености римске цркве, биће проклет и одлучен.

у Стону на Превлаци, а доцније у Завали; требињског — најпре у ман. св. Петра од Поља код Требиња, где је сарањен краљ Радослав, а доцније у *Тврдошу*. Расонска, расинска и босанска биле су потчињене охридској и биле су: у Раси (Ресен), у кичавској св. Богородици и т. д.

Колико је Рајмунд успео, види се из одговора задарскога владике, који му јавља, да не може доћи због многих запрека и других многих «махинација», и «због догађаја земље задарске, *словенске*, угарске и других.» Поред овога, хусари су опљачкали папиног посланика. И тако рајмундово посланство у «Словенији» (in Sclaveniam) испадне на празно. Нашао се само један јединити владика барски, Григорије, који у одговору (1178 год.) Рајмунду признаје првенство римске цркве. Од њега се ничему бољем није било ни надати, јер он један није хтео прећи на страну своје паству, нити је прибегао под окриље Немањино, али и он не признаје над собом власт спљетскога архијепископа. Тако исто не признаје над собом главарство рашкога архијепископа, већ брани *старинска права дукљанско-барске* (¹) *архијепископије и на то тражи плашт од папе*. Григорије вели, да из старинских списа и монумената својих предшаственика и, из разних осталих података брижљиво прегледаних, излази, да је салонска црква некада држала читаву Далмацију, (²) и да је дукљанску митрополију заменила барска црква по савету и сагласију салонске цркве, и задржала поштовање своје матере... (³)

И тако, и овај једини владика, који признаје папско првенство, опет правично разлаже, да је салонска (спљетска) архијевископија онаква иста архијепископија каква је и дукљанска, доцније називана барска. Зато тражи од папе плашт, а неће да

(¹) У оваквим је приликама и духовној борби написана хроника дукљанскога попа.

(²) Разуме се тему. Cod. Dip. II. 79.... dominatum et primatum..

(³) Познати историјски факт, како се оделила дукљанска црква и постала самостална: доцније се звала барском.

се потчини ни *салонском* (спљетском), ни *рашком* митрополиту, већ тражи, да остане стање ствари онако, како се затекло од старине. Године 1179 обећава да ће поћи у Рим. Кад од легатовог предузећа није било вајде, папа 1180 г. шаље новог посланика Теобаљда и пише «свима архијепископима, епископима, одабраним и племенитим мужевима, кнежевима, банима и *народу Далмације* и читаве *Славеније*» препоручујући, да се једном учини крај препиркама и неизвесности. Међу тим, Теобаљд, по доласку у Спљет, нема ни толико успеха, да би могао дотичним лицима у руке предати донесена писма. Тако, шаљући писмо босанскоме бану Кулину, моли га, да му пошље по два служитеља и кожа од куне: слуге да га слушају, а куновином да се заштити од зиме.

У овом времену премине у Цариграду Немањин пријатељ цар Мануило и **„вьста... ннь царь люты н крьвопролнтель н раздроушн“** мир с њиме. Ова промена улије у Немањине противнике Приморја, да ће га моћи победити, а Немања опет употреби сву своју снагу, да прогна Градиниће и да освоји читаву Доњу Зету. Ово стање ствари врло лепо карактерише писмо владике Григорија, (¹) написано новом папином посланику, Гвалтерију, у Спљет, где између осталога вели: У нашем граду (Бару) влада највећа забуна (controversia) од великога жупана, што мислимо да ти је познато. Оних 80 перпера, које смо ти прошле године обећали послати, себи смо задржали, јер сада

(¹) Cod. Dipl. II. стр. 115 № 159. Кукуљевић вели, да је ово писмо писано „*око* год. 1180.“ Но у самој ствари, како владика Григорије вели, да се нада, да ће Knezius Радослав успети, нема сумње, да је писмо писано онда, кад се Немања спремао да осваја Приморје. Дакле или 1181 или најдаље 1184 год.

влада својевољство и гонење, па нити сам у стању да ти пошљем новце, нити да повратим наша поља. Изнова смо их засадили и изнова се плашимо, о чему ће вас лично известити пресвитер Маралдус. У толиким превратима и тешкоћама сви стрепе и страдају (пате). Кнез (1) чија је брига и старање о цркви дукљанској није на миру од неспокојних ујака; надамо се да ће успети. И надамо се у најближем року да ће нас највиша милост успокојити, наше цркве спомоћи и све на добро окренути несумњиво вашим саветом и вашом помоћи.

Овде се јасно види каква је олујина духала с планина на противнике Немањине у Приморју, да они стрепе и уздишу и могу само очи у очи да говоре, а не могу да пишу. Њима долази у помоћ писмо папе Александра (2) III (7 Јун. 1181), у коме овај пише, да је одлучио од цркве Немањинога брата Мирослава што не поштује латинску цркву, што не прима папине посланике, што се не покорава папиним заповестима као и то, што не враћа новце спљетском архијепископу. Овом приликом Александер III моли угарскога краља Белу III да поради, те да кнез Мирослав поврати споменуте новце. Да би пак произвео забуну у Приморју, папа дозвољава Спљећанима

(1) Cod. Dip. II 261 : Michahel Knesius Diokliae (1180—1 г.). У писму (стр. 115) стоји: knesius quoque Michahel, cui diokletiane ecclesie cura.... ab avunculis etc. У овоме времену у Дукљанској је владао кнез Радослав син Градињин, кога Дукљанин (стр. 59) назива: „knesius.“ Значи, да је Радославу било календарско име Michahel. Како у писму владике Григорија, тако и у попа Дукљанина: knesius дукљански означава Радослава. Magnus juppan означава Немању

(2) Theiner. Vetera monumenta Slavor. Meridion. T. I. p. 1. Согр. Dipl. II. 121.

(у већини Римљани) да *бирају* владику. Овим се, тако рећи, свршава спор религиозни Немањин с римском црквом. ([1])

Од ове 1181 до 1186 год. Немања ради друге послове, а ове 1186 год. јавља се у Приморју на страх и ужас Грка и Латина и свију својих противника!

5. **Самостална и независна рашка жупанија.** — До 1180 год. Немања је под окриљем цара Мануила учврстио језгро српске државе у «планинским и брдовитим пределима», под једнодржавном влашћу, с једном православном српском вером. Под његовом влашћу биле су: Травунија, Хум, Горска и Подгорје, Горња Зета, Дендра, Расса, Топлица, Расина, Моравица, Лим и Ибар. Пределни жупани, који су заостали у животу, постали су његови велмужи т. ј. велика властела, а њини васали или млађи кадети постану мала властела или властеличићи. Место жупанијских зборова, заузме *збор државни*. По општинама у племенима остану слободни *себарски зборови* и самоуправа. Тек после ових успеха Немања је могао потегнути, да ослободи и уједињава остала српска племена и да рашири државу, јер је још много Срба остало под Византијом како вели Кинам: «и римски (грчки) *подајници Срби.*» Прилика сама собом дође. Септембра месеца 1180 год. умре Немањин заштитник цар Мануило. Насљедником његовим беше проглашен син му — дете — Алексије II, под туторством матере и стрица Алексе Комнина. У Византији се окрену ствари наопачке и на горе: Цар — дете, више друштво покварено. Једни великаши китили се

([1]) Доцнији напади, већ су управљени противу православља, разуме се, да су много лакше одбијани.

као женскиње и заљубљивали у царицу; други арали државну касу. Тутор Алексије проводио дане у друштву с царицом, а други беснили противу њега. «Цариграђани — вели сувременик Грк: раде свагда оно, што не треба да раде; ови људи све што им даје земља и море, без икакве користи за себе односе у туђинске градове. Непоштовање власти задржали су као најприроднију ствар, јер кога данас уздижу до небеса, сутра тога истога грде као најгорег злочинца, па не знају зашто су га јуче хвалили, нити зашто га данс худе. То све долази од лакомислености и глупости.» Оваквим стањем ствари користи се фамозни пробисвет Андроник Комнин названи «сељачки цар.» Сестра Мануилова Марија, мрзећи на тутора, састави заверу, па кад јој не испадне за руком, дигне буну. У Цариграду завлада ужас и крвопролиће. Андроник се примакне Цариграду, а послата противу њега флота пређе на његову страну. Он уђе с триумфом у Цариград, извади очи тутору, прогна Венедичане из Цариграда, спали једног сиромашка, захвати у руке власт, казни све знатне људе, извади очи Кантакузену и Контостефану, збаци патријарха; буна плане у Азији и у Европи, а он ослепи доместика Јована и његову децу: „**бѣста** у Цариграду **инь** (други) цар љути и крвопролијатељ и наруши мир са Немањом», па разјапи своја уста, да прождере „**и нихъ владычьства**, али безумни само нанесе на себе погибељ и хулу на своје царство и пропаст на своју земљу.» Пошто је, веле грчки писци, Андроник пролио крв оно мало честитих људи што је било заостало, дозолише му да остале тлачи како хоће, — и да смакне царицу Ксенију и њенога сина. Пошто је измислио и бацио на царицу свакојаке беде, најпосле

је окриви божем за издајство, као да је она писала своме зету (по сестри) угарскоме краљу Бели III, да нападне на империју и да поруши Београд и Браничево, Андроник састави суд, који ће јој не судити, него је осудити. За тим примора њезинога сина да потпише смртну пресуду својој матери, а заповеди крвопилцима Трипсиху и Птеригиониту, те је удаве на обали морској и закопају у песак!

Због ове увреде нападне Бела III на византијску царевину. Освоји Београд и Браничево. Противу њега пошље Андроник војску, под командом Лапарде и Врана, који и «разруше» мир са Немањом. Тада и Немања покрене војску, удружи се с Белом (год. 1182) и освоји *Ниш, Сврљиг* и *град Равни.* Потоња два поруши, па несу били оправљени ни за владе Првовенчанога. Грчке војсковође више се бринуле о догађајима у Цариграду, него ли о рату. Савезници их потисну к Софији. И док су Андроникове војводе уступали, Андроник се у Цариграду прогласи царем, а сенатори и великаши као најгнусније утворе, ухвате оро пред дворцем, па су ђуокали под тактом музике. И то му није било доста. Он сазове «нечастиви савет», који донесе решење: «Штетно је кад су два цара. Нека буде један самодржац.» На ово три нечастивца: Трипсих, Дадиврин и Агиохристофорит удаве цара Алексија II и његово мртво тело ставе пред Андроникове ноге. Он гурне ногом мртво тело детиње с речма: «Отац ти био вероломац, мати дроља, а ти — будала.» Тада мртвом одсеку му главу, протну кроз ухо црвен конац, трупину мету у оловни сандук, ставе на лађу, којом су думенисали: Каниклије, Јован Каматир (доцније архиепископ Блгарије) и Теодор Хумно, па с певањем и играњем баце сан-

дук у морску пучину! И тада, тај измет и развратник узме за жену невесту убијеног цара једанаестогодишњу Анну, кћер француског краља.

Док се ови ужаси дешавали у Цариграду, Немања и Бела III освоје Средац. Угарски се краљ врати кући, а Немања продужи рат, јер готово није било никога, ко би бранио византијске градове. Немања од Средца окрене на југ, освоји и поруши Перник (у брезничкој нахији) на обали реке Струме; онда редом заузме градове: Стоб (**Στούμπιον**), (1) за тим град **Ѕемльнь** (више Трна), град Велбужд (Ћустендил), град **Житомыскь**. Онда град *Скопље* и град *Летак*, (2) па град Градац (на обронку Шаре). Прешав преко Шаре освои град Призрен. Ове све градове придружи својој држави и разда под управу својим велможама. «Придружи својој држави области: *нишку до конца*, (3) липљанску област и Липљан и стециште Мораве са Врањом, и Горњи Полог.» (4) Пошто је ово извршио, он окрене оружијѐ на «*противне варваре*» и освои Диоклитију и Далмацију „**отьчьство и рождение свое**, истовују дедину (по кћери краља Ђорђа и јединој његовој наследници).» Ова је земља била «насиљена» (1166 г.) од рода грчкога. Подигнуте градове (приморске) заузме: «*Даљ, Сардоники, Дриваст, Росаф*, (Скадар), *Свач, Уљцин* и славни град *Бар*.» Град *Котор* пак, последње место и станиште кнеза (Knesius-a) Радослава Градинића освои и утврди, и у њему сазида свој двор, «који постоји и до сада»

(1) Стоб (при утоку р. рилске у р. Струму. Види: Описаније **свящ. монаст. рильскаго.** Неофит Риљец. Софија. 1879. стр. 3.

(2) Сниже данашњег Тетова.

(3) Све земље стецишта р. Нишаве.

(4) Стециште поврија р. Вардара.

вели Првовенчани краљ. Са приморским градовима Немања учини уговор, оставив им самоуправу, да му плаћају годишњи порез (**үрєүєнн дѣл**). Немања је ово извршио до 1186 године. Најсвечанији су тренуци били при уласцима у градове. Имамо описан такав свечани улазак сатника, великога жупана Немање, Ђуре, у град Котор 1186 год. Сва су звона звонила, а он је улазио у град са судијама и са свима которским племићима, који су га предусрели, и отпратили у градско вêће и ту је он потврдио ове њине установе:

«Који би наш (которски) суграђанин купио од *роба* лопату или трску или врбе, да се казни са шест михалатоса, (¹) од којих *један* припада градскоме кнезу, а *пет* цркви св. Трифуна.

А *роб*, који има исправу од свога господара да продаје лопате, нека то ради или у порти или где му драго.

И роб, који би то тајно радио, не може се осудити више, него ли да плати два или три перпера.

Слободнога, (који би исто радио) може осудити судија на онолико плаћање, колико за право нађе итд.

Немања је затекао у приморским градовима: *племиће, робове и слободне људе.* Законом се наређује колико плаћају племићи и робови за учињене погрешке, а за слободнога човека, вели се, да плати онолико, колико нађе за право судија за једну и исту погрешку.

Немања је потврдио самосталност приморских градских општина с уговором, колико њему да плаћају одсеком годишње. Градске, приморске општине

(¹) Иперпери или дукати грчкога ц·

остале су, дакле, као малене републике. На тај начин друкчије се управљале градске општине, а друкчије жупаније, кнежине и племенске општине.

Таким начином Немања се користио злим стањем царевине и безумном радњом андрониковом, и између 1182 и 1186 год. ослободио и придружио општој српској заједници Приморје и раширио државу. Византијска царевина западне још у веће несреће и неприлике, јер прогнани и кажњени Андроником Венедичани удруже се с Ђеновесцима и другима и опустоше многе покрајине империје. Привржpackages Мануилове куће разбегну се на све стране и затраже помоћи и Нормани — војници приберу се око Виљхељма сицилијанскога краља. Њему пребегне и Алексије Комнен, рођак (1) Мануилов са Малеином. Обојица су толико мрзили Андроника, да је њина мржња била већа од љубави према отачбини: они прокажу и саопште Виљхељму *не оно, од чега би пропао Андроник, него оно, што намами Виљхељма, да освои византијску царевину.* И Виљхељм се већ био спремио за поход. Кад Андроник, године 1186 заповеди да се ухвати и казни Исак Анђел. Овај побегне у у св. Софију. Њега прогласе царем. У Цариграду плане буна. Андроник побегне, али га ухвате 12 Јануара и поврате, па му најпре изваде очи и одсеку руке, и тако наруженог избаце на хиподром, где је на њега гнусна светина бацала нечистоћу, посипала врелом водом и најпосле га обесила за ноге. Несретник је само говорио: „Господе помилуј", а светини изусти: „Зашто ломите саломљено дрво?" Неко се из гомиле сажали и прекрати му живот. Двојици ње-

(1) Син Мануиловог синовца.

гових синоваца изваде очи, а двојицу — Алексија и Давида спасе сестра Тамара и с њима утекне у своје имање код Трапезунта.

Ова промена у Цариграду, не заустави краља Виљхељма. Он нагрне с војском на царевину: 24 Јуна освоји Драч, а 15 Августа Солун. Тек Новембра месеца ове 1186 год. цар надбије Нормане и поврати Солун, а по царевини разгласи се неко пророчанство, да ће се сјединити *запад* и *исток*, и да ће престати непријатељство између Византинаца и осталих народа, који несу Латини, него се разликују од Римљана *језиком* и *карактером*, па ће настати слога, утврдиће се мир. Ово пророштво тицало се Немање и придружења читавог Илирика православној цркви.

Ове (1186) године Немања закључи мир с Дубровником на св. Козму и Дамњана. Представници су од стране три брата били: жупан Невлад и сатник Друсина Видошев син, а од стране Дубровника сињорија, под овим условима: сва зла и штете, које се догодиле за време рата прелазе у заборав. Насљедство свачије да се поштује. Дубровчани да плаћају за винограде онолико, колико су плаћали пре рата. Хумљанима је слободно трговати преко Дубровника.

Тако је Немања прикупио жупанијске државице, обезбедио земљу од утицаја Угарске и уништио узроке унутрашњих племенских нереда и ратова, а раширио српску државу и доста «Срба из грчког јарма» ослободио. Тада је он могао обновити «*краљевину*» *српску* «*Чеславову*», али су онда још много суревњивији били према овим титулама, него ли што су данас. Папа је раздавао «краљевске венце», који су веома скупо коштали краљеве како то видимо код краља Сванимира, ког је круна ко-

штала државе. Немања је био у свађи с папом због уједињења српске цркве. Немања није тражио круне по цену преласка у Латинство. И народни појмови несу били припремљени, — после дуготрајног живљења по племенима, — за више мисли. Чак и сам Немања, пређашњи племенски поглавар, није био у стању да надмаши савремене му мисли, како се види из његових речи, да је Бог **„оутврьдно Грьке царьми, Оугре кральми“**, а «мене» — вели — постави «великим жупаном.» ([1]) За своје успехе он благодари Богу и моли га, да му буде угодна велика рашка жупанија, са чега разашље богате дарове црквама: најпре цркви Гроба Господња и св. Јована Крститеља, па онда цркви св. апостола Петра и Павла у Риму; цркви св. Теодосија у Пустињи; цркви св. Николе у Италији); Богородици евергетској у Цариграду; св. Димитрију у Солуну, а сазида у Скопљу цркву бесплотних архистратига; у Нишу цркву св. Пантелије. Тако је он благодарио Богу, што је «вaздвигао павшу своју дедовину» — *Вукана I област;* и још придобио: у Приморју читаву Зенту с градовима; од Арванитаније (Рабна) оба Пилота (Пулате); од грчке земље: Патково, ([2]) Хвостно ([3]) *све;* Подримије; ([4]) Кострац ([5]) (простор између Црне Горе и Црнољева), Дршковину (Дендра), Ситницу, Лаб, Липљан, Глубочицу; ([6]) *Реке* (између трнске и брезничке) и Ушку (Триуши); По-

([1]) Mikl. Mon. Serb. стр. 3.

([2]) Данашње Ђаково.

([3]) Хвостански предео.

([4]) Призренска област.

([5]) Качаник с околином.

([6]) Ово је *друга* Глубочица, коју је Немања освоио од Грка. Она се налази у кумановској и врањској нахији.

моравље т. ј. Врању и Лепеницу; од Грчке Лонгомерије данашњи Левач и Белицу, његову дедовину, по кћери краља Ђорђа и његову дедовину по мушкој линији од Тихомиља.

Тада је он био у апогеју своj моћи и величине. Граница његове државе 1187 год. ишла је од Дубровника морем до Љешка; захватала је обе обале Црнога Дрима, заузимала Галис (Калис), Љуму; читаву скопљанску нахију до Просјека; за тим горњи део Струме, Сливницу са освојеним градовима и садашњом границом на Гинце пресецала р. Тимок, на Раваницу, па половећи данашњи крагујевачки округ, на Ваљево долазила до Дрине около Зворника, захватајући Травунију, Хум и Неретванску у море и морем до Гружа код Дубровника.

Да створи тако моћну и снажну државу, њега је коштало много муке, трудбе и зноја, па је помоћу Бога и своје памети и успео. О таквој моћној држави околни народи и владаоци морали су водити рачуна. У исто доба, Немањин утицај постане тако велики на становништво балканскога полуострова, да у Балкану, год. 1186 ослањајући се на његову државу, покрену устанак два влаха Петар и Асењ. Тај устанак доцније трновска митрополија, ослањајући се на огромну величину словенског становништва преокрене у бугарски, а последица је устанка *ново-бугарска* држава Асења. Огромни успеси Немањини заплаше како Исака цара у Цариграду, тако и краља угарскога Белу III. Да би стали на пут бујној снази словенској на полуострову. Бела уда своју кћер за цара Исака, а са ћерком поврати Византији освојене пределе у Подунављу као што су: Београд, Браничево до Немањине државне границе код Ресаве и

града *Равно* (Ћуприја). Овим начином они спрече, те не постану погранични суседи Срби и Блгари. Велика рашка жупанија граничила се с византијском империјом од стране западно-источне и неколико јужне. Немањи је грозила опасност како од Византије, тако и од Угарске. С тога је он и помагао устанак блгарски, а за времена тражио новога савезника, како би што већма ослабио Византију и обезбедио своја освојења и успехе у Приморју. За постигнуће својих смерова, смисли, да се користи Фридрихом Барбарусом ([1]) непријатељем цара Исака. Зато видимо Немањине посланике код императора Барбарусе у пролеће 1189 год. у Келну. Они су изјавили Барбаруси радост, што ће проћи преко Немањине државе, где ће наћи свега шта му треба у путу. ([2]) Овај пра-

([1]) Године 1187 Саладин освоји Јерусалим и царство јерусалимско. Барбаруса као представник латинства почне се спремати за трећи крсташки рат, да наспостави латинско-јерусалимску државу.

([2]) Pertz, Mon. Ger. t. XVII. pag. 795. Ann. Colonien. maxmi. Anno 1189... Aderunt etiam legati servianensis regis. Est enim Servia (Serviam) terra inter Ruteniam et Ungariam posita. Isti in mandatis habebant, regem ipsorum summo gaudio perfungi pro adventu (adventum) imperatoris, et quod Romanorum augustum in specie peregrini per terram suam transiturum se videre speraret, nihil in hac vita jocundius reputare, Ad hoc scripsit ei, nobilissimam urbium suarum se ad hoc preparare, quatinus cum maxima sollempnitate eum ibi decenter exciperet et de caetero caput regni sui candem urbem reputare, et hac libertate eam donare velle, Quibus gloriose susceptis ac remuneratis, diversa dona regi eorum remisit, glorificans Deum, quod a regibus, quos vix umquam nominari audierat, tanti haberetus.

У овоме истоме тому стр. 797 приповела се, како су барбарусини крсташи дошли до границе Угарске р. Саве, па су — погрешно се кажо — упли intra Bulgariam, дошли до града по имену Нишa, ubi princeps dictus Serf т. ј., где владалац речени Србин и т. д. описује Србе у Србији.

вац његове радње доведе га у додир са царем Барбарусом, али му донесе како потоњи рат с Византијом, тако и губитак неких покрајина.

6. **Немања и Фридрих Барбаруса.** — Спремајући се за полазак у Палестину, Фридрих Барбаруса закључи 1188 год. уговор с византијским императором Исаком Анђелом, да мирно прође преко византијске империје и да добије за новце све потребе за војску. Тако је исто закључио уговор с угарским краљем Белом, тастом цара Исака. Па је то исто учинио и с Немањом, како се види из изјаве Немањиних посланика императору Барбаруси. (¹) Бела угарски и Исак византијски уговарали су, да прође Барбаруса преко њиних земаља, али је Немања имао намеру, да утврди власт српску над Приморјем, где је био дошао у додир с васалом западне империје, истријским херцегом Бартолдом. Немања се 1171 године користио (²) свађом браће — кнежева неретванских Елеша, Звездодрага и Истока, и заузео део Неретванске, а други део заузели Угри. Немањини су посланици изјавили радост свога владара, што ће моћи предусрести Барбарусу у Нишу, и да ће, док путује преко Србије, имати све нужно за подмирење војске.

На стр. 673 говори се о приморској Србији, која се почиње de Cisena, de Servia etc.

У опште су Србију западњаци мало познавали. А оно што су знали, махом су погрешно знали.

(¹) О уговору с Асењима није могло бити ни спомена, јер су они тек устали 1186. Према томе и нема вредности она белешка о Блгарији, у којој влада Србин.

(²) По савременим извештајима из Ђенује, Барбаруса је тежио да освоји јадранско Приморје, па да га удружи с круном сицилијском. Зато је Немања и слао посланике чак у Келн и радио да задржи Приморје.

Дакле је Немања смислио да овом приликом утврди своју власт у заузетим изнова приморским земљама Неретванске браком свога наследника са ћерком Бартолдовом, а да би раширио своје земље на источној страни, потпомагао је устанак у Блгарији, па је покренуо и спомагао Србина Стрезимира, (1) жупана Струмице и Просјека на штету источне римске империје.

Сви су подједнако с напрегнутом пажњом изгледали на кретање Барбарусине војске, али с том разликом, што су Угри и Грци у њему видели непријатеља, а Срби, Блгари и Власи хтели су у њему видети савезника за рат противу Византије. Стари и седи император био је само *крсташ* и као такав покренуо се да васпостави јерусалимску латинску краљевину. Маја 24 год. 1189 Барбаруса наступи на угарско земљиште, где га предусретне краљ Бела са свима почастима и услугама. Прешав преко р. Саве, наиђе на земљиште византијске империје. «Тога истога дана изађу 500 служитеља да набаве шта им треба за војску, и били су поубијани стрелама становника који се Србима зову. Другога дана дође у Барбарусин логор бан тога народа и добије од Фридриха своју земљу у *лен*. (2) То је било месеца Јуна.» Из Београда се војска кретала старинским путем на Браничево до Раванице, границе Немањине државе. Војска је нападала на становништво, које се борило с крсташима. Крсташи су више становника набили на коље. Писац

(1) Образов. вт. болгарскаго царства Ѳ. И. Успенскаго стр. 143: „Стреган сербскій князь.“

(2) Из овога се види, да је Барбасуса био у непријатељству с царем византијским. Немамо забележено име тога бана (херцега). Види Гласник Срп. уч. др. књ. 17, стр. 207.

тога путовања вели, да су после Унгарије, наишли на *«варварске народе»*, [1] *који насељавају земљиште балканско до Црнога мора и Цариграда.* У Браничеву пријатељски предусретне, императора грчка властела. Од Браничева до Етропоља, преко Ниша, пут је био искварен недавним ратовима. Крсташи криве Грке и «варваре» за несигурност путовања, али су и крсташи били врло рђави и зли путници. Чете хајдучке нападале су на њих, а они су опет грозно поступали са ухваћенима. Несу били задовољни једни с другима.

Срби предусретну Барбарусу на граници српско-грчкој, т. ј. на граници нишке области код града Ресаве. Император уђе у Ниш 27 Јула 1189 године где га предусретне велики жупан Србије и Расије [2] Немања са своја два брата Страцимиром, Мирославом и властелима. У знак предусретљивости и гостољубља, три брата, поклоне Барбарусиној војсци изобилно вина, брашна, јечма, оваца, волова, а императору поклоне шест бивола, *упитомљеног вепра и три упитомљена јелена.* И кнежевима царевим даду поклоне у вину, овцама и говедима.

Овом приликом три брата понуде Барбаруси војну помоћ, јер су «били намерни да рашире и даље своју државу и на све стране да распростру своју власт.»

(1) Pertz, Mon. Ger. t. XVII pag. 237: ... barbaras nationes etc. На стр. 795 врло лепо описана је Србија. О Немањи нарочито у овоме 17 тому стр. 509 у Chronicon magni presbiteri. An. 1187—1189.

(2) Ansbert у своме дневнику вели: «Idem preterea comites magnus Neaman ac germanus suis Crazimerus cum tertio fratre suo Mercilao ocupaverant in gladio et arcu suo Nisam et circa eam .. usque Straliz (Срeдац) ex ditione grecorum etc. Према овоме, није ову ствар верно описао Голубински, Иречек. Ansbert назиње Немању великим жупаном: Serviae et Crasiae т. ј. Србије и Рассије.

Император им одговори, да нема намере ратовати противу Византије, већ иде да ослободи гроб божји. Тада они ступе с њиме у разговор „о другом делу, *које је много раније смишљено*, тражећи, да се то дело обави у царевом присусутву т. ј. да се „венча кћер херцега ([1]) Далмације са немањиним сином." Тај захтев император дозволи, пошто се с кнежевима посаветовао. Херцег Бертољд (Pertholdus) обећа дати своју кћер поменутом младићу по имену Тоху (Tohu) о Ђурђевудне идуће године, под овим условом: „да тај младић и његови насљедници по кћери његовој, по смрти свога оца, насљеде очину државу у свој пуноћи власти преимућствено пред осталом браћом. И тај уговор потврде графови давши један другоме руку." ([2])

([1]) Византијски цар знао је да Барбаруса жели, да заузме Далмацију. Pertz, Mon. Ger. S. XVII pag. 510. И још ове земље: tota Macedonia usque ad muros Constantinopolis, titulis nostris subjecta est. — Blaci nobiscum sunt etc. Niceta (pag. 528) вели: „Није никад Барбаруса давао у бенефицију ни Бугарију, нити коју другу земљу, над којом влада император византијски"....

Кад је Фридрих водио преговоре са Србима, то је вазда радио преко Бердољда. Ansb. pag. 46. Röhricht. S. 157. 157.

([2]) Овај брак није остварен. То се може видети у Pertza Mon. Ger. t. XVII pag. 325: An. 1204 умро Бертољд. Год. 1195 умрла супруга Бертољдова Agnes-a. An 1254: Maethildis abbatissa Kitzingen, filia Bertholdi ducis... obiit. pag. 328 ред 40—56: Sophia кћер Бертољдова родила Отона; Матильда игуменија, Eufemia игуменија и Gisela кнегиња биле су кћери овога херцега Бертољда и знаде им се њино житије. Његови синови рођени од Агнесе, који су: Bertholdum patriarcham Aquilegiensem (1218—1252), Ekkbertum episcopum Babenbergensem (1203—1237), Ottonem ducem; Gerdrudem reginam Ungariae (uxorem Andreae II regis), matrem sancte Elisabeth; Agnetem reginam Francie (uxorem Philipi Augusti regis); Hainricum marchyonem Ystrie et Hedwigam ducissam in Polonia.

Овај Немањин син био је Тихомиљ, доцније, Стефан први српски краљ. По смрти Барбарусе, од овога брака не буде ништа; али Немања дође у најтешње везе с Барбарусом противу Византије, што се види из разговора Исаковог посланика с Барбарусом, који на питање Фридрихово о војсци византијској у Етропољу, одговара, да та грчка војска чува ту клисуру из предострожности од *«српскога жупана.»* И заиста је српска војска, под командом Страцимира преко Триуши, Загрлате, Реке, Самокова и Момине клисуре држала Филипопољ, а преко Трна опет држала везу са својом базом у Нишу. Кад се Барбаруса примицао престолници византијској, српска је војска била његова аријергарда. С тога је Барбаруса био тако закриљен с те стране, да је могао слободно превести свој гарнизон из Филипопоља у Андријанопољ. С леве стране српска војска држала је везу с устанком у Блгарији и помагала Калопетрове операције противу Варне и Анхијала. Немања је дотлен помагао Блгарима, док није изазвао војну Византије противу себе 1192 ([1]) године. На десном Немањином крилу устане противу Византије *жупан* Стреза (т.ј.

Још се спомиње нека Матиљда comitissam Coricie. Године 1228 умро Хенрик син Бертољдов; 1234 год. умро Отон; 1237 умро Екберт; Матиљда кнегиња Coricie умрла 1245.

Anno 1200 (правије 1213) Ootom. Gerdrudis regina Ungariae occisa est, кћер Бертољдова а мајка св. Елисавете.

Ib. Mon. Ger. t. XVII pag. 330: Надгробни натпис свију Бертољда. На стр. 341. An. 1241: Hedwigis ducissa Slesie, сестра Гетрудина (умрла) кћер Бердољдова et sepultra in Trebenitz canonizata pag. 632. An. 1214: Regina Hungarie a suis primatibus occiditur, filia ducis Bertholdi...

([1]) Ansb... «Велики кнежеви српски.... Grandi labore et bello in Bulgaria etc.

Стрезимир) и завлада Просеком. Устанак његов стоји у свези са походом крсташа и српске војске до Филипопоља. На тај начин Немања је с једне стране помагао Бларима, а с друге Стрезимиру. Цар грчки Исак призна Стрезимира за самосталнога жупана, те тиме ослаби савезнике и крене се противу њих. Најпре надбије Кумане, Влахе и Ските, па тек после, покрене победну војску противу «српскога жупана.» Обе се војске сукобе код Мораве. Срби бише надбијени и знатан губитак претрпише у томе, што се многи удавили у таласима реке Мораве. Та победа била је за Византију веома важна, у сред опште слабости и несреће, тако, да је цара Исака предусрео у Филипопољу онај исти митрополит солунски Евстатије, кога ми већ познајемо, и у беседи хвали цара и тврди, да је *«скрхана српска сила и српска гордиња.»* [1] У осталом, та Исакова победа није била тако страшна, како је описује Евстатије: пре изгледа, да се бој био око пролазка Исаковог у његове дунавске провинције, па једно оделење српске војске било је претерано с оне, на ову страну Мораве, јер после те битке, Исак није даље продужио рат, него се кренуо Дунаву на састанак са својим тастом. За овим се пак помири с Немањом, како се види из надувене беседе Хониатове: *«Немања склоњен на сваку пакост*, расплинуо се као восак и молио

[1] Срби несу били поражени него понижени, као што по случају женидбе Исака са ћерком Белином, вели Н. Акомонита: «И Дах је подјармљен тобом, *далмат и илиријац* тобом *унижен*, подчињен пеоњанин и умирен Алеман.» Успенски стр. 225 извадио из Historiens greces стр. 617: *Δαλμάτης δὲ καὶ Ἰλλυριός θαπεινοῦται σοι...*»

цара да му врхунцем прста утоли жеђ (молио за мир. ([1]) Збацив са себе символе власти и обнажен од господства над Далматима (Србима), он је приступио да се дотакне прекрасних твојих ногу (Исака) и старао се, да ослаби ударце неумоливе твоје секире, послате небом на њега.» ([2]) Хониат много говори о пљачкању и рушењу српске земље, али су то просте риторске реченице. Ствар је у томе, да се Исак помирио с Немањом, прошао *мимо Ниша* и састао се с тастом својим на Сави и Дунаву, у Београду. Ту се Бела III и Исак састали и сложили. За то и кликће беседник: «страх и трепет обузео је све народе, кад се расчула твоја победа над Србима. Краљ ти се угарски сам јавио. Прешав Дунаво одбацио је прилична краљевском чину одличија, па ти се клања као вазал... Угри те називљу својим *«господином»*.... Они су мирно прелазили Дунаво и падали на колена.»

После састанка Исака и Беле у Београду 1193 године, императорски војсковођа Гид нападне на Влахе (Блгаре), код Адрианопоља 1194 г. и буде надбијен, а у пролеће 1195 г. опет се цар Исак с војском крене на Влахе (Блгаре), а Бела III као његов савезник удари с војском преко Видина у помоћ своме зету (Исаку). Ово је било у пролеће. Одмах после покрета Исаковог Немања на збору велмужа у Раси, одрекне се власти, закалуђери се и оде у Студеницу као монах Симеун, а на престо српски дође Стеван најстарији Немањин син 25 Марта (1195.) Цар Исак у походу заустави

([1]) Овда је Исак и дао своју синовицу Евдокију за најстаријег Немањина сина Тихомиља.

([2]) Евстатије вели: «Шта сада остаје да очекују непријатељи империје, кад знаду, како је недавно прегажена српска сила и српска гордиња?»

се у Кипсели, па како је подозревао на свога брата Алексија, заповеди да га ухвате и да му очи ископају. Алексије раније дозна за овај налог, побуни војску, изненада нападне на цара — брата, ухвати га и заповеди, те му изваде очи, а сам се прогласи византијским императором 1195 г. *10 Априла*. Овда Исаку још није било 40 година. Био је утвора, сластољубац и развратник, а његов брат Алексије III, таст Првовенчанога краља, имао је иста својства као и брат му, и како се прогласио царем, заповеди, те се опљачкају гробови покојних императора, одклен добије седамдесет кентарија сребра и нешто злата (т. ј. 17 и по пуда.)

7. **Немања се одриче престола**. — Немања се покалуђерио 25 Марта 1195 г. *После 2 године* оде у Свету Гору, 8 Октобра 1198 год. а приспео у Ватопед 2 Новембра (исте 1198 г.). У Ватопеду проживио је *1 годину и 5 месеци*, па прешао у Хилендар. У Хилендару проживио је *8 месеци* и умро 13 Фебруара (1200 г.). Његове мошти остале су на Атону 8 година. Пренешене су у Србију 1208 год. Предусрели га синови Стеван и Вукан са властелом и народом у српском граду *Tostuo*. Положили их у гроб у Студеници. 19 Фебруара.

Немања је имао два брата: Страцимира и Мирослава. О потомству Страцимирову немамо никаквих података изузимајући напомене, да су се видински владаоци називали Страцимировићима и потомцима Немањиним, а други његов брат Мирослав оставио је по себи сина Андрију. *По проласку Барбарусе*, изроди се сукоб између Немање и Мирослава, вероватно, због уговора Немањина, да *сину* а не *брату* преда државу. Овај сукоб објашњава уговор Мирослава великог кнеза Хумског са Дубровником од 5 јуна 1190 год. преко два посланика Мавра и Срђа,

који су дошли с неким предлозима, из одговора на које, јасно се види, шта су они предлагали. На њине предлоге дубровачко веће и кнез овако одговоре: да ако се догоди, да велики кнез Мирослав дође у Дубровник, да ће га предусрести и примити без икакве обмане, како њега тако и његове људе, као своје суграђане, и доклен буду остали у граду, да им се не суди, па и ако би имали противника. Хоће ли да се настани у Дубровнику, да га приме као суграђанина. За случај свађе, обе стране бирају судије, које ће им пресудити по старинским обичајима и т. д. посланици се заклели, да одрже овај уговор и потписали га осим других и дубровачки кнез Гервасије и велики кнез Мирослав. Јасно је, дакле, да је била размирица између Немање и Мирослава, па овај осигурава себи место, где би се могао склонити ако буде протеран. Овај сукоб и објашњава исход битке на Морави. Мирослава већ није било у животу 1199 г. како се види из Вукановиx речи, о удовици Миросављевој наводећи како «бан Кулин са својом женом и са својом сестром, која је била *супруга почившега Мирослава Хумског»* *и т. д.* По наводима, какве имамо, кад је Мирослав преминуо, његовом сину Андрији било је 12 година. Племство Хумско не призна за великог кнеза Андрију, него изабере кнеза Петра за свога великога кнеза, човека храброг и мудрог, коме Немања није могао стати на пут, јер се тада борио с Исаком на Морави. Велики кнез Петар владао је Приморјем од реке Цетиње до которскога залива. Ратовао је с баном босанским. Тек Стеван првовенчани крене се противу хумског жупана Петра, водећи са собом свога најстаријег сина Радослава и брата од стрица Андрију, прогна Петра из Хума и примора га да одступи

на десну обалу Неретве, којом је приликом Петар рекао: *„Довле Расијани.“* Стеван заузме Хум и за кнеза Хумског постави свога сина Радослава, а кнезу Андрији даде жупаније *Попово* и *Стон*. Кад Радослав постане краљем (1228), Андрија постане жупан читавога Хума и утврди мир и пријатељство с Дубровником. Но се противу њега побуне жупани: невесињски и други и потчине се босанскоме бану, а Андрији остане жупанија *Попово* и *Стон*. Отален је и постала она прича, да Немање воде своје порекло од некаквог попа Стевана.

Осим два брата, Немања је имао три сина: *Стевана*, *Вукана* и *Растка*, (Растислава). Стевана [1] је оженио с Евдокијом ћерком Алексија, а синовицом цара Исака.

Одклен се Вукан оженио, немамо података.

Трећи Немањин син Растислав, после проласка Барбарусе преко Ниша, без очина знања и од све прилике, после Моравске битке, оде у Свету Гору, покалуђери се у руској цркви св. Пантелејмона и добије име *Савва*. Овај одлазак синовљев **„вельми оскрьбѣ и опечали“** Немању. И по свој земљи његове државе велика жалост и **ужась бысть, прѣжде невидѣнное видѣвьше и не слышаное слышавьше.** После одласка сина, брзо се Немања одрекне власти, јер је овај догађај проузроковао преврат у његовим мислима, отворио му други свет и изазвао у њему друге жеље, да после «тљеног» земаљског, задобије «нетљено» небеско царство — и «много злата послаше родитељи своме сину Савви.» И заиста, после писма

[1] **...и сьтвори себѣ свата кирь Алексиꙗ Комьнена и вьзе егового дьщер за..... сына Стефана, его же и нарече быти ему себѣ наместника...**

добивеног од сина год. 1195, Немања «**презре царство земленоје**“ и сазове на збор државни у граду **Рассь**: „**дѣтьцоу и вьсе изьбраные боларе, малые и велникије... и своје подроужније.. и архијереа Калиника и приставники дѣломь и кнезе** (жупане) **земльи своје иже надь властьми, војеводи и воини**“, па отвори збор између осталог са овим речма:.. «Дошло је време да се сврши моја влада. Бог ме је поставио да владам над вама, (и сви знате) какву сам у почетку приобрео **прѣобидѣноую** земљу нашу: али се нисам олењио, нити себи покоја дао, док не сам све исправио. И с божијом помоћи *приложио* сам вам **дьлиноу и широиноу**, што сви знате.... И вас научио сам да се држите «*правоверне вере.*» «Иноплеменике сам одолео. Немојте заборавити мном установљеног правовернога закона.... Данас ме отпустите, хоћу да видим славу божију, и опет на славу вама!»

Сузе облију и њега и све присутне. Они му рекоше: «Немој нас остављати Господине, јер у твоје дане није вук ни једно твоје јагње однео.»

Немања сиђе с престола, избра *сина* свога Тихомиља — Стефана Немању, и рече: „**Сего имѣите у мене мѣсто. Сего посаждаю на прѣстолѣ у Богомь дарованоми ми владиуьству**“ — да буде: *Мегалижупан српских земаља.*

— **И другога сына кнеза Вльнана** постави **јего** *Кнеза* **Велїа и вьлуѵи емоу** *Диоклитију*, *Далматију*, *Травунију*, *Топлицу и Хвосно* (1)

(2) Cod. dipl. II 239. Надпис на цркви св. Луке у Котору од год. 1195... Sub tempore domini Nemane magni jupani et filii sui Velcani, regis Dioclitiae, Dalmatiae, Travuniae, Toplize et Cosne.... Cosne аначи Хвостно.

Обојици рече: „**Будите уповающи вьсѣмь срьдьцемь на Бога а о своихь прѣмудростех невелнуата се.**“ Љубите брат брата, и овоме од Бога и мене посађеном на престолу, ти се (Вукане) покоравај и **вь послухь** буди, а ти (Стефане) брата **дрьжи у почьсти.**“

Владици Калинику рече: «Приступи и испуни моју молбу.» И прими од његове руке анђелски образ заједно са својом подругом, добивши име «*Симеун*», а она: «*Анастасија.*» Све присутне дарима обдари, и оде у Студеницу, а Анастасија оде у храм св. Богородице „**у Рась.**“ ([1]) Одмах пошље гласника сину Савви говорећи: «И ти се обрадуј и благодари Бога што ме сподобио да с тобом постанем делатељ у винограду Божијем.» Син позове оца у Св. Гору, куда је приспео 2 Нов. 1198 г. Од свога пријатеља (цара) Алексија добије место Хиландар и ту сазида цркву, у којој је проживео 8 месеци. Он ту цркву снабде добрима како се види из повеље: «...обновио сам **дѣдину** и још сам више помоћу Бога и своје мудрости придобио: **од морьске** земље Зенту и **сь** градовима; од **Арьбанась Пилот**; од **грьчьске** земље Лаб, Липљан,

Онај запис **Сумеона старьца** због „брисања“ и метања онога, чега тамо није било (Вид. С Арх. изд. у Кијеву. 1874 год. Новаковића стр. 26 и 27) има тек изнова да се објасни: Ко је то Симеун старац? Чије је име избрисано а Вуканово уметуто и т. д.

([1]) Св. Богородица је на **оустьи рѣки Косьльнице.** Њу је Немања подигао и украсио **сь чьстьнымь и боголюбынимь подружиемь своимь, нареченою и Аньною. И прѣдаст юи храмь прѣсвотие юко вещи се имь всакою дѣтелию, и чрьницами, ихьже устави вь мѣстѣ томь светѣмь.** Њој Немања преда ту цркву, а она **сьблюдающи храмь прѣс. Богородице преданы юи......**

Сава вели за Студеницу: «**Отьць нашь господинь приде вь нашь манастырь югоже и сьздá светую богородицу благоѣтелницу, а госпожда Анастасия иде кь светѣи богородици у Рась.**

Глубочицу, Реке, Загрлату, Левче, Белицу, Лепеницу. За овим казује како је изишао из отачаства у Свету Гору и помоћу великога жупана Стефана постадох, вели, ктитор Хилендара и «испросих *Парике* **ѹ царѣ ѹ Призрѣнѹ** и од њих дадох Хилендару: у *Милејах* села: Непробишта, Момушу, Сламодржу, Ретивљу, Трњије, Ретивштицу, Трновац, Хочу и другу Хочу и трг тунге и два винограда тунге насадих, и уљеника 4 (**д.**): један у Трпезама, други у Дабшору, трећи у Голишеву, четврти у Парицјема, и за сваким уљаником по два човека, и планину Богачу. И од „**Влахь:**" Рудлово *судство* и Ђурђево (*судство*), а свега **влахь** ([1]) 180. И дах од *добитка* што могох, и у Зети Кобиле и соли 30 спудова.

И ако **кьто ѡдь** *манастирских људи побегне или влах под великог жупана или под инога кога да се враћају опет; ако ли од жупаних људи приходе у манастирске људе, да се вракају (враћају) опет.*» За овим наручује, да то његово наређење не наруши ни његово дете, ни унук, ни рођак ни нико други.

С променом владаоца на великожупанском рашком престолу, догоде се промене и у свима околним државама: у Угарској умре 1196 г. Бела III и ступи на престо Емерик; баном Хрватским и Далматинским постане његов брат Андрија; у Блгарији премину исте 1196 г. Асан и Петар а завлада Калојован (1196 до 1207). У Византији од 10 Апр. владао је таст Стевана првовенчанога, цар Алексије III (10 Априла 1195—18 Јула 1203 г.). Стање византијске царевине било је такво, да се предвиђала њезина пропаст. Насљедни династи хитају не да империју одрже, него

([1]) Немања је дао цркви *влахе*

да је разпарчају. Поред поставше самосталне велике жупаније српске, која је својим радом покренула све покрајине на отпор противу царевине, постаје самосталним Кипар, Трапезунт, а у Грчкој Лав Згур постаје самосталан деспот, као што је постао самосталним деспотом и Стреза (или Стрезимир) у Дарданији. „Нико у царевини није гледао на државне, него на своје личне интересе." На место цара Алексија управљала је његова смела супруга Јефросинија са својим љубимцима. Главну војну снагу састављају Варанзи, а „флота беше преокренута у злато и сребро" за раскошно и сјајно разметање у двору.

Ето у таквим је приликама ступио на великожупански српски престо Стеван, за кога рече Немања на сабору у Раси: **Сего имѣите ꙋ мене место:** *овога постављам на престолу државе да буде мегали (велики) жупан српских земаља*, коме се ти Вукане покоравај и **въ послꙋхъ бꙋди.** Овим речма Немања је установио *„једнодржавије" и примогенитуру*, али давши Вукану Приморје, није уништио деобу очевине.

Стеван — Тихомиљ — велики жупан српских земаља, Немања II.

(1195 — 1227).

1.

Стеван. Прогонство Евдокије. Грађански рат и рат са спољним непријатељима.

Немања је «*савакупио*» не сва српска племена трачког полуострова, него само бивше унутрашње «независне» српске архонтије или жупаније без Подунавља. За Хум се требало борити против узурпатора кнеза Петра, а Босна се подчињавала утицају Рашке или Угарске; остала српска племена била су под владом византијском. Истина, није било никога, ко би спорио власт Немањама над српским земљама, али је ипак требало «сакупљене земље» *одбранити* и одржати у јединству и радити да се и остала српска племена избаве и уједине са великом рашком жупани јом, те да у истини постане моћна *српска* краљевина. Најстарији Немањин син, ког је отац оставио да «*влада у место себе*» и најмлађи јеромонах Савва, свето очувају завет и аманет свога оца и створе српску архијепископију и српску краљевину, а средњи син Вукан, хтеде да одржи у животу мисао племенске деобе и проузрокује унутрашњи рат, који се сврши његовим поразом и погибијом племенског живљења, а одржи победу државна мисао јединства српског,

и то, у ономе смислу, како су ту мисао државну разумевали савременици на истоку и на западу српском. Представник је српске државне мисли био Стефан а бранилац исте мисли и православља[1], т. ј. Српске вере, Савва. Бранилац пак преживљеног и изумрлог жупанијског живљења био је Вукан.

Насљедник српске државе Стефан, био је у ратним пословима вешт, а јунаштвом диван: чврсто се држао народних обичаја. При трпези, свагда су му певали свирачи и гуслари јуначке песме његових предака; при богомољи клечећи сузе је лио. Правдом је и истином светлио, а према сиротињи био издашан. Био је човек изображен и поред огромне борбе и ратова, много је волео књижевност, па је и сâм постао славан списатељ. ([1]) Такав владар почео да влада Србијом, 25 Марта 1195 год. Његове мисли о будућности Србије, огледају се у његовим односима наспрам свога оца и савременога стања. Заједно са својим оцем он подиже српску станицу на Архипе-

([1]) Поред описа живота свога оца, Стеван је оставио питања управљена на ондашњег охридског архијепископа Димитрија Хоматенског. Вид. Глас. XXXIII. Значајно је у одговору Хоматенског његово мишљење о српском књижевном језику, за који вели, да је тај језик необрађен, лишен логичке вештине и т. д. као у опште сваки вуљгарни (народни = *βουλγαρική*) језик. На стр. 30: „*ἡ γλῶσσα δέ τῶν βουλγάρων οὗ γινώσκε, τι λέγεται ουσια, καὶ φυσὶς.*" Врло је неуместно, што преводилац тих питања ову реч *βουλγαρική* преводи речију *бугарски*. Да не може бити ова реч овако преведена, него да је треба превести са речију *народни*, доста је навести ова два факта: 1) У „Спомен. Србск. II стр. 19, где је напечатана *српски* повеља, вели се: a povelja tracta in Vulgare ... или 2) У Levenclavia, рад. 259, вели се за ове речи: Za boda = per Deum, да су то vox Bulgarica. Упореди ово са тумачењем речи „Бугарштица" у моме „*Чеславу*."

лагу — манастир Хиландар, који ће остати «чедима његовим и унуцима из рода у род до века.» Немања му је, пред одласком у Свету Гору, предао манастир Студеницу, а (1198 г.) преда му и Хиландар **„ни сь кымь несьобьщьно.“** Стефан је послао оцу у Свету Гору по Методију све потребно да се сазида Хиландар. Усљед чега му отац, по истоме Методију пошље «Частни Крст», који је носио о врату и побеђивао супостате с речма: «да му буде хранилац, тврдиња победилац и помоћник у ратовима противу виђених и невиђених врагова; да му буде исцелитељ болести телесних и душевних, земљи да буде тврд заклон и стена; кнежевима ([1]) његовим оштро копље, а војницима штит вере.» На сусрет «часноме крсту», ког му је доносио Методије, изиђе: велики жупан Стефан и архијереј са свештенством и мноштвом народа. После свечаности Методије се поврати у Свету Гору с великим даровима. Предати «часни крст» Стевану са очиним «благословом», као печатом утврђења једнодржавне мисли, није било по вољи Вукану, за то га и не видимо са свештенством Приморја у предусретању те највеће хришћанске и српске светиње. Тада је Вукан изрекао оне страшне речи: **Да приблнжеть се дьние отьца моего, и тогда отьмьштеение** (освету) **сьтворю.“** На такво поступање унутра покретали су га подчињени жупанијски кнежеви, т. ј. «самодржавни властелни», да поврате жупанијско «многодржавије«; с поља опет спремали се западњаци да освоје Цариград, и да потчине Риму све православне; с тога папа употреби сва средства, да и српске земље потчини Риму, као што му се била

([1]) ... «Самодржавној властели» ...

потчинила Блгарија за владе Калојована. Понајпре запад устане да придобије све владике Приморја и да их потчини дубровачкоме архијепискупу, на чему су радили приморци латини. С том намером папа покрене Вукана са «самодржавном властелом противу брата,» јер је он био незадовољан што је његов отац предао једнодржавну власт најстаријем сину супротно жупанијском начелу, деобе очевине, а «самодржавна је властела» била незадовољна због уједињена опште српске државе и губитка своје самодржавне власти.

Папа одпочне свој посао овако: Фебруара 1198 г. заповеда Андрији војводи Хрватске и Далмације, да се спреми за крсташки рат. Задранима уништава право избора владике, јер се народни изабраник држи грчке вере, обичаја и «*варварског*» *словенског језика*. Децембра 22 год. 1198 налаже краљу угарскоме, да примора *Словене* да плаћају десетак калочком владици. (1) Како је Немања отишао у Свету Гору, то папа Јан. 2 год. 1199 шаље посланике Јована и Симона *краљу* Далмације и Дукље Вукану, (2) па му налаже, да их предусретне с поштовањем, и да им дозволи да свој званични посао изврше. По доласку папиних посланика у Дукљу, које је Вукан лепо предусрео, он одговара папи и препоручује му како себе, тако и своју краљевину, а у исто доба моли папу, да он наложи угарскоме краљу, да прогна из Босне јеретике (богумиле), у коме броју именује Кулина, његову супругу и сестру, која је била подружије

(1) Veter. monumenta Slavorum Meridionalium. Theiner. 1863 pag. 4. бр. 6.

(2) Ib. p. 5. бр. 8. и бр. 9.

покојног Мирослава са још десет хиљада.([1]) богумила. Вукан се спреми да нападне на брата. И заиста угарски краљевић Андрија завојшти на Хум. Вукан не изађе у бој противу Андрије, него изађе противу њега само велики жупан Стефан и буде надбијен. Тада Андрија дода својој титули речи: и *«војвода (дих) Хума.»* Одпадништво Вуканово и пораз у Хуму примора Стевана, да одговори папи на писмо получено преко Симона. Он одговори да ће се држати цркве онако као «доброг спомена» његов отац. ([2]) Нема сумње, да се овакав одговор није допао моћном папи Инокентију III (1198-1216). Вукан пак предусретне најусрдније папине посланике. Папи се потчини Јован владика дривастански и закуне на верност архијепископу дубровачком. Пошто се доказало, да је и пре био независтан и самосталан барски архијепископ, папа пошље Јовану плашт као поглавару црквеном у Горњој Далмацији и препоручи му, да се изврше и у Горњој Далмацији одлуке спљетских сабора т. ј. да одрже победу римљани над словенима и да служба латинска замени словенску службу и азбуку. Усљед овога наређења, искупи се сабор у граду Бару, на коме поред општих одлука, које се поштују и врше како у источној, тако и у западној цркви напр. да се никоме не сме дати свештенички чин за новце и т. д. бише донесене још одлуке:

Да хришћани плаћају десетак и све друге дације, од којих један део да иде владици, други црквама, трећи клирицима и четврти сиротињи.

([1]) ib. p. 6. бр. 10. Календарско име Кулиново било је Basilius (или је ово искварено) Kulinus cum uxore sua et cum serore sua, qui fuit defuncti Miroslavi Kelmensis ect.

([2]) ib. 6. бр. 11.... sicut bonememorie pater meus... Magnus juppanus Totius Servie —

да свештеници не смеду издавати тајне, које су им на исповести поверене. За увреду свештенога лица само папа може опростити; и само он један може давати духовне чинове.

Том приликом сабор забрани тако звани «божји суд» (усијано жељезо, врела вода, и т. д.). Црквеним људма не суди нико други, него духовне старешине (попови, игумани, проте и т. д.).

Као обично бише забрањени бракови због сродства до 7 и 8 степена, али је значајно, да се тај општи закон повторава, (на име, вели се, зато, што у Далмацији и у Дукљи има много људи, који «немају страха божијег,» па се узимљу у 4 и 5 степену сродства. По саборској одлуци сви се овакови изкључују из цркве и не смеду се примити у цркву доклен не напусте подобне бракове. За овим долази одлука: да се «низвргну» сви «клирици» који се не брију и не шишају. Световњаци не могу судити никаквом човеку свештеничког реда. «Низвргавају» се сви свештеници, који су одузимали црквена добра, а изкључују се из цркве сви они, који држе *латинина* у робству, пошто су добили одкупну цену, а нема наређења, да се тако поступа и са онима, који би држали у робству *словенина*. Изкључују се из цркве и сви они, који одпуштају своје супруге без црквенога суда. Најпосле долазе одлуке, да неможе бити попом син попов, нити човек рођени у незаконитом браку. Ова решења подписали су: папски легати; барски архијепископ Јован; архипресвитер арбанашки — Доминик; владике: Скадарски Петар, Пулатски Јован, Дривастански Петар, Свачки Доминик, Дуљчински Натал и владика Свачки Теодор. Из овога се види, да на овоме сабору нису били сви епископи

него само нарочито владике — *латини* или *римљани*. Ту не видимо напр. владику Которскога ([1]) и др.

У то год. 1200 већ је био преминуо Немања. Вукан, као покорно чедо римске цркве, под окриљем римске столице, помоћу «самодржавне властеле» ступа у договор с краљем угарским и Калојаном владаоцем бугарским, подчинившим([2]) Блгарску цркву 1199 г, риму, да са свију страна нападну на великога жупана Стефана и да га протерају из Рашке. Домаће неприлике Стеванове убрзају тај сукоб.

Док је таст Стеванов Алексије проводио своје дане у Азији, његова кћер Евдокија живела је са својим супругом Стеваном у највећој слози и љубави, али кад њезин отац постаде царем Византинским (1195 г.), она се почне владати раскошно и раскалашно као и њезина мати, царица Јевросинија. Из године у годину, из дана у дан, због таквог свог владања, поремети се њин домаћи мир, најпосле «пропадне њина узајамна брачна љубав» и «они не доживе до краја својих дана, у оној љубави, коју разумни супрузи рачунају највећом срећом човекова живота. Наравно, да се Евдокија почне владати као да је у Цариграду, а не у Паунима на Косову. Да би такво своје поступање оправдала, почне бацати беду на свога супруга и изналазити му мане. «Стеван је корео своју супругу Евдокију за прекомерно сладострашће, а она је опет пребацивала своме мужу, да он почиње у зору да пије, да заборавља своју

([1]) Kod Dipl. II. Thein. p. 7. бр. 13.

([2]) Вид. расправу проф. В. Виљевског у Жур. Мин. Нар. Просв. за Март год. 1885. Блгарска — Трновска црква избавила се из под власти папине и обновила тек 1235 године, вероватно утицајем св. Савве.

супругу, и да воле друге жене. Тако узајамно пребацивање и огорчавање расло је из дана у дан, и најпосле (вели византињанин писац) Стеван поступи *варварски* са својом супругом.» После једног очитог неморалног поступка своје супруге, који се десио пред његовим очима: «он скине с ње женско одело; она остане само у једној кошуљи, па и ту кошуљу јој подсече, да је с тешком муком могла прикривати наготу свога тела. У таквом безчастном стању он је прогна из двора, да иде куд јој је воља.» ([1]) Ово је добродошло Вукану, да придобије на своју страну цара византинског, а као девер — Србин, заузме се за своју снаху наводећи, да је она царева кћер; али кад не успе, он јој укаже од своје стране сваку рукопомоћ и с великим почастима испрати је у Драч. ([2]) Између браће плане рат. Немања је био мртав. Вукан је дочекао време да се освети брату и да освоји престо. За Стевана је настало време да одбрани како своју част, тако и државу. У овим ратовима Стеван задобије «много рана». На његову државу, с три стране нападне, Вукан са својим савезницима, на измаку 1200 г. Стеван се јуначки борио. Калојовану су биле одрешене руке за нападање, јер је с Визан-

([1]) Овим се и може објаснити закон Стеванов о неваљалим женама; «**аще ли** (жена) **ѿ себѣ сама иметь бѣсновати се, ѡставлающи своѥго моужа... своимь тѣломь да накаꙁоуѥть се, ꙗкоже боудеть изволение моужа ѥѥ.** Рат. стр. 9.

([2]) Евдокија је родила Стевану четири сина: Радослава, Владислава, Предислава и Уроша. — Њој пошље отац у Драч «царска носила,» наките, «огрлице» и све друге ствари припадајуће лицима женскога пола царске крви. Она оде у Цариград и уда се за кратковременога императора Цариградског Алексија V Мурцуфа (имао састављене обрве). После смрти овога Алексија, по трећи пут уда се за епирског деспота Јона Скура.

тиом, по освојењу Варне, 24 Марта 1201 г. био закључио мир. Емерик је тражио прилику да Србију потчини под врховно Угарско господарство. С тога и он нагрне с војском на Србију, а из Приморја нападне Вукан: «Наш **отаць**, — вели Првовенчани, — остави мене с једноутробним братом **оутврьдивь законьно**, да хранимо његове заповеди, **но грѣхь моихь ради**, Вукан **оставль заповедь господниа и отьца своего и поста прѣстоупникь: изведе иноплеменники на отьчьство свое и оземьствова** (1) **ме.**“ Вукан постане велики **жупань** «владајући **срьбьскоѡвь землею и зетьскѡвь страноѡвь и поморьскоими градь и инишевьскими прѣдѣлы**“ и т. д. При крају 1202 г. Стеван је био побеђен, како се види из папскога писма Угарскоме краљу (2) у коме се папа радује његовим успесима и честита му што је земљу великога жупана потчинио под своју врховну власт, (3) па му налаже, да исту земљу приведе у потчињеност римској цркви. Рат је још трајао»: Ваистину — вели Стеван иноплеменици «ушавши у нашу отаџбину» преокренуше је у пустињу, и савакупљено Немањом, са свију страна расхитише, а Срби или падоше од оружија, или бише у ропство одведени или изгубише своја имања и осташе голи и убоги. А кад минуше иноплеменици, дође за њима други непријатељ, т. ј. *глад*, црњи од свију бивших, и изврши свој други плен гори од првога, јер без

(1) Ово се види и из записа старца Симеуна: Археол. изложба у Кијеву С. Нов. 26 и 27: **великому жупану.... самодрьжавнихь властелѣхь .... ужасаю се зѣло умомь же и словомь, ѡбаче дрьзнухь вьспоминаю величина ихь .... ѡ таковѣхь властелѣхь .... честьны вѣньць великому жупану вльку .....**

(2) Theiner I p. 14. бр. 24.

(3) ib. da suum dominium ...

стрела — стреља, без копља — боде, и без мача — сече, и без тољаге — убија, који, краће рећи: без ногу — гони, без руку — хвата, и без ножа — коље, и без икаквог оружија хода **и вьсѧ ꙁемлꙗ наша беше польна мртвацѧ:** и двори **пльни и коукие пльне, и поутние пльни и распутније пльне,** и погребатêљи не могаху посарањивати **нхь,** разма **житние роупе једва вьмѣшта-ахоу нхь.**“ И српска земља дође до пропасти од пљачкања и робљёња, од пролића крви, од глади и болести, па се многи разиђоше и разбегоше по туђим земљама (1202 г.). Тако је вођена крвава борба између новог Немањом створеног стања ствари и новоустављеног закона насљедства противу преживелога жупанијскога времена «самодржавних властелина» под предвођењем Вукана, представника идеје деобе очевине по начелима жупанијскога времена. Вођ повратка у назадак Вукан, у друштву са непријатељима велике Србије, владаоцем блгарским и краљем Угарским одржа победу и противузаконито седе на окупани у крви великожупански престо. Инопленици затражише награде: Краљ Угарски — васалство Србије, владар блгарски — земаља; самодржавна властела — потпуног жупанијског стања, по коме Вукану припада половина очевине, али првенство ипак припада Тихомиљу (Стевану). Вукан се објави великим жупаном свију српских земаља. Овим он дође у сукоб са свима својим помоћницима; Унгарием, Блгарием[1]) и самодржавном властелом и са својим про-

([1]) Theiner Veter. Mon. Slav. meridiol. I. pag. 21. бр. 37: Папа вели у писму Калојену блгарском.... attentius quatinus cum dilecto filio nobili viro Wlco pacis studeas federa reformare ne occasione discordie terra tua vel eius incurrat irreparabile detrimentum.

тивницима: Тихомиљом, кога је отац оставио на престолу и синовцем Радославом законитим насљедником српскога престола и са свима браниоцима престолонасљедства установљенога Немањом. Таким начином Вукан дође у сукоб како са самим собом: тако и са савезницима и противницима, а што је најважније, у сукоб са својом, свога народа и свога оца и брата православном вером, јер папа затражи од њега, да пређе у римску веру заједно с народом (1203 год.) па тек онда, да му укаже почасти, а калочком владици заповеди, да лично оде у Србију и да утврди у римској вери великог жупана, свештенство и властелу, и од њих прими заклетву да ће се покоравати римској цркви, јер се Срби, како се чини папи, држе цариградског патриарха, па зато треба од тога да одустану и да се покоре Риму. За извршење овога налога, папа упути писмо калочком владици, преко угарскога краља. (¹) У исто доба, својим писмом Калојовану, папа заштити Вукана и српске земље од насртаја бугарског владаоца, (²) који је био потчинио

(¹) У Thiner: Vetera Monumenta Slavorum meridionalium. T. I; Писмо Вукану 22 Марта 1203 године; бр. 32, стр. 18: Monemus... nobilitatem tuam attente et hortamur, per apostolica scripta mandantes, quatinus prefatum archiepuscopum vice nostra benigne recipias et honores, eiusque salubria monita et mandata studeas gumiliter adimplere, ut sic in arca receptus diluvium non incurras, etnos ad honorem et profectum tuum debeamus efficaciter aspirare.

Писмо Калочком Арх-у, ib. pag. 19. бр. 33:... accedens personaliter in Serviam, megaliuppanum ipsum, prelatos et nobiles universos in orthodoxa fide confirmes, et ab eis iuratoriam recipias cautionem.... recipiensque ab eis reverentiam corporalem.... quod videbatur patriarche Constantinopolitano teneri....

(²) С Археол. излож. у Кијеву. Ст. Нов. стр. 27: **Вльцѣ владычьствѹющемь... срьбьскоѡвь землею и зетьскоѡвь страноѡвь и**

Блгарију рим-папи, добио краљевску круну и самосталну цркву. ([1]) У то, настане 1204 година. Латини освојише Цариград и на место Грчке, створи се латинска империја. За Калојована на место Латина пријатеља, ови цариградски Латини посташе непријатељи. Он се с њима сукоби, па остави Вукана и његове непријатеље себи самима. У Угарској се побуни млађи брат Андрија противу свога старијега брата и краља Емерика, да га збаци с престола, као што је Вукан збацио свога старијега брата Стевана, али га краљ Емерик савлада и баци у тавницу. Борба Калојованова с латинском империом и грађански рат у Угарској учине, да Вукан оста усамљен очи у очи са унутрашњим законитим супарницима и браниоцима „новоустановљеног" Немањиног „*закона насљедства*" и православља. Борба вуканова и „самодржавних властелина" да вазпоставе жупанијско стање, донела је све вишенаведене грозе и ужасе, навукла грабљиве суседе, да разграбе Немањину творевину, а народ

поморьскими градь.... и вышевьскими прѣдѣлы. Према овој сведоџби очевидца нема никакве историјске вредности у „Историји Болгаръ Иречка" (Одесса. 1878. стр. 310 и 311 тврдење, да се „царство блгарско ширило од Београда до доње Марице и од дунавског ушћа до реке Струме и Горњег Вардара. Београд и Браничево били под Блгарином; одклен српско-блгарска граница ишла 1204 г. Моравом до Ниша, који је припадао Блгарима. Призрен, Скопље и Велбужд припадали су такође Блгарима." Он се позива на папино писмо у Theinera I. 29, но исто писмо сасвим нешто друго говори. Тако исто није било ни Подунавље Блгарско.

([1]) Калојован је потчинио Риму Блгарију 1199 г. У тој потчињености Риму она је била до 1235 г. Кад се Асен II помирио с Никејским императором, удао своју кћер за наследника Никејског престола, а Никејски патријарх признао независну Блгарску Трновску патријашију. За то је св. Савва и посјетио Трново, да честита васпостављење православија у Блгарији.

да упропасте. Кад се непријатељи српски заплетоше у своје домаће неприлике, српски народ сазна све зло и несрећу, која га снађе од Вукана и самодржавне властеле, као што вели очевидац и преписалац Јеванђеља о властели: **„ѹжасаю се ѕѣло ѹмомь и словомь“** њихових дела: **„ѡбаче дрьѕныхь вьспоминаю величиꙗ нхь и подвигы дѹшевьные ꙗже сьврьши Богь о такоѣхь властелѣхь“**, чијим је **„наважденнемь и подвиженнемь“** устао Вукан, због чега плане у народу буна противу Вукана и властеле. Папа похита, да што пре Србе полатини, и Септембра 1204 године напише посланицу у Србију: архијерејима, епископима,[1] одабраним архимандритима свима црквеним властима и читавом клиру српском са послаником, који ће све што је супротно оборити, порушити, развејати, сазидати и унапредити сходно правилима римске цркве, па им заповеда, да га најлепше дочекају и слушају «какву пресуду донесе његово посланство против *бунтовника*, он ће ту одлуку утврдити и неокрњену очувати.»

Цариград су били освојили Латини и основали латинску империју; Калојован блгарски признавао је папу зе црквеног поглавара, па је изгледало, да ће

(1) Theiner. mon. ver. s. m. 33. бр. 53. Септембра.... In Servia quoque ipsi legationis officium duximus in inngendum. ut evellat, destruat, disperdat et 'dissipet, edificet et plantet, iuxta quod ad profectum catholice fidei, statum ecclesie, correctionem et utilitatem vestram viderit expedire. Monemus igitur universitatem vestram et exhortamur in domino, et per apostolica vobis scripta precipiendo mandamus, quatenus legatum ipsum sicut personam nostram imo nos in eo recipintes, hilariter et honorifice pertractantes, statuta et mandata ipsius suscipiatis humiliter et inviolabiliter, observetis: Alioquin sententiam, quam tulerit in rebelles, ratam habebimus et faciemus, auctore domino inviolauiliter observari.

читав исток прећи у римску веру, само су му биле на сметњи српске земље. Како се види из папинога писма, већ се био појавио у Србији унутрашњи покрет (револуција) како противу папиног заштићеника Вукана, тако и противу латинске вере. Зато је папа похитао да пошље посланство, које ће полатинити Србе, и духовним мачем поразити бунтовнике — браниоце „закона" Немањиног, привржените наслеђства по наслеђству и православља, а другим писмом 15 септембра (год. 1204) налаже Леону кардиналу — легату (где се налази одговор краљу угарском), да се измире краљ угарски и владалац блгарски, да блгарски владалац господари само над својим сопственим земљама, а не над другима и да окончају међусобну свађу ;([1]) ту напомиње, како у интересу угарском, није дао круну великом жупану Стевану; како је усљед тога Стеван збачен а на његово место дошао Вукан, коме опет није дата круна у угарском интересу; како је дошло време, да припомогне угарски краљ, да се изврши потчињење велике рашке жупаније римској цркви; но по срећи за Србију и Стевана ове 1204 г. премине Септемра краљ угарски Емерик и крунисање Вуканово калочким владиком остане не извршено. Калојован блгарски остави на миру велику рашку жупанију „задовољив се *својом соиственом земљом*", јер му је загрозила већа опасност од латинске цариградске империје, куда и окрене сву своју пажњу и војну снагу. Вукану, дакле, несу могли помагати ни Угри,

([1]) Ib. pag. 37, бр. 37.... Iohannitium non super alienam terram, sed super propriam corones in Regem, et ad terminandam discordiam etc. Види даље: бр. 58, стр. 38, гле наређује краљу угарском, да „оконча свађу са Калојованом" и т. д. „Qne inter te et illum super terarum terrminis veritur, indicio vel concordia terminares"....

ни влашко-блгарски владалац Калојован. Бунтовници пак које спомиње папа, види се, да су успевали у своме предузећу. У сукобу с Латинима, Калојован их порази и зароби цариградског императора Балдовина. и већ 5 Јуна, год. 1205 папа му налаже да ослободи заробљеника. ([1]) Стеван згодно употреби време ове забуне, збаци Вукана и поврати се на великожупански престо. Зато и вели: «Ти (његови непријатељи) **сьпєти бышє и падошє, мы жє вьстахомь** (rebellis) **и прости бихомь**; несмо се надали у своје оружије, него на **правоє благословєниє** св. Симеуна: и несмо се преварили — победив их силом својом **вьзврати мє Богь пакы вь отьчьствиє своє.**» Таким начином свађа око земаља у Подунављу између угарског и влашко-бугарског владаоца, папино посланство у велику рашку жупанију, смрт краља Емерика и свађа Калојована ([2]) с Латинима цариградским учини, да се у Србији дигне буна, збаци Вукана и поврати Стевана на престо. Тако су бескорисно за велику рашку жупанију прохујале све околне прилике и неприлике због унутрашњег грађанскога рата и братске свађе, које су проузроковали «самодржавни властелини», да би васпоставили уништено «многовластије» жупанијскога времена. Како велики жупан и његов брат Вукан, тако и самодржавна властела нёсу се користили сувременим приликама, али је зато одбрањена српска

([1]) Ib. pag. 40. бр. 64 и 65.

([2]) Калојован само је с Куманима опустошио српске покрајине, а о томе да је он отео од Срба Ниш не може бити говора. Браничево се разуме под «миразом царице цариградске» (ib. pag. 36). Зато се они и борили код ушћа Мораве, али је папа пресудио, да сваки буде задовољан са својом земљом. Угрима припадне Подунавље по паду Цариграда 1204 год. Зато нема историјске вредности мнење Иречка, да је可жем Калојован овда освоио Ниш.

држава и постала јак стожер, око кога ће се прикупити сва српска племена.

Овде је умесно питање: где је провео време велики жупан од збачења, да свога васпостановљења на престолу у почетку 1205 г.? Узимајући у обзир оне земље, над којима је владао Вукан, а ту се не спомињу земље горњег Поморавља и Црне Горе (скопљанске) као ни земље жеглиговских и сарданапорских покрајина данашње егрипаланачке, костурске (данашње пиротске), трнске и осталих околних нахија, као и то, што Стеван назиње Стрезу (¹) «братом» и «сином,» морамо мислити, да је велики жупан владао над споменутим покрајинама; кад је пак планула контра буна у великој рашкој жупанији противу Вукана и римпаписта, он се повратио у Рашку, удружио једне и друге земље, и не само да је постао велики жупан, него утврди «правоверије» и ослободи земљу од утицаја римскога папе и његових посланика и пропагандиста. Тај обрт ствари тако пренерази Вукана, да се он поврати у Приморје у своју «велију кнежевину.» Сталног мира између њих није могло бити. Они се спремали за нову унутрашњу борбу.

2.

Непријатељи Стеванови. Освојење Цариграда. Смрт Каројована. Повратак моштију Немањиних у Србију. Мир међу браћом. Спрема за самосталну цркву. Учење Савино. Смрт Вуканова. Јединсто државе.

Нема сумње, да су латинска освојења и успеси влашко-бугарскога владаоца Калојована давали више изгледа, да ће Вукан, пошто се његов савезник Ка-

(¹) Жит. св. Сим. стр. 22. гл. 17: **юдиномоу отметьникоу... племене Гофи, отлоучьшоу се на западь кь владичьствию моемоу..... отидохь и прѣдахь юмоу поль царьствиꙗ бльгарьскаго....**

лојован обезбеди помоћи му, да одржи коначну победу над братом. С тога је Стеван употребио све што се могло, да осујети такав исход догађаја. Да је он врло добро схватао савремено стање ствари, види се из његовог и Дометијановога описа радње блгарскога Калојована. Стање ствари у Великој Рашкој жупанији зависило је од успеха цариградске латинске империје и Калојована. Историјски ток ствари сврши се тако, како је било у интересу Стевановом. Стеванови непријатељи бише поражени Стевановим непријатељима. Вукан изгуби савезнике. Тада се морао да помири с братом. То се види из савремених догађаја на Истоку Европе. Ствари су текле овако:

Крсташи четвртога рата — «Латини» освоје Цариград 13 Априла 1204 године. Балдовин Фландријски постане император и крунише се у св. Софији. Бенедичани заузеше острове и пристаништа. Бонифаціје Монфератски основа полусамостално деспотство у Солуну. У Елади (Грчкој) посташе васалне кнежевине: Атинска, Ахајска, Наксоска, и т. д. којима је господарило племство француско и талијанско. У Латинској цариградској империји развио се феудализам и ритерство. У те државице нагрне са запада олош и многобројни голићи ритери са латинским свештенством и проузрокују код Грка најљућу мржњу. Византинци склопе три независне државе: 1) Алексије Комнен оснује империју трапезунтску; 2) Теодор I Ласкар оснује империју Никејску; 3) Михаило Анђел оснује деспотство епирско. Србија се нађе у средини латиштине и моћних непријатеља. Најжешћи Стеванов непријатељ Калојован већ је био прибегао под папско окриље и потчинио Блгарију Риму, усљед

чега је добио од папе *краљевску* круну и патријарха. Сада је као католик могао водити борбу противу латина Цариградских и противу православнога Српскога великог жупана. И заиста он 1205 год. 14 Априла надбије латине, зароби и погуби цара Балдовина требећи и рушећи све што је грчко и немилосрдно убијајући Грке. На место Балдовина, у у Цариграду изберу за императора брата Балдовиновога Хенрика. Док су латини дошли к себи, Грци су изгубили сваку кураж и напустили градове. Сада Калојован нападне на Стрезу, али није био у стању освојити његову земљу. За овим се крене противу Солуна заузимајући уз пут празне градове и убијајући Грке за што су га прозвали «Гркоубилац.» Освајајући Солун 1207 г. ту у логору погине од руке брата Стрезиног Борила.

Калојованови успеси објашњавају се тиме, што Латини у Цариграду несу имали војске по градовима нити су их бранили. Калојован је «пусте и празне градове рушио», и допро до Солуна, где га снађе из ненада смрт. Његова се војска разбегне, начелници и војводе његово мртво тело понесу натраг у Блгарији: У путу га распоре, утробу баце, а тело «посоле» и саране у Блгарији.

Таким начином, непријатељ Стеванов порази непријатеље Стеванове, Латине, па и сам погине од руке свога сродника Борила, који противу закона седне на блгарски престо (1207—1218 и узме за жену Калојованову супругу. Син Калојованов по имену, Јован Асен утекне из земље. Нови безакони владалац продужи започети Калојованом рат противу Стрезе и освоји му земље. Стреза прибегне под закриље српског великог жупана, који га прими у свој

двори посади за своју трпезу као брата и сина. Због тога су многи велможи почели роптати на Стевана. С друге стране, за време ових ратова, борења и освајања, одпочну Латини насртати на Свету Гору рушећи и пљачкајући манастире и светиње. Јеромонах Савва смисли, да поврати очине кости у отаџбину, да браћу над њима измири а Србију очува. То је исто желио и велики жупан Стеван, јер је предвиђао опасност за српске земље. Требало је сложити и ујединити српску снагу противу свакојаких опасности. То се могло постићи само измирењем са Вуканом, који је изгубио своје савезнике и нашао се приморан да се мири са Стеваном. Обојица се обрате с писмима своме брату Сави (¹) молећи га да «скута» мошти св. Симеуна и да их донесе у Србију (1208 г.) И сам је Савва мислио спасти мошти свога оца од разбојника, па их скута и прође кроз огањ и воду читав, здрав и невредим дође у Србију. Стеван изађе пред оца и брата с архијерејима, клиром, народом и братом Вуканом. Они предусретну мошти свога оца на граници српско—грчкој у *Хвостну*. (²) Ту се над мош-

(¹) Писмо је гласило: **„се, вь странѣ тои козметоше се језици, а блаженыи отьць нашь, господинь Симеонь, бивьши владика нашь и оучитель, тамо лежить; о семь молимь твою молитвоу, господа ради да не прѣзриши нась, вьзми же чьстные мошти господина ны, Симеона, и принеси ны је сѣмо, јако да исполнјено благословенију јего јавить се на нась.“** Поред овога писма Стеван је писао оделито писмо Сави и молио га, да донесе очине мошти како би престао раздор с братом Вуканом.

(²) *Хвостно* је оно исто, што грчка реч — *Дендра*. Речи: **„достигшоу благочастивомоу јеромонахоу кир Савѣ с частиими моштима св. Симеуна до краја своје и грьчьские земље вь хвостьно,“** јасно тврде, да је говор Иречка о некаквим бугарским границама — сушта измишљотина.

тима свога оца браћа помире и Вукан се «застидео, што је погазио заповед свога оца, али је кривицу за своје поступке пребацивао на самодржавну властелу, која га — вели — *навела* и *покренула* на то, а није радио од своје воље. Тада престане између браће свађа, а с њоме заједно гоњење и грабежи. Мошти очине ставе у гробницу у Студеници; Савва постане игуман Студенички. Она се прозове: «*Лавра св. Симеуна.*»

После помирења браће, по упутству игумана Савве, отпочну браћа да зидају Жичу (храм Вознесенија). Савва доведе из Грчке зидаре (**ѕдьць**) и веште тесаче мермера, и сам их учио како ће лепше и боље цркву украсити. Савва почне зидати многе друге цркве мале и велике, не само од камена, него и од дрвета; а где није успео подићи цркву, ту је стављао *крст*. Оваква енергична и усрдна радња Савина има свој извор у ондашњем побрканом моралном стању наше отаџбине: саобраћај Вуканов с папом и установе сабора барског, довеле су у забуну развитак Немањиног православља. Поред тога, по смрти Немањиној, нагло се почне ширити богумилство. Оно је тако бујно расло, да му ништа није могло стати на пут. Од атланског океана, до Црнога мора било је 16 богумилских цркава (ecclesiae Catharorum): три у Француској, седам у Горњој Италији и три у земљама *словенским* и то: једна у Блгарији, друга у (бившој византијској) латинској империји и трећа у Босни, под закриљем бана Кулина. ([1]) Борило, по упутству Рима, сазове сабор и истреби у Блгарији богумиле, али српски владаоци несу хтели да понове Немањину погрешку,

([1]) Ово је био живи протест противу јерархије *грчке* и *римске*.

да гоне људе, који се одликовали свима грађанским врлинама. Поред лажних појмова латинских, богумилских, још су међу Србима били у великој снази старински српски обичајни појмови, како ћемо видити из оних закона, које је издао краљ приликом троносања Жиче. С тога Савва свом снагом прегне, да моралним оружијем искорени лажне појмове, да свет обавести, и да га изведе из моралне забуне, у коју је био запао, и отпочне да **„ходи по вьсеи ꙁемли своѥго отьчьства“** проповједајући јеванђеље и **„вѣроую.“** Овом приликом, вели се: **„ѥреси раꙁораахꙋ, црькви вьꙁдвиꙁаше на ꙁдании и на основании апостоль и пророкь, сꙋштоу краѥоугольноу камению самомоу Исꙋсꙋ Христꙋ** (1) Овом приликом заведе школе и спреми људе «за владике и учитеље» народу. У црквама установи «словословије и певање» светогорско. Куд је год пролазио, народ је учио и реч му била слатка као мед, тако, да се његов старији брат чудио његовоме дару говора. Ова Савина усталачност и путовање по народу, учење и обавештавање учинило је, да Савва постане «*Учитељ вере и просветитељ српски.*» (2)

Док је св. Савва уводио унутрашњи ред и православље, дотлен је Стеван ратовао с непријатељима да одбрани тековину свога оца и да се избави онога положаја, у којој је земља запала за време унутрашње братске борбе. Стевану је тим лакше било извршити ово дело, што је Вукан наскоро (1209) преминуо, а Стеван постао самодржавни мегалижупан свију српских земаља — рашких и поморских.

(1) Ово је управљено против римске цркве, по чијем веровању папа је глава цркве на место Христа.

(2) Овда је у Студеници и написао житије свога оца, и то од све прилике у «испосници» више Студенице.

3.

Рат с Борилом и латинским императором Хенриком Фландриским. Стреза. Слав. Сродство Борила и Хенрика. Савезници противу Стевана. Рат и смрт Стрезина. Смрт деспота драчког. Рат због граница.

Калојован је напао (1206 г.) на Стрезу и отео му Просјек. Стреза прибегне под окриље Стеваново. Калојована убије Борило, узме удову сродницу и владарку за супругу, због чега за Борила и вели Стеван, да је био **„готь... югоже бєзаконнию вьсемꙋ мирꙋ неꙋтан се.** Надвисио је **продово бєзаконнию поистинѣ.“** Овај дакле, Борило, по смрти Калојована (1207) продужи рат противу Стрезимира с тога, 1) да не би Стреза потражио своју државу, 2) што је Стреза као рођак Калојованов имао прече право на Блгарски престо. Због тога се њега плашио Борило као опасног претендента: да не **онь вьцаривь се онѣхь** (убилца) **ꙋбиють.** Ето зашто Борило продужи рат противу Стрезе и надбије га (1208-9 г.). Борило је тражио, да Стеван Стрезу или изда, или убије или огњем спали, или да га расече на четворо или да га обеси шаљући му дарове и претећи ратом; али кад Стеван не пристане да испуни његове захтеве, тада се Борило удружи са Византијским императором Хенриком Фландриским, да заједно нападну на **отьчьство** Стеваново, да земљу освоје а њега да протерају (1209 г.). Наравно, да се Стеван брже боље спреми, и он прикупи војску, са свом силом заступајући увређеног и опљачканог Стрезу, сам без савезника, изађе им на сустрет, сукоби се с њима у брдима између Ниша и Средца 1209 г.). Ми немамо описа битке, али из онога што се има, јасно излази, да су савезници били сузбијени, да се њина војска поплашила: — **вь полꙋноштн вьне-**

ꙁапꙋ вьпаль бысть — и разбегне се, куд је ко знао и могао, борећи се једни противу других, између себе: **сьсѣцающе** сами себе **другь друга и до коньца сакрушише се** на своју погибељ и срамоту. Велики жупан Стеван упадне с војском у византијско царство, где су Готи (т. ј. Кумани) с Калајованом 1207 године нашавши многе грчке и латинске градове празне заузели и држали их блгарски бољари. Стеван неке од тих бољара премами на своју страну, те му се зајдно с градовима потчине. После славних победа, Стеван утврди Стрезу у његовој државици, као свога васала, (1) па му преда и тврди град Просјек. Ту је Стреза «славно» владао под заштитом и окриљем Стевановим, ком је дао своју кћер за супругу. Оснажен и осигуран Стрезимир, наслањајући се на свога сродника и сизерена Стевана, нападне на покрајине латинске империје. Али га Латини у савезу са Славом, владалцем Меленика, поразе. Хенрик Фландријски постане моћан и снажан. С тога Борило уда своју кћер Марију за Хенрика (1213 г.) и начини с њиме савез за одбрану и нападање. Хенрик опет уда своје две синовице: једну за Теодора Ласкариса императора Никејског, а другу за Андрију II краља Угарскога (1205—1235).

Склопивши такав огроман савез, Борило придобије на своју страну и Стевановог сродника и васала Стрезимира, који је постао у Просјеку грозан насилник и тиранин. Он је за најситнију кривицу осуђивао људе на смрт. Само је онда бивао весео, кад је људе губио. Његов замак на усеченом камену (просјеку)

(1) Стреза му се заклео на јеванђељу, да ће му вечно остати веран. Пошто је Стеван поразио блгарског владаоца Борила и његове савезнике цариградске Латине, Стреза продужи ратовање противу солунских Латина.

био је узвишен изнад таласа Вардара на 400 метара. Пошто је изрицао коме смрт, он је заповедао да се баци озго са ридине, доле у бездну. Кад су зле слуге злога господара несрећног осуђеника бацале, Стрезимир је смејући му се викао: «Пази, да си кожух не исквасиш.» Наравно да су многи његови велмужи и простаци бегали Стевану и тужили Стрезу. Тада се Стеван кајао «што је **таковаго юньца свѣрепооумьна** од смрти спасао, одхранио и **оугосподно**“, па му више пута писао и саветовао, да престане од својих тиранских поступака. Стреза на место да се поправи „**отвръже**[1] **се и примири во себе къ Грькомь**“ т. ј. помирио се с Хенриком Фландријским императором цариградским, а преко Хенрика таста Борилова „**и къ своимъ Готима присвоивь се**“, па од обојице Хенрика и Борила) бесчислено мноштво свакојаког народа сабравши, са многом грдињом као лав крете војску противу Стевана, да сруши српску државу 1213 год.). Стеван му је више пута слао велможе да га опомену на „**прьвоую любовь**“, коју је он осећао толико, «колико осећа камен духање ветра.» Док се архижупан спремао да му изиђе на супрот с војском, архимандрит Савва «**вь скрьби брата срьдьцемь сьболѣзновааше, сьстрадаше же** и душом за **отьчьство**.. **и за своје племенныје люди скрьбѣше**“, јер ће се од тога сукоба многима смрт догодити, обрати се брату и властелинима с речма: — «Ја ћу најпре противнику ићи и говорити му, и ако Стреза мене **о Бозѣ пооучающта** не послуша, **тогда и ви члов ѣчьскаа начинанта.**“

Савва оде у логор Стрезин. Ту угледа огромну множину разних народа, који се крећу противу ње-

[1]) Одметуо се.

гове отачбине. Кад Стреза угледа Савву, он **„ѩкоже ѥгда оу самодрьжца Стефана обнуан кь нѥмоу нмѣаше,**([1] **на ѕемлю падь покланѩѥть се.“** Савва га пољуби и поздрави. Искупе се при трпези. Савва му говорио многе слатке и божије речи у присуству многих «верних» наводећи, да одустане од започетога посла, да се не лије крв, нити да гину људи. Сви су се дивили «сладости Саввиног језика и сили његових речи.» Стреза оста «горак» душом и **„бридькь.“** Присутни су прешли на страну Саввину и вознегодовали на Стрезу. После трпезе, њих двојица осташе на само. Ту му Савва споменуо пређашњу љубав, помоћ и спасење живота од оних, који су га хтели убити. Кад није могао ни у чему успети, при растанку рекне му: «Ми желимо добро како себи, тако и теби. Ти се уздаш у оружје, не примаш нас, а ја ти кажем, да ћеш зло дочекати. Нека ти је на знање, да и ми, који се у Бога уздамо, не ћемо се од тебе поплашити, нити се уклонити испред твоје множине: **„Конь готовь на брань,** од Бога помоћ, Бог да **оуѕрить междоу тобою и намн.“**

Савва изађе од Стрезе. Ово је било доцкан у вече. Савва се молио: «Боже! **раѕвѣ тебе нного помощннка не нмамн“**, и одмах се ноћу крене на пут, тајно, и оде из логора. Стреза опет савладан мислима о својој прошлости, међу људма, који су били предани Стевану и Савви, легне да спава. «И наједан пут, у глуво доба ноћи, зачује се у његовом шатору неко јечање. Његова се околина узнемири, полети унутра и запита, шта му је? Тешко дишући Стреза

([1]) Што значи, да је Стреза био у Србији онда, када су мошти Симеунове биле донесене.

одговори: «Да је некакав страшан јуноша, по заповести Саввиној дошао, на сну ме напао, и истргнув мој мач, пробуразио ме» и премине. Значи, да је околина Стрезина била одана великом жупану и Савви. Неко је из те околине ноћу на спавању пробуразио Стрезу. Сатници његови поплашени смрћу свога предводитеља и бојећи се напада Стеванове војске, поврате се својим кућама. Неки пак **„оть большихь“**, похитају за Саввом, достигну га и све му испричају. Заједно с њиме оду у српски логор. Сутрадан Стеван крене војску, освоји све оне земље, које је негда био отео од Борила и предао Стрези, па их придружи својој држави.

Борба с деспотом драчким. Док је Стеван ратовао противу свога васала и заузимао земље, [1] освојене и уступљене Стрези, епирски деспот Михаило I Анђел, нападне с војском на српско Поморје (1214 г.) и освоји Скадар. Стеван му напише писмо, у коме између осталога вели: Немој брате нападати на моју очевину... буди задовољан са својим деспотством. «Нека је благословен Бог, који је приготовио моје руке за рат и моје прсти за борбу.... а насљедство моје нећу оставити док ми куца у грудима срце.» Стевану је претходила слава победе над Стрезимиром и задала страх војсци деспота епирског Михаила. И онаква иста судбина постигне деспота Михаила, каква је била судбина Стрезина, Њега на спавању убије његов сопствени слуга. Сутрадан се распршти и разбегне и војска деспотова. Смрћу деспота епирског, Стеван поврати Скадар и рашири своје земље у Арбанији. Тада је заузео Задримље и друге области. Сви оти ратни успеси обезбедише српску државу.

[1] **оуглуцикь крѣмє оуьдальшоу ми се далеце оть страны тоє..**

4.

Рат због граница с Угрима и цариградским Латинима. Догађаји на истоку и у Унгарији. Потчињење Хума.

Велики жупан Стеван не само да је савладао и угушио жупанијске тежње «самодржавних» властелина, који се користили свађом браће да поврате жупанијско стање, него је победио и спољашње непријатеље и раширио своју очевину у поврщју р. Струме и Вардара. Подижући манастир Жичу, на «угарској граници,» дође у сукоб с Угрима, чије се гробље и дан дањи познаје под планином Бресницом, и рашири своју државу у Лонгомерији (дан. Шумадији између Моравица, Мораве и Колубаре). Император византијски Хенрих Фландријски није никако могао да прегори претрпљени пораз. Њему добро дође пређашњи савез с Угрима. Он се и договори с угарским краљем Андријом II, да с две стране нападну на Стевана, да њега из земље прогнају, а његову «*државу да поделе.*» Обојица се крену с великим војним силама, да у један мах нападну на Србију, један са запада, други с истока, да се састану код «славног града Ниша» ([1]) и да га освоје. По уговору састанак и освојење Ниша морало се извршити о Васкрсу (Великдану) године 1215.

Великој рашкој жупанији грозила је највећа опасност. Отаџбина се могла одбранити само брзином и јунаштвом т. ј. требало је похитати и појединце их поразити пре, него ли се они састану **„оу коупь.“** Угарска је била ближе. Краљ Андрија похита с војском и приспе до града Равно. Велики жупан крене

([1]) Из овога се види да Калојован, или како га папа назива, *Јованица*, није никад Ниш ни освајао.

сву војску противу Унгара. Успут се сврати у Студеницу, помоли се богу пред моштима свога оца, узме од Савве благослов, (1) крене се низ Ибар, на Маглич, порази Угре под Бресницом, па дође у Јанок; левим крилом пресече Угрима свезу с Угарском, а удари на њих с бока, близу града *Равно*, у близини Варварина, на догледу зашка Сталаћа. Пред Угрима је била р. Морава, и градови Равно, Сталаћ и Ресава, са јаким гарнизонима српским. Угри се обретоше опкољени са свију страна и бише приморани потражити мир. Угарски краљ у мах се промени: на место врага и непријатеља, он се претвори у друга и пријатеља. Његови посланици дошав великоме жупану, овако му говорили: «Љубазни брате! Дођи да се састанемо, те нека се постиде сви, који нама зло мисле.» Велики жупан Стеван помисли, да је то нека нова превара и замка, и није хтео примити састанак. Види се, да и краљ Андрија није веровао у искреност Стеванову. С тога су се морали најпре узајамно заклети над «*часним и животворећим крстом*,» па се тек после састали на пограничној међи (межи) „**кь градѣ Равьномъ**“ на радост војске. Да би се са што мање штете извукао из клопке, у коју је био запао, краљ угарски „**прѣоумножи** дарове мегалижупану Стевану шаљући му чаше украшене скупоценим камењем; коже урешене златом, много одело, **трьвлененице царьскые и багрѣнице** окићене би-

(1) Жит. св. Сим. стр. 28. Игуман Сава рекао је брату: «Љубимче мој, не плаши се лица **мьногыихь юзыкь...** небој се њих и несрнби.. преокренуће се њина јарост на **кротость** и њин гњев на **любавь твою, и ѣрость** њина на **поуьсть твою** и на славу твоју».... Из читавог разговора види се, да је Савва врло добро разумевао стање ствари и световао брату «брзу радњу и неустрашимост.»

сером и драгим камењем.“ Ту се састали и у весељу провели дванајест дана. Краљ Андрија поклони великом жупану дивље зверове «тоуре и тоурице» ([1]) и више слонова (**сраціиньскыю скоты**). Овом приликом била је исправљена граница велике рашке жупаније и великом жупану припадне без мало читава Шумадија, браничевска област с Браничевом и Подриње.

После ове хитне и успешне победе над Угрима, они се врате у своју земљу, а Стеван се крене противу другога врага, «гњевом и јаростију одржима,» ког су упућивали зломисленици Стеванови, шта и како да ради, — противу византијског императора Хенрика Фландријскога, заузме све стазе и богазе Црвенграда, Драгомана и Земљана, као и околне клисуре, пресече му отступницу, *и затворих*, вели Стеван; „**вьсе стьѕы юго.**“ Хенрих је тражио најпре многе земље», али кад се нађе затворен у клопки и опкољен са свију страна, он «није могао ни рат ратовати, нити се мирити, јер Стеван није му примао мира.» На њега је нарочито био гњеван велики жупан Стеван, јер је он „**ѕьль сьвѣть** смислио: **ıакоже** — вели Стеван: прогнати ме, **и ѕемлю отьчьствниꙗ моюго раѕдѣлити и оудрьжати себѣ.** ([2]) Опкољен са свију страна, није могао изаћи из **отьчьства Стеванова.** На то, вели Стеван: „**краль Андрѣи** умоли ме, да **иѕидеть вь царьствию си. Аѕь же послоушавь мольбы юго, остависхь и, и вьѕврати се вьспеть посрамлюнь.. и иде с миромь.** И велико безчашће и хулу нанесе своме царству.» Велики жупан врати се славно с триумфом у свој дворац у

([1]) **....Дивыю и скерѣпыю ѕвѣры. тоури и тоурице иѕвеѕавь, ıако и питомын скоть иѕьвеѕавь оудасть ны**

([2]) Жит. св. Сим. стр. 21. глава XX.

Паунима. После ових славних победа, Стеван је имао одрешене руке, да доведе у ред ствари у Хуму.

Латински император Хенрик (Ерик) премине (1216 год.) у Солуну од отрова, који му је дао лонгобарђанин Брандрат. Његовог насљедника Петра куртенског, у путу из Драча за Солун, нападну и заробе Епироти, где и умре. Насљедник Петров Роберт завлада 1220, а 1228 г. побегне из Цариграда. (1) За насљедника прогласе дете Балдовин II. Ове нереде у латинској империји, мудро употреби на своју корист насљедник Никејскога императора Јован — Дука Ватац (1222—1254), па од латина отме Адријанопољ. Нашав се у невољи, Латини прогласе императором јерусалимског раскраља Јована Бријенија. У овоме времену обелодони се слабост и иноконштина цариградске латинске империје.

У Блгарији се окретоше ствари на боље. Тамо уђе с руском помоћи законити насљедник Јованице, Јован Асењ (1218—1241). Народ га предусрете са рашириним рукама и призна за владаоца. Он заузме Блгарију и обсади Борила у трновскоме замку. После седмогодишње опсаде зароби Борила и ископа му очи. За овим обрати сву своју пажњу на то, да ратује с Латинима, да живи у љубави с Грцима и, да на место папске, васпостави у Блгарији православну веру, а у исто доба, да на место старинске блгарске *преславске* патриархије, добије трновску (2) патриар-

(1) Овај Роберт био је велики женкарош. То несу могли да подносе барони. Они улете у дворац, ухвате Робертову „Даму" и њезину мајку. „Дами" одсеку нос, па је заједно с њезином матером удаве у води.

(2) В. Васиљевски: Обновленіе болгарскаго патріаршества при царѣ Іоаннѣ Асѣнѣ II въ 1235 году. год. 1885.

хију. Зато је живео у љубави са Србима и за време преговарања о патриаршији, уда своју незакониту кћер, за српскога краља Владислава (1234 г.). Православље васпостави 1235 г.

Латини изгубише своје земље у Маћедонији. Престо, убијеног у Скадру деспота епирског, Михаила (1214 г.), насљеди његов брат Теодор I Анђел — Комнен, ванреднога ума и енергије, одважан, јуначан, непостојан и вероломан. У брзо освои Охрид, Прилеп, Пелагонију, Драч, Крф и Солун (1222 г.). Од Ватаца освои Адрианопољ. Његова држава обухвати све земље од јонског мора и Архипелага до реке Марице. Тада се прогласи солунским императором. Њега венча на престо и крунише царском круном архијепископ Охридски Димитрије Коматенски, с којим је био у преписци наш велики жупан Стеван. Цар Теодор Солунски и Стеван велики жупан рашки, опријатеље се. На ту их свезу упућивали узајамни интереси. Нови — солунски император желећи, да има сигурне границе од Србије, а Стеван опет тражећи задобити савезника противу цариградских Латина, зближе се и опријатеље. Император Теодор[1]

(1) Император Теодор I солунски, после освојења Адранопоља, крене се са силном војском, прикупљеном од Грка, Маћедонаца и Франака противу бљгарског владаоца Јована Асења (1230 г.) Асењ му изиђе на супрот с великом војском т. ј. најмљеним Куманима и куманском коњицом Битка се догоди између Филипопоља и Адрианопоља (1230 г.) код Клокотнице. Куманска коњица разбије војску Теодорову, где и сам Теодор буде заробљен и ослепљен. Тада се у Солуну прогласи императором, трећи брат Теодоров, Мануило — Анђел — Комнен. Тодор је био у бљгарском ропству до 1240 год.; али кад се старац Асењ ожени с Теодоровом ћерком Јерином, он ослободи Теодора. Теодор се вешто провуче у Солун, зароби свога брата Мануила, али због слепоће преда царску власт своме сину Јо-

I даде своју кћер Анну, за насљедника српскога престола Радослава. Како император Теодор, тако и његове кћери отликоваху се необичним умом и спољашњом лепотом.

Године 1216 премине страшни папа Инокентије III. Велики жупан Стеван, због својих смерова у Хуму, узме за жену Анну, унуку Дандула дужда венедичког.

Ове исте 1216 г. премине бан босански Кулин; и насљеди га Матија (Нинослав од 1216—1231), који да би могао самосталније радити, закључи трговачки уговор с Дубровником, «да ходе (по Босни») власи, ([1]) како су ходили за време бана Кулина. И Стеван је закључио с Дубровчанима уговор: да «ходе по мојој земљи (Дубровчани) слободно с тргом и да им нико не пакости. У којој ли им жупи когод учини какву пакост, та жупа или да даде кривца или да плати.» После мира у граду *Равном*, опет угарски краљ Андрија оде с војском крсташком у Азију, да ратује противу Мухамеданаца (1217 год.). Из свега овога види се, да су се потпуно измениле околности. Оне дадоше прилику великом рашком жупану Стевану, да освоји хумску земљу до р. Неретве, преко које протера жупана хумског Петра. ([2]) Још остаје да напоменемо, како је Стеван, док се угарски краљ бавио у Азији, заузео с војском Посавље и Подунавље, и

вану 1241 г. — По смрти Асења II насљеди га син, дете Каламн I (1241—1246), а за њиме дође на престо други син Асењев, Михаил Асењ (опет дете).

([1]) Види значај ове речи у: Ист. срп. нар. I стр. 433 под. примедбом 2.

([2]) У нашем музеју има »ҳапонь Петра жупана хумског.»

граница између Србије и Угарске постане р. Сава (¹) и Дунаво. Према Блгарији (²) и солунској империји остале су сталне дотадашње границе.

(¹) Овим се објашњава рат угарски противу Стевана и мир, који је склопио св. Савва. Да је р. Сава била граница српска, види се из описа повратка св. Савве, где се вели, да је краљ Андрија испратио Савву: **«доньдеже и Савоу рѣкоу превезеть.»**

(²) Историја Блгарије К. Иречка. Све што у њој стоји написано (стр. 336—337) само од себе пада, јер доста је погледати на *измајсторисани* и *фалсифицирани* натпис трновски, па ће сваки зналац приметити, да је тај натпис веома невешт човек саставио,(*) и то управо Даскалов. Асењ није освајао Подунавље, па ни царство солунскога цара. Ово и сам Иречек тврди говорећи (стр. 346—347), да је Асењ тек *«чак доцније»*, и то с муком освојио Филипопољ. Кад би се писала историја по «поменицима» (читуљама) и онда би — с малим изузетком — сви православни цареви били царевима православних народа.

(*) На пример: ВЛТ ЅУЛН·ІNІГАЗЪ или на пр. СПРОВАЖДА ДЩЕ… (оваквим истим блгарским језиком има преписано житие кнеза Лазара у манастиру Љешку «чистаго Блъгарина» од 1861 год.) Види факсимиле у Раковскога: «Неколико речи о Асењу» стр. 8. У натпису се вели, да је завојевао и Србију и читаву царевину Теодорову; међу тим над Србијом влада Радослав, а после Теодора солунском империјом влада Асењев зет Мануило. Према свему овом, овај је натпис фалсификат. И то је недотупавно слупао Раковски у друштву с Даскаловим. Правично г. Васиљевски сумња у овај натпис не гледећи на * aукторитет Срезњевског* стр. 27.

5.

Архијепископија и краљевина српска. Последице проглашења краљевине. Потоњи дани краља Стевана.

Кад се велики жупан Стеван обезбедио и утврдио и везао пријатељство са свима својим суседима, он, у договору са својим братом архимандритом Саввом приступи 1), да склопи независну и самосталну српску цркву и 2), да васпостави српско краљевство, како је било далматинско краљевство **„исьпрьва.“** Најпре је требало задобити архијепископију. С тога се крене архимандрит студенички Савва, преко Св. Горе у Никеју, своме пријатељу Теодору I Ласкару, сроднику свога брата Стевана. Савви је предходила слава и чувено име. За то га најсрдачније предусретну како цар, тако и патриарх Мануило(¹) (1216 до 31 Авг. 1221). Архимандрит Савва «да би испунио желаније срца свога о земљи отачаства» искаже цару, како је његов отац испребио у земљи «зловјерија јереси», како расте и цвета православна вера, како Србију опкољавају земље, које су **„не достигнуте“** да се исправе, и како прети велика опасност православију у Србији од тих околних «неправоверних» држава зато, што Србија нема свога архијепископа, па замоли цара и патриарха, да се постави у Србији архијепископ и то један од његових сапутника. После разговора и договора, цар и патриарх објаве, да усвајају предлог српског посланства и изберу за архијепископа архи-

(¹) Од 3 Јан. 1215 г. до 3 Дек. исте 1216 г. био је патриархом Максим I. Од смрти Максимове т. ј. од 3 Дек. 1216, па до 31. Авг. 1221 год. био је Мануил. а од 31. Авг. 1221, па до 1239 г. био је патриарх Герман II.

мандрита Савву. Савва им одговори: „**Ꙗко ни азь до того степене възрастохь, ни житиемь на нь ѹдостигь се.**“ Они му одговоре, да само њему могу такво велико достојанство дати. И заиста, у нарочити за то дан, патриарх са многим митрополитима, епископима и свештенством постави Савву за српског архијепископа. То је био свечан дан, кад је постављен «новоосвештени архијепископ српски кир Савва.» Патриарх му преда апостолска «предања», снабде га патриаршијским ризама и преда му «сву власт божанску, дату му по вољи оца небеског, који је дао власт сину својему небеску и земаљску и **сѫдь вьсь** творити и даде му све «потребе његовога преосвештенога чина.» На то му изда повељу: да има власт «над свима земљама и градовима, над митрополитима и епископима» и т. д. кога имају сви слушати «о вери.» Тако је Савва постао архијепископ српски. Али је према овоме, сваки нови српски архијепископ морао ићи патриарху у Никеју за «освештање.» Савва је пак хтео српску самосталну и независну архијепископију находећи, да је тешко овакво далеко путовање, да се мора много злата расипати и давати Грцима, кад се буде ишло у Никеју ради «освећења;» на сметњи могу бити размирице источних и западних самодржаца, а у средини између њих нереди и ратови; сврх овога, кад би обудовила српска архијепископија, а цар и патриарх били у свађи са Србима, онда они не би хтели «посветити» србима архијепископа, и многе друге неприлике могу настати, које би упропастиле српску архијепископију. Због свега овога, треба имати српску цркву самосталну и „**оть вьсѣхь сихь свободьнѹ и самовластьнѹ,**“ ни у чем „**обладаемѹ**“ восточном т. ј. грчком црквом. Због ових темељних и

патриотичних разлога, «новоосвештени» архијепископ Савва приступи цару с предлогом, да добије од патриарха **„повелѣние усты и рукою и писаниемь“** од сада, **„не приходити само на освештение нашему архиепископу, но тамо** (у Србији) **своими епископи освештати се.“** Чувши овај предлог српског архијепископа, «цар се промени у лицу», а патриарх и сви остали помислише, да то **„отьнудь“** није добро, «јер су хтели (Грци) вели писац: *«посвећивањем и црквеном влашћу држати Србе у покорности и имати их послушнима и дароносима.»* Али ове разлоге они несу смели од «срама» исказивати, и по «нужди» усвоје и овај Саввин предлог, и патриарх напише повељу, да у будуће **„не приходе од србьскые** *земље у грчку престолницу*, **вьнегда освєтити себѣ** *архијепископа, него сам архијепископ са збором својих епископа или сами епископи и — скупив се, да освештавају себи архијепископа.»* При поласку, цар му рекне: «Све сам испунио о чему си ме молио. Сада ја тебе молим, да се о мени молиш Богу у твојим молитвама», па му поклони много злата, да **„раьсеє“** по Светој Гори. Српски архијепископ, у повратку, позабави се у Хиландару, из кога поведе са собом оне, које је познавао да могу бити епискупима; удари преко Солуна, да се види са својим другом митрополитом Констандином, где у манастиру Филокалу, *многе књиге препише законске о исправљању вере»* за саборне цркве, и тада се крене у Србију.

Кад се први српски архијепископ Савва приближивао граници своје отаџбине, његов брат велики жупан био је тешко болестан. Немогући сам изићи у сутрет своме брату и првом архијепископу, он му пошље у сусрет своје синове «златокриле орлиће»

до грчке границе. Кад је видео брата, Стеван се тако обрадовао, да му одлети с лица «смртна бледноћа» и „пүгкы рүмєни“ на лицу његовом указаше се, па рече брату: «Бог те сам донео и послао и добро си нам дошао, да све људе наше отаџбине научиш закону и обичајима хришћанским.» Долазак Саввин био је од тако великог утицаја на брата му, да овај потресен тиме, оздрави. За овим био је држан савет *«гдје и у којим странама треба поставити епискупе»* и подићи епискупије. Пошто је то решено, архијепискуп Савва оде преко Студенице у Жичу (1221). Он њу «освети светом трпезом и светим моштима.» Тада изабере између својих ученика благоразумне, побожне и частне мужеве, које је познавао, да су достојни и кадри да управљају људма по закону божијем и по предању апостолском и светих отаца, и да су припремљени учити и чувати учење вере, а установи епископије:

1) У Дукљанској, са столицом у храму св. Михаила;

2) У *Хуму, у храму св. Богородице* у Стону;

3) У *Хвостну* (Дендри) у храму светог апостола Петра (т. ј. у Пећи);

4) У *Рашкој*, у Ђурђевим Ступовима, у Будимљу;

5) У *Дебри*, (1) у храму св. Николе, под планином Осовницом;

6) У *Призрену*, у храму св. Богородице (Левиша);

(1) О овој епискупији написано је више расправа, али ослањајући се на податке старине, држим, да је њена столица била у *Рабну*, с ниже данашње Дибре, у месту, које се зове дандањи: „Пискупија.“ Како су остале епискупије могле бити одвојене од архиепископије Примајустинијанске (Охридске), тако је била одузета и Дебарска.

7) У *Грачаници*, у храму св. Богородице;

8) У *Топлици*, у храму св. Николе;

9) У *Браничеву*, у храму св. Николе;

10) У *Београду*, у храму св. Богородице;

11) У *Моравицама*, у храму св. Ахилија (сада *Ариље*).

Травунија била је спојена са Хумом. Новопостављене епископе разашље Савва на њине катедре, настављајући их: да се брину о свима, па и о хромом и последњем своме «**овьчети**.» Епископи се разишли са *српском књигом*, по *српским земљама* и тиме се утврдила народна свест о своме јединству и добиле опште значење речи: **срьбинь и срьпьска вера.** Сам архијепископ остане у Жичи, јер још није била довршена, ни измалана (не пописана), а он је довео из грчке (солунске) *мраморнике*, који умеју да тешу мермер и живописце, који умеју да малају цркве). (¹)

Из беседа и наредаба творца српске независне архијепископије најбоље се огледа како ондашње живљење: тако и морално стање нашега народа. Тако, пошто је испостављао протопопе «у свима странама свога отачаства», он им заповеда, да «недосдатке» исправе: који се били оженили, а несу били венчани (јер не имађаху пастира и беху *сметени)*, да их прикупе све по црквама, како старце, тако средовечне и младе, и мужеве и жене са свом оном децом, која су рођена без благослова, па тако прикупљену децу, под окриљем својих родитеља, да

(¹) Срби несу знали ове занате, што се види из ових речи: „**мраморьникы и пишущихь.. привель сь собою**" т. ј. довео *мраморнике* и оне што *малају*... а немају имена, јер у језику није било речи, којом би их назвао.

родитеље венчавају, те да буду сви благословени ([1]) и т. д.

Васпостављење и проглашење краљевине. Српско краљевство у Подунављу уништили су Угри, кад су погубили Чеслава (962), а приморско српско краљевство уништили су Византинци, кад су краља Ђорђа одвели у ропство (1127 г.). Јуначка борба Немањина и продужена борба његовога јуначног, ратоборног и наученога сина Тихомиља, који је одбранио не само тековину свога оца, него још земљу раширио до Дунава и Саве, и у Дарданији заузо велики део бивше византијске царевине, после прогласа архијепископије, зажели дати држави спољашњи знак самосталне државе, како би се Немањина творевина — Србија — уздигла на виши ступањ сувремених држава, и тиме доказало, како Бог није дао само Угрима краљевство, него и Србима. За успех овога предузећа ишле су му на руку неприлике у Угарској. Да се ове неприлике не би окренуле противу младе — новоустановљене краљевине — требало је задобити папу. Као што су и дандањи највећи противници српског уједињења и ојачања Аустро-Угри: тако су онда били Угри, јер аустријске монархије није ни било. Тихомиљ и Архијепископ Савва, припремајући проглас краљевине.

([1]) Српска архијепископија састављена је од ових главних епископија архијепископије примејустинианијске: дибарске, браничевске, топличке, (нишке), београдске. Остале ситне епископије бивше јустинианијске архијепископије, несу ни споменуте. Њина имена могу се видети у Ист. срп. нар. I стр. 311 под бројевима 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14.). Друге пређе бивше саставни део архијепископије дукљанске (барске), као што су: Хумска, Травунска и Дукљанска. Све скупа ове главне епископије као митрополије саставиле су автокефалну српску архијепископију жичку.

поступе веома опрезно и мудро. Они се постарају, да великим дарима придобију на своју страну папу Хонорија доказујући му, да су пређашње папе припознавале приморску краљевину Михале и Бодина, па му пошљу у Рим *благоразумнога* епископа Methодија с даровима и писмом, молећи га, да благослови српску краљевину и да пошље *венац* да «венча (Савва) брата на краљевство по **прьвомоу отьчьствоу** њиногa краљевства, где се и њин отац родио у месту Диоклитији, која се зове велико **кралкевьство нс"рьва**.» Епископ Методије изврши своје посланство и донесе венац краљевски у Жичу. ([1])

Тада мегалижупан Тихомиљ нареди, да се искупе у очи Спасовадне у Жичи (1222 г.) сви «*ипати*» и «*војводе*», «*хиљадаши и стотинаши*», и «*велика и мала властела.*» *Архијепископ* опет заповеди, да се у очи тога дана искупе у Жичи сви *епископи*, *игумани и свештенство.* Никада пре овога није било већег и сјајнијег српског **зьбора**. Ту су били и они «самодржавни» властелини, који ратоваху за повратак жупанијскога времена. Место састанка било је такво удешено, да су на челу **зьбора** била два престола, а за друге зборнике намештене клупе, где се разместили саборници, по својим чиновима и знатности свога рода. Међу овима бејаше више *великих и малих жупана.* Кад су сви заузели своја места, *први српски архијепископ* изговори беседу, у којој је напоменуо, како

([1]) Успех посланства може се објаснити само тиме, што је Тихомиљ био 1) зет дужда мљетачког, 2) што се у злом стању налазила „Латинска империја Цариградска", па је папа желео придобити Стевана за пријатеља латинске империје. Стеван пак није хтео везивати пријатељство с Латинима, него је оженио сина с ћерком православног императора солунскога Теодора.

је он оставио сва земаљска блага и отишао у Св. Гору, и нема тога, рече, шта би ме могло довести из пустиње, «него ли сам се вратио вас ради — саплеменика мојих... и не тражих ништа, већ ради ваших душа, своју душу **възненавидехъ,** по речма старинске изреке: спаси ове људе, а нећеш ли: онда и мене испиши из књиге у коју си ме записао..... Бог је вас радњом оца Симеуна утврдио, умножио и распространио, и постали сте многи *ипати* и *војводе*, а многи сте *жупани велики и жупани мали*; није *лепо* да се онај, који над вама, по *милости божиој*, влада, називље *једнаким* (¹) *именом* с вама; но како сам ја влашћу светитељства на челу цркве, по божиој милости: «тако исто треба онога, који по божиој милости државом влада, венцем царским украсити, и то *у вашу част и похвалу, за вашу славу и* **величьство**!» **Зьбор** му прекине реч говорећи: «Бог те је нама послао. Божије ћемо речи слушати.»

Овим решењем престало је велико *жупанство* а установљено *краљевство*. **Сьбор** је донео ово решење уочи Спасовадне.

За тим је било ноћно бденије. Сутра дан, на служби, после «*великог* (²) *исхода*», архијепископ Савва узевши свети венац **„вь великомь светилишти“**, венча благоверногa брата и помаже **„доухомь светымь на кралиевьство“**, са решењем **зьбора**: да се од венчања називље не велики жупан Тихомиљ, него од **дьньсь** називати се: **„Самодржавни господинь кир Сте-**

(¹) Т. ј. да се зове: «велики жупан», јер вас има више великих жупана. То су потомци династија племенских владалаца жупанијског доба. Они су задржали своје «**дрьжаве**» и у њима управљали и судили.

(²) т. ј. после Херувике.

фань, краль." На то хор отпева: «многаја љета», а народ је говорио; «да бог да, да бог да» (т. ј. дуго живио краљ.) После службе божије *архијепископ* и *краљ* даду свима свечан ручак, који је пропраћен с највећим весељем.

Како је од те минуте над српским земљама био *један* архијепископ и *један* краљ, то су српска племена постала *један народ* са једном вером. За то и буде први дан по Спасовудну опет свечана служба, на којој већ више није у јектенијама спомињан мегалижупан Тихомиљ, него *Првовенчани Стефан*, *краљ I. — Немања II.* После апостола и јеванђеља, архијепископ Савва почне читати «верују» а сви су за њиме по трипут повторили, а за овим су за архипастиром изговорили: да примају свете саборе и, чега се свети отци одрекли и они се одричу, а кога су свети отци проклели и они га проклињу. За овим изговоре молитву, коју наш народ и до дандањи изговара: *Поклањамо се Христу и св. Богородици; поклањамо се часноме крсту; поклањамо се божијим црквама и свима светима и божијим угодницима* и т. д. За овим су сви заједно ручали, готово пред вече.

Трећег дана изјутра узајамно се дарима даривали и **сьбор** се разиђе ([1]) Архијепископ Савва задржи је-

([1]) «**Стефань, по божиеи милости вѣньчани прьви краль вьсе срьпскиѥ ѕемлѥ, Диоклитиѥ и Травуниѥ и Дальмациѥ и Ѕахьлмиѥ**« **и с прѣвьзлюбленимь сиѹомь Радославомь, „по божиеи милости намѣстникомь ми**" (т. ј. насљедником), поклања спасовданској цркви «частицу частнаго креста», богородичине »ризе и појас", «честицу од десне руке и од главе Јована Крститеља» и «мошти» свију св. апостола; за овим иконе, златне и сребрне судове, рипиде, завесе и покрове; ризе, јеванђеља и потребне књиге. На «**крьмоу и одѣжиниѥ**« оних, који служе у св. храму даровао села: Талско, Ратин, Заклопит, Луково, Тополницу са Војушима, Рибницу са свима

ретике и крштене у латинској јереси, па пошто их покрсти и миром помаже, и сам се крене да поучи апостолски и обиђе своју паству у краљевини. Свуда је учио, калуђере у манастире збирао, дизао цркве камене или дрвене или просто стављао крстове. Јеретике у српску веру приводио, а који би се противили проклињао их или протеривао из земље.

»Обьршьмн« и Бренов; Жичу с Батином, Рибиче са Црном реком, Тасто Брдо са Рашким долом и Штитаре, *Пешчаницу с Печаном*, Буковицу, Граковиште, Свињце, Грачаницу, Радијево, Конарево, Црнаве са Серчом, Брестницу са тргом, Свибницу са Округлом, Боболе са Чечином, Гвочаницу с Пупавнима. У *Јелцима* села: Доња **Вьсь**, Борак, Гнилу, *Добрињу*, Витахово. У *Хвостну* села: **Пекь** са заселком Црни врх, Стлпези, Требовитики, сву Горажду, Вас Јакл са Челпеђи и са Лабљанима, Љутоглав с градом. У *Затону* села: Црнча са заселком, Обе Ивање са заселком, Замчане с заселком Дубово, Гаје са заселцима. У *Зети* села: Треболе и Плавници. У *Горској Жупи* — Голич. И ове планине: Ноздрина, Јаворје, *Лукавица*; у Хвостну — Слано-Поље са Тмастим Гвоздом, изнад Брезнице — *Жељин*. Зимње паше од Брезне доле низ Сутјеску са свима испашама, како држи црквена међа, са свима пашама *летњим и зимњим*, по оној страни *Котленика*. За овим долазе имена «*влаха*» датих овој цркви као: **„Грьдь кьнезь и зь дѣтию«** и т. д. па онда вели: «И ове *жупе* приложих под област» цркве Жиче: *Крушилницу*, *Мораву*, *Борач*, обе *Лепснице*, *Белицу*, *Левач*, *Лугомиру*, *Расину* и *Јелшаницу*. *Права* ових црквених људи: *да над њима нема никакве власти дворски прота*. Сви *приходи* било од *попова*, било од *влаха* или *земаљски* поповски бир — половина поповима, а половина цркви (Жичи.) Не сме се позивати архијепископов човек краљу без краљевог печата и обратно. И над *приложеним жупама* да дворски протопопи *немају никакве власти*. Приходи од попова или влаха или земљани бир — све да се даје цркви. Од других пискупија, које су спале под жупе, да узима дворски прота половину *бира* поповског, а од поповске **„крьховине«** да не узима, јер то припада пискупима (*) (епископима).

(*) Ово је доказ да су Саввине епископије биле као митрополије а свака имала своје епископије.

Посљедице проглашења Краљевине. — Освајењем Цариграда Латини показаше, да Бог није дао само Грцима царство, него га даје свакоме народу, који га својом снагом и својим умом задобије, а Стеван и Савва доказаше, да није Бог рекао Србима да остану великим жупанством, већ да и они могу трудом и умом подићи краљевствђ. И сви су околни

Ове четири *жупе: Јелшаница, Пнука, оба Ибра* не припадају протопопу. Исто су тако *слободни* од дворскога протопопа ова четири краљевска манастира: *Студеница, Ђурђеви Стубови* у Раси, *Хилендар* и манастир *Градачки*. Над овим манастирима и над њиним селима немају никакве власти епискупи. У овим манастирским областима поставља попове архијепискуп. У Жичи игумана поставља архијепискуп дајући му *благослов*, а краљ дајући му «*жезл.*»

Како је било морално народње живљење најбоље показују ови закони издати *првим* српским краљем:

1. Да се не разлучава ни муж од жене, ни жена од мужа. Ко преступи овај «страшан» закон, да се казни и казна припада краљу:

Ако је *властелин* да се казни са *6 коња*.

Ако је од «**нинхь**» *војника* (јер је и *властелин* војник) — 2 *коња*.

Ако ли је убожјак човек, да се казни са 2 *вола*.

Овако исто да се казне и жене према сталежу.

Утекне ли девојка испод родитељске власти, према стању да се казни.

Ако жена **ѡ себѣ сама имєтъ бѣсновати се** остављајући свога мужа, ако има «**добитькь**», добитком да се казни (стока); нема ли добитка, да се казни *по телу* онако како буде воља њенога мужа. Пошто буде кажњена, опет је може узети ако хоће, нећели је — може је *продати куд му је воља*.

После издржане казни, ако таква жена буде мужу угодна, да је поврати у дом свој. Ко ово преступи, да је *проклет*. Узме ли овакав другу жену — да плати казну подобну првој. Или ако и одведе жену кући, али неће да јој буде муж, да се казни онако, као и онај, који пушта жену.

цареви и краљеви припознали српско краљевство осим вековних српских супарника *Угра*: «И догоди се жалост првом краљу и првом архијепископу не због *њих*, него због *узвишења* њине *земље* и због проглашења *краљевине*, јер се крете краљ угарски, завидећи проглашењу српске краљевине и говорећи, да пређе није било краљевине (¹) Србије, а сада се поставише «*и подобни мени* нарекоше.» У својој

Овако се исто казне и жене, које остављају мужеве.

Краљу припадају казне од *војника*.

Од убогих (невојника) по жупама казна припада архијепископу. Који су под епископима, један вол епископу, а други — челнику места.

Ко узме свастику преко закона, да се казни са два вола: један вол епископу, други челнику.

Даље каже, да је благословио Радослава да буде краљ «**вьсе дрьжаве**» и у овоме храму (Жичи) да се постављају сви краљеви — **хотеште быти вь држави сеи.** Овде да се постављају и архијепископи и епископи и игумани. Само су у Жичи венчани **ималани** I и II краљ. Њина су портрета читава.

2. Манастиру св. Богородице на острову *Мљету* краљ је поклонио **Оток** вас и Бабино Поље и на другом отоку — Крки, цркву св. Вида, Јанину, Попову Луку и цркве: св. Стевана и св. Ђорђа. Над целим имањем да управља «опат« а други нико. Потпис му је: **Стефань по милости божиеи вьньчаины краль и самодрьжьць всие Срьпске земли и поморьскиие.«**

3. «Краљ» је дао Дубровчанима две повеље:

а) Да Дубровчани »**греду сь трьгомь у земли кралиевьства ми, и где греду у кое мѣсто или у Брьсково.«** или ма где да им се не чини неправда, нити насиље. На суд да иду краљу. Види се да су Дубровчани кварили робу и кварну продавали, па је издао другу повељу у којој вели:

б) Да Дубровчани продају »**вино без воде и медь у вѣримь у Брьсковѣ у трьгу... И ако се иаиде тко продавь вино с водомь и мезь прѣзь вѣрнь, да му се все узьме што има.«**

(¹) ...**Іако прѣжде вь инѣхь кралю не биты....**

грдињи много је „Ѹгринь“ претио, изговарао и посланике слао, да прекида мир и рат објављује. Требало је дакле одбранити од Угра нову краљевину. Да би добио времена за спрему, краљ Стеван позове архијепископа Савву и пошље га заједно са посланицима угарскоме краљу. Кад је Савва приспео у Угарску, угарски је краљ већ био прикупио велику војску од Угра и Кумана (до 10.000 коњаника) и покушавао да нагрне на српске земље. Ово је било при крају Јула месеца. Сам Бог заиста Србију спасе од овога рата и очува српску краљевину. Ондашњи наши писци окитили су то избављење чудесима, а у самој ствари, у долинама и равницама средњег Подунавља, бивају тако грозне и велике бурје и олује, какве се само дешавају на морима, јер је и читава Панонија или Подунавље било дно морско. Љетописне белешке сведоче, да је у Подунављу бивало таквих бура, да су вароши после бурје изгледале као да су претрпиле најгрозније бомбардање и да је тако велики град падао, како се ретко гдегод у свету дешава. И ове 1222 г. била је страшна суша, три месеца дана. Врућина је била тако велика, да се лед у свима леденицама био растопио. Кад је нестало леда и у краљевим леденицама, а загушљива омарина била тако велика, да се није могло дихати, а то је весник блиске бурје и олује, која у таквим приликама ретко да се прође без града, „преосвештени (Савва) прозре будоуштее“, па како је имао много састанака „*с краљем работи ради исправленија*“ он се с њиме тако пријатељски опходио, да му је архијепископ „прозревши“ да ће бити страшне бурје, могао поручити: „Повели краљу да ми се пошље леда; навик-

нут сам у мојој земљи, пити студено вино". ([1]) на што добије одговор: да нема леда у леденицама, јер се лед од превелике жеге сав растопио. И мало после тога задухаше ветрови, затутњи и задркта земља од проламања грмљавине и севања муња, покри лице земљино мрак и тама, а обузе панички страх краља и његову војску и сташе говорити: «шта ће ово бити?" Са треском и олујом удари таква туча да сву земљу покри. Та небесна гроза тако уништити куманску коњицу, да се није знало куда се разбегли и пропали. Веће погибије не би било ни у најстрашнијој сечи и борби. Угарска је војска била распрштана и уништена, а архијепископ. прикупив на сребном суду много града, посла краљу с речма: «Кад ти мени неси послао леда, ја теби шаљем, јер ми га Бог са својих висина посла и има га на читаву твоју краљевину.» Краљ од стида није му могао у лице погледати, него искупи на савет своје сановнике, где закључе, *да се све испуни. што је српски архијепископ тражио и да опет имају мир и љубав с краљевством српским* и објави му краљ свој закључак са речма: «Буди наш искрени гост, а твој брат *краљ* српски одсад нам је милији, него ли је био до сада: заборавите све оно, што је до сада супротно речено.» Овом приликом краљ угарски поклони архијепископу Савви «одабране коње и своје убојно оружје» са многим другим даровима. Краљева пратња испрати Савву са свима почастима до границе, а то је до реке Саве, преко које га превезу и натраг се врате. Тако је сам Бог очувао српску краљевину.

Остало време своје владе провео је краљ Стеван на миру и у тишини и занимао се наукама. Позната

([1]) ...Сьгы же не трьплю ꙁа великоѥ жеженниѥ сльньца...

су његова питања упућена на Охридског архијепископа Димитрија Хоматеског напр. Неки кажу, да треба само у суботу или у недељу кршћавати, а не у друге дане. Добро ли говоре или не? Или: У очи Богојављења сме ли се, после кршћења, месо јести или не?([1]) и т. д. Проводећи тако потоње дане у животу, он се год. 1227 смртно разболе. Одмах пошље за брата Савву да га закалуђери, а краљевство никоме није оставио говорећи: «*Краљевство није моје, него божије и мога брата владике, који се о њему трудио.*» Кад је Савва на коњу дојездио, краљ је био обамро, но се поврати. Савва га закалуђери и даде му име *Симон монах*. Ту му приведу најстаријег сина Радослава и Савва рече брату: «Подај овоме краљевство.» Симон монах одговори: «*Ја влашћу скиптра, а ти молитвама благослов!*» Тако буде проглашен Радослав српским краљем.

Симон монах издане на Саввиним рукама. Архијепископ са новим краљем, синовцима, епископима,

([1]) В. Гласн. Учен. Др. XXXIII стр. 1—38. Најзначајније је то, да Архијепископ охридски, Грк, вели: „Није могућно да неумесно знање, а особито језик *βουλγαρική* (простонародње од Vulgus а не бугарско као што је преведено стр. 5) т. ј. простонародњи, лишен је логичке вештине и т. д. на стр. 23 вели: „*ἡ γλῶσσα δὲ τῶν βουλγάρων, οὐ γινώσκει, τί λέγεται ὑπόστασις, και πρόσοπον, και τὶ λέγεται ὅλον, και τὶ μερικόν, αὔτας, γὰρ τὰς λέξεις κρατεῖ, ἡ σοφια και ἡ γλῶσσα ἤγουν ἡ ρωμαικῆ* и т. д., а т. ј. вулгарни (простачки, а не бугарски како је преведено) језик не зна шта ће то рећи *биће* и *природа*, и *јединица*, и шта ће то рећи *ипостас*, *лице*, *цело*, *део*, јер те речи садрже мудрост и језик *ромејски* (т. ј. грчки) има их т. д. Ово значи, да на краљевом језику ове се ствари не даду исказати, па му и пише језиком ромејским т. ј. грчким, па се некако не слажу ове речи са почетком писма. где му вели: „...уживај сјајност и славу својих предака“ и т. д. стр. 5.

и свештенством однесу мртво тело монаха Симона и сарани близу гроба очина у Студеници. И данас његове свете мошти почивају у Студеници, а то и јесте *«свети краљ студенички»*, коме иде народ на поклоњење.

Оставио је 4 сина: *Радослава*, *Предислава*, *Владислава и Уроша.*

Стеван Радослав, краљ II. Немања III.

(1228—1234).

Архијепископ Савва венчао је на краљевство Радослава, у Жичи, на Васкрс. И дан дањи види се на зиду његова слика, у царском византијском оделу и круна му на глави затворена са наушњацима. Пун у лицу, црномањаст и угојен. Краљ Радослав установи, да сви српски краљеви имају име «Стафан» ([1]). Кад је почео да влада, његов таст, Теодор I ([2]) Анђел Комнин император солунски, био је најмоћнији и најјачи. Том снагом и расположењем према себи, користио се краљ Радослав и заузео многе земље у стецишту р. Вардара и на Црноме Дриму, до граница Теодорове империје у Пелагонији. За то и вели Мавроорбини, да је (Радослав) многе грчке земље заузео.

Владалац блгарски Асењ, да би стао на пут великим успесима цара Теодора и избегао сукоб у пределима данашње Источне Румелије, уда своју кћер Марију за Теодорова брата Мануила, те тако

([1]) Mavroorb. 251. Издање. 1601. in Pesaro.

([2]) Теодор је имао два сина: Јована и Димитрија; и две кћери: *Амну*, удату за нашега краља Радослава и *Јерину*; удату (доцније) за старца владалца блгарског Јована-Асења. вид. Акрополита гл. 38.

За Јована Асења вели Акрополита: «Страсно је волео своју супругу Јерину, онако, како је Антоније волео Клеопатру.

утврди се мир и пријатељство између Асења, Теодора и Радослава.

У то, крене се архијепископ Савви да пропутује по светим местима. Њега испрате: Радослав, епископи и властела. Краљ му даде на пут много злата и сребра, а Савва благословив свога синовца, супругу му и «сва чеда»' своје отаџбине, крене се на «*западно*» море т. ј. у Далмацију, где седне на лађу и оде. Он је био на Јордану, у лаври св. Саве, св. Јефтимија, св. Теодосија, у Назарету, на Тавору, и у свима црквама и на свима је местима палио српску свећу и молио се за своју отаџбину. Прибрао је много св. моштију, добио од јерусалимског патријарха службене одежде, часне судове и т. д. Преко Акре поврати се у Србију, кад су, вели писац његовог живота, Фрузи држали Цариград, а царство грчко било подељено на две царевине. У Азији над Понтом, Галатиом и Витиниом владао је Калојован Ватац (1222—1254), а у Европи је владао Тесалиом, Епиром и другим земљама цар Теодор I Анђел Комнин, ког је „**послѣди** (т. ј. доцније) цар Асењ Загорски (блгарски) у рату ухватио и ослепио.“ ([1]) Онда, кад се Савва враћао у Србију, њега најсвечаније и најусрдачније предусретне његов пријатељ цар Теодор, у Солуну. Из Солуна, арх. Савва крене се «морем» на Св. Гору, на катрзи (лађи), коју му је дао цар Теодор са «*наоружаном пратњом*», а царица обдари га многим даровима «јер га је познавала још за живота свога оца, Никејског цара Теодора Ла-

([1]) Ово значи, да је Савва путовао наскоро по смрти свога брата и свакојако пре 1229 године.

скара, кад је постао архијепископом (1) у Никеји. Из Св. Горе «сухим путем» Савва је свратио у Солун, и по други пут видио се са својим «сватом» царем Теодором, који му је дао пратњу до *грчко-српске* границе, (2) где га предусретне краљ Радослав и допрати у Студеницу. Ту Савва искупи сабор, отвори гроб Првовенчанога краља и нађу, да се «краљ Првовенчани посветио.» Његово св. тело пренесу из Студенице у цркву Жичу. За овим се Савва крене да путује по земљи, да учи и да проповеда. «Властели и свима богатима забрањивао је да «**високомудрьствую**», наводећи, да су и они «од земље створени», па их учио, да «*ослобођавају робове*», *о чему се нарочито бринуо и старао.* Између грехова, у које су ондашњи Срби срљали, Савва нарочито напада на «*држање робова*» и „**скотоложьство**“ и т. д.

У том, догоде се промене у суседним државама. Оне су имале утицаја на стање ствари у Србији. Солунски цар Теодор таст Радославов, с огромном војском, упадне у Тракију, коју је и Асењ бгарски хтео да приграби. Они се сукобе код *Клокотнице* Априла, 1230 године. У битци Асењ, помоћу најмљене куманске коњице надбије Теодора, ухвати и ослепи га. На то у Солуну се прогласи царем млађи брат Теодоров, зет Асењев Мануило. Како је Асењев зет био цар солунски, наравно, да је сада Асењ постао непријатељ зета Теодоровог — српског краља

(1) **Супруга цара** Теодора **солунскога,** била **је кћи** Теодора **Ласкариса. Њена је мати рођена** сестра **прве** супруге **Првовенчанога краља, а рођена** њена сестра, била **је** опет супруга Калојована **Ватаца.**

(2) **Даже до прѣдѣль** (границе) **грьчьскыю дрьжакы... и иде кь своѥ отьчьство....**

Радослава. Границе Асењове државе, према царству солунском и краљевству српском, биле су пређашње, (1) али је Радослав, с падом свога таста, изгубио искреног и снажног савезника. Такво је било за Радослава неугдно политичко стање ствари с поља. Унутра у земљи била је моћна самодржавна (2) властела, која је сувише ограничавала власт краљеву на штету круне и народа. У тој властели, краљ је био *први властелин и краљ*. Са властелом била су и краљева браћа. Поред ових неприлика и његов стриц Андрија (1232 до 1249), велики кнез хумски, самостално закључи мир с Дубровником по *старинском* закону, и да никада неће пристати уз непријатеље дубровачке. Ово је било око 1233 г што значи, да је Хум био отпао од краља Радослава, (3) одмах по смрти Првовенчанога. Ово тврди и сâм краљ Радослав, у своме писму од 1234 год. називајући се краљем земаља рашких и травунских. Уз ово, краљ Радослав и краљица Анна били су непријатељи Асења, који је ослепио цара Теодора. Кћер Теодорова, српска краљица Анна, личила је на свога оца и била обдарена необичном лепотом. Њезин је уплив на краља био безграничан. Велика властела поражена оцем краљевим тражила је при-

(1) Овај натпис, нађени божем у цркви 40 мученика, која је била џамија до 1878 год. Факсимиле код Раковског јесте пука «*измишљотина*.» Да су сви изводи Иречека, на основу овога натписа противни истини и свима познатим историјским фактима, доста је навести на пр. ово: Вели се, да је Асењ владао Драчом, а ми знамо из свију других извора, да су Драчом владали Фрузи и да је »великъ Фрузъ« преотео жену Радослављеву 1235 год. Да Асењ није владао Подунављем, види се из борбе његове с Угрима у Малој Влашкој, што тврде навођени извори у Иречека (стр. 345).

(2) «Велики и мали» жупани...

(3) Вид. Мавроорбина, ово се казује с неком разликом у времену.

лику, да уништи насљедство првородства, а да одржи у снази право старешинства. По овоме праву, велики кнез хумски Андрија имао је највеће право на престо, који кад није добио, нађе у властеле потпоре, одвоји Хум од краљевине и прогласи се самосталним хумским «великим кнезом.» И остала велика властела ишла је на то да господари, али «императорова» кћер гледала је византијским очима на ток ствари. Па и краљ Радослав, како се види из његовог грчког потписа, као син гркиње, био је васпитан византијски. Он је хтео «самодржавно» да влада. Наш љетовничар не разбирајући за разлику и не умејући објаснити нов Немањом, заведени начин насљедства, приписује краљево поступање сувишном утицају на њега супруге му — краљице, па вели, да је краљ био «женопокорљив.» Његова влада и управа до тога је била супротна поступцима «самодржавне властеле», да их ова није умела друкчије протумачити, него ли тиме, да је краљ од краљице **„врѣжденъ бысть оумомъ“**, а међу тим документи њиме самим писани јасно сведоче, да је он био здраве памети и при себи. Па као што је незадовољна властела пређе нашла вођу у Вукану, тако исто и сада властела нађе вођу у краљевом брату Владиславу и «одступи од краља», а прикупи се около млађег брата Владислава. Радослав се крене противу побуњеника, а Владислав с бунтовницима предупреди краља, надбије га, и како каже хроничар, Владислав «*и незаконито и разбојнички докопа власт.*» Архијепископ Савва употреби сву своју моћ да одржи Радослава и да измири браћу т. ј. своје синовце, забрањујући да између себе ратују, али није могао успети, разљеви се и рекне: «ако је од Бога то, што ви ра-

дите, онда нека буде воља божија.» Ово значи, нека се та борба сврши, па ко победи. И Владислав победи Радослава, и прогна из земље: „**и азние** краљ Радослав изгнан **бысть.**“ Радослав побегне у Дубровник 1234 год. Фебруара 4, где изда Дубровчанима повељу, у којој вели, да, ако буде опет краљ, како је био, онда ће им бити слободно ходити са својом трговином по свој земљи, а царина да им се не узима. Он иде даље и вели: „**и могорише хльмьске, и дань**, што дају за **Рѣкоу** и за затонске винограде и за поличке винограде — ослобођавам да **ниусаре** не дају. И за **жрьновьнитке** винограде да не плаћају, а више земље да не заузимљу.»

Владислав пак, како ступи на престо (Фебруара месеца 1234 г.) крене војску противу свога стрица великог кнеза Андрије хумскога и потчини хумску кнежевину. Тај успех владиславов учини, да Радослав избегне из Дубровника у Драч, али туна у мало што није погинуо «због лепоте своје супруге, коју му отме **Фругь великь** ([1]) а њега хтедне убити.» Од смрти

([1]) Пахимер, стр. 292 вели, да је у Ласкариса било три кћери: «једна удата у Угарску, друга лепа Ирина удата за Јована Ватаца и трећа Евдокија, удата за *великога господина* у самоме Цариграду.“ У глав. 31. ове IV књиге описује како је Јован Дука, обсађен у Патри избегао ноћу у Тиву и онамо нашао «великога господина» т. ј. управитеља Тиве. Овај управитељ Тиве био је некакав Фруг. стр. 302: „У Тиви деспот Јован (1270 г.) нађе свога имењака *Сири-јована* и од њега затражи помоћ узајамнога савеза предлажући му да ступе у сродство и говорећи, да ће га узети за зета и дати му за жену своју рођену кћер.» Овај опет велики господин био је стар и страдао од подагре, па се одрекао од брака а предложи му за зета свога брата Виљхељма. Да ли је овај Јован или који други био тај «**Фругь великь**» у тврдо се не може рећи, али да је Радославова жена пошла за овога „Великог“ о томе нема

и мача он побегне из Драча. Изагнан из краљевине, лишен супруге, прибегне под закриље стрица Савве, који га закалуђери и даде му име Јован. Мало после овога умре и буде сарањен у Студеници. ([1])

сумње. Од њега је добила сина Anselma. Сарањена је у Дуљчину, у цркви св. Марка. Од ове бивше жене Радославове и Фруга «великог» т. ј. Големог, вероватно и воде своје порекло Големовићи, са којима ћемо се сусрести доцније. О овој ствари види у Фарлатија, кн. IV стр. 440. Грци су од две речи. Syre Ἰωάννης направили речи: »велики господин.»

([1]) Гилферд. III. 102. У Сопоћанима, које је подигао: **Светы Симонъ монахъ ктиторъ свѧтаго мѣста сего** (Првовенчани). На стр. 105: «Помени господи **Иоанна монаха — краля Стефана Радослава.**

Стеван — Владислав, краљ III, Немања IV.

(1234—1242).

Владислав је помоћу «самодржавне» властеле «разбојнички» прогнао *законитога* краља Радослава и ступио на престо, али је овим поступком дошао у сукоб и непријатељство, како са црквом српском и њеним поглаваром архијепископом Саввом: тако и са свима онима, који се борили противу Вукана за одржање на престолу Првовенчанога. — Дошао је у сукоб и с Дубровником и са својим стрицем великим кнезом хумским Андријом. Ово је природна последица његовога «разбојничкога» поступка, јер, ако се требало држати Немањиног «новоустановљеног закона» о наследству, како је рађено у Византији: онда је био законити краљ Радослав. Њему су предали краљевство како отац, тако и стриц. Ако би се престо наслеђивао по жупанијскоме обичају старешинства: онда није био законити наследник Владислав, него његов стриц, Велики хумски кнез Андрија. Ни у једном, ни у другоме случају краљевска власт није припадала Владиславу. Зато је он морао тражити потпоре и помоћи на страни. Ту помоћ он и нађе у женидби с ћерком цара блгарскога Асења II. Овде може бити стављено питање: Коју је кћер Асењеву узео краљ Владислав? Од правилног решења

овога питања зависи правилно схваћање неких доцнијих догађаја.

Асењ II имао је од наложнице незакониту кћер Марију (Белославу?) удату за императора солунског Мануила (1331 г.). Од законите супруге Унгаркиње имао је сина Калимана I и две кћери: *Јелену и Тамару.* Јелену је удао за насљедника никејског престола Теодора I Ласкара, а Тамара је била девојком чак 1256 г. Од друге законите супруге, кћери императора солунскога Теодора, Ирине, с којом је ступио у брак 1233 г. имао је сина *Михаила* и две кћери *Теодору и Ану.* После женидбе с ћерком императора Теодора, кад је ослободио свога таста, одпустио га и помогао му, да прогна свога брата Мануила у Атал, а своју кћер Марију поврати у Трново. Краљ Владислав узео је за супругу ову кћер[1] Асењеву 1234 г. На тај начин, због сродства с Асењом, император солунски Теодор није ни помагао своме зету Радославу, да се опет поврати на престо, јер је Асењ II постао тастом Владислава. Асењ је, дакле, живео у миру и пријатељству с царем никејским и са царем солунским Теодором. На југу допирале су Асењеве државне границе до граница самосталнога деспота Слава, о коме вели сувременик Акрополита (гл. 24): «Градом Ахридом (код Родопе) и градом Мелеником владао је Слав, рођак цара Асења II. Слава је учинио деспотом цариградски (латински) император Ерик и удао за њега своју кћер од наложнице. Овај Слав владајући тврдим и готово неприступним градом

[1] Домет. стр. 178 и 199. Св. Савва udари на Трново (после Асењовог повратка у Православије) „**Хоте видети свата своего Асѣна цара ʒагорьскааго; сего же дьщи ʒа Владислава** *краља* **посегши бѣше.**“

Acropol. cap. 39: „Мало времена по прогонству, Мануило умре.

Мелеником, био је *самодржавни владалац* и није се никоме од околних владалаца потчињавао. Понекад је помагао Талијанима (Латинима) за то, што је био с њима у сродству; а понекад је помагао Блгарима због једног порекла (т. ј. Словенин); опет је по некад помагао цару Теодору Комнину (солунском); али се никада и никоме није потчињавао и није давао никоме права да рачуна искључно и сигурно на његову верност и оданост."

Не треба сметати с ума, да су Асењ II и Теодор цар солунски пре клокотничке битке, водили борбу на р. Марици, и да је после клокотничке битке (1230) цар Асењ заузео: Адрианопољ, Дидимотику, Волерон, Серез, Пелагонију, Прилеп и Елван са Тесалијом до *Илирика.* По овим градовима поставио је *гарнизоне, војводе* и *порезнике.* По смрти Асења II, 1241 год. император никејски Ватац заузме не само солунску империју цара Теодора и његовога сина Јована, него заузме и све ове градове, које је био Асењ II освојио од солунскога императора. Те тако се Србија почне граничити на југо-истоку (1241 г.) са земљама никејске империје. Где су биле српске границе источно-јужне према Блгарији?

За решење овога питања имамо две непобитне сведочбе, два крунисана сведока. Првовенчани крањ вели за кнеза Стрезу, брата цара блгарскога Борила (1207—1218), да је Борило тражио од њега, да Стрезу убије или растргне или му га изда, што кад овај није хтео учинити, Борило и Хенрик латински нападну на Србију, али их Стеван надбије и **„отъјехъ Стрези поль царства блъгарскаго"**, а то су оне земље, које је освојио био од Србије Јован Скило између 1200 и 1206 г. «па га утврдих у Просјеку, гдје је проводио славно своје дане, јер сам га ја подржавао."

Кад се Стреза одметнуо и пошао с војском противу Србије, он погине, а све његове земље заузме Првовенчани, давши један део од истих своме унуку по кћери Калојену сину Стрезину (1) као своме васалу. Да се доцније одржале ове границе, сведочи унук Првовенчанога, краљ Милутин (2) потврђујући манастиру Хиландару добра, која су му дали његов **„дѣдь** (3) и **отьць“**, где се наводе села: **Лошно** са засеоцима **Кьрнио и Ѕапльжане и Кобилꙗ Глава**, и Добрутовци и Градиште; и Селиште **Кльчи Лугь у струмичком полю** са читавом облашћу и планина Огражден и пасиште **Чрьвена Полꙗна, а синор Василица, синор Стльбица**, и Драшкан и Петрово и *Сливница* и књегиња на **брѣѕнички** пут и на Фругопулово селиште и место у Струмици Тетрагонитово... и св. Петку на р. Брегалници и т. д. **„Що му ѥ даль господин и** родитељ“ (4) и т. д. спомиње се село **Србьшори** данашњег пиротског округа и т. д. а то је доказ, да су све ове земље припадале по смрти Првовенчанога, најпре краљу Радославу, а доцније Владиславу и Урошу I. Ово исто може се видети и у Акрополите, који казује, да је умро син Асењев Калиман I 1245, а наследи га брат-дете-цар Михаило, по кћери унук цара Теодора солунскога. На то никејски император Ватац реши, да се користи детињом управом, нападне на блгарске градове и почне их освајати без боја. Беседа меленичког грађанина Николе Манклависта, најбоље карактерише стање ствари и предавање градова. Тај Мелиничанин између

(1) Овај Калојен подигао је бојанску цркву.
(2) Mon. Serb. pag. 58.
(3) т. ј. Првовенчани († 1227).
(4) ib. 63 и 64.

осталога вели: «Много смо пострадали под владом цара-детета Калимана. Ми смо се надали, да ће он порасти и да ће се наше стање окренути на боље кад он постане пунолетан и умедне разликовати човека доброга од злога. Зла судбина покоси наше надање. Над нама је опет завладао цар-дете, па би сада, ми били луђи од најлуђих, кад би себе предали новим нередима немајући зрелог владаоца, јер од незрелог владаоца долазе многа велика зла и» т. д. Зато цар ннкејски кроз кратко време постане владалац многих градова и покрајина, без икаквог ратовања. без губитка људи, без пролића крви и сече, — мирно, тихо «као да је насљедио очевину»... Цар никејски заузме Стенимахи и Цепину. Погранична линија с Блгаријом постане р. Марица. «Записао сам — вели Акрополита — кад је који град заузет и за сваки град написао сам царску повељу (1) (г. 44). Одкуд то тако брзо? Отуда одговара Акрополита: «У Блгарији заповедао је лењивац и мекушац Мица зет цара Михаила», противу ког се побунио народ, под предвођењем Константина и отпочео се унутрашњи грађански рат. У осталом, ово се догодило после десивше се промене на престолу у Србији, па ћемо с тога најпре да опишемо време владе краља Владислава. иза кога ће доћи ови догађаји, а овде ћемо напоменути, да је у српским рукама био Зеленград, Земљн, Велблужд, пиротска, брезничка и трнска нахија (изузимајући Софије) и све земље у правцу до Самокова. Ту се и граничила Србија с Блгарием.

Владислав отпочео је да влада 1234 г. Ослањајући се на потпору свога таста Асења II, који је

(1) У сјеверним областима, које несу припадале Блгарији, Ватац заузме јаке и тврде градове: Струмпион и Хотовост и т. д.

предао својој кћери Марији у мираз земље око Витоше планине.

Због свога «разбојничког» поступка противу краља Радослава, у краљевини српској било је много противника краља Владислава, на име:

1) Архијепископ Савва са црквом и свештенством. Он је самоме краљу (1) на **„особь“** (насамо) изјавио, да хоће да се одрече архијепископства и хоће *«у туђини живот да оконча.»* Због ове свађе, архијепископ Савва скупи сабор у Жичи, избере себи за насљедника јеромонаха Арсенија, и постави га својим рукама за српског архијепископа с речма: «Арсенију архијепископу све српске и поморске земље — многаја љета.» Избере неке од *«својих властела»*, узме много «злата од краља Владислава и од архијепископије», па се крене на западно море преко Дукље, где се на месту *Стариград* (1234 г.) навезе на пучину морску за у Бриндизи (**Бреньдичь**), одклен преброди сирско море на Акру, Кесарију, Јопу, дође у Јерусалим, где одседне у српској цркви, коју је откупио од Сарацина за време свога првог путовања. Из Јерусалима оде у Александрију, где у цркви св. Марка упише у поменик *«своје родитеље и брата Стевана краља.»* Прошао је Тиваиду, Пустињу и Чарну Гору и опет се вратио у Јерусалим, одаклен се крене на Синај, а из Синаја у пустињу св. Антонија и Арсенија. У Египту је био с највећим почастима предусретнут Султаном, који му поклони **„варсамоело и ксилалога изѕбранаа троупь великь**

(1) Доказ за ово налазимо у надгробном нарицању Владиславовом на гробу свога стрица у Трнову: »**вѣмь отьче мою сьгрѣшеник прьвѣю бѣгоуна оть мене сотвори те и крошѣ своюго ти отьчьсска възбраии прѣставити се**... и т. д.

и благовоньныихъ аромать индинскыхъ, ҁахара,(1) **же и финикы елико потребова въҁети.**“ И на Синају запише у поменик своје родитеље и брата Стевана. По повратку у Јерусалим крене се у Антиохију, па преко Јерменске и Турске земље дође у Анатолију, где се навезе на море, и опасно разболе. Његови пратиоци поплаше се да не умре, јер говораху му: «ако ти умреш, нас ће туђини ухватити па или продати у ропство или због блага, које носимо, нас ће поклати и у море побацати или ће нас побити разбојници по туђим земљама, јер не знамо пута, па чијим ћемо именом пребродити туђе земље?» Но Савва оздрави, дође у Византију, а отален на Месемврију крене се на коњма у Трново(2) своме пријатељу Асењу, по великој цичи и зими. Ту је служио службу божију на Богојављење, назебао, разболео се и видећи да ће умрети, дозове своје ученике и «све светиње и свете ствари, које је прибрао у Палестини, у Сирији, у Египту, у Азији и Цариграду, пошље у Српску архијепископију благосиљајући краља, архијепископа и све људе српске земље.» Многе је драгоцене ствари поклонио блгарској патриаршији, а ништа себи није оставио. На питање патриарха Јоакима: да ли да јави цару, који је био отишао у лов, за болест његову Савва му одговори: «Немој ми задавати посла; најпријатније ћеш ми учинити, када и сам одеш у твоју ћелију, те да у тишини душу моју предам Господу.» Око полак ноћи (у

(1) Шећера

(2) У лето 1235 год. Асењ II се повратио у Православије, удао своју кћер за насљедника никејског престола, а Никејски патриарх признао патриаршију трновску. Види: В. Васиљевски: «обнов. болгар. патриарш. при царѣ Асенѣ II в. 1235 г.

очи недеље он се причести и рекне: „*благодарим Богу за све!*“ Тада су му приспели другови његове младости, с којима се као дете играо и веселио што га много обрадује и у њином друштву издане. Цар Асењ заповеди саранити Савву у припрати саборне цркве 40 мученика, при реци Јантри, у новом граду, у Трнову 1236.

Пошто је минула година дана, архиепископ Арсеније предложи краљу Владиславу говорећи: „Није лепо, нити прилично пред Богом и људма, оставити равноапостолног нашега оца изван отачаства, који је поднео безбројне подвиге и трудбу о *српској земљи*, и украсно је *црквама, краљевином, архиепископиом, и епископијама и свима уставима и законима*, да у туђој земљи леже његове кости.“ Краљ Владислав напише писмо *цару Асењу* и затражи тело Саввино. Асењ врати посланика натраг с речма: „Кад би архијепископа и светитеља тело непоштовано и пренебрегнуто лежало, заиста би и требало да потечете и тражите га; али како је код нас као кад би и код вас умро, његово тело частно погребено, зашто би узнемиривали његове кости у гробу?“ Тада се краљ крене у сјајној пратњи, послав напред посланика да јави своме тасту за долазак, и даде посланику много злата, које да преда патриарху и царевим саветницима, те да они буду на страни краља Владислава, кад затражи тело свога стрица. Овај корак имао је добре посљедице. Дошав у Трново, Владислав је плакао на гробу Саввином наричући: „Знам оче, да си због мене грешног ускочио из отачбине и изван ње умро, али ти се молим, смилуј се на мене. Ако и несам достојан ја, да се назовем твој син, немој ме одбацити као дете свога брата“ и т. д.

Пошто је добио дозволу, да пренесе тело стричево у Србију, оду у цркву; ту су једни: служили службу, други отварали гроб, трећи су певали надгробне песме, а четврти држали спремна *носила* и *поњаве*. Кад су отворили гроб, нађоше тело «читаво и власи на глави, и брада светла и читава.» Из гроба га дигао епископ Атанасије и по српском га обичају гласно ожалио. За тим мету тело на носила, укутају поњавама, пренесу у манастир Милешево. За овим изваде свето тело из гроба и поставе у «*дрвеном ковчегу*» на сред цркве. Архијепископ је Савва отишао из Србије 1234 г. умро 1236, Јан. 12. У Милешеву смештен 4 маја 1237 године.

2) Дубровчани предусретну «разбојнички» прогнанога краља Радослава и ступе с њиме у савез противу Владислава. Овом приликом Радослав вели: „**излѣзохь прѣдь братомь ми Владиславомь, за правовѣрию моего ѡ за югова ради великаго прѣклетьвьства** и дошав у град Дубровник, кнез Петар Болеславић и Тодор Крусић са свом властелом општине градске од најмањег до највећег предусретоше ме с почашћу и много ме почаствоваше и часно ми послужише.... За то им се обвезује говорећи: ако ми Бог даде да опет будем господар, како сам био, нека *слободно* ходе по земљама краљевства, и по Хумској земљи, и по Зети и по свима трговима. Да им се не узимљу никакве царине, нити „**могорыше хльмьске**“, нити **дань** (данак), који дају за **Рѣкоу** и за **затоньске** винограде и за поличке винограде. Од плаћања за све речено ослобођавам их. А за винограде **Жрьновьнитке. одь дѣд вашихь и од отьць вы дори до вась до дньсь, што сте посадили лозиемь землю кральевства ми, или ю много или мало,** опраштам вам, да сте од тога слободни и

данка да не дајете. А од данас по **оноуге ѕемлю мою да непокрниете ни юдьне педи или лоѕовь** или житом или воћем којим»..... Ако опет постане краљ, овај уговор не сме покварити: **„или ю брать мои** или стриц или братучед ми или **инь кто любо ѡдь боларь**; потвори ли: има **вьспрниети не маль гнѣвь и наказанию** од краљевства (¹) ми... Како се спомиње Хумска земља, види се да се придружио у одбрану «установљенога закона Немањина» и стриц Радославов, велики кнез Хумски Андрија и ступио у савез с Дубровчанима противу нарушиоца установљеног насљедства, краља Владислава. (²) И он дозвољава Дубровчанима слободно трговање по Хуму, а да им се не узима **„ни тьнкь коньць.“** Због савеза дубровачког с Радославом, Владислав крене војску, надбије Дубровчане и свога стрица Андрију, а Радослав умакне у Драч. Тако краљ Владислав потчини Хум под власт српске краљевине, како се види из краљевог потписа, 1235 г. где се називље «краљем свију рашких земаља, Дукље, Далмације, Травуније, и *Хума.*» Овда пребегне под окриље Угарско, Толен, синовац кнеза Хумског Петра, који је имао своју кнежевину на десној страни р. Неретве. По смрти Толена, његова кнежина припадне великом кнезу Хумском Андрији, васалу Владиславову.

После ове победе над Хумом, Дубровчани се поплаше Владислава па му се обрате за мир пре-

(¹) Рат. Шафарика. Издање Иречка. Прага, 1873. стр. 10—11. Потписује се: *Στέφανος ῥῆξ ὁ Δούκας*. †. Ово мора бити или је био васпитан *грчки*, јер му је мати била Гркиња, или га потписала његова супруга Гркиња, па га и закрстила, што је много вероватније, јер он није био цар, да га потпише царем; није разумевала шта је, краљ, па га и назвала *Δούκας*

(²) Mikiosch. Mon. Serb. pag. 24.

длажући, да му буду «прави пријатељи и да смо — веле — **с тобовъ кедновь мыслию и кединѣмь срьдьцемь неразлүчно до живота нашега и твоюга.** Ко је твој пријатељ, и ми смо његови пријатељи. Прибегне ли у наш град кој твој непријатељ, недамо да ти ништа напакости док је код нас. Испакости ли што, ми да платимо или да ти њега предамо. Ако ти се догоди „**кое насилыю**“ и дођеш у наш град, да те примимо као «*Господина*», свесрдно са свима твојим «бољарима» и другима, који би с тобом дошли. Никакво зло да не учинимо ни теби, ни «госпођи» твојој подрузи, ни деци твојој, ни твоме имању, ни твојим бољарима, већ напротив, да имаш **поүьсть и храноү** према нашој моћи **ѩко и господина**. Да стојимо у старим међама, а да ти дамо тисућу перпера и 50 лаката **скрьлата үистога и үрьленога** когаре ти **самь господинь** објубиши. Половину **сьга** (сада) 500 перпера и 50 лаката скрлата, а другу половину да исплатимо до божића... И царинар твој да стоји **оү нась... и үто е** твоја правина, да ти ју подајемо **вьсоү свршеноү** И кадгод од нас затражиш помоћи по мору, да ти дајемо, а ти да ни опростиш тога љета **вьсе што имамо законь давати**, и нашим купцима, који ходе по твојој земљи, *царину*, како и господин **дѣдь ти** (Немања) и господин отац ти (Првовенчани), кад смо им помагали, опраштали су ни плаћања. Не узможемо ли ићи у помоћ, да узимаш све, како ти је закон.» На ово се и заклели. Владислав пристане на овај мир говорећи, да ће га се држати са «гостима дединим, очиним и својим» према њиној заклетви, «како их држао његов **дѣдь и отьць**, ([1]) а само

([1]) Рат. Шаф. Изд. Ир. стр. 12—12 и 14.

им «опростио» могорише, што су давали од **Жрьновиице.**"

Тако је краљ Владислав пореметио «закон насљедства Немањин» заједно с бољарима, који су ишли на то, да се покоравају изабраноме, али не насљедноме краљу. Овакав његов поступак, како смо видели, довео га у свађу са св. Саввом. То исто приморало га ратовати с Хумом и Дубровчанима. Ратовање и зависност од властеле примора га да тражи новчане изворе, са чега ступи у свезу са странцима.

И пре краља Владислава ковани су новци у Србији, али он напусти странце у све српске покрајине и преда им у руке како златне и сребрне руднике, тако да секу шуме, да насељавају чивчије; да оснивају вароши, да раде све занате, да заузму сва индустријска предузећа; подари им огромне повластице, даде им да имају своје конзуле, свој суд и да обављају сваковрсне трговачке и *новчане* радње. Они и нагрну у Србију као експлуататори. У земљи оснују читаве вароши; појави се грозно лихварење зеленашлук) и гажење закона и правде. Пошто су исекли шуме, навале поплаве, због чега се доцније умеша у ту ствар законодавство и забрани Сасима насељавати села по окрченим планинама. Са странцима дођу латински свештеници, подигну цркве и почну ширити пропаганду. На кратко: на штету земаљску, Владислав преда странцима у руке све радње, а нашем народу остане да «работе работа.» Како се врло брзо обелодане све зле посљедице подобне унутрашње економне политике, онда се покрену противу краља они исти, који су му помогли да «разбојнички» дође на престо. Противу њега су били сви привърженици Немањиног закона насљедства; противу њега

је била црква, која је преносом моштију св. Савве, одржала победу над прогониоцима «законитог» краља Радослава. Владиславова економна политика наоружа противу њега читав народ. Он изгуби сваку важност, а први Дубровчани почну му «творити пакости, рушити села и робити његове бољаре» ([1]) потпомажући некаквог «Владимира» (вероватно сина Радослављева) противу краља. Чим би се та ствар свршила, не зна се, али како се више не спомиње Владимир, он је морао или погинути или умрети, јер о њему нема даље никаква спомена. И сам краљ Владислав, како се види из његовог нарицања на гробу св. Савве, врло је добро схваћао свој положај; али кад му умре таст Асењ II 1241 г. његова потпора, он је сам разумевао, да се не може одржати на престолу. Најмањи покрет или тешкоћа могла га је сурвати, јер је био изгубио ослонац у народу. Не приписују напразно њему наши хроничари «храброст и добродетељи», јер он, видећи према себи опште нерасположење, сиђе са српскога престола, да «храброшћу» себи завојује други престо. Ствар је текла овако:

По смрти Асења II, задркти сва земља од грозне силе татарске, која под командом хана Батија освоји све словенске руске кнежевине. Преко Польске, Татари управе своју силу противу Угарске. И као што пред буром затутњи земља и дигне се прах и шљам у небеса, и поплаши се и разбегне свака сатвар тражећи себи заклона: тако сада Хуманска племена, под предвођењем свога хана Кутена, побегну у Угарску 1240 г. Својим упадом проузрокују у Унгарији неред и хаос. За Хуманима потеку Татари, и 12 Марта

([1]) Ib. стр. 14.

1241 г. на р. Сајо уништише угарску војску. Хумани се распрште и нагну преко Дунава. За њима пређу Татари. У српској краљевини настане онакав исти неред и хаос као и у Угрији. Нико није мислио о заштити и борби. Српски свет нађе заклона у шумама и планинама. У времену ове опасности земаљске, не видимо Владислава на своме месту. У овом је времену преминуо владиславов таст Асењ. Владислав се морао налазити или у Блгарији или у оним српским земљама код Витоше, где су вероватно била и добра његове супруге. У Блгарији захвати власт у своје руке «мекушац» Мица (Петар). Настане грабеж. У овоме хаосу властела и народ прикупе се око «страшнога и храпавога» Уроша, најмлађег сина Тихомиљова (т. ј. Првовенчанога краља). Он предупреди даље продирање Татара, а Батије, приморан домаћим пословима, врати се натраг у своју «Златну орду.» Урош заузме gran (велики део) parte» Блгарије т. ј. доње Србије и, добије назив rex Bulgarorum, а краљ Владислав заузе српске земље изнад Струме и земље своје супруге, где га и налазимо све до 1259 године.([1])

([1]) Сви наши краљеви имају најмање два имена. Само се синови Првовенчанога називљу српским именима. Њина је мајка била Гркиња. Нема сумње, они су имали и грчка имена. Према овоме, како «Костандин» цар блгарски називље себе унуком Немањиним, а сином Тиховим, то ми и сматрамо, да је Константин Тих — наш краљ Владислав син Тихомиљов. Иречек (Ист. Бол. 358 и 359) Константина називље „Србином.“ Калојен је градио цркву у Бојани. Овај Калојен није Костадин: 1) Костадин се називље син Тихов, а унук Немањин. 2) Калојан севастократор вели за себе, да је: братучед царев а «внук» св. Стефана краља српскога. Он је цркву

Стефан Урош I, Драгосав Храпави, велики и страшни [1] краљ IV, Немања V.

(1243—1277)

Краљ Урош I Храпави [2] познат је као највећи бранилац отачаствених закона и народних предања и обичаја. За време његове тридесеточетиригодишње владавине, десиле се̂ знатне промене у свима околним државама, у које се он делателно мешао, и не само да није ништа изгубио, него је своју државу раширио како у Подунављу, тако на р. Струми, Вар-

малао при „благоч. цару Констандину.“ (Гласн. VIII. 189 и 190), **Калоіанъ** је син Стрезин од кћери Првовенчанога краља, а братучед царев (т. ј. цара Борила). Владиславов син од Асењеве кћери, Теша, послат је с мајком у ропство у Азију, где је проживио до 1280 године.

У Рам. Шаф, стр. 15. има једно писмо метуто под годином 1243. у коме се описује како „краљица Владиславова“ ради противу краља Уроша. Извесно знамо, да је Владислав био жив чак 1254 и 1264, па би и он био споменут, као «враг» Урошев; али тога у писму нема. И не само да тога нема, него 1254 г. блгарски цар Михаило закључује савез с Дубровником противу Уроша и «његовог брата Владислава.“ Значи, да су браћа живела у љубави. Владислав је имао једну кћер удату за Омишког кнеза Ђуру и сина Дешу или Тешу. Зато ово писмо не може бити писано пре 1260 г. пошто је он своју прву жену отпустио. а узео другу.

(1) Mikl. Mon. Ser. стр. 110. За њега вели његов унук Дечански: «**кънѧзь страшнаго** краља Уроша»....

(2) Храпав, т. ј. он је говорио некако, из грклана, т. ј. крклао.

дару и Црноме Дриму. Помогао је краљу угарском, да не посрне у рату с Чесима, и задобио Подунавље. Он је попео на бдгарски престо свога брата и тиме задобио у њој доминирајући утицај.

Постао је краљем у својој четрес трећој год. Најпре се оженио свастиком блгарскога цара Асења II «ћерју угарскога [1] краља», као што то тврди и Акрополита говорећи, да је Урош био зет угарскога краља Беле IV. Од овог брака имао је једну кћер. По смрти прве супруге, ступио је у брак са француском Јеленом, сестром од тетке краља Луја IX. То се изненадно десило. Цариградски (Латински) император Балдовин II (1237—1261) с тешком муком умоли папу и друге западне владаре да му пошљу новаца и војске у помоћ, да одбрани своју империју. Француском краљу Лују IX он уступи највећу светињу латинске цариградске империје «трновни венац спаситеља» и даде у залогу своју намјурску кнежевину за указану помоћ, па ипак није био у стању, да брани империју од насртања грчког никејског императора Ватаца, због чега закључи савез за одбрану са иконијским султаном уговоривши, да истоме даде у арем своју рођаку, с тога замоли мајку краља Луја IX. да наговори своју рођену сестру Јелисавету, да му пошље једну од својих кћери, коју би удао за султана. Тетка краљева пошље му своју кћер Јелену. Император никејски Ватац уништи тај савез (Балдуинов са султаном), а у Србији се узвиси «страшни» краљ Урош, противник ширења у Европи власти никејских императора. Због тога Балдовин ступи с њиме у дослух, даде му за супругу, намењену султану, своју

(1) Рат. Шаф. стр. 60.

рођаку, Јелену, познату у нашој историји под имено
«*краљица Брњача.*» [1] Она му родила два сина: Дра
гутина и Милутина. Називље се Брњача за то, шт
је живела у главном месту своје феудне државе –
Брњачи. Овим браком Урош се спријатељи с Балдо
вином, а дође у непријатељство са солунским царе
Јованом — Анђелом Комнином, сином цара Теодора
Император Јован као деспот Епира нападао је н
српско Приморје, али Урошева војска надбије га близ
Скадра, после чега се помире 1246 г. По овоме мир
Урош добије вишеземаља у пределима пелагониј
ским и прилепским, па му се потчини и *Голем*
(Γουλάμος), господар ситне кнежевине Арванитске

Рат императора солунског Јована са српски
краљем Урошом добродође цару никејском Јован
Ватацу. Овај — Ватац — крене велику војску (124
г.) противу Јованове државе, али како Јован пре
мине, а његов брат и наследник Димитрије био ј
тако слаб, да није могао имати наследника, Вата
схвати, да му неће умаћи из руку солунска империја

[1] Јелена је по оцу од Француске породице de domo Chieri
Као кћер краљеве тетке, пала Лују IX — сестра од тетке, За н
се вели, да је Јелена reginam de Zete hoc est Mysiae inferioris,
partibus Albaniae. т. ј. Јелена краљица Зете т. ј. доње Мезије
покрајинама Албаније. Овде речи inferior Mysiae значе оно ист
што значе речи inferior Srblia или доња земља, нижња земља.
је права и најстарија Србија. Овде ћу напоменути да. 1) Сви сл
венски народи имају махом „ударениje“ на другом слогу. 2) Српск
краљевство Немања т. ј. становници српске краљевине имали
гласоудар на другоме слогу. Ово значи, да су прави немањски срб
средњег века били они, који сада говоре оним језиком, каквим
говори у Скопљу, Призрену, Охриду, Битољу, Дибри и т. д. на п
Γουλάμος. Садашњи гласоудар неких српских предела на прво
слогу, то је доцнија појава.

окрене оружије противу Блгарије, где је неприродном смрћу преминуо четрнајестогодишњи цар (син Асењев од Унгаркиње) Калиман I, а насљедио га млвђи брат, унук императора Теодора солунскога, цар — дете Михаил (1246—1257). Ватац без боја освоји Серез, Меленик, Цепину, Стенимаки, Стоб и друте. Блгарија изгуби готово све своје прекобалканске градове. У своме повратку за Никеју, Ватац освоји град Солун, а Димитрију остане: Водена, Острово и Старидол. С друге стране, на рачун Димитрија оснажи се епирски деспот Михаил II. Брат пак краља Уроша (Владислав) ослањајући се на Грке, рашири своје земље око планине Витоше. Охрабрени овим догађајима и Дубровчани «плаћајући» краљу Урошу старински данак за земље Хума и Травуније, затраже, да слободно тргују, по српској краљевини, на штету земаљске радиности. Урош је добро схватио економну опасност од великих повластица, датих странцима, због чега попне «дубровачки доходак» на 1200 хиперпера и силом га наплати 1252([1]) г. Поред повишеног данка нареди, да Дубровчани плаћају царине при уласку у краљевину и на трговима. Дубровачким повластицама загрози опасност. Они почну тражити савезника противу краља Уроша и склапати савезе, да смање број Урошевих пријатеља. 1249 они закључе уговор с баном бо̀санским Стефаном (Матијом) «**вѣчьни и тврьдь мирь и ү срьдьчєнѣ любьвѣ и ү вьсакү правьдү.**" Бан им дозволи да слободно ходе по његовој држави „**без вьсакѣ десетштине и без никерѣ ниьне данне, и паче да наши кьмети и наши людиѥ и наши владальци** љубе Дубровчане и да их хране од зла с **правовь вером.**"

([1]) Rad I. 134. Ово је извршио 14. Сеп.

И ако се, вели бан Стеван, **„раѕьратите сь кралем рашькым, да вас не дамь ни ваш добитькь.** И ако верује србљин влаха (Дубровчанина, Латинина), да се при пред кнезом дубровачким; а ако верује влах србљина да се при пред баном.» ([1])

Тако Дубровчани закључе вечни мир и с великим кнезом хумским Андријом, стрицем краља Уроша, где се заклиње како велики кнез Андрија, тако и његови — синови — жупани — Богдан и Радослав с властелама да «имају» с Дубровником мир **„у вѣки"** по **„стары ѕаконь:"** да им је отворена хумска земља **„ѡ всѣхь печалех"**, за овим се заклињу Дубровнику да «не придемо на вас Дубровчане с *вашим врагом*» т. ј. Урошем.

Овда су Дубровчани одпочели преговоре и са кнезом Чрномиром, како би га придобили на своју страну, али добију одговор, који врло удесно карактерише ондашње поступање дрбровачко са околним српским кнежевинама. Кнез Чрномир пише им: «ви сте рекли пређе, да ћете држати веру и пријатељство мени и мојим људма, и заиста не могу покрити а да не обелоданим ту вашу веру и пријатељство дођоше ваши људи и ухватише мога човека Лукана и опљачкаше га; ја послах вама говорећи: «вратите ми га а ви ме ништа незадовољисте, него још Лукана продадосте. За тим ухватисте три човека и једну жену. Ипак послах вам, но ми их ви не дадосте већ неке продадосте преко мора, а друге куда хтедосте; после ми ухватисте човека Дукљанина, па га и сада држите..... што би хтео вам изговорити, не могу свега тога исписати, већ шаљем мога човека

([1]) Mikl. Mon. Ser. pag. 32 и 33.

а што буде говорио, (¹) верујте га.» Из овога се јасно види, да су били велики узроци, који су принудили краља Уроша, да се дигне на Дубровник, да им повиси данак и да повиси царине. У томе им ишло на руку савремено стање у свету, јер брат Урошев непрекидно је нападао на блгарске земље, где је место младољетног цара Михаила, управљао «лењивац» Мица. У Мици Дубровчани нађу највеће расположење, да удруженом снагом ратују противу Уроша и његовога брата. Они с **повельенемь дужда венедитског«** закључе савез с блгарским царем Михаилом, 15 Јуна 1252 г. противу «злотворење Уроша и његова брата Владислава и њинога рода» и противу свих живећих у земљи његовој и оних, који „**на нхь земле бихү држали некое владанье** (васали напр. хумски жупани и др.) ако су непријатељи царства блгарског и града Дубровника. За овим наређују шта ће радити ако «испуде», блгарског и њинога врага краља Уроша и брата му Владислава и њин род или *друге властелине*, — све ове Дубровчани да не примају, а тако исто, да не могу бити примљени ни у Блгарији, него да им пакосте што могу. Дубровчани веле Михаилу: Да ти без нас, а и ми без тебе неградимо мира с Урошем. Твоме царству помагаћемо на мору и на суху; ако освојиш *рашку* земљу, а ми освојимо све градове и кастеле — уступићемо их твоме царству. Кад чујемо, да је твоје царство ушло у српску земљу, после две недеље најдаље, да нападнемо и ми Урошеве приморске градове.» За овим дозвољавају људма Асењовог царства и његовог зета Петра севастократора, да буду у правима

(¹) Ib. 42.

као Дубровчани пзузимајући једно, а то је: да не извозе пшеницу из Дубровника. Даље описују односе нзмеђу приватних лица на случај смрти и т. д. блгарске подајнике суди суд дубровачки, а Дубровачке у Блгарији суди суд блгарски. Даље уговарају, да очувају све привилегије добивене од српских владаоца и после уређују о земљишту, које припада Дубровнику наводећи много веће границе, него ли су пређе имали, из чега се јасно види, да су они, користећи се неприликама у Србији, далеко раширили своје међе и заузели неприпадајуће им земље.

Пошто су Дубровчани закључили савез са блгарским владалцем, (1) они придобију на своју страну најближу и најснажнију феудалну српску земљу хумску, али несу могли потпуно постићи своју намеру. јер на своју страну не придобише «*великога* кнеза хумског Андрију», нити његовога сина *жупана* Богдана, него само млађег Андриног сина «*жупана*» Радослава и то тек Маја месеца 1254 г. Овом приликом Дубровчани се заклеше «жупану» Радославу, да с њиме имају мир по *староме* закону, да ће предусрести њега и све његове људе, које има и које *буде* имао, о њином телу и добитку, а да не пакосте ни Радославу, ни његовим људма, ни његовим земљама, и да је отворен град Дубровник за Радослава и његове људе — по староме закону — *уљести, изљести куповати и продавати*, али изнешено из Дубровника да не дају врагу дубровачкоме. Да се суди и кривица исправља по староме закону. И све ово да држе према савезном уговору са Михаилом царем блгарским. И истога дана «жупан Радослав»

(1) Ib. стр. 35—40.

са *својом* властелом, која се *потписала*, утврди уговор с Дубровником, али као «веран клетвеник *краља угарскога*», да од тога датума, са својим људма води рат противу краља Уроша и његових људи, док с њиме ратује Дубровник, па се даље обвезује да ће држати мир са царем Блгарским. Дубровчани да ходе у Хум и да тргују без икакве запреке, а распре да се решавају по старом закону. Свега се заклело 14 властелина жупана Радослава, а за њих све положио заклетву сатник имотски *Војислав Радошевић*. Па као што је жупан Радослав отпао од браће и потчинио се «краљу Угарском», да би придобио још земаља: тако су исто велики кнез Андрија и жупан Богдан били на страни Урошевој.

Савезници су већ били готови да ударе на Србију 1254 г. али тај савез покварише: император никејски Ватац и краљ Урош. Ватац нагрне с војском на деспота епирског Михаила II и заузме Водену, Костур и Девол. Њему се потчинише: Главаш господар Костура и Големи господар Елбасана (**Ἀλβανον**), па заузме још ове градове: Кроју, Охрид и Прилеп. Урош опет обрати сву пажњу на Блгарију, и ради обезбеђења њеног од напасти, приволе цара Михаила, те узме за супругу Урошеву кћер, а Урош се јави као заштитник младолетнога цара и Блгарије. Дубровчани осташе усамљени очи у очи са страшним краљем Урошем. Они се поплашише и насташе да добију мир од краља. И мир би потписан Авг. 23 год. 1254. под условима, какве је хтео Урош: Да Дубровчани задрже само оне земље и винограде, које су имали, кад је умро краљ Првовенчани (1227 г.), а све што су преко тога заузели, да поврате. Да плаћају царину. Војска краљева да не чини на-

сиља Дубровчанима, а с краљевим гредовима да живе «по закону.» Да се осуђени српским судом Дубровчани, истој пресуди покоравају и обратно. Ко не би платио осуду, да се изда «главом.» Бегунци да се не издају. Тржници дубровачки да «греду» на Брсково, где пошто плате десетак од соли, да ходе по краљевини и да продају све почињући од «кавада до свите.» Овај је уговор мира потврђен пред архијепископом, кнезом Ђурђем и жупаном Стеваном. На ово се закуну Дубровчани, јер су они молили краља за мир («што се обећали») додајући, да ће како краља, тако и све његове људе равноправно у Дубровнику предусретати «а чељад земље краљеве (Чрномирову), коју смо пленили, повратити. Царину да плаћају, а са оним Дубровчанином, који би ходио мимо тргова по краљевини, да «чини краљ шта хоће.» Дубровчани, дакле, изгубе све оне повластице, које су били задобили за време владе Радослава и Владислава са губитком свију пригррабљених земаља и винограда.

Овде се сасма природно намеће питање: од куд је дошла наједанпут оваква нагла промена и пораз савезника, без битке?

Још у почетку Фебруара 1254 г. могло се предвидети, да ће цар никејски Ватац завојевач градова: Стенимахе, Перуштице, Кричима, Цепине, замака у Ахриди (код Родопа), Мњака, Устре, Перперака, Кривуса и Јефраима, отићи онамо, одаклен се нико, не враћа, јер седећи на своме одру, наједанпут је изгубио говор и павши у постељу, није могао речи изговорити.» (1) Његова смрт није могла бити не

(1) Acr ›pol. cap. 52.

предвиђена од увиђавног краља Уроша и његовог брата «обдареног талентима ума и врлинама.» Ватац умре 30 Нов. 1254 г. а насљеди га тридесетогодишњи син Теодор II Ласкарис (1254—1259). Владаоцу блгарскоме укаже се прилика, да на место сумљивог ратовања противу Уроша и његовог брата, дигне оружије противу Никејаца и да поврати отете градове. За ово предузеће њему је био потребан савезник. Ето зашто се он ожени с ћерком Урошевом, јер у њему добије савезника, који задржи и свога брата, да не напада од Витоше на Блгарију, па прегне да поврати отете градове. Михаило отпразнује свадбу Августа месеца, потпише с тастом мир и почне се спремати, да по смрти Ватаца, поврати отете градове. «Владалац блгарски Михаило — вели Акрополита: ([1]) чувши за смрт цара Ватаца, како је знао, да западне покрајине никејске царевине несу биле поседнуте ромејском војском, захте да поврати отете од Блгарије земље и градове, налазећи се у тој покрајини (јер су на Никејце — освајаче тих градова много мрзили Блгари), и налазећи, да је тадашње време било најзгодније за извршење свога плана и крене се (из Блгарије) с војском преко Хема (Балкана), прегази р. Марицу» и без тешкоћа заузме више градова. Тим је лакши био његов успех, што су тамошњи становници радо се предавали својим једноплеменицима. Мали гарнизони по градовима или се поплаше и предаду, за слободан повратак у отачбину, или су просто побегли и градове напуштали или се предавали. Михаило, дакле, заузме ове градове: *Стенимахи*, *Перуштицу*, *Кричим*, *Цепину* и све замке

([1]) Ib. 54.

у *Ахриди* осим Мњака, који се одупре блгарској навали и одбрани. Блгарима се потчине још: *Устра*, *Пераераки*, *Кривус* и најближи до Адрианопоља град, *Јефраим*.

Ови успеси Михаилови узнемире императора Теодора II, нарочито за то, што су становници мрзили на Ромејце, и могла се отуда излећи недогледна зла. Зато цар Теодор II покрене војску из Азије у Европу 1255, и улогори се близу Адрианопоља. У сукобу, он распрши блгарску предводницу, од чега се поплаши блгарска војска, и «сви Блгари са својим вождом поскачу на коње и ударе у дивље бегство.»([1]) За бегајућима, цар Теодор допре с војском до Хема (Балкана), опљачка Берхоје и с огромном пљачком, пленом и заробљеницима поврати се у Адрианопољ по великом снегу. За тим, исте зиме поврати све градове у Ахриди, јер се сада повтори пређашњи појав у обратном смислу т. ј. гарнизони блгарски без боја предаду Теодору све градове, осим града *Цепине*, који Теодор није могао освојити због снега и зиме. У пролеће (1256 г.) цар настави рат, разбије блгарску војску код Рупелијске клисуре, заузме *Меленик*, пређе преко р. Вардара (мимо Водена), допре до прилипске области, опседне Велес «*да га истргне из руку непријатеља.*» Ови велешки «непријатељи» нѐсу били Блгари. По заузећу Велеса, прође преко Невстаполиса, мимо града Струмице и преко меленичких области и дође у Серез. Била је дубока јесен. По други пут попроба да освоји Цепину, па кад не успе, остави војску код Дидимотике, у Лампсаку просветкује Божић и врати се у Никеју.

([1]) Ib. cap. 56.

По доласку Теодора у Азију, цар Михаило дозове у помоћ *скитску* коњицу, која тако порази Никејце, да се само — благодарећи брзини својих коња — спасу у Адрианопољ: Мануило Ласкарис и Константин Маргарита, а осталу војску Скити заробе и предаду Блгарима. Због овога император Теодор II скупи до тада нечувено велику војску и с њом се крене у Европу 1257 г.

Цар блгарски Михаило поплаши се од те војске. Григора ([1]) вели, да, како се није могао борити с том војском, обнови пређашње услове мира т. ј. поврати Никејцима све освојене градове. Много тачније, опширније и верније описује ток ствари сувременик, очевидац Теодоров министар иностр. дела, Акрополита (cap. 62). Он вели: «Цар блгарски Михаило немогући се одупрети огромној војсци цара Теодора II, прибегне *посредовању свога таста краља Уроша, да преко њега закључи мир с царем никејским*. Краљ Урош, пређе свега, пошље посланике цару Теодору II, да у напред припреми ствари, како би био предусретнут са почастима, које припадају њему (као краљ). Пошто је у напред било све утврђено, Урош оде императору Теодору. Овај га предусретне најљубазније и са царским почастима дочека, и то како њега, тако и све оне, који су с њиме били. Мир буде закључен и *законито заклетвом* утврђен краљем Урошем. Урош је *изговорио заклетву како за самог себе*, ([2] тако и за свога зета, владаоца блгарског, под условом, да владалац блгарски преда Теодору и неосвојени град Цепину. И једна и друга страна да се задовоље пре-

([1]) Lib. III. c. 54.

([2]) Ово је доказ, да се Теодор код Велеса борио с војском краља Уроша — «*другог непријатеља.*»

ђашњим границама т. ј. сви горепоменути градови да припадну Никејцима. Због успешно закљученог мира, император Теодор обаспе краља Уроша «царским даровима», у вредности на 20.000 дуката, што чини према данашњој цени новаца више од 80 хиљада. Урош се врати кући, а император Теодор остане близу Регине «очекујући предају града Цепине.»

Што се краљ Урош клео за свога зета, то је разумљиво, али што се «*клео за себе самога*», знак је, да се мир тицао и њега. У своме походу цар Теодор освојио је град Велес од «других» непријатеља (не од Блгара), али се нигде није дотакао земаља брата Урошевог, него се вратио преко Меленичке области, а у лево му остане: Кочани и Малешево, што значи, да су ове земље припадале брату Урошевом.

Теодор је потписао мир с Урошем, пред Преображење (6. Авг.) 1257 г. Заклетва краља српског била је истинита, што се тиче њега самога и Блгарије т. ј. што се тиче блгарских граница, и што се тиче сукоба Урошевог с Теодором на левој обали р. Вардара; али је краљ Урош већ био свршио преговоре с деспотом эпирским Михаилом II, да заједнички нагрну на никејску империју у сливу Црнога Дрима. Одмах по повратку краља Уроша у Србију, цар је морао нешто начути за Урешев уговор с деспотом епирским, али није тачно знао у чему је ствар. На Преображење, кад је сунце седало, крене се император Теодор са својом свитом да одстоји вечерњу молитву. После молитве окрене се својим велмужима с питањем:

— «Знате ли какав сам мало пре добио глас?»

— «Незнамо», они му одговоре.

— Један човек, настави император: донео ми непријатан глас, на име: «да је нас (краљ) Урош обмануо; да је дао лажну заклетву; да је долазио ради своје користи; да има изговор, како говоре, да наруши заклетву, због тога божем, што као да његов зет, цар Михаило не прима мир закључени под онаквим условима. Шта вам се, дакле, чини, да ли је то истина или је измишљотина лажљивца?»

— «Нама се чини, да то није истина», једногласно му одговоре. То је измислио некакав лажљивац, коме не треба веровати, јер се Урош заклео не само за себе, него и за свога зета. Шта би га на то навело?»

— «Навела га жеђ за новцем, одговори цар, да учини такво бесчасно дело. И сад ми не само да несмо задобили пријатељство Блгарске, него смо још узалудно истрошили толико новаца.»

— «То не може бити царе», сви у глас одговоре.

— А ти шта ћеш рећи на то? Запита цар Акрополиту.

— «Делим опште уверење, које си чуо овде од све ове господе, и мислим, да у томе гласу има више лажи, него ли истине, јер ако Урош то уради, после своје заклетве, њега ће Бог казнити» — одговори Акрополита.

Сунце је било село, а бледа месечина обасјавала пут. Цар је јездио даље по логору. О чувеном гласу и опет је више пута запиткивао своје пратиоце, па кад је свима постало досадно његово запиткивање, несу хтели на питања ништа одговарати, император застане, обрати се Акрополити *званично*, ређајући све његове титуле, шта мисли о пронешеном гласу, јер

се — рече — та ствар највише тиче тебе, а не кога другог за то, што је то, управо твој посао.»

— «А зашто баш мој, одговори Акрополита: кад би ја написао рђаву повељу уговора мира, или кад би пропустио што год при полагању заклетве; кад не би био прилично предусрео Уроша и његову пратњу: онда би заиста била моја омашка и моја кривица. Како је пак све то урађено онако, како је требало урадити, онда шта се то баш мене тиче ако он изопачи ствар?........ У осталом, — по моме мњењу — *изнаћи* и *уочити истину* у мрачним пословима, то није тако лака ствар.»

— У томе баш и јесте заслуга — рече цар: «да се у тавним стварма пронађе и уочи истина, а у стварма јасним и *магарци умеју*", па се маши за мач, али се заустави, тргне се натраг и заповеди Андронику Музалону, да свали Акрополиту с коња, да му свуче горњу хаљину, а жељезоносцима заповеди, да га добро избију. Тако цар искали своју недаћу с Урошем на Акрополити. За овим, цар Теодор оде у Солун, учини уговор с деспотом Михаилом II да му овај уступи градове *Србицу* и *Драч*, па уда своју кћер за Нићифора сина деспота епирског, хотећи га тиме раздвојити од савеза с Урошем, и задобити за империју. Како је стање ствари у Азији захтевало, да цар похита на Исток, он у Европи постави за војног и грађанског поглавара избијеног Акрополиту, да овај сам опроба на себи политику српског краља Уроша, с којим је закључио мир код Регине. При своме поласку, цар (1257 г.) испоставља старешине по градовима: У *Солуну* свога стрица Михаила Ласкариса с 500 војника; у *Прилипу* Скутерија Ксилеја, који је одговарао своме презимену (цепаница);

у *Велесу* — Теодора Калампака; у Алвану — Константина Хаварона. Над свима њима био је старешином Акрополита. Почетком Декембра, Акрополита се крене да обиђе све потчињене области: из Верије оде у Алван, па у Драч. Из Драча у околине Кроје, онда преко Злепланине дође у Маат, а одавлен у Дибру. Успут је прегледао све куле по клисурама и кефалије по градовима, па преко Кичева приспе у Прилип. после тромесечног путовања (т. ј. при крају Фебр. 1258 г.). Ово путовање убеди Акрополиту, да је урошева заклетва била *истинита* односно *Блгарије*, али је још онда Урош био смислио, да се користи слабошћу империје на другој страни, о чему није давао заклетву. Император Теодор, при поласку на Исток, колико је могао старао се, да (према пронесеним гласовима) паралише радњу Урошеву. 1), Удајом кћери за сина деспота епирског и 2), размештајем убојне снаге по градовима, под заповедништвом Акрополите.

И Урош је постигао своју намеру: 1) Очувао Блгарију од даљих освојења цара никејског; 2) Одржао свога зета на блгарском престолу; 3) Задржао свога брата од насртања на Блгарију и 4) с добивеним новцима припремио ширење Србије на другој страни. Урош заиста ступи у борбу с никејцима. Она се сврши раширењем Србије на источно-јужној страни, на рачун никејских земаља, а на престо блгарски попне свога брата т. ј. Немањину династију. Посљедица ових Урошевих успеха била је та, да Србија заузме доминирајући положај на балканском полострову, јер се од овога времена све ствари решавале код српског двора у Паунима.

Догађаји су текли овако:

По повратку у Прилип, Акрополита добије «*страшну*([1]) *вест*», на име, да су Срби, у савезу с деспотом епирским Михаилом (отац царевога зета) већ отпочели рат противу никејске империје. С њима се био удружио Виљхардујен кнез Ахајски, а краљ Манфрег већ био заузео Крф, Драч, Валону и Београд.

За «*страшним*», добије још црни глас, на име: да је Кнстантин Хаварон градоначелник Алвана запао у ропство. Њега је лукава свастика деспотова, женском вештином увукла у своје замке: Љубавним писмима напунила му маглом главу, па је сам запао у намештену кропку. Усљед овога Акрополита сазове војни савет у Пелагонији. На тај савет дођу: Ласкарис из Солуна и Ксилеј из Прилипа. Савет реши, да се Ласкарис улогори с ромејском и скитском војском у Пелагонији, и да му се придружи Ксилеј Скутерије. «То место беше врло удесно, да се отален предузме рат како противу деспота Михаила, тако и противу његових савезника Срба» ([2]) Акрополита у Алвану дозна од Исака Нестонга, да се побунили сви Арбанаси и придружили деспоту Михаилу, па похита из Девра преко Охрида и Преспе у Прилип. Пре његовог доласка деспот Михаило и Срби беху освојили све околне градове, а за овим, опсели Прилип, а ми смо се вели Акрополита «нашли у Прилипу као у заточењу.»

На глас, да се У Европи рат отпочео, цар Теодор II пошље с војском Михаила Комнина, који се удружи с Ласкарисом и крене Вереји, где су толико задобили пљачке, да је несу могли пребројити. Док

([1]) Ib. cap. 68,
([2]) Ib. Acropol.

су они пљачкали «владалац српски» т. ј. краљ Урош: «клетвопреступан човек, који не зна за осећање благодарности према људма, који су му *учинили* (1) *добро*, него због ситне користи готов је погазити пријатељство и растапкати ногама пеар (*κατα παντοῦν κύπελλον*), (2) прикупио хиљаду ратобораца и послао их противу ромејских области. Минувши Кичево, његови војници отпочну да пљачкају околине Прилипа. Ксилеј Скутерије десио се с војском близу Прилипа, кад је дознао, да српска војска плени и руши земљу. Он није био упознат с војном вештином, нити је имао икакве војничке опитности (чак није имао ни увода, од којих би могао много дознавати за непријатељско нападање). Овај Ксилеј, дакле, није умео војску да распореди, него дозволи (својим војницима) да *нападају на Србе, како који хоће.* На тај начин, одвајајући се војници од главне трупе у маленим четама и нападајући на Србе, како је ко хтео, деси се то, да су исте западале Србима у руке, јер су их ови (у сукобима) далеко бројем надмашавали. И тако, војници Ксилијеви постану: једни жртва мача, други заробљени и у оковима одведени. Најпосле и сам Ксилије, кад је са свом војском напао на Србе, беше тако смлављен, да је с тешком муком изнео своју главу бегајући преко планина, брда и врлетних места. Тако су Срби распрштали царску војску код Прилипа «а ми се закључасмо у граду», вели Акрополита. Кад је цар Теодор дознао за овакво стање своје државе у Европи, он пошље с новим оделењем војске Михаила Лапарду, који по

(1) Зашто је Акрополита претрпио бој, јер је у политици неувиђавност равна глупости.

(2) Пословица.

своме доласку изда прекор Ласкариоу и Комнину не за то, што се несу борили, него за то, него за то, што су сву пљачку разграбили а њему ништа не оставили. Док се војводе свађале око пљачке, њину војску близу Водене уништити деспот Михаило; становништво око Прилипа устане, војводе утекну сваки на своју страну, и предаду се деспоту Михаилу: Ксилеј, Раматан, Пуллах и други, и деспот освоји Прилип и зароби Акрополиту. Али куд се део краљ Урош и његова војска? Шта га приморало, да се уклони од Прилипа после ових сјајних успеха? Зашто је напустио прилепска бојна поља?

Ево зашто: (1)

Блгарски цар Мијајило, шурак цара Теодора II, зет српскога краља Уроша, мрзећи како на свога зета цара никејског: тако и на читав ромејски народ (год. 1257) умре од ране, нанесене му братом од стрица (Александра) Калиманом II, са *знањем неких трновских грађана.* После његове смрти, Калиман II узме за жену своју снаху, кћер краља Уроша и прогласи се владаоцем Блгарије; али на скоро погине и Калиман II а «престо блгарски остане без мушких насљедника», вели Акрополита. Григора опет вели, да је по смрти цара Михаила заузео царску власт «мекушави и лењиви Мица», па је изгубио свако поштовање и проузроковао незадовољство, са чега се побуни народ и бољари под предвођењем Константина сина Тихова и опсаде Трново. Савременик пак и очевидац Акрополита вели, да је «*српски краљ Урош опсео град Трново.*» Иречек (2) вели,

(1) Ib. Acropol. cap. 73.

(2) Ист. Бол. стр. 355.

да је Урош «ради спасења своје кћери, покренуо војску у Трново.» У ствари ово је био само изговор. Јасно је, дакле, као дан, да је Калиман II убио цара Михаила (1257 г.), узео снаху за супругу и «по видимоме» постао владалац Блгарије; да је за овим одмах погинуо, а блгарски престо остао без «*мушких законитих насљедника*»; да је зет цара Михаила Мица, зграбио царску власт, и тако опако почео поступати, да се побунио народ и бољари, да се на чело те буне ставио «син Тихов», брат Урошев, и како вели Пахимер, полусрбин, јер му је мати била гркиња, и кренуо се противу Мице, Трнову; али како није био у стању победити Мицу, позове у помоћ брата «краља Уроша, који под изговором избављења своје кћери, крене војску од Прилипа у Блгарију, освоји блгарску престолницу Трново, 1259 г. искупи земаљски сабор. Тај искупљени сабор избере за свога владаоца брата Урошевог, кога назове: «*Цар Константин Асењ.*» У Правади пак задржи се Мица зет Михаилов, али на њега нападне новоизабрани цар Константин с помоћу војске братњеве. Кад се Мица није могао да одбрани, ступи у преговоре с царем Теодором никејским, уступи Грцима блгарски град Месемврију, утекне у Азију и добије од Теодора велики спахилук код Троје и Скамандре. Мица је имао право на блгарски престо, по својој супрузи, сестри Михаиловој. Супруга пак новоизабраног цара Константина (Владислава) није била законита кћер цара Асења II, за то Константин да би стекао онако исто законито право на блгарски престо како је имао Мица, одпусти своју прву супругу (Белославу) и пошље је у заточење у Азију, у државу цара Теодора, а узме за жену Ирину кћер императора никејског Теодора,

сестричину цара блгарског Михаила, унуку цара Асења II. Таким начином, он се изравна у правима на престо са Мицом и закључи мир са никејским императором. Ступајући на блгарски престо, брат краља Уроша, придружи Блгарији оне српске земље око Витоше над којима је владао. Овом приликом потпадне под блгарску круну и «држава» **Калојна**, братучеда царева, и унука краља Првовенчанога. Зато се и вели у натпису бојанске цркве, да је она зидана *пре*, а измолована *за време* «цара *блгарског*» Константина. Тако су придружене Блгарији српске земље, над којима је владао син Тихов, зато и нема у споменицима забележено, да је ове земље освајао ма који блгарски цар. За потврду ове истине, доста је напоменути, да се догађали сукоби између Блгарије и Никејаца, и да се граничило никејско царство са блгарским у површју р. *Марице*, *Ахриде* и *Меленика са Цепином*, али никада око Витоше. Што је Урош попео на блгарски престо свога брата, тим је самим осигурао насљедство српске краљевине својој деци, разширио државне границе до Дибре и заузео доминирајући положај на балканском полуострву, а у исто доба уметуо у своју титулу: rex Bulgarorum или dux Bulgarorum ([1]) (1259 г).

Одмах после успеха урошевих на истоку, премине император никејски Теодор II, 1259 г. Августа

([1]) 1) Acrop. сар. 84. 73. Он пише Урошево име овако: ***Ῥῶσος — οὔρος***, а пише га и ***Οὔρος***. Реч ***οὐρ*** напр. ***Ῥῶσος — οὐρ*** или ***Βελα — οὐρ*** (Белаур) није ништа друго, него Урош господар. ***οὐρ*** је маџарска реч, и значи — господар (вид. Драгашевић).

Хепгарди, Феслер, Палаузов тврдили су, да је Акрополитин ***ῥῶσος — οὔρος*** руски кнез Ростислав. Још 1841 г. Палацки: O ruském knížeti Rostislavovi, Radhost, II 272 доказао је погрешност њиног мњења.

месеца, оставив на кон себе насљедником малољетног сина Јована. Царску власт захвати у своје руке узурпатор Михаило — Комнин — Палеолог, са чега настану у држави неприлике. Наш краљ Урош имајући одрешене руке, обрати сву своју пажњу на Подунавље, јер је тада ратовао Угарски краљ Бела IV са чешким краљем Отокаром. Краљ Урош умеша се у тај рат, као rex serborum et Bulgarorum. Слао је у помоћ Бели угарском војску, прикупљену од Срба, Блгара и Грка. Кад краљ Отокар 1260 г. победи ([1]) краља Белу IV, Урош са оружаном руком умеша се у ту распру, помажући угарскоме краљу и шаљући му војску у помоћ. Помажући угарскоме краљу Урош I. ожени свога старијега сина Драгутина с Ката-ле-

2) Georg. Pachim. t. I. pag. 349: „*Ἐκ Σερβων εξ ἡμισείας το γένος εχοντα.*" Вид. даље: lib. I. c. 13. lib. II. c. 26; lib. III. c. 6. 7 lib. V. c. 3. и т. д.

3) Grig. lib. III. c. 2: *Κωνσταντῖνος ὄνομα, Τοῖχος ἐπώνυμον.* Вели, да је далеко надмашавао друге „талентима ума и храбрости"; Рајић вели, да *Владиславу* припадају: „храброст и добродетељи."

4) D. Allgcm. Welthist. buch. 49. год. 1797. стр. 420. Енгел назива Уроша I. „*врховни господар Блгарије*", додајући ове речи: *Грчки писци, истина веле, да је Урош повратио своју кћер, али западни писци у овоме акту дају нам весома важан миг.* Оном приликом, кад је Урош I г. 1261 са многим српским велможима дошао у Беч, и био при закључку мира Беле IV са чешким Отокаром, аустријски хроничари називљу Уроша regem Maschoviae (Мачве). Пулаки га назива rex Bulgarorum, а Marinjolius га назива: ducem Bulgarorum. Урош је кретао војску из Блгарије напр. 1260 г. и слао у помоћ Бели IV противу Отокара, Влахе, Грке и Блгаре. Ово је извађено из „Отокаровог писма папи" вели Енгељ.

([1]) Pertza: Monimenta Germanie t. XVII pag. 720. У annales Bohemie brevissimi Anno 1260: Ottacarus rex Bohemie vicit in bello regem Ungarie.

ном (Катарином) ћерком насљедника угарскога престола, доцније, краља Стевана V, а 2), поврати Србији *Срем* и *Мачву*, ове две најстарије српске покрајине и ослободи их, после 308 година робовања туђину, као мираз уз снаху Каталену. Овда се «трећи род од Немање састаревао, а четврти (Драгутин) у **кољньство** (1) ступао.» Зато налазимо у Бечу, где је био потписан мир између Беле и Отокара, сина Урошева Драгутина «зета» (2) краља Угарског.

На тај начин Урош не само да је раширио своје границе на истоку, него и на западу, и сврх овога попео на престо блгарски свога брата.

За време ових срећних успеха урошевих на западу, војвода никејске војске, ћесар Стратигопул, са свим *случајно* уђе у Цариград 1261 г. Тај изненадни напад тако препане латинског императора Балдовина II, да он умакне из Цариграда без жезла, без царске капе и царскога мача, а Грци заузму Цариград. Васпостављење грчке византијске царевине доведе Уроша у друкчије односе, како према Цариграду, тако и према деспоту епирском и према западним државама. Урош је могао бити задовољан са својим новим границама на Црноме Дриму и Вардару, где су њему припадала оба Полога (3) и Дибра, као и западним границама на Дунаву и на левој обали Дрине; али васпостављење византијске империје проузрокује нове догађаје и доведе Уроша у непосредне односе како са васпостављеном империјом: тако и са оним западним државама, које су тежиле, да изнова

(1) Mikl. Mon. Serb. стр. 49.

(2) Pray II. 331: Urosium regem Serviae et Stevanum filium ejus regem Serviae generum nostrum....

(3) Pachim. lib. V. c. 7.

освоје Цариград. Ови догађаји наступили су тим пре, што су западњаци предузимали све мере да освоје Цариград, где је долазила у питање и Србија. Догађаји су текли овако: Деспот Михаило II, да би се осигурао савезницима, уда своје две кћери: *Ану* за Виљхардуина кнеза ахајског, а *Јелену* за краља сицилског Манфреда. Овај други т. ј. Манфред, добије у мираз *Кањину* и *Крф*. Сви тројица као савезници, продуже ратовање противу Грка, чију војску поразе (1261 год.) код *Јанине*. Нови цар византијси *Михаило Палеолог* (1261—1283) пре свега упропасти законитог насљедника престола Јована IV, завади се са црквом, ([1]) а бојећи се навале од запада, предузме да уједини цркве, у сљед чега заведе *тиранију унутра у земљи*. По смрти Манфреда (1265 г.), земље његове у Албанији, присвоји адмирал му Филип Кинардо. За њега уда деспот Михаило своју сестру од стрица, а за тим га убије. Озлојеђени овим Кањинци с Талијанима, потчине се насљеднику Манфредовом, Карлу I Анжу (1267 г.). Карло прими насљедство Манфредово, пошље у Крф свога намесника (1267 г.) и створи план за освојење источне римске империје, јер је њему прогнани император Балдовин II, уступио сва своја права на читаву ромејску царевину, по уговору

([1]) Михаило Палеолог најпре убије Музалона, старатеља малољетног цара Јована. Тада постане сацар и обећа, да ће се крунисати заједно са царем дететом. На дан крунисања, он се сам крунише. Противу тога био је само један архијереј, солунски митрополит. Цар се обвеже и закуне да ће очувати цара-дете и предати му доцније царство, али погази заклетву и 25 декем. 1262 г ослепи цар-дете, затвори у замак, где је и умро цар Јован 1308 г. Због ослепљења насљедника и заточења, патријарх Арсеније одлучи од цркве цара Михаила Палеолога.

закљученом у Орвијету (27 Маја 1267 г.). Карло I Анжу добије Ахају, Мореју, нека острова у Архипелагу и све оне земље, које је био дао у мираз деспот Михаило својој сестри Јелени, удовици Манфредовој, над којима је владао адмирал Кинардо. Сврх овога, Балдовин је гарантирао Карлу *трећину свију земаља*, које буду освојене од цара Михаила Палеолога, *не изузимајући ни земаља деспота Михаила, ни краљевства српског, ни албанског.* (¹)

У овај велики план освојења источне ромејске империје, *без познавања свију ових околности*, Балдовин и Карло уплету и краља српског Уроша I, да сам ради противу себе самог. И заиста, отпочну се догађаји према уговору Балдовина с Карлом. Урош је ушао у савез с њима. Зато се нађе у неприликама, како српско Приморје, тако исто и Дубровчани. Дубровчани су морали *јавно* држати с Венедичанима, а *тајно* радити у дослуху са византијским императором. Омишани су опет *морали* се покоравати заповестима краља Уроша, а *тајно* се старати, да не пропадну, као што сведочи писмо омишкога кнеза Ђуре, (писано између 1267 и 1268 год.) кнезу дубровачком, у коме Ђура вели: «Ви знате властеле, да кад се крену лађе прекоморске (Карлове) и венедичке на наш (Омиш) град, тада и ваше лађе заједно с њима иду на нас, и ми се у томе не гњевимо на вас. Па *сада* су ходили моји жупљани, које је дао краљ Владислав мени и мојој жени а својој кћери, пред ваш град, по заповести краља Уроша, па молим вашега кнеза и вас, да се не би заото зледили како и ми не зледујемо на вас када гредете на наш град» и

(¹) Изыск. о сл. въ Ал. Макушева, стр. 21.

моли, да му кнез дубровачки руку пружи «како би седели небојећи се»; хоћете ли им какву пакост учинити и штету, то њима не чините, јер је њина штета — моја штета, а њина корист: то је моја корист. Даље казује, како у Дубровник долази отрок кнеза Озора и што буде говорио, нека верују, да је онако. Јасно је, дакле, да су Дубровчани између 1266 и 1268 г. по невољи морали слати своје лађе, да ратују против урошеве државе, а Омишани и остали, опет су ратили противу прекомораца и Венеције. Посљедице ових договора било је удружење Дубровчана са Омишанима и то или због насртања урошевог или због утицаја византијског, свакако су се како Омишани, тако и Дубровничани под заштитом византијске флоте борили противу Карла I Анжу и његових савезника. Урош, нападајући на Дубровник «кад су то извршили жупљани по његовој заповеди», радио је сам противу себе. Због овога дође у сукоб с краљицом Јеленом, која је много боље прозрела у суштину орвијетског уговора (1267) управљеног противу српског краљевства. То четничко и хусарско ратовање противу Анжу, под окриљем грчке флоте, причињавало је огромну штету Карловоме раду. Мора бити, да је Карло упућивао Уроша против Дубровника, али се краљица Јелена старала, да осујети како тај западни план, тако и насртање свога мужа на противнике Карлове — Дубровчане, како сведочи ово њено писмо «дубровачком архијепископу, кнезу и општини», ([1]) у коме она вели, «како ће волети

([1]) У Mon. Serb. Mikl. стр. 69 и 70. Ово је писмо неправилно стављено између 1273—1314, а треба да се ставе године: 1266—1268 т. ј. када је писала српска краљица писмо, где се спомиње крал Урош као противник Дубровчана.

вас град и како му пријају (пријатељују) владике (племените госпође), **кое соү** у граду, тако да га и и **ю любълю**, и такође да **мѹ приѩю** (пријатељујем). И ако дођу купци дубровачки без (знања) краља у мој двор, што им исхибим мојим посланијем или на моје пријатељство, или неки властелин или когод, све то ја да платим. И захте ли краљ (Урош) послати војску против Дубровника или **гѹсѹ** или штогод да пакости Дубровнику, ја ћу ви јавити што брже могу, и да **сьмь ѹ всакѹ** вашу невољу.» Писмо им послала из Брњаче, на дан св. Симеуна. Са краљичиним незадовољством противу политике свога мужа, удружи се и синовљево незадовољство. Архијепископ Данило вели: да је краљ Урош оженио старијега сина Драгутина с девојком **оть** племена краљевска, **ѥѯыка же** (народа) **оүгрьскаго** — *Каталеном*. По брачном уговору, краљ Урош обећа дати Драгутину **„кралѥвство“** (сремско), у коме Драгутин да влада као **„краль“**, (¹) а тек по смрти свога оца, постао би Драгутин краљ свију српских земаља. Женећи сина, Урош се користио ратом угарским с Отокаром II чешким и жалосним стањем Беле IV, те решио вековни спор српски с Угрима т. ј. придружио мајци Србији, Срем, јер је помагао Угрима и оружано посредовао за мир. Због овога, краљ угарски је настојао, да његов зет добије Срем, и да се називље «*краљем*.» Урош је, пак погазио брачни уговор свога сина Драгутина, и тиме

(¹) Наши историчари побркали су овај уговор са некаквим уступањем «*српске*» краљевине за живота очина, што није могло бити предметом уговора, мањ да су Угри заратили с Урошем, победили га и заробили, па тек с њиме уговор правили, чега није било, па ни уговора о уступању «српске краљевине» сину није ни било.

га покренуо противу себе. На тај начин Урошева политика изазове не само у народу, него и у његовој сопственој породици незадовољство, јер остварење Анжујскога плана, ([1]) нанело би највећу опасност српској краљевини. Угри опет плашећи се за своје Далматинско Приморје, и незадовољни за учињене у невољи уступке Урошу, стану радити противу ([2]) њега, именујући Ростислава баном мачванским (?). И византијски император ожени насљедника престола с угарском кнегињом, и опријатеље се с Угрима противу Уроша и Карла ([3]) Анжу. Краљ Урош промени своју радњу и тиме примора цара византијског, да затражи у њему пријатеља, задржи Подунавље и примора Карла Анжу, да на место потајног непријатељства, отворено потражи да закључи с Урошем савез. Оваква успешна његова радња даде му назив „*велики и страшни краљ*" српски. Ствари су текле овако:

После уговора у Орвијету (Маја 1267 г.). и после смрти Конрадина (1269), Карло отпочне енергички да ради. Већ 1270 г. поставља свога кастелана Јакова Баљинија уカњини и Авлони; 20 Фебр. 1272 г. потчини Драч, пошто је потврдио *сва права и привилегије Драчке*, па 21 Фебр. исте год. *прими круну Албаније.* Права и привилегије њиме потврђене. то су племенска права и закони српске народности. Тако је Карло подигао значај словенштине на штету латинства и грцизма. Како су то била српска

([1]) Pachim. t. I. lib. IV c. 5—8, 10 Под годином 1269: Carolis rex Siciliae classem armat od constantinopolim recuperandam....

([2]) Fejer Cod. dipl. IV. 490..... contra Uros regem Serviae....

([3]) Nicoph. Greg. У Strit. III. 695.

племена, одмах се појави преобладање српске народне идеје и српских династија у Албанији упоредо са дошљацима из Италије и доморoдцима. За свога наместника, у новој краљевини Албанији, Карло је поставио Гацона Кинарда, а за генерала своје војске, Виљхељма Бергарда. Овом приликом награди своје привржденике: Јована Драчанина постави за архијепископа и казначеја у Драчу; свештенику Николи одреди годишње по 12 унција злата. Севастократору Павлу Кропи (или Гропи) поклони земље у деволској долини: Радић велики и Радић мали, Кобешће, Светугорицу, Шикљу и Ешицан, а његовим људима даде особита права и повластице. Многе друге племените мужеве прими у службу, под условом, да сваки издржава по шест добро наоружаних коњаника и по пет пажа. Карло награди и Јакова Балињија давши му у «државу» (доклен живи) Кањину и Авлону са целим земљиштем Ериха и Јамишта, и архонтије: Врохото (Прониште), Вомиљане, Лечину, Автеногенарију, Тристаницу, Ричи, Вочу, Вањицу, Враниште и Козону.

Оваква радња Анжуа примора византијског императора, да ступи у пријатељство с Урошем, јер цар Михаило није могао спокојно гледати како се Карло утврђује у Албанији и спрема за освајање источне римске империје. За то прегне, да му стави противу-савез, склопљен од околних владалаца, на основу брачних веза. Он то отпочне с владаоцем Блгарије. Како је преминула Константинова супруга Ирена, цар Михаило уда за њега своју сестричину Марију, удовицу Филесофу, под условом, да Константин добије у мираз: Месемврију и Анхијал. Саме градове није хтео уступити изговарајући се, да тамошњи «станов-

ници не пристају на то, јер су Ромеји, па не иде да Ромеј служи Блгарина. Константин опет није одустајао, него је тражио, да се изврши уговор. Да би му стао на пут, лукави цар уда своју незакониту кћер Јевросинију за *Ногаја*, ([1]) и овај га́ с Монголима обезбеди од тражње Константинове.

За овим цар Мијаило отпочне радити, да придобије на своју страну краља Уроша. Цар се тим више надао на успех, што је насљедник српскога престола Драгутин (ове 1272 год.), под замком Јелечем пао с коња и скрхао ногу, држећи, да ће у сљед ове несреће и болести Драгутинове, краљ Урош прогласити насљедником престола свога млађег сина Милутина. Подобни гласови били су проношени и у Цариграду. На основу оваквих надања, отпочну се договори. Док се свршио уговор и просидба, настане 1273 година. Приближи се време брака краљевог сина Милутина са царевом ћерком Анном.

Но ни Карло Анжу није седео скрштених руку. Најпре је водио своје ствари тако, како би избегао

([1]) Занимљиво је, како грчки писци описују ове Татаре или Монголе. Они пишу, да су Татари имали овакве законе: «Не њежити своје тело; бити задовољан са оним што имаш; помагати један другоме; избегавати самовољство; волети општину; не мислити су чиме ћеш живити; јести свако јело; имати више жена, које да се брину о кући.» — Кад су Грци предали Ногају невесту и многе дарове, он прими сва пића и јела и све што је било од злата и сребра, али што се тиче *руха* и *скалиптра*, одгурне их рукама и запита: «Кад се мете ова скалиптра на главу, помаже ли да глава не боље? Ово камење у круни, може ли да очува главу од грома и муње? Предохрањавају ли ове свилене хаљине да се тело не умори?» И на одговор, да те ствари немају такве снаге, он их поцепа и побаца, па опет обуче свој кожух, којим се поносио. Опширно у Pachim. lib. V. c. 4.

сваки савез са владаоцима — српским и бλгарским; али кад се убедио, да он није у стању да освоји српску краљевину, куда је спадало Поморје са чувеним градовима, какви су Скадар, Дуљчин и др. он је морао променити своју политику, нарочито од оног времена, кад је дознао за наступајуће свезе пријатељства византијског императора с краљем Урошем. Карло Анжу могао се надати, да ће покварити брак и сродство Урошево с византијским императором, кад он постане пријатељ и савезник српске краљевине на место, што је до тога времена био непријатељ. Крвне свезе с краљем Урошем биле су оне чињенице, које су могле пре придобити Уроша за савез с Карлом, него ли с царем Мијаилом. Српска краљица Јелена као Францускиња, била је у сродству с француском краљевском династиом; Урошева снаха Каталена, била је, по својој мајци Јелени кћери Балдовиновој, унука потоњег императора цариградског Балдовина II. Појединости ових уговора несу познате, због оскудице извора, али за извесно знамо, да су у пролеће 1273 год. били у Карлову двору посланици бλгарскога и српскога владаоца. Они се вратили натраг у пратњи Карловога посланика Николе-де-Сент-Омера, господара Тиве. Кад су ови уговори били у најбољем изгледу, цар је Махаило опремио (по Пахимеру) своју кћер Ану, опкољену сјајном свитом, у Србију. Из Верије сватови пошљу краљу Урошу два посланика, да се припреми сјајан дочек за цареву кћер, која је одгајена «за раскошни царски живот.» Ово посланство, под предвођењем Хартофилакса, са рухом, пртљагом и слугама приспе у Србију, где «не само да не нађе никакве припреме за дочек царске кћери, сходно њезином достојанству, него доведе у изненађење

Уроша и његов двор са својом свитом, а нарочито га ушкопљеници тако зачудили, да је посланике упитао: «А ови на што су дошли?» Кад му Хартофилакс Век одговори, да је такав церемонијал наредио сâм цар, и да сви ови људи састављају невестину свиту, Урош у чуђењу усклике: «Зар то? О не, ми несмо навикнути на такво живљење», ([1]) и покаже руком на једну женску у простом оделу, која је прела, и рекне: «Ево, у каквом оделу иду наше снахе.» Размажен и изњежени византијнац, који није видео, ни схватио значај народњег живљења, црта српско народње живљење таквим бојама, као да је цељ човековог живота на земљи робовање исквареном и деморалисаном живовању. Он вели: «У опште у њином (српском) животу царовала је простота и бедност до таквога ступња, као да би се они хранили само краденом стоком.»

Из свега овога а нарочито из Урошевог чуђења, кад су долазили сватови с невестом, а за дочек није било ништа спремљено јасно се види, да је Урош већ био одустао од намере, да жени Милутина са царевом ћерком, па је то дао на знање посланицима. Они се нађу у забуни. Урош је тако све удесио у своме двору, да су Грци одмах опазили, да од свадбе нема ништа, што се јасно чита у даљем пахимеровом казивању, а то је казивање он чуо у Цариграду, пропричано у таквој форми, као да су Грци покварили свадбу. Казивање је пак тако занимљиво, да га ми овде наводимо: «Повратив се натраг, посланство изложи опширно све, шта су *видели* и *чули*;

([1]) Истор. Сербов Раича 1794 год. Част II, стр. 403: «Изшества и гордости, Урош отъ Грековъ прінимати нехотѣлъ и дворъ свой оноѣ *заражати*.»

и тиме не само да проузрокују у патриарху неспокојство, већ се сви Грци поплаше, да не постану жртва лукавога намишљаја, јер несу могли веровати људма, који не знају за стид и срамоту. Они ипак пођу у напредак негледећи на то, што су неки мислили, да би било боље са свим се вратити натраг. По доласку у Охрид, посланство заустави туна цареву кћер са њеном послугом и неким делом пратње и, пославши веснике унапредак Урошу, *лагано* је путовало. Кад су весници приспели у Полог (који на тамошњем језику значи «божиј луг») и објавили о долажењу царске кћери, у правцу према Липенију, отуда се појави посланик (по нашему — грчки посредник), по имену *Григорије* ([1]) и проприча, како му на путу много зла учинила једна чета хајдучка [2]. Патриарх је и пре слушао за подобне хајдучке чете и бојао се, а сада је заиста био пренеражен страхом, да не би искусио какву несносну неповољност, јер кад и њине (српске) старешине, и притом главне старешине, несу сигурне од разбојника: онда могу ли бити безбедни иностранци? Сврх овога, наши посланици чуше од Григорија *нешто несагласно са изгледима царујућих особа и одсудно рђаво.* Како је посланство водило цареву кћер, да ступи у брак са другим сином Урошевим *будућим насљедником* [3] очине власти, јер је старији син био сломио ногу и проводио дане као приватан човек: али је Григорије некако *обилазио то питање* и *помрачавао услов* (уговора); што се пак тиче опасности путовања, он је говорио, да је и сам пострадао од хајдука. Чујући

([1]) Српски: Ђура.

([2]) Јасно је, да је Урош покварио свадбу.

([3]) Милутином.

све то и памтећи како је царица озбиљно заповедила и молила, да се постарају о извршењу њезине препоруке, Хартофилакс и околина почеше одсудно склањати патриарха и остале, да одустану од даљег путовања и убеђиваху их, да се поврате натраг док још није наступила опасност. Њиним убеђењима придруже се и друге околности, које их приморају да подозревају: да, ако пођу даље, то неће моћи проћи без напасти, на име, околни становници често су у гомилама долазили, те гледали на њих и пазили, којим путем мисле путовати: а цељ им је била, да добро све промотре и ноћу да их опљачкају. ([1]) То се на брзо и деси: «ноћу се прикраду лупежи, одреше коње грчке) и што брже умакну на њима. Рано изјутра, кад су путници дознали шта се догодило, тражили су коње, али их несу могли наћи; јер зар се може што год дознати о грабитељима *од њиних саотачаственика*? О парничењу судском и тражењу није било ни мислити, јер се иначе могло дочекати још нешто црње од људи, који имају људски облик а зверску нарав. У осталом, требало је опробати сва средства. Зато су тражили од тамошњих власти, да им даду туземске коње, који би се равњали у цени са најбољим украденим коњма, али доведени коњи несу били ни налик на украдене.» Јасно је, да је Урош одбио вођевину и то 1) одбијањем дарова и слугу, 2) преко посланика Ђуре јављајући Грцима, да има хајдука и да су њега опљачкали, 3) кад се Грци од стида несу хтели вратити, онда су им били покрадени коњи за јахање, а дати такви, на којима несу могли јездити. И «Тада је било решено вратити се

([1]) Ово је најбољи доказ, да су границе српске биле негде између Охрида и Полога.

натраг.» После таквог мудрог и већма корисног, него ли шкодљивог решења, посланици окрену леђа и врате се у Охрид, узму цареву кћер и дођу у Солун, а отален *већ више немислећи* ни о *браку*, ни о *савезу, нити о мирним уговорима, поврате се цару.... Брзо за овим земљотрес поруши Драч* (1273 г.).

Кад Михаило није успео да вођевином придобије на своју страну Србе и Блгаре, тада се обрати папи тражећи да уједини цркве т. ј. да потчини грчку цркву рим — папи. Ради тога папа Глигорије X сазове сабор у Лиону 1274 г. на коме се грчки посланици одрекоше «схизме.» Овом приликом, Михаило Палеолог, да би се у свему измирио с папом и прекинуо спор о црквеној територији, који се отпочео у IX веку, васпостави архијепископију *јустинианијску* у оним границама, у каквим је она била 1019 год. по хрисовуљи Василија II, те да тако уништи српску пећску патриаршију т. ј. да је претопи у архијепископију јустинијанијску, а патриаршију блгарску да потчини цариградској грчкој патриаршији. Михаилови су посланици на сабору у Лиону говорили, да је српска црква основана без дозволе папине, а блгарска без дозволе византијског патриарха. Михаило је хтео овим начином да доведе Уроша у сукоб са Карлом I Анжу и с папом. [1] Али грчки свет не прими унију. Србима није могла нанети штете михаилова

[1] Ова Хрисовуља (непотпуна) напечатана је у Голубинског. В. «Ист. срп. нар.» I стр. 298—313. Ми знамо, да је први блгарски *примас* био Василије: за њим Герман и т. д. Потоме није верно мњење Дринова, да је охридски патриарх блгарски. Чланак Дринова у Период. Списан. VII. о лионском сабору. Браила 1873 г. За време императора солунскога Теодора, архијепископ охридски био је Димитрије Хоматенски и т. д. Охрид потпада под Србију.

политика, него напротив 1274. г. Карло I Анжу приморан стањем ствари ступи открито у преговоре са Србијом, куда пошље посланике Јакова Де-Рецио и попа Јована Де-Церарда, а из Србије к њему оде кнез Ђура «посланик» светлога краља српског, љубазног нашега друга, вели Карло. Цељ свију ових договора био је савез између Уроша и Карла противу Михаила цара грчког. Како је долазио поп Јован, морали су бити вођени преговори и о црквеним стварима. (¹) У Србији по смрти архијепископа Савве II (1266 г.) постане архијепископом Данило I. Овај архијепископ Данило дође у опреку с краљем због црквенога питања и буде насилно збачен, а на његово место, противно црквеним канонима, постављен. студенички игуман Иоаникије. Овај поступак краљев проузрокује велику забуну у српској цркви, што потврђује иоаникијево бегство заједно с Урошем. Овим незадовољством користи се краљев син Драгутин. Отац није хтео цепати краљевину, нити извршити уговор, утврђени при женидби свога сина, због чега је син био у «тузи и печали, **іако не нмы нѣ-**

(¹) Ово одбијање православне принцезе и договор с папом проузрокује свађу српског архијепискупа Данила и Уроша, који противно канонима збаци Данила I. Ово збачење архијепископа проузрокује велики неред и забуну «и по збачењу Данила I (1273 г.) **бысть въꙁнсканнѥ велнѥ.... н не обрѣтоше нного ннкогоже**" т. ј. није хтео нико примити се архијепископства, него једва се прими архијепископства удворица Јанићије I (Жив. краљ. и арх. стр. 287), кога Урош I **ꙁѣло любляше**. Противу оваквог безакоња били су сви, па за то кад Драгутин прогна оца 1277 год. с њиме заједно утекне и Јанићије «**въ страноу ꙁемлю Пнлотьскыѥ**» и тамо у прогнанству и беЗчашћу умре. Како је при ступању на престо Драгутина, био преминуо Данило I, **събори** „српске земље" изберe за архијепископа, Јевстатија I.

которыѥ чести отьлоучеными ѥмоу." Није, дакле, син тражио да насљеди очин престо, него је тражио „**нѣкоторою чєсть**", или бољо рећи неке „**чести отьлоученыѥ ѥмоу отъ отъчьствиꙗ ѥго вь особьно прѣбываниѥ ѥмоу.**" Наравно, да је њега у томе потпомагао и на то подстрекавао његов таст, и укоризне многе примао „**отъ тьста** свога краља Угарскога", зато затражи од свога оца: „**отьче! даждь ми достоиною чєсть имѣниꙗ твоѥго ѥлико вьсхощешн.**" Урош је добро појмао опасност, која је претила краљевини од парчања државе, па није хтео дати „**нѣкоторую честь дрьжавы своѥѥ** т. ј. уговорену краљевину *сремску*. И заиста, према ондашњим обичајима и појмовима, и према уговору, Урош је погазио своју реч и обећање. Унутра је већ било доста запаљивог материала због свеза са Карлом I и збачења архијепископа Данила I. Сада још отац одбије захтевање свога сина, јер је према извешћу Пахимера смишљао, да преда власт млађем сину Милутину. Све ово скупа узето доведе Драгутина у искушење. У таквом „**сьмоущениꙗ оума**", «неблагодарни син Урошев Драгутин», „**вьставь сь нѣкоторыми своихь ѥмоу вѣрьнынхь,** оде своме тасту угарскоме краљу, добије од њега велику војску"; а други хроничар вели, да је добио спомоћну војску од краља Леђанскога.([1]) Архијепископ Данило II вели, добио спомоћну војску „**ѥзыка оугрьскаго и коуманьскаго**" и пође противу свога родитеља и краља. Урош с војском изиђе на супрот сину. Обе се војске сукобе на гачкоме пољу, где после жестоке битке, победи Драгутин свога оца

([1]) Пољскога.

Уроша, [1] који побегне у Приморје (1277 г.). Заједно с њиме побегне и архијепископ Јоаникије I, као незаконити архијепискуп. Туна, у земљи пилотској, умре Урош [2] I. Тело је његово пренешено и сарањено у његовој задужбини у ман. Сопоћанима. Тамо умре и архијепископ Јанићије, а Драгутин отпочне да влада као «самодржавни краљ **вьсѣи срьбьцѣи и поморьсцѣи и подоунавьсцѣи и сремьцѣи земли** краљ Стефан. [3]

Ови унутрашњи преврати поколебају српски утицај у Блгарији. Тај утицај тек је доцније, даровити и енергички краљ Милутин умео да васпостави. Константин Тихов падне и сломије ногу, а његова су-

(1) Овда су чете Куманске опустошиле и спалиле архијепископију Жичу. Жив. краљ и арх. стр. 371. Зато је пренешена архијепископија у дом св. Апостола т. ј. у Пећ. Архијепископ Евстатије почео ју оправљати, али није успео, него је текоп равку Жиче извршио Данило II за време владе Милутинове. ib. стр. 372. и стр. 136. **юлико вь мѣстѣ томь оть нѣкыих врѣмень опоустѣвьшоу и обореноу...**

(2) Урош се пред смрт покалуђерио и добио име *Симон монах*.

(3) Да је Драгутин већ владао 1277 г. то се види из записа калуђера Теодора:.. **И вь дни сгородннаго и великаго гна Стефана Уроша краля српскаго и архиепппа Иѡаникиа вь лѣто ѕ.ѱ.п.е.** т. ј. 6785 = 1277. Милутин је одмах назван био краљем, али не самодржцем, каковим је постао ток 1281. Како се види из овога натписа:.. **вь дни благовѣрнаго и бог. самодрьжавнаго краля вьсѣхь срьскыихь земль и поморскыихь, грьчьскыми странами господствоующа Стефана оУроша, сына светаго краля оУроша а правьноука светаго господина Симеона, вь е. лѣтѣ сь богомь дрьжавнаго владычьства юго, ѿть числа же сложениꙗ мира лѣть ѕ.ѱ.ч.д.** над. Драгоман. Теодоров запис види у «Starine» књ. IX стр. 124, а Драгоманов опет у «Starine» књ. V. стр. 31. Милутин је рођен 1254 год. Постао краљем 27 године свога живота. Вид. Muralt, Chron. Byz. II. pag. 471.

пруга Марија прогласи се сауправитељком малолетног сина Михаила, коме постане опасан супарник деспот Јаков Светослав. За Светослава је удао цар Михаило сестру ослепљеног Ласкариса, Јована. Царица Марија дозове Светослава у Трново, посини га (1277 год.) па га онда упропасти. Константин је био болестан. Татари су арали земљу, држава је страдала и пропадала. Тада се јавља некакав сељак Иван (Ивајло Лахан), одушевљен, да спасе Блгарију. Он двапут надбије Татаре, надбије и погуби Константина (1277 год.), а његову супругу узме за жену. Цар Михаило Палеолог нађе претендента на блгарски престо, неког *Јована Асења III*, за ког је био удао своју кћер Ирину. Овога Јована Палеолог пошље у Блгарију с грчком војском. Царица Марија поплаши се. Да би очувала престо сину Михаилу, отвори градске капије Лахану и венча се с њиме (1278 г.). Сада на Трново нападну Татари и Грци. У том пукне глас, да је Лахан погинуо, а Трновци отворе свој град Грцима, издаду им Марију и њенога сина, а Јована Асења III признаду за цара. Овда је највеће значење имао у народу Георгије Тертер, за кога Асењ уда своју сестру и постави га деспотом, а његову прву жену блгарку и сина Светослава преда Грцима. Лахан се опет појави, и надбије Грке. Тада Јован Асењ III опљачка касу и утекне у Цариград, а Блгари прогласе својим царем Георгија Тертера I (1280—1292). С њиме се није могао борити Лахан, већ оде Ногају да тражи помоћи, где га овај, као грчки приврженик, убије. ([1])

([1]) Гл. XX стр. 245. Име цара Ивајла у сврљишком Јеванђељу споменуто је са свим случајно, и показује, да је Ивајло отишао у Блгарију из Србије. Верватно је био Србин из Сврљига.

Стефан Драгутин, сремски крањ V, Немања VI.

(1277—1281).

Кад се родио Драгутин, обрадовали се не само његови родитељи, него се радовале и све *државе* Српске([1]) краљевине. Кад је дете доспело „**юношьског**" нораста, родитељи га дадоше «**пѣти**" ([2]) и „**вь наученије светыихь книгь.**" Дригутин је необично «хитро и разумно" успевао у науци. Књиге су биле религиозног садржаја. Његови родитељи васпитали га у «**благовѣрии и чистоти;**" научили „**боголюбию и добронравию.**" Отац га ожени с Каталином, ([3]) ћерком угарског насљедника престола, Стефана. Овом приликом Србији су повраћене оне наше земље, које су Угри отели по смрти Чеслава (962) под условом, да у њима влада Драгутин, називајући се «*сремски крањ.*" Крањ Урош противно уговору придружи их краљевини. Кад је син затражио један део земања, да над њима «особно" управља не добије ништа. С тога оде своме тасту, добије од њега војске и прогна с престола

([1]) „**И вь купѣ веселиѥ многа бише вьсѣмь дрьжавамь отьчьствиѣ сего великаго краля Уроша.** Арх. Дан. стр. 11.

([2]) И дан дањи у Старој Србији на питање: умеш ли књигу? Одговарају: «умем да *пејем* т. ј. умем да читам. Из овога се види, да су деца у глас повала азбуку и свете књиге.

([3]) Катарина.

свога оца, у првој половини 1277 године. Васпитан у родитељској нези и љубави, био је необично благе нарави и савестан и, као *син* и као *човек* и као *владалац*. Због пада с коња био је болешљив, како још 1273 године вели за њега Пахимер «да је старији син Урошев ([1]) (Драгутин) био сломио ногу и проводио живот као приватан човек.»

Дошав на престо прогнањем оца и пролићем крви, најпре протера незаконитога архијепископа и васпостави редовно стање у цркви, изабравши за архијепискупа зетскога владику Јевстатија I. Зет Угарскога краља, а пашеног ([2]) Карла I Анжу, он прекине сваку активну политичку радњу, осуди сам себе на нерадњу, изгуби савезнике, а отпочне терати неутралну политику. С тога ч обрати сву своју пажњу на унутрашње веома жалосно економно стање. Такво несретно стање у земљи били су проузроковали странци. Доласком и настањеношћу ови страни експлоататори заведу у Србији зеленашлук, интересирање као најниже врсте каматници. Они су народ цедили и пљачкали у мирноме времену као зулумћари, пунили тавнице дужницима, продавали им имања и т. д. За то побожни Драгутин настане, да искорени «**неправде и гдиньоу и лихонмство.**» У томе обзиру тако је далеко ишао, да његов савременик о њему каже: «Очевидац сам био, да за време његовога краљевања нестане у његовој краљевини свију наведених зала.»

По смрти свога оца, који је преминуо у земљи свога хумскога васала, супруга Урошева, а мати Дра-

([1]) ...**Живѣаше... сь подроужнѥмь своимь вь дворѣ родитель своихь....**

([2]) Његова свастика Марија била је удата за Карла I Анжу.

гутинова сарани супруга у Сопоћанима, и с млађим сином Милутином дође краљу Драгутину, који је предусретне речма: «Госпођо и мајко моја, ја нећу да се ти лишиш богаства и имања, која ми је Господ даровао, као што је хтео са мном да уради мој отац.» На то му мати одговори:

— «Господине (т. ј. краљу) и дете моје, све што се с нама догодило, није то дошло од снажне мишице твоје, него од Бога; па ако трпимо казну, опет преко сина; с нама је Бог... Све је на свету прелазно. Данас си овде, а сутра на другом месту. Данас владаш, а сутра си владан, данас судиш а сутра ти суде.» После дужег говора мати опрости сину увреде, измире се и «краљ» јој „отлүчи" део краљевине у «државу», у границама рашке жупаније. Она се настани у *Брњачи*, у пределу старог Колашина. због чега се и називље: «*Краљица Брњача.*» Краљица Јелена «била је оштра у речма, блага на срцу, непорочна у животу, благоразумна у разговору, без икакве злобе и лицемерства; побожна и украшена свима добрим својствима. Сама красно васпитана, много се бринула о васпитању својих синова «и њена два сина — два краља», најбољи су доказ, да се Јелена одликовала како васпитањем, тако и свима осталим врлинама. Свој двор у Брњачи преокрене у школу, за васпитавање и учење женске младежи. Сама је у своме двору *састављала и писала божанствене књиге*, поклањала их црквама и манастирима. Тако је исто установила у своме двору радионице, где су ковани и грађени црквени златни и сребрни судови, украшавани бисером и скупоценим камењем. Ту су ткане материје за црквенске одежде, којене и раздаване, као и све остале црквене по-

требе. Удовице, сироте и у опште женске, изуче ове занате и радње и од овога времена српске жене отпочињу да се одликују знањем, образовањем и израђивањем најлепших везова и украса. Њени савременици — Срби — веле, да је она увела у српски живот **„и иную добродетель“** т. ј. она је заповедила, да се у њен двор прикупљају из читаве њене државе све **„дѣвице“** (кћери) сиромашних родитеља. Издржавајући их у своме двору, она их васпитавала у добрим наравима и свакојаким ручним радовима женскоме сполу сходнима. Кад би дорасле за удају, она их удавала обдарив их са **„вьсакымь богатьствомь“**, а на њино место узимала друге девојке и с њима поступала као и са првима. А никада није мењала своје навике, већ је била свагда равна сама себи. Наравно, кад је она овако васпитавала и учила сиромашне девојке, онда су и имућни родитељи своје кћери тако исто васпитавали. У опште, васпитање Српкиња необично је много унапредила краљица Јелена.(1) Њена је кућа била расадник добрих нарави, науке и знања ручних женских радова.

Док се двор краљице Јелене славио као школа знања и ручних радова са најбољим васпитањем, двор се Драгутинов у Дежеву славио, као дворац правде, истине и страшило свију народних пијавица, насилника и зеленаша. Драгутин није чекао да му долазе тужбе, него је јездио по својој краљевини, изналазио лупеже и зеленаше и кажњивао их. У тим својим путовањима, јездећи по Пештеру, изнова позледи сломљену ногу и падне у кревет. Непријатељи насрну на краљевину

(1) О краљици Брњачи и данас прича прост свет у Старој Србији.

с истока и југа. Краљ, васпитан у смерном духу побожности, ту своју несрећу протумачи овако: «Заиста видим, рече, да је праведан Господ: ја сам се огрешио, јер сам злоставио свога родитеља и подигао на њега руку.» Властела и народ почеше говорити: «Храбри и славни наш краљу, шта ћемо сада ми да радимо, ако који од околних владалаца дочује за твоје безнадежно стање, нас ће *напасти и поробити, па ћемо се и тебе лишити и потпасти под туђу руку.*» И многа **„мльва“** завлада у читавој краљевини. Краљу су *«многе жалосне говоре говорили,»* што јасно казује, да се у земљи догодио покрет против Драгутина, у корист млађег брата Милутина, јер су за мирне владе Драгутинове око 1281 г. Срби у савезу с Анжу, били напали на грчке земље. Анжујци бише надбијени код Београда, а Грци од Србије отеше све земље до Липљана, па је грчка војска нападала и на друге српске покрајине, а нико их није бранио, и **«бѣ бо вь ты дьни видѣти землю срьбьскую вь тѣсьнотѣ велицѣ обьету и умаленоу.“** Зато се и рашири по земљи **„мльва“** вели Данило (стр. 24). Пахимер опет каже, под годином 1280 (стр. 437) «да је цар Мијаило послао с војском Константина са многим опробаним војним старешинама противу Срба, који се удружили с бунтовником Котаницом и напали на грчке земље.» Овда су Грци и освојили од Србије земље до Липљана. То и проузрокује у Србији **„мльву“**, да ће српске земље доћи под „туђу руку“ и почеше говорити краљу «жалосне» речи, т. ј. да ће од њега одустати. Бојећи се да не дође у оно стање, у ком је био за живота свога оца, он похита да брату преда краљевску власт, али да задржи онај део земље, који је тражио и од оца. На овакав

мирни корак одступања с престола нарочито су га «приволеле обилне сузе његове матере Јелене, која је омекшала срце свога сина.» (¹) Продирање Грка у средину српске краљевине и захтевање српске властеле, да се *одрекне престола*. «**И вь ть** (тај) **часъ посла**“ посланике своме млађем брату Милутину с поруком: «Што брже дођи к мени, јер велики и *тајни* договор имам с тобом.» Милутин му дође из Брњаче у двор у Дежево. Кад угледа брата и краља болног на постељи, он се заплаче, а краљ му рече: «Мили брате, шта сам заслужио, онако ми се вратило. Зато више нећу да седим на престолу насилу отетом, да ме не би још веће казни снашле.» После дужег разговора и договора, да он влада у «своме ждребију» над *Мачвом*, *Сремом* и *Браничевом*», уступи краљевски престо своме брату Милутину, а около стојећи рекоше: «Многа љета подај Господи благочастивому и христољубивому и самодржавному све српске и поморске земље Стефану краљу Милутину Урошу.» ². Ту у Дежеву Драгутин обдари брата Милутина многим даровима и царским златним свитама, па му поклони свога убојнога коња и своје убојно оружје говорећи: «Препаши силни оружије ово по бедру своме, успевај и владај у своме оташтву.» Драгутин из Дежева оде у Мачву с подружијем Катарином и с неколицином властела својих, а млађани краљ Милутин оде у Пауне и заповеди, да се прикупи сва војска српске земље, па удари на разоритеље српске

(¹) Ранчь. Год. 1794. ч. II стр. 16. навод из Фретоша.

(²) Ми ћемо видети, како Пахимер наводи, да је Драгутин уступио престо брату с уговором, да по смрти Милутина насљеди престо прворођени и законити насљедник Драгутинов син, кога називљу наши писци „*краљ Владислав*.“

земље Грке 1281 године. Нека Милутина нек ратује, а ми ћемо најпре да опишемо «краља сремског» Драгутина и краљицу Јелену Брњачу.

Стефан краљ сремски (1281—1316). Из Дежева Драгутин оде у Мачву. Његову краљевину састављале су ове земље: *Срем*, део *Славоније*, данашња босанска (1) *Посавина*, данашња краљевина Србија до р. Моравице и сва земља *браничевска* и кучајнска са државом видинском. Између осталих његових васала у браничевској земљи, били су: *Дрман* и *Куделин*. Они су владали земљом између р. Мораве и Тимока, а у Видину је опет владао Страцимировић Шишман. Драгутинова престолница беше *Дабрац*, (2) **„къ ꙁемли рекомѣи Срѣмѣ“** (3) или *Београд* на утоку Саве у Дунаво.

Ова изненадна промена на српском престолу, имала је на Драгутина и онако болесног, тако велики утицај, да је, дошав у Дебрац, одбацио своју краљевску одежду, свите и златан појас, опасао се **„трьстиномь“** по «власеници» говорећи: „у младости мојој носио сам жељезно оружје и ратовао противу оних, који ме нападали, а сада пашем ово оружје противу врага под заставом бесмртнога цара.“ За овим у своме двору ископа гроб, да га подсећа на смрт, а на место меке постеље, отпочне да спава

(1) Жит. краљ. и арх. стр. 41: **многы страны ꙁемлю оугрьскыю приѥть, и такожде и оть босьньскыю ꙁемлю** и т. д.

(2) Раић ч. II, стр. 421 мисли да је Дабрац или село Добринци у Срему или је вели био Дабрац негде између Карловаца и Сланкамена на обали р. Дунава, где се и до данас налазе развалине града Дабраца славне Драгутинове престолнице.

(3) Нема сумње о местоположају Дабраца после извешћа Даниловог (Дан. стр. 44). Данило казује, како је ишао у Дебрац по заповести краља Милутина. Ту се јасно види, да је Дабрац био на обали р. Дунава, у Срему.

«на оштром и трновном камењу.» Двор је његов вазда био препун ништих и убогих; он је слао дарове на све стране светим храмовима, у Јерусалим, на Синај, па је слао многе књиге и дарове у руску земљу светим црквама и манастирима. У руској земљи имао је свога пријатеља, ког је много волео, на име, кнеза Василија, са којим је стајао у преписци и пријатељству. Старински хроничар вели: **„инокынхъ нищее, вьсакоу же правдоу и истинноу испльнше, кь симь же постомь и молитвою свое тѣло оудроучае, елико изрещи нѣсть мощно“** : ([1]) сазидао је цркву **„светаго Геѡргїа оу Расоу.“** ([2])

Због побожне своје радње није могао да управља земљом, јер му почеше одрицати послушност његови васали. Он је имао два сина: «Урошицу, Владислава и кћер Јелисавету ([3]) **и имы женоу и чеда и дрьжавоу земле многые.“** Требало се дакле старати како о својим војницима, тако и о **„домовьнѣмь строении“** и о томе «како бранити (и заштитити) **землю отьчьствиа своега оть нахожденна и насилиа иноплеменьныхь језыкь.“** ([4]) Међу тим Драгутин је био смислио да пође трагом св. Савве I; да обиђе сва света места, што кад су чули **„іелици сильни вь отьчьствии его“**, искупе се у његовом двору у Дебрацу и рекоше му ово:

([1]) Pamat. Шаф. Изд. Иречек 1876. стр, 52

Ib. стр. 70: «Драгутин мало **дрьжаль** (краљевство), **сьтрь бо ногоу подь Елечемь планиномь, зание вьста на ѡтца своего и братоу даеть** Милутину царство.»

([2]) Pam. Шаф. стр. 52.

([3]) Pam. Шаф. стр. 62, а на стр. 52 вели се: **«роди же и сына ѕдка:** Владислава *краља* и **оУрошица.**

([4]) Дан. стр. 38.

«Како ми видимо, ти краљу, хоћеш да путујеш; али коме нас остављаш? Ко ће бранити нас и сву нашу земљу од нападања иноплеменика? Ти не ћеш дати славу твоју иноме, ни народу туђем!» Таквима и још многим другим «жалосним» речма они га задрже од путовања, јер је земљи претила велика опасност од иноплемених нападача. Године 1285 нагрну Татари под предвођењем Ногаја на Угарску и Блгарију. Тај се напад додарне и драгутинове «Сремске» краљевине. «Два» драгутинова „вельмоужа" т. ј. васала, који су владали браничевском «земљом», а престолница им била у *Ждрелу*, устану и објаве се независнима. Они су били пореклом Кумани. Угледајући се на Татаре, који су освојали Блгарију, они се реше да освоје драгутинову «Сремску» краљевину. Драгутин прикупи војску да их предупреди и нападне на њину државицу; али због кршева и неприступности њине престолнице, није их могао победити, већ се без успеха поврати натраг. Тада Дрман и Куделин прикупе за новце врло велику војску од Татара и Кумана и ударе на Драгутина. Наравно да су освојили све драгутинове земље на десној обали Мораве, па пређу на леву обалу и освоје «многе пределе његове државе» рушећи и палећи, све су даље продирали. Види се, да је драгутинова војска била надбијена, кад се он нађе у такој «беди и не имы иного чесо сътворити", оде своме брату краљу Милутину. Браћа се састану „вь дрьжавѣ жоупы расиньскыи" ([1]) на р. Моравици, у месту «Мачковцу.» После разговора Милутин искупи војску, удружи је с војском драгутиновом „іединоу волю и любовь" братњу

([1]) Ово је предео р. Расине код Крушевца, а место Крушевца онда је била варош *Мачковац*. Крушевац је био замак.

„имоущта вь тѣлеси“, нападну на „дрьжавоу вьздвигьшиихь вьноутрьниеіе ратн и крамолы.“ Надбију их и прогнају из земље. Драгутин заузме земљу и, пошто се братски провеселе у замку Ждрелу, сваки оде на своју страну (1286 год.) За овим Драгутин заузме «многе земље угарске и босанске», ([1]) и почне градити цркве. Главну је пажњу обратио на утврђење православија и побољшање унутрашњег стања; дође у тешње везе са угарским краљем и Анжујцима.

Краљ Драгутин имао два сина. Год. 1292 Карло II Анжујски (чија је супруга Марија била рођена сестра Каталинина) подари драгутиновом сину Владиславу, у име свога сина Карла, (претендента на угарски престо) *банство Славонију*, ([2]) да би га придобио на страну свога сина. Ово и значе речи Даниилове, да је Драгутин имао «многе земље угарске.» За овим 1293 г. посредовањем Арпадовића Андрије III и Карла Мартела, Драгутин ожени Владислава с Констанцом Морозини. ([3]) За склапање уговора о женидби сина, Драгутин, Каталина и Владислав пошљу у Венецију Vescovo Bascinense (владику босанског) e vasallo e servidore Re Stefano и Вида Бобаљевића. Њима је био придодат Abracito — Abrasico — prete del

([1]) Дан. стр. 41.

([2]) Arch. VII, стр. 20, год. 1292, Августа 19: «Ladislavo primogenito Stephani regis Serviae ob servitia sibi praestita in perpetuum ducatum Slavoniae.»

([3]) Murat. rer. italic. t. XXII :... Strumento di matrimonio celebrato fra Madonna Constanza figliuola di don Michele Morosini di don Albertino, e il Signore Uladislao figliuolo del re Stefano di Servia, ad instanza dell detto don Albertino, avunculo del signore Andreas re d' Ungheria, al quale dipoi il detto signore Uladislavo succedete nel detto regno.. Портрет ове женске има у нашем музеју. На слици се види ондашње женско одело, а на глави тепелук.

detto Signore Re Stefano. Уговор је потписан у великој палати Албертина Морозинија (деда девојачки) у присуству сведока, 24 Августа 1293 год. И тако, Констанција српска краљица била је кћер Михаила Морозина, а унука Албертина Морозина, брата матере угарског краља Андрије ([1]) III (1290—1301). ([2]) Другога свога сина Урошицу, ([3]) Драгутин је оженио с ћерком Апора војводе ердељског, али од Урошице порода није остало. ([4])

([1]) Arch. I, стр. 48. У нашем музеју на слици Констанције пише: Constantia Mavrocena Serviae regina, Vladislai regis uxor. an. 1293.

([2]) Његов предходник био је Ладислав IV (1272—1290). Starine књ. XIII стр. 168.

([3]) Рат. Шаф. Ир. 1873. стр. 52: **»Ть оурошиць свѧтое въ благоусьстыи коноунноу прїемь гробоу прѣдасть се, положен бысть въ митропол҇їи ахилѩскои, и благодатию светаго доуха муро изѣникаеть, ꙗкоже ѥсть вѣдомо вьсѣмъ.«**

([4]) Диканж је најпре изрекао. „Ueri admodum simile est, filium istum Stephani Vladislavum esse“. па је од њега Феслер већ за позитивно узео, да је Владислав узео за жену кћер Апора војводе ердољског. Туроц (II гл. 29) и Бонфиније (Дек. II, књ. IX. стр. 248), на које се Феслер ослања, са свим нешто друго веле. на име, да је папин посланик 1308 г. војводу Владислава анатемисао „quia filiam suam tradiderat filio Stephani, regis Serviae, а Бонфиније вели, regis Macedoniae, schismatico in uxorem tradiderat. У Chronicon Budense (стр. 232. not. 4) има и папско писмо од 29 Дек. 1309 г. Но не наводе они име сина »краља српског Стевана«, а бонфинијев израз: «краљ Маћедоније» мисли на Милутина, јер су оба брата у очима католика били шизматици, па зато и мислимо, да је Бонфиније управо побркао њине називе, и потоме ће бити ово Урошица, јер се за њега каже: **Пребиль въ чистотѣ таинѣи и нехотио присовокупитисѩ со обручницею своею.«** Немамо доказа, да ли вреди оно што Бранковић наводи, као да се Милутинов син Константин оженио с ћерком војводе ердељског Гласн. XXI стр. 242.

Драгутин је дошао у сродство са свима околним владаоцима, а по уговору с Милутином, његов је син био законити насљедник свога стрица краља Милутина; али кад се Милутин ожени са Симонидом. и дође у тешњу везу с Византијом, то поплаши Драгутина, да не буду оштећена права његовога сина на престо. Зато ствар дође до свађе и неспоразума између браће, (1) не да завлада опет Драгутин, како мисли Бранковић и по њему Раић, (2) него *да престо српске краљевине, после Милутина, насљеди Драгутинов син «краљ Владислав.»* (3) Милутин, да би стишао свога брата, позове игумана хиландарског Данила са оваквим писмом: **„Господи мои и отьче! молимь ти се о имени божии, скоро поустави се прииди кь намь сь сьбором урьнцѣ светые Гори.“** (4) Данило нађе краља Милутина под градом Скопљем

(1) Ма какво глатко да ту ствар описује арх. Данило, ипак је то била врло велика опасност за српске земље. Кад је ово било? У драгутиновом опису живота на стр. 33 и 44 вели се, да је Милутин позвао «*игумана*» хиланд. Данила и овај га нашао **подь градь славныи Скопльє.“** У истој књизи, у опису Данилова живота (стр. 343) вели се, да је Данило ишао у Србију кроз **«пльны“** иноплемених нечастиваца **и прїиде кь благоучастивому** краљу Милутину **»соуштоу ємоу вь славнѣмь градоу Скопии«** (стр. 344) Каталенци су напали на Св. Гору 1304. Ове је године и била завада између браће.

(2) Раић.. ч. II стр. 422. Изд. 1794 г.

(3) То се види из љетописног израза: **„Владиславь же прогнань вить Деуанскимь кралѣмь на оугарскоую ѕемлю и тамо коньць житиѫ прнеть.** Star. XIII. стр. 168. У Рат. Шаф. стр: 52: Драгутин роди два **сына**: Владислава **краля** и Урошицу.... **Владислав же (краль) изьгнань бысть Дѣчанскымь кралемь на оугрѣ, и тамо коньць прїемлеть.“**

(4) Данило стр. 44.

на р. Вардару, где краљ **„много вѣштанию сътворь сь нимь“**, и посла га брату Драрутину **„о прѣдьлежештиихь работахь (дѣлѣхь).“** Данило оде у Дабрац са свима избраним **трьньцима Св. Горе, и „тоу сѣдоше особьно**, где Данило **„възвѣсти юмоу** *тајни* **глаголы брата юго.“** И тако **„вьсе сьврьшивь“** како је било Драгутину **„вь волю и хотѣние.“** Усљед овога у дабрацком двору беше велико весеље и посланици бише обдарени са много злата и свита. Данила је обдарила краљица Каталина и њезина деца и све властеле, а краљ Драгутин од своје трпезе узме «панагиницу» златну, окићену бисером и камењем и предаде је Данилу с речма: «Ово ти дајем за љубавно **вьздание вь память мою.“** Напосљедку поклони му и добре коње, да га носе у Св. Гору. У повратку Данило нађе краља Милутина на Овчем Пољу и преда му писма од брата и **„пакы юлико имѣ изрѣчни извѣшта юмоу.“** Данило је вешто прикрио суштину самих преговора зато, што је и сам доцније био противу Владислава краља, који је био под утицајем Угарске, са чега је властела, противно уговору, огласила Дечанског краљем, а Владислава прогнала.

Од овога времена до смрти, браћа су живела у љубави, на што их нарочито упућивала мати им краљица Јелена, јер два њена «сина бјаху крепки, силни и самодржавни краљеви у својој отачбини — у српској земљи, не бојећи се иноплемених народа, које често побеждаваху. Чешће им мати писала: «Љубављу срдачном љубите друг друга и *једну* вољу имајте у два тела.» Онај, који се одвоји од брата наличи на тицу, која одлети из свога гњезда, па је у туђини лакше ловац улови. Брату је брат — град и тврд и висок; боља су два, него ли један — је-

динцу је тешко на сваком месту. Љубите друг друга да и ја гледајући ваше братско живљење, проводим мој живот у срдачном весељу и радости.“ И гледајући у љубави своја два сина, два српска краља, њој падне на ум блага мисао и рече: «Ево гледам мојим очима божије храмове, које подигоше побожни мужеви у славу божију, а себи за вечити спомен, треба и ја да подигнем храм Богоматери.» И поче зидати цркву Благовештења, у месту *Градцу*. Прикупи «све људе (из њезине) **дрьжаве** у Градцу», нађе вештe мајсторе, потроши безбројно благо «да нико не буде увређен насиљем или когод штогод да неузнегодује» само «за живота» да види озидану цркву. По свршетку храма, она га украси, даде му многа села, потврди устав, установи опште-житије, испуни дом божиј *књигама* и сосудима златним и сребрним, позлаћеним и окићеним бисером, иконама и светим «моштима», и снабде га свима осталим потребама. Та је црква озидана у подини планине, на једноме заравaнку, а испод ње хучи градачка река, а горе се дижу врхови брдски у небеса. Унаоколо цркве озида град, а изнад градске капије подигне храм св. Убруса. Од храма до реке сагради «*перивој*«, и размести по њему изрезане од камена наслоњаче, које и дан дањи стоје као сведоци некадашње зидарске вештине и доброчинства краљице Брњаче. С ниже Скадра, на обали р. Бојане, она је обновила храм св. Срђа и Вахка. Под старост се покалуђерила у Скадру, у храму св. Николе, рукама старца Јова. Из Скадра, где се поболела, похита у свој двор у Брњачу, и кад спази да ће умрети, разашље веснике по свој «*држави своје земље*», да се опрости с народом. Кад се искупио збор њене државе, замоли

рашког епископа Павла, да очита шта је у реду; за овим се причести. Она се дуго Богу молила, у којој молитви чуле се и ове материнске речи: „Молим ти се Господи, призри милосрдним очима, на рабе твоје а синове моје, и брани их руком твојом....“ Около стојећима рече: „мир вама очеви и браћо! мир вама духовници и свештеници, мир и вама моји мили синови!“ Причести се и издане 8 Фебр. 1314 год.

Зима је била и љута и ветровита. Мртво тело краљичино понесу у њену задужбину Градац. Дође и краљ Милутин. Архијепископ Савва III сврши опело, а син је својим рукама спусти у гроб, у цркви, с десне стране, а с леве стране сарањена је Урошева кћер, бивша краљица блгарска. За њом су сви плакали и жалили је. Ту су били и властелини драгутинови, а Драгутин доцније лети посети материн гроб, и отален оде у гости своме брату у Пауне.

Драгутин је већ био и стар и слаб, па се у брзо покалуђери и добије име Теоктист. Пред смрт посаветује своју супругу, свога сина „*краља*“ Владислава и властелине, да бране своју отачбину, пошље писмо брату Милутину и умре у петак, у три сата, по подне, 22 Марта, 1317 г. Његово тело пренесу из сремске земље и саране у његовој задужбини, у храму св. Ђурђа, у Раси. ([1])

([1]) Кад су његово мртво тело купали, нашли су на њему кошуљу од кострети и појас од врпца упијен у тело. 23 Лета живио је са својим подружијем као са сестром.

За њим су кукали и нарицали овако:

Зашто нас остављаш
куку нама,
Добри краљу, учитељу
тешко нама.

Ко ће тебе заменити —
тешко нама
Ко ли земљу ка ти бранит —
добри краљу.
Твог имена сви с' плашили
добри краљу,
Велика су твоја дела
мили краљу итд.

Вид. у Данила стр. 50.

М. *Пуцић*: Срп. Споменици. II. 4. Окт. 24 год. 1323. У писму своме сроднику Мавроцену, краљ Владислав спомиње своју децу: „ala vita de miei filioli.... О Владиславу у Mavroorb. pag. 253 и 254 —

О кћери краља Драгутина *Јелисавети*, в. *Шафарик*: Pamat. изд. Иречка, 1873 стр. 70: „Єлисавета роди три сина: *Стевана бана босанскога*, *Инослава* (Нинослава) и *Владислава*.“ Овај опет син Јелисаветин Владислав имао је два сина: **Твьртка бана и Вльквка**.

За Јелисаветиног мужа, вели Мавроорбиније (стр. 250): Котроман Њемчин постао је бан босански. Узео за супругу кћер драгутинову Јелисавету и имао с њоме:

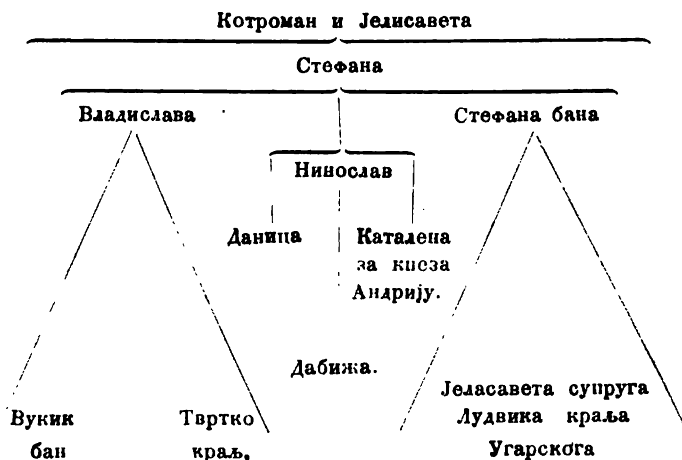

Најстарији син Стефан оде с матером у Дубровник. Према овоме, краљ босански Твртко, био је унук кћери Драгутинове Јелисавете, а праунук краља Драгутина. У Mon. Ser. M. стр. 186 и 201 каже Твртко краљ: „**Идохь кь срьбскую землю желаѥ и хотѥ укрѣ-**

ѧити прѣстоль родитель моихь, и тамо шьдшꙋ ми вѣнчань быхь на кралѣвьстко моихь прѣродитель.“ Подградски у будимској хроници тврди, да је супруга угарскога краља Лудвика, *Јелисавета*, била кћер босанскога бана Стефана, па додаје: „Ladislaus Szöreny in Vindiciis“ p. 9—11: „Ex Nemanja gente satam esse Scribit.“

У Луција стоји оваква генеалогија:

Стефан бан босански

Стефан бан	Владислав	Нинослав	
Јелисавета (супруга кр. Лудвика)		Твртко rex Bosnae	Wuchich banus

Стеван Милутин, Урош II бањски, краљ VI, Немања VII.

(од 1281—1322 год.)

„Вьсегда боле ꙁа отьчьство си ꙗкоже св. Димитрии.«
из **»Житиꙗ.«**

Кад је Милутину било 26 година постане краљем српским. Њега је (1255 г.) «родила премудрост“, вели његов савременик, задојила благодат, а одрастао «свети дух.» Као материн мезимац и љубимац добио је најбоље васпитање и изображење. Он је **„ꙁьбрао“** српске расточене **„дрьжаве“** и обновио «погибше цркве и манастире.» Стасом, порастом, телесном лепотом и разумом задобијао је љубав свију околних владалаца, јер је «*образном красотом*» надмашавао све синове човечије. «Гледајући овога младића — краља, у часном његовом образу, у његовом јунаштву, доблести и у убојним редовима» није се нико могао уздржати, а да не ускликне: «Бољи си славни краљу од свију краљева на земљи.» Био је налик, — вели писац његовог живота — «на цара Александра Маћедонског.» Његово јунаштво и победе ушле су у приповест, а био је мудар, дружеван, љубак и приступачан. У њему се хармонично била спојила лепота телесна и мудрост душевна. У боју — најхрабрији; на збору — најмудрији; у цр-

кви — најпобожнији. Ето такав је младић — краљ приковао и задобио сва српска срца и *племства*, и *свештенства* и *народа* и *странаца*, па је остао у спомену и као мудар законодавац, «Многе је напасти поднео у младости својој, од многих иноплемених владалаца и других људи, али је он све њи савладао, земљу обезбедио, и раширио (у царевини) до Атона, у Посављу, у Приморју, Албанији и Грчкој.

I.

Предузети рат противу Византије, за владе драгутинове, у савезу са блгарским владаоцем Георгијем Тертером (од краја 1282—1292) и Карлом Анжујским I, у почетку 1281 год. завршио се не само без икаквог успеха, већ још на велику штету српске краљевине: напад карлов на Београд (Арнаут) буде одбијен; Котаница се преда византијском војсковођи Константину, земља се српска смањи и западне у велику тескобу, јер су Византинци били продрли до Липљана. (¹) Тада и приступи: властела, свештенство и краљица Јелена болесноме краљу Драгутину са захтевањем, да уступи круну краљевску Милутину; јер ћемо — рекоше му — „**сь ноуждею** запасти у руке туђина." Драгутин «отачаствољубац» уступи краљевство, и после «службе» и «многољетства»: краљу «Стевану Урошу II», нови краљ се спреми, скупи војску и продре с њом у области царства **грьчьскаго вь прѣдѣлы окрьстьные** (²) 1281 год.. Милутинов таст Јован Анђел ³) севастократор Епира

(¹) Данило стр. 107.

(²) Ib. стр. 108.

(³) Nic. Gr. t. I. стр. 139: «Карл I читавог свога живота непрестано је кројио начине и завојевачке планове противу византиј-

и Тесалије удари на грчко царство с југа. Милутин упадне с војском преко огранака Шаре планине на Калиси и освоји земљу расонску. У површју Вардара поврати Србији најпре *Горњи* а после и *Доњи* Полог са градом Љешком и Градцем. За овим заузме *Скопље*, од кога крене у лево и освоји *Овче Поље*, земљу *Злетовску* и *Пијанац* ([1]) у сливу р. Струме. Милутина су свуда са весељем и одушевљењем предусретали «*сви грађани и бољари.*» Умирив сва та места „**съвакоупи их и приложи кь дрьжавѣ отьчьствиа своего.**“ а „**прогна вьсе метеже творештеѥ и крамолы**“, што значи, да су те земље од српске краљевине отргли метежници и крамолници и да су одцепљене за време болести драгутинове.

Краљ се поврати с победним венцима у *Пауне*, предусретнут с највећом радошћу и општим весељем. И заиста се српски народ и ослобођена браћа имали чему радовати, јер овај рат не само да је био успешан, него и поспешан за читаву доцнију радњу милутинову. Сицилијска вечерња (1282 г. 30 Марта) уништи све планове Карла I о васпостављењу латинске царевине... стр. 140: «Цар Михаило опет употребио је противу Карла и оружје и новце и сва друга средства, каква је вешто могао смислити.» — «Противу цара устане управитељ Тесалије Јован (Анђел) севастократор, а онамо се опет подигли Срби.» У Дуке: *Трибали*, *Мизии* и *Илири*, све су то Срби. стр. 356... Triball Misii et Ilirii, i quali comuni lingua sechiamano Servii.

([1]) 1282 г. под именом Пијанац, звала се просторија земље између планина: Самоковских, Кумановских и Милешевских, до планине Витоше и Рила. Главно је место тога племена Царево село. Ту су нахије: Кратовска, Кочанска, Егри-Паланачка и нешто Џумајске. И данас постоји «каза» и округ Пијаначки.

Види: Материалы для изученія Болгаріи. Наштам. по заповести Главнокоман. Букурешт 1877 год. Част III, део V стр. 53—59.

ске империје на Истоку, а тим се Милутин избави од такмаца на византијске земље. Његов му таст Јован Анђел није био опасан савезник; од Угра није се имао чега бојати, јер га заштићавала краљевина брата Драгутина, а са Византинцима био је у стању ратовати. Границе српске краљевине бише размакнуте до земље влахиотске т. ј. до деспотства Епирског; до Петрича у Бојемији и до Софије, где је краљ Милутин подигао цркву Софију. Наравно, да «обновитељ» Византијске империје цар Мијајило није могао мирно гледати на успехе својих непријатеља као што се правично вели у цароставнику (1): Они зломисленици, и лукави власници византијске државе, протерани из тих области краљем Милутином, одоше у Цариград императору Михаилу Палеологу, и пошто јавише о свему шта се догодило, рекоше му: «Д[illegible]жавни царе! Ако се што пре не осветиш српском краљу, и не прогнаш га од граница твога царства он ће дрзнути да продре и до твоје престонице.» Цар се испуни јарости, прикупи што више мог[illegible] војске и «ине многе иноплемене народе — *Tатаре* (2) Турке и Фруге.» И заиста, пошто је Михаил Палеолог преко Ивана Процида, помоћу Петра А[illegible]ског, припремио *сицилијску вечерњу* и све [illegible] последице исте вечерње по Карла (3) I, он [illegible] — вели Пахимер, — дозове у помоћ Татаре [illegible] савезника Милутиновог деспота Јована Анђ[illegible] против Срба, и тај, по речима Данила, - - «[illegible] нитын цар», који је одбацио веру правосла[illegible]

(1) Дан. стр. 109.

(2) ...Дозвао 4000 Татара. Nic. Greg. I, стр.

(3) Истор. изык о Сл. въ Ал. Макушева ст[illegible]

мио латинску јерес (унију у *Лиону*) дође, после три дана путовања, близу Лизимахије, у место, између Пахомије и Илагите, па ту изненадно умре 11 Декембра [1] 1282 године. Његов син Андроник заповеди, те га као јеретика затрпају у земљу [2]. Тада је требало, по уговору, исплатити Татарима, но Андроник није имао новаца, па им предложи, да се сами наплате пљачкањем Србије. Он их стави под команду коноставла Михаила *Главе*, и заповеди им, да се крену што могу *брже* противу Срба», који [3] су такође били вазда најжешћи непријатељи Ромејаца, па су само то и радили, да су разоравали ромејску царевину. А ово је Андроник урадио с тога, да би се истрошили и ослабили како Скити (Татари), тако и Срби, и како би Скити напљачкавши се отишли с пљеном својим кућама преко Дунава. «Како је хтео тако је и било.» Ови Татари под командом коноставла *Главе* ударе на Србију и продру до Липљана и до Призрена. Пљачкајући тако угледају с оне стране реке Дрима (Белога, код данашњег Рогова) множину народа, па на коњима нагрну да преплове реку. Дрим је био у јесење доба много придошао, па се једни подаве у води, друге Срби помлате при изласку на обалу, а трећи се поплаше и утекну откуд су и дошли. Овом приликом Срби ухвате војсковођу **Урьно-**

(1) Pachimer стр. 491 вели о цару Михаилу: «Цар је мислио да неће нигда умрети, па за то и није ни у шта држао заклетву, а на људе, које је казнио и убијао, гледао је, не као на људе, него као на комарце» итд.

(2) Glossar. m. Graec. in emblocar eet in Ad. Јеретике су остављали без погреба. У земљу су их затрпавали само за то, да њихове лешине не куже ваздух.

(3) Greg. p. 151.

глава, т. ј. коноставла *Главу*; па му главу «украшену бисером» одсеку, надену на копље и донесу краљу. Милутин није могао оставити без казни овакву увреду, па не само да прикупи сву војску «своје државе», него на његову молбу, дође му у помоћ с војском и брат Драгутин. Милутин је имао «изговор) (**извѣть**) за ратовање „**да вьзда мьсть**" (т. ј. да се освети) непријатељима, што су пљачкали краљевину, и одмах у пролеће 1283 г. нагрне на византијску царевину. Дуго је времена ратовао и у царевини пробавио, па је тамо и Божић провео са својим братом краљем Драгутином у месту «Насуду» и допр'о с војском до Св. Горе. Овда је «повојевао» «земљу Струмску и сереску», **Крьстополь**, ([1]) и многе друге околне земље. Пошто је заузео све њино имање и богатство, врати се у своју отаџбину (1284).

Сада је тек краљ ([2]) Милутин био силан; ромејским земљама није давао данути на миру; њине градове и села или је освајао или разоравао.» Данило вели: «Испратио је свога брата Драгутина у сремску земљу, мало отпочинуо и одморио се са својим војницима, па опет крене на државу грчкога царства (1285).

Како се расчула његова слава и име, а ове године преминуо најопаснији непријатељ ромејске царевине Карло I Анжујски (1285), Милутину се стицали војници са свију страна. Са таквом војском, и крене се он уз слив Црнога Дрима, и освоји земљу „**дьбрьскоү**" са свима градовима и областима; земљу „**кычавьскү**" са градовима и областима; ([3]) земљу „**поречьскү**" са градовима и областима и све те земље

([1]) Сада *Кавала*.

([2]) Greg. lib. c. 9.

([3]) Није Полог површје Вардара, као што говори Јречек.

ослободи испод грчке власти и придружи општој матери Србији. За овим крене војску и «на државу земље влахиотске“ (Тесалија), коју «повојева» и «опустоши.» Дошавши у сукоб са својим тастом, а предвиђајући велику борбу у Подунављу, Милутин пошље своју прву *закониту* супругу Јелену њеном оцу, а ожени се Јелисаветом сестром Катлениним и тиме придобије Угарску за своје смерове у Подунављу. (1287 год.).

Успеси српског оружја не би одвели краља одмах натраг у Србију, да није добио позив од свога брата Драгутина, да му «помогне» савладати Дрмана и Куделина. За то се поврати, и обојица ударе с војском на бунтовне братњеве феудале, надбију их и прогнају (1286 г.).

Рат противу Дрмана и Куделина навуче Милутину на врат рат трећег владаоца, (порекла куманскога), видинскога господара Шишмана и непријатељство татарско. Ствар је била у овоме: Хан татарски Ногај нагрне с војском на Угарску и на Блгарију 1285 год., кад је Милутин био у држави влахиотској (Тесалији). У дослуху с том татарском навалом дигну се Дрман и Куделин противу краља Драгутина. Њих и победе браћа — краљеви. Цар блгарски Тертер није био у стању да сузбије Татаре. Шишман с Татарима заузме много земље блгарске. ([1]) Тертер да би се одржао на престолу, уда своју ћер за Ногајева сина Цоку (или Чоку) и они се помире. После овог измирења, као год што је Андроник упутио

([1]) Имена: Дрман, Куделин и Шишман једног су истог порекла «Шишьмань живы вь градѣ Бьдинѣ, прѣдрьже окрестьные страны и многыѥ ꙁемлѥ бльгарскыѥ.» Дан. стр. 117.

Татаре, под командом **Уръноглава** (1282) противу државе Милутинове, да се награбе пљачке: Тако се исто сада (1286—7) упуте Татари под командом Шишмана ([1]) (сународника Дрмана и Куделина, коме су вероватно и одбегли) на пљачку у Србију преко Белога Дрима, у српску архијепископију. Шишман је изненадно упао у Србију. Он «прикупив Татаре и оно мало својих војника што је имао, и продре чак до *Хвостна*. ([2]) Та војска већ је приспела да продре кроз *Ждрело*, и да опљачка пећску архијепископију. Но Срби је предусретну пред самим Ждрелом и ступе с њоме у крваву битку, у којој изгине много Татара, а српска се војска повуче у кланце а пљачкаше ухвати мрак пред самим устима Ждрела. Ноћу се појаве огњеви по свима височима и главицама и одоздо угледаше Татари као да пламен „**огньнь**“ силази с неба и «**мужие огньны образы имуште и оружие имуште въ рукахь своихь**“ и груну ноћу на супостате код Ждрела **сьсѣкающте пльки ихь.**“ У тој ноћној сечи Татари бише поражени, а њин вођ Шишман „**начеть бѣжати**” „**сь малою чедию вь дрьжаву свою.**“ Краљ Милутин опет са својом војском почне их узастопце гонити, недајући им времена да се прикупе. Гонећи их тако Милутинова предводница пре Шишмана уђе у Видин, заузме га, што кад увиде он „**вьлѣзь вь дрѣва**“ (т. ј. седне на лађе) и пребегне преко Дунава понижен и срамотан. Милутин смисли да уради са шишмановим градом и државом оно исто, што је урадио са државом и градом Дрмана и Куделина, али Шишман му почне слати посланство за послан-

([1]) Дан. стр. 120: «**сему убо цару поганоkь (Ногею) вьзвѣстили бѣху прьвѣе новѣкавьшеи на држаку краљя.**«

([2]) Метохија.

ством говорећи: «Господине мој, (1) одврати јарост гњева твога од мене. све што сам урадио пало је на моју главу. од сада нигда нећу на подобну мисао ни помислити, прими ме као једног од твојих васала са *заклетвом*, да ћу ти остати веран до смрти.» Поглавити изговор Шишманов био је, да су га приморали Татари да их предводи на пљачкање преко Белог Дрима, што несу били Татари кадри да изврше 1282 године.

— Хоћу те примити, одговори му краљ, ако ћеш **„бытн вь волю мою“**, и да урадиш што ти заповедим. А ја хоћу да узмеш за жену кћер једнога мога велмужа, и то ће бити доказ да истину говориш. Шишман пристане на тај захтев. Тада буде утврђен уговор: Милутин Шишману поврати Видин и његову државу, а Шишман узме за супругу кћер «великог краљевог жупана Драгоша», с којом добије велике почасти и дарове. Шишман је одржао своју заклетву и био је један од највернијих и најусрднијих васала краља Милутина. (2) Рат је свршен 1287 године.

Док је Милутин ратовао са Шишманом, дотлен је главна војска Ногеја хана татарског прегазила Блгарију и распрострла ужас и пустош по византиј-

(1) Сизерену мој.

(2) Данило. 119: Шишман је имао од кћери Драгошеве сина Михаила, који, кад је дорастао за женидбу, краљ Милутин за Шишманово «**велнкою прнлѣжанию н вьсакын нстиньнын послухъ н работу**“ даде за Михаила своју кћер Анну (Неду). Михаилу помогне краљ Милутин и Дечански да освоји Блгарију, «**иже послѣди бысть царь вьсеи ҁемли блъгарьсцѣи**« т. ј. Српски васал Михаило с помоћу Дечанског освоји престо бaгарски и тада придружи Блгарији «видинску државу.“ Михаило је имао брата Белаура, т. ј. Белуша или Белог Уроша.

ским провинцијама Тракије и Маћедоније. Тертера I није спасла удаја кћери за Ногајева сина, него Цока загосподари над Блгаријом. Тертер побегне. Он се крио по околинама Једрена, где га Византинци ухвате и баце у заточење. Цока опет наименујê (около 1289) за блгарског господара свога феудала Смиљцу (*Σμιλτξος*). Завладав Блгаријом Татари се „**косну**“ и државе Милутинове. «Кад су Ногају јавили» „**первѣк воквавьше и на дрьжавꙋ кралꙗевꙋ**“, он почне спремати и кретати по трећи пут противу српске краљевине сву силу татарску. По срећи за Србију и Милутина још се онда предвиђала грозна борба, која ће по „**малѣ врѣмени**“ настати између Ногеја и Токтаја. Милутин опет хитно пошље посланике Ногају «у државу» његовога царства, да га заустави од похода, изјавив преко посланика «да му се покорава.» ([1]) Краљеви посланици сјајно изврше свој посао и Ногај одустане од похода с уговором, да му се Милутин «*повинује*», а за сталност уговора краљ даде Ногају у таоце «вазљубљенога *свога сина* Стефана (Дечанскога) на *службу са великоимениглима властелима земље српске*.» Да је предстојећа борба Токтаја с Ногајем спречила овога да не удари на Србију, види се из тога, што се после кратког времена и отворио крвав рат између Ногаја и хана златне орде Токтаја а то после њиног вишегодишњег свађања као што тврди и Данило: „**въздвиже** се (међу Татарима) **вь нихь ненависть**, убиства, — тога истога татарског **ꙗзыка**.“ Токтај груне с војском на Ногаја

([1]) Дан. стр. 120. «Урош II послао посланике Ногају с добро **разꙋмьными глаголы мольбьними ꙋвѣштати кго ꙗко да возвратитьсе оть такокаго шьствиꙗ, паче противꙋ таковѣи силѣ велицѣи повинꙋѥ се**» итд.

„и тү велицѣи рати бывьши и крьвопролитню междү ними“ буде Ногај рањен у битци код Одесе и у бегању, од те ране умре (1293). Њина се сила скрха и српска краљевина би избављена.

Истина, Цока са остацима очеве војске ступи у споразум са својим шураком Светославом, удари на Блгарију, прогна Смиљцу и у друштву са Светославом заузе престоницу Блгарије Трново (1294 г.); али се од те силе татарске српска краљевина није имала бојати, јер је краљ Милутин био ступио у трећи брак са сестром Светослововом, пошто је како српска, тако и византијска црква била устала противу другога Милутиновог брака с Унгаркињом и прогласила исти брак као да није ни постојао, (1) па стојећи како са Светославом, тако и са Цоком у сродству и пријатељству, имао је одрешене. руке да ради у Поморју, где му није могао нико сметати. Наследник Карла I. његов син Карл II био је у ропству у Шпанији од 1283—1288 и тек се избавио од свију неприлика 1294 г. и настанио у својој краљевини. Зато Милутину у овоме времену није могао сметати да шири своје земље у Поморју. Пређашњи пријатељски односи између Милутина и Карла I обнављају се тек 1393 (2) год. са Карлом II и остају у снази до Карлове смрти. Зато је Милутин и могао 1296 год. да

(1) Јелисавета је родила Милутину кћер Зорицу.

(2) Arch. za poviest. jugo-slav. књ. VII стр. 22. Макушев у истраж. О Слав. у Ал. стр. 33. вели, да је Карл II из љубави према Милутину и Јелени даровао разне повластице барском архијепископу Михаилу не 1293, него 1287 год., што не може бити, јер је ове 1287 г. Карло II био још у ропстуу шпанском, а за време његовог ропства били су прекинути односи. Тек од 1288 папа почиње да хвали краљицу Јелену. Thein. I. стр. 101—111.

освоји све земље између Војуше и Црнога Дрима, и град Драч.[1] Он је продужио ратовање с Византијом до 1298 г.

Милутин је био сада најмоћнији. Под његовом влашћу биле су све земље од Дунава до Јонијског Мора и од Геникокастра и Софије до Врбаса. Под његовим утицајем била је и Босна. Судбина трачко-илирског полострова решавала се на српскоме двору у Паунима или у Скопљу.

Од онога дана кад је Милутин у Дежеву 1281 год. проглашен краљем, па до 1298 г. он се није одморио, ни убојну прашину с лица утр'о, него је или нападао или се бранио, или везивао пријатељства, или их рушио, и то свагда на корист и на славу српске земље. Па и саме прилике ишле су му на руку. За првих ратова имао је за савезника Карла I. а баш кад би му тај савезник могао постати сметња, њега је нестало с историјске позорнице, а Милутин је извршио све што је хтео на југо-истоку и западу. Кад је ратовао на Дунаву, није му с јужне стране претила никаква опасност. Са Татарима је дошао у сукоб онда, кад су се они спремали да се међу собом боре и крваве. У ратовима с Византинцима користио се византијским бунтовницима и издајницима; у рату са братњевим васалима и татарским мањим ордама он их својом снагом побеђивао. Свагда је и свуда умео изабрати *време* и за сваки посао *даровите и способне људе*. Тим се карактерише он као *велики владалац*. Тако снажан и моћан Милутин и смисли да се сроди с царем Андроником, и да се средством сродства одомаћи у Цариграду.

[1] Иречек. Бл̂гар. Ист. стр. 372.

II.

Женидба краља Милутина са Симонидом
(1299 год.)

— «Године 1297 догоди се страшан земљотрес.» (1) Год. 1298 дође из Трапезунта сестра цара Андроника Евдокија (2), по смрти свога мужа цара Јована. Она је била млађа сестра Милутинове несуђенице Анне. И ове 1298 год. дођу посланици «краља Милутина у Цариград и запросе исту царицу Евдокију за свога краља, са предлогом, да краљ закључи вечни мир са царем Андроником.» Краљ је био моћан и силан: он није давао мира византијским покрајинама; њине градове и села или је освајао, или рушио. Ова просидба и доведе цара у тежак положај: прво њему је била скупоцена дружба краљева; друго његова је сестра Евдокија сматрала такав брак за одвратан, па за њ није хтела да чује, и треће, краљ је тада већ просио четврту супругу. Он је проживео неко време са првом супругом, ћерком владаоца Влахије, па је послао натраг у њену отаџбину (Тесалију), а оженио се са сестром жене свога брата (Драгутина), пошто је с ње свукао калуђеричко одело. Кад српска црква устане против таког незаконитога брака, он после дужег времена и њу пошље отклен је и узео; па узме за жену сестру владаоца бл̂гарског Светослава. На последку и спрам ње *охладни* и почне да тражи важнијега сродства. Како Евдокија није ни пошто хтела пристати да за

(1) Greg. 195.

(2) Pachimer I. стр. 483 и 484. приповеда, да је цар Михаило удао своју кћер Евдокију за цара Јована Ласца (колкидског) у оно време кад је дозвао татаре противу Јована Анђела, а то је 1281 г.

њега пође, а Милутин опет није хтео попуштати, додајући своме захтевању и претњу, цар дотеран до крајности, укаже Милутину на своју кћер Симониду.[1]. *Прва законита* супруга милутинова, кћер влахиотског

[1]) На стр. 195 и 196 у архиву za jugosl. pov. IV 350 вели се, да је Милутин даровао св. Николи у Бару икону, на којој је с десне стране св. Николе краљ Милутин, а с леве његова жена краљица Јелена. У цркви Ђурђевих Ступова насликан је Милутин „краљ" и до њега „краљица Јелена."

Поред сведоџбе грчких писаца у Нагоричкој цркви на дувару с леве стране, насликан је „краљ" Милутин и „краљица Симонида." Ја сам ово видео.

Ник. Григора (стр. 197) вели, да су Андроник и његова супруга у пролеће са Симонидом дошли у Солун, куда је приспео и краљ Милутин са таоцима од чистих Србаља, па је ту довео „и сестру Светослављеву" и предао је цару, а она се после удала за Михаила Кутрула, сина Солунског Михаила Анђела и Теодоре Петралифине.

И тако као извесно можемо сматрати, да су ове сведоџбе истините, и да је првој Милутиновој жени било име Јелена а последњој Симонида. Непознато је име сестре Светослављеве. По трећој својој жени Милутин је био пашеног хана Цоке. После цокине смрти Милутин и затражи руку Андроникове сестре Евдокије. Тада је заиста и било Симониди 5—6 година, па се то преговарање продужило до 1299 г., кад је Симонида могла имати 8 година. Григора вели, да је Симонидиној мајци *Ирини била* (текла) *једанајеста* година *кад се удала за Андроника*, (стр. 160). Цар Андроник најпре се био оженио са ћерком угарског краља Стевана V Анном, која му је родила два сина: Михаила и Константина. Андроник је, дакле, био пашеног краља Драгутина по првој жени. Григора вели: „цару је била на измаку 23-ћа година, а његовој млађаној супрузи Ирини, (другој жени) која се одликовала лепотом и унутрашњим врлинама текла је *једанајеста година*." Андроник се с њоме оженио 1285 г. (Du Cange famil. Byzant. p. 235). Ирина је кћи Вилхелма VI Монфортског. Била је пореклом Латинка.... Ова царица Ирина родила је *Симониду* и три сина: Јована, Тодора и Димитрија. Јован и Ди-

деспота Јована, родила му сина Стевана и кћер Неду [1] (вид. прим. на стр. 202) (Анну). Кад ју је послао у Тесалију оженио се Јелисаветом сестром своје снахе Каталине, али када српска црква и грчка патријаршија

митрије умрли, а Теодор отишао у Лонгобардију и тамо постао маркграф. Димитрије је прилично дуго живио у двору Милутинову, а тако и Тодор. Симонида јој је била најстарије дете.

Сада се лако могу разумети речи Троношца (Гл. V. 55) ..»сочеталсѧ бракомь (првим) ѿ своихь велможь.« Разумљива је збрка, да је — по Троношцу — дьщерь Андроникова родила Константина и и Димитрија и да је Димитрије „при отцѣ умро." То су била Симонидина браћа. Пахимер вели, да је друга Милутинова жена била кћер деспота Јована Влахиотског господара (II 280), што није истина, јер је то прва.

Остаје нам још питање о сестри Каталениној калуђерици „пошто је с ње свукао калуђеричко одело." У Рус. Бесѣ. 1859 IV; у Czaplov. slavon. und zum Theil Croat. 11, 14—17 казује се, како су Стеван V (+ 1272) и његов син Ладислав IV Куман, бранили православље и одбијали насртај папски на православље, па се вели, да је српски арх. Савва II крстио Ладислава. Ладислава су убили завереници 17 Јула 1290 год. Кћи Карла II Анжујског, Изабела, била је удата за Ладислава IV, па је у затвору пресвисла 1290 г. Зато не може имати никаква основа (види Arch. VII, 23) хипотеза да ли није ова Јелисавета била за Милутином и родила Дечанског. О овоме види у Матици: „Српске краљице.« Руварца. Зато пада мњење и Љубића и Рајића и Бранковића. Остаје да се вратимо на сестру Каталенину калуђерицу Јелисавету — у калуђерству Маргариту.

Кћи краља Стевана V а *сестра* краља Ладислава IV, који је био веома свакојаке наравствености — Јелисавета ступила је у калуђерице за живота свога оца (око 1270 г.) у манастир код Будима на острву Зечева (Insula leporum), доцније острво св. Маргарите, и брат јој Ладислав доп истом манастиру више добара. У Fejer t. v. vol. II. pag. 221, 436, 446 итд. спомиње се калуђерици Јелисавета под годинама 1274, 1275, 1279 (као игуманија) 1283 и 1287.

Милутин је у савезу са влахиотским Анђелом Јованом ратовао против византијске царевине 1281 и 1282. Кад Карло I пропадне

стану томе на супрот и објаве тај брак за незаконит и као да и не постоји, онда се Милутин ожени са сестром блгарског цара Светослава, ћерком Тертеровом (1280—1290), а свастиком Ногајевог сина Цоке. Она

1282 год. Милутин како ове 1282 тако и 1283 год. ратује противу Византије у савезу са Јованом. 1282 г. Татари не ударе на Јована, него само на Милутина, а 1284 и 1285 г. Милутин удари на „земљу влахиотску." Значи да се Милутин био завадио с Јованом Анђелом. За овим се Милутин бори противу Дрмана и Куделина (1286) а доцније противу Шишмана и Татара. Значи да кћер Јована Влахиотског већ није била за Милутином 1287 год. И тако можемо сматрати, да се Милутин завадио с Јованом влахиотским одмах после рата Карла. Тада већ није била за њиме прва његова законита супруга. Освојењима Драгутино-Милутиновим није био противан Ладислав IV. И тако је Јелисавета била за Милутином између 1283 и 1287 год. Противу овога брака устане српска црква, као што вели Григора, па чак се у то умешао и цариградски патријарх Јован, зато и распростре лажне гласове за сестру Каталинину. Sororis visendae causa in Serbiam profectam, licet haec manachae vestitu religionem proficeretur, humanis simul divinisque proculcatis juribus, propinquam hospitam, rege prognatam Deo sacram virginem stirpo polluere etc. Ово је пука измишљотина с тога, што црква није одобрила овај брак, а у самој ствари Милутин је био узео за жену Јелисавету, па кад је противу тога брака устала како српска, тако и цариградска црква, то је тај брак био и уништен и сматран као да га није ни било. И тако можемо као поуздано рећи, да је Урош I. отац Милутинов, пошто је одбио кћер цара Михаила, узео за жену Милутину кћер деспота влахиотског Јована Анђела између 1273 и 1275 год.

Милутин је опет узео за жену сестру Каталенину 1284 год. и пошто је противу тога брака била црква, с њом се раставио 1288.

Оженио се с ћерком Тертера I сестром Светослава и свастиком Цокином 1287, а развео се с њом онда, кад је испросио Симониду, а то је 1299, а са Симонидом се венчао у пролеће 1300? или 1304) год.

Како је Јелисавета и после удадбе била калуђерица, а Светославова сестра после растргнућа брака удала се за Кутрула, жи-

му родила сина Константина. Милутин брзо према њој *«охладни»*, па је и отпусти као незакониту супругу, јер му је *прва законита супруга* била жива. После се ожени с царевом ћерком Симонидом. Андроник је понудио своју кћер Милутину из политичких разлога, јер је Милутин просио руку цареве сестре Евдокије, а млађа њена сестра, бивша његова заручница, Ана, која се после удала за деспота Михаила, већ је била преминула. Кад Милутин пристане, да узме Симониду, Андроник закључи с њиме *«вечити савез»* и сталан и тврд мир, што се подударало са *«жељом царевом.»* Тада је Милутину било 40 година. Био је старији од свога таста око 10, а од своје невесте око 35 година. Милутинова ташта удала се у својој једанаестој години. Зато је било и уговорено, да Симонида постане жена Милутинова пошто наврши 10 година, јер у јужним пределима обично се девојке удавале одмах после *десете* године, а у северним после 18-те и двадесете. Па да ли је савесно и са истином сагласно о Милутину оно гадно причање по коме, као да се он само женио из политике, позивајући се на сведочбе ондашњих и српских и Милутинових највећих непријатеља?

Кад је Милутину било 18 година, за њега је била испрошена и до границе доведена, друга кћер

вот је Симонидин описан шта је с њом било после смрти *прве* жене Милутинове: то сматрамо, да је *прва* законита супруга Милутинова умрла 1298 год.

(¹) Ово се види из тога: а) Данило назива Дечанског свуда сином Милутиновим; б) Дао га у таоштво Татарима, дакле је већ био велики и; в) Оженио га ћерком Смиљце. Неду удао за Михаила видинског, а Зорицу вероватно за оца кнеза Лазара. Одатлен је кнез Лазар и био без мало вршњак и љубимац Душанов.

цара Михаила, Анна, [1] али милутинов отац Урош I, из политичких разлога, поквари ту свадбу и не даде сину да се ожени са царевом ћерком. Тада цар Михаило уда Анну за деспота Михаила, и она наскоро умре, а Урош I ожени Милутина с ћерком влахиотског деспота Јована Анђела. Тај се брак држао док су таст и зет заједнички ратовали противу Византије, али кад Јован не поможе Милутину у борби с Татарима, под командом Чрноглава, и кад Милутин заузе слив Црнога Дрима и сукоби се с Јованом, он нагрне с војском и на Влахиотску земљу, — наравно да се тај брак није могао одржати. Ратујући противу таста, Милутин је много волео брата Драгутина и снаху Каталену, као што је то у нашим народним обичајима, па се заљуби у снахину сестру калуђерицу Јелисавету и ступи с њоме у брак. Противу тога његовога избора и брака устане српска црква,

(1) Pach. I. lib. V, cap. 6 и 7: „Цар Михаило Палеолог имао је 3 кћери: „Ирину, Анну и Евдокију." *Ирина* се удала за Јована сина Мициног Асења (1278 г.). *Анна* била је испрошена за Милутина, и доведена до границе, али Урош не дадне да син ступи у брак с њоме. Њу цар Михаило уда (књ. VI cap. 6) за деспота Михаила, коме је пре било име Димитрије, а по смрти оца прозове се Михаило. При удаји Анне за Михаила, наиђе се на сметњу: „противу овога брака били су канони сродства (које је саставио патријарх Сисиније око 995 г. В. Јован Куроп. Hist. ab anno mundi 6503): жена, старијег брата Михаиловог Нићифора, по имену Анна, била је братаница цареве кћери Анне, а Михаило и Нићифор рођена браћа. Сабор црквени реши ово питање овако: „како брачне везе владалаца доприносе да буде мир међу државама, за њих могу бити попустљивија правила о сродству, него ли за друге, а несагласност канона треба попунити *благословом* према молећима се." И Михаило ступи у брак с Аном (1278) Трећа кћи царева Евдокија била је онда малолетна (стр 406). Њу цар уда 1282 за „цара" Јована Ласкога. Цар Михаило имао је два сина: Андроника и Константина.

устане чак византијска патријаршија, устане Милутинова мати, и Милутин као побожан човек и верни син православне цркве покорава се томе решењу. по коме се сматра, да између Милутина и Јелисавете и није било брачнога живота, па зато Пахимер (1) и

(1) 1298 г. пре Марта месеца, умр'о Јован Lazorum princeps (Pachim. II pag. 270, cap. 9) и Евдокија дошла у Цариград. Даље гл. 30 весници јављају о упадима српскога краља у империју, чиме се користе Каталонци и Торникије, те опустошавају римске покрајине. Цар шаље Главу противу Срба, али нема успеха, а са истока опет нападају Перси. Андроник је у највећој опасности. У савету преовлада мњење, да се на известним условима постигне мир између цара и краља. и да се то утврди per nuptialem — браком. Међутим crales autem esti conjugem esti conjugem jam tertiam in contubernio habebat, expeditus tamen ad novas nuptias videri poterat, quonian hoc ejus connubium per dei et ecclesiae leges cassum irrumque jubicabatur. duxerat is primum ritu legitimo uxorem cujus postea portaesus sine ulla causa idonea illam abiecerat intrusa in virentis adhuc locum Ioannis in Occido tractu sebastocratoris filia. Sed et huic deinde pari levitate repudiatae remissaeque ad patrem tertiam de qua dixi, superinduxerat, Terteris filiam, ex sorore genitam Asanis, superstite nihilominus prima illa sola legitima conjuge unde palam erat ambas has posterius attentatas nuptias nihil a foedo pellicatu destutisse. Tunc autem cum haec imperator agitaret, acciderat commodum, nuntiari mortem illius mulieris quae prima crali nupsisset, qua vera comperta, manifestum erat solutum esse illum ac liberum ad novum rite conubium ineundum. Ergo cum hoc ipsum ei significari curasset imperator, adjuxisset que se illi sororem propriam Eudociam Ioannis.., vidvam, si filiam Terteris, cui nullo esset legitimo devinctus nexu, dimisseret, sociaturum facilem illum invenit ad splendidae ipsi atque utilis propositionem admittendam affinitatis. Nam hunc ad istam conditionem cupide arripiendam praeter caetera hortabatur metus a fratre maiori Stephano, cui cum principatus Serbiae ut primogenito defuncti cralis deberetur, exclusis inde is haud justa de causa fuerat, quod nimirum naturali pedum vitio claudicaret, ac patienter ille quidam, homo natura iners, injuriam ferre

приповеда онакве ниске ствари, кад говори о томе браку, а посредно хоће да *докаже*, да Милутин, ступајући у брак са Симонидом, *ступа у други* а не *у четврти* брак, јер је *четврти* брак неканит неканоничан. Милутин тада ступи у брак са ћерком Тертера, сестром Светослава, но «охладни спрам ње», а зашто? То најбоље показује карактеристика те женскиње. Григора приповеда, да је она, по доласку у Цариград, «*ступила у преступне свезе са удовцем Михаилом*, по смрти цареве сестре Анне», несуђенице Милутинове. Њено ступање у «преступне свезе», и прва љубав Милутинова спрам Анне, најбоље казују, какви су узроци могли навести Милутина да Светославову сестру отури, и да проси руку сестре своје несуђенице или руку братанице своје несуђенице. Тек у браку са Симонидом, Милутин је душевно био задовољен и неисказано је волео Симониду до своје смрти, што сведочи онај случај, кад се она била задржала у Цариграду приликом смрти своје матере. *Четврти брак* православна црква не благосиља, одатле и долазе они дугачки преговори приликом ступања Милутина у брак са Симонидом, а *тичу се односа Симонидине деце према пређашњој деци Милутиновој, и према Драгутину и његовој деци.* Григора вели, да Милутин није имао деце ни од једне, од три своје жене, па да ли је то истина, и откуд долази то тврђење?

videbatur, assignatae sibi portioni cuidam paternae ditionis pacate imperitans: caeterum legitimos educans liberos, quibus totam olim cessuram Serbiam confidebat, filiis, si quos frater eius e non justis, quibus erat implicitus, nuptiis gigneret, haud jure valituris ob natalium defectum, paternae succedere potestate etc.

Два најважнија византијска писца времена владе милутинове, описујући зло стање византијске царевине, нарочито при крају XIII и почетку XIV века, сликају га таквим цртама, као да је пропаст већ наступила. Год. 1297 поред свију осталих несрећа донесе, вели Григора, (¹) и «страшан земљотрес, који многе велике куће и велике цркве обори и поквари. Чак је пала колона архистратига Михаила пред храмом св. апостола.» Пахимер (²) опет вели (под годином 1298), да су императору доносили вести о упадима *српског краља* и његових присталица: Котанице и Торникија, да ови пограничне провинције опустошавају. Цара ово баци у највећу бригу и размишљао је *како би томе могао стати на пут* или посланствима или војном снагом. Он пошље противу Србије велику војску под командом Глабе, који је у честим сукобима вазда бивао надбијен, јер Срби несу с Глабином војском ступали у отворен бој, него су из сакривених места и заседа хајдучки излетали и војску му надбијали. Византинци су се борили четириуглом, а Срби се борили четнички. Глаба живећи у Солуну, све је учинио што је могао да надбије Србе, али ни у чему није могао успети, јер је његова војска била преплашена таким ратовањем. Зато Глаба и напише цару, да *другог лека нема*, да се ово зло отклони, већ да се учини *уговор* и *савез* с краљем Милутином. У савету царевом реше, да је само стално пријатељство између краља и цара кадро обезбедити сигурност и спокојство империје. Бојећи се пак српске превртљивости и несталности, реше, *да се српски краљ придобије крвним* сродством, т. ј. женидбом. «Краљ, и

(¹) Lib. VI. c. 9.

(²) Lib. III. cap. 30.

ако је већ трећу жену у браку имао, опет је био готов да ступи у нови брак с тога, што је тај његов брак по *законима божијим* и *црквеним пресечен, осуђен* и *уништен.* Оженио се првом супругом *по закону* (ritu legitimo), ћерком Јована Анђела, коју је доцније послао своме оцу, а узео другу жену, коју је због њене *лакомислености* послао натраг, па узео ћер Тертерову, рођену од сестре Асанове, сестру Светослављеву. «Не гледећи на то што му је била *жива једина прва законита супруга*», откуда је јасно да ове «обе доцније» не само да несу биле његове *законите супруге,* него је то био прави атентат противу брака, зато се и одбацују као свезе «прељубодејства.» Кад се са овим питањем *император занимао, у добри час* му буде јављено о смрти оне жене, која је *прва* и *законита краљева супруга била* (т. ј. Јелене кћери Јована Анђела). Кад се уверили, да је то извешће истинито, (¹) император *обнародује,* да је *сада* краљ *«разрешен и слободан, да ступи у нови, законити (други) брак.»* Император се побрине и јави краљу Милутину, да жели за њега «обручити» своју рођену сестру удовицу Евдокију, (²) ако он ћер Тертерову, с којом није био у *законитом браку,* остави, ради ступања у сродство са императором, што ће за њега бити од велике важности. Милутин пристане на исти услов осим свега другога, нарочито за то, што се плашио *свога старијега брата Стефана,*

(¹) Qua vera comperta, manifestum erat solutum esse illum ac liberum ad novum rite connubium ineundum.

(²) ...Nullo esset legitimo devinctus nexu, dimitteret, sociaturum, facilem illum invenit ad splendidae ipsi atque utilis propositionem admittendam affinitatis. Nam hunc ad istam conditionem cupide arripiendum praeter caetera hortabatur, metus a fratre majori Stephano...

који је као *прворођени требао да заузме краљевину Србију по смрти почившег краља*, и био неправо искључен од тога, без сумње за то што је скрхао ногу.

Драгутин је стрпељиво, види се, као човек неактиван, неправду подносио и владајући дѐлом своје очевине, над њом заповедао, васпитавајући своју *закониту децу*, којој ће некада сва Србија припасти, а не синовима Милутиновим, ако би кога од «*нелегитимних бракова*» имао, у које је био уплетен не по *закону*, већ са таквим недостацима.

Краљ Милутин опет о свему размишљајући нађе, да је учињени му предлог веома важан, да ступи у брак са рођеном царевом сестром, јер је из тога изводио, да ће од тога брака имати насљеднике, па ће насљедство очево имати коме *по праву* ([1]) оставити (у насљедство), и те насљеднике браниће њин ујак од свакојаких противника.

Тај брак с Евдокијом да се сврши под условом вечнога савеза, и да краљ преда цару *Котаницу*. Милутин пристане. Тада император отпочне да води преговоре са својом сестром, о ступању у брак с Милутином. Но Евдокија одговори, да не само за краља српског, већ ни за кога другог, и моћнијег владара она се неће удати, јер хоће до смрти да остане верна праху свога мужа. Император јој каже, да су сјајни изгледи од тога брака, јер ће она дати краљу *законити* (jure) *пород*, али она тај предлог одсудно одбије. Тек после оваквог пресудног одговора, император нађе се *принуђен* и понуди Милутину

([1]) Pach. II. pag. 274. ...caeterum legitimos educans liberos, quibus totam olim cessuram Serbiam confidebat, fillis, si quos frater ejus e non justis, quibus erat implicatus, nuptiis gigneret, haud jure valituris ob natalium defectum paternae succedere potestati...

своју непунолетну кћер Симониду с тим, да се Милутин с њоме венча онда, када она постане пунолетна, под више-наведеним условима уговора, са додатком: *да крал преда цару осим Котанице и своју незаконнту жену сестру Светославову.* Симонида пак као талац да се васпитава у кући краљевој до свога пунолетства. (¹) Симонида је — по Пахимеру — рођена 1292 год., кад је горела свећа пред иконом св. апостола Симона, и по томе је имала 8 година. О самој удаји Пахимер приповеда у књизи четвртој. С тога морамо мислити, да су само Милутин и Андроник 1299 г. закључили вечни мир и савез; Милутин предао Котаницу и сестру Светославову за сигурност мира и савеза, а венчање је извршено много доцније(²).

(¹) Simonidam.... in domo cralis educandam usque ad nubilem aetatem....

(²) Раич. 1794 ч. II стр. 477: „Возносит сіе обрученіе (т. ј. венчање) Симонидино с Милутином *Дуфресне* на л. г. 1303", јер јој је тала било 11 година, кад се удавале девојке у јужним пределима. — На стр, 487 Раич вели: »Придаіет еще Пахимер на обезчещеніе сего христољубиваго краля, іако би он насилствовал снаху свгју и двје сестри ея, но сам он не мог доказати подлино ко общему слуху прибегает говорја: *слухом носитсја* аки би крал сеј весма невоздержен бил и пр.» Међу тим свега овога у Пахимера нема ништа. Пахимер приповеда ток целе ове ствари онако, како је било, — на име: да је император предложио Милутину руку Симонидину ради користи империје и то тек онда, када је *умрла законита прва жена Милутинова.* Том приликом био је претресан живот Милутинов, па се доказало по црквеним канонима, да му друга и трећа жена нису биле законите. Да по томе, удајући се за Милутина, Симонида, постаје законита његова жена, и да ће њена деца бити *законити наследници круне Милутинове.* Оне речи «слухом носитсја» нису речи Пахимерове, него патријарха Јована, који је то све говорио цару, али цар на те лажне гласове није ни главе обрнуо. (Pach. k. IV c. 1 стр 280).

Из читавог овог разлагања јасно излази ов

1, Да је Милутин постао краљем по уговору, д га насљеди син Драгутинов:

2, Да је Милутин послао натраг своју *прву* за конит̀у жену, али се с њоме није законитим путе развенчао;

3, Да потоме — по канонима — и несу би Милутину законите жене како Јелисавета, тако и сестра Светославова;

4, Тако сматрајући ствар са црквенога глед шта, византијски император и ступи у преговоре браку, али је ствар одуговлачио док није *умр прва, законита, жена Милутинова*, па тек онда пред ложио најпре сестри, да се уда за Милутина, ал кад је она одбила ту понуду, император сврши уг вор за Симониду;

5, Према овоме Милутин је ступио са Симони дом у *законити други брак*, по смрти своје *прве за коните* супруге.

Уговор и просидба свршена је 1299 г. Симонид је била дата на васпитање у двор Милутинов, па венчање извршено тек доцније. ([1] Ово се јасно ви из самога Пахимеровог казивања, јер он о *уговор просидби* и *одласку* Симонидином приповада у књи *трећој*, а о *венчању* тек у књизи *четвртој*, — нарав повторив укратко причање књиге треће, и додав све оне *лажне гласове*, који се проносили о Ми

([1]) Свађа се догодила између Милутина и Драгутина 1304 С тога и сматрамо с Диканжом, да је венчање било 1303 г. Как Симонида била нероткиња, а то су они «*тајни глаголи*», које Данило од Милутина саопштио Драгутину и браћа се помирила, није било опасности за законите насљеднике српског престола децу Драгутинову.

тину. У трећој књизи Пахимер вели, да је Милутин потписао са императором уговор вечног мира. За овим потписали да узајамно посланици положе заклетве, па да се император спреми ([1]) да иде у Солун и тамо да сачека краља, где ће предати краљу своју кћер Симониду, а узети Котаницу и кћер Тертерову. Међу тим настане веома грозна и велика зима и император се могао кренути на пут тек Фебруара месеца и дође у Дрипеју, где се задржи дуже времена. Ту му и дође патријарх Јован и саопшти оне разне *лажне гласове* и измишљотине о Милутину, на које цар није ни главе окренуо. ([2]) Из Дрипеја цар оде у Селимврију, и тек Јула месеца приспе у Солун. По свршетку других послова пошље посланике краљу Милутину са захтевањем, да се изврши уговор, — да краљ преда Котаницу и кћер Тертерову, и тек онда да узме на место «законите жене», која је умрла, кћер императора. ([3]) Но краљ без талаца није хтео пристати да преда Котаницу и кћер Тертерову, јер се бојао, да, ако похита дати оно што се захтевало, да може лаковерно бити обманут, па би после морао да одриче оно, што је тако брзо било углављено, или се може напразно уплести у нешто што је мучно после могао размрсити, зато и одговори, да најпре обећано утврде узајамним таоцима: «јер тако ће се успешније посао с обе стране безбрижно свршити.» Он ће извесно узети кћер императорову за жену и врло добро схваћа какве ће велике почасти и угодности од тога брака изобилно

([1]) Pach. књ. III стр. 31.

([2]) Pach. lib. IV cap. 1. pag. 180 и 181.

([3]) ....atque huius in locum legitimam uxorem Augusti filiam acciperet. lib. IV cap. 3 pag. 285.

потећи. Даље, исти писац вели, да се краљ необично плашио немира и увреде премишљајући, да Ромејци могу из небуха, напрасно, осујетити сва његова надања, да га могу одбити и преварити баш у ономе, што он страсно жели. Из ових разлога краљ је молио, да се узајамно осигурају таоцима, што је брзо било извршено и ради «тврде вере» таоци су били послати. (¹) И одмах су на средини р. Вардара били размењени таоци. Тада тек Срби предаду Котаницу и кћер Тертерову а у мах узму од цара рођену његову кћер богато и царски украшену и окићену и сјајном пратњом допраћену, на што одмах један од охридских првосвештеника, Макарије, по обредима православне цркве *благослови* брак и за то буде обдарен великим почастима, «јер Симониду краљ није примио као *соиствену супругу* (propriam conjugem), него као кћер императора», по томе краљ њу није како је било уобичајено при предусретању, поздравио седећи на коњу, него је предусрео и поздравио као што приличи да се поздрави Царева кћи, т. ј. како је угледао Симониду, он је сјахао с коња, и као *нижи* с поштовањем је поздравио и одао част њој као кћери царевој, несматрајући у њој толико своју заручницу, колико поштујући у њој високо њено рођење, а не као својој супрузи, која је по *праву* њему потчињена. После овога император предусретне у граду Солуну краља са сјајним почастима и даровима и обасипао га свима знацима благоволења кроз више дана. И краљеве велможе тако исто обдари великим даровима. При растанку

(¹) Niciph. pag. 197: Ту је дошао и краљ водећи са собом таоце — синове знатних Срба, а заједно с њима и сестру Светославову за верност уговора.»

цар даде краљу много новаца, па му дадне и војске у помоћ, која би га могла бранити од силе и заседа његовога брата Драгутина, јер његов једноутробни брат Драгутин, кад је дознао за уговор братњеве женидбе с ћерком императора, почне подозревати, да се чине спреме и да се ради противу *његовог првенства*, и много премишљајући, да ће доцније бити ослабљена и *поништена надања његових синова* ако се изврши савез његовог брата с императором и брак са царевом ћерком. Зато почне, прикупљати војску, да упадом стане томе на пут, него се поплаши војне снаге империје, и од намере своје одустане. (1) Пошто се тако, *благодарећи савезу с краљем*, воспостави на западу стање угодно за империју и одклоне све непогоде, (2) цар оде у Цариград и одведе кћер Тертерову и Котаницу, (3) а Милутин са својом заручницом Симонидом већ се много пре вратио у своју краљевину.

Кад изближе, са општег гледишта, промотримо ова дата и саме догађаје, јасно излази на видик:

1. Византијска царевина била је доведена Милутином до пропасти. Император Андроник *пожртвује* своју јединицу кћер, само да краља задобије за «савезника» и «пријатеља» империје. И Милутин је заиста одбранио империју како од «Перса», тако и од «Каталена.» Савез је дакле допринео користи империји, а Милутина спречио да не освоји визан-

(1) Pach. pag. 286.

(2) Ib. 290 c. 8.

(3) Јован XII постао патријархом 1294 год. но због његових интрига приликом удаје Симонидине морао се одрећи патријаршта 23 Августа 1302 год., зато што је нападао на «ненависни савез са краљем.» (стр. 292).

тијску царевину. Овај савез и «сродство» са Византијом из темеља преокрене српску политичку радњу и на место непријатељства, појави се пријатељство, па да би и наследници Милутинови, и то само од Симониде, дошли на српски престо и продужили исту политику у корист Византије, била су проглашена *незаконитима* оба друга Милутинова брака, јер му је још била у животу *прва законита супруга* Јелена. *Законити наследник* Стеван био је код Татара и о њему није нико ни мислио да ће се кадгод повратити, па зато Грегора и вели, приликом Милутинове женидбе са Симонидом, да краљ српски није имао законите деце од пређашњих својих супруга. Драгутин је био устао 1304 г. за права свога сина, *законитог насљедника*, али му брат пошље Данила са Свето-Горцима, те му саопшти «тајне глаголе», т. ј. да је Симонида нероткиња и он се успокоји, јер је *Владислав* био *једини законити насљедник*. У главноме, *Византијска је империја била у добитку што је придобила на своју страну Милутина*.

2, Отац Милутинов није дао сину да узме девојку, коју је волео, т. ј. Анну, кћер цара Михаила, већ га оженио по српском обичају без питања с девојком, коју син није ни волео. И ми смо видели, да је он ту своју прву закониту супругу вратио оцу; њезиног сина Стефана дао у таоце Татарима, па се није нико ни надао да ће се кадгод вратити. Своју кћер Неду удао за Михаила Шишманића. Према свему овоме изгледало је, као да није ни имао наследника. Противу другог његовог брака са *Јелисаветом*, устане српска и грчка црква и објави: да тога брака није ни било. И ово је било у интересу «*законите*» деце Драгутинове. Док је Милутин водио преговоре с Ан-

дроником о *таоцима*, *о прстеновању и васпитавању Симониде* у своме двору, о одбачењу *незаконите* треће своје жене, дотлен је Драгутину и његовој законитој деци било све једно; али кад се уговорени брак са Симонидом после њеног пунолетства *извршио*, заиста Драгутин није могао остати на миру и морао се умешати, да *одбрани законито наследство свога легитимног сина и наследника Владислава*. Милутин похита те преко архимандрита хиландарског Данила[1]) и клира Св. Горе умири Драгутина (1304 г.), јер се није било плашити да ће нероткиња Симонида моћи родити сина, који би преотео законито наследство Владиславово.

3. Милутин је задобио опет сталног савезника у Андронику каквог није могао наћи у усколебаној Угарској, ни код западних владалаца, који су тежили, под утицајем папства да обнове латинску царевину на истоку; ни код Руса, који су тада били под јармом Татарским. Њему је било остављено да бира између остареле Византије и мало-азијских Турака. Турци су били иноверци, па већ по томе с њима није могао правити савеза. По сјајној прошлости, по великом имену и културном унапређењу ипак је Византија била прва држава у ондашњем свету. Њу и избере Милутин утврди с њом вечни мир и савез, ожени се нероткињом Симонидом, па се постара преко своје таште Ирине, да он управља током догађаја у Цариграду у чему и успе. О томе овако приповеда Нић. Григора: ([2]) «Царица је имала Ирина) осим Симониде још 3 сина: Јована, Теодора и Димитрија... била је пореклом латинка... хтела је да

([1]) Жив. кр. и арх. стр. 45. 46 и 47.
([2]) Lib. VII c. 5.

се не управља империјом монархички, но по *латинском* начипу, т. ј. да цареви синови деле међу собом византијске градове и области, па да сваки управља својим дѣлом и тај дел да буде његова сопственост, па по установљеном закону о имању и сопствености *простих људи*, да сваки део прелази у насљедство од родитеља њиној деци па унуцима и т. д.», што значи, да је хтела да заведе у византијској империји феудну систему. Она је имала и два пасторка од прве жене Андроникове: насљедника царства цара Михаила и деспота Константина. Најпре је радила да прогна пасторке, па кад није успела, отпочне радити да своју децу учини феудалима. Због тога се она завади са својим мужем царем Андроником, остави Цариград и пресели се ближе своме зету у Солун (између 1304—1307) и стане разглашавати о своме супругу — цару страшне грехове, да га морално уништи, али се само чувала да њене речи не допру до ушију просте светине. Насамо пак, како мушкарцима тако и женскињама и свакоме непрестано је причала о цару најскаредније ствари, «па је ћа писала своме зету — српскоме краљу —, о цару такве ствари да је неприлично то и изговорити. Ма о чему говорила, свагда је своју беседу сводила на то, да сама себе узвиси а свога мужа да понизи. (1) Император се поглавито бојао

(1) Овом приликом Нићифор Византинац овако карактерише Цариграђанке: „нема ништа лакомисленије од женске памети, нити способније за измишљање. Измишљотину и клевету, које би личиле на истину нико други не може да смисли, него ли што је женска памет, нити ко уме да баци кривицу на другог, него ли жене. Кад женскиња кога мрзи, она говори, да њу мрзе; кад кога воле, говори да њу воле; кад краде виче да њу арају, — но се она гну-

језика своје жене с тога, да не би она подигла противу Ромејаца свога зета — српскога краља", па је извршивао сва њена захтевања како државна, тако и приватна, осим захтева да синовима јој даде феуде. У то њезин најстарији син Јован умре, Теодор оде у Лонгобардију, онамо се ожени и постане маркграф. Кад су тако материна надања и на Теодора била сарањена, она обрати сву „пажњу своју и своје *планове* на своју кћер — краљицу (Симониду) и сина Димитрија."

Из њезине радње излази, да је она радила на томе, да деца Симонидина насљеде како српску, тако и византијску царевину. Како по несрећи Симонида није имала порода, мати је радила да њени синови Теодор или Димитрије постану наследницима српске а доцније и византијске круне. Кад јој и тај план не испадне за руком, она је радила да зет Милутин постане император византијски, па му је сипала благо и капом и шаком, те је он и могао да озида онолике многобројне цркве и манастире и да усели мисао у своје наследнике, да постану царевима византијским. Ствар је текла овако.

Царица Ирина надала се да ће Симонида имати порода, па је одмах, пошто се Милутин венчао с њом „она дала толико ромејских новаца своме зету краљу српском, једно шаљући му новце, а друго товарећи га новцима и издашно обдарујући у Солуну, да би се могло за те новце саградити до сто ђемија (трира), које би непрекидно доносиле корист Ромеј-

шава удварања, а у исто се доба не стиди да се лицка, да износи на пијацу своје милине, и од тога ни да попрвени. тога је мало, знајући да се речи, којима она задиркује друге, необично допадају развратницима — она звони својим језиком и т. д.

цима. «Она је хтела да украси своју ћер *императорским* знацима (imperatoris insignibus), те да има све, са чиме се од старине, по ромејским законима украшавале ромејске царице; па да би испунила своју жељу уради овако (јер је тек она тако и могла): најпре мете на главу свога зета калиптру украшену скупоценим камењем и маргаритом (1) толике и такве цености, као што је била украшена и калиптра (круна) њезинога супруга цара Андроника. Отпочевши тиме, она му по том, сваке године поклањала нову и нову калиптру, и сваки пут скупоценију од прошлогодње. А ко би пребројао скупоцено одело и разне скупоцене ствари, које је она тако често поклањала своме зету и својој кћери краљици Симониди. Ко би пребројао царске украсе, које је она поотимала од Ромејаца и предала српскоме краљу, исмевајући свога кроткога мужа и без икаквог страха радећи шта јој је било воља! А она је хтела, да благо из царске азне пренесе у руке своје деце, а *нарочито* у руке своје кћери краљице. Надала се она, да ће краљ увидети децу њену, па још је зараније вукла и припремала «сокровиште» од ромејскога блага, како би се он с временом могао користовати слабошћу ромејском и *завладати ромејским царством, које им Ромејци несу хтели уступити драговољно.* «За то је обема рукама предавала ромејско благо у руке римских непријатеља.» Али се њена надања срушише, јер краљ не виде порода од Симониде! (2)

(1) Бисером.

(2) Crales enim quadragenario majorem cum puella octo annos nata congressus, matricem ejus laesit, ut foetum nullum post hac edere posset.

Императорица се на томе не заустави. Она измисли *нов план*: послав краљу безбројну множину поклона убеди га, да, како неће имати порода од своје краљице, *да наименује за свога наследника краљевске власти над Србима једнога од браће краљичине.* Па му и пошље свога сина (брата Симонидиног) Димитрија, са великим благом и сјајношћу, да га краљ прогласи својим наследником. Краљ Милутин благонаклоњено предусретне Димитрија, али «суров местоположај и неблагопријатна клима» приморају Димитрија да остави Србију и да се врати натраг. Тада мати пошље другог свог сина маркграфа Теодора (који је бријао браду) са истом намером, да буде проглашен наследником српскога престола. И њега краљ благонаклоно прими, «али суров местоположај и неугодна клима» не дозволе му да *продужи* своје пребивање у Србији. већ оде својој супрузи у Италију. Ма да су у Стритера т. II р. 218) увршћени ови догађаји под годином 1301, али кад оригинални текст тврди «да је царица своме зету после прве калиптре *сваке године* слала и поклањала *нову* и *нову*. бољу и бољу «калиптру», јасно је, да је ово давање калиптара трајало више година и да је тек после *више година* царица се убедила, да њена кћи неће имати порода, па је и слала синове да их Милутин огласи наследницима, но они несу могли да издрже «сурова места и рђаву климу», што је наравна ствар, да им се несу допадали Пауни и Скопље после Солуна и Византије, али ипак ту су били и други узроци, који су пречили њино проглашење наследницима српског престола, јер су царичини синови доходили у Србију око 1305 и 1306 г. и доцније. Ови *други узроци* огледају се: у *повратку у*

Србију из Татарије најстаријег сина Милутинова, *Стевана*; у *законитом* наследнику српског престола сину Драгутиновом *Владиславу*; у зближењу Светослава са Андроником 1308 г. и у последици овога Андрониковог зближења са Светославом т. ј. у уговору Милутиновом са Карлом Валоа, а ово све јасно обелодањује намере Милутинове према византијској царевини т. ј. да или с помоћу таште сам освоји Цариград, или у савезу с Карлом да одржи своје земље, па може бити да се после удружи с православнима противу Латина, да прогна Карла и опет да освоји Цариград.

III

1. **Повратак Стефана.** Краљ је Милутин био прогнао своју *прву закониту супругу* Јелену, мајку Стеванову и Недину. Сина је пак «са великоименитим властелима српске земље» ([1]) дао на «службу» хану Ногају. Стеван је провео у «служби» татарској «многа времена»... ([2]) **ѩко никомуже рєшти да воꙁвратит сє паки вь отьчьство своѥ.** ([3]) Изгледа да је Сте-

([1]) Жив. краљ. и арх. стр. 122.

([2]) Ib. стр. 123.

([3]) Иречек у ист. Блгарије на стр. 375 вели: «Цока нагрне с војском на Блгарију. Цар Смиљца обрати се за помоћ Србима да се бори противу Цоке, па зато и даде своју кћер за Стевана сина Милутинова.» Међу тим, Смиљца се није борио противу Цоке, јер је он и постао царем блгарским с помоћу Татара, као што и сам Иречек тврди на стр. 314 говорећи: „Татарски хан попне на блгарски престо *као цара — поданика Смиљцу.*» Овако ову ствар узима и Флорински (Душан стр. 41), а у самој ствари ово овако не може бити. Кад би ова женидба била за време царовања Смиљце а то је око 1294—5 године, када је већ Милутин био пашеног Цокин, дакле су били у пријатељству, па Смиљца не би могао ни

вана већ био и отац заборавио. Милутин је узео и одпустио сестру Светославову; давно је био преминуо Ногај и погинуо његов син Цока; на место ратовања с Византијом, он је с њоме утврдио мир и савез и био се оженио са Симонидом, па кад је «*владао мир и тишина,*» ([1]) изненадно се поврати своме оцу у Србију син од прве жене, Стеван, између 1305 или 1306—7 године. Отац га срдачно предусретне, ожени с ћерком «цара Смиљце» и «одлучи му **ѓесть**» своје државе, *земљу зетску* са свима градовима, па га отпусти у државу, коју му је сам одлучио. После овога долазио је и отишао из Србије Иринин син Теодор. Светослав је био непријатељ Милутинов од како је овај отурио његову сестру,

позивати, нити „позвати у помоћ“ Милутина противу његовог пашеногa Цоке. Смиљца је био подајник — цар Цокин, па би пре био дао своју кћер за Стевана, да *задобије још већу наклоност Стевановога тече Цоке*. Но у ствари од свега овога нема ништа, јер наш Данило јасно каже, да је Стеван провео „многа времена“ у Татарији, да су га били сви и заборавили и да о њему већ нико није ни мислио да ће се вратити, нити се знало да ли је и жив. Грегорас вели, под годином 1299, да Милутин није имао деце од првих жена. Дакле се тада, око 1300 године за Стевана није ни знало дали је у животу. Поред ове очите сведоџбе, зна се, да је Душан био најстарије дете Стеваново, а Душан је рођен 1308 год. Имао је Стеван и млађег сина Душицу пре, него што га ослепио отац. За то и неможе бити говора о Стевановој женидби пре 1307 године. Никога не сме довести у забуну реченица «бльгарского цара Смильце», јер се и у „житију“ Немањином вели, да је оженио сина Стевана са ћерком цара Алексија III. У ствари, кад се женио син Немањин Стеван, Алексије није био царем, него се тек доцније зацарио. И Смиљца није био у ствари «владајући цар», него се хоће да каже, чију је кћер узео Милутин за сина и више ништа.

([1]) Жив. кр. и арх. стр. 123. Мир је и тишина завладала тек после 1300г. а нарочито после 1304 г. по измирењу с Драгутином.

Зато Милутин и ожени сина Смиљцином ћерком, а своју кћер Неду уда за сина свога васала Михаила, непријатеља и противника цара блгарског Светослава. Ирина и Андроник незадовољни оваким исходом ствари, ступе у *договор и пријатељство са Светославом* и отпочну се договарати с њиме, да он узме за супругу, кћер млађег императора — наследника Михаила. (¹) Милутину сада загрози опасност од савеза Андронико-Светославовог па и ступи у договор са француским краљем и папом да сруши Византијску царевину.

2. **Савез с Карлом.** Карло VI Валоа францески краљ, као пријемник наследног права своје друге жене Катарине Куртне, унуке потоњег императора латинске империје у Цариграду Балдовина, смисли да освоји источну ромејску царевину. Тражио је савезника, па га и нађе у Милутину, противу кога је сновао непријатељске планове император Андроник са Светославом. Милутин закључи уговор са Карлом Валоа 27 Марта 1308 године. (²) По томе уговору Милутин се обвезује «дати потпору и помоћ» Карлу, да «поврати и освоји» од Андроника царство цариградско и да све Карлове непријатеље предаје Карлу. Карло се опет обвезује да ће Милутину «дати потпору и помоћ за одбрану и одржање краљевине противу ма којих његових противника како крштених тако и некрштених и противу свију, који би хтели на краљевину нападати или је освајати» изу-

(²) Светослав petebat autem dari sibi conjugem unam e filiabus Michaelis Augusti junioris etc. Stritt II p. 811. Иречек ово спомиње и кратко и неодређено на стр 381.

(¹) Овај уговор штампан је у Гласнику XXVII од стр. 309 до 342.

зимајући случаја, кад би краљ напао на земље „*господина Филипа кнеза тарентскога.*" И Карло ће издавати Милутину све његове противнике. Противници су Карлови: Андроник и сав његов род и пород, исти Андроникови приврженици, помагачи, савезници и пријатељи. Милутин ће задржати ове земље и градове: Прилип до међе Просјека, Овче Поље до међе Штипа, Дибру до реке Маати, и Кичавску до Гогерије. Милутин, — краљ *Далмације*, *Хрватске*, *Дукље*, *Србије*, *Рашке* и *читавог Поморја* потврди овај уговор 25 Јула 1308 године у «шаторима» код Голикелина ([1]) са овим изузетком: «Град Штип, — вели краљ Милутин», којим владамо заједно са припадајућом му облашћу, задржавамо за себе и за наше насљеднике и нећемо да га одвојимо" од краљевине. За успешнији исход и сталнију тврђу овога уговора, краљ Милутин ступа у сношај са папом Климентом V, под чијом је заштитом била и сва савезничка војска. У почетку 1308 Милутин пошље у Рим два своја посланика: Трифуна Михаиловића и Марка Лукарића са молбом, да папа прими под заштиту светог Петра не само њега (краља), него и сав његов народ и да испрати своје легате у Србију, који ће народ поучити вери. ([2]) И папа одмах пошље у Србију два легата, да приведу Милутина и сав његов народ у крило римске цркве и под заштиту св.

([1]) Гл. стр. 340 вели се, да је ово место у Голаку или је Гилан. Написано је овако: Goliquelina и не значи ништа друго, него ли *Голеш*. На стр. 338 вели се за «земљу Кичане» да су то „Кучани", а то не значи «Кучани», него «*Кичава*» или Кичево или Крчава. «Краљевство Словенија», то је западњачким језиком просто *Краљевство Србија*.

([2]) Raynal. an. 1308 num. XXVI Illyr. Sacr. Farlat. t. VII p. 61.

апостола Петра, али да се Милутин најпре закуне под освећеном папском заставом, коју му он шаље, да неће погазити своју реч, и тек ће тада бити скинуто с њега проклетство за «шизму и непријатељство према папи. ([1]) Папски легати под предвођењем архијепископа Егиде и дођу у Србију, изађу пред Милутина. Егида је био овлашћен да подигне манастире, да разреши неспособне (т. ј. славенске т. ј. српске) свештенике, а да на њина места испоставља веште и способне ([2]) (т. ј. латине). При Милутину морао је остати Григорије де-Катара и пазити, да крањ не погази своје обећање и заклетву. ([3]) У легатском упуству папа им налаже: да спомажу у Србији «Латине», да се труде и да им рад испадне са срећом, а Милутину папа јавља, како благодари Богу што је просветио Милутинов ум, те сада ступа у савез са најсветијом црквом мајком и наставницом свију верујућих. «Тебе краљу — вели папа — сам Бог чува и води да познаш праву веру, у којој ћеш ти наћи најбољи пут спасења и која ће твој престо утврдити за навек. Радује се мати црква, радујемо се и ми што се у наше дане повраћа такав велики цар и такав велики народ у крило римске цркве; радујемо се, што ти одричући се «схизме» са свима њеним заблудама најпосле постадосте удовима тела Христова, и што се налазите у стаду Господа светлости, савршенства и живота..... ми се непрестано бринемо..... да изводимо заблуделе на прави пут.....

([1]) Hist. Russiae, mon. ab. an 1308 T: t. II. p. 358. Rayn. an. 1308 Num. XXIX Illr. Sacr. Farl. t. VII p. 61.

([2]) ib. p. 36 — Epist. an. 1309.

([3]) Hist. Xus. mon. ab. an. 1 Turg. t. II, p. 360. Raynal. an. 1308 num. XXIX.

претресајући пажљиво све, о чему нас молише твоји посланици, одобрисмо твоју жељу и благонаклоњено решисмо, да уважавамо твоју молбу само ако будеш веровао веру римске цркве, и ако ти испуниш наше тражење и послушаш наш савет, то св. црква као чадољубива мати са раширеним рукама дочекаће свог враћајућег се сина.» ([1])

Папа тражи од Милутина да се покатоличи, да се чита filioque не само у дотадашњим српским црквама, него и у онима које задобије од Византије, да властела и сав остали народ признаде папу за наместника св. апостола Петра; тражи, да српски народ остане веран Риму и покорава му се, а владике и преставници црквени да јамче за сав клир и папину власт; тражи, да се свештенство реформише, и да се бирају владике и игумани по канонима, т. ј. да виши клир посвећује нижи, а то је, да папа поставља митрополите, ови епископе и т. д. Да Милутин даде потпуну слободу Латинима, и да их награди са свима дотацијама и највећим повластицама.([2]) Пристаје, да се може служити служба на хлебу с квасцем и да краљ може бивати на истој служби, до даље папине наредбе, па завршује: «прими и благослов наших легата, слушај њине савете» ([3]) и т д. Милутин најбоље предусретне легате, али њине савете остави за други пут. ([4])

([1]) Clem. lib. III epist. XXI apud Rayn. anno 1308 num. XXVII XXVIII. Hist. Russ. m. ab. an. I Turg. II 558, 359. H. Sacr. Farl. t. VII, p. 61, 62.

([2]) Clem. lib. III, epist. XXXI apud Raynal. an. 1308, num. XXVII XXVIII. hist. Rus. num. II 356, 359 Farl. VII 61, 62.

([3]) Ib. II 388 Rayn. an. 1308 Farl. VII 61.

([4]) Farl. VII, 62.

Како савез са Карлом, тако и ови уговори с папом, поплаше тако Андроника, да, ма да му је нудио Светослав да *поврати све отете градове*, и ма да је снабдео храном Цариград само да добије руку кћери цара Михаила, од свега тога не буде ништа. У том Мљечићи покваре план Карлов и обелодани се његова слабоштина, с чега Милутин и прекине сваке везе са Карлом и папом, и одмах *забрани* својим поданицима да примају латинску веру. ([1]) У овај мах сав је народ био уз Милутина, а свештенство је отпочело требити латинске обреде и чистити Србију од њих. Од тога у Босни посрне латинство, а папа заповеда ђенералу реда миноритског, да рашири латинску веру у Босни и Србији. ([2]) Милутин опет предузме да шири и штити православље у Угарској, а са својим тастом дође у пређашње присне односе. Тако Милутин надмаши Карла и докаже му његову слабост; надмаши таста и осујети његове намере и спречи Светославово сродство с царском породицом. Ово пак присно поновљено удружење са Цариградом и својим братом Драгутином, донесе му свађу са сином Стеваном. ([3])

([1]) Le Quien or. Christ. II col. 319 Farl. VII 63.

([2]) Farl. VII 329.

([3]) Сношаје с Римом није отпочео Милутин, него још његов отац и ево за што: Још 1274 год. поплашен цар Михаило Палеолог од савеза Урошевог са Карлом Ажну, после увреде и срамоте какву је дочекао коју му Урош учинио повротком кћери натраг, ступи у преговоре с папом, и на лионском сабору прими унију. Овом приликом, да би уништио српску цркву, васпостави охридски патријархат и потчини га папској јурисдикцији. јер су његови посланици у Лијону јавили, да је српска архијепископија постала без папине дозволе. Од овога времена и почне нагло утицање папства на Србију да ова пређе у католиштво па је тај утицај налазио од-

3. **Завада и ослепљење сина.** Кад је Милутин прекинуо свезе са западом 1309 г. и опет дошао у тешње сношаје са Византијом, царица Ирина настане да изврши своје планове са својим зетом, те се Милутин завади са својим сином. Од посланика Милутинових М. Лукарића дубровчанина и Триф. Михаиловића которанина зетска је властела могла најтачније знати читаво стање преговора с Карлом Валоа. Стевану је било обезбеђено насљедство престола, али обнова пређашње дружбе с Византијом даде прилику Ирини, (1) да живље ради на остварењу свога плана, у корист ма кога брата Симонидиног или свога зета Милутина. За то властела и «приступи« Стевану и „**прѣкратнше**“ га... **оть любвє** родитеља његовога, што значи, да су га убедили, да му отац неће оставити престо. Пошто су га у томе убедили властелини, (а у Поморју је било много властелина Латина) неза-

зива код краљицо Јелене (в. Гласник XXIII стр. 129). Како су се западњаци заклањали за папу у својим тежњама за освојењем Истока, тако се заклонио за папу Првовенчани (Farl. VII 56. Rayn. 33 num. 54. Benedict lib. VII Qist. CXXV), па тако уради и Урош I. И Милутин водећи борбу с Угрима и бојећи се за Босну (1288 г.) преко своје мајке Јелене изјрви папи послушност, да ће своје подајнике обратити у латинску веру и да ће истерати из Босне све неверникe и јеретике. (Nic. epist. 33 Raynal. an. 1288. Num. 31 и 33 Farl. VII 48). Папа пошље одма у Србију Марина и Кипријана, мужеве сиромашне на овоме свету, али богате вером и законом божијим. (Hic· lib. I epist. 32 Baynal. an. 1288 Farl. VII 47 и 48). По њима папа пошље посланицу «Славним царсвима словенским Стевану Драгутину и Стевану Милутину Урошу (Гласн. XXIII стр. 122). Милутину је тада потребно било, да на њега не нагрне запад докле се он избави од Татара и Грка, па заборави после своје обећање. Када дође у сукоб с тастом, он закључи уговор с Карлом Валоа и с папом, па кад га мине опасност, он прекине све везе са западом.

(1) Pach. II pag. 557.

довољни одрицањем Милутиновим «од латинске јереси», властела рекне Стевану: „**Достоить ти вьꙁети престоль отьцꙗ своѥго, се бо вьси мы пособьствуѥмь ти, ꙗко да сьбоудеть се вь вьсемь волꙗ твоꙗ; аште ли непослоушаѥши нась, то мы кь томоу не нареүемь се твои.**“ И овакве су му говоре „**на дальꙁѣ**“ говорили док их није послушао, које кад учини: „**наүеть вьꙁносити се мислию своѥю, ꙗко да вьꙁметь оүинь престоль.**“ И догоди се велико „**вьꙁмоуштениѥ**“ т.ј. рат између њих. Сва властела остави оца и пређе на страну синовљеву. Милутин остаде без војске и одбране. А син крене војску противу оца — «**наүеть подвиꙁати се** на родитеља свога.» Милутина ([1]) спасе

([1]) Каталонци (в. Григора lib. VI гл. 2). Због ратовања између Карла и Фридриха у Сицилији некакав Рожер прикупи у Каталонији и Галији многе бескућнике и почне пљачкати по мору. Фридрих дозове Рожера за новце и надбије Карла, па се оба владара помире. Ова гомила бескућника није имала куда натраг да се врати. Рожер се тада обрати Андронику Старијем, а овај их прими (1304 год.), да се боре у Азији противу Турака. Рожер дође у Цариград са 2000. Једна хиљада се називала *Каталонцима* а друга хиљада *Алмугаварима* т. ј. пешадија. Андроник уда за Рожера кћер Асанову, Марију и даде му титулу: «велики дука», за овим га постави «кесаром«, а његовом помоћнику Беренгарију Тенцу даде титулу „дука.“ Трошкови око издржавања ове војске били су тако велики, да набрзо остане празна државна благајна. Каталонци се тако храбро борили у Азији противу Турака, да су их на свима местима надбили, али су и грозно пљачкали византијске поданике и чинили насиља да накнаде плату, коју несу редовно добијали, а несу се никога бојали, јер је византијска војска «будила у њима само смех.» Кесар Рожер с војском поврати се у Тракију и заузме Калипоље (1305 г.). Рожер са 200 војника оде цару-наследнику Михаилу и по заповести овога (Михаила) буде убијен, а Латини из освете побију све Грке у Калипољу. Остали пак под командом Тенца саграде флоту и почну пљачкати обале, али Тенац погине и пропадне њина флота. Каталсни

изненадни случај, на име, њему био дошао и предао се храбри Мелик ([1]) (види примедбу на стр. 230) са 1000 коњаника и 500 пешака. Он и употреби ту војску, јер Данило вели: „и съвькоупнкь коıє своıє“

тада ступе у савез с азијским Турцима и добију 500 ратника, а њих је било 3000. Они се укопају између Кипселе и Апри. Млађи цар Михаило прибере војску тракијску, маћедонску, масагете и Туркопуле. У боју Масагети и Туркопули удруже се с Каталенима. Туркопули се удруже с Турцима, над којима је заповедао Халил, па са Каталонцима побију све Масагете и тада није било краја њином насртању на ромејску империју, кроз две године 1306 и 1307.

Од ове 1306 г. отпочиње Ирина да ради код зета Милутина, да српски престо насљеде њезини синови, па кад јој и тај план није испао за руком, а поред тога повратио се из Татарије Дечански, Ирина почне радити, да Милутин ступи на престо византијски и да уједини обе државе. „Ето шта се радило“ вели Григора, „а сада да се повратимо на Каталонце.“ Године 1308 већ је било с Каталонцима Турака више од 2000, а Каталонаца више од 5000. Ове 1308 г. утврде се они код Касандре, па су тежили да освоје Солун, где је била царица Ирина, па онда да освоје сву Маћедонију. Тада цар и озида велики зид, али у пролеће 1309 г. Каталонци приближе се Солуну. Не имајући хране, њих 8000 нагрну на Тракију. Ту дознаду за озидане бедеме код Кавале и да их чека војска, па се поплаше да се не „сједине Илири, Трибали, Акарнањани и Тесалци, па да их не истребе.“ За то се реше да се врате и да иду да освоје Тесалију. И тако допру до Олимпа, Осе и Пилиге (*) (1309 г.). Тада је с њима било Турака 3000. Од њих је било под командом Мелека 1100. Ови су били *крштени*, али су пристали уз Каталонце за време боја код Апри. Над осталима је заповедао Халил. Када се крену Каталонци на Тесалију и Пелопонез, Турци почну да подозревају, да их ови не побију, па Мелик и Халил ступе у договор с вођом Каталонаца да се мирно растану. Поделе пљачку и робове, па се мирно растану 1309 год. Каталонци освоје Атину и Тиву и над њима загосподаре (1311 год.).

Турци опет кад се оделили од Каталонаца, ови се изнова поделе између себе, па једни оду с *Халилом* а други с *Меликом*.

(*) Пелопониса.

крене се у Зету противу сина. Син се поплаши очине војске и утекне преко реке Бојане. Доцније се преда оцу.

— «Видим» — рече краљ — да ме многе скрби и печали очекују од сина ако га пустим слободна», на што му његови велмужи одговоре «да је добро и смислено казао», па и заповеди, те сина окују

Мелик се крене са својих 1000 коњаника и 500 пешака и дође краљу Милутину у јесен 1309 г. На заповест **Милутина** они *„положе оружје, издаду коње, а да живе као приватни људи; у ратно доба да се наоружају и са краљевом војском да иду у рат противу непријатеља, и то у онолико броју како краљ заповеди.“*

Халил пак (1309 г.) заустави се у Маћедонији са 1300 коњаника и 800 пешака и тражио од Византије да му даде лађе, да оде у Азију. Буде наређено 3000 војника да их испрате преко Хелеспонта. Ови војници видећи у Турака много свакојаког блага, на место да им даду лађе, смисле да их опљачкају, а Турци зато дознаду и заузму једну тврдињу и добију велику помоћ из Азије, нападну на војску предвођену млађим царем Михаилом; и тако рећи униште је, чак заробе и касу царску и грдно богаство, па и царску калиптру, коју је Халил надевао на главу и посмевао се цару (1312.).

Више несу обраћали пажње на византијску војску, него су арали пљачкали и господарили у Приморју Архипелага. Тек доцније противу њих цар Андроник тражио је помоћи од свога зета краља Милутина, о чему ћемо у своје време говорити.

(¹) **Перьсы и Агарены** ударише на род хришћански, «уђоше у Романију губећи све као вуци, па су допрли чак до Цариграда и **стоиаше вь велицеи Романии до два десети лѣть**».... Ово ће бити погрешно, јер су Каталени дошли 1304 г. па кад би било правилно «20» година, онда би се овај случај о коме писац говори, догодио после смрти Милутинове. За то у тексту је морало стајати «**до дванадесети лѣть.**“ Даље вели: «Милутин призва неки део **тихь** Перса» т. ј. Мелика са 1500 војника. (Данило стр. 143).

Кад је Милутин примио ову војску и населио у Жегљиговској држави, арх. Данило овако се хвали: примио их «**на похвалоу** и **на чьсть и на хвалисть своемоу владыньстькоу оть окольныхь царь**“ итд. доцније кад се они побунили, он их назиље: «псима.»

и у затвор у Скопље пошље. Ту га и ослепе краљеви «вазљубљени», но му ипак «зеница ока није била до конца повређена», а — Милутин **вьꙁьмь сына своѥго таковаaго ослѣплѥна и вьдаст ѥго вь славньи градь Коньстантиньь кь тьсту своѥму...** васиљенском **цару кирь** Андронику»([1]). После, дакле, помирења са Андроником 1308 и 1309 год. Милутин продужи да одржи уговор од 1298 године; да одржи уговор са својим братом, по коме је законити наследник престола српског — Владислав, и опет да постигне оно за чим је тежила његова ташта, да сам седне на византијски престо. Ето ови сви узроци и допринесу, те Милутин уклони сина да му није на сметњи, па га пошље у заточење у Цариград 1310. У краљерини Србији завлада «мир и тишина.“ Милутин се састане у Солуну са својим тастом Андроником, и о краљу српском више нису говорили Византинци **„хульних слова“**, ([2]) него му је Андроник учинио све што је он захтевао. Исто је тако био Милутин у Трнову и састао се са Светославом блгарским и **„сваку правьду“** својој краљевини задобио, а то ће рећи, «да се помирио» са Светославом. За то добро каже Иречек ([3]) да је Милутин толико оснажио Србију да се «судбина трачко илирског полострова од овога времена решавала не у Цариграду и не у Трнову, него у српскоме двору» у Паунима или у Скопљу.

([1]) Дан. стр. 126.

([2]) Живот. кр. и арх. стр 141. **Оть Андроника улучити хотѣниѥ си, и ни слова хульна о себѣ оукь, и не тькьмо кь своѥи дрьжавѣ или вь самомь стольнѣмь градѣ ѥмоу Солунѣ вьсако хотѣниѥ своѥ оулоучи тако и са блгарскимь....** у Трнову... **и вьсакоу правду кральѣвьстку своѥму изобрете.**

([3]) стр. 372.

IV.

Грађење цркава и манастира. — Краљ је Милутин био веома богат. Осим крунских земаља и својих великих непокретних добара; осим „данака" државних и „царина", као и прихода од градова и рудника, имао је још „**и богатьство много, ѕлато и сребро беѕьчисльное, и скоты пасоми — овьце и волове и конѣ многодобрие**"; имао је стада велблуда и ергеле велике; имао је и **ризы свѣтлые и многоцѣнные и нивы многоплоды**, (1) а да и не напомињемо оно силно благо што је његова ташта Ирина преручила из хазне византијске царевине у Милутинову ризницу. „Од вуне његових оваца грејала се плећа многих, и богатство своје није штедио ради душевне ползе. Према Богу смирен и људима угодан; према убогим издашан, он се прочуо и прославио не само у својој краљевини, него и по читавој Романији, па ћа озидао и цркву у Цариграду, те се прочује његово име по свима околним земљама источним и западним.

Његовом двору стицали се не само синови његове краљевине, него људи и из „**ѕаморскихь страны и отъ вьсѣхь морскыихь островь**", из Јерусалима, доносећи му благослове од патријарха јерусалимског и од Св. Горе и од свију православних места, јер је тада српска краљевина била најмоћнија преставница и заштитница православија и раздаватељка потпоре и милостиње у православном свету. Потпору и милостињу Милутин је раздавао као дар божији, па подигне и многе задужбине за одржање хришћанства, за утврђење и учење у храмовима науци и вери и за утврђење и ширење српске државе и српскога имена. И

(1) Жив. краљ. и арх. стр. 129, 130.

најпре је сазидао цркву Хиландар на месту прве цркве **„отъ основанїа разорь и болъшоу сьздавъ“** и у томе месту озида и «многе палате царске и изредне ћелије.» У повељи вели: ([1]) **„цѣрковь тєснѹ разорихь и сїю новѹ воздвигохь и пописах** (измала)....» Па је приложио Хиландару осим приложеног «мојим **дѣдомь и отьцємь“**, од чега је нешто **„потрєно“** а нешто **„изгоубьлєно“**, па прилаже «села и влахе»; села: Ђурђевик, Петровик, Крушево, Книна, Рубач, Поток, Дрстник, Гребник, **Говьнь**, Долац, **Трьгь**; Книнац, Петрче, обоји Вранићи, Беличиште, Виденије, и два *винограда:* један у Крушеву а други у Пећи; Шоупел више Пећи архијепископове; **Захакь** на Бистрици и на њему уљаник с уљарима. Међу људима поклоњеним манастиру налази се «поп Рада **дѣтьца.“** ([2]) Поклања Хиландару «планину Добри Дол» а испаша царинскога добитка Раковица. Места која нису краљева него црквена, ко дође на иста црквена места, па били то људи из ове земље, или *парик* или влах или туђоземљанин, да припадну цркви. Како је била «потрена» повеља хилендарска господина краља **„отьца ми** Уроша I», вели Милутин, договорио сам се са архијепископом Јевстатијем II и са мајком краљицом Јеленом и са српским епископима ([3]) и *преписах* исту повељу. Нашав

([1]) Mon. Serb. Mikl. стр. 57. Ова повеља не може бити као што је стављено 1293 г. јер Урош вели, да је он «зєть императора Андроника», него је она издата после 1301 год.

([2]) Стр. 60.

([3]) Рашким — Филипом, звечанским — Данилом, хвостанским — Јованом, хумским — Евстатијем, призренским — Дамјаном, топличким — Герасимом, будимљанским — Германом, липљанским — Андонијем, скопским — Николом, дабрским — Јованом и моравским — Кирилом. Овде несу поименовани епископи краљевине Драгутинове.

да Хиландар нема испаше у хвостанској земљи
дох за испашу *Лабиħево* код р. Рибника, до у
Љубижње у Дрим. Ову *меħу* „оутеса Севаст“ О
Мањак.(1) Како се дава пастирима марвом «бе
(плата), краљ поклања манастиру «Влахе» и до
им «црквених влаха» да «пасу кобиле црквене
да од цркве не узимљу никаква бељега», него
што изгубе да дају или *коња* или *30 перпера*,
кобљу — 20 перпера. Зато их краљ ослобођава
свију «работа великих и малих, и да им нема
носа» (т. ј. да не носе) ни житног, ни винског
провода (пратње), ни соколарине, ни псарине.

(1) Рат. Шаф. Изд. Иречека 1873 г. Стр. 94, 95 и 96.
би се породио спор о «утесаним» међама и у опште спор о ме
ево како се расправљао: «Дође ми хиландарски игуман Герв
(1327 г.) на суд противу синова Тепьчиѥ Хардомила Дмитра
рислава, говорећи: «оупрашам ви суседи, властеле господина к
како насилно притиште земљу и брдо хиландарско између Косо
хиландарских села.» Дмитар одговори: «Ми не знамо о томе ни
Земља је и Брдо косорићско.» Краљ пресуди: «изведите 12 ст
никь *жупљана*, достоверних људи, да се закуну страшном зак
вом, па дошав на међу да покажу, где је међа косорићска а
хиландарска.» И посла краљ Градислава Воиншића пристава, и
ђоше старнници на међу и закле их пристав: «Тако да несте
клети од Господа Бога и пречисте матере божије, и ваши дом
и дјеца ваша како нећете криво, куд је међа хиландарске зе
и брда, и косорићска.» И они се заклеше страшним заклет
сви уједно, и указаше међу (иду места). А се имена старини
Хрња из Белога поља, Бољко Дрокуновић, Божић Братосаљић,
нило Балиновић, Витан од Хкальча, и Ђуроје Оливер из Радилов
и Драгошь Крња, Драгїл Хранковић из Јагоднога поља, и Ра
Дваић и Радота Дука Витановикь. Ови и «утесаше» међу:
Курилїска путем по дѣлоу више Ческова, на дѣль у Камен, и др
више села под дѣломь, и трећи камен мимошадь село на дѣ
код тога камена на десно у дол Церовац и т. д.

поклисара, ни **владальца** за нигде, и да их нико не шаље нигде па ни у Свету Гору разма само да пасу чувају) кобиле црквене. За овим се именују власи, који ће чувати кобиле. Осим ових прилога краљ Милутин поклања манастиру још из своје ргеле 24 кобиле «од својих кобила», па их поклања пиргу кули), коју је оградио «на мору», а да их чувају они власи, који чувају и црквене кобиле и да им дају сол с црквеним кобилама, и да се води кули све што се мушко ождреби; калуђер пиржанин да се брине како о храни, тако и о оделу, али пастире да не храни, него нека им то даје црква. А три човека из Горичева да буду «улијари», како би за свагда била «свећа св. Спасу», па је и њих ослободио од свију работа, «краљевских» и црквених онако као и влахе **пастыре**. И да „**обладa ими пръжанин калоугеръ, а ине работе да имь нѣсть, разве улие да пасоу, и что погине оть улиа, они оть себе да плаkaю**, или се ма којим начином затре **улие**, они да га поставе од себе. А од напасти или неправди да их надгледају, одговарају и бране «*црквени* **владальци**.“

Придодао Хиландару краљ Милутин цркву архистратига Михаила у граду *Штипу*, коју је из темеља подигао и сазидао *протосеваст Хреља* «за спомен свој и краљев» а са црквом и све оно, што је Хреља истој цркви «приложио», па биле то куће или воденице, или виногради, или њиве и придодао Милутин цркви архистратига од штипског **подьградиа** 50 људи и **тръгь** штипски. Закон је за подградије:

«Који су *отроци* с коњма; ово им је закон: кад полази иконом краљу или ма на какву работу, а они с њиме на коњма, зато да им се коњи не

узимају нити под товар да се подлажу, него с
отроци на својим коњима да ходе, на који год
сао црквени; а који су без коња, да ору дан јес
и дан пролећни и да пожњу и овршу; и дан у
ноград да работају.

И *придодао* краљ цркви *опустела* села: Бр
Сухогрло, Лесковицу, Витче и Дрјенок са св
људма и становништвом што се населило **отъ „т
гнхъ ʒемлъ“** и селиште **Брѣстокъ** преко Лукав
на Бесну Воденицу и Калуђерицу; и село **од кл
Коунарѡне** са парикима и *њиним утринама* за поп
стоке. Ово је краљ додао у преписану повељу,
је све потврдио и «ослободио их од *малих* и *вели*
работа, да **нмь нѣсть** ни града (т. ј. градозидани
ни *позоба*, ни *поклисара*, ни **пьсара**», и да над њ
нема никакве власти од власти (чиновника) чита
краљевине осим игумана манастира Хиландара:
кога *постави* игуман да *влада* ([1]) храмом архистрат
Михаила, тај и да влада, а **ннь нникто**.

«И придодао (краљ) истој цркви, цркву св. Б
городице у Лојани са селом Лојаном, колико о
држи са виноградима и са њивама, са ливадама
са заселцима **Кькрнно н Ʒапльжане** и Кобилја Гла
и Добрутовци и Градиште, — и ово да буде мет
хиландарски.

И још селиште **Кльүн-лүг** у струмичком пољу
читавом облашћу и «*правинама.*» И планина Огра
ден и суват (пасиште) **Үрьвена Пол҄ѣна**. Синор Вас
лица, синор **Стльбнца н Дракьшань** и Петрово и *Сти
ница* и Књегиња на брезнички пут и на Фругопулов
селиште и место **оү** Струмици — Тетрагопулово, д

([1]) Ово је «црквени владалац.»

ш цркву и куће, па да је — метох Хиландар-
II даје истој цркви човека у Струмици Балу
са Јерменина са његовом децом;

„II још *додао*, цркву св. Петку на *Брегалници*,
је озидао Карба својим рукама и трудбом, па
измалао и окитио; и она је по краљевом на-
њу метох хиландарски са виноградом, њивама,
косима и испашама, и сва земља, коју му *дао*
один и родитељ краља Милутина Урош I. (¹) *Кар-*
људи или *«слободни» људи* могу се слободно
сати под цркву. Све ове људе (цркве св. Петке)
ь ослобођава» од свију работа *краљевских* ве-
их и малих.

Краљ поклања хилендарском метоху цркву св.
ђа, коју је озидао Берислав на селишту **Срьбь-**
ри, са виноградом, њивама и читавом облашћу
е цркве, а граница допире до „**трапа**(²) **срьб-**
ига."

Повељу је потврдио «краљ» Милутин и «право-
ни *властелин краљевине протосеваст Хреља.*» Знак
да је Хреља био наследни феудал и владалац
хземаља на Брегалници, и био властелин кра-
вине у *Доњој Србији*. Сви, дакле, велики власте-
и или велмужи имали су своје насљедне «државе»
према краљу били као феудали. Они су били ма-

¹) Ово је најбољи доказ да је 1) краљ даривао земље влас-
и. 2) да се рачунала наследним имањем његових потомака, па
Милутин и има право да је поклони цркви.

²) Да — ли није «*трап* српски» оно исто, што и «*српско*
но?» Позната су српска гумна: 1) иза Софије на 6 сати; 2)
сати до р. Марице, сада *Харманли* т. ј: гумно и 3) иза
ља опет српско гумно. У Подунављу близу Рахова има «срп-
ва.»

хом потомци племенских насљествених жупана или кнежева, па је био овакав и Хреља.

Прилози краља Милутина Хиландару несу се ограничили само на ове прилоге, већ је он још придодао Хиландару 1302 год. ради заштите од безбожних морских гусара и озидао **пиргь** (кулу) и на њему **„храмь спасов“**, снабдевши га са свима потребама, за време игумана хилендарског Киријака. За овим, пошто је ослепио свога сина Стевана и послао у Цариград 1310 год. он, краљ, пореклом од краљева и краљ свију српских и поморских земаља, праунук св. Симеона, унук Првовенчанога краља, а син Уроша I т. ј. Симона монаха, умољен Хиландарцима озидао је кулу и «велики и тврди град са ћелијама», на месту Хрусија до мора, и измолио од таста цара и његовога сина цара Михаила — «*брата* — краљевства му», у струмској области село *Куцово*, са виноградима и приходима и «правинама» његовим, јер је оно *сумеђа* [1] хиландарских села; но село Куцово није измољено на име манастира, нити је дато манастиру Хиландару, већ да «овим селом влада старац живећи у Пиргу (кули) храма Вознесења Господња.» **„Сии же пирг не отлучи од манастира, но паче да „јединьствоује сь монастыремь**, како је записано у пирговој повељи», који је краљ подигао ради манастира. «Старца» за пирг да бира «братија» и да га не мења без великога узрока. Што је краљ дао «*живога* или *мртвога* добитка» манастиру над тим да нема власти нико, ни **„сам кралевьствоуien“** што узети. За овим наређује да нико ово «не потвори, па ма ко владао

([1]) Т. ј. сумеђа хиландарских села, али изван српске границе, у којој су била села манастирска.

ле њега српском земљом, па био то његов син ([1])
і синовац, или унук, или ма ко од његовога «рода»,
онога ко буде после њега краљ, постављa за кти-
а пирга. Ову је повељу потврдио архијепископ
ва III са епископима. Цркви пирга поклања краљ :([2])
ѥє соуть вьноутрь и извьнь манастира и у запустелим
охијама све обновљено, и засађене винограде...
а и испаше.. у српској и грчкој земљи, што је
просио краљ од «родитеља» краљевства ми, цара
кога Андроника и од возљубљеног Андрониковог
а. цара грчкога «брата» краљевства ми Михаила.
стији, која живе у Пиргу да се годишње даје «из
астира храна мѣртикь свръшень испьнь.» Ради «ис-
ше» «и поклони краљ Хиландару у скопској об-
ти, цркву св. Никите у Бански са селима и људма
властима. Опет тудије у скопској области по-
ља краљ село Тьморанє и добитак живи и мртви,
што ме је, вели, поштедио Бог господствовати
србьскыѣи землі.“ «Тај комлть и мѣртикь устављен
дозволи и с договором по општој вољи игумана
аште и свега сьбора дому — богородице хилан-
ске, ѣко коупліено бысть кралевьствомь ми одь них,
да је тврдо и непреложно и од самих њих, који
бити старешине у Хиландару т. ј. од игумана и
те и економа и еклисиарха и оних осталих с
ма.» Како су ове земље купљене од самих калу-
а. онда да их нико не може «заробити» или
ћити докле «постоји манастир Хиландар.» И до-
е што је на потребу старца живећег у Пиргу и
алих с њиме, који ће молити Бога за душу «кра-

([1]) Имао је још неког сина осим ослепљеног Стевана, а си-
н је *Владислав*. Mik. mon. Serb. стр. 75.

[2]) Ib. стр. 70 и 80.

љеву", придодао им винограде, маслинке, кобиле, овце, козе, говеда и све потребно за пиржане. И све што старац пирга принесе или «испроси» да је у «**облꙗсть** старцу **изьвьнь** области, манастира. **Зьбор** хиландарски да бира старца угодног за ови посао, и да га не бирају по «лицемерију» или по љубави, него да бирају по страху божију, и то да га бира збор. Ово нека не дрзне да поквари нико, ко после краља буде владао Србијом па био то његов син или синовац.

Кад је краљ ступио у преговоре са краљем француским Карлом, он је утврдио прилог материн Богородици Ртачкој, где краљица Јелена вели, да овај прилог даје са «својим сином» Милутином, молећи Богородицу да их очува од свију врагова виђених и невиђених, па се ређају села покрај (1) мора; ослобођава манастирске људе од свију краљевских работа великих и малих, и од свију «**сильньхь** (2) **ѹ области кральевства**», и овај прилог, да не сме кварити како краљев наследник, тако исто и нико «од силних или **одь владѹщихь**." Ко ли насрне на манистирска добра да плати хиљаду перпера. Овај је прилог краљ учинио богородици ртачкој, кад је био дошао у „**Которь градь**" у присуству властела: архијепископа барског Марина и Казнаца Мирослава, епископа **Хльмског** Јована, епискупа зетског Михаила: *Челника Бранка* (3) *дједе Мирослава*; *Жупана* Владислава; которског бискупа Думуње и два сведока: Драга и Павла.

(1) Ib. стр. 68.

(2) Феудала.

(3) У натпису гробном дечанском вели се, да је била Витослава кћи Угљеше Ненадића, а она је сестричина Оливера деспота и жена Бранкова.

Прве прилоге дао је краљ Хиландару што тврди и архијепископ Данило (132 и 133) говорећи, да је саздао нову велику цркву и около, «тврд град», па приложио многа села и метохе и на брегу морском (у Хрусији) подигао велики пирг, а на врху пирга цркву Вознесенија, а около град, где су биле некадашње старинске развалине града. Почео је Милутин зидати манастире и чинити прилоге после женидбе са Симонидом. Па пошто је утврдио Српску задужбину на обалама архипелашког мора и ступио у веће свезе с царицом Ирином, која је радила да наследници Милутинови од Симониде насљеде српски и византијски престо, краљ Милутин «ꙋ мѣстꙋ Подрома» у Цариграду сазида цркву, велике палате, болнице са мноштвом кревета, где ће наћи заклона, лечења и оздрављења сви сиротни болесници, па прилаже истој цркви и болници многа села, која је купио „отъ области грьчьскыѥ и тоу приложи, отъ нихъ же даи дакати таковомꙋ мѣстꙋ; и многиѥ враче хꙋдогиѥ изобрѣть, дасть имь злато много и ѥлико на потрѣбꙋ имь, ꙗко неотьстꙋпьно стоꙗти имь надь болѥштими цѣльбꙋ творештє имь, и кь симь достоименитыѥ своѥ вѣрьны мꙋжь поставль, иже хотеть присѣштати болѥштеѥ вьса польѕьна имь творештє, ꙗко да ни ѥдиньже отъ болѥштихь чьто вьзнегодꙋѥть, нь ѥлико аште чесо вьспросить, да дасть се ѥмꙋ[1] — ꙗкоже и до дьньшьнꙗго дьнє ѥсть непрѣмѣньно во вечикꙋ и дивьнꙋ паметь и похвалꙋсемꙋ краљу Урошу. И ту је установио да се износи на капији у изобиљу хљеба и вина и иныхь брашьнь разлучьнымь на подаꙗниѥ ништимь и страньнымь и свакомє потрєбитомє.“ — У другој грчкој престоници -- Солуну, Милутин

[1] Ib. стр. 134

сазида „*дворове царске*" и цркву у име св. отца Николе и цркву у име св. Георгија. Прву је подигао на месту, где је св. Савва био посвећен за архимандрита, па се била порушила стара црква. Поред ње озида «дивне палате», па приложи тој цркви «многа села и метохе.... И по свима земљама околним и државама рашчује се богаство, сила и слава српскога краља.

— «Себи опет за вечити спомен подигне цркву светој Богородици, у месту *Трескавици*, приложив јој многе прилоге т. ј. све што је потребно за унутрошњост цркве, па приложи још **„и стада овьүа многаѧ и үреды вельблүдь, лакиминѥ же коньскыѥ"**, јер је ова црква у брдима и место угодно за сточарство. Из потврђене Душаном овоме манастиру Милутинове повеље, види се, да је овај манастир близу Прилипа и Милутин му дао «цркву» у Прилипу **„Продромь"** са свима «правинама;" метох св. Теодоре, са свима «правинама"; цркву свете Врачеве са њивама, виноградима, млиновима, суватима; село **Бѣла цркьва** са свима «правинама" и много других села; **метохь ү Кланинци"**; (1) селиште близу Русца «**што даде кїра Єрини Коминини жена Големога папиѥ."** Село Хоморане и цркву «св. Атанасија" са воденицом, градином и перивојем; у граду Прилипу двор с кућом и житницом **„күпеница оть Єксефилина двориштa при Немані** Монахичевом(2) и Гребенарево" итд., па каже: «*Травнина*, што је **по всѣхь метохиѩхь** и *жировнина*, — све то даје краљевство ми цркви.... **и одь трьга** при-

(1) Ту се спомиње воденица **ү Крагүнцехь күпеница оть** *Коприве* Николе. Гл XIII стр. 374.

(2) У границама ових села спомиње се међа до «гашчкога пута"... и до «стана **Вльканa."** стр. 375.

љепскога да узима (црква) **трєтї дѣль... вь помєнь кралєвьства ми.** И зговорих се с краљицом и посласмо... сина **кралєвьства** нашега Уроша краља, да се поклони пречистој Богородици и тада се договорисмо и поклонисмо годишње од трга прилепског 100 перпера осим више — посланога дара. Па ослобођава, како је и Милутин био уредио, «села и метохије» од **поꙁоба**, и **пьса**, и *приселице, од геракара, и провода и поноса, од поклисара* и од поданка свакога. И сва злоба, што се учини над црквеним људима, душеубиство и **распусть и д(ѣ)кнчь раꙁбои и рꙋка и послꙋхь** све да је црквено.... жито, вино, благо, па и **всакыа пищи** од свега даде краљевсто ми у Трескавац.... панигир на Митров-дан **да имать ѥко** и **прѣжде**, па их ослобођава *од свију «работа великих и малих.»* Душан је за свој спомен само нешто придодао, али је то све био дао Трескавцу Милутин, па сам зато овде и навео те прилоге.

Милутин је подигао **„домь светааго мꙋченика Христова Георьгиꙗ** у држави области **кычавьскыѥ"** и обдарио га као и манастир Трескавац. — И у **„држави" отьчства своѥга вьꙁдвиже многе манастире оть самога оснивания...** древња рукоположенија **родитель и прѣродитель своихь обьнавльꙗѥ и больше оть корене сьврьшаѥ. — И сьꙁда:**

а) Цркву успенија св. Богородице, т. ј. епископију *Призренску* (Левиша).

б) Цркву Благовештенија, тако названа епископија **градьчаничьска.**

в) Тројеручицу у граду Скопљу;

г) Цркву св. Константина унутра у граду Скопљу.

д) Цркву св. **Георьгиꙗ** на реци Серави.

е) Цркву св. Георгија ([1]) Нагоричанскога у области Жеглиговској.

ж) У Студеници сазидао цркву Јоакима и Анне.

з) У **Дьбрѣ** великомученика *Георгија* (у месту Ораховици) и

и) Цркву св. Никите близу града Скопља и т. д. Наши љетовничари казују, да је краљ Милутн озидао око 40 цркава. Све ове цркве он је обдарио са добрима као што смо навели о Трескавцу. Поред овога, силно је благо раздавао ништим и убогим, пролазећи у порушеном оделу по сиротињским становима: «био је отац сирота и заступник удовица.» Ове даре раздавао је од свога сопственог **„сьтежанию“** (тековине) па је слао дарове на Св. Гору, на Синај и по свима православним црквама. Најпосле, у договору са својом мајком краљицом Јеленом, братом краљем Драгутином и архијепископом Саввом III отпочне да зида у Бањској храм великомученика Стефана. За настојника постави епископа Данила, који се веома добро ра-

([6]) Унутра у цркви на десној страни:

Бжиюмь изволюнию мь сьзда се ѿ ѡснованиꙗ, а и пописа се уьстии храмь сь и поданиюмь всакимь прѣвысокаго кралѥ Стефана Ѹроша вь лѣто ѕѡкг. (6823 г. ј. 1315) **при игѹменѣ Вениамииѣ.**

На дувару има измалан неко у царском оделу, до њега женска и дете. Код мушке слике пише: „**Стефань.**“ Код женске опет пише: «**кралица Елена Комнена.**»

С поља изнад врата, на плочи, стоји урезано ово: „**Изволением божиюмь сьзда се домь стаго великославнаго мѹченика Христова Георгиѣ вь дни стороднаго и прѣвисокаго кралѥ Милѹтина Бгомь Самодрьжьцѹ всеи срьбьскои земли и поморскои при Бгоуьстивѣи кралици Симоиидѣ и при игѹменѣ Андонии вь ѕѡкг.** (6823 т. ј. 1315). **А вь ть же лѣто краль изби тѹрки.**(*)

(*) Оне своје бунтовнике — војнике — Турке.

зумевао у архитектури ([1]) и знао заповедати мајсторима како ће постављати **„стльпы и надьстльпниа и камары и прѣграды црьковьные.“** Пређашња је црква од старости била пала, па краљ и **сьздa цркву „в образь“** Студенице, **повелѣниемь** краља Милутина на **сьхранениие и на покои юго тѣлесн**, по одласку с овога света. И ту сазда не **тькмо манастырь и юдину црьковь, нь и вьсь дворь** манастирски испуни и украси, поставив царске палате, трпезарију и све остало, па је снабде добрима. По смрти је његово тело сарањено у овоме бањском манастиру, с тога се он и назиљe **«Бaньски краль.“** ([2])

V.

С најамницима је краљ Милутин савладао бунтовника сина, али му исти најамници у мало не дођоше главе. Док су ови његови најамници морали радити и ранити се, дотле су њини саратници Каталени освојили Атину и Тиву, а други њини саратници, под командом Халила, пљачкали Романију и допирали до саме Византије, а ови Меликови покрштеници морали су обрађивати земљу и ратовати за *опште*, а не за своје *личне* користи, по комади краљевој. Дошав у земљу српску, вели Данило ([3]) увидеше

([1]) — — **Sѣло имы крѣпьку и вышу мудрост о вьздвижении црьковнамь.**

([2]) Још црква није била свршена, умре краљица Јелена, и мало после архијепископ Савва III. Милутин **зьвере на зьбор:** епископе, игумане, **чрьньце** и велике властеле и то кроз *једну годину* трипут тражећи најдостојнијег човека, који би му био брат... **вьсь зьборь** с краљем изабере *Никодима и на Вознесеније* буде проглашен архијепискупом. После четири године и нешто више (од Спасова-дне до Октобра) умре Милутин у *Неродимљу*.

([3]) стр. 143.

славу, величину и богатство српске земље, па се испунише зависти, заборавише се, и почеше мислити на **вьсєчьстнѹ** главу његову т. ј. да убију краља Милутина, а његову краљевину да освоје или да се до воље напљачкају. Подобне им мисли дошле у главу од разглашеног успеха њиних саратника, који су освајали земље, пљачкали и живели у изобиљу. А ови пак кад су за време краљеве борбе са сином, — сви властелини били оставили краља и прешли његовоме сину, помогоше краљу да надбије сина и да казни како сина, тако и властелу, па мишљаху да се обогате пљачком, чега кад не добише, они почеше дисати мржњом и осветом, па се уздаху у незадовољну и кажњену властелу, да се тиме користе и да намире своју жеђ благом и богаством. Да је Србија изобиловала богаством, имамо сведоџбу писца тога времена Брокара, (1) који вели, да у Србији има у изобиљу хлеба, вина и стоке; изобилно има потока и река; има шуме, има планина, долина и равница; накратко: «све, што има у Србији све је прекрасно.... има пет златних рудника и толико сребрних; у њима раде рудари; има рудника, где се вади помешано сребро и злато. Ко освоји ту земљу имаће најскупоценије благо овога света.» Ето шта су «увидели ови краљеви најамници, и смислили да га убију, а земљу да освоје или да опљачкају, па једући краљев хљеб, **вєличахѹ** на њ га „**ковь**“, — на његову државу и на св. цркве, говорећи: «хајде

(2) Monuments pour Servie à l' histoire des provinces de Namur, de Hainaut et de Luxenburg, Tom. IV. Bruxelles 1846 pag. 423—425.

да га убијемо и све што је његово биће — наше.»([1]) «Изгубише разум» вели Данило, па се прилежно спремали да устану и изврше заверу. ([2]) И заиста се наоружају «с острим оружијем, у које се уздаху, нападоше на краља да га убију. *Тада се покаже српска властела да она више воле земљу и краља, него ли своје личне интересе.* Краљ се борио противу властеле с овим најамницима и ослањао се на најамнике. Када најамници усташе на краља, овај није имао друге војске, него се обрати «властели и одмах **полүчивь своюго отьчьства вьсечьстьныю властели и не малаго своюго сродства**" удари на побуњенике — Турке и одржи над њима сјајну победу између 1313—1314 године. И турско се оружје забоде њима самима у прси, а њини лукови бише сакрушени. Краљ једне погуби, друге по пресуди посла у заточење, а остале «и не мало **вь робьство срьбьсцѣи земли вьдасть.**" За спомен те славне победе озида цркву нагоричку, храм св. Ђорђа, у старом Нагоричу. Слава те победе разнесе се на све стране, допре до Цариграда, где је Халил већ био довео Андроника до очајања, тако, да је цар Андроник „слао и молио за помоћ свога зета краља српског» Милутина, ([3]) па у том очајном стању дозволи Филису Палеологу, да предводи војску противу Халила и ако Филис није никада ни био у рату а камо ли да је командовао војском, само на томе основу, што у подобним несрећама најбржи постају — најтромији, најјачи постану најплашљивији, најмудрији седе без хлеба, а у разумних не остаје ни

([1]) Они су имали на уму да је он сина осленио и послао у Цариград.

([2]) ..«**И лаюште ѣко пьси на питаюштаго**»...

([3]) Lib. VII cap. 10. pag. 256.

кршене паре, па ће ваљда моћи Филис учинити некакво чудо. Филис како прикупи војску и дође у логор «почне војнике соколити лепим речима, пити у њихово здравље, и радити све што пробуђује у човеку његово човечно осећање и расположење. Овим и оваким поступањем пробуди у војсци ратнички понос. Солдатима је поклањао новце, коње, оружије и пехаре; једном је отпасао свој пас и поклонио га храбром војнику, а другом опет поклонио свој нож; није хтео ничим да се разликује од војника, и обећао им, по свршетку рата, почасти и поклоне, а што је главно: није ни један покрет учинио на сент, већ после зрелог размишљања, па је сам лично први јуришао на непријатеље. Филис надбије једно оделење Халилове војске код Ксирогипса, и Турци се затворе у Херсонесу. После награде победилаца, бише послате ратне лађе да стражаре на Хелеспонту, да не би Халилу придолазила у помоћ војска из Азије. «Такво је било стање кад се појавила давно мољена помоћ из Србије, а то је било 2000 одабраних коњаника. У Хелеспонту се појави и подеста (поглавар) галатских (из Галате генуез) латина и сам драговољно понуди своју помоћ Филису, а имао је седам лађи и стенобитне машине. На тај начин, ту се прикупи византијска и српска војска», и она латинска на лађама. «Војска се разредила оделито, по племенима и народностима унаоколо градских бедема и опкопа, иза којих се крили Турци. Византинци и Латини вешти у извођењу опсаде и зналци да разбијају бедеме, разместе унаоколо града разне машине, којима су убацивали у тврдњу мноштво камења и причињавали дано-ноћно највећу штету како марви, тако и Турцима. Погибија турска постаде очигледна. Немо-

гући побећи ни на коју страну ради спасења живота, јер су са свију страна били опкољени многом војском, реше се на ово: да тајно ноћу нападну најпре на *Византинце*, јер су се били навикли да их побеђују. Кад ове надбију, мишљаху, да ће заплашити и осталу војску, и на «неко време пресећи опсаду.» Византинци опазе њино кретање, па су их чекали приправни и наоружани. С тога, кад Турци ударе на Византинце, бише надбијени и срамотни се вратише натраг. На томе се не зауставе, — притешњени опсадом, реше се, да опет окушају своју срећу и то ударањем на Србе; али и ту наиђу на јуначки отпор и пораз, и тада падну у очајање. Око пола ноћи, после једног дана, они побацају оружје и полете на лађе са пуним недрима и кесама злата: уздали се у латине и несу од њих очекивали зла. Како је ноћ била мрачна, многи (од њих) западну у Византијски логор, где им отму новце,' а њих побију. Латини су побили оне, који су њима добегли с новцима, како не би ови од њих после тражили натраг новце, а остале или издаду Андронику или преокрену у ропство. ([1])

Наш архијепископ Данило много боље казује о свези, која постоји између *пораза Мелихова* у *Србији* и *пораза Халилова* у Херсонесу. «Кад је, вели, чуо

([1]) Кад је ово било? У Strit. t. II pag. 220 стоји, да је ово било 1315 год. Међу тим Григора даље вели: «*Идуће године* био је збачен са престола патријаршког због «светотатства» патријарх *Нифонт*. Патријарх Нифонт био је изабран за патријарха у почетку 1312 год., па као светотатац био збачен Јулија 1315 год., и на његово место изабран Јован XIII Глика. Значи да је српска војска ишла у помоћ Андронику 1314 год., пошто су били у Србији поражени Турци.

Андроник за велико и славно чудо и помоћ божију у устанку и буни Милутинових најамника и њином поразу, он напише моћном краљу Милутину овако писмо: «Љубазни сине државног ми царства, чух за велику помоћ божију учињену твоме државном краљевству над поганицима и безбожницима, али ипак молим величьство твоје и богом даровану ти државу, дођи противу оставше «чести» ових некрштеника и освети христианьство од насиља поганыхь сихь.» И краљ Милутин испрати од «свога сродства», своје јастребе на „бѣжештеѥ“ (пошто их «поучио») у Романију. Српски соколи ударе на Халилове Турке тако, да «ни душа од њих не избави се на слободу», а неправдом прикупљено благо себи узеше и «јави се краљ страшан непријатељима» свима. Тада су Срби први пут пребродили Романију и приближили се Цариграду.

Ове године умрла је краљица Јелена и Милутин је саранио у њеној задужбини Градцу. У пролеће дође Драгутин на гроб материн, а краљица Каталина посети девера краља Милутина, па са Симонидом оде у престоницу Драгутинову Београд и Дабрац, и после су се обе јетрве растале у Градцу: Каталина оде у Дабрац, а Симонида у Пауне. Ово и овако пријатељство са Драгутином (јер је Владислав био једини и законити насљедник престола) и учињена помоћ цару Андронику — уништењем Халилових Турака у Херсонесу, и даде Милутину могућност, да се умеша у дела арбанашка. То се види из извешћа, које је добио 1314 год. Филип Тарентски од својих званичника, од многих барона и племића, (¹) о рат-

(¹) ...Officiales et multi barones et nobiles...

ним спремама на суху и на води његових непријатеља, нарочито да се побунио град Драч и предао се краљу Милутину. Филип отпочне тражити савезнике противу Милутина, који је постао господар Драча и свију околних земаља до р. Војуше. Поред овога, Милутин дође у сукоб и са Угарском: 12 Марта 1316 год. умре Драгутин, а Милутин заузме «краљевину» Драгутинову до р. Дунава. Владислава, пак, као свога законитог насљедника, постави за кнеза у Зети, [1] над којом је пређе владао његов син Стеван. Због заузећа братњеве «државе» и дође Милутин у сукоб с Угарским краљем Карлом Робертом, који је у исто доба био у сродству с Филипом Тарентским. У Приморју Милутин је имао непријатеља Филипа, а у Подунављу Роберта краља Угарскога, који и ступе у савез противу Милутина. У друштву с овима био је и римски папа. Ово је било најкритичније време у животу Милутиновом. На његову још већу несрећу, умре му његов највећи пријатељ и помагач — његова ташта Ирина. [2] Она је чешће долазила у Драму и тамо се проводила. И ове 1317 године пресели се у Драму, добије врућицу и умре. На жалост и укоп материн оде краљица Симонида. Царичино тело буде пренесено у Цариград и сарањено у цркви Пандократора. Саранив своју мајку, Симонида не хтедне да се одмах врати у Србију, већ захте да «што дуже остане у Цариграду.» Тим се

[1] Regest. Joan. t. I. pag. 573. apud Rayn. anno 1318 num. XXXIV. Папа пише кнезу (comes) зетском Владиславу да устане противу Милутина.

[2] Strit. II, p. 221 стања годину њене смрти 1316, али наводи и Никитину годину 1317. Ми и узимамо ову годину, јер је исте године била Симонида у Цариграду.

нађе јако увређен и озлојеђен краљ Милутин. **Папа** је проповедао крсташки рат противу шизматика **Милутина**, Карло и Филип спремали војску и **тражили** нове савезнике противу њега.

Син Милутинов пак Стеван употреби ову **прилику** па напише писмо хилендарском **архимандриту** Данилу. У писму вели: «Оче, бар ти се **сажали на** моје сузе, на моје уздисаје и моје јадиковање, **јер** сам постао сарањени мртвац; не видим божије **светлости**; препукло ми грло од многога плача и **вапаја,** а нема никога ко би се нада-мном сажалио, јер **сам** ја туђин међу туђинцима и јабанац међу **јабанцима.** Молим те, дакле, подигни **зьборь** светогораца и **измоли** ми милост код оца, да се не гњеви на мене до **конца** (века), те да не оставим кости у туђини, него **да се** вратим у његову државу. Немам речи за **правдање,** јер ме на бунт натенташе моја «*братија и другари и ухватише моје ноге у мрежу и ја преступих заповест* противу родитеља.»

Стеван је Данила од **„исьпрва“** још кад је Зетом управљао веома много волео, зашто овај и **прикупи** **зьборь** Свете Горе, који пошље посланство архијепископу Никодиму, а овај опет нађе згодну **прилику** и испроси сину «милост» од оца и краља, и Милутин, шаљући посланство у Цариград за Симониду, затражи, да му Андроник «пусти» и сина Стевана. И **„приходить Стеван са сыном Душаномь** (1) **и сь нѣкою малою уедню сконхь“**, па изишав пред оца рече: «Оче! **вѣмь те, ѩко родомь юси благь! ѩ пак, све што самь** зло урадио, то се обрушило на моју главу; ништа не тајим, — ти све знаш; крив **самь и као мр-**

(1) Душану је тада била 10 година.

твацъ самь, али немој презрети чеда поставшег од тебе.» Милутин пролије сузе, пољуби сина, рекне му „**словеса утѣшениа**“ додавши: «и ти мени опрости.»

— «Ти си, рече му син, спасао (српско) краљевство, а ја сам очи изгубио.»

Краљ Милутин дадне сину „**честь оть државе жоупы боуднмльскые, ндѣже юмоу хранити се**“ и тамо га пошље. Душана унука задржи код себе (1317 год).

Док се ово збивало у Србији, у Цариграду су Милутинови посланици од Андроника захтевали, да се Симонида одмах поврати своме мужу, иначе ће краљ нагрнути с војском на византијску царевину. Григора вели: «Љубећи ватрено Симониду, Милутин је давао највећу безбедност византијским најближим покрајинама и градовима, али је због осуства супруге био љубоморан, и много њу подозревао.» Симонида у сваком случају била је и талац мира између цара и краља.» Цар се Андроник поплаши да зет не приведе у дело своју претњу, што је врло лако могао извршити, јер је имао огромну војну снагу, па му одмах пошље своју ћер Симониду. ([1]) Симонида пак, бојећи се мужа, кад му оде, да је не убије, јер је он њу свагда подозревао, а сада противу ње још и гњевом киптио, реши се, да ступањем у калуђерице избегне живљење с њиме. Али докле је била код свога оца то није могла чинити, да не би на њега навукла подозрење, као да је он знао за ту њену намеру, јер њен отац о томе није ништа знао, па да не би покренула краља да с војском удари на њега. С тога је до града Сереза пу-

([1]) Вели, да јој било 22 године, а у самој ствари она је имала 25 година.

товала у обичним аљинама, ту се пак у Серезу дуже задржи, па купи од некога потајно калуђеричко одело, и једном, ноћу, у исте се аљине обуче. Изјутра, кад се изненадно у калуђеричком оделу појавила, она пренерази и узнемири бивше с њом Србе тако, да се они нађу у крајњој невољи, па, бојећи се свога владаоца, хтедну с њом одсудно да поступе: или да поцепају њезино калуђеричко одело и да је противно њеној вољи одведу мужу, или да је убију, како не би оставили у животу ону која би мучила и парала жалошћу његово срце, ма како на далеко од њега живела. Но њезин брат по оцу ([1]) — деспот Константин, који се ту десио, поправи ту ствар из бојазни, да Милутин неће остати равнодушан према таквоме њезином поступку. Константин, дакле, силом поцепа њено калуђеричко одело, преобуче сестру у обично одело, и предавши је Србима заповеди, да је што брже одведу њезиноме мужу, не пазећи на то, што она није хтела ићи, нити обраћајући пажње на њезине сузе. ([2]) Тако ту ствар представља Григора. Ми немамо узрока да му не верујемо, само држимо, да ту неће бити само од стране краљеве ватрена љубав према Симониди, што ју је он тражио, нити опет чиста мржња на мужа од стране Симонидине, него ће поред «љубави» Милутинове бити узрока код Милутина и таоштво Симонидино, да не би цар Андроник ступио у грозну коалицију, која се спремала противу српског краља, а од стране Симонидине опет ће бити страховање од повраћеног краљевог сина Стевана, у чијој горкој судбини није

([1]) Константин син прве Андроникове жене Ане (Угаркиње), а Симонида је од друге Андроникове жене, Ирене.

([2]) Lib. VII cap. 2 p. 277, 278 и 279.

била беспрекорна Симонида, јер је она — како вели Цамблак — била један од узрока, да отац ослепи сина, који се већ пре њеног повратка био с оцем измирио и настанио у Будимљу. Тек после повратка Симонидиног Милутин је био сигуран, да Андроник неће ући у коалицију против њега. Осигуран с те стране њему је ипак грозила опасност од савезника, а нарочито од главног покретача тога предузећа римског папе. Папство је било незадовољно на „браћу краљеве“ још од онога времена, када не би ништа извршено, на чему се радило, приликом уговора са Карлом Валоа, и папа Климент V изађе из стрпљења по смрти краљице Јелене, која би сарањена у својој православној задужбини Грацу 1314 год. па исте године и поче проповедати крсташки рат противу српске краљевине. Препоручујући католицима и католичким владаоцима да крену војску противу «шизматика», папа им обећава велику награду и опроштај грехова. (¹) На то Каталоњани заузеше Приморје Маћедоније, али Милутин не само да је у Србији савладао побуну Турака, него пошље помоћ своме тасту, те он савлада Халила и његову војску, па је много јаче могао отпочети рат противу Каталоњана. По смрти Драгутина 1317 г. Милутин је заузео краљевину сремску, и дошао у сукоб и борбу с угарским краљем, који је имао претензије на исте земље, и јави папи Јовану XXII, да је настало најугодније време, да се Србија потчини Риму. (²) И папа Јован XXII заиста разашље посланице како онима, који треба да се крену у борбу противу «шиз-

(¹) Annal. Reg. Hungar. Geor. g. Pray, t. VII, 11, Clem. lib. IX, epist. CCXII. Apud Rayn. an. 1314 и XIII.

(²) Pray. t. II. 13.

матика» Милутина, тако и српским самодржавним властелинима, на које се уздао, да ће се побунити противу краља, на име, арбанашким и српским велмужима: «Велика туга и жалост је нас обузела, кад смо чули, да се ви налазите под влашћу краља Рассије, који је не само шизматик, него и највећи непријатељ вере Христове; да сте под влашћу тога најстрашнијег звера међу свима зверовима и прождрљивога тиранина вашег.» Даље говори, како се он нада, да ће њега (папу) слушати као деца латинске вере, па вели: «не бојте се нимало (тога) шизматика», него се уздајте у римску веру. ([1]) После овога писма, «владалци» Приморја српски и арбанашки договоре се између себе, да се спомажу, и да се потчине папи, па се удруже са онима, који ће као крсташи ратовати противу Милутина, а то су били: Филип Тарентски, Роберт краљ угарски, Младен бан босански, Ментула Музаки граф Клисуре (*Κλεισουρα* а то је на граници средње Арбаније и Тесалије), Андреја Музаки, севастократор Арбаније Владислав Коновић и кнез Дукље Владислав син Драгутинов. ([2]) Из папског писма види се, да су се многи српски и арбанашки «владалци» били дигли, јер папа вели: «Да су они збацили иго тиранина, и тим самим доказали и своју оданост римској цркви, која је готова вазда да притече у помоћ својим синовима, нарочито кад се они налазе у нужди и невољи.» ([3])

([1]) Joann XXII. t. I. ep. VII apud Raynal. an. 1318 num. XXXV. Farl. VII, 64.

([2]) Regest. Joann. XXII t. I epist. 74 Apud Raynal. ann. 1318 num. XXXV. Њега папа позива да устане противу краља Милутина. Regest. Joan. t. I. pag. 573, apud Raynal. ann. 1318, num. XXXIII.

([3]) Farl. VII. 64.

Савезницима се придружи још и деспот Епира и Етолије. Тома. [1] [2] Краљ се угарски већ покретао, а ови савезници у Приморју устану и нападну на

([1]) За онога Тому деспота Епира и Етолије, била се удала старија кћер насљедника — цара Михаила, — *Анна*. Овога Тому убије његов синовац *Јован* (Иван) и узме за жену његову супругу Анну 1318 године. вид. Грег. књ. VIII. гл. 1. Овоме Томи писао је папа Јован XXII. да устане противу Милутина. Histor. Franco-Buzant. I. 6. n. 27 Ducange. Друга кћер Михаилова Теодора удала се за Светослава.

([2]) Извск. у Ал. Макушева стр. 38. У овоме уговору од 1318 год. спомињне се из тога времена ова породица, која врши значајну улогу у догађајима арбанашким. Родоначалник ове породице био је Јован (Иван), који се спомиње 1280 год. он је имао титулу севастократора и владаоца обо Музакије са престоницом *Београдом*, Селеницом, Томорицом, Скрапаром, са облашћу *Опари*, оба *Девола* са градовима: Воскопоље (Vescop), Нестрашала, Горица и Касторија између Шкумбе и Војуше до мора. Под њину власт потпадале су ове земље: Carigna (сада Carvina), Giossi — Singuetta (код Авлоне), Basti (Баштина), Miliota, Le due pietre, Dardasi, Трkoтиња, Serchi, Midegni, Lereci, Duscari, Festazzi, Boci, Maserechi, Lodani, Mariani, Ceriasceti, Savoiana, Deviola иначе ***Πλέσσα*** = Девол, Пљес, Пљеша.

Јована насљеди његов син Теодор I Дугокоси, а после његове смрти постане севастократором Епира са свима земљама Теодоров син Андрија (1318—1348) и овај се Андрија спомиње у уговору од 1318 год. Онога Андрије жена, Јевтимија, била је кћер севастократора Павла, владаоца Горе (Горани у Шари). Најстарији Андрејин син *Гин I* оженио се са *Свином*, ћерком *Матеранга Арианите Комнена*; кћер Андријина а сестра Гина I — кир — Анна била је удата за *Кропу* господара Охриде (Mon. Serb. Mikl. стр. 181). Ранковић... сродник (краљевића) Марка, а зет жупана Ропе 1370. Кир Аннина сестра *Комита* била је удата за *Балшу I*, господара Зете и Поморја. У рату са Милутином сви су ови помагали Андрији Музаки или Мусаћу (вид. Rad. V стр. 25). Налик су на Мусаће *Дукађини*. Родоначелник ове породице био је дука Гин (Ђорђе) Танус (око 1281 г.), који је имао опширне земље у току Црног Дрима и р. Мати. Њему је припадало Задримље, Фанди, Црна Гора (Малисори),

Драч. па га опљачкају. Чинило (¹) (вид. прим. стр. 260 се, да се краљ Милутин неће моћи одржати противу толиких и таквих непријатеља, и да му грози неминовна погибија; но он се нађе и у таквим неприли-

Пулати и Флати са замком Флет и са градом *Сати*. Те се су земље називале у XV веку *Дукађином*. Ђорђе или Дукађин био је савременик Андрије Мусаћи.

Иза р. Девола биле су земље *Арианита Комненовића: Чермница, Мокина* и *Спатанија*. Године 1325 ове земље спадну под власт Филипову, т. ј. сина филипа тарентског. Њега насљеди 1332 г. његов стриц Јован херцег Драча и краљевине Арбаније.

Сва ова племена Арбаније нападају на византијску царевину. Византијски писци описују их као дивљаке, који немају градова, него љети живе у брдима, а зими у равницама. Њино благо, то су стада стоке. Живљели су племенским склопом живљења под управом кољеноначелника и арали мирне суседе.

Нека племена око *Девола, Колоње* и *Охрида* потчине се византијском императору 1328 год. Исто се тако потчине императору византијском 1333 г. ова четири племена: **Ἀλβανοὶ, Μαλακασιοὶ, Μπουΐ** (т. ј. Боји = Бојки) и **Μεσαρέται**, на броју 12000 људи. Живљела су ова племена у тесалским планинама. (Кантак I. 279 до 280).

Албанци су давали Византији само војнике. Године 1335 Арбанаси опљачкају околине Београда и Кањине и упадну у византијске покрајине; највише су од њих пострадали: Београд, Кањина, Скрапар, Клисура и Томор. Године 1336 надбије их млађи Андроник код Драча, на Драч опљачка; захвати у ропство Анну удовицу Јованову, који је владао над Етолијом и Акарнанијом, освоји Епир и постави над њиме за управитеља Синадина. По градовима смести грчке гарнизоне. Син овога Јована, Нићифор II, умакне кнегињи тарентинској Анни, мајци и старатељци Карла херцега драчког и јави о покрету у Албанији и о освојењима Андроника млађег.

За овим се појави у Албанији краљ српски Душан (1337), и протера из Епира Грке, у сљед чега Роберт саветује у писмима бољаре, *да отпадну од рашког краља, узурпатора албанске краљевине* и драчког херцегства (a rege Rassie regni Albanie et Ducatus Duracii) да се поврате под његову власт, обећавајући им по-

кама, па га и саме околности спасу: у Угарској плане буна, и Карло Роберт морао се вратити, да савлада ту побуну; у Зети краљ ухвати Владислава и стави у тамницу. Најопаснији су му били Каталени — та права

слати војске у помоћ (1337). Због тога пошље им ради договора ритера Сарду и судију Конрада капуанског. Свима разбојницима било је дозвољено, да ступају у службу Карла деспота драчког. Млађи Карлов брат *Лудвик* буде постављен за наменика и војсковођу у Албанији, и да закључи савез са месним властелинима. Њему се најпре придружи *Андрија* Мусаћ деспот Албаније, под овим условима: 1) Херцег Карло и његови насљедници да живе у Албанији, и да бране бољаре од нападања *бунтовника и вараара*; 2) Даје се опроштај Андрији и његовом роду; 3) потврђује све *обичаје* и *законе* у краљевству Албанији; 4) Андрији и његовој деци потврди сва имања и титуле и 5) Андрија даје у залогу своја два сина Теодора и Јована. Андрија да помаже Карлу да се попне на престо албански.

Године 1338 Априла 15, Карло закључи уговор с Анном херцегињом драчком и са кнезом Танусом Топиом (Tanus comes Topla); потврди му дохотке од солила и ону земљу, коју му папа поклонио кнежину Амаст) до р. Шкумбије (comitatus Amaetusque Scampiam).

Године 1349 Драч је још припадао Анжујцима. Карло драчки био је кажњен у Аверси 1347 по заповести Лудвика угарскога, а Драч насљеди жена кажњенога Карла, *Марија*. После ње, њезина старија кћер *Jованка*, која преда своја права на Албанију своме мужу Лудвику-де-Бомону, сину Филипа IV наварскога (1366). Овај је био смислио acquirere totum Regnum Albanie и 1372 г. пошље у Арбанију хиљаду Гаскоњаца под командом ритера де.Куси, али идуће 1373 г. умре, а де-Куси прода Драч за 6000 дуката Ђурђу Балшићу.

Из историјских података очевидно је, да се словенско становништво одржало у *градовима* и *селима* покрај мора, у басену Дрима и код Охрида. У брдима живљели су дивљи Арбанаси под управом племеноначелника; они и покоре словинске покрајине и од друге половине XIV века реч *Словенин* добија значење *склава* (роба), и само *Словенин* може бити роб, на место српске властеле долазе месне племенске старешине. Арбанаси од Срба усвоје законе

папска војска, у коју се он поглавито и уздао. Он су већ били заузели Епир, а папа Јован XXII понове пошље посланицу цару немачком Фридриху, пољском краљу Јовану, херцегу аустријском Леополду и Хенрику херцегу хорушком, да се сви крену као крсташи противу Милутина. Краљ Милутин опет као велики војсковођа, из Зете удари на праве крсташе и протера их из Епира, а остали владаоци несу били расположени да обнављају крсташке ратове, јер је сваки имао преча посла код своје куће. Остану само

и *обичаје*, стане се, и почну усвајати словенски језик. Место моћне српске властеле излазе на видик арбанашки родоначелници и њин се број умножио у XIII и XIV веку. Арбанаси су били просто дивљи пастири. Српска племена обраде земљу и отпочну грађански живот у градовима. Родоначелници арбанашки као војне старешине под командом српских или анжујских владара и излазе на површину и заузимљу место српске властеле, па арбанашки елеменат претопи у себе српске оазе.

([1]) M. W. Batinić: Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini. Leipzig. I. p. 44 између осталога о краљу Милутину вели: »Даначе оженив се са цариградском кнегињом Симонидом, још се тешњом везом прикопча владаром босфорским, тим пако и *грчком расколу* уништивши лијепе наде римских папа..... папа Јован XXII 1318 г. (у посланици) на велможе Албаније и Дукље (могао се) тужити, да је Милутин *јавни разбојник (?!)*, *непријатељ вјере* Христове и неподносљиви *тиран*.« Ове наговара папа да замишљено ослобођење испод Милутинове власти изведу. Пак доиста г. 1320 великаши Маћедоније и Србије сподобију оружије, рат пако објави му и угарски краљ Карло и Филип кнез од Тарента, у којем *подлеже Милутин, те признавши угарско врховничство и прешав на католичанство, слиједеће године премину*, оставивши круну нећаку Владиславу сину Драгутинову.«

Из подвучених речи може се видети *слепило*, *мржња* на православље и лаж да се Милутин полатинио. Ова књига Батинићева, веома јарко показује, колико је римски двор зла Србима урадио. То исто и дан данн траје.

они пљачкаши Каталоњани у Приморју Маћедоније као „папини крсташи", и краљ на позив свога таста императора Андроника ([1]) **„повелѣ сьбраномь быти вьсѣмь воıемь своимь, ıеже дрьжавы ıего, и иȥбравь великоимените властеле своıе"**, па **„ихь поустн"** са својом војском, а на место „себе" постави војводом Новака Гребострека. И ови соколи **„ıакоже и прѣвıе"** оду у државу царства грчког до града Хераклеје. С њима је Милутин послао својих најамника 2000 Кумана. После победе над непријатељима (папским Каталенима) у Европи, један део војске поврати се натраг, а Кумани са оделењем Срба **„вьлѣȥьше вь дрѣва"** (лађе) препловише море, искрцаше се у Анатолији, па отпочну ратовати противу **„беȥьбожьныих."** Ово ратовање у Анатолији продужило се 1319 и 1320 године. Повраћену српску спомоћну војску Андроник не врати у Србију, него је стави под команду знатног двадесетпетогодишњег византијског војсковође Сиргијана. Овај знатни војсковођа био је пореклом по матери од царске породице, а по оцу — син знатног Кумањанина. Још као младић прославио се успесима у наукама, нарочито у војној вештини. Надмашавао је све остале војводе способностима, порастом, умом и смелошћу. Андроник га постави војводом и управитељем маћедонске области, пограничне са Илириком (т. ј. Милутиновом краљевином). Био је храбар, издашан и није хтео имати ништа више, него ли су имали његови војници, а тим начином тако придобије за себе војнике, да су они на његову заповест готови били ићи у огањ и воду.

([1]) Жив. кр. и арх. стр. 146: Ово *друго* слање помоћи Андронику било је **»не по мноȥѣ времени«** после онога првога слања помоћи противу Халила и његове дружине.

Вазда присебан и умешан знао се наћи у свима приликама, изађе на глас као највећи војсковођа. Собом је био изванредне лепоте. Он и наруши услове мира са суседним Србима, Етољанима и Акарнанцима» [1] и зада много посла империји. Због тога Андроник и збаци га са звања, [2] али задржи Милутинове Кумане. Увређен краљ Милутин како због «нарушења уговора», тако и због задржања његових Кумана, пошље посланство своме тасту Андронику старијем (деди). Ствар је била у овоме, тако приповеда Кантакузен: [3] «Кад се (она чета) завереници били поплашили од свога предузећа, приспе Андронику старијем Милутинов посланик калуђер *Калиник*, пореклом *Србин*, да пита таста: зашто краљеву војску, а то је око 2000 Кумана, послатих му у помоћ, већ не враћа у Србију? Овом приликом *Калиник, као рођени Србин и вешт дипломата*, увиде, да се његов краљ може дивно користити свађом млађег и старијег цара, и да може наплатити оштету за спомоћну војску, а овом приликом, да се наплати са старијим Андроником, што му, под разним изговорима, није повратио војску, па и смисли, да се користи догађајима у византијској царевини.» А она опет чета млађег Андро-

(1) Gregor. p. 288.

(2) Сиргијан подмити цареву околину, добије исто звање и смисли, да се прогласи самосталним владаоцем, али га ухвате и затворе у тавницу. Сиргијан опет не само да се курталише тамнице већ га поставе за тутора млађем Андронику, да овај не би утекао. Тада он и намисли план, да завади деду и унука, а да задобије себи неки предео «у државу.» И успе у намери т. ј. завади унука и деду, па онда он, Андроник млађи, Синадин, Кантакузен и Апокавк саставе чету, да се докопају власти и да поделе царевину у „државе."

(3) Млађи Андроник (унук) утекне војсци из Цариграда други дан васкрса, 20 Априла 6829 т. ј. 1321 године. Grig. стр. 307.

ника смисли, да се користи краљем српским, па како се интереси српског краља и интереси млађег Андроника подударали, они се брзо пронађу, и Калиник се *потајно* састане с млађим Андроником, који се са раширеним рукама ухвати за ту прилику и једва дочека, да поведе разговор са Калиником о савезу и пријатељству са Србијом. На томе састанку (са Калиником) узајамно утврде уговор и пријатељство са заклетвама, па пошљу краљу посланика, да га придобију за тај савез и пријатељство, што је лако било постићи јер је *краљ оно исто мислио што и Калиник*. На том је састанку утврђено, да Сиргијан преко свога посланика изјави краљу Милутину, своме старом познанику, *пристанак млађег Андроника на савез* с њиме. Сиргијан најживље замоли краља да напусти Андроника старијега и да с војском упадне у Маћедонију. Милутин је опет вребао сваку прилику да прошири своју државу у томе правцу, па и обрече изасланику Сиргијановом сваку помоћ. — Краљев посланик, *Србин Калиник*, у исто доба изврши оно, ради чега је био послан старијем Андронику, па на основу новосклопљеног савеза са млађим Андроником и *нових планова*, весео и радостан похита из Византије своме краљу с тврђим уверењем, да ће краљ његов уговор и савез с млађим Андроником примити, и одмах с војском у Маћедонију ући и у њој се угњездити. Андроник млађи опет, ослањајући се на помоћ краљеву, 20 Априла 1321 год. и умакне из Цариграда у правцу к Адријанопољу. Његова чета т. ј. завереници прогласе по тракијским градовима и селима: „*слободу од плаћања данка*" те задобију за себе сав свет, који до Христопоља устане, наоружа се и прикупи се око млађег цара противу ста-

ријега. У царевини завлада стање мутне воде, где се није знало за никакав ред: «и демагози и старешине градова, и очеви породица, и старешине трговачке, и судије, и руковође калуђерског живота и сви, као по заповести, предаду се бестидном живљењу и поступању, и нико ништа уљудно није хтео да уради» вели Григора (¹) и «у мах се све преврнуло наопачке.» На све стране, по Тракији, разлупају касе и између себе поделе новце. У Адрианопољу се прикупи огромна војска свију родова оружја: коњица, пешадија, стрелци и праћкаши, спремајући се да ударе на Цариград.

Старији пак Андроник дознавши, да је његов унук побегао, сазове на сабор владике, које су биле у Цариграду (патријарха није било, јер је умро 19 Априла исте 1321 год.) и тај сабор баци анатему на Андроника млађег. Завереници су опет склапали савезе, јер осим краља Милутина, они придобију на своју страну и владаоца блгарскога Светослава. Кретањем војске управљао је Сиргијан. Краљ Милутин по доласку Калиника схвати, да је дошло време, да захвати у своје руке читаву царевину и склопи нов савез, да изнурену империју обори. Он ступи у савез са Светославом, са Томом деспотом Епира, Етолије и Акарнаније, и са владаоцем Тесалије, да клонећу се паду царевину освоје. Андроник се старији поплаши војске млађег Андроника, а Сиргијан опет увиде погибију царевине припремљену краљем Милутином, па кад му предсташе посланици старијег Андроника: делфијски митрополит Теолипт и мати његова, оба се цара измирише и поделише овако

(¹) Ib. стр. 308.

царевину: млађи да влада независно Тракијом од Христопоља до Регије и до Цариграда и добије Маћедонију, коју подели својим привврженицима, а старији да води спољну политику. «Мир се сврши измећу оба цара — вели Кантакузен: «без краља Милутина,(¹)» који се за рат спремаше. По речма Григоре, (²) само је једино Бог сачувао империју од «погибељи.» «Из броја оних, који са свију страна хитаху да *погубе* царевину» Бог их је «поразио смрћу, како не би они царевину, изнурену грађанским ратовањем, која беше налик на пребијену трску, бацили у бездану погибели. И умре краљ Милутин. Умре Светослав. Тому уби његов сродник Јован, а умре и господар Тесалије. Милутин је, дакле умро, кад се спремао за поход, да обори византијско царство,

О смрти Милутиновој очевидац Данило вели, да се око Милутина налазило у Иеродимљу кад се разболео «**мало уедь нѣкоторихь властелиуниħа** земље српске.» С тога морамо мислити, да су се у српској краљевини тада десиле такве неприлике, које су Милутину не само стале на пут да не обори Ромејско царство, него су му ускориле и смрт. Данило овако описује смрт краљеву: «После Спасов-дана (³) **и врѣмени нѣкоторомоу настоіештоу сь убо... краль вьпаде вь лють недугь, и болѣти нач҄еть вь царьскомь своіемь дворѣ.. Иеродимлю и прораѕумѣ да не хоштеть гонеѕнути**

(¹) Ib. cap. 8.

(²) Ib. 310.

(³) Архијепископ Никодим, кога краљ Милутин од велике љубави и поштовања назива братом, постао је архијепископом 1317 год. на «Вознесеније Христово.» И пошто се навршило Никодиму 4 године архијепископовања и настало «неко време» краљ Милутин разболео се.

сьмрьти (т. ј. да ће умрети) **вь болѣзни той сиꙗ болѣзнь јего ꙗко вьнезапу јему бысть, и вьзлюби вьсе суште тоу.**" И тако после Спасов-дана, кад је неко време настало догоди се Милутину **вьнезазапоу** т. ј. изненадно **болесть** и онда почне боловати у свом царском двору у Неродимљу, и тада увиде, да неће ту болест преболети, него ће од ње умрети. Од све прилике Милутина је ударила капља, да је од тога боловао (**сиꙗ болѣзнь вьнезапу бысть**). Доцније се болест понови и кадму дође „**епископ**" из Бањске Данило, и почне му говорити, али он није могао да одговара: **језыкь бо јего сьвезаль се бѣ.**" И ту Данило затекне краља «**сь малою уедню нѣкоторыхь властеличикь земле срьпьскые**", [1]) а то ће рећи, властела није била с Милутином, него негде на другој страни, код некога другога, који је већ био проглашен крљем. У земљи су били завладали метежи и буне. Краљ издане (²) и Данило у вече почне да чита опело „**и многу метежу и мльвѣ не малѣ бивьши и сьметенню вь врѣме прѣдставленнꙗ** краља Милутина и **ратемь и плѣнованню многу оть сујемудрьных вои, ꙗко сьражати се пльком међу** (³) **собою хотеште једини оть другыих вьзети богатьство ихь...** због краљеве смрти и страха од насиља и метежа, у краљеву двору дигне се многи плач и **вьпль** од туна стојећих.» (⁴) Данило по обичају краља ожали и оплаче, па заповеди да спреме «колесницу» и ухвате у колесницу најбоље коње, положе на колесницу краљево тело и понесу у спремљену краљем гроб-

(¹) стр. 156.

(²) 29 Окт. *Ондашње* 1322 год., јер се онда почињала година 1 Септембра), а данашње 1321.

(³) Разне странке,

(⁴) Ту је оплакао свога деду тринаjесто-годишњи Душан.

ницу у храму св. Стефана у Бањској. Оно мало властелчића и Данило крену се у спроводу, али на „**многих мѣстѣхь плькомь вои ѥвлюющимь се**“, да опљачкају оне, који буду пратили краљево тело, јер „**великь метежь бѣ.**“ Данило са игуманом Саввом и клирицима положе тело у гробницу, и разиђу се одмах „**вьсакь кь свои си**“ — злу бурју **вьлнениꙗ** препливасмо (1) — вели Данило. Године 1325 краљево свето тело буде постављено у ћивот пред олтаром. Кад за то чују у Цариграду, краљица Симонида пошље златно кандило да гори над ћивотом, и златна платна, којима покрију св. мошти Милутинове, па и сама ступи у калуђерице. Умрла је у Зихнијском манастиру близу Сереза у храму св. Јована Претече и ту је сарањена. (2)

---

(1) После $2\frac{1}{2}$ год. т. је у половини 1325 г. игуман Савва и духовници откопају гроб, и нађу тело свето **ꙗко ни ѥдиномоу власоу гꙗави ѥго отьпавьшоу**, мету га у ћивот пред олтаром где лежи „**до сего дьне**“ — вели Данило. За овим је тело краљево било пренесено у Призрен, а из Призрена у Софију, где и сада почива.

(2) Ову је цркву тако рећи изнова подигао доцније Душан и постао њезин ктитор.

Стефан, Владислав II, краљ VI, Немања VII.

(Од 29 Окт. до 6 Јан. 1322 год.)

У тежњама моћне властеле да ограничи самодржавну краљевску власт; у дежевском уговору, по ком је Милутин проглашен краљем и у његовим браковима, налазе се узрћци грађанскога рата, који настаде по његовој смрти.

Велика властела била је главна сметња уједињењу српских племена. Немања победи самодржавне властелине и оснује државу под неограниченом влашћу самодржца. Он сам без договора с властелом поклања села манастиру Хилендару (1). Први краљ Стефан даје земље и села архијепископији Жичи **сь прѣвьзлюбленимь сиnомь** Радославом својим **намѣстникомь**; (2) лично сам даје прилоге манастиру св. Богородице на острову Мљету. (3) Краљ Владислав I сам прилаже земље и села св. Николи на Врањини. (4) Краљ Милутин као самодржац дарује манастиру Хилендару земље, села и људе. (5) Само једном приликом његов дар потврђује (6) архијепискуп

(1) Mikl. mon. Ser; 5 и 6.
(2) Шаф. Pamat. стр, 6.
(3) Mikl. Mon. Ser. 9.
(4) Id. 26.
(5) Id. 57, 58, 59, 65, 66. 73, 74 и 75.
(6) Id, 77, 78. 79—82.

Савва III. Краљ Дечански лично сам потврђује дарове својих предака или даје прилоге од свога имања, како се види из повеље манастиру Хиландару. (1) У другој повељи митрополији Левиши, наводећи како су људи у краљевини или *слободни*, или су *властелски* или су *црквенски* или су *краљевски*, даје прилоге истој митрополији од свога имања са превазљубљеним сином Душаном год. 1327. Манастиру пак Дечанима 1330 г. даје прилоге у «договору с архијепископом, свима епископима **и всего с'бора срьбскаго.**» (2) После Дечанскога, наши владаоци чине прилоге манастирима у договору с «збором српске земље.» Види се, да се десила некаква промена у државном српском склопу после смрти Милутинове. Дечански је први изрекао византијску реченицу: **„Богом царие царствоують и мучителие дрьжеть землю.“** (3)

Исто тако сами су наши краљеви издавали законе, нарочито први краљ српски и краљ Милутин. Душан пак издаје законик у «договору са свештенством и властелом великом и малом.»

Немања је установио насљедство прворођења (примогенитуру), али је наше обичајно право насљеђа било тако дубоко усађено у нашем народу, да се примогенитура није могла да одомаћи у нашој историји. Већ је Немањин син Стефан морао бранити тај завет очин и у крви угушити тежње обичајног права. Истина, њега насљеди његов најстарији син Радослав благодарећи утицају св. Савве, али примогенитуру «разбојнички» поруши Владислав I. После

(1) Id 86, 87.

(2) Гласн. II одељење. књ. XII. 1880. стр. 3.

(3) Ib. 103.

Владислава насљедство не пређе његовоме сину, него брату Урошу I. Уроша насљеди болешљиви Драгутин као најстарији син, али га властела примора да уступи престо млађем брату Милутину, под условом, да краљевски престо насљеди по смрти Милутина, најстарији *законити син Драгутинов Владислав.* Овде се говори први пут о легитимности примогенитуре у нашој историји. И заиста, да се одржао на престолу Владислав II, у српској би краљевини била уведена у живот примогенитура насљедства престола, али властела није била за ту монархичку мудру установу. Истина црква са свештенством била је за примогенитуру, али је светска властела била јача и моћнија, с чега краљ Дечански и вели: «*избран* [1] *бих*» на престо. Значи, да је властела одржала победу над краљевом влашћу и избрала краља по мимо законитога насљедника. Тек после ово неколико речи биће јасније даље излагање наше историје.

Према дежевском уговору, по смрти Милутина дође на престо Драгутинов најстарији син, *законити* [2] *насљедник престола Владислав «краљ.»* Он је био ожењен венедичанком Констанцном. Како се налази и Владислав у броју оних, које папа подстиче противу краља Милутина, морамо мислити, да је он већ био устао да заузме престо, кад му је

(1) Душан поклонио добра св. Николи у Добрушти зато, што је насљедио престо, што није хтео његов отац говорећи: **„іако не бити ми наслѣдника столоу отьчьства моего«,** као што Дечански није дошао на престо по праву насљедства, него дошао на престо «избором.»

(2) Pachim. t. II. lib. III, pag. 273.... metus a fratre majori Stephano....... pag. 274.... legitimos educans liberos etc. pag. 286.

стриц боловао у Неродимљу. Да Владислав насљеди престо, то је било и по уговору, и законито и у реду. Али Константин син краља Милутина, ког му је родила сестра Светославова, није хтео уступити своју очевину ништа немарећи што је рођен у незаконитом браку. И он објави своја права на очин престо; прикупи велику војску **аще же и оть приближающих се прѣдѣл не малоу** [1] **помошу приѕвав** устрми се противу краља. На страни Владислава био је уговор, закон и право. Уз њега, као уз законитог насљедника и пристане властела. Али је он био веома велики тврдица и човек суров.

На слепога сина Милутиновога није нико ни мислио, него се одпочне грађански рат између законитог насљедника Владислава и узурпатора Константина. После многог «ратовања и пљеновванија» ствар дође до одсудне битке, која се догоди у призренском округу. У крвавој битци изгине много ратника с једне и с друге стране. И Константин допадне тешких рана, западне у руке краљу Владиславу, који поступи са својим братом од стрица сувише нечовечно и сурово и тиме тако поплаши привржденике Константинове, да се они од краља ничему добром несу могли надати. Феслер [2] вели: По смрти Милутина (1322) дошао је на престо, по *вољи бољара*, његов синовац Владислав, а по *Милутиновој жељи* требао је да дође на престо Константин. С тога се изроди рат између браће. Константин буде ухваћен и по заповести Владислава обешен па преструган.»

(1) Гласн. XI. Ову је помоћ добио из Блгарије од својих матерниих сродника.

(2) Fessler, Geschichte von Ungarn. II. Auflag. bearbeitet von Klein. II. 133.

Овај ужас озлоједи бољаре, плане контра буна и многи се од њих искупе око слепога Стефана Дечанскога. Дакле, тек после пораза Константиновога јавља се на бини наше историје најстарији син Милутинов Стефан, о коме као о слепоме кнезу није нико ни мислио до смрти Константинове. Поред овога суровог поступка Владиславовога, он се одликовао тиме, што је био велика тврдица. Од њега се властела није могла надати даровима и поклонима. И тако приврженици Константинови прибегну од страха слепоме Стефану, а приврженици Владиславови напусте га због његовог тврдичлука. Овоме морамо додати још и то, што је и српска архијепископија такође била противу Владислава. Кад се више свештенство и властела прикупила у Будимљу код слепога Стефана и предлагала му престо, он се веома вешто користио тиме, што су га држали за слепог. Он скине повез с очију и рече **кь соущиимь сь нимь: „азь слѣпь бывы и се нынѣ вижоу.“** ([1]) **„И промьте** се тај глас т. ј. да је Бог повратио очни вид Стефану по свима «државама» земље српске. И са свију страна течаху да виде то чудо. Па и **„сильноимениити“**, дођоше Стефану. И људи партије Константинове **„оуклангають се кь Стефаноу.“** Па и ко се смео одупрети божију промислу и вољи? И сви **окрьстные** кнези послаше му многе дарове. И засија Стефан као неко сунце. Тада признаде Стефана и «начелствујушчи церквам» т. ј. архијепискуп Никодим. Стефан се крене

([1]) Данило стр. 168: **«яко не до коньца видѣние очию его отьято емоу бысть.. сьхрани емоу зѣнице тѣлесныие.“** Значи, да су му очње зенице и вид биле очуване, али бојећи се да га не ослепе: **«никомоу же таковаго видѣния (не) вьзвѣсти, яко да некотора пакы злоба приложить се емоу“**, (стр. 169)

из Будимља. И «предусрета га **светителствующи**» архиепископ Никодим, уведе га у архиепископију пећску унутра у цркву, и узев царски венац својим рукама увенча Стефанову главу „**савршенна показав наиритьскыимь вьсѣмь езыкомь** прогласи га краљем.»

Савременик и очевидац архијепископ Данило јасно каже: Стефану дође победа не од њега самога, него од Бога „**на врагы его и соупостати зьлоую мысль съвѣштающе вь срьдьци своемь на отьчьствие его, рекьше срьбьскоую землю; такови вьси низлагаеми** Владислав[1] **и оумрьштвлаеми** (Константин) биваху. Бог је помогао Стефану због претрпљених страдања у младости, **иже не оуташе се вь родь оть уедь сихь.** Даље вели: **зьлоую боурю вльнения прѣплоувьше, елико житиа сего гыбѣльнааго вьса нестроина,** па додаје **изволениием божиемь приеть прѣстоль** ([1])... **сынь его Стефан.** За овим набраја, да му је дана Богом Соломунова ширина **оума и гльбина премудрости,** сила и крепост Константинова због победе над супостатима. **И семоу прѣвисокомоу** краљу сину Милутинову **въ помошть и побѣда неизглаголана оть Бога на врагы его и соупостаты** такви бише низложени или убијени. Из свега овога јасно се види, да је по смрти краља Милутина у Србији пламтио грађански рат; да су се *војица борили*; да је Стефан живео у миру и тишини; да није био слеп; да се око њега почели прикупљати «*силноимените*», и да је тек после преплољене зле буре волненија Господ изабрао Стефана за краља. Још остаје да наведемо, шта сам краљ Дечански говори о своме ступању на престо.

([1]) Ib. стр. 171.

У најстаријој ([1]) познатој повељи од 1325 године Стефан најпре говори, како је Бог прославио његове претке „паче всехъ царь земалних на земли и на небесныхъ“, па вели: „отъ нихже племене и азь и з б р а н ь бихъ-Степань милошћу божијом краљ“ и т. д. **сиимь же и сьнаследникь истини... повелѣнием и судомь божимь** и т. д. Повеља је писана у Пологу, где је присуствовао и „**жупань Братко**“, брат од стрица краљев у 4-ом појасу. Опет у акту своме од 1326 ([2]) г. вели: да су навели отца му на дјело страшно и неподобно **ѡко неоудобь чловѣку вь умь вьспрнети, ни ушима слышати свѣта очню моею лишити ме. И вь Константинь грѧдь вьдати ме вь заточение и сь чеды моими предати ме дрьжати вь руцѣ цара грьчьскаго кур Андроника, рекше ѡко не ѡвити ми се по семь имени моему на земли. ни чедомь ([3]) моимь.... Но Бог: поставиме ѡко ц а р а и в л а д и к у и к н е з а всему стежанию родитела кралиевства ми в л а д а т и и кралиевстовати вь ѡтьчьстви моемь и сь превьзлюбленнимь сыномь моимь младымь кралиемь Стефаномь** (Душаном). Завршује овим речма: **молю и после нас хотещих быти ихже и з б е р е т ь Бог или и н о г о ѿ р о д а кралиевьства ми или судомь божиемь от и н о г о р о д а б у д е т ь.**

Овако говори Стефан Дечански пошто је венчан у један дан са својим сином младим краљем Душаном. Овако одређено о и з б о р у краља није ни један Немања пре њега говорио.

У Дечанској повељи 1330 г. пошто је Краљ изређао своје предке, да покаже како је тај «род»

([1]) Mik. Mon Ser. 103 и 104.

([2]) Гласн. XLIX. 361.

([3]) Овде вели за Душана: за спомен младому краљу **понеже душа едина вь двою телеси наю есть.**

најзнаменитији и најпоштованији, наставља овако: [1] **оть нихьже племене и азь... Стефань... правнукь** Симеуна Немање и унук Стефана Првовенчанога краља и син светог и крепког... краља Милутина, син насљедник **светаго корѣне ихь, вѣтьвь и отрасль юдинородна родителю моюму светому, възлюблюнь вь срьдьци юго паче вьсего живота юго, подьпорь и крѣпость старости юго, зла моя, яже пострадахь, вь брьзѣ изьреку, не моюе ради-болѣзни, юже приюхь, нь славы ради божию....,** зли људи.. почеше **по малоу сѣяти зланю плѣвели междү мною и родителюмь** мојим, **намь разлучьновѣрьны сь льстию являюще се горьши и оканьнѣи невѣрних явише се,** За овим казује своју судбину као и то да је био послан у Цариград у заточење и како је постао краљем; а при крају повеље (стр. 100) наводи, да је изишао противу Михаила Шишманића са младим краљем „**и сь вьсѣми властели кралюквства ми.**“

Григора [2] и Кантакузен [3] наводећи, како су највећи византијски кнежеви пребегли Дечанскоме (1327) и молили га за помоћ, али им српска властела одговорила да: «неће.» Они замоле краља, а краљ одговори: «Према расположењу властеле, ја би *морао напустити рат све и да сам га био започео.*»

Дакле по смрти Милутина прогласио се краљем законити насљедник краљ Владислав. Константин презирући [4] слепог Стефана отвори борбу да насљеди престо. Њега краљ Владислав надбије и преструже. «Самодржавна властела» овим се користи, збаци

[1] Mikl. Mon. Ser. 89.

[2] Lib. IX. 5.

[3] I. c. 53, 54, 55 и т. д.

[4] Гласн. XI. 65: **Не бо когда от вѣка слышану бити глаголаше: слѣпу сущу человѣку приличну быти царьствию.**

краља Владислава, искупи се на збор у Пећи и *изабере* Стефана, али га у исти мах и ограничи. Избором Стефана, Србија постане олигаркична монархија, где су властелини имали у рукама власт управну и законодавну. Тиме се објашњава одрицање помоћи грчким бегунцима, јер *«рата неће властела.»* Грађански рат, око престола по смрти Милутина, сврши се тиме, да властела попне на престо свога кандидата. Властела је сада била у апогеју своје величине, власти и моћи. Ето одклен су наши љетсвничари забележили, да **„краль Владиславь изьгнань бысть... на Угрѣ и тамо коньць приемлет.“** [1] Убијени Константин је проглашен мучеником, чије свете мошти **лежеть** у Звечану граду, [2] а «Владислав премине у Угарској у неизвесности.» Овако је самодржавна властела одржала победу над краљевском влашћу.

Од овога времена „самодржавна" српска властела непосредно утиче како на државну администрацију, тако и на насљедство престола, па и на законодавство. Она својом снагом надвиси власт краљевску, ограничи је и најпосле уништи династију, а царевину разпарча. Такве су посљедице борбе око престола, које су настале по смрти краља Милутина 1321 [3] год. Због унутрашњих нереда и грађанског рата, Дечански не настави мисао свога оца Милу-

(1) Pomat. Шаф. стр. 52.

(2) ib. стр. 53.

(3) У Гл. XI напечатано је житије Дечанскога, написано Цамблаком. Оно је скроз и скроз непоуздано. Тако, ту се приповеда о Варлааму јеретику, ког је, божем, Стефан у Цариграду победио у препирци о вери. Стр. 51, 52, 53. Ствар пак стоји овако:

Варлаам дошао из Калабрије у Солун 1328 г. одрекао се латинске јеретичке вере и постао у Цариграду игуман манастира

тина, да иде с војском противу византијске царевине, него ту мисао забаци на страну. Њу предузме да изврши Душан, који је живео у двору код свога деде и био очевидац спреме и решљивости његове. Њега је Душан најволео и у законику се на његове законе позивао.

За то морамо сматрати време владе Дечанскога као прекид историјске српске политике, и као саметњу, јер је Дечански запао у замке свога таста и супруге, зашто и плати главом. Његов незгодан положај дошао је од његовог начина ступања на престо «*вољом велмужа.*» Велмужи су ограничили власт краљеву не у корист *краља и народа*, него на *своју саможивну властелску корист*, па су од «самодржавних властелина постали «*владаоци држава.*» Јединство државе било је поткопано. Душан је урадио све да заштити народ и учврсти државу, како прогласом патриаршије и царевине: тако закоником и увођењем чиновне византијске градације; али прерана смрт прекине његову радњу, а владалци држава збаце с престола и убију цара Уроша, а његову царевину поделе.

Пандократора, у ком је Стефан био у заточењу. За своју јерес осуђен је сабором цариградским 1341 год. После осуде вратио се у Калабрију, примио опет латинску веру и папа га поставио владиком у Хијераку.

Писац овога житија није ни најмање познавао земљопис српских земаља. Као пример можемо напоменути, како он вели, да је Милутин по повратку свога сина сместио га у **Далматинсцѣм градѣ** а оно баш напротив у рашком граду Будимљу.

Стефан, Урош III Дечански краљ VII. Немања. VIII.

(1321—1331).

По смрти краља Милутина насљеди престо Драгутинов син и законити насљедник краљ Владислав. Противу њега устане Милутинов син Константин. У сукобу Константин рањен допадне пљена, а краљ Владислав заповеди, те га престружу. Тај ужас одврати од њега властелу. У том времену Урош најстарији законити син Милутинов скине повез с очију и објави да му је Бог повратио очњи вид. К њему прибегну привјерженици Константинови и на његову страну пређе архијепископ са свештенством. У сљед овога искупи се **зьборь** српских земаља у Пећи, избере Уроша за краља, и он се крунише заједно са својим сином Душаном на Богојављење с тим, да се називље: «краљ **Стефань**.» Владислав **изьгнань** ([1]) **бысть** дечанским краљем на **Угрѣ** и тамо се скончао. Тек што се Стефан венчао на престо и почео владати, краљица Симонида (1322 г.) оде у Цариград, и совме оцу «опширно саопшти све, што се *потајно* разговарали онамо (у Србији) и у Цариграду.» ([2]) Из договарања Милутинових с Андроником млађим, она је могла јавити оцу све смерове противника старијега

([1]) Рат. Шаф. 52.

[2]) Grig. lib. 8. c. 11.

Андроника. Због тога се млађи и старији императори несу могли помирити. Старији цар морао се побринути да задобије за себе српског краља, и тек тада је морао млађи пристати, да се помири са својим дедом. Из овога се види, да је Дечански напустио план свога оца да осваја византијске земље док не би нашао на другој страни савезника. Само се на овај начин може објаснити, његова брига, да се ожени Бланком ћерком владаоца Тарента, [1] ради остварења својих планова на истоку (1323). Дечански био је у Дубровнику да предусретне невесту, која је тамо приспела; али од тога брака није било ништа. Да ли се од њега одрекао српски краљ, што није могао закључити уговор како је хтео, или невеста није хтела поћи за слепог и старог краља, ми не знамо, тек у сваком случају, тај његов корак наведе Византинце, да га заваде с његовим зетом и васалом Михаилом видинским. Овај васал српске краљевине (год. 1324) отера своју закониту супругу, краљеву сестру Неду, а узме Теодору рођену сестру Андроника млађег. Ово је урадио после, пошто му Дечански помогао, да се попне на блгарски престо и пошто је придружио српску видинску земљу Блгарији. Како је узео Теодору он престане бити српским

(1) Monum. Spect. Hist. Slav. Merid. Vol. X. id est: Monumenta Ragusina. t. I. an. 1306—1347, Zagrabiae. 1879. Под. an. 1323, pag. 75. Jan. 28. Марта 6. 7. 12. Апр. 9. et. и Аугуста 4 etc. У овој радњи био је Марко Лукари краљев nuntio, actore et factore domini regis Urosii.

О Драгутиновом сину Владиславу говори се под an. 1313 да је био у Дубровнику, где је издато из касе 100 перпера in pane et vino et rebus comestibilibus in adventu Vladislavi filii regis Stephani, in Ragusinum. pag. 36. Ann. 1323. Дек. 28 опет се спомиње «краљ Владислав» — pag. 103.

васалом.(¹) Сада се Дечански нађе у невољи 1), да се с Михаилом мири, а 2) да веже пријатељство с Андроником старијим. Овај догађај описује наш архијепископ Данило **хльмски** епископ овако: У то време „**бѣ бо нѣкоторая скрьбь** краљу случила се од цара

(¹) Данило стр. 117: «**Шишьмань, живы вь градѣ Бьдинѣ, прѣдрьже окрьстныю страны и многы ꙁемлю блъгарьскыѥ.**» Видинска васалија није била земља бугарска, него је **Шишьмань** као Дрман и Куделин за време нападања Татара освојио и део земаља бугарских.

За његовог сина Михаила, ког је родила кћер «великог жупана српског Драгоша», Милутин уда своју кћер Неду (Анчу). Овај Михаило **иже послѣди бысть царь вьсеи ꙁемли блъгарьскыи**, стр. 119. — Још као васал српски преко српског краља дође у саобраћај с Венецијом. Ljubić: Mon. Spect. hist. Slav. merid. Загреб, 1868, I, 192. Ист. Бол. Иречека. 381.

По освојеним од Бугарије земљама назива се «dispoti Bulgarie», а по својој видинској држави звао се: «dominus de Vigdino.» Најпре му помагао Милутин, а 1323 г, по смрти Светослава Тертеровића, Михаило Страцимировић скупи војску од Срба, Кумана и Бугара, освоји Трново, прогласи се царем бугарским (1323 г.), пошље помоћ Филипопољу, а са осталом војском од Влаха и Татара завојује многе ромејске градове. Пре доласка Михаилове војске, грчка партаја отвори градске капије грчкој војсци и Филипопољ освоје. Цар Михаило продужи рат противу деспота Војисила, који утекне у Цариград 1324 г. Кад су се спремали у Цариграду да му објаве рат, он се поплаши и пошље у Цариград два посланика Грда и Панчу (Strit. II. 822. Gridus et Pantzus). Григора (lib. IX. c. 1) вели: «Како је Михаило постао цар бугарски, отпочне тражити знатнију супругу.» Млађи Андроник, већ је уговорио с Михаилом савез и пријатељство и пристао, да Михаило узме за супругу његову рођену сестру Теодору удовицу Светославову. Зато Грд и Панча у Цариграду објаве: како је Михаило пристао узети Теодору, то на место свађе да се помире и закључе вечити савез. На те предлоге пристану у Цариграду. Михаило се венча с Теодором, а прву своју супругу Анну (Неду) сестру Дечанскога отпусти (1324 год.) заједно с њеним синовима. Овда је Данило као посланик ишао у Бугарију.

блгарског Михаила и **оть брата юго Владислава.**" Пошто је краљ „**съвѣштанне** створио с властелом српске земље", изабере **хльмског** владику Данила за посланика. Данило не казује узрок „**скрьби**" краљеве; али како је Михаило ступио на блгарски престо 1323 г. протерао Неду, а узео за супругу Теодору сестру Андроника млађег: онда без сумње цељ је посланства била у томе, да Михаило узме натраг своју закониту супругу а да не зависи од Србије као њен васал по цену да протера из Блгарије краља Владислава. Данило приповеда, да је најпре ишао Михаилу блгарском и све «свршио по вољи краљевој», а то ће рећи, да није успео повратити Неду, али је успео да Михаило прекине сваке везе с Владиславом. Таким начином Неда изгуби потпору, да би краљ могао пресећи Михаилове свезе с Владиславом и овога протерати из Блгарије. То и значе речи љетописца, да је Дечански Владислава прогнао на Угре. Тек с прогонством Владислава, Дечански се утврди на престолу па похита, да се удружи с Андроником старијим с тога, што се његов бивши васал и зет Михаило удружио с Андроником млађим, а те свезе да учврсти браком с рођаком византијског императора. У тој цељи и отишао је владика хумски Данило из Блгарије у Цариград. Тамо се већ били помирили унук и деда, и састали пред цариградским бедемима. Унук је сјахао с коња, пешице приступио деди и пољубио га у скут и у руку. Српски посланик приспев у Цариград „**съвршн вьса хотѣниіа срьдьцоу юго**", ([1]) т. ј. испроси за свога краља кћер

([1]) Дан. 174.

Јована (¹) Палеолога (синовца старијега Андроника). Марију. Сада Дечански и Михаило постану рођаци. на место што беху зет и шурак. Кад се помирили цареви пред Цариградом, они се на коњма упуте у св. Софију, да се унук крунише. Јездећи улицама старији Андроник спадне с коња у бару које протумаче као рђав знак за њега. После крунисања унука, настане у империји мир и тишина. Исте 1325 дванајестогодишња Марија венча се са Дечанским у Скопљу, коме беше преко 50 година.

На све стране завлада мир и тишина и све „вражије пакости" беху угушене. Истина, нико није обраћао пажње на сузе Недине; нико није обраћао пажње на то, што Михаило и Стефан беху зетови Византије, која никад не губљаше из вида, да се одржи на висини империје трачкога полуострова, и то свагда помоћу руку својих супарника. Ипак 1325 и 1326 година беху медени месеци два словенска владара, негледећи на то што им је било превалило преко 50 година. Они су били скунатори.ш мирне односе, како између себе, тако и према Византији, који ће трајати дотлен, доклен буде владао мир у империји. Задовољан и весео наш краљ Стефан путовао је по Зети 1326 г., где га у Дању предусретоше дубровачки посланици. Ту им он потврди

(¹) 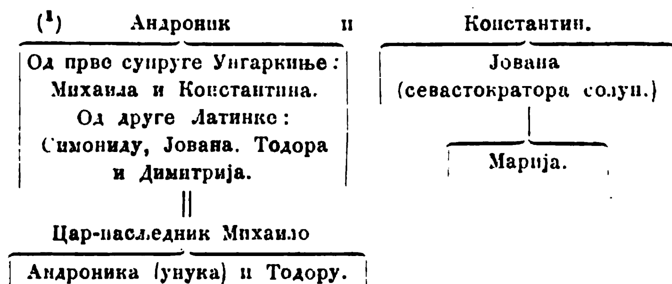

25 Марта) старинске повластице, да њини трговци ходе слободно по краљевини, по трговима и путовима; да се за њих нико не задене: испакости ли им кто што или на тргу или у жупи, да им исплати све *жупа*; ако им жупа не исплати, да им исплати краљ из своје **„кукю.“** Краљ им учини још једну милост: Ако се на мору десп несрећа дубровачким лађама, па се разбију при обали српске краљевине, да ту разбијену лађу нико не задене од властела великих и малих; деси ли им се онде која штета, да је исплате околна «села **коли градь**, који буде; не исплати ли им, да се исплати из његове куће.» Кошгогод испакости или трговцима или лађама дубровачким, да плати казне краљу 500 перпера. Ту беху: **воевода** Младен, **тепьчи Влдою и чельникь** Ђура. ([1])

У своме повратку из Зете ([2]) краљ благодарећи великој милости божијој, која га очувала од свију напасти и «поставила ме — вели **ѥко** цара и владику и кнеза у моме оташтву», потврди сва добра **ѥпискупиѥ** призренске на Левиши, која су јој били дали **„дрѣвнии цари“** (грчки) и «*родитељи* и *прароди-тељи*» «краљевства ми.» За овим, као **„прьви дарь“** од своје стране, придодаде, ([3]) светој Богородици:

а) Село Хочу, коју су држали **прониѥрие** са људма тога села и са **намѣстиѥми их**, са свима међама, како је било **оть исьпрва**, с виноградима и њивама. Све што је *тежано* (обрађивано) или нетежано да има света црква као и **ина села црквена свободно и**

([1]) **Mon.** Serb. 85. Најстарији син кнеза Вратка, праунук Влкачов. **Гюрашь**, и Ранко рече писати.

([2]) «...**И кьди градех из Зете**»....

([3]) Ова је повеља веома карактерна за економне ондашње српске односе.

никим невრѣдно. — Више тога села у Грачаници изнесе ми хочку повељу епископ призренски Арсеније, из које видех — вели — да је она земља црквена, а одузета у **ѕабѣл** (забран) краљевски. Зато је подарих цркви, да у њој постави (црква) уљаник за спомен мени и сину моме младоме краљу (Душану).

б) Село Немишље заједно с Љутовицом.

в) И Горњи град — кула, у ком је црква св. Николе, (1) за **сьхраненние ризнице**, црквене *књижнице* (библиотеке) и сасуда унутра у дан напасти да је склониште.

г) Село Повиљско више града да потпадне под цркву св. Николе. **И да си га блюде кепископ** са *својим* људма.

д) Село *Бјелаћевац* на Дриници — **прѣпутиѧ** ради с уљаником и уљаре Ивана и брата му Миљка. И по том, колико может *населити* црква нека *насели* људи: или *црквених* или *слободних* у сваку свободу от свију работа малих и великих. А од Слатине озгоре, от краљевскога *забела* пасиште *добитком* (стоци) или се жир обрета и колико могу људи црквени нека праве «*лазе*.» И све што је тко учинио лазе на тој земљи да је црквено као и њиве.

е) *У Горњем Пологу* (2) цркву св. Врачеве са виноградима, њивама и купљеницама и **ѕадоушинами и ѕ дворани**.

ж) **И стась поповска** у Ђурђевићима са људма, који седе на **њем** ...да су црквени и да работају

(1) Има црква св. Николе на супрот Вишеграда изрезана у камену високо у ридини.

(2) Ту је развалина. Сада припада секти бекташа и зове се Араба-Теће.

цркви како је по закону. А од свију **работа проиниарских** да су слободни *како су били од искона.*

з) У *Доњем Пологу* **„оу Лѣшцѣ“** ([1]) (Љешак) цркву Богородице и *«двор пискочов од века.»* Да су слободни од свију работа и **подањькь.**

и) у **Трѣбоши при Трьхалѣ** црквену њиву, како је било од века. И (то су) били узели Положани, па је изнашао родитељ ми с **єпискупом** Дамњаном и с **єпискупом** Илијом и одузео от Жегра и кућу му спалио. Па и ја послах *десиота Драгослава* с јепискупом Арсенијем, да их изнађу да их има црква, како је било од испрва.

к) На тргу (у Призрену) беху направили Которци „кућу *воштану*" на црквеној земљи, па сам ју ја дао цркви, да буде црквена до века. Садањи владика (светитељ-Арсеније) да ју даде коме хоће. *Восак нигде да се не цеди, нити да се подигне друга воскара) кућа у граду.*

За овим краљ наређује да се даје цркви Левиши од његовог доходка 50 спуда соли «у св. Срђа.» И наредих да бива панађур сваке године 8 Септембра. ([2]) На овај панађур да «греде сваки био Грк или Латинин или тко други. Ако је когод у великом дугу, да долази слободно трговати на панађуру. Ко — ли га задржи или начини метеж, да плати 500 перпера. А тко украде **мать (мьчь)** или *нож*, да плати краљу *«вражду.»*

л) И цркву св. Симеуна у Мушутишту са људма, с виноградима, с млиновима **и сь намѣстникы люди тѣхь** *с баштинама и с куиљеницама.* ([3])

([1]) Сада манастир Љешак.

([2]) То је дал црквене славе св. Архангела Михаила и Гаврила.

([3]) Сељаци су имали своје баштине.

м) Уљаник свој, који је стајао **оу Жоурѣхь** (Жур с уљарем поклонио краљ Левиши и сам указао **єпискоупоу** селиште, где да га постави између *Добрушите* и *Милопуста*. За спомен мој и за спомен сина ми — младога краља (Душана).

— «Што је људи био дао родитељ ми и ја придодах људе; који се пређе *разишли*, да се врате сваки на своје место, а да их не задржи нико: ни *властелин*, ни *црква*, ни *краљ*.»

Из овога се види, да је било три врсте неслободних људи: «властелски, црквени и краљеви.»

«Молио ме, вели краљ, **єпискоуп** Арсеније: да му дадем *земљу влаха* на Блатцу, коју држе «*краљевски људи*», но му је не дадох, него му придодадох сав забел краљев у **Уръноѹи**. Да на њему «*посади*» (т. ј. насели) влахе црквене. А земљу црквену, коју су држали влахи у Блатцу ја не узех у замену (за Забел.

н) Дадох, вели краљ, Левиши *селиште Пустомилчу*, да си ју *насели* црква, па да је приложи *Опољу*.

Све је ово краљ приложио из благодарности за спомен себи и вазљубљеному сину **„моємоу** *младому краљу Стефану (Душану)* **понєжє доуша єдина въ двою тѣлеси наю єсть.“**

«Сва ова села да су у свакој свободи од свакога насиља и од свију работа малих и великих и од свију подапака **грєдоущих по землн нашен**, као што је од испрва била свободна ова црква.“ За тим моли **„по нас хотєщих быти ихже изберет Бог или сина мога или иного** *од краљевског ми рода или судом божим буде* **от иного рода,** да ово не наруши.

Овде се најбоље огледа, да је он био изабран и да насљедсто његовоме сину није било сигурно

нега ако га изберу или некога другога из рода Немањина, или најпосле може бити изабран неко и не из рода Немањина. ([1])

Идуће године умре архијепископ Никодим, а на његово место **сьборь** избере за архијепископа Данила ([2]) II. У земљи је био мир, а са суседима краљ је живео у добрим односима. «Краљ је — веле грчки писци — много био наклоњен Андронику старијем због женидбе с Маријом.» Према Блгарији су, после повратка Данилова, односи били тако исто пријатељски. Па ко поквари овако мирно и пријатељско стање међу сродним државама и суседима?

I.

Архијепископ Данило вели, да је «ревност ђавоља ополчила» неке суседне владаре противу Дечанскога. Григора баца кривицу на Андроника млађег и његову околину, да није хтела дуже подносити деобу власти, тежећи да докопа власт из руку старчевих зато и није ништа пропуштао што води тој цељи. ([3])

Главни пак покретач раздора Јован Кантакузен баца кривицу на императора старца говорећи, да он «смишља» рат противу свога унука (III. 42. 43) и наводи, како је велики логотет Метохита, први званичник у царству био удао своју кћер за пахиперсеваста Јована Палеолога, који је постао по други пут намесник у Солуну. Овај намесник солунски Јован, синовац цара Андроника а таст краља Дечанскога,

([1]) Гласн. 40. стр. 361—366.

([2]) Историка.

([3]) Lib. IX. c. 1.

наумио беше да оснује династију у својој лози, да се одмете од цара и да оснује засебну државу, и да би стекао савезника, он је, — вели — и удао своју кћер за Дечанскога, куда је доцније и сам са својом супругом пребегао. Али кад се побунили градови, над којима је он хтео да завлада, његови шураци: Димитрије Анђел наместник Струмице и Михаило Ласкарис наместник Меленика, напишу зету и сестри поверљива и двусмислена писма, која ухвати Андроник млађи и преда оцу им Метохити са препоруком, да синове премести са службом, како би се избегла опасност издајства. Отац се нађе тиме увређен и наговори старијег цара да ратује противу унука (1327 год.). У истини пак синови Метохитови били су верни Андронику старијем, није их могао цар-унук примамити на своју страну, па његова околина и направи ову интригу с писмима, како би Метохитини синови били премештени, а на њино место постављени други, који би издали градове млађем императору. Ово се јасно види из казивања Григоре. Но како је побуна ћесара солунског Јована таста Дечанскога била као приступ новоме рату, то ћемо најпре њу да изложимо. Мало после удаје своје кћери Марије за Дечанског, оде кесарица (т. ј. Јованова супруга) у госте својој кћери; доцније дође и муж њен паниперсеваст Јован. Он — вели Григора — није хтео дуже да зависи од цара, већ је тежио да захвати у своје руке врховну власт, па зато остави управу над Солуном и оде своме зету у нади, да ће у њему наћи помагача за остварење својих планова. И заиста, он успе, наговори свога зета, и заједно с њиме упадне у царевину и опустоши све земље до р. Струме и града Сереза. Бојећи се још веће напасти, Андроник —

старији пошље му знаке звања ћесара, које овај у Скопљу прими, обећа да ће мировати, али у брзо умре у путу за Солун. Метохитина — кћер ћесарица волећи кћер и зета, а бојећи се Ромеја због побуне свога мужа, нехтедне се вратити натраг. Ето зашто њен отац Метохита убеди цара, да треба послати посланство краљу српском како због *«других послова»*, тако и да поврати натраг своју кћер — ћесарицу. У овом посланству био је и Григора.([1]) Оно успешно из-

([1]) Ево како Григора описује путовање овога посланства у српску престолницу Скопље: «Много смо јада претрпели на томе путу једино с тога, што се био пронео глас, да ће у брзо нагрнути Скити у Тракију, која се због тога сва ускомешала, па су сељаци били избегли из села у градове, а села остала пуста. Због тога смо ноћивали у пустим кућама. Прелазим преко свега до р. Струме. Ту смо тако пострадали, да то морам описати, јер спада у ред оних страдања, која у души узбуђују смех и натерују сузе на очи. Сами смо направили такву будалаштину, за коју не би било доста смеха Демокритова, и навукли на себе такву беду, за коју не би било доста суза Хераклитових. Сви смо знали, да р. Струму не газају ни коњи, ни људи, јер је то река већа од свију река, које теку преко Тракије и Маћедоније и изливају своје воде у Хелеспонт и Јегејско море. Та река извире из најузвишенијих брда, која се узлижу у небеса *од Црнога до Јонскога мора*, и граниче јужно с Тракијом и Маћедонијом, а северно са земљама мизијским и дунавским. И тако, преко те р. Струме, која постаје од многих извора и пуна је коловрата, хтели смо се превести на веома маленој лађици. Превозећи се по двојица, тројица, понекад и товарно живинче, ту пробавимо већи део дана. Свега је грла људских и сточних било од 40 до 70. Кад смо се превезли, сунце се клонило к заходу. Требало се ту зауставити и преноћити; али ми, по безумљу, решимо се да продужимо пут у нади, да ћемо гдегод наћи удобно преноћиште пре, него ли пропутујемо 15 стадија (1 стадија има 80 хвати). Надање нас превари. Ова су места пре кратког времена разбојници опљачкали и преокренули у пустињу; а ми смо сада били осуђени да блудимо, препоручивши се Богу и неизвесном падању. Наста ноћ; сунце зађе и мрак обмота сву земљу.

врши свој посао и увери се, да је Дечански на страни старијега цара, јер Григора вели, да је краљ српски «веома јако расположен цару — старцу,» с којим је «везан сродством,» по својој супрузи, кћери ћеса-

Није било месеца: он је тек био свршио половину свога пута око земље, и налазећи се у првој четвртини, мало нам је помагао својим зрацима. У тој тами ишли смо налик на силазеће преко Тенара у Подземну или на силазеће у пећину Трофонија (Тенар-ридина. Трофоније пророк живио је у Виотији. Онај, који би једном био у његовој пећини, више се никад није смејао). Мрачној ноћи придруже се сенке околних планина: планински врхови на толико су прикривали небо од наших очију, да ми несмо могли путовати ни по звездама. Али ево кад је у мени обамрло срце: кад смо путовали по тешком путу, коме се није краја могло догледати. Уђемо у густу непроходну шуму, пунаву брежуљака и јаруга, где већ несмо обраћали пажње на цепање обуће и одела о грање, него смо само бранили очи, јер су нас гране непрестано шибале по лицу; опустивши узде и бичеве, којима смо гонили коње, само смо држали руке над очима. У то наша послуга — пратиоци, небринући се ни најмање о опасностима, које су нам претиле. почеше певати *трагичке* песме и у њима прослављати јунаке, за које смо слушали, али их несмо виђали; околне долине и планински хланци, као живи, подхватали су њине гласове, и једно за другим повторавали их с највећом тачношћу одговарајући певачима онако, како то бива у играма, где се на запев одговара одпевом. Ја сам се старао свакојако да охрабрим моју душу, да се не губи у околним ужасима, Но она ме није слушала, нити је престајала корети ме за несвојевремено путовање, па је свуда виђала заседе, из којих ево ће излетети арамије с ножевима и разбојници и нас поклати. Кад смо се ми налазили у такој забуни, изненадно пред нас излетаху иза ридина и из пећина људи, одевени у *црно* одело, изаткано од вуне (коју добијају од оваца) налик на ђавоља привиђења! Истина, они несу били у оклопима, али несу били ни без оружја. Већина је носила у рукама оружје, које се употребљава на блиском одстојању, као што су *копља* и *секире*; по неки су имали и стреле. Испочетка су се наши јако преставили и поплашили. Па је ли и могло бити друкчије, кад смо се налазили у туђем месту, у глуво доба ноћи, међ људма,

рице.» С тога се поплаши Андроник млађи савеза српског краља са старијим Андроником, и похита, да веже савез са својим зетом Михаилом владаоцем блгарским, у сљед чега и оде Михаил блгорски у Ди-

који не знају нашега језика? Ови су обитаоци махом досељеници из пограничне Мизије (Горње) и живе налик на наше једноплеменике. Ми смо се у осталом окуражили и успокојили, кад су нас они предусретљиво и добродушно поздрављали на своме језику не показујући ничега разбојничког, да ли за то, што нас је било много више на броју, па несу налазили за умесно да се с нама повуку клипка, или за то, што то није Бог допустио, што је вероватније, — ја не смем да тврдим ни једно, ни друго. Да су они као домаћи заиста били разбојници, па користећи се поћном тмином и непроходном шумом хтели напасти на нас јабанце, они би нас онако лако савладали, као што лако савлађује окат слепца. Кад смо ми опет од наше стране њих поздрављали (јер су неки од наших разумевали њин језик), они су нама одмах казивали зашто пребивају у таквим местима, на име, они чувају овдашње путове од оних, који би потегли да нападају и пљачкају оближња села. Био је на измаку трећи сат ноћи, како смо рачунали по звездама над нашим главама. Најпосле издалека зачусмо лавеж паса, куда смо хитали, јер је тај лавеж показивао, да тамо има велико село, спремно да предусретне путнике, изнурене дугим путовањем, где ћемо наћи угодности, ако не све, оно бар неке. Дошавши у село, ми смо се разишли и разместили по гостионицама, као да смо били избачени после буре у неко пристаниште. Гладноме је, вели се, сладак сваки хлеб, па се и нама чинио сладак и пресладак чак хљеб *испечени у пепелу*. Сутрадан смо цео дан провели у путовању, и стигли до града, да рекнем, у облацима. Тамошњи становници називљу тај град Струмица (Тивернополис), а озидан је на најузвишенијем брду, и људи, који у њему бораве, кад их погледаш из долине, наличе на тице. Ту смо просветковали Васкрс, и ако са жалошћу, а не онако како смо навикли. За овдашње људе не вреди ништа велељепије, хармоничко певање и мелодија св. песама; они су навикли на језик, готово варварски и живе сходно простацима. Ово није језик полуварварски, који звони неколико и пријатно, као што је језик полулиђиски, или, да речем, полуфриђиски, него је језик потпуно зверски и ди-

димотику заједно са својом новом супругом Теодором (шураку Андронику млађем) где се договоре и потпишу услове савеза: *Да Михаило владалац бһгарски помаже цару Андронику млађем, противу цара*

ваљ, каквим тегле своје песме чергари (номади), кад у пролеће истерују своја стада у планине и лугове, да им стада попуне млеком своје сисе. Ту смо преданили једно из поштовања празника, а друго и да се одморимо. Са бедема гледали смо као из облака на долину и видели смо како друге празничке игре, тако и пљесање одраслих мушкараца, младих људи и дечице. То празнично весеље за нас било је одмарање и расејаност, па нам је давало више задовољства, него ли су давале задовољства Атињанима игре диасијске (у част Диа-Јупитера), које су правили изван вароши, а Спарћанима игре јакинтске (у част младенца Јакинта, ког је убио Аполон диском на игри). Тим смо више били расположени налазити задовољства у овим играма, што је био и благ дан, а ми смо били у туђини, далеко од наших кућа као људи забачени у сред мора, на неком острову, где се чини човеку све пријатније, него ли је у самој ствари. Отален трећег дана стигли смо у градић Скопље, *који је у пределима тривалским* (српским), где смо гледали реку Аксију, највећу после Струме. Она извире из планина из којих и Струма. (?). Код свога извора ова река није велика, али у даљем току расте од уточица, мења своје име на име Вардар и бива на неким местима тако велика, да могу по њој пловити лађе. Ту (у Скопљу) смо нашли трибалског краља, коме се сви Трибали безусловно и радо покоравају, заједно с његовом таштом, племенитом ћесарицом, која је била обучена у жалосне црне хаљине за знак велике жалости. Она је патила од скорашњег и великог губитка. Пренеражена жалошћу са сузама и уздасима чешће спомињаше име свога мужа ћесара називајући га: рођаком многих царева, најлепшим, златан, мили, с ким се нико не може упоредити. Њене су груди смештале у себи читаво море страдања, очи су лиле потоцима суза и сва је била погружена у бездану жалости, замишљајући, да се налази у туђини, као у пустињи или на рекама вавилонским, далеко од пријатеља, родитеља и сродника, па чак и једноплеменика, лишена свега, што би могло ма колико толико ублажити њену душу, затопљену у жалости. «Зашто ће светлост онима на брду, и живот онима у ду-

— *Андроника старијег, а цар Андроник млађи да помаже Михаилу противу српскога краља Стефана.* Ако Андроник млађи победи и збаци с престола свога деду — старијега Андроника, а сâм постане

шевним мукама" (Јова г. 20)? Изговарајући ове и налик на ове речи, она се гребла ноктима по образу и из греботина струјила крв, што је било тако жалосно, да јој и бездушне ствари не би могле не-олазвати се уздасима и сузама. Ми смо је много тешили, па су је тешили како њен љубљени брат, тако посланици — и ја или ко други, или сви заједно. И најпосле успесмо да је успокојимо, истина не онако и онолико, како смо и колико желили, али смо је ипак успокојили тим пре, што је она била једна од најразумнијих женскиња нашега времена, веома благоразумна и готова вазда усвојити добар савет. И тако нам испаде за руком, да престане сама себе да гребе по лицу и да плаче, али њена душа није могла а да не страда, негледећи на никакве речи утехе: наслонив главу на десну руку, она је сва била утонула у своју жалост, приводећи себи на ум свога мужа, размишљавала је о своме стању и представљала је себи између осталог и то, како се недавно узвишавала више кедра, цватила лепше него ли пољско цвеће и срећом надвишавала све своје вршњакиње, а за овим је брзо увидела, како њезин цвет подсечен српом са свим је увео. Зато је она и испуштала из груди дубоке уздахе, као што велике пећи избацују из себе пламен с димом. Најпосле сврши се наш разговор и сваки оде где му је место. После десет дана, краљ трибалски, који живи у близини, даде „надлежан" одговор једноме између наших посланика, заповедивши да путујемо натраг, па се појави лично са својом супругом да утеши своју ташту, а уједно, да изврши и последњи чин т. ј. да испрати ћесарицу кући са почастима и „надлежним" поштовањем, и као своју рођаку, и као снаху великога цара, и као женску пренеражену великом жалошћу. Он је то брзо извршио, и како се њему чини, добро, а у самој ствари, *веома далеко од свега онога, како би требало.* Али је мајмун, како се говори, мајмун, а мрав је — мрав: они неће нигда постати орли или лави, јер се од природе одликују глупошћу и немају памети. Зато је и назван мудрацом онај (да ли Талес, Платон или Аристотељ, или оба заједно, ако је један од другог позајмио), који је себе назвао блаженим за

царем, да даде своме зету и савезнику Михаилу новаца и део ромејских земаља као мираз и накнаду у новцу за учињену помоћ.

После овога уговора, Андроник млађи охрабрен савезом са својим зетом, почне се спремати за рат. Кад за то дозна цар — деда, забрани цару — унуку улазак у Цариград, и окриви га за три злочина: 1) Да је поотимао новце од дединих финансијских чиновника, 2) да је позбацивао дедине чиновнике, а своје понамештао и 3), да је на силу приморао краљицу Симониду, своју тетку, да с њиме живи у безакоњу, пошто је она већ била ступила у калуђерице. У исто доба, старији Андроник пошље тајна писма краљу српском, да му пошље спомоћну војску, а сину Димитрију, који је управљао Солуном заповеди, да придружи својој војсци војску протовестиара Андроника и Михаила Асана (ови су управљали Београдом и осталим околним градовима) и да се крене са свом војском маћедонском (пошто утврди градове и прогна неверне људе), да се сједини с војском српском, и одмах да удари на Андроника млађег. Новембра месеца 1327 г. деспот Димитрије изврши царску заповест, уједини војску, попљачка имања својих противника и разда војницима, очекујући од минуте на

то, што се није родио *варварин*, него *Јелин*. Ова је мисао врло верна, јер је црпљена из живота, па је пала на памет и мени. Да даље не дужимо говор, већ хајдмо натраг. После дана заједничког путовања, ми смо се растали. Ћесарица је морала с некима ићи у Солун, да даде потоњу почаст своме мужу, који је при самрти наредио, да се његово тело пренесе у Солун. Мени је ћесарица наложила неопходне поруке и заповедила, да што пре похитам у Цариград, давши ми за пратиоца једнога Трибала (Србина), који проводећи нас по неравним путовима, необично нам је отежао повратак кући. Grig. lib. VIII. c. 14. Реч Трибали, значи Срби.

минуту српску спомоћну војску. Како су агенти од обадва цара предавали шта се ради у противничким логорима, то су биле предузимане сходне мере за успех борбе. Млађи Андроник разашље заповести и наредбе на све стране, у којима је народу обећавао *слободу од плаћања данка и пореза, а војницима већу плату.* Ови укази придобију му глупу светину «и мишљу, и словом и делом и срцем.» Кад је млађи цар оваквим средствима придобио на своју страну лаковерну светину, он дође на суд у Реги, ([1]) где одбије прве две кривице и докаже, «*писмима да се његов дед одавно припремао противу њега у договору са српским краљем, који му обећао, да ће му с војском прићећи у помоћ.*» ([2]) За овим се приближи Цариграду захтевајући, да му деда преда управу царства. На то добије одговор, да деда не може то учинити, јер види, да «унук не уме ни сâм собом да управља, а камо ли ће царством, јер је предао како себе, тако власт и све царско благо некаквим млађаним и неопробаним људима, а сâм сиротује и за ништа неће да зна осим што рани преко две хиљаде тица и паса, а да се и не спомиње послуга. ([3]) И одпочне се рат између унука и деде. Андроник млађи упути једно оделење војске Цариграду а сâм с главном трупом крене се у Маћедонију, да се бори с војском деспота Димитрија, Михаила Асана и протовестиара Андроника, која се удружила са 12 батаљуна (*τάγματα*) ([4])

([1]) На мраморном мору, данас Чекмеџе.

([2]) Cantac. III cap. 49.

([3]) Григор. IX. 4.

([4]) Porph. l. 483 : ... *τά τε τάγματα καὶ τά θέματα.* У Tact. Leo. p. 9, lib. IV: *δροῦγγος, τὸ ἐκ ταγμάτων ἤτοι ἀνδρῶν τῶν λεγομένων κομήτων συγκείμενον πλῆθος...* или III, 10: *κόμητες*

српске војске, под заповедништвом најхрабријег борца и највештијег војсковође српског властелина Хреље. Андроник млађи, на путу к Солуну, објави рат цару-деди и његовом савезнику, правдајући се. да он није ни у чему крив, него деда. Зато кад је чуо да се дедина војска кренула са запада и дошла до Драме, он се крене да ступи с њоме у битку. За овим уђе у Солун, стиша расплamтеле страсти, доведе ствари у ред па пође Серезу, где се налазила савезничка војска. На то се предводитељи војске старијег Андроника разбегну, војска њина пређе млађем Андронику а за овим преда му се и град, где заплени новце, жене и децу деспотову, протовестијарову и Асанову и других сенатора.

Овакав несрећан исход борбе поплаши старца — цара. Он се реши да опреми посланике унуку да се помире, кад изненадно (месеца Априла, 1327 г. «бугарски владалац Михаило у нади, да ће отргнути од савеза са нашим краљем Андроника старијег и добити пробитачније уступке, *потајно* јави деди, да ће му помагати противу унука, «за што се старац ухвати као за ленђер спасења, па отпочне договарати се о плану ратовања, о обећањима и о условима. Ово су знали и на томе радили два-три верна

ἤγουν οἱ τῶν λεγομένων βάνδων ἄρχοντες. Комит долази од речи *κώμη* — село. Скабалановича: Визант. Государ. и церковь въ XI в. стр. 316. Било у Византијској империји двојаке војске. Једна се — византијска војска — звала *θέματα*, а савезничка од «варвара» или од подчињених словенских племена *τάγματα*. Над темама управљали стратизи, а теме се делиле на турме, одклен турмархи и т. д. Над тагмама иначе бандама управљао «*комит*» и тагме се делиле на друнге (дружине) а заповедник над њима звао се »друнгарије.« Ово делење наличи на римски legio = *θέματα*, а cohors = друнге.

човека и краљица Симонида, која је храбрила оца, да ће све најбоље испасти, како су јој казивале врачаре и они што погађају по костима и слезини. Међутим је у Цариграду владао тако велики страх, да, кад је Метохита (деда краљице Марије супруге стеванове) у сну видео разбојника, који тражи кључеве од његове ризнице, он је скочио иза сна и почео викати да ухвате лопова, па кад дође к себи и освести се, протумачи сан тако, да ће старији цар пасти, а он пострадати. С тога изда благо на сахрану а сам се пресели у царев дворац. Док је таква забуна владала у Цариграду, унук позбацује дедине чиновнике; њих и њине жене и децу зароби и стави у тавнице. Савезничка војска Андроника старијег није била у стању да води борбу с млађим нарочито од онога дана, одкад овај дође до *Ксанти*, (1) и упути се Серезу с јаким бедемима, који је био храном снабдевен. Савезна се војска надала да он неће смети ићи даље од Крьстопола. (2) Али млађи цар пође узастопце за савезничком војском. Њему се преда варошица Зихна. За овим пређе речицу Љубовишту да удари на савезнике, и улогори се пред бедемима Сереза. Војводе савезничке војске у граду реше: да се с њиме не упуштају у бој, него да се бране кад и ако их он нападне. Млађи цар опет да би их измамио у бој, изведе војску у убојне редове; али кад савезници не смедоше изаћи и ступити у битку, он им пошље парламентара, кога неки од војсковођа не хотијаху примити, али кад противу таквог решења устаде Хреља, остали из призрења према савезнику,

(1) У Тракији — Скечо.

(2) Дан. Кавала на јегејском мору близу Амфипоља и варошице Орфана. Ту се налазе развалине Христопоља.

присташе да се парламентар Лука прими. Парламентар дође и пошто је све поздравио и објаснио побуде и последице рата, предложи: да сви настану код цара — деде да се сукоб избегне и да се даде свима опроштај (амнестија). Савезници тај предлог одбаце и изјаве, да они први нападати неће; буду ли нападнути, онда ће се бранити. После оваквог одговора цар — унук, крене војску и заузме (градове): Солун, Бер (Карафериja), Воден (Едеса), Костур му преда намесник Анђел. Тада он заповеди деспоту Војисилу, друнгарију Вријенију и етериарху Ексотроху, да похитају са 2000 коњаника, пре протовестијара Андроника да заузму Охрид. Протовестијар Андроник и деспот Димитрије тада пребегну у Србију. Михаило Асан уђе у градић Просек, прогна становнике и утврди се у њему, али бојећи се издаје, уведе у град *сриски гарнизон*, за тим преда град краљу и оде у Скопље, а с њиме оду и многи други (¹)

Сви ови грчки бегунци прикупљени у Србији отпочну наговарати краља, да објави рат Андронику млађем. Краљ се крене с великом војском на српско-грчку границу, али се није хтео упустити у рат пре, него ли се посаветује с Хрељом, ког је очекивао да му из Сереза дође. По своме доласку, Хреља је вели Кантакузен, саопштио краљу, да је војска Андроника млађег одважна и храбра, и да без невоље не треба улазити у рат. Пошто је проприча**о** како је долазила Серезу војска млађег Андроника и изазивала на мејдан дедину војску, свој говор заврши овим речима: «да не би никад саветовао», да

(¹) Он је у Србији од жалости умро.

се улази у борбу, а најмање сада, кад се војсци млађег Андроника придружује и друга западна ваљана војска. Кад су краљ и војводе саслушали извештај и разлоге Хрељине, реше: *Границу не напуштати, али се од изазивања чувати.* Андроник се млађи тада упути у Пелагонију да тај предео себи потчини.

Тада бегунци изнова навале на краља, да се користи том приликом, да казни дрскост млађег цара, на што им краљ одговори, да ће напасти на Андроника млађег само онда, кад овај нападне на њега, јер иначе нема изговора за напад, да се каје што је и Хрељу слао. Цареви су се, рече, завадили, па ће знати како ће ратовати и како се помирити. Кад пак нико мене не вређа, нећу ни ја никога.

Овакав тачан и јасан одговор изненади византијске бегунце, који су полагали на њ га све своје и своје партије надање. Тада они почну очајнички молити и наговарати краља да удари на млађег Андроника, на што им српска властела подругљиво одговори: — Узалуд ви овде и дангубите и у нама распаљујете неупутне жеље. Ви сте требали да отклањате све што изазива грађански рат, а свим сроствима да храните мир, који је, како вашем цару, тако и вама био од користи, а не сада, пошто сте са свим супротно овоме радили и хитали те по свима градовима дражили духове противу млађег цара и варали свет разним обећањима, а гонили његове мирољубиве пријатеље и привржонике. Несте бирали начина док несте створили стање какво сте желили, па сте заслужили и да га сносите. Примите ли наше савете — добро; не примате ли — онда одлазте, па са вашим царем ратујте како знате, а од нас ни један се неће маћи.

— Ви и сами чујете, рече краљ византијским бегунцима, мњење мојих велмужа о тој ствари. Према њином оваквом расположењу, *ја бих морао напустити рат све и да сам га био започео због ваше ствари. а у овом случају, ја се с њима слажем и делим њино мњење.* Обезбеђен сам да мирно управљам својом краљевином, не сам рад да први дигнем руку на непријатеља и да заложим моју државу и тишину мојих подајника, па да се бацим у наручје случајностима и несрећама рата, што неби био у *стању учинити баш кад би и хтео, јер ми још сва војска није на окупу.* Све што вам могу учинити то је: Желите ли да за вас измолим *опроштај* код цара Андроника млађег;

Није ли вам то по вољи: онда вас могу упутити моме зету — бугарскоме краљу Михаилу, који ће вас лако у Византију испратити;

Ако се вама ни ово не допада, имамо још један начин спасења, на име: да идете у Венецију, па ћете онамо лако наћи прилику, да се одвезете на лађама у Византију;

Сврх свега тога, могу вам предложити још и ово: Градови *Просјек*, *Прилип* и *Струмица* у вашим су рукама; то су јаки градови, да су готово неприступни. Ви, дакле, поделите се по овим градовима, па се претрпите, док се не сврши рат између (ваших) царева.

У очајању бегунци усвоје последњу краљеву понуду. Протовестијар Андроник са неколицином затвори се у Прилипу; Михаило Асан оде у Просјек, а остали се склоне у Струмици. На скоро протовестијар из очајања умре, а његова дружина предаде град млађем Андронику; Срби заузму град од Ми-

хаила Асана; а Андроник млађи оде у Тракију, надбије војску дедину код р. Црне (Nestus = Карасу) и похита Цариграду, да спречи улазак блгарске војске у Византију. ([1]) Блгарски цар Михаило ступи у споразум с Андроником старијим и нашим краљем дечанским. ([2]) Он се примакне Цариграду с војском састављеном од Блгара и Татара. Андроник старији неверујући византинцима с њим је уговорио, да се опколи гардом од странаца. Ово разтруби Андроник млађи, као да његов дед хоће Цариград да уступи странцима — Блгарима, ([3]) који ће или старца убити

([1]) Вид. Cantac. I cap. 53, 54, 55 и т. Григор. д. lib. IX cap. 5. Кантакузен назива ову реку **Μέλαν ποταμὸν** = Црна река т. ј Черна река. Ова је битка била шесте недеље великога поста 1328 године.

([2]) Што се види из краљевог предлога бегунцима, да их пошље своме „зету“ Михаилу у Блгарију.

([3]) Иречек. у Ист. Бол. стр. 385 приповеда, како је „цар Михаило“ заповедио војводи своје војске, русу Ивану, да са 3000 коњаника брани „слабо заштићени и огладнели Цариград“ од Андроника млађег. Млађем императору могло је тада пасти на памет, да се од стране Блгара замишља смел и лукави план да освоје Цариград. Зато млађи Андроник одмах остави запад и са својом војском похита на обале Понта. *Без сумње војводи Ивану било је заповеђено да освоји Цариград, а то при ондашњим околностима, морало се чинити да није било тешко извршити.* Неверујући Грцима, император је хтео да се опколи стражом од Блгара; за овим, Иван би заузео Цариград после чега *Михаило* дошавши брзим ходом остало би довршио. *Чинило* се, да ће одважни Шишманић извршити оно, што није био кадар Симеун, ни Асењ.“ Кад млађи Андроник приспе до Цариграда, Михаило се убеди да није у стању да оствари свој план. „На најбржим коњма пошље гласнике Ивану са заповешћу, да се одмах врати, после чега блгарска војска поспешно одступи од зидина Цариграда. Cant. I, 56 и 57; Грегора IX, 5.“

и Византију заузети, или дићи буну у Византији и поклати свет, те да тиме изазове побуну противу свога деде, а сам да уђе у Цариград као спаситељ и да седне па царски престо. И заиста, Византинци несу пустили у Цариград блгарску војску; али овда не уђе у Цариград ни Андроник млађи. Тек 24 Маја, 1328 г.

Говорити о освојењу Цариграда са три хиљаде коњаника, то је таква смелост, каква се тешко може наћи у историји. Држати се Кантакузена, такође није саветно, јер је цела та ствар т. ј. како радња млађег Андроника, тако и писање — све Кантракузеново. Што се писац позива на Григору, овај у IX књизи, гл. 5 ево шта вели: Млађи цар (после битке код Мавропотамоса = Црне реке) видећи да му судбина иде на руку, пошто је све уредио Маћедонији и Тракији како је хтео, у средини пролећа похита Византији да стигне *пре* него ли блгарска војска успе да *уђе* у Цариград. Ево чега се он *плашио*: „кад би Блгари нашли, да у Цариграду нема доста војске, и да је град изнурен глађу, до чега је Византија дошла због доласка венедичке флоте, *могли су убити цара* и све, тко би им пао шака и створити под влашћу свога владара једну државу од Византије до Дунава; *ако ли није то*, онда, могли су дати старцу цару изненадно *свежу војску и учинити да млађи не може ни приступити Цариграду*. А тада би млађи пао у клопку.“ Даље прича о венедичанима и њином рату с Ђеновљанима Галате, па онда вели: „владалац блгарски изабравши, по *уговору* три хиљаде коњаника, послао их у помоћ старцу-цару против млађег цара, али је њима *како су неки зуцали*, у исто доба било заповеђено, ако нађу да се може, да дигну у цариграду буну, (т. ј. у корист млађег цара), али кад су ови војници дошли, њима није било дозвољено ући у капије осим јединога њиног војводе (Ивана). *На један дан пре њиног доласка*, приспео је био до Цариграда.“ и т. д. И тако, *некакво освајање Цариграда* сами су Грци измислили, бојали се, и између себе зуцкали ...: „Надање на Блгаре јако је подржавало кураж у цару (Андронику старијем) зато и није хтео пристати на молбу млађега цара.“ Ето зашто је млађи цар обдарио војводу Ивана и замолио га да одлази, да преломи старца-цара, да га пусти у град.

издајством ([1]) уђе ноћу у Цариград млађи цар, где се дигне ларма и радосно га предусретне светина. Старац је био пренеражен ужасом, јер није имао никога, ко би му дошао у помоћ «ни војника, ни војводе. Царски је дворац био пуст!» Унук заузме царску палату, онда оде у Манхалски манастир, где је био под стражом његов привржених патриарх Исајија. Отален га узме и «мете на царска кола и васпостави на патриаршем престолу. У овој свечаности није било ни једног епископа и ни једног свештеника, него су у пратњи патријарха били свирачи и свирачице, играчи и играчице. Једна, понајлепша (свирачица), у мушком оделу, јездећи на коњу или пред патриархом или за патриархом, срамотним и блатавим шалама изазивала бесрамни смех како у патриарху, тако и у свима осталима... Од јутра до вечера у вароши је владао грабеж!» «Патриарх Исајија готово је играо од радости, што је збачен цардеда!» Из тавнице пусте Сиргијана, пошто је најпре «на писмено» дао највећу заклетву, да неће ништа радити противу цара, и да га убију ако би прекршио ову заклетву. У исто доба, Јунија месеца, владалац блгарски Михаил, нагрне с војском на суседне ромејске градове и села са најмљеним Татарима. На питање: зашто нарушава уговор, Михаило одговори: «Ти не би могао ући у Византију, нити постати самодржац, да сам ја хтео остати савезником твога деде; он ми је обећао дати новаца и поклонити пограничну земљу, али сам ја то све *презрео због тебе*

([1]) Два стражара с једног бедема оду млађем цару и предложе му да га пусте у град (имена њина: Камарис и Кастелан), под условом: да им даде „на *писмено*", да ће им дати новаца и велика имања (спахилуко).

и твојих обећања. (¹) Ти знаш, да си ми много више обећао, него ли твој деда, и не само зато, што си хтео имати у мени савезника, него и за то, што сам ти рођак по твојој сестри.» Мајка Андроникова, а ташта Михаилова помири зета и шурака. Михаило добије доста новаца и поврати се натраг. Главни узроци оваквог жалосног стања империје били су у томе, вели Григора *«што је владао неред у администрацији и неправда у судовима.»* У почетку 1329 г. разболе се цар Андроник и држећи да ће умрети, како му је супруга била трудна, одреди за тутора будућега цара Јована Кантакузена, што озлоједи цареву матер, која је живила у Солуну, са чега она посини Сиргијана, а Синадин примора старијега Андроника, те се покалуђери и добије име Антоније. Српски краљ као савезник и пријатељ цара Андроника старијега спреми војску да удари на царевину. Међу тим Андроник млађи оздрави (²) и одмах прикупи колико је више могао војске да брани Тракију од Турака, а град Охрид од Срба. Српска је војска већ опустошавала околине Охрида, али војска Андроникова успе да одбрани град. Срби напусте опсаду Охрида и поврате се у своје границе.

Овде се не наводе узроци, због којих је српска војска одступила од Охрида 1329 год., али догађаји који су за овим дошли, јасно обелодањују мисао, са чега је то било, на име, краљ блгарски Михаило смисли, да се користи овим српско-грчким непријатељством, као што се користио ратом старијега цара са унуком, па понуди цару Андронику савес, да нападну

(¹) И ово показује да Михаило није ни помишљао да осваја Цариград.

(²) Cantac. lib. II, cap. 17.

на Србију, да је освоје и поделе. Андроник млађи усвоји ту понуду. Из овога се и изроди рат између Михаила и Дечанскога.

II.

Три су савременика описали овај рат, и ни један искључно не тврди, да је исти дошао од тога, што је Михаило отурио своју жену Неду (још 1325 год.), него га приписују тежњи Михаиловој, да рашири своју земљу; и тежњи Андрониковој, да сузбије Србе и да ослаби српску краљевину. Тако Јован Кантакузен ([1]) вели, да је Михаило блгарски дошао у неспоразум са српским краљем, па смисли да се користи ратовањем ([2]) Стефана и Андроника, коме су Срби били досадили, и понуди Андронику савез. Овај једва дочека прилику да се освети Србима, и јави краљу Михаилу свој пристанак да заједнички ратују противу Србије. Григора ([3]) вели, да је блгарски владалац Михаило, у пролеће, «послао посланство цару Андронику и покренуо га, да упадне у српску земљу. Цар се и сам спремао да покрене велику војску противу српског краља, јер овај немогући ратовати на две стране, уступио би и *једном и другом владаоцу од својих земаља*. Таким начином Михаило и Андроник спремали се за поход противу Србије, до краја пролећа.» И тако оба писца приписују

(1) t. II. 17.

(2) За овај предлог Михаилов морао је Дечански дознати од некога из околине Андроникове, па је и дигао опсаду Охрида.

(3) Lib. IX. 12.

покрет рата блгарскоме владаоцу, ([1]) који је нашао исто расположење код Андроника, па се и покрену да освајају земље српске краљевине.

Трећи савременик, архијепископ Данило ([2]) вели: **„нѣкотори оть окрьстьнынхь царь лоукавын сьвѣть сьвѣштавьше.... на отьчьство... кралꙗ, хвалеште се расхытити** (отети и поделити) **достоꙗние ѥго.... велицѣи мльвѣ и ненависти вьставши на сего.. оть цара бльгарьскаго Михаила, се бо царь бѣ** (бјаше) **ѕеть кралю** Милутину родитељу Дечанскога. **тѣмь бо хранимь бѣ и крѣпимь и вьѕдвижень вь врѣмꙗ немошти ([3]) ѥго, ...помошть творе ѥмоу и любовь паче мѣры.... нь сего всего отьврьгь се и вьѕдвиже велику брань на сего кралꙗ, хоте отьчьствиѥ ѥго оѕьлобити и хвале се ꙗко поставити прѣстоль свои вь дрьжавѣ отьчьстви ꙗ** [4] **ѥго. и таково ѥдиномысльно сьвѣтованиѥ имы и любовь маловременоу сь царемь грьчьскимь.... и сь неослабьно ѕьлоую мысль мысле и сьбра тьмы тьмами вьсакыхь ѥѕыкь, и вьѕьдвиже** се **на погоублѥниѥ отьчьствиꙗ прѣвы-**

([4]) У осталом Григора приписује кретање Михаилово страху од српскога краља говорећи: «Било је јасно, да се краљ српски неће успокојити, док се не освети Михаилу за поругу и увреду његовој сестри нанешену, јер Михаило, негледећи на то, што је она била његова законита жена и што му изродила децу, наследнике његовога престола, без икаквога узрока отурио је и оженио се с Андрониковом сестром. С тога је у почетку пролећа и послао посланика и т. д. Ово је историја одклен је дошло нерасположење између Дечанскога и Михаила, али је прави узрок — да освоји што више *српских земаља*, па је и употребио прилику кад су ратовали Срби с Андроником.

([2]) Стр. 177. 178. 179.

([3]) Помогао му Милутин да освоји Блгарију.

([4]) Да освоји Србију, помоћу Андроника као што је помоћу Милутина освојио Блгарију по смрти Светослава.

сокаагω кралѧ, шьствиѥ творе оть града Трьнова." И по речма Данила, Михаило тежећи да освоји Србију као што је освојио Блгарију, учини савез с Андроником, да ударе на српског краља и да освоје и поделе земљесрпске. У тај савез ступи влашки војвода Иванко Басараба, «Црни Татари» и «господство јашко.» ([1]) У Трнову је Михаило прикупио Румуне, Кумане, Блгаре, Татаре и Бесарабце. Кантакузен не наводи број војске, а Григора вели: «с настанком лета, цар Андроник, како није имао војске, која би се равнала војсци краљевој, дошав до Пелагоније, постави свој стан на једној равници, у близини градова подвласних Ромејцима. Туна се он зауставио док нечује, да је Михаило од своје стране најжешће напао Србе, како би за тим, гледећи по околностима и сам могао предузети поход.

«У то време догоди се помрачење сунца (16 Јула око подне), у ширину тринаест палаца. То је видео ко је гледао налазећи се на линији, која пролази преко Византије. Сунце беше у 24 делу рака; помрачење почело се од северо-западне стране, а свршило се готово на источној.»

«У том Михаил крене многобројну војску, дванајест хиљада својих војника, и још три хиљаде најмљених Татара (Скита), *нападне на земљу српску, где се налази већи део извора р. Струме.* Непрекидно је кроз пет дана *ратовао, огњем и мачем дрско опустошавао земљу српску, секао дрвље и пљачкао (српске) области, не наилазећи на одпор.*»

— «Јака ромејска војска — вели Кантакузен, под командом цара Андроника, тада упадне преко

([1]) Тако су Словени називали Аланс. Вид. у Приступу законика Душановог.

Пелагоније, на српске земље и освоји српске градове: Бучин, (1) Дебрац, (2) Дубрун, (3) Каваљар, (4) Жељезник. (5) Војска пак блгарска, под командом краља Михаила, преко Пеоније продре у српску земљу до Велблужда.... И ове две војске поставиле су Стефана краља између две ватре. «Краљ уочи, у тој незгоди, да, ако би своју војску поделио на двоје, не би могао одолети ни једнога ни другога непријатеља», са свим разумно, «смисли, да прво, свом снагом удари на Блгаре, па ако их разбије, да се окрене противу Андроника.»

Сва три писца у главноме слажу се, да је Дечански код Велблужда надбио Михаила, и да је Михаило платио главом своје насртање на Србију; но како су оба Византинца писали по чувењу, а Данило тако рећи као очевидац, ми ћемо и описати ту знамениту битку, у главноме онако, како ју је описао Данило (6), јер је та битка досудила Србима господарство над тракчо-илирским полуострвом.

(1) **Βουσζουν** — данас село на обали р. Черне, две миље од Прилипа. На вису главице стоје и данас развалине старинскога српскога Бучин-града.

(2) **Δευρίζαν** = Дебрац.

(3) **Δουβροῦνον.**

(4) ..**Καβαλλααριον** — Код језера Саридола.

(5) У округу: Жељезничка река.

(6) Кантакузен приповеда, да се Дечански налазио између две ватре па похита с војском и улогори се на згодноме месту близу Блгара, поставив пешадију да чува кланце и богазе, да му не би Блгари заишли за леђа. Блгарској војсци нестане хране. Михаило затражи један дан „примирија." Стеван божем прими предлог, па кад се већи део Михаилове војске разишао да набави храну, Стеван не пазећи на примирје и чудећи се нестратегичности Михаиловој, даде знак да се отпочне бој. Српска војска спремна за бој и 300

Како је краљ Дечански дознао за **„јединомысльно съвѣтованије“** Михаилово са царем **„грьчьскыимь“** и њин „лукави“ договор, да нападну на Србију, пошље посланство Михаилу с мирним предлозима говорећи:

оклопника Аламана ударе на непријатеља. Кад то опази Михаило, учини све што је могао да доведе у ред војску и да је изведе у бој, али је било доцкан: Срби их хаметом надбију и њин стан освоје; Михаила смртно рањеног заробе; он умре у српскоме стану. Од војске бугарске мало што преостане у животу, а оно што се било разишло да тражи храну, није се ни враћало, него се разбегло куд је ко знао. *Заробљенике су Срби пустили обезоружане, јер је код њих обичај да једноплеменике не воде у ропство.*“ Код Григоре нема ни речи о примирију. Он вазда верније црта догађаје од Кантакузена, јер Кантакузен некако овлаш описује велбуждску битку према своме гледишту. Кантакузен је читавог века играо улогу несавесног човека. Зато се на његово казивањо не можемо ослонити. Григора, пошто је проричао, како је Михаилова војска четири дана изједна *пљачкала и пустошила српску земљу* не наилазећи на одпор вели: „Но петог дана са огранком сунца, појави се и краљ српски, са огромном војском, која је *блеском свога оружија ослепљавала очи гледалаца*. Кад су се обе непријатељске војске построиле у убојне редове и развиле заставе, краљ (српски), уодушевивши своје пукове на бој, сâм нагрне на заставу Михаилову са хиљаду коњаника Кељта, који се одликовали необичним порастом, снагом и ретком опробаношћу у војној вештини и били прекаљени у бојевима. Пошто освоји Михаилову заставу без велике муке, удари на редове Михаилове војске, па пошто је већи део исте прегазио и смлавио зароби Мијајила живог, али рањеног. Остала Михаилова војска већином је била исечена на месту, а оставши у животу поповраћали се својим кућама голи-наги. Михаило је проживио три дана али тешко да је био свестан своје несреће. Четвртог дана, умре. Смртно рањено његово тело, није могло више живети.“

Иречек (стр. 387) греши кад каже, да је српски краљ искупио војску при утоку р. Топлице у Мораву, на данашњем добричком пољу, јер у Данила стоји „мѣсто“ а не река, а то је vis-a-vis Врање данас *Топлац*, јер су се и туна бориле многе војске (Вид. мој одговор Макушеву у Гласнику 52).

«Опомени се у својој памети, драги и љубими брате краљевства ми, да ти несам ни једно зло учинио наспрам твојих зала, које си ми нанео; ни у памети мојој несам имао зле мисли према теби и твојој држави. Но чујем да ти, водећи многе народе приближаваш се земљи мога оташтва; немој тако, него дођи к себи, и поврати се, те да живимо у првашњој љубави, како си живио са мојим родитељем тако живи и са мном.» Михаило имајући «злу мисао», не хте одустати од своје намере, него кратко и јасно одговори Стефану: **„хоштоу оубо брати се** *(борити се)* **сь тобою.“**

Тада краљ издаде заповест да се скупи сва војска српске земље на месту «Добриче».. **вь мѣстѣ рекомѣмь Топлнци, прилежа бо** (место) **кь рѣцѣ Моравѣ**. Готовећи се за борбу дођу му уходе (**сьходьници**) и јаве, да се кренуо Михаило (са 15000) од р. Дунава с намером да упадне у краљеву државу **„вь мѣсто рекомо ѕемльнь“**, где хоће да се бори са Србима.

«И тај час крете краљ своју војску и хитно се упути на супрот Михаилу. И идући са својом војском дође у *свој* манастир Георгија Нагоричскога, где се помоли Богу и св. Георгију да му помогне у борби противу врага, који се хвалио да му отме **отьчьство**, као што си, рече, некада помогао моме праоцу Симеуну Немањи (кад се молио у Звечану св. Ђорђу противу својих врагова), и **оукрашоу сь светыи ѡбраѕь твои** и приложићу **храмоу твоюмоу семоу многыю правьды иѕбраныю**. Одавлен се крене на Сарандапор **„и кь св. оцу Иоакиму соуштемоу вь Сараньдапороу мольбоу творе пришьдь кь гробоу тѣла юго и сь вьсѣми властели** земље српске обећавајући му велико **обѣтованию** са сузним очима. Ту чује да је Михаил бл-

гарски већ ушао у *српску државу* са свом својом силом и војском у место **Земльнь**, на брегу р. Струме и да плени и пљачка **„тые окрьстные дрьжавн“**, а то је оно, како говори Григора *„четиридневно“* пљачкање и опустошавање огњем и мачем српских земаља на левој обали р. Струме, док је Дечански приспео од Сараднапора до реке Каменче, и док је **„сьсылание“** имао с њиме кроз „два или три **дьнн“**, јер је краљ очекивао **сьвькоуплениа вонскы своеје нѣкоторымь властелемь оукьсьнѣвьшнмь на работѣ**. Петак проведе у молитви и бденију, **а дьневн соуботѣ свитающтн**, при сунчаном огранку, угледају Бугари српску војску, **„прнспьевшоу“ кь кралю**, која је *„блеском свога оружија заслепљавала очи гледалаца.“* Али је бугарски владалац мислио **(мьнештѹ)**, (1) да краљ српски неће ступити у борбу с уморном војском, која тек што је приспела. Али око подне, тога истога дана, (2) отпочне се кретање српске војске да ступи у борбу, и то је кретање ишло **тьштьно**, па кад су дошли на место, на ком ће се краљ прославити, и отпоче их краљ **„крѣпькымн н сладькынмн глаголн сьвѣстнтн“**, као што је урадио цар маћедонски пред битком с персијским Даријем. Григора вели, да, кад је била војска постројена у убојне редове, краљ је одушеви за борбу. Краљ је своју војску устројио на **„пльки“** смислено и разумно, а један део војника одабраних, предаде своме сину младоме краљу Душану, а над осталом је сам заповедао. Михаило бугарски кад угледа српску војску да се креће на борбу **„н вь велнцѣ метежн бывь, н ѣко ноуднмь н не**

(1) стр. 183: **семоу цароу мьнештоу, ѣко не хоштеть прѣгысокын краль братн се сь ннмь.**

(2) *Била је субота.*

хоте иде противоу краліа на брань.“ Дечански с одушевљеном војском, под развијеним заставама, **„оустрьми се на брань“** правце на заставу цара Михаила. И тада «затрубише трубе убојне и са обе стране зазвекета оружије и коњи **„врькомь рьжоуште и вапію великоу бывьшеу, юноше** краљеве тако бивши припремљени за борбу, да су из обе руке стрељали никада непромашавајући, **научеше борити се моштьно,** и стајаху **крѣпько не расходеште се** један од другога. И тако борећи се падоше многи од Блгара... «и ударише на убојне редове Михаилове, па прегазише и смлавише већи део његове војске“, вели Григора. И тако, **одолѣ сила срьбьскаꙗ**. Кад цар Михаило виде погибељ своје војске, наже бегати и бегајући спотакне му се коњ и **сьпадь сь коніа ськроушн вьсе тѣло своѥ.** Војници краљеви видевши пад његов, припадоше па га умртвише својим оружијем. И тако іздану. Његово тело метуше на коња и донеше своме краљу, што кад виде краљ, прослави Бога и рече својима велмужима: **„приидѣте вьса порожденіꙗ отьчьствиꙗ моѥго и сьликьствоуите сь мною**, говорећи: Диван си Господи Боже **вь вышьниихь сын, творен чудеса.** С коња скидоше тело Михаилово и положише пред «очима краља», лишено почасти и славе царске и због своје грдиње и безумља, — «обругана.»

Док се ово збивало код краља, његова је војска гонила «силе и многе народе цара Михаила», једне секући, друге стрељајући, ине бодући, а ине рањене водећи краљу и његовом сину, младом Душану, који се много прославио у овоме боју: **юнь бѣ тѣломь, нь великь ратоборьць“** — кога краљ прозре да ће бити **„вь мѣсто ѥго вождь и хранитель отьчьствию своѥмоу.“**

После грозне битке, од много проливене крви тих безбожних и поганих народа, напавших на српску земљу с царем Михаилом и сама се р. Струма преокренула у крв, а убијених телеса осташе да их поједу **ꙁемльни** зверови и тице небеске, јер не беше никога ко би их посарањивао, и бише на поругу многим народима.

— «Краљу Стефану не дође у срце самохвална мисао», него се заплака над телом Михаиловим, говорећи: «зар ти није било доста твоје државе и твога блага, него хотијаше и моју државу?» — **И не бѣ гласа ни провѣштанниꙗ** од њега **по нежє ꙗꙁыкь юго бѣ сьвеꙁаль се оуꙁою сьмрьтьною.**"

Сутрадан, у недељу, краљ сабра **ꙁьборь и вь чась прькыи принесоше** војници краљу много злато и царске свите и небројно благо, коње прекрасне цара Михаила и његове војске, па за тим приведоше пред краља заробљене велможе, јер многи невероваху да је њин владалац преминуо, али кад им би показано тело Михаилово, они у глас заплакаше, говорећи: «устани да видиш нашу жалост и тугу, која нам се данас десила.» — И замолише краља, да се тело Михаилово сарани с почастима, на што краљ „**сквєштанниє сьтвори са вьсѣми сильными своими,**" заповеди, да с почастима пренесу Михаилово тело *у Србију* и да га саране у цркви **св. Георгиꙗ нагоричьскаго и тоу лежить и до сего дьне**", вели Данило.

После ове славне победе, краљ пошље гласнике с писмима архијепископу Данилу, краљици Марији и **вьсемоу сьбороу ꙁемлю срьпьске**: да је божијом помоћи и заступањем св. Симеуна и Савве и молитвама српске цркве са сином краљем Стеваном и војницима победио врага, дошавшег с многим народима на зе-

мљу српску, *у држави краљев тва свога*, на месту. **Ѕемльнь,** и умртвио га, зашто им и налаже, да се поју хвалебне песме по свима црквама краљевине.

Краљ Дечански дође у место Мраку, за тим у Изворе, где му изађу у сусрет блгарски великаши и брат цар Михаила **„Белаурь"**, (¹) па му предложе блгарску државу у «његове руке», те да **„оть селѣ** српско краљевство и блгарско царство буду **вь юдино**, па ће и мир бити.» (²) Краљ на то не пристане, него своју сестру Анну (Неду) и њенога сина пошље с оделењем војске под командом (Јована) Александра, сина Враткова, у Трново, са заповешћу да Михаилов син Шишман II буде **царь,** како је био његов отац Михаило цар. Тако краљ Дечански васпостави свога сестрића на блгарском престолу, куда оде сестра му Неда. Краљ се врати с војском у Србију и «мало» одмори, па се крете опет на **„вьтораго врагѫ своюго,** цара византијског, који **юдиноу мысль и сьвѣштанию имаше сь царемь бльгарьскымь."** Он продре у државу земље византијске, за које кад је дознао цар Андроник. **„начеть бѣжати"** испред војске победоносног краља. Краљу се предадоше сви градови освојени Византинцима и многи (градови) **грьчьске дрьжаве."** Градови су били ови: **Велесь,** Просјек, Штип,(³ **Урѣшьче, Доброунь.** Цар Андроник са своје стране кад је чуо. да се Неда повратила у Блгарију и заузела дворац, а њезин син престо, а његову сестру Теодору отерали, предложи својим саветницима овако питање: Шта

(¹) Бели Урош = Белуш, јер је Михаило водио порекло од српске династије.

(²) Стр. 195.

(³) Ови су сви градови били српски за Милутина, али их Грци освојили за време унутрашње борбе по смрти Милутиновој.

би требало у овим приликама радити? Они му, вели Кантакузен, одговоре: Да се мане ратовања са Србима, од чега се и онако немају чему надати, јер је краљу Стефану, пошто је надбио Блгаре, лако ратовати, већ нека, под *изговором* збачења своје сестре, што пре удари на Блгарију, где су већи изгледи да се може шта задобити. Због овога Андроник остави по градовима гарнизоне, под заповедништвом Сиргијана, а сам се крене у Андрианопољ, а отален упадне у Блгарију и заузме све блгарске градове од р. Тунџе до мора: *Јамбол*, *Росокастрон*, *Ктенију*, *Ајтос*, *Анхиал*, и *Месемврију*. Краљ пак Стефан, пошто је заузео многе грчке земље и градове, «многи славни људи грчке земље долажаху му предајући му се заједно са својим **„дрьжавама“**, а оне градове, које је освојио, краљ са њиним **„дрьжавама“** и богатством преда својим *вернима* са гарнизонима војске у њима, и да их држе **вь послоушаниѥ и работоу**. И од овога времена није се чуло од иноплемених царева ни **глаголя хоульна** на српскога краља, јер су се сви страшили његовог имена (1330 год.).

III.

Стефан Дечански оставио је после себе такав знаменити архитектурни споменик, коме равног тешко да се може наћи у савременом му свету. Тај споменик по своме значењу за српство ни најмање не уступа велбуждској победи. У подизању ове монументалне грађевине ишао је стазом свога великога оца.Ређајући очине задужбине, каже: ([1]) Милутин, на месту званом Дечани, у жупи Затрнавској, нађе красно

([1]) Гласн. Срп. Уч. Др. II одељење, књ. XII. стр. 3.

место и угледно за дом божи, па својим рукама благослови, да буде светиња. Отац није успео да сазда храм, а зидање храма паде у део «мени — вели — краљу српских и поморских земаља, да подигнем дом Пандократору (Сведржитељу) за спомен мени и сину **моюму** (Душану). Са велмужима дође у Дечане, и окренув се њима, рече: Гледајте како је ово место; није друкчије, него дом божиј.»

С Благословом архијепископа Данила, свију епискупа и свега **сьбора** српскога било је решено да се подигне црква.

— «Бог ти је жељу испунио и није те лишио онога, што си желио», они му одговоре.

Тим је ствар била решена.

— «И заиста, вели писац краљевог живота: то је место узвишено, свакојаким растињем окићено и дрвећем гранатим и родним (кестењем) прекриљено, равно и китњасто. Са свију страна теку воде, те напајају земљу, а унаоколо бију врела.» Дивно је гледати само течење вода, које су тако здраве, да их се тешко наситити. Са западне, јужне и северне стране дижу се брда у небеске висине и заклањају манастир, а на исток пукло непрегледно поље. Туна здрав ваздух обдаје човека са свију страна. ([1])

На заповест краљеву бише искупљени каменотесачи; из Приморја доведе најбоље вајаре, а свима је заповедао протомајстор Витомир, ([2]) Србин, из Ко-

([1]) Глас. XI. 69.

([2]) У M. Ser. 109 стоји «**фрадь**.» Ја сам прочитао тај натпис, и тако исто г. Мусулин, Ставрић, Петроније и други и нема **фрадь**, него стоји **к'ѵадѣхь** Вита из краљевога града Котора, што ће рећи, да је спадао у број краљевих људи. И тако значи: **кь ѵадѣхь** Витомир и т. д.

тора *краљевога града*. Кад је био спремљен материјал да се могло одпочети зидање цркве, краљ с велможима и архијепископом дође у Дечане. По свршеном noћном бденију, изјутра краљ узме у руке **„камень оугльни“**, и погледав к небу рече: «Боже! погледај са висине милосрдним оком, помози да се ова црква доврши и утврди» и положи угални камен. (1) После две године дана догодила се велбуждска битка, а црква још није била довршена, како се види из ових краљевих речи: «обећао сам Богу *довршити* му цркву, само да ми помогне противу врага, и Бог ми је помогао.» Год. 1330 краљ је био у новчаној оскудици после два рата, па дозволи Венедичанима слободно трговање по краљевини, (2) и добије најбољу грађу да доврши цркву. Наша је земља богата рудама, (3) али су трошкови били тако велики, да је краљ запао у нужду и продао Дубровчанима земље код Превлаке (4) под условом, да на тој земљи остану Срби православне — вере», да пребива поп српски и да поје у црквама, које су у Стону и **Рьтү**. (5)

На тај начин огромно је благо утрошено, док је довршена црква Богу Створитељу, да ће јој се вековима људи дивити. Наш стари љетовничар вели:

(1) Жив. Кр. и Арх. 203.

(2) Акт. мљ. Гласн. XI стр. 334—338. Гтасн. X. 9.

(3) Момировича Ист. и Геогр. Серб. стр. 72.

(4) Аврамовић, Хрисовуље № 37 и 39,

(5) Срп. Спом. № 37 и 39. Како је римпапски фанитизам радио све да Србе полатини, српски краљ удари већи данак на Дубровчане, неколико кнежева пошље на робију, бискупа и законике (рим. калуђери) прогна из Дубровника и старао се да поврати у српску веру оне, које су ови били полатинили. О овоме: Гл. V. 67; Спом. Дубр. Ар. 2, 8—13. Повеља о трговини у Mon. Serg. Mikl. № 81. Венедичко заузимање за Дубровчане Гласн. X. 7—9.

«Дјечанска црква; патос призренске цркве; пеħска припрата; бањско злато и ресавско уписаније (малање) нигдје **необѣтает се.**» ([1]) «То је, вели један најновији путник, најљепша и најзнатнија српска црква, најбољи споменик старинске српске славе и благочастија.... Дечанска је црква најсавршенији идеал византијског начина грађења цркава. Кад у њу уђете, вами завлада осећање најсветлије радости; вама је у цркви лако, спокојно, весело, и та је ваша радост, радост победоносна. Црква је широка, висока у накрст сазидана, са округлим, високим кубетом. Сами спољни зидови вас опчињавају својом лепотом: од темеља до венчаница, то су мермерне плоче, срезане и усађене редовима; први ред — мермер бео, други — ален, трећи — мораст, четврти — златали ([2]) и т. д. Кров је од олова. На кубету стоји онај крст, ког је ктитор наместио. Црква је толико висока: **яко и оуи оутрѫждати ѕрештим.**» ([3]) Унутра се свод наслања на мермерне стубове. «Добротом ([4]) црква превазилази сваку мисао. **Саѕда се мраморнием**

([1]) Pamat. Шаф. 61.

([2]) Гильфердинг, Зап. Геогр. об. XIII 184—187.

([3]) Гл. XI. 70.

([4]) Славни цариградски архитект, који је зидао Призренски Сарај, говорио је за Србе, и њине краљеве, да су били варвари. Кад су га Призренци одвели у Дечане, он обиђе цркву унаоколо, уђе унутра, изађе пред западна врата и усхићен повиче: — где је игуман? Нека ми изнесе икону.» Кад му изнесу икону, он на њу изручи пуну кесу злата — више од 100 наполеона. На питање свога другара; су чим ће се вратити?

— «Наћи ћу новаца.»

Више није нигда рекао да су српски краљеви били варвари, него «најобразованији људи.» — «Хајде да видите Пећ?» — Мени је доста, што сам видео» одговори архитект.

и величьством и извааниіа ми различнихь видов истуканих іаже недовлѣют лѣт кь повѣданию. Вьзор же црькве всѣхь видове и очи зрештих утруждаіе оть зѣлные свѣтлости мрамора, іакоже нѣка звѣзда данница изјутра **сиіаюшти.“** Ово су „*Високи Дечани*“, којима се и дан-дањи моли наш народ и од којих се и Стефан прозвао Дечански, као што је од Бањске његов отац прозван „*Бањским.*“

Као што су Дечани чудо архитектурнога створа, онако су били унутра украшени златним и бисерним иконама, кандилима, крстовима, полијелејима, сасудима, рипидама, кадионицама, ризама, петрахилима, наруквицама, набедреницима, завесама, фелонима, диплама и сваким лепотама и красотама дому божију потребнима, а што је најважније, ту је краљ основао знамениту књижницу ([1]) (библиотеку). Зато с правом српски народ пева, да је краљ рекао, кад је цркву сазидао:

„У висину да је више нема,
„У ширину да је шире нема,
„У лепоту да је љепше нема
„Нек се знаде, е смо царовали!“

Још су значајнији закони, и установе издане у овој повељи за познавање ондашњег нашег друштвенога стања. С тога ћемо их овде навести у најкарактернијим одредбама.

Дечанска је црква сазидана да буде манастир — краљевска лавра или како вели ктитор: **„нарекохь юго игумениіа об'ште мѣсто чрьньцемь — на славословие божие. И сьбравьши зьборь срьпскые земліе**: архи-

([1]) Жив. Краљ. и Арх. 204, 205. Mon. Ser. 91 и 92. Гласн. XI. 70 и 71. Друго одел. Гласн. 1 — краја.

јепископа Данила и **ієпискүпе и игүмане, и казнаце, и тепүние, и воіеводе и слүги, и ставилце и з'говорих се** с њима, **и прииех благослов** од свештенства, **и свѣть от всего зьбора срьбскаго іеже о приложении храмү семоү.** Кад је храм био довршаван а повеља написана у Породимљу, догодио се рат са бившим српским васалом видинске државе, овда већ владаоцем блгарским Михаилом. После победе краљ похита да изврши прилог цркви као благодарност Богу.

Прилог је цркви заиста краљевски т. ј. веома велики, како се види из имена доле наведених села[1].

([1]) Села: 1) *Лучане.* 2) Дјечане. 3) Истинић. 4) Прапраћане. Међу именима сељака спомињу се: Воихна, **Калоіань** итд. 5) Стрјелац. 6) Љубуша. 7) Бохорићи. 8) Љуболики. 9) Храстовица. 10) Заселак *Прињепи* и заселак Прекилуг и Братонин-дол. 11) *Село Бабе.* 12) Село Грмочел 13) Село Улоћани (сада 8 кућа српских). 14) Село Чабић, чија међа иде на Уњемир и т. д. 15) Шитарица с Ђурђевиком. 16) Средњеселo, чије су међе утесали: судија Богдан и *Парабак* са 24 сведока. 17) Куманово, чије је међе утесао судија Богдан и збор **тѣхь ди сельь,** а крива **вѣа да им іе** забелзимовиште добитку. 18) *Алтин* са свима селима и са свима заселцима. 19) Село Трјебопоље. 20) Село *Бабињане.* 21) Село *Лужане.* 22) Село *Горане.* 23) Село *Шипчане.* 24) *Грева.* 25) Село Буњане. 26) Село Крастављане. 27) Село *Буљуби.* Ово су алтинска села. 28) Село у *Плаву Град* — како пристаје поток уз Лим и заселак *Јаре* — до сред пећскихземаља. 29) Село *Коморјане.* 30) Село Велика. 31) Село *Трјебча.* 32) Село Грчарево. 33) Село Врмош. Ту се вели: Међа **Үрьиним горам** између Плава и Будимља и т. д. а од зле реке *куд се ни оре, ни коси, то је* све *планина.* 34) Село Рукавац. 35) Село Добра река са заселцима и међама а у њој *коњуси урочни,* који су били у *старе краљице.* 36) Сјерош заселак. 37) Село Дољанци. 38) *Власи Ратишевци.* 39) Власи Сушичане а село се зове Сушица. 40) Власи Љепчиновци. 41) Власи Тудоричевци. 42) Власи **говнеүние.**

После победе велбуждске заједно са сином, поклонио је краљ још 43) Село Ђураше **к' Скорьзиниће** и 2 катуна влаха ђурашевских.

Још су важније повластице дате црквеним људма. У овим наређењима огледа се деоба становништва српске краљевине; имућност разних сталежа; њина права, економно и финансијско стање и т. д. Становништво српске краљевине делило се у главноме на

Међа њина: Од Дебелог брда низ Нерестушу у Рибницу и шта затече Рибница до алтинских међа, како тече Јабланица у Рибницу. 44) Село *Рзинићи.*

Планине, које су више Дечана. Туна *купих* Ујездну *за 100 оваца с јагњадма,* па «смеша с алтинским планинама.» У овим планинама: да не *метеха,* ни *властелина,* ни *влаха,* ни *Арбанаса,* јер је краљ смешао планине. Ако ли тко стане и рекне: «баштина ми је, и преће сам **тоуѕи стоилъ**», да плати краљу *500 овнова.* **Понеже у планинах не има** нико баштине разма *краљ и цркве,* које су им дали краљеви. Ово су те планине: Ујездна, Сапакица, Беровица, Плочица, Шип и Пљеш. И плавске планине: Тресkавица, Седм, **Боръ,** Кошутица, Бела Водица, Хотина Гора, Добра Водица, Чрнкамен, Ширница, Хрид и Богдаша. За попашу у овим планинама плаћа се годишње: «а цена им од *стада 2 овна и 2 јагњета,* и **сиръ** и *динар.*« Ко се успротиви и недадне, да плати краљу *500 овнова.* Поклонио је манастиру Модру Слатину за зимовиште црквеног добитка (стоке). Међа је њена до међе **Патькока.** И дао краљ цркви *Рибаре* у *Плаву* (иду имена) и да држе **дѣль** блата. И *присели* (њима) челника Радана с браћом давши му **ѕаселькь** чабићски *Добродоле,* да га *населе да* им је *у баштину.*« Онда се именују они, који су *насељени.* Још му поклонио на Штитарици млиниште, да му је у баштину. За овим краљ је приложио манастиру **килиисарха** Василија с (његовим) селом *Зерзевом,* где се именују сви сељани, у границама кога, спомиње се **лѣшник и поуикалиште.** И приложио Марка Костића с децом и селом **Ѡбльуьни** (иду имена сељана). А **Уръни** Врх му је **ѕаселние,** у Комштици су сенокоси.

И приложио краљ Прокопија Богдановића с браћом и његовим селом Палежи у **Бръскоксмон жупи.**

Краљ пронашао протомајстора Ђурђа и његову браћу Доброслава и Николу. Они су работали и украсили многе цркве по српској земљи. Па су они озидали трпезарију дечанску и велики пирг (кулу) над портом. И у граду и око цркве много се трудили, па се

двоје: 1) Племство и 2) Отроци. У ред племства долази више «црно» свештенство; велика властела и властеличићи. Још је остао велики број слободних људи, који се звали «себрима», али је маса народа већином била отроци. Отроци су били: а) краљевски б) црквени и в) властелски.

спремали за још веће «подвиге» и прилепили храму Дечанима тражећи «обрести **смиреніем високаѧ** и према својим трудовима награду добити.» Код њих краљ нађе запис и потврду свога оца краља Милутина, да се њино село *Манастирац* с међама и обршима и са сваком потврдом. Они пољубише **столь** пандократоров. Зато им краљ «записа и потврди село Манастирац да им **ѥ и их племенски къ вѣки аминь.**»

И приложио краљ цркву св. Никола у *Ботуши*, а у њој и људе, који беху у то време: поп Обрад и т. д.

«И *приседи* краљ Хвалоја. И дао му село Бродлиће» са сељанима. Хвалојев виноград заменио са виноградом у **Люболиких**.»

Како је краљ видео «**ѕаписаніѥ и оутврьжденіѥ**» свога *деде* и свога *оца* Протопопу Прохору и његовој деци, унуцима и праунуцима, па је овај Прохор заволео да припадне цркви дечанској. За то га краљ «прилаже» с милошћу, са записом и купљеницама што је купио и што му краљ *придодао*, на име: попа Богдана земљу с вртовима, виноградом и млином, и што му краљ дао земљу **п'сар'скоу на Брьнищи**. И у Трновици (земљу), што су «*растребили* **п'сарнѥ** и неистребљену земљу. И све људе, који у то време беху у њега: **Шьв'чики**, Богдановићи, Побратовићи, Станићи и Стрезојевићи.

Кад је краљ дознао, да вишепоменути челник Радан, на ономе што има, да му у **томи „не хране** њему ни браћи му, ни деци му. пронађе земљу Јабланицу» и «дадох му». да си ју насели и да му је у *баштину*, и његовим унуцима и праунуцима, заједно с унуцима и праунуцима Радапове браће. Међа ове баштине почиње од Рибнице уз водовађу и преко од водовађе како престаје поток код Манојлова сенокоса и т. д.

Кад је Архиепископ Данило II видео ову краљеву милост према челнику Радану и његовој браћи, што им дао земљу у баштину. у договору с игуманом Арсенијем, јер је иста земља била

Отроцима су људи разних националности. Овде ћемо да наведемо дужности и права црквених отрока као и њину деобу по народности, која је била резултат завојевања трачког полострова сло-

у границама манастирскога земљишта, архијепископ благослови и потврди, да му се ником не узме ни од **господстк оуюшихъ** ни од **игоумень** и ни од **кого любо.**" Усљед овога краљ придодао Радану планину *Самачин* — крај са свима међама, да му је у *баштину* њему и његовој браћи, и њиној деци, унуцима и праунуцима. Ако би се тко нашао и стао на њој без њиног хтења говорећи: *баштина ми је* или како **любо**, да плати краљу *600 овнова*, јер му њу краљ дао у баштину.

Душан је додао Дечанима још ова села: 1) **Уръкеноб ражиње**, заселак дечански, 2) Бељежане заселак дечански. Сељани села Дечана са заселцима, и то а) *Придворци* да ору по један **мѣть** свакога жита и **бѣд'боу**. Да о празнику долазе у манастир с поклоном, да седају под челниковом трпезом. б) *Заселци* да ору као и *друге метохије*. Придодао још неколико (људи) *биволара*. 3) Село *Истинићи*. 4) Село Прапраћане. Даље се ређају села, која је именовао његов отац, где се именује село *Бабе*, **Сѣрошь**, Дољанци, село у **Алтинѣ Трѣбополѥ**; Лужане, Шипчане, Сошане, Грева (стр. 107) Буњане, Крастовљане (110); село *Комарани*, Велика, Грнчарево (115), **Врьмош**. Добра река (117). У *Зети* село а) *Крушево* б Катун арбанаса в) Влахе Ратишевце, г) Влахе Сушичане д) Влахе Вардиштане е) Влахе Љепчиновце ж) Влахе Тудоричевце з) влахе Световраштане и) Влахе Сремљане. Краљ купио планину **Убѣздиу** *100 оваца* с јагњадима и смешао с алтинским планинама.

У ових планинах — вели краљ: **да не метеха, ни властелина, ни влахь, ни арбанасин.**" Ко ли дрзне **прьвымь млоукомь доклѣ не было црькви ѿдано ставь безь** игуманова хтења рекше: *баштина ми је и пређе* **смь тоуѕи стоѩль**, да плати наређена каштига) па додаје: „**не имаѕ никто баштине разве** краљ и црква, што су јој дали краљи (127). За овим уписује: Плавске планине, Модру Слатину за зимовиште црквеног добитка т. ј. колико се набере стоке за попашу; даље уписује: Прокопија са селом Палежи у брсковској жупи; Протомајстора Ђуру и његову браћу Доброслава и Николу, па гранечећи њину баштину напомиње ова-

венским племенима српскога језика и народности. Овде ћемо навести изузетно наређење краљево о влахима дечанским, које гласи овако: «И ослободих — вели краљ — влахе цркве дечанске од вьсѣхь ра-

ква имена и места: до Бељеће *Гари*, до Опољскога пута, на Пресоп, на *масларију* и Урошево двориште и т. д. (128)

Од себе Душан придодао село *Влахињу*. И Поток трькоу гороу држвию да си *насели*; да си има кућу при манастиру.

Даље именује Марка Костића, Протопопа Прохора. Придодао Душан У Загори — Моишу Грдушчића с неколико људи и са њином земљом: да држе град (т. ј. да чувају манастирски град) редом с Марком. И ко буде од њих прилучиь да га постави игуман за челника над коњма.

Још приложио ове цркве са свима шта имају: св. Враче у Стрелцу св. Николу у Ботуп:и, па додаје ово:

«И постависмо коло гвоздено...... на алтинској земљи на Боулатовѣ селѣ а Булату да смо на Врелу њиве и млин и горе пустош, а при *колу људе* (131). Приложио још са Чабићем цркву св. Петра од св. Срђа 100 каблова соли и оу Глоухонкски годишње по 50 надьь гвоздја.

Душан приложио од призренске царине годишње 500 перпера.

а) А се сокалници. Именује у сваком манастирском селу по једног или по више људи.

б) А се магюпци у Плаву и Велики (132).

И ослободи краљ «*влахе црквене* од свију работа и поноса, јер сам их — вели — приложио мало и то убого.

И Метохиа црквена да не даје »позова разве криноу врѣходноу всако село. Ни перпере замсльне......

I. А се *закон метохијама*; а) мѣропси, који земљу држе да ору 6 мьти: пшенице — 2; овса — 2; проса — 2. Винограда — 1; мером овако као по другим црквама. З'гона да им нѣ. Бедбу да имају всаке раллие. Што се бедбом пооре, тако и да се и урали.

II. *Сокалницима закон*: мьть 1 — пшенице; мьть 1 — овса; мьть 1 — проса; винограда 1 мьть.

Овако ће исто радити као што раде Сокалници и ови: *ковачи, златари, седлари, шавци* и сви мајстори.

воть и по:юсь понеже нхь мало приложних и то оубого. Ово значи, да је у оним покрајинама било сувише мало влаха и да су били преко сваке мере убожјаци.

Даље нарећује: И метохија дечанска да не дава позоба **раzвѣ крнноу прѣходноу. вьсако село ин перпере zлисальне. Ин** (ни) **когаре подаиька** краљу.

«Што теже сокалници и сви мајстори, то све кад сврше *жито и вино* да предаду цркви.»

«Сено да косе као и меропси т. ј. сокалници и мајстори;

«Која села имају сено, имају да га такози и косе;

»У ком селу нема црквеног сена, они ће косити где им заповеди игуман.

«*Плављани* да не *копају* винограда, но да дају цркви на Крстовдан 60 перпера, како су давали (Душановој) баби краљици (Јелени).

«*Доброрјечани* да пасу коње и «**сокие**» да дају цркви.

III. **Мѣропьша работа· ѵ'тице житотрѣбление. Сладь** да чине сва села којима заповеди игуман. Који ходе с игуманом на пут по црквеном послу или с којим калуђером да се хране од цркве: а који сам ходи по црквеном послу, да се храни од своје куће.

Виноград сваки да копа, па био он поп или други, који *земљу држи*.

Власи Тудоричевци, и Гоиновци да *пасу кобиле*.

Власи Ратишевци, Световрачевци, Пагарушани и Сушичани да пасу *овце*.

Власи Вардиштани да пасу *говеда*.

Влах који пасе кобиле, да не узима **влагь** од кобила, но да се храни месечином.

Који пасу овце, да узимају на Ђурђев дан од сто оваца — једну овцу с јагњетом, а што изгуби, да плати.

Сви Власи и Арбанаси да носе црквену сол од св. Срђа.

Срьбинь да се не жени **оу власѣхь.** Ко се ожени **да ю и юлаторь.**

Црквена земља, да се не даје никоме **оу вьхь.**

Тко дође цркви, па ако је **сокалникь** да се присади сокалницима.

После овога долазе закони према разним људма по занимању и народностима. Ту је поглавито деоба отрока према месту живљења и занимања.

I. *Закон црквених метохија*, у којима су живели:

Тко дође цркви, па ако је **мѣропьхь** да се присади Меропсима ако буде доста земље.

»**Ѿтеса**« да нема ни од једног села: ни бољару, ни соколнику и никоме, коме краљ није дао. **Отьтес** значи, да не сме нико да прекорачи оно што је *утесано* т. ј. границе.

«А за **ратаю**: колико има црква плугова у којем селу, од тога села нека постави игуман **ратаю** кога хоће.

У коме год се селу налазе мајстори, па се **раӡьроде** 3 воља 4 сина, један да оставе на месту (очином) а остали да ступе у сокальнике.

Ако ли вахте узети „**ӡемлю оть мѣропьш'ке ӡемлю**, а он нека поступи у меропхе.»

— «Поповски синови, који науче књигу, да раде с оцем, а који не науче, ... нека прикупљају цркви бир крине по жупи.

(Крина је мера хљебна. У крини 24 кабла царева (Гласник XV. 307).

— Села товара да не носе, али свако село да храни по једнога коња кудра, да носи црквени товар. Ако коњ умре на црквеној работи, да црква на његово место постави другога, а ако умре неком селском не(и)с'правом да га село поотави на место.

Даље иду судска наређења, што доказује, да је црква као врховни баштинар вршила судску и административну власт:

— «**Послоухь** 2 динара; **роука** 4 динара, а за **вражьдоу** **јако ю ӡаконь по срьбьской ӡемли: црькви** *половина а наводчии половина.*

— Ма где се преди људи манастира Дечана:

1. или **предь** *краљем.*
2. или пред *архијепископом*,
3. или пред **юпископом,**
4. или пред *духовником*
5. или пред прочим судијама.

Да од њих никакве глобе не узима ни краљ, ни архијепископ, ни **юпискуп,** — ни *печата*, ни *руке*, ни **отбои,** него све то да иде цркви.

а) **Мѣропси** који земљу **дрьже**: да ору 6 **мьта** пшенице; 2 **мьта** овса; 2 — проса и 2 винограда. **Мьть мѣромь** као и по другим црквама. **Ꙁьгона да нимь нѣ. Бѣдьбоу** да имају и што се пооре бедбом, то да се **бѣдьбомь и сьврьстуѥ.**

б) **Ꙁаконь ꙁа сокальнике.** (¹) Да ору по 1 **мьть**: пшенице: овса, проса и винограда. (²)

Што сокаљници работају мање, долази од тога, што су вероватно они правили **„соть“** а остали отроци радили за манастир друге послове, као што су:

„**Врьховниоу**“ коју су попови давали **ѥпискупу** хвостанском, да је дају цркви, јер је исту краљ *одкупио од* **ѥпископа** *хвостанског за 400 оваца с јагњадма и за 500 иерпера.*

— На **сьбору** да седа игуман Дечански према игуману св. Стефана (Бањског).

— Кад долази архијепископ у Дечане, да седи на столу игуменову.

— На краљевом столу нико не сме седати осим краља.

За оброк калуђерима (на свакога) одређује се: хлеб од 4 литре. Мера за вино изрезана је у камену на виници. Вуне да им се даје по 1 **камн.**

Алтињани да стоје на *старом* закону. Ма где се нашао *Алтињанин* да *нема старине*, него слободно да иде на своју *баштину* цркви.

(¹) Сокалника је било у једноме селу 1 или 2 или 3 напр. У **Дѣчах** Кранслав, Рајко и Будоје; у **Бѣлѣꙁи** — Јарослав; у Луци — Радослав, Малац и Рајко: у Истинићима — Пргоје; у Бабама — Радомир и Зоран и т. д. у сваком селу. Дакле није било села у коме би били сви сокалници. Јасно је, да сокалник није био земљоделац као меропх, него је вршио неки нарочити посао.

(²) Одклен долази ова разлика у данима «работе» између меропха и сокалника? Природно је мислити, да долази отален, што су сокалници имали и неку другу «работу» како се види из работе мајстора.

в) **Ковачие и златарие и седларие и шьвци и вьси маисторие да работаю** као и сокалници т. ј. у години по 1 **мьть** пшенице; 1 **мьть** овса; 1 **мьть** проса и 1 **мьть** винограда.

Сви мајстори и сокалници (ови несу мајстори) **што хоте тежати,** то све **съврьстовлше** и жито и вино да предаду цркви (израђено).

Сено да косе како **мѣропси**, *тако сокалници и сви мајстори.* У овоме послу једнаке су им дужности. Па и *села* која имају *сено*, да га косе, а у коме селу нема црквених сенокоса, да косе сено онде, где им рекне игуман.

г) *Попови* да дају цркви **врьховиноу,** коју су давали **епископоу** хвостанскоме. Њу је краљ откупио од **епискупа**.

Осим *орања, копања, жетве, вршитбе, возидбе* и *брања* винограда, отроци су морали работати и друге работе, на име:

а) **Мѣропша работа у'тице житотрѣблениие, сладь** да чине, а ово ће радити и сва села, којима заповеди игуман.

б) Отроци, који прате игумана у путу, или иду с каруђером по црквеном послу, да се хране црквеним брашном; а који отрок иде без игумана и калуђера по црквеној работи, да се храни од **своие** куће.

в) Ако би изгорео манастир, отроци да „помагају работати **дѣла.**"

Виноград сваки да копа, био поп или тко други, који земљу **„држи."**

Влаха је краљ дао манастиру мало, па и то мало било убога сиротиња.

Власи Констадиновци и Гоиновци да пасу лаћимију (ергелу) *кобила*.

Тудоричевци и Сушичани да пасу другу лаћимију (ергелу).

Љепчиновци (Власи) да пасу *свиње*.

Власи Ратишевци и Свѐтоврачани да пасу *овце*, а Власи Вардиштани да чувају *говеда*.

И влах који чува кобиле да од њих не узима „**бѣлѣга**", но да се храни *«месечином.»*

Који чувају овце да узимају на Ђурђев-дан, од сто оваца, једну овцу с јагњетом. Колико изгуби да плати. **Мѣсечиноу** да узимљу.

Срьбинь да се не жени **оу власѣхь**. Ако ли се ожени, да је води у **мѣропке**. Овај закон сведочи, да су најпре *освојени* «работали земљу», а Срби били војници.

Земља црквена да се никому не дава у „**бьхь**"(¹) бадава).

Дође ли цркви сокалник, да се посади у сокалнике, а **мѣропхь** у **мѣропхе**: где буде **обилие земле**.

Ѡдтеса(²) **да нѣ ни от когаре села ни болѣрину**, ни сокалнику и никоме разма коме краљ даде.

За „**ратаѥ**": Колико игуман има плугова у ком селу, из истога села да постави „**ратаѥ**" кога хоће.

За „**маисторие**": у ком селу живи мајстор, па узима више синова, један да остане мајстор, а остали да ступе у сокалнике. Ако ли узме земљу од *«меропше земље»*, он ће ступити у *«меропхе.»* Ово значи, да је стање мајстора било најбоље, за њим долази стање сокалника, најпосле меропше.

(¹) Рокоше: **3 бахь имьца** за плату **не те бити рѫмѣ** за главу. Mon. Serb. 147 и 162.

(²) **Отьтесь.**

Синови поповски, који *изуче* књигу, да постану попови на очиној нурији и да живе са својим оцем, а који не изуче књигу, да ступе у *меропхе*. Да поп постаје од поповских синова, а *мероах* ако и књигу изучи, опет да је меропх.

„*Села*" товар да не носе, но да свако село храни по једнога коња „**коудра**", да носи црквени товар.

При суђењу: *Послух, рука* 4 динара.

За „**враждоу**" како је закон по српској земљи: половина цркви, а половина **наводьчии** (достављачу).

Власи „**ҙакон'ноу**" сол да носе од црквенога доходка. Што донесу више — њима половина, а цркви — половина, а ако црква *хоће* може од њих одкупити њину половину.

„*Узаконења на потребу клира.*"

а) „**Комать** калуђерима (на дан) **тѣстом оу 4 литре. Мерьтигь** исечен у мермеру и узидан на вратима Винице.

б) О *местима седања*. На краљевом месту да не седа ни архијепископ ни **епискуп**, ни игуман, ни *властелин*, ни *челник*, ни иконом, већ само краљ или његов син или онај, који буде краљем после њих.

в) Не сме седати више игумана дечанског никакав други игуман. Само архијепископ може сести на игуманавом месту кад би дошао у Дечане. Одмах до њега игуман дечански, а према њему да „**сѣдѧ игоумень** светостефански (бањски).

г) Ма где се *прели* црквенски људи м. Дечана или пред *краљем* или пред *архијепископом* или пред (**челник)омь** или пред *духовним* или осталим судовима, да никакве *глобе* не узима: ни *краљ*, ни *архијепископ*, ни **епискуп**, ни за *печат*, ни за *руку*, ни за *послух*, ни за *одбој*, „**нь в'се да е игоуманоу, а епископоу духовно**", јер је краљ ослободио и от-

купио попове своје цркве од **юпископа** хвостанскога Николе за 400 оваца с јагњадма и за ф. перпера. За то попови и остали људи немају давати **юпискоупу**: ни **врьховние**, ни **югнѣтние** ни никаквог давања, какво су давали.»

Како прилог, тако и потврду свију ових добара и права дечанској цркви дао је краљ Стефан **„богомь помилованы и богомь просвѣштени** и *постављени* **в'сѣхь срьбскихь и помор'ских ҁемьль**, са својим сином Душаном сабравши **ҁворь** српске земље: «архијепископа Данила II и **юпискоупе и игумене и казнаце и тепчию и воиеводе и слуге и ставнице и ҁ'говорих се** с њима» — вели краљ — и примих пристанак од свега збора српског **„юже о приложени храмоу семоу.** Повеља је писана у Неродимљу 1330 г.

После велбуждске битке краљ је додао манастиру нека знатна лица с њиним баштинама, које су се налазиле у границама манастирске државе. Он је истим лицима најпре потврдио њине баштине, које су били потврдили његов деда (Урош I) и његов отац (Милутин). То су баштине:

1) *Протопопа Прохора*, који је заволео цркву дечанску и тражио да спадне у њену државу. Њега краљ «приложи» Дечанима са баштином и «с купљеницама», што је сам купио и са оним, што му је краљ придодао, на име: земљу попа Богдана са вртом, с виноградом и с млином. И са оном земљом, коју му краљ дао на **Брьништи** (земљу) **П'сар'скоу**, коју су окрчили **„псарие.“**

2) Овај други пример показује, да су црквенски људи тим самим, што су предавани манастиру, добијали многе и многе олакшице. Тако, на место да људи теже да остану слободни грађани државни, они.

су тежили да припадну каквој цркви, да би се избављаии од многобројних терета и дажбина. У исто доба овај други пример показује, шта су баштине и којим се начином долазило до баштина.

Челник радан много се трудио при грађењу Дечана. Како је још краљ Милутин почео био спремати материал да зида Дечане, вероватно је то радио преко овога Радана, па му поклонио једну баштину; Дечански му потврди ту баштину, али увиди да «у тој баштини» Радану и његовој браћи и деци нема хране и нађе земљу **„Ѩсланицу“**, па му је даде «да си (њу) *нассли* и да му је у баштину и његовим унучадма и праунучадма, а да га у томе не може нико узнемиривати ни краљ, ни игуман ни нико.

Како је та земља била у границама дечанског отеса, а архијепископ био врховни бранилац црквенских добара, то је и овај потврдио краљевску повељу наводећи, како је видео краљеву милост према челнику Радану и његовој браћи и првог игумана дечанскога Арсенија о тој земљи, коју је краљ дао у баштину Радану, његовој браћи, његовој деци, унучадма и праунуцима, то он исто потврди: «тако да му се ником не узме ни од господствујућих ни од игумана, и ни од кога па ма ко то био.»

Још му краљ поклонио планину Самачин у «*баштину.*» Ако тко стане на истој земљи и рекне: «ово је моја баштина», да плату глобе краљу ф. овнова.

Ово је Радану била награда за надгледање при зидању манастира..

3) Прокопија с његовом браћом и селом Палежи у Брсковској жупи.

4) Ђорђија протомајстора и брата му Доброслава и Николу приложио манастиру **„сь нихь хтѣниѥмь и**

што нмь ѥсть ȥаписаль и оутврьдиль“ краљ Милутин «село Манастирац”, за њино **„поработанию оу манастиру и оу градоу и по иним местнмх,** даровао им село Влахињу и поток **трьвоу гогу дрѣкьню** да си насели и да има кућу при манастиру.

5) Краљ приложио манастиру Марка Костића с децом и селом **Ѥблуьинмь.**

6) Протопопа Прохора с његовим селом Зерзевом, да **„блюде градь црьковьни“** приложио краљ цркви **„сь ѥговѣмь хтѣнием“**. У Трновици што су «истребили **псарне** и што је остало неотребљено.” Ту се, даље спомиње, како је краљ поставио **„коло гвоздѣно.“** Повторава се оно, што је више наведено о разним сталежима, где се на местô закона о меропсима вели: **„ȥаконь метохиама“**, јер по метохијама живе меропси, и у неколико се објашњава **„бѣдьба“** овим речма: **„бѣдьбоу да имаю всаке ралие.“**

Плављани да не копају винограда, већ да цркви дају на Крстовдан шесет перпера како су давали краљевој баби краљици ([1]) **(Ѥлеки).**

Попов син који књигу не изучи, да је (сокалник) и да *бере цркви* **бирь крине по жоупѣ; срѣ(дскои...)** *по Затрнављу и по Кострацу.*

Тако је краљ дао огромне земље и многобројна села манастиру, заједно с правом јурисдикције, а ослободио црквене људе од свију државних великих и малих данака, како у крви тако и у натури, т. ј. ослободио их од псарине, соколарине, поноса, позоба, и т. д. још је краљ озидао град около манастира, куле, а изван града *болницу и странопримницу.* Монастир је постао колективан владалац своје

([1]) Стрелчани и доброрречане: да дају цркви **Сокие.**

државе, имао своје приходе, судио, и управљао. У манастиру је била школа и библиотека; у њему су књиге преписиване.

Изван манастира била је болница с лекарима. Манастир је судио својим поданицима као што су обично у средњем веку радили феудали. Много је пробитачније било бити *«човеком црквеним»*, него ли слободним државјанином, због чега и видимо, да се уписује у људе црквене чак и властела само да избегне државне терете, а ово нам објашњава у многоме због чега није држава била кадра у народу створити државне врлине, него само религиозне; због чѐга није било општег националног патриотизма и националне идеје, него завлада пределни патриотизам и држава се распадне на покрајине са месним, пределним патриотизмом.

Тим, што је властела попела на престо слепога Стефана, а прогнала законитог наследника и краља, она је одржала победу над централном влашћу, ограничила краља, ојачала и постала самостална у управи над својим државама, па је сада била јача од краља, и правце тежила да самостално влада у својим државама и покрајинама.

Остаје да видимо последице ојачања властеле, која већ није зависила од краља, а на народ гледала као на *своје подајнике*.

Завада са сином и смрт. — Савременик и очевидац Данило баца кривицу на оца у свађи са сином. Он вели: онога истога дана, кад је Урош III сео на престо свога оца, венчао је на краљевство и свога сина Душана назвавши га *«млади краљ»* и обећа му дати у **„дрьжаву“** половину краљевине. После «многих лета», Душан је доспео у «савршени воз-

раст" и отац му дао „**вь особьно прѣбыванию сь соусштими юмоу своихь.. ȥемлю ȥетскоу**". Тамо је живео млади краљ. Али изненадно «ђавољим **навлаждениюмь сь** краљ Урош III **ненавист въȥдвиже на своја сина**" и на место љубави **въȥненавидѣ га**, и онако, како га „**въȥнесао**", тако га и „**ниȥврьгао.**" Син се обрати оцу доказујући, да није ништа скривио и да код њега нема никакве „**неправьде.**" Отац такве „**глаголе не вьнеть**", већ се још више распали гњевом **хоте лютою сьмрьтию осоудити сына свога**", па скупи војску (1331 г.) и продре у „**дрьжавоу**" синовљеву до Скадра, где многе пакости створи у „**дрьжави**" свога сина, упропасти многе винограде и воћке, поништи и потре многе њиве и плодове на њима, обори синовљев дворац под Скадром на брегу р. Дримца. Син утекне на леву обалу р. Бојане са властелом и војском. Отац му је слао многе „**льстивые глаголе**" да би како год **въȥьмогль** привести га себи и ухватити. Но син је имао за углед свога рођенога оца, па није хтео с њиме састати се, док се није обезбедио, о својој личној безопасности. Тада дође оцу и даде страшну заклетву да ће му остати веран. Отац се поврати у Породимље, али «прву злу мисао» није избацио из срца свога, нити је променио своју «ненавист» према сину, већ напротив раздражавајући се великим жестокосрђем, отпочне још више гњевити се на сина, док несу разумели сви такву „**сүюмоудроу**" његову ненавист. И Душан је уразумео да га отац гони као иноплеменога ратника, због чега му напише: «опомени се мој краљу и оче, како си многе напасти и искушења претрпио, па те зато Бог очувао. Чим сам ја тебе увредио?» На ово отац одговори кратко и јасно: «хоћу да си што пре преда-

мном. Ако ме не послушаш, знај да те чекају многе напасти.» Душана пренерази овакав очин одговор и обрати се *својим* велмужима с питањем:

— «Браћо и другови! ви видите ову напаст! Шта ћемо да радимо? Хоћемо ли бегати у туђе земље да не изгинемо?»

— «Ми не ћемо», одговоре ми они: «да идемо с тобом у туђе земље. Ако ли ти хоћеш да избегнеш приправљену ти смрт, то похитај први и умакни.»

Душан их на то почне убеђавати, да бегају с њиме у туђе земље, а они му овако одговоре:

— «Боље нам је, да нам се догоди смрт у земљи наше отачбине, него ли да се нађемо као пљеници или као странци дошљаци у туђој (земљи). Ако ли *не послушаш нас*, ми ћемо да ступимо у договор с твојим оцем, па ћемо да устанемо и њему да идемо, а тебе да оставимо у тузи и срамоти.»

Овако ту ствар приповеда Данило, али ми не видимо побуда, нити узрока овој свађи; не видимо зашто је отац омрзнуо на сина, нити зашто син мора да бега из земље да би избегао смрт, коју он није ни чим заслужио. Узроци заваде налазе се у интригама Палеолога, да на престо српски дође Синиша Немања (1) — Палеолог и 2) у женидби Душановој, који је испросио своју рођаку, кћер челника Вратка потомка Вукановога.(2) Византинац Григора(3) пак овако описује збачење Дечанскога: «За сјајним успесима краља, подигне се грозна и страшна бура, која му зграби и однесе све радости, и лиши га и самога жи-

(1) Greg. IX. c. 12. Luc. An. di Raus. 51.

(2) А. Гиљферд. III. 99.100. — Флорински: юж. слав. и Виз. стр. 213. Глас. 57. стр. 104—112.

(3) Lib. IX. cap. 13-

вота.» Ево у чему је ствар: «Краљ је имао од прве **жене** сина, коме је овда било од рођења двадесет и **две** године. Он га веома брижљиво спремао за **свога** насљедника престола. Али кад се (краљ) оже-**нио** са ћерком Ћесара (¹) (Марном), *педесетогодишњи* **муж** са *дванајестогодишњом девојком*, и пре него ли **је** ожени сина, она му почне рађати децу. Сина **почну** да муче подозрења и опасности, које су, ве-**роватно**, уселили у његову властољубиву душу ње-**гови** вршњаци. И он најпосле смисли да се отргне и **да** устане противу свога оца. Знајући краљ да је **овај** то смишљао, тамошњи (српски) велмужи, вој-**воде**, поречкије и сви, којима је дојадила дуготрајна **влада** очина, потајно су њему појединце доходили и **распиривали** у њему бунтовничке мисли.» Душан је **већ био** уклоњен, као што Данило вели: „**низврьженъ**„, с **престола** и смрт га очекивала, па је одговор њему **његове** дружине значио ово: хајде с нама, и би-**ћеш** краљ; нећеш ли, ми одосмо твоме оцу и — Си-**ниша** је краљ! У ову одсудну минуту, кад се ре-**шавало** бити или не бити, Душан покаже да не на-**личи** на своју «породицу» — «мало је у чему наличио **на** **породу** своју; (²) великога духа, снажан и одва-**жан**, на матерњу лозу пристојнији, него ли на очеву **као** **што** и сам облик његовога образа показује.» (³) «**После** кратког времена, властела га узме међу себе — **вели** Григора — и, покренув га противу оца, про-**гласи** га краљем српским. За овим, кад се кроз не-**колико** дана мало по мало прикупи око њега сав

(¹) т. ј. ћерком Јована Палеолога.

(²) Глас. V. стр. 66.

(³) Све Немање били су русокоси или плави, а једини Душан је црномањаст.

цвет српске војске», он се крене од Скадра: «једну су вољу имали у својим телима и једно су хтели: ићи на живот или смрт!» Пошавши из Зете од Скадра у среду, кад се делио дан од ноћи, другог дана освану у гори Прозраку и ту нареде, који ће с које стране рупити у Породимље, где је краљ безбрижно боравио у своме двору, у кругу своје породице и не сањајући ништа о побуни синовљевој.» Све чете синовљеве војске у један мах, са свију страна опколе краљев дворац, у коме се зачује плач и кукњава. Краљ у мах седне на коња и **сь нѣкоторыми малы властель своихь прибѣжи ѹ градь Петрьѹь,** а у двору остане краљица Марија **сь чеды своими.** Син заузме очино „**богатьство и власть**“, и после «много дана», ([1]) «**и пакы вьставь иде сь вои своими на градь (Петрьѹь) идѣже бѣ вьбѣгль родитель юго, и ть** (отац) **дасть се юмоѹ.**“ Предусретајући оца, Душан му се поклони с речима: «Отац! нека не да Бог да ми и на ум падне, да урадим с тобом оно, што си ти смишљао да са мном урадиш. **Аште ти сьвѣшта о мнѣ ꙁлаꙗ,** но Бог створи **вь благо.**“

— «Отац је био окован» вели Григора, а Данило вели: „**и ꙁре на себѣ сьбывьшеѥ се и сѣтуѥ плакаше се горьцѣ.**“ «За овим су краља одвели у тавницу», вели Григора, а Данило каже: „**и сынь сьвѣштаниѥ сьтвори сь соѹштими юго властели и повелѣно бысть родителю юго ведено̂ѹ быти**“ с краљицом Марином у град „**Ꙁвечан**“ и «тамо га чувати **до ндели же нѣкоторою сьсмирениѥ** (т. ј. **примирениѥ**) **сьтворита междоѹ собою**“ т. ј. и тамо га чувати док отац и син не учине неко измирење на пр. као што се

([1]) Григора.

измирио Андроник млађи и Андроник старији. После «мало времена» краљ Урош III Дечански «предаде» своју душу Богу, вели Данило, а ова кратка напомена «да се отац и син измире» јасно сведочи, да је Дечански умро насилном смрћу, за коју не пада грех на Душана, као што сведочи Григора: «(На затвор очин у Звечану)», син је може бити негодовао и једио се, али је ћутао и није се могао противити својевољству властеле. «Прође *мало времена* и краља су оца удавили ([1]) у тавници.»

Дечански је збачен пред малу Госпођу, а преминуо 3 Нов. 1331 г. Њега малају као човека средњег раста, плавог, са брадом дугачком и проседом. ([2])

Кад је Дечански био послан у Звечан, Душан разашље гласнике у «*све државе*» отачаства, и владалци се почну искупљати и „**вьсе дрьжаве**“ његовог отачаства предаше се **вь роуцѣ кемоу**“ и прогласе га краљем, а по смрти оца «предаду му власт чврсту и кренув се заједно с њиме одмах су освојили ромејску царевину до р. Струме и града Амфипоља; тада су освојили град Струмицу и неке друге градове.» ([3])

([1]) т ј. Властелини.

([2]) Оно, што Григора говори о Дечанском, да кад су «велможи увидели свађу између оца и сина, „*којима је дојадила дуготрајна влада очина*“ т. ј. Дечанскога, нема смисла, јер је то речено према *дуготрајној* влади Андроника старијега (од 1282 до 1328). Дечански је владао свега 10 година. Његове св. мошти почивају у ћивоту у манастиру Дечанима.

([3]) Григ. ib.гл. 12.

Стефан Душан, краљ VIII, Немања IX.

(1331—1346).

Кад се Душану «предале **вьсе дрьжаве отьчьства**" «српских земаља», он искупи **сьбор ȥемлю срьбьскые** у своме краљевском двору у Свrчину. ([1]) Ту су дошли «владалци **дрьжава**", властела, епископи, игумани са свештенством и архијепископ Данило, да „**сьтвори по достоинию и благословениюмь руке** да Душан прими" богом даровани му престол краљевски. У очи Мале Госпође свршена је «вечерња и ноћно бденије», а сутра, (8 Сеп.) у дан недељни, пошто је извршено све по «закономе уставу», у цркви св. Јована Претече, архијепископ Данило II **вьȥьмь вѣньць** положи га на краљеву главу говорећи: „**вьȥложил єси на главу єго вѣньць оть камению драгаго, и живота проси у тебе и даль єси ємоу дльготоу дьнии вь вѣкь вѣка.**" Краљ се попне на престо. Њему одпевају: многаја љета краљу. По свршетку свечаности на изговорену Данилом беседу, краљ одговори: да нема ништа супротно рећи беседи архијепископовој, него га само моли, да се моли Богу да „**оутврьдить ме вь волю раȥоума,** да не преступим божије заповести, нити да смањим светоположеног **благоверниꙗ Христова, нь паче исපаль нити ми и оконьчати большиими**([2]) **ȥакони и сьвр-**

([1]) Сада Сврхе, у Метохији пећске нахије са развалинама цркве св. Јована Претече.

([2]) Краљ је — дакле обећао издати законик.

шєнынми оуставы оутврьжденнꙗ и ꙁаписаниꙗ родитель монхь и прѣродитель иеже о светыихь и божьствьныихь црькваxь. (1) Краљ изобилно угости збор српске земље и даровима заврши свечаност. Свечаност је извршена на отвореном пољу, а народ са седам брежуљака гледао тај господски збор и весеље свога „младога" краља, коме је текла 23 година.

Душан је рођен 1308 г. Детињства дане провео је у заточењу код свога оца у Цариграду у манастиру Пандократора. По повратку у отачбину 1317 г. живео је код свога деде Милутина у краљевском двору. Дечански се венчао на краљевство у један дан са својим сином Душаном, и по примеру (2) византијском назвао га „*млади* краљ" и као такав управљао је Зетом до ступања на престо 8 Сеп. 1331 г. **Моужь велнкын вь крѣпости сильнь н вь прѣмоудрости сильнѣишии.** (3) Краљ је вишином надмашавао све људе свога времена и био страшан. (4) У лицу је био најлепши муж. Тело му је било дивотно сложено: прси широке, мишице снажне, у појасу витак и танак, беху му ноге јаке, стасом висок, прав и мужанствен. (5) Преживљени упечатци детињства и младости створили су у њему јуначан, чврст и одсудан карактер. Догађаји су развили у њему, обдареном великим умом, присутност духа умешност и издржљивост. Како

(1) Жив. кр. и цар. 214, 218, 219 и 220.

(2) Флорински стр. 45 вели; „истакао је сина како би избегао пресуду подчињеност вољи властеле, која је задобијала веће и веће значење у краљевини!" али, ми мислимо, да је према своме „избору" Дечански је хтео обезбедити насљедство сину.

(3) Жив. кр. и царева — Данило стр. 380,

(4) Глас. XXI стр. 283.

(5) Orbini, Il regno degli Slavi pag. 260.

се у младости извечбао у војном знању, разумевао је насладу победе, и у боју доказао јунаштво и храброст. Дивно је схватао и разумевао добре и рђаве стране стања ствари у држави и дичио се слободом и народним поносом. (1) Ондашњи су наши предци добили у њему вдадаоца са свима својствима војводе, јунака, дипломате, државнога мужа и законодавца. (2)

Ступање Душана на престо проузрокује преврат на балканском полуострву. С тога је потребно најпре да се упознамо са савременим му стањем ствари 1331 год.

I.

После велбуждске битке, Блгари предлагаше Дечанскоме круну, али је он не прими, него посла с војском у Блгарију немањиног препрапраунука, Вукановог прапраунука, другога сина Вратковога, Јована (Александра), ког је родила кћер господара видинскога, српског васала Страцимировића, а сестра Михаилова, најпре васала српског у Видину, а доцније поставшег помоћу српског краља, владаоца Блгарије), да попне на престо царицу Неду (3) (Анну) и њенога сина Шишмана. Нема сумње, да су оваквим исходом ствари били незадовољни у Блгарији они, који су предлагали Дечанскоме круну, а тако су

(1) Флорински стр. 65.

(2) Наши љетописци називљу га **„храбрець“** т. ј. јунак.

(3) Cantac. II. c. 26. p. 459. Данило (стр. 195): Дечански **посьла нѣкоѥ ѥдины оть вельмоужь своих сь нѣкоторою честию конскы своѥѥ вь помошть ѥи** (Неди). Цамблак вели (Гласн. XI. 74 и 75) да је то био Александер *нетија* Михаилов. Chalcocond. I. 22. ....*τὸν Μιχαὴλου ἀδελφιδοῦν, Ἀλέξανδρον*....

исто били незадовољни у Србији тиме сви они, који се борили противу Михаила. Јован је извршио заповест краљеву. Вратко, потомак Немањин, млађе линије по Ђури ([1]) Вукановом, имао је три сина: Ђуру (Балша I), Јована (Александра) и Шаина (Комнена), и три кћери: Јелену, Теодору и Мару ([2]) (Милицу). Живећи у Скадру «млади краљ» Душан, решио се да узме за жену најстарију кћер челника Вратка лепу Јелену, сродницу у деветом степену сродства, који брак наша православна вера дозвољава. Противу тога брака устане Дечански, по свој прилици за то, што је Јелена падала Душану као сестра ([3]) и зато што би се тиме оснажио његов син Душан ступивши у сродство са млађом линијом Немањине династије, моћним кнежевима Приморја.

Повратак недин на престо блгарски покрене императора византијског Андроника, да се користиередима у Блгарији и под изговором, за увреду сестре Теодоре, нападне на Блгарију и освоји: Диампол, Росокастрон, Ктенију, Ајтос, Анхиал и Месемврију. Пређашњим незадовољницима придруже се нови незадовољници.

На овај начин, свађа Дечанскога с Душаном и повратак у Блгарију Неде, удружи незадовољнике у Србији и Блгарији. С Душаном је била моћна властела Приморја и кнежеви куће Немањине. Брак његов с Јеленом морао се сматрати као највећи успех за уједињење обе Немањине линије, старије и млађе. Шурак Душанов Александер налазио се у Блгарији, куд је био

([1]) Rad. I. стр.

([2]) Гласн. 57. стр. 104—112.

([3]) *Караџић*, Срп. Нар. Пјес. II. 125—130, Гиљфердинг. III. 99—100.

отишао још за владе Дечанскога. Због преврата у Србији, Душан је морао осетити незадовољство своје тетке Неде. На тај начин преврат српски собом је довео идуће 1332 г. и преврат у Блгарији. Таким начином старија и млађа линија Немањина изведу јединство српских племена на трачко-илирском полуострову. Тако уједињена српска државна снага створила је у Душану мисао, да се оснује на место *византијске, нова српска царевина.* И тако скадарска је завера имала огромне посљедице. Дечански је бранио права своје сестре и свога сестрића а био противник синовљевога брака с Јеленом; био је у сродству с Андроником млађим и био склоњен да огласи насљедником престола свога сина Немању — Палеолога Синишу. Зато Душан са завереницима збаци свога оца с престола. Идуће 1332 г. Филип [1];

(1) Флорински (стр. 213) вели: «да су устанак Душана и покрет у Блгарији покренули (по всей вѣроятности) чланови једне исте знатне српско-блгарске куће Гребострековича.» О томе нема нигде ништа у сувремених писаца, па ни доцнијих. По Грегори, коме се може поклонити поверење, излази, да је најпре Душан ступио на престо ондашње 1332, а данашње 1331 г. Тек идуће 1332 г. ступа на престо Александер. У књизи IX. гл. 12. Грегора говори о устанку Душана, збачењу и апшењу оца: «син се, може бити љутио и једно, али је ћутао и није се могао противити својевољству светине. Бојао се да неочекивано и сам не пострада. Прошло је неко време и оца су удавили у тавници.... Син се крене с војском и освоји грчку земљу до р. Струме и Амфипоља; тада су Срби освојили град Струмицу и неколико других градића.« За овим у глави 13-ој вели: «*Идуће године*, чујући цар Андроник, да се у Блгарији води борба око престола између *прве* супруге Михаилове (Неде) и његових сродника, и да се у Блгарији бију и препиру око врховне власти, искупи војску, нападне на прибалканске градове, освоји многе без муке, јер се становници драговољно предавали. У броју других градова освоји и град Месемврију. Тада је после велике борбе око власти,

и Раксин покрену буну у Блгарији. Најпре Дечански а после и његова сестра изгубе престоле, а после годину дана, помоћу Душана, прогласи се Јован — Александер губернатором Блгарије, као дела српских саставних земаља. «Мало после овога» (у почетку 1332) Душан се венча с прекрасном и одважном Јеленом, ћерком Вратковом, а сестром Александровом. (¹) Дубровачки посланици 1332 г. честитали су Душану венчање с Јеленом. Овим превратом Душан се ставио на чело партије јединства српских племена трачко-илирскога полуострова Душан је био краљ вьсѣхь срьпьскыих ҳемль, а свака је земља имала свога владалца. Ето шта значе речи архијепископа Данила «да су Душана признале све државе његовог отьчьства» и да се све државе «предале вь роуцѣ юмоу.» Од 1332 г. Александер је био веран Дршану у свима тежњама и предузећима. Кад се између 1338 и 1340 г. појавило, у Србији незадовољство противу Душана, вероватно да је било највеће незадовољство у Блгарији због губитка самосталности. Александер замоли Душана, за круну и титулу блгарских владара. За то Александер да даје Душану у ратовима спомоћне војске 12,000 коњаника, и годишње 12 ловачких паса и 12 сокола као веран васал легитимноме своме сузерену. То је тако и било. Тек по смрти Душана као и остали самодржавни

друге надмашио и ступио на престо двајуродни брат Михаилов Александер. Он скупи војску, лозове Ските (Татаре) продре до Једрена, узме велики плен и поврати прећe отете градове.» Значи, да је тек идуће године Александер ступио на престо.

(¹) Resti. Non passo molto tempo, che il nuovo Re di Rassia prendesse in matrimonio la sorella d' Alessandro imperatore di Bulgaria. У Флоринскога стр. 213.

властелини: тако и Александер јавља се као самостални владалац. (¹)

После Душанове женидбе, како су га поздравили Дубровчани и поднели му на дар 8000 перпера

(¹) *Флорински.* **Южные** Славяне и Византія во второй четверти XIV вѣка. С. Петербургъ 1882. стр. 214—228 разлаже односе Александрове према Душану. Да би ово питање решили, морамо бити на чисто с питањем: Је ли било у српској краљевини феудализма? Флорински вели: «Феудализма у оном смислу, у каквом је он био на западу, на југо-словенском истоку никада није било» (стр. 216). Да видимо: У борби Вукана с братом спомињу се «*самодржавни* властелини.» Ми знамо да су у Хуму били владаоцима: велики кнез Мирослав, велики кнез Андрија (Mon. Ser. Mik. 1234—1249), који прави уговор с Дубровником (стр. 24—34); Кнез Чрномир (Mikl. стр. 42); жупан хумски Радослав (Ib. стр. 42); Ђура кнез омишки стр. 54) и т. д. Знамо, да су имали своје државе и *ковали* новце: велики слуга Бранко; Оливер; и др. и напослетку да напоменемо васала Душановог, кога спомиње Флорински (стр. 153) где Душан вели: ..ut vassalorum nostrorum, а то јасно тврди, да је било у Душановој краљевини мноштво владалаца његових. Истина, ови васали несу постали на онај начин, како је то било на западу, али су ово били васали. Ови васали воде своје порекло од кнежева и династа жупанијскога времена или од великих властелина онога времена; они су имали своје државе, као што то сведочи и Кантакузен, говорећи о Оливеру, ког се и сам краљ плашио. Та «самодржавна» властела и били су владаоци држава са свима правима: администрације, суђења, прављења уговора са суседима, ковања новаца и права ратовања с другим «самодржавним» кнежевима, као што сведочи Виланије говорећи о ратовању кнеза Лазара с Алтоманом. Сваки је од њих имао «своју државу«, а то је оно, што каже Данило: Да су Душана признале **„све дрьжаве његовог отьчьства“**, а краљ се титулира: «Краљ **вьсѣхь** српских *земаља.*» У овом смислу ток се могу јасно разумети о властелинима чланови Душанова законика: 40, 41, 42, 43. 44, 45, 46. На пр. у чл. 43. **цркви баштинные вь своихь баштинах..** у чл. 98: **чловѣкь властельскы**; или у чл. 101: **чловѣкь**, који је **побѣгль оть своюга господара оть соуда...** У чл. 119: да се суди неропх или са својим господарем или с царем или

он пошље два посланства: једно у Дубровник, да врати љубазност, а друго у Венецију, да с њоме ступи у тешње свезе и да набави оружија и све остало, што му је било потребно за његова велика

царицом или с властелима и т. д. или у чл. 125: Ако су *владалци* **оповѣдали господарем**.. У чл. 136: Кад умре властелин његов коњ и оружије даје се цару... или у чл. 137: Властеле, који **краништа дрьже, кои конска оть тоудоу мине и плени землю цареву, паки приде опеть на ниxь земьлю, ти властели вьсе да плате, преко коıе дрьжаве прѣиде.** У Mon. Ser. Mik. 6.: ако човек пребегне: под **келнега** жупана или под инога кога (наравно ко има државу своју). Још ћу напоменути државу кесара Хреље, ктитора рилског манастира (1342 г.); споменућу Деана Мањака, споменућу видинскога Шишмана, његова сина Михаила, па Дрмана и Куделина, кнеза Вратка, Компена Душановога шурака, владалца Авлоне и Хањине и т. д. И тако је у српској краљевини било више *„владалаца“*, а то и јесу *васали* не у смислу западном, него у смислу византијском како у X и XI в. тако и првој половини XIV века. Они су ишли на војску са својим барјацима и својом војском, иначе су владали у својим државама као владалци. Ко је имао већу државу, имао је и већи значај. У исто доба, они су бивали и краљеви логотети и др. чиновници, наравно, нарочито сиромашнији, каквих је било највише у Хуму.

Флорински (стр. 217) напомиње Александрову титулу „цар“, а у ствари та реч у блгарским споменицима нема оно значење, које се придаје тој речи, јер у блгарском је језику, сваки је владалац или президент републике „цар.“ У њих нема друге речи да означи реч *„владалац“* па био он васал или самостални краљ, цар или император или кнез.

Што Флорински напомиње ратове Александрове, то су исто радили и други васали, па чак Оливер удаје своју кћер за Кантакузеновога сина. Што у доцније време видимо више самосталне радње код Александра, то је разумљиво, јер се више утврдио, а Душан не само да му није сметао, већ му ишао на руку као некада Дечански Михаилу видинскоме, али у ствари Душан је био врховни цар и владалац Блгарије, коју није делио од Србије, а то сведочи она повеља Душанова дата Хиландару (Mon. Serb. Mikl. стр. 129 и

предузећа. У Дубровник је био послан Марин Михаиловић, а у Венецију Никола Петровић. ([1]) (Види примедбе под 1 и 2 на стр. 351). Он купи за Душана оружија за 600 перпера. ([2])

130. год. 1348) где се називље: **самодрьжьць срьблюмь, грькомь, бльгаромь и арбанасомь** и т. д.

Флорински пита · Зашто Душан тражи савеза с Венедичанима а не с Блгарима? Блгарија је била његова васална земља и даваш му контигенат, а Венеција има флоту и противнике своје Ђеновљане у Галати.

Године 1340 Душан дозвољава Дубровчанима слободно трговање по Србији и слободно трговање с еспапима преко српских земаља у друге земље чинећи овај изузетак: „**Тькмо оружие да не носе ни у Бугаре, ни у Басарабину земльу ни на Угрѣ, ни у Босну, ни у Грьке ни нигамо камо любо у тугю земльу, тькмо у землю царьства ми и у кралеву; кьто ли се обрете понесь оружиа у ниу земльу, да му се вьсе този оружие узме**" (Mikl. 1[illegible]. Ово је тако јасна ствар, да не треба никаквог објашњења. Душан даје Дубровчанима огромну привилегију, али их зато обвезује да **вьсе** оружије само њему доносе, а *никоме* другоме. Срби **су** као васали с највећом муком добавили оружије 1862 год. **Знак је**, да је Александер био заиста *прави васал* према Душану у смислу западне речи *васал*. И тим се објашњава свза Александрова с Венецијом 1352 г. кад је Душан с њима дошао у опреку, у рату њином с Ђеновљанима, противу којих им је могао помагати Александер стр. 227). Александер је тачно вршио своје васалне обавезе према Душану, који није хтео да осваја ни малени Дубровник, а тако исто није хтео да непосредно управља у Блгарији, због чега не може опстати изрека: «ово је један од узрока недаће плана словенског завојевача.« Није ово никакав узрок, него узрок неуспеха треба тражити са свим на другом месту, о чему ћемо говорити кад то питање дође на ред, а овде да наведемо доказе о васалности Александра.

Напоменули смо, да је Душан напустио своју тетку Неду и њезинога сина Шишмана, а попео на блгарски престо свога шурака Александра и да је Александер био васал Душанов. Да је то тако докази су:

На тај начин Душан ступи у свезу пријатељства с Венецијом, супарницом Ђеновезаца, који су били у пријатељству с императором цариградским и имали свој део Цариграда — Галату.

1) Наведна титула Душанова: »самодрьжьць Срьблюмь, Блъгаромь.« Mikl. стр 129 и 130.

2) Онај историјски факт, који наводи Флорински (стр. 125) где се вели: «четвртом повељом (1346 г.) Душан *потврђује* зографском манастиру струмско село Хандак поклоњено манастиру по *молби* бугарскôг цара Александра, императором Јованом Палеологом.» *Потврда* припада самодршцу.

Налик је на ову молбу Александрову и молба Дејанова (Mon. Serb. М. стр. 143). Душан вели у повељи: «како успомену и говори царьствв ми о своюи црькви, ... у своюи баштинѣ, оу земли жеганговскои и т. д. и молио цара да *потврди* Дејанове прилоге цркви, што је цар и урадио.

Да је Душан попео на престо бугарски Александра, сведочи:

3) Она Александрова молба управљена на Душана, да Дубровник изда Неду и Шишмана, и да је Душан кретао војску 1333 г. противу Дубровника. Овај свој навод Флорински сам побија (стр. 266 и 267) говорећи: «За време владе Душанове, по речма Орбина и *Растића*, Дубровник је доспео в' самое цвѣтущее положеніе... Како су чули Дубровчани да је Душан ступио на престо, они му пошљу посланство с поздравом и даду му на поклон 8000 хиперпера (Orbin. 268. Resti и т. д.). Видимо дубровачке посланике на свадби Душановој. За прво време владе Душанове, устали су противу њега неки *моћни* (његови) властелини и у том броју био је Богоје. Тај устанак притеснио је дубровачке трговце, због чега Дубровник предложи краљу своју припомоћ да се бунтовници доведу у послушност (Resti под год. 1331. Ljubić, Monum. I. 399) и т. д. Године 1333 Душан је ратовао противу Грка и т. д. Из свега овога излази јасно, да је Растић помео време и молбу Александрову. Александер је затражио од Душана, да му помогне прогнати из Бугарије Неду и Шишмана, обећавајући, да ће себе признавати васалом српскога краља (Ma Allesssndro mandò ricercar il Rè Stefano di Rassia con promesse di farli tributario il regno Bulgaro... Тако се ствар и свршила у Бугарији.

Стање византијске империје и односи Душанови према њој. По освојењу Византијске империје Латинима, у XIII столећу, појаве се многобројне државице, које су створили или разни сродници визан-

Зато правично пише Лукарић (Luccari Copioso ristretti degli Annali di Rausa. Venetia. 1605. p. 52: Percioque depoi che mori Michele suo padre, il quale haueua arrichito ogn'uno, pareua ch'eglino fosero per servir a stranissimi governatori Serviani) да је Александер *најпре* био српски губернатор у Бѫгарији или намесник, па је разуме се молио Душана, да му помогне заузети и управљати Бѫгаријом као српском провинцијом; за тим, кад је приметно, да у Бѫгарији има приврженика «царице Неде и цара Шишмана», да би их се опростио, он је заједно с народом молио Душана да му дозволи носити круну и називати се онако, како се називали пређашњи владари. С том је намером и послан Душану Венцеслав (maestro de' cauallieri) *крестник* краља Душана. Значи, неки веома важан Србин. Ово је морало бити много доцније. Душан уважи молбу и пошље своме шураку круну, а Александер се обвеже да сваке године даје Душану 12 ловачких паса и 12 соколова за знак да је васал «врховнога поглавара Србије и законитога владаоца Бѫгарије». као што се Душан заиста и назива: «Самодржац *Бѫгарије*» У случају рата, кад би Душан затражио, Александер се обвезао слати на свој рачун у помоћ Душану 12000 коњаника: „Dussan, il quale conferi la corona ad Alessandro, obligandolo che per conto vassalaggio fosse tenuto mandar agn'anno una dozena dé cani da caccia, et altra di falconi con tutta la loro. provigione al Re di Servia supremo e legitimo Re di Bulgaria. Et quando gli fosse commandato andar alla guerra, fosse tenuto levar in ajuto di Serviani dodici mila caualli a spese proprie." Ib.

На стр. 217. Флорински наводи из Растића речи: „Con promesse di farli tributatio il regno Bulgaro.

Доста је и ових доказа, али имамо још један:

4) Године 1350 император Кантакузен пошље посланство у Трново. Оно је изјавило, да Турци самовласно нападају на Бѫгарију, а он их не може задржавати. Зато предложе Александру, да се сложи с Кантакузеном у овоме: «Кантакузен има флоту, али нема новаца да исту наоружа; нека Александер даде средстава,' па ће

тијских царева или намесници области. Тако су исто разграбили имперске територије разни латински графови, дуке, барони, од чега исте земље добију називе: дукатства, графства, баронства и т. д. Као што су у класичко доба називали администратора, који би насилно захватио у своје руке власт, тираном: тако су ови насилници добили назив *деспоти*. С током времена изгуби се прекорни значај ове речи и она постане титулом разних владалаца. Тако је кућа Анђела

бити од Турака обе државе обезбеђене. Флота ће чувати обале Тракије, а Кантакузен ће призивати толико Турака, колико му је потребно за борбу са Србима.» Тај предлог усвоји Александер и народ у Трнову. Буде обећано Кантакузену, да ће добијати новце. На то вели Флорински (t. I стр. 114): „Стефан Душан удари своје veto на жељу Александрову да не плаћа данак византијскоме цару. Александер није смео противуречити своме моћном рођаку.» У t. II. стр. 223 Флорински старајући се доказати, да Александер није био Душанов васал, ублажава тај факт говорећи, да Душан није „заповедио» Александру, него му се посмехнуо. У самој ствари Душан је тако рекао, да Александер није смео да даје новце. А тако је у ствари и било. Cantac. t. III. lib. IV. c. 22. p. 164.

Ми смо доказали, да српски историци несу „с лаке руке», него на основу верних података доказали, да је Александер био Душанов васал.

([1]) Gli ambasciatori (Ragusei) furono acolti con amorevolezza conaturale a quel principe e alla Republica furono use molte grazie, ma perche parve ai Ré di dover corrisponder all'uficio di tùtti questi principi, che suo avevano passato termine di congratulazione mandò Ambasciatori a tutti; richiesse la republica, che lo accomodasse d'una galera per trasportarti alli lochi statuiti; onde fu mandata una ben in ordine per levar Marino di Michiel destinato ambascitore a Ragusa, e Nicolo di Pietro di Simone ambasciatore a Uenezia per condur lo in questa citta. Resti 1332. У Флор. стр 151.

([2]) За његов двор: Ballas 67 pannorum, centuras argenteas 36, cupas argenti 33, pecias fusorum 200, a spanni и осталих ситница за 300 перпера.

створила деспотство епирско, куда је спадала Етолија и Акарнанија. Потоњег деспота Анђела, Тому, убије граф Кефалоније и заузме Епир. ([1]) Графа убије Јован; узме за жену Анну, кћер протовестијара Палеолога. Анна отрује мужа и постане владарка Акарнаније и Етолије са своја два детета: Нићифором и Томаидом. Овај Нићифор ожени се ћерком Јована Кантакузена, и Епир потпадне под империју.

Између 1319—1324 Алфонс, наместник атинскога херцега, освоји најбољи јужни део Тесалије с главним градом Нове Патре, ([2]). Остали део Тесалије поделе архонде куће Анђела и арамбаше арбанашке. У том броју били су: архонд Трикале и Костура, и моћни архонд Фокиде Гаврило Мелисен, доцније владар већега дела Тесалије. ([3])

Над средњом Грчком и Пелопонезом господарили су Латини: У средњој Грчкој Салона припадне Рожеру Делору. ([4]) У Ахаји су владали потомци Вилхардујенови Месенијом, Елидом и Ахајом с Коринтом. У Пелопонезу над Модоном и Короном влада Венеција, а у Арголиди се утврди 1330 г. ђеновезска породица Цаккари ([5]) и т. д. Све ове ситне државице биле су васалије моћних владалаца на западу. Краљ сицилије Фридрих арагонски био је сизерен атинског херцегства (основ. 1312 г.). Његови синови Манфред (— 1317) и Виљхељм II (1317—1338) звали

([1]) ***Ιστορικον κομνηνου μοναχου και προκλου μοναχου. Γ. Δεστουνη.***

([2]) Hopf p. 422. још је освојио ове градиће: Лидорики, Сидерокастро, Зајтун, Хардику, Домок и Фарсал.

([3]) Ib.

([4]) Hopf. ibid, 410, 413. (Roger Deslaur).

([5]) Hopf. 395.

се атинским херцезима. Заштитником Ахајје био је најпре Балдовин II последњи цариградски латински император, па је предао сизеренску власт над латинским земљама на истоку, напуљском Карлу I Анжу, да му овај помогне освојити Цариград и неколико острова. Анжујци се утврде у Епиру и Пелопонезу. Године 1331 врховни владар Ахаје био је брат напуљског краља Роберта анжујског, Филип Тарентски, владалац једног дела Епира, а управитељ Ахаје његов млађи брат Јован Гравина (— 1338). Ослањајући се на брата — краља Роберта, Филип тарентски тежи да осваја; он се оженио с Катарином II Валоа, потоњим огранком франкске царске куће Куртене, и примио титулу: *император Романије.* (¹)

Од острова припадали су Византији: Тазос, Самотракија, Имброс, Лемнос, Тенедос и Лесбос.

Као колоније, припадали су Венецији острови: Негропонт (Евбеја) и Крит. На Кикладима су господариле венедичке породице. Острови: Тинос, Миконос, Скирос, Скиатос и Скопелос припадали су породици херцешкој Хизима (ghisi); острово *Наксос* припадало породици Санудо; кућа *Квирини* владала островом Астипалијем, а острови: Санторино и Теразија припадали дому Бароцци. Кућа Михајели владала островом Кеосом, а кућа Џустиниани — Серифом; Корoња владао островом Симфосом и Анафатом; Корнаро био је владалац острова Скарпато; кућа Венира владала островом Китаром (²) (Чериго). Венеција се била утвр-

(¹) Hertzbepg, Gesch. Griech. II. p. 255. Флорински t. I. 29. Hopf 397. Филип је читав век провео у томе, да задобије Цариград, али направно. Његова супруга Катарина звала се: императорица Романије.

(²) Hopf. ib.

дила на Архипелагу и спремила земљиште за друга освојења. Имала је у својим рукама трговину између Грчке и острова, Сирије и Мисира и западних државица, а уједно имала је велики утицај у борби византијске растеће царевине са остацима бивше латинске царевине. ([1]) Њена супарница Ђенуа господарила је у северном делу Архипелага, у Мраморноме мору, Босфору и Црноме мору, јер је она била савезница Стратегопула у борби византијској противу латинске империје и Венеције. С падом латинске царевине ([2]) пропало је господство венедичко. За учињене услуге византијском царству, Ђенуа добије многе повластице, оснује читаву врсту населбина у империји, добије слободу трговања и монопол да плови по Црноме и Мраморноме мору. Како су венедичани склапали планове за освојење([3]) Цариграда, император грчки поклони Ђенуји предграђе на Босфору, Галату (1267 г.), а доцније Ђенуа преокрене Галату у независан, самосталан и утврђени град. Године 1303 подигне око Галате бедеме и ровове. И тако упоредо с православним Цариградом постане Галата град латински под управом подесте,([4]) са републиканским устројством, са латинским црквама и

([1]) Флорински I. 31.

([2]) Acrop. 30. Greg. Vol. 1. 50.

([3]) Венеција је двапут закључавала уговор с Карлом Анжујским за поход на Цариград. Год. 1273 кад је цар Михаило водио преговоре о Унији (Грегор. I. 124. Dandolo p. 382). За тим 1281 г. 3 Јул. у Орвијету. Овај покрет имао је утицаја на промену краља Драгутина у Србији. Год 1307 Венеција ступи у савез с Карлом Валоа, који се био оженио с рођаком Балдовина II, па кројила план похода за освојење Цариграда.

([4]) Potestas Januensis in imperio Romaniæ. Heyd. 1. 353.

манастирима. Како су Турци и Каталонци пљачкали и опустошавали обале Тракије и Маћедоније, а империја није имала флоте да им смета, она дође у потпуну економску зависност од Ђенује и њених трговаца. Год 1331. Галата је била држава у држави; за њу није значила ништа власт цара византијског. Поред своје престолнице на Босфору, Ђенуа је имала своје колоније на Лесбосу, у Касандрији, Крфу и тавричком Херсонесу. Породица Цаккари (због сродства с царем Михаилом) добије од њега под управу малоазијски град Фокеју. (1) Несигурност од Турака примора старинце и нове латинске пресељенике да подигну нову Фокеју, у којој се бранили од Турака и Грци и Латини. Бенедикт Цаккарија 1304. добије од императора острово Хиос под условом, да уноси у царску касу приходе с њега. За овим Фокеја и Хиос постану својина Цакарија. Већ Бенедикт Цакарија 1304. отме од Византије Самос и Коос. Год. 1325 Мартин Цакарија владалац Хиоса, Дамале и Халандрице добије од Филипа Тарентског титулу, са пристанком жене Катарине Валоа, деспота и краља Мале Азије и острова Енусија, Мармора, Тенедоса, Лесбоса, Хиоса, Самоса, Икарије и Кеоса са свима правима и знацима краљевског достојанства. За ту титулу Мартин се обвеже послати у помоћ Филипу 500 коњаника за освојење Цариграда. (2)

(1) Ibid. 332. добије име Foglia или F. lia. Историја Фокеје у Gopf-a: Giustiniani. Флор 33,

(2) Hopf, 372,

Hopf: Chroniques Grecoromaines pag. 502.

Hopf у Grichenland 408.

Поред оваквог стања ствари треба напоменути, да су Ђенујесци били највећи непријатељи венедичке републике. ([1])

Још је Византија изгубила између 1306—1309 г. острово Родос, и спорадске острове: Калими, Симе, Лерос, Телос, и Халки, које су Јоанићани освојили од селџукскога султана Ментеска. Ојачањем Латина Јоанитског реда још је више потчињена Византија латинству.

Водећи борбу с Латинима на мору и трпећи веће и веће губитке, Византија је морала водити борбу са Мухамеданцима у Азији. Срећа, а у исто доба и несрећа за византијску империју била је у томе, што су Монголи 1280 г. задали такав удар царству селџукском, да се оно распало на много малених државица, које се звале *емирства*. Понајзначајнија су емирства била ова, која су добила имена од својих оснивача: а) *Караси* (Мизија и Пергам); б) *Саруханн* (Магнезија); в) *Ајјадин* (стара Лиђија); г) *Метеске* (стара Карија. Ово је емирство освојило острове: Родос, Самос и Карпатос, а од њега их освојили Јоанићани). д) *Хамид* (стара Писидија и део Лидије); *Кермјан* (у ст. Фригији и Ликаонији); ж) *Текке* (у ст. Ликији и Памфилији); з) *Караманоглу* (део пређашњег Иконијског султанства, у стар. Пафлагонији) емирство синова *Амурбега* и *Исфенџара* и (у стар. области Кастамонији) и) *Хази-Чолеби*. ([2]) Различна је судбина ових др-

([1]) Из овога се јасно може видети, зашто је краљ Душан тежио да веже савез с Венецијом а не с Ђенуесцима, али су и једна и друга биле земље *латинске*.

([2]) Zinkeisen, Gesch. des Osmanischen Reiches. 1840. — Greg. l. VII. c 1. — Ducas. c. II. Chalcocon. l. I. I. 15. Истор. ат. Spuner's. У примед. Флоринског. I. 23 и 24.

жавица, али је важно то, што су оне нападале како на Византинце, тако и на Латине и допирале до Пелопонеза и Тракије. По најопасније су биле ове селџукске државице: *Караси*, *Кермјан*, *Саруханс* и *Ајадин*. Противу њих је и дозвао Андроник старији *Каталонце*, (који су им најпосле прокрчили пут у Европу). Јуначки емири Кермјана и Караси потискујући Византинце из Лиђије, Фригије и Мизије и освајајући град за градом око 1328 год. оставе јој само уску прибрежну линију. (¹) Ово су биле малене државице, од којих се Византија могла бранити, али 1328 год. загрози Византији права опасност од Турака.

При ступању на престо Андроника старијега, на граници области Дорилеје, јављају се орде турског племена *Охуза*, које су дошле из дубине Азије, под предвођењем Етрогруља, на позив селџукског султана Аладина против Монгола. По распаду селџукскога царства, Етрогруљ започне оснивати самостално ханство. Његов син Осман (1288—1326) освојењем Караџахисара отпочне освојење византијске Витиније. Као мудар владар и храбар вожд, мало по мало освоји све византијске земљо на левој страни р. Сангаре. Године 1326 освоји Брусу.(²) Орхан, насљедник Османов, пренесе престолницу у Брусу. Год. 1328 Византија је још држала у малој Азији уски језик прибрежне земље дуж обале мраморнога мора до Босфора. Главна су места на томе простору: Никеја и Никомидија. Још су Византинци задржали острове Хераклеју и Амастриду у држави синова Амурбега и Исфенџара;

(¹) Григор. књ. V. VI. У Пах. к. VI.

(²) Zinkeisen. 77—98.

Филаделфију између држава Кермјана, Саруханa и Ајјадина; и Фокеју у држави Сарухана.

На трачко-илирском полострову Византији су припадале области: Тракија и Родопија; јужна Маћедонија са Серезом, Солуном, тракијским Херсонесом, Вотијеја с Вериом, Пидном, Платомоном и Островом. Србији је припадао Меленик, Рило, Охрид. Византијску власт признавали су у Албанији, (¹) Епиру и Тесалији, али су се албанска племена већ спуштала с планина у долине и у Тасалији оснивала племенске општине. Српски је краљ Милутин освојио северну Албанију, а за владе Дечанског Срби нападну и на јужну Албанију. Ту се они сукобе с Анжујцима; али је намесник Филипа Тарентског владао и над Драчом, Крфом и Лепантом. Империји припадала је Јанина, а Велика Влахија по имену признавала је царску власт.

Из свега овога излази, да су на византијску империју нападали са свију страна. Није имала флоте, сухопутне војске мало искварене унутрашњим грађанским ратовима; хазна празна, а свуда и на све стране бедност материална и морална. Преврат у Србији, а доцније и у Блгарији, ставио је империју очи у очи са највећом опасношћу. Нападати на империју значило је рачунати са свима овим претензијашима и чињеницама. Данило вели: Душан се хтео осветити враговима својим, који су имали злу мисао и

(1) У осталом средња Албанија није признавала власт царску. Независна Албанија обухватала је р. Шкушбију до Охридског језера, и ове градове: Костур, Старидол, Стаг, Малакаси, Погонијана, Клисура и Кањина.

У Cantacus. t. I. p. 279. 450. Флорински I. 26.

лукави договор с „**пособьницима**“ својима противу Душана и његовог родитеља а нарочито противу њине отачбине, — земље српске.“

II (1)

1. **Трогодишњи рат. Солунски мир.** Савез некадашњег српског васала, доцније блгарскога Михаила и византијскога императора Андроника млађег,

(1) Флорински (II. 67, 68) каже, да је Душан при крају 1331. „*возобновио*“ звојевања у Маћедонији, што не може имати места, јер је он те године постао краљем. „Поред тога, успех похода Душанова зависио је доста од једне особите околности. Његову војску предводио је познати Сиргијан“ и т. д. И сам Флорински признаје, да је Григора савестан и тачан историчар. Григора пак у књизи IX. глави 12-ој описује битку велбуждску и *повратак* на престо Неде и њене деце, и прогонство Теодоре сестре Андроникове. Ово је било, како се зна 1330 г. месеца Јулија. За овим одмах ударио је на земљу грчку, о чему Григора не говори ни речи, и освојио више градова и вратио се кући. После овога догодила се свађа са сином у половини 1331 год. Григора у истој глави (12) описује ту свађу овако: „син смисли да се одлучи и устане противу оца“. „*Мало времена*“ после ове свађе, тамошњи „*велмужи*“ с Душаном ухвате оца — краља, окују и одведу у тавницу, где га и удаве, а „сину предаду власт већ стално утврђену и поуздану и „*кренув се заједно с њиме*“, *одмах* освоје ромејску земљу до Стримона и *Амфипоља; тада су заузели и Струмицу* с *неколико других градића.*

„13-сту главу почиње овако: „*Идуће године*, цар чувши“, да се у Блгарији дигла буна и т. д. Значи да је Душан 1331 год. ратовао с Грцима и освојио све до Амфипоља и Струмицу, а *идуће године* 1332 дигла се буна у Блгарији. Цар освоји Месемврију и друге градове балканске. „Кад је после многих спорова“ Александер ступио на престо исте 1332 г. скупи војску, продре до Адрианопоља, опљачка и поврати отете градове. Ове је исте године умро Андроник старији 1332. Ове исте године 1332, на 20

да освоје српско краљевство и да га поделе, проузроковао је огромне последице: Блгарија изгуби своју самосталност, а Византија се спасе прераном смрћу српскога цара. Мисао, да Срби освоје византијско

дана по смрти старијег Андроника, умре и Метохита, што је било *14 Марта 1332*. Даље Григора приповеда, како је ове исте 1332 г. кад је „*настало лето*“ Јунија месеца царица родила сина, цара Јована у Дидимотици, куда оде и цар и после свечаности...... значи месеца *Јулија*, крено војску противу Блгара, да поврати прибалканске градове од Александра, и заиста освоји многе. На то Александер скупи до 10.000 и из Трнова допре до Росокастра. Цар имао је 3000 војника. Александер надбије цара и овај се затвори у тврдињи Росокастру, а Анхиал био је Александров град као и Месемврија. Александер отпусти цара из Розокастра из „*сажаљења*“ саветујући га, да унапредек буде обазривији са овим речима: „Једна година има четири времене, и у најкраћем времену могу се десити велике промене.“ Тек после овога (књ. X гл. 5) вели Глигора: „сада је био јавно оптужен Цанблаконом Сиргијан“ и т. д. значи Августа или Септембра месеца 1332 г. Због овога, Сиргијен утекне у Србију, где га Душан с радошћу дочека. Сиргијан обећа краљу „да ће покорити Србима *византијске земље у Маћедонији*.“ Ово значи, да није била у византијској власти читава Маћедонија, него само неке још области. За ову услугу краљу, Сиргијан је тражио, да му краљ „даде помоћ да захвати врховну власт над Ромејцима“ и краљ радо на то пристао. Уговор је гласио: 1) Сиргијан да покори Србији оне земље Маћедоније, које несу биле у српским рукама, него под влашћу византијскога цара, а 2) краљ њему да помогне захватити царску власт над Ромејима = Грцима.

И тако, Сиргијан је добегао у Србију зими 1332/3 год. јер Григора започиње (књиге десете) главу 7 овако: „*С наступањем пролећа*, краљ скупи војску, а Сиргијан и т. д. значи *1333* год.

Главу 8 (књиге десете) почиње овако: „*Идуће* год. из старога Рима и т. д. Папа Јован XXII послао је посланике 1333 год. а они су приспели у Цариград ондашње 1334 г. Како је то било пре Божића, значи да су дошли 1333 г. по данашњем рачунању: Annal. Ecclesias. Odor. Rainaldi. ad an. 1333 num. 17, 18, 19. it. ad an. 1334. num. 4, 5.

царство, поникла је усљед успеха српског оружија и природно се развила у маси народа словенског на трачком полуострову. Млађани српски краљ насљедио је ту мисао од свога деде краља Милутина. Данило јасно каже: «Константинопољски цар Андроник, син Михаилов, а унук старијега Андроника, разрушио је мир са краљем Дечанским **за нѣкоторую винну зълохвалдьную того самого цара грьчьскаго... Сего цара зъло мысливьша** и краљу (Душану) **хоте прогнати** (Душан) **изъ царьствиа его земле грьчьские**(1). Овако је мишљење онда владало у читавој српској земљи. Ово потврђује и савремени грчки писац Григора наводећи, како су српски велмужи узели у своју средину Душана, прикупили цвет српске војске, Дечанског збацили, затворили у тамницу, удавили, сина прогласили краљем «и *кренув се заједно с њиме*, одмах су завоје-

Савременик и очевидац архијеп. Данило II каже: (стр. 226): **И сии вьса прииеть вь три лѣта кралевьства своего** т. ј. 1331, 1332 и 1333 по данашњем рачунању, а по *ондашњем* 1332, 1333 и 1334. Ми рачунамо по данашњем рачунању година.

И тако наш извод мора бити, према непобитним изворима овакав:

1. Душан ступио је на престо 1331 год. и освајао земље на левој обали Вардара дуж р. Струме и с једне и с друге стране, и освојио све до Амфипоља осим Сереза и Солуна.

2. 1332 г. букнула буна у Блгарији. Женидба Душанова. Цар се тим користио и освојио прибалканске градове. Душан се умешао у ту буну и попео Александра на престо блгарски. Александер повратио градове. Умро старији Андроник. Родила царица сина. Цар пошао с војском да поврати градове и запао у клопку, из које га пустио Александер из сажаљења, а зими добегао Душану Сиргијан.

3. Душан са Сиргијаном ратовао на десној и левој обали Вардара и нападали на Солун 1333 год.

(1) 221, 222 и 223.

вали ромесјку земљу до Струме и Амфипоља; тада су освојили Струмицу са неколико других градића." [1]

Душан је проглашен и венчан на краљевство 8 Септ. 1331 год. Ту је био прикупљен цвет српске војске. „*Одмах*" се краљ крене у државу земље грчке, левом обалом р. Вардара. Ту је војску предводио Душан, а главне су му биле војводе: кесар Хреља господар Меленика и околних замака и градова; Богдан Холивар владалац Родопе, Јован Холивар господар овчепољски, Ђурађ син Вратков и т. д.

Како је Србија заузимала још од краља Уроша I површје Вардара, а од времена Милутина Софију, Пијанац, Маркову капију (Ихтиман), Самоков, Пазарџик (од ког је и добио Хреља назив Пазарац). Душан крене војску на нижњи ток р. Струме, где на уточици Струмици освоји град Струмицу, за тим градић Петрич. Ту пређе р. Струму и освоји Жељезнац[2] (данас Демир-Хисар) више Сереза. Његова војска осим Зихне и Сереза освоји све земље до Амфиполиса, при утоку Струме у Архипелаг. Он заузме Приморје до данашње Хавале. Србија обухвати сав слив (басен) р. Струме до Архипелага. Зато грчки цар и није могао доћи нити отићи из Солуна сухим путем, него морем.

Ова Душанова освојења имала су велики утицај на ток ствари у Византији и Бугарији. Византијски

(1) Lib IX. 12.

(2) Даничић у Рјеч. Ст. стр. 332 по Хаву, говори о Жељезнацу између Прилипа и Призрена, кога тамо не само што нема, него је у српским рукама пре Душана био како Прилип, тако и Охрид, па нема смисла да се осваја оно што је већ било српско, а да и не говоримо о речма Григоре, који тврди, да је прво ратовање ишло Струмом до Амфипоља.

цар није смео изаћи у борбу, «него»(1) — вели Кантакузен, окрене оружије противу Блгарије, где освоји прибалканске градове од Тунџе до мора: Диампол Јамбол), Росокастрон, Ктенију, Ајтос, Анхиал и Месемврију. Због овога појави се у Блгарији незадовољство. Главни покретачи буне протовестијар Раксин и логотет Филип протерају царицу Неду (2) и њене синове из Блгарије 1332 г. Душан се пак по повратку из похода ожени у Скопљу с лепом Јеленом, сестром Вратковића Јована — Александра, који се бавио у Блгарији с оделењем српске војске. Душан се морао спремати и оружати, па зато и пошље два посланика, једног у Дубровник, другога у Венецију за оружије и друге домаће потребе, а сву своју пажњу сасредсреди на току ствари у Блгарији, и на место законих насљедника Шишмана и Ивана, својим моћним утицајем постави за владаоца Блгарије као васала, свога шурака Александра. Док се Душан оружао, његов васал Александер прикупи 8000 војника и најми 2000 Скита и упадне преко Балкана у византијске покрајине до Адрианопоља, заграби огромну пљачку, поврати од империје отете градове и врати се у Трново 1332 год. Противу Александра цар Андроник није ништа могао предузети зато, што су Турци у Азији нападали на империју и освојили Никеју. У Цариграду завлада највећи страх, јер не само да се десило помрачење сунца, него је био и страшан земљотрес. Фебруага 12 премине старији —

(1) Lib. II. c. 26.

(2) Greg. libb. IX. Cap 13: «*Идуће* (1332 г.) године чујући цар, да се у Блгарији води борба око круне између Неде и њених сродника искупи војску» и т. д.

цар Андроник, (1) кад је јужни ветар тако страшно духао, да су морски таласи срушили бедеме старе Византије; попадало много крстова с цркава и пала статуа код цркве четрес мученика. Кад су минуле ове неприлике, Андроник просветкује (Јуна месеца рођење сина цара-Јована, па тек после овога прикупи војску (Јулија месеца) да поврати отете Александром градовве. Он упадне у Блгарију, попали, попљачка и огњем и мачем опустоши пределе. Александер му пошље посланике и понуди мир; али цар Андроник одговори: «градови, које су Ромејци сазидали и подигли морају им и припадати.» Александер прикупи војску, надбије византинце и опколи цара у Розокастрону. Сада Андроник замоли за мир. Александер пристане под условом, да сви споменути градови припадну Блгарији и испрати цара с речма: «У години има четири времена.»

Посрамљен Андроник врати се у Цариград. Прими Цамблаконову оптужбу противу Сиргијана о увреди величанства. Над њим се отпочне истрага нарочито с тога, што га је била усиновила Ксенија, мати млађег Андроника. Кад Сиргијан дозна да ће бити осуђен, побегне из Цариграда на Евбеју, а отален оде

(1) Код старијег Андроника дође Григора и затекне «српску краљицу Симониду», где седи код болеснога оца. Цар седећи на кревету премине. Код њега нађу једну књигу, у којој је неко исписао двосмисленим знацима имена свију будућих византијских царева а сликама означио њин карактер. Да означи ум и карактер Андроника старијега била је намалана лисица, а да означи начин његове смрти, била намалана столица — кревет, стављен у онаком положају, у каквом је и био, а около насликана два црна гологлава детета. Та два детета значила су: да ће цар две године проживети као калуђер без круне — вели Григора. Gr. lib. X. c. 1.

српскоме краљу Душану. «Српски краљ — вели Кантакузен, држећи, да ће помоћу Сиргијана заокруглити своју границу предусретне бегунца радосно и услужно.» (1) Григора, (много тачнији), вели: Сиргијан, примљен краљем с највећим благоволењем, постане за њега (краља) најближи сарадник, искрени друг, веран саветник, најпоузданији повереник домаћих тајана, најделателнији извршилац краљеве воље, изван куће, — постане за Душана оно, што је био Темистоклес за Артаксеркса. Знајући за њега одавно, по чувењу, сада је краљ гледао у њему најлепшу киту; веровао је обећањима Сиргијановим, да ће покорити Србима *византијске покрајине у Маћедонији*, ако му краљ помогне да захвати врховну власт над Ромејима, и краљ се с највећом вољом сагласио, да му помаже. (2) Краће речи, Сиргијан и Душан закључе уговор: Први да помогне Душану освојити неосвојену Маћедонију, а њему Душан да даде помоћи да се зацари (3) у Византији. Закључен је уговор при крају 1332 г. Кад је Душан већ био добио поручено оружије из Венеције (1332 г).

Бегство Сиргијаново наведе ужас по читавој византијској империји. «С настанком (4) пролећа (1333 г.) краљ искупи војску, а Сиргијан разашље потајна писма по читавој византијској империји, почев од граница српских по свему приморју и унутрашњим областима до саме Византије. У тим писмима он је

(1) Lib. II. 25.

(2) Gr. lib. X. c. 5.

(3) Данило (223) за Душана вели: **„хоте прогнати изъ царьствиа его земла грьчьскиие** (т. ј.) Андроника. Ово и јесте уговор са Сиргијаном.

(4) Gr. X. c. 7.

обећавао баштине, новчане поклоне, почасти и много што — шта друго налик на ово — онима, који пређу на његову страну. Због тога, готово сви пређу на његову страну, срдачно му се одазову писмима и новцима, наговарали га да се што брже крене у поход. Познавајући његов ум и енергију у ратовању цар се грозно «плашио лично за себе, и за царевину», држећи, да је Сиргијанов напад страшнији, него ли да су «нагрнули на империју Татари и сви народи.» Противу иноплеменика и иновераца, цар би наоружао једноплемене иједноверне градове, који имају одвратност од иновераца; али је рат с једноплемеником и једноверцем — вели Григора — у корен сатро наду цареву и одузео му бодрост духа. Цар се тако плашио, као да је код дворца гледао огањ, који се диже на њега са свију страна и с мора и са суха. Због тога најпре заштити царски дворац кулама и капије; унутра припреми толико жита, како би се гарнизон могао дуго времена исхранити, а тако исто припреми заире за себе, јер је уображавао, да ће «непријатељски дим пронићи и у царску палату.» Ето зашто каже архијепископ (1) Данило за Душана: **„Сего цара зьло мысливьша юмоу хоте прогнати изь царьствиꙗ юго землю грьчьскыю, и отьшьствию сьтворь отъ нѣкотораго мѣста дрьжавы земле грьчьскыю, и пришьдь сь силами своими, и ста подь градомь Солуномь. семоу градоу хотештоу се вьдати юмоу, нь не сь ноуждею, ꙗкоже законь имы. И сь царь слышавь ꙗко вься землꙗ дрьжавы грьчьскыю и гради вьси и сильни земле тоюе прѣдають се вь роуцѣ кралꙗ Стефана, и самь видѣсе вь велицѣи скрьби и печали и прибѣгь вь градь Солунь.“**

(1) Стр. 223.

А Григора наставља: Хотећи поћи у Македонију, да заплаши градове, који су смишљали издајство, цар постави за патријарха Јована, па му препоручи у храму Софији супругу и децу, ако би се десила каква несрећа. За овим похита без војске у Маћедонију. Никоме није веровао и сваког је подозревао.

Док је Андроник утврђивао и снабдевао заиром свој двор у Цариграду и кренуо се у Маћедонију, Душан заузме Костур, Хлерин, Водену, Чермен и друге омање замке и градиће као што су: Острово, Пела, Постол, па по савету Сиргијана опседне Солун и заузме његова предграђа.

Император је био у очајању. «Нужда — вели Григора — често бива досетљива. После дугог размишљања падне цару на памет, да предузећа целисходности и лукавства чешће бивају много кориснија, него ли оружије у већини случајева, нарочито у време рата. Ту му дође на мисао, како је Дарије преко Зопира освојио неприступни Вавилон, што значи, да су решили избавити се од опасне личности оним начином, који су у подобним случајевима, «употребљавали византински државници.» (1) Цар дозове члана државног савета Сфранцу Палеолога; обећа му блага и почасти ако се претвори бегунцем и убије Сиргијана. Њега испрате за управитеља градова Дивне, Соска, Старидола и Хлерина, најближих градова до Костура. Цар утврди свој стан источно од Солуна близу језера Болба. Српски стан је био на р. Вардару, а војска нападала на град Солун.

«Кроз кратко време, вели Григора: пронесе се глас по околини солунској, где се цар налазио, да

(1) Вели Флорински II. стр. 68.

је Сфранца Палеолог, божем распродао сву своју стоку и с пуним рукама злата утекао Сиргијану. Кад је за то дознао цар, утвори се као да о свему томе не зна ништа, па пошље чиновнике, те узму у попис Сфранцову кућу, а његову жену, заповеди, срамно провести кроз варош. Овај поступак више свега определи Сиргијана да предусретне Сфранцу без икаквог подозрења и да га рачуна за свога најбољег саветника. Неки људи из Солуна и Верије искрено предани Сиргијану писали су му више пута: «није с добром намером теби добегао Сфранца: он је дошао да те убије.» Сиргијан им не поверује, него узме од Сфранце страхотну писмену заклетву пред божијом светом трпезом, за време држања литургије, да му је веран, задржи га при себи и дружио се с њиме без икаквог подозрења....

«Краљ је Душан још у половини лета, по савету Сиргијана напао на Солун, пошто му се покорили у путу сви градови и области: једни с тога, што су одавно желили да над њима управља Сиргијан, други с тога, што се бојали за жито, јер је тада било време жетве. У то Сфранца желећи известити цара о свом раду, а у исто време избећи подозрења у очима Сиргијана, измисли ђаволски — лукав план. Он јави Сиргијану, да се договорио с двојицом, којима је слободан улазак у цареву спаваћу одају, да првом згодном приликом убију цара, па му је потребно да их опомене на уговор. Сиргијан му дозволи. Он преко посланика јави цару ово: «Извршити умишљај тако, како би и сâм био изван опасности, није се могло за то, што је Сиргијан и ноћу и дању опкољен великом гомилом људи и никад није сâм. С тога треба поставити неколико војника надзорницима над

предграђима Солуна, како би они, приметив војску, која иде са Сиргијаном, мене предусрели, кад ја побежим из логора у град, да не би погинуо пре, него ли што ме познаду, неизвршив ништа. Срамно је вратити се с празним рукама после дугог очекивања,(1) али је још срамотније, после дугог очекивања, не само ништа не дочекати, него још изгубити живот на прагу непријатеља.» Како су у Византији гледали на Сиргијена, најбоље показује повторени опис важности његове. Григора вели: «Сиргијан се крене заједно с краљем и с војском, па без трудбе, само једним својим именом освоји све. Солунски је народ с нестрпљењем очекивао на његов долазак и решио се да отвори градске капије, и без препоне да га пусти у *град*.» Императора су трзале безбројне бриге и губио се у мислима, али је ипак послао за бедеме тридесет надзорника према поруци Сфранце. При уласку у пристаниште цар је држао спремљену триру (лађу), па како би се Сфранца вратио с ничим, да се хитно са својима укрца у лађу, и што може брже да плови у Византију. Војска Сиргијанова била је улогорена на шесет стадија од града (акропоља), у намери, да сутра дан јуриши на град. Сфранц је са свим био пао у очајање, што није могао да изврши оно, на чему је радио, и почне мислити само о томе, како ће утећи. Пошто је скроио план бегства, као обично, приступи Сиргијану рекав му, да ће се мало да удали из логора, да промотри један део градског зида, да ли га бране или небране наоружани људи. На то му Сиргијан, ништа неподозревајући, рекне:

(1) Hom. Il. *β. ν: Ἀισχρὸν γάρ, δηρὸν τε μένειν κενεὸν τε νέεσθαι.*

«Иди, за тобом ћу и са̂м поћи.» Сфранца оде с два слуге, који су знали за убилачки његов план. Сиргијан пође сам самцит, као да га Бог лишио разума. баш онда кад је мислио да је све постигао. Кад су Сфранца и другови му одмакли од логора дванаест стадија, окрену се и увиде, да им сама судбина иде на руку. Они опколе Сиргијана, мачима га исеку. па брже, него ли је за то ико у логору дознао, трчећи замакну у тврдињу. Сутрадан краљ закључи мир, за који је молио цар. Цар је изишао краљу из тврдиње. видели се и разговарали, па примив од цара поклоне. Краљ се врати кући. ([1])

Без мало овако исто говори о овим догађајима и Кантакузен ([2]) додајући неке појединости, које ћемо навести да се боље расветле ствари. Он каже, да је Сиргијан с војском, коју му ставио краљ на расположење, заузео више градова, међу којима је највећи град Костур. Император оде у Дидимотику да спречи успехе Сиргијанове. Ту му се јави саветник Сфранца и предложи да преваром ухвати Сиргијана. Цар га тада постави за управитеља градова. Као управитељ градова, приликом једног састанка, изјави Сиргијану. да ће и са̂м да се одмете од императора. Сиргијан не само да му је поверавао, него га још представио краљу Душану као будућега савезника. Тако је Сфранца прешао у српски логор. Једном, Сиргијан изиђе из логора шетње ради до потока Галика. Ту га, по упуству Сфранце, тешко ране, о чему кад је дознао Душан, нареди, те Сиргијана однесу у српски стан, где у брзо издане. Душан га свесрдно ожали

([1]) Greg. X. 7.

([2]) II. 25.

сјајно сарани, а с императором закључи мир, тако,
«сви» освојени градови припадну царевини. Цар
изда свима опроштај. Поред тога цар и краљ по-
ану савезници. Они се састали код Галика, на ме-
у убијства Сиргијанова и овај мир утврдили.

Поред тачног и верног казивања Григоре, ми
амо извешће сувременика архијепископа Данила,
ји свршетак рата описује овако: «И цар чувши
се сва земља грчке државе и градови сви и силни
земље предају у руке краљу Стефану», у највећој
во-љи дође у град Солун и почне молити краља за
ир, говорећи: «Ето видим превисоки краљу да ти Бог
омаже, **нь прѣзри єлико сьгрѣшихь** твоме оцу и теби, и
рими ме **вь любовь срьдьчьноу и вь волю твою ꙗко и
ослоушьливаго ти.**“ Данас видим, да, што имађах моје
ржаве, у руци је твојој, и **сиꙗ аште вьсхоштеши, да си
и, мене сьтвори быти тебѣ любовьнаго брата и дроуга
ралєвьствоу ти. Отьселѣ бо вь єдиноу любовь нераздѣли-
оу боудеть дрьжава ꙁемлє грьчьскыє и срьбьскыє. И сь-
іори сьстаниє сь мною.** Чувши такве речи цареве, краљ
**ки противоу глаголомь єго посьла нѣкоторыє оть вель-
оужь своихь, сьвѣштаниє сьтворь сь сильными
тьчьства си о прѣдлежештиихь ємоу глаго-
ѣхь, єже быти большеє.** ([1]) И тако **сьсылаиє имѣ-
га междоу собою,** докле се није извршило све по вољи
хтењу господина краља. Тада положе заклетве, да
е преступи ни један учињени мир. **И сиꙗ вьса сьврь-
инвьша вь оутврьждениє и вѣроу. И тако сьтвориста сьта-
ниє** под славним градом Солуном, месеца Августа 26
ан. у петак, дању (1333 г.), љубазно и срдачно се по-

([1]) Као што је, вели, рекао Соломун «**да боудеть сь моудрымь
мѣштаниє твоє и сь раꙁоумиимь раꙁмишлєниє твоє.**»

љубе, и тога дана било је велико весеље и рад међу војницима господина краља и у читавој зем грчкој, што је утврђен мир на састанку владала да су многи од њиних славних велмужа рекли **„сь дьнь, югоже сьвори господь вь любовь сниъ царе вьꙁрадуюмь се и вьꙁвеселимь се и мы вь нь."** Ту су кр и цар на само много беседили о **„оупрѣвлѥнии"** утврђењу, да се не поколеба оно, што су утврди Том приликом цар обдари краља сваким царским ровима и сваку љубав указа краљу: некада имађа вражду међу собом, сада **(сьгы) быста любовьна бр и дроуга.** И краљ Душан обдари цара многим скуп ценим даровима.

„И тога дана створише велико весеље, теша се телесно и душевно како владаоци тако и **соуши** с њима, којом приликом цар рече: **юже** (1) **вьꙁеть д жавы ꙁемлю моюю и грады прародитель** (Милутин) **бла уьстивааго ти кралювьства** и родитељ (Дечански **кр лювьства ти, и вьсе врѣме юже приють прѣвысокою кралювьство, виждоу ѣко вьса сиѣ дарована ти со богомь: да и аꙁь даю вьса та кь великолѣпьноу и дн ноу ти уьсть благоуастивомоу ти кралювьствоу и юли вьсхоштеши да си ми оть роуки твою.**

„**Господинь краль дарова моу** (поврати) **нѣкоу те ꙁемлю и градова.** Тако утврде мир и растану Остале земље грчке и градови, које је заузео, пр дружи земљи отачбине своје, и земље неке мн од области грчке царевине и градове, којих су имена: Охрид, Прилеп, у коме подигне краљ

(1): Које је узео државе земље моје и градове прарод (Милутин) твога краљевства и родитељ (Дечански) твој, и у време, које је узело твоје краљевство, вићу да су ти Богом па их и ја дајем, па колико хоћеш дај ми из твоје руке.

и дворац себи за пребивање; град Костур, град ıерин (дан. Флорина); град Воден и град **Чьмрѣнь**. У ›ходу прве године своје владе т. ј. 1331 Душан је ›придобио Србији: град Струмицу, град Жељезнац, и ›же бити **Чьмрѣнь**. ([1]) Све пак ово скупа **прнієт краль три лѣта** свога краљевства (1331, 1332 и 1333).

Солунски мир између Душана и Андроника, на ›чици Галику, има огромни значај: Тим миром приıала је Византија Србији сва освојења извршена Мијтином, Дечанским и Душаном. Србија је заузела зу Маћедонију изузимајући градова: Солуна и Сеэза и њине околине. Србија је изишла на Архипеаг или Бело море, како с десне стране р. Вардара, ако исто и на ушћу р. Струме. С једне стране, Срија се граничила р. Бистрицом изнад старинске рпске кнежевине Србице. Докле је допирала у Приорју р. Струме (ове 1333 год.) немамо позитивних одатака. Узимајући у обзир, да је Србији Душановој припадао град Ферре, а то је садањи Ферецик лизу Марице; па ако је **Чьрѣмень** — како мисли Даничић **Чьрномень** или данашњи Чирпан, онда би границе његове државе допирале од Чирпана на Харıанли (Гувно или бакарно гувно) правце до Ферре :. ј. Ферецика код утока Марице. Ове покрајине Душан је предао под управу Угљеши. Опасност српској држави, после солунскога мира, није грозила од Византије, него уопште рекав од Запада.

2. **Рат с угарским краљем Робертом** (1334) г. Земљописни положај српских земаља између запада и истока, између света латинског и источног, јасно се огледа у читавој нашој историји. До Чеслава Босна

([1]) Даничић у Рјеч. Стар. 481 мисли да је **Чьрѣмень, Чрьномень.**

је била у заједници са Србијом. После Чеслава он
се колебала између Рашке и Угарске, а у по
четку XIV века она потпадне под утицај Унгариј
Са ојачањем српске краљевине, босански бани, те
жећи сепаратизму, већином се заклањали за Угре н
штету српскога уједињења. Тежње угарске несу с
заустављле на Босни, него су смерале да освоје ил
да потчине своме упливу читаво трачко полострово
Такве угарске претензије, као и данашње Аустро
угарске, беху у свези са папским плановима прем
читавоме истоку. Угарски краљ, послушан син рим
ске цркве, мачем је крчио пут латинској вери у су
седним православним земљама. С Карлом Роберто
ступа на престо угарски династија анжујска, чиј
су чланови из јржне Италије били највећи поборниц
да Латини освоје Цариград, па је Филип Тарентск
носио и титулу: «император Романије.» Да би Робер
могао да изврши овај велики план, предузме, даује
дини са Унгаријом Напуљску и Пољску. (¹) Том сво
јом тежњом и утицањем на Далмацију дође у сукоб
с моћном венедичком републиком. Његов утицај н
Босну био је тако велики, да кад се противу бан
босанскога Младена подигла буна, и овај побега
краљу угарском Роберту, краљ га баци у затвор
а баном босанским прогласи Стевана (²) Котромано
вића (1332). Са ступањем Степана Котромановића н
престо босански, отпочиње се «ново доба с гле

(¹) Флорински II. 230 и 131.

(²) О овим догађајима види: Arkiv. XI. 196—197. Theiner, Mon. Hung. I. 463 464. — Monnm. Slav. mer. I. 135. — Mon. Hung. I. 463. — Batinić, Diel. Franjevaca u Bosni u Hercegovini. I. 44 i 45. Rad. II 74.

дишта државног и верозаконског». ([1]) С гледишта политичког, ова српска покрајина тежи, да склопи малену државицу ослањајући се на Угарску. Да би постигао свој смер, бан Стеван «православне вере», по женској линији потомак куће Немањине, ([2]) изневери веру својих праотаца и полатинили се, пусти у Босну инквизитора Фабијана и његове помоћнике францисканце и доминиканце, који отпочну гонити и казнити не само Богумиле, него и схизматике ([3]) т. ј. православне Србе. Овај одступник вере најжешће је гонио богомиле и православне, потпомагао францисканце, градио им цркве и манастире и свим средствима бранио и помагао папску пропаганду. Као васал угарски, у свима се ратовима борио за интересе угарске круне на грдну штету српскога народа. Због овога неизбежан је био сукоб Дршанов како с баном босанским, као и с угарским краљем. Кад овоме додамо: да није била тачно одређена граница између српске краљевине и босанске бановине, онда су ту били сви узроци за непријатељство. Ствар се тицала нарочито Хумске земље. Напоменуто је, како се жупан Хумски Радослав био потчинио угарскоме краљу. Како Урош, тако и Милутин били су опет придружили Хум краљевини и православни босански бани већ несу насртали на Хум. Полатињеник Стеван, ученик францишканаца, уздајући се у угарског краља, насрне на део Захумља.

([1]) Batinić стр. 46.

([2]) Његова је мати од Немања. Његова супруга Јелисавета била кћер Казимира војводе кујавског — Пољкиња. Ib. стр. 26.

([3]) Theiner. Vet. monum. Hist. Hung. I. 617. Бана Степана преокренуо у латинску веру његов секретар дубровчанин и латински свештеник Домања Бобалић. Вид. Luccar. Cop. ristr. degli An. di Rausa. 54. ib. 54 Farl. ill. Sac. IV. 59.

До године 1333, Стон, Рат припадаху кнезу Бранивоју, а после њега његовој деци. Насљедници Бранивојеви изгибоше насилном смрћу, а бан босански и краљ српски поделише кнежину Бранивојеву тако. да један део припаде Душану као потомку Немања. а други део бану такође потомку Немања од старине покровитељу Хума. (¹) Због заузећа ове Душанове дедовине морала се изродити између њих свађа. Наравно, да је краљ угарски гледао на Душаново заузимање као на насртање на свога заштићеника и издајника вере — бана.

Овакви односи према босанскоме бану и угарскоме краљу, налагали су Душану, да ступи у тешње свезе са непријатељем угарскога краља и галатских Ђеновљана, Венедичанима. Ове свезе почеле се од 1332 г. кад су краља Душана поздравили женидбом (у Скопљу) посланицици дубровачки и венедички. Душану су биле потребне обе републике: Дубровник ради трговине и набавака; Венеција ради борбе с Византијом и Угарском као и ради набавака оружја и најамника. С тога Душан и пошље посланике — у Дубровник Марина Михаиловића, а у Венецију на (дубровачкој лађи) Николу Петровића. (²) Јун. 16 венедички сенат реши. да се може изнети из Венеције за српскога краља. између осталих ствари, на 600 хиперпера оружија.(³) Од овога времена, без мало сваке годинне, Душан се обраћа Ванецији за набавку оружија или војске, јер

(¹) Цитат у Флоринског II. 239. примедба: краљ и бан tra di se divisero quel Banato pigliando uno pozzione il Re come discedente della casa Nemagna et l'altro il Bano, come padrone antico di chelmo.

(²) У Флоринског цитат из Растића на стр. 151.

(³) Ljubić. Monumen I. 384.

се подударале њине узајамне користи: Душан је намиривао своје потребе, а Венеција ширила своју трговину по Србији.

Да би још више привезао себи Дубровчане, а удалио их од Угарске, Душан им уступи земљу Браниојеве деце 1333 г. (1) (Јануара 22), Душан вели: „и од свију примајући **чьсть** и славу и многе дарове". у Дубровчанима видех срдачну љубав и верно поработаније родитељима и прародитељима мојим и мени и **вь прьвое**...... дарове, које ми дароваше 8000 хиперпера и оне многе потребе безчислене са нелицемерном љубављу, и ради њине молбе, кад ми послаше своје властеле и браћу своју Павла Мартинушевића, Климету Гочетића и Николу Лукарића, и дах им с милошћу и утврђењем Рат стонски са свима својим међама, и да су овласни зидати град на Превлаци и на другом месту где им буде хтеније; и још им придодах од Превлаке ускрај мора до дубровачке међе и селишта, која су туна била, и Посрећницу, како оптече Неретва до мора. И то све дах им у баштину и деци их и унучију их, а зато дубровачка општина да даје краљу годишње на велик-дан 500 мљетачких перпера доходка и свима, који после мене буду господарили краљевином српском: ако ли ми не **платеть** на рок, да даду двоином. (2)

(1) Mon. Ser. Mik. 103 и 104.

(2) Повеља потписана у Пологу 1333 Јан. 22, где су били: епископ призренски Арсеније, Казнац **Бальдовин**, војвода Градислав, жупан Вратко, кнез Гргур *Курјаковић*, Ставилац Милош, војвода Дејан Мањак (**Маньякь**), Градислав Сушеница, Никола Бућа, **архидиякь Маринь** баранин. Ко ово потвори да је проклет и т. д. да прими од краља каштигу, да плати 5000 перпера и да „ми је неверан" — вели Душан.

Овај краљев поклон примора и бана босанског Стефана Котромановића, да поклони Дубровчанима свој део Бранивојеве кнежине, да би задржао њино пријатељство и свој утицај, како се види из његове повеље. ([1]) Повеља је писана 1333 год. Фебр. 15 под градом Сребрником. Бан се позива на пријатељство и слогу између Дубровчана и његових прародитеља, па хоће и он онако исто да ради, а тако исто вели, да раде моји синови и унуци, докле тече мушке лозе, — даје и дарује на веки векова људма дубровачким а својим драгим пријатељима: вас Рат и Стон и Превлаку, горе и поља, дубраве, лијес, траве, воде, села и све, што је од Превлаке до Лоишта, и *судско* и *глобе* и *крви* у миру, да је то све у њиној власти, и да су у власти зидати *зади, торне и прекопати Превлаку од мора до мора.* Још се бан обвезује, да, ако се догоди у неко време, да би пакостили Рату и Превлаци или господин или властелин или гражданин или људи, да помаже колико је јак општини дубровачкој, али за то општина дубровачка да плаћа бану и његовим насљедницима докле тече мушке главе за Превлаку, годишње на св. Власија по 500 перпера. Општина се опет обвезује: ако би бан прешао у Дубровник или његови синови или његово семе до потоње мушке главе, да му даду зидане палаче за пребивање. Још се обвезују, да неће примати у Превлаку, Стон и Рат нити у отоке узете од бана, његовог властелина, који би му био неверан или њему или његовом потомству. Два су уговора написана на латинском, а два на српском језику.

([1]) Ib. 105 и 106.

Сви ови догађаји показују, да су односи између Унгарије и Србије били у затегнутом стању, и да су Угри били непријатељи српске краљевине. Још се угарски краљ Рроберт 1332 г. спремао да завојшти противу „схизматика", јеретика и неверних народа, који су суседи његове државе. Папа Јован XXII не само да је то предузеће благословио, него је разрешио краља и његову војску, да могу мрсити у посне дане. ([1]) Али, како је тада Душан био у Скопљу, Роберт се није смео решити ићи у поход. Тек идуће године, кад је Душан био у походу под Солуном, краљ угарски крене војску на Србију. „Завист бист од угарскога краља противу Душана и државе српске, па кад су му казали, да је српски краљ с војском својом отишао **въ дальнаꙗ** т. ј. под Солун, захте да ратује противу Србије, јер **отьчьство** Душаново **никыимь же сьнабьдимо** (хранимо). И овај зломислени краљ (угарски Роберт) распаљен ненаситошћу **вьсхотѣ оудобити** државу краља Душана мислећи, да нема никога да се успротиви његовој сили; али не узможе и јави се **ꙗко смѣхꙋ играѥмь** и сам наведе на себе гибељ. Он прими у помоћ себи **окрьстьныѥ кралѥ и иныихь ѥзык** и скупивши многе војске њихове са својом војском, ваздвигну рат противу Душана, сабравши **тьмы тьмами ѥзыкь многыихь на погоꙋблѥниѥ отьчьства** српскога краља и ове посла, држећи **(мьне) ꙗко не соꙋштоꙋ семоꙋ благовѣрьномоꙋ вь дрьжавѣ отьчьства своѥго.** И та војска пређе р. Дунав. Весници дођоше и јавише краљу Душану говорећи: Знај превисоки краљу, да су силе многих иноплемених народа ушле у државу твоје краљевине.

([1]) Theiner, Mon. Hung. I. 588.

— И чувши ову вест, вели Данило, мој христољубиви краљ **и вь ть часъ повелѣ сьбраномь быти вьсѣмь воѥмь ѥлико дрьжавы ѥго** и сазвавши великоимените своје велмуже, савет с њима **сьтвори, и оутврьдивь благоразоумнными глаголы своими ꙗко никакоже оуклонити се таковые побѣды многыихь ѥзыкь пришьдшиихь на сего кралꙗ**. По закључку световања, Душан скупи сву своју воску и крене се противу непријатеља. Он приспе с војском у Жичу (т. ј. велику архијепископију српску).

Оне многобројне војске краља угарскога, кад су дочуле **истиньно пришьствиѥ** господина краља (српског **и како гредеть** противу њих, **хоте се брати** (борити) **сь ними, такови вьси вь ѥдинь часъ вьзметоше се, и вьса моудрость ихь погльштена бысть**, и не беше ни једнога, који би могао какве речи изговорити, које би им биле **на польզоу, нь оубо вьси вь недооумѣнии бывьше** и јавише се **ꙗко мрьтви.** Господ Бог с небеса **вьзглагола кь нимь гнѣвомь своимь и сьмете их**, и будући у највећем ужасу, у страху почеше друг другу говорити: **О горе намь ꙗко приспѣ врѣме гыбѣли нашеѥ.**

„**И бывшоу междоу** њима **велнкоу сьметению и мльвѣ, нападе бо** на њих страх **и трепеть, и начеше бѣжати... мьнеште се ꙗко вь велицѣи рати страждоуште и сами междоу собою ськоньчавалахоу се бѣжеште.** И кад су дошли до р. Саве, **и тоу не имоуште ни ѥдинаго приготованиꙗ**, на чему би могли прећи такву реку, ни пристаништа **оубо вѣдоуште ꙗможе исплыти имь, начеше вьходити вь ню** (реку) **ѥдинокоупьно и вода оубо потопи ѥ, мало же ихь изгубисть**, такве љуте смрти и у један час **вьси оупраздьнише се** и у тај дан погибоше све њине замисли. Душана предусретоше гласници

с речма: **вѣстимо боуди славьномоу ти кралевьствоу, ꙗко оныѥ многыѥ силы прішьдьше на отьчьствиѥ твоѥ вьси гнѣвомь божиımь** побеђени **ськоньчаше се.**

Краљ са својом војском крене се у околне пределе своје државе, које утврдивши и уразумивши **ꙗкоже вь вьсоу волю ѥго и хотѣниѥ** врати се у своју престолницу. ([1])

Угри су, дакле, напали српску краљевину **ѥгда не соущоу** Душану „**вь државѣ отьчьства своѥга.**" Ово је био прави узрок, што је Душан пристао на мир с Андроником, и што му уступио нека места. Мир је закључен на крају ондашње 1333 године, јер се година 1334 почињала првим Септембром. То значи, да су Угри напали на Србију месеца Септембра (по дан.) године 1333. Поред наведених узрока угарског насртања на Србију, Кантакузен вели, да се свађали због «пограничне земље.» ([2]) Таквом пограничном земљом не може бити Мачва, како мисли Флорински, ([3]) него они *делови Босне*, над којима је владао краљ Драгутин. Угри су прешли Дунаво и упали у српске земље. При повратку подавили се у Сави, јер ту није била њина земља, да би могли имати спреман прелаз за повратак, били сустигнути и поражени. Полазећи из Унгарије они су прешли Дунаво, ушли су у српску земљу (Срем) и упутили се Мачви и Бо-

([1]) Највећа је штета за српску историографију, што није било човека, који би био кадар наставити дело архијепископа Данила II. Да није било другога човека, види се из додатка Даниловоме спису о Душану, где се каже: «**сконьча се вь старости.**»

([2]) Cant. II. c. 25. *περὶ γῆς ὅρων πρὸς αὐτὸν διενεχθεὶς*. стр. 458.

([3]) Стр. 235.

сни, али кад су чули за изненадни повратак Душанов са победоносном војском, нагну преко Саве, подаве се, побегну даље, јер је и Срем припадао Душану, како се види из посланице папине од 26 Февр. 1339 г. да је краљ Роберт приграбио нека имања колочке цркве «*због блиског суседства српскога краља схизматика и оличеног непријатеља државе,*» (1) а ово је доказ, докле се шириле српске границе. Како је Душан посетио околне пределе своје државе, ми не сумњамо, да у ред ових околина долази и Срем. «Војевао је два пута с Угрима због земаља оставших без насљедника по смрти Владислава Драгутиновога, два пут их је силно поразио; бој био близу Вуковара; на истом месту саградио цркву св. Троице.» (2)

О узроцима наглог бегства угарске војске, Кантакузен наводи, да је то био пуштени глас, да је Душан добио јаку спомоћну војску грчку, противу чега немамо никаквих доказа да и то није утицало на њих, али је главни узрок тај, што је угарска војска ушла у Србију држећи, да Душан није у својој држави, него негде далеко на истоку. Кад су Угри чули да им Душан иде у сусрет с војском, па да има и велику спомоћну грчку војску, они се поплаше. Морало се још нешто десити изненадно, што је Бог с неба послао, те они нагну да бегају. И тако

(1) Theiner. Mon. Hung. I. 631. На стр. 235 Флорински наводи несумљиви доказ, да је Мачва и Београд т. ј. Драгутинова краљевина припадала Србији, јер тек по смрти Душана, краљ угарски Лудвик стара се да освоји ово пределе. Fejer: Codex diplom. Hungariae. IX. 3. p. 50. И кад је Душан ратовао с Лудвиком, они се састали на Дунаву, а то значи, да су српске границе допирале до Дунава.

(2) Гласн. V. стр. 67

су узроци пораза угарске војске 1) небеске прилике, 2) изненадни појав Душана с војском и 3) распуштени глас, да му је Андроник дао у помоћ велику византијску војску. Краљ Роберт више није пробао срећу оружија противу Душана, јер је имао и сувише много посла с Пољацима и Напуљцима. Противу Србије држао се у одбранбеном стању, што сведочи одузимање добара од колочке цркве «због суседства српскога краља, схизматика и јавног непријатеља државе» да се може бранити, али није хтео ратовати, па ни 1339 г. кад је Бенедикт XII објавио опроштај грехова свима борцима противу јазичника и схизматика, живећих у суседству с угарским краљем. ([1]) Таким начином Душан је умишљаје угарске противу српске краљевине и православља уништио, а загрозио босанском бану Стефану и приморао Дубровчане, да су му на руци. Ствар је била у овоме:

Душанов васал Александер блгарски замоли Душана (још за време његовог рата с Андроником 1333 г.) да примора дубровчане, да му издаду Неду и њеног сина, јер је прогнана царица са својим сином живела у Дубровнику и радила на своме повратку у Блгарију. Душан пошље посланство у Дубровник да му се изда Неда и њезин син. Дубровчани не испуне краљеву заповест. Сада, кад је Душан посетио западне крајеве своје краљевине с оружијем у руци затражи, да се изврши захтев његовога посланика. Још ово: Душану је било достављено, да Дубровчани не могу одбранити Стон од непријатеља, и да угњетавају православне. Због свега тога, он

([1]) Theiner. Mon. Hung. I. 631; 629.

затражи натраг своју повељу о уступању Стона. На то му Дубровчани одговоре, да је тај поклон утврђен заклетвом и *„одобрен великим српским властелинима“*, (¹) па не може бити поништен. Краљ приступи Стону, који је био утврђен, и казни дубровечке трговце. Дубровчани преко Душанових властелина склоне га на васпостављење мира, који већ више није био нарушен кроз све време владе Душанове.

Дубровчани су имали веома велике користи од добивених земља, јер су с том земљом била сједињена солина близу Стона, која су давала врло велике приходе. Да се васпостави мир с Дубровником највише је припомогао љубимац Душанов Никола Буча. Зато су му Дубровчани поклонили две куће: једну у Дубровнику, другу у Стону, примили га у број *својих грађана* и обдарили великим даровима. (²) Дубровчани су знали, да српски властелини имају велики значај у држави и уплив на краља, зато су се старали да задобију за себе од њих оне, који су били најмоћнији и који су имали највећи уплив на Душана. С тога несу штедели новаца, а ови су им бивали на услузи у чему су год могли. Због тога су они најсјајније предусретали велемуже Душанове Угљешу, (³) Војина, Ковача, Алтомана. (⁴) Противно своме обичају

(¹) Флор. 269. Resti (у цитату): Ma li fu risposta che la provincia era stata concessa con giuramento, con assenso de Baroni e con intervente de Patarini, et oltre cio da lui medesimo di nuovo confermata ed approvata la concessione dalli Sovrani di Rassia.

(²) Monumenta Ragusina I. 86. 153 156. 163. 172. 175, 262. — Orbin. 262 — Resti под годином 1333 Флор. 268.

(³) Monum. Rag. 235.

(⁴) Ib. 257. Флор. 269.

дубровачко веће дало је Алтоману лађу, да путује за своју невесту. Док се он бавио у граду, издаване су му све потребе на рачун општине, а у повратку са женом, њега су предусретали с великим почастима и поднели му дарове([1]) итд. Под утицајем, дакле, своје моћне властеле, Душан опрости Дубровнику своју љутину. По Растићу, краља су подбадали различни недобронамерни саветници, и усељавали му мисао, да Дубровчани несу кадри одбранити Стон од непријатеља па ни област стонску.([2]) Били су у осталом и други узроци краљеве «расрчаности», нарочито угњетавање православне српске вере у подареним местима. «Нека је свакоме на знање, — вели краљ у овој другој повељи од 1334 г. Маја 19, — како се бијаше порасрьчило краљевство ми на властеле дубровачке за стонски редь, а они видев расрьченнїе моје послаше ми властеле своје Жуњу Вукасовића и Жуњу Журговића и Николицу Мартинушевића, и дођоше ми и учинише все хотѣнию краљевства ми. Па видећи да су пристали на всю волю краљевства ми, и праву њину службу краљевсву ми, и створи им милост и запис, и потврди им „стоньски ред“, како је било (1333) пређе записано у повељи. Зато (унапредак) да нема међу нама никоја свада, него право житие, како је пређе било. И утакмисмо међу собом, како да не прѣиму ни једнога човека од земље краљевства ми, разво онѣхьзи људи, којих засташе у Стону и у Рьтоу, то да држе с милошћу краља; а за ине људе, који несу из моје краљевине, за този да не има печали краљевство ми; и ако се нађе какав чо-

([1]) Ib. 279, 280.
([2]) Resti. Години 1334.

век из краљевине ми, осим оних које је краљевство дало, **кое** засташе у Стону и Рту, кад га краљевство ми затражи или је човек краљевства ми, да даду кнез и властеле дубровачке пристава моме човеку, и да пођу у Стон и у Рт, да га тражи с мојим човеком. И колико се људи нађе од земље краљевине ми, да **есть ӡа все ӡа то дльжна** општина и град, да их подаде **чловѣку** краљевства ми. Ако ли краљевски ми човек не нађе ни једнога човека из краљевине ми, а краљевство ми, не име веровати, **ере есть сикоӡи**, да нарече краљевство ми **четирем или петимь** властелом дубровачким, да ми се **одькльноу** у богородицу дубровачку пред краљевским ми човеком, како нема ни једнога човека краљевства ми, ни у Рту, ни у Стону, **ние оуселень, ни скрьвень оу ньихь свѣсти ни едииь чловѣкь** краљевства ми. И још су се заклели дубровачки властелини: **„да прѣбива попь срьбьски и да пое оу црьквахь,** које су у Стону и Рту, како је *заповедало* краљевство ми. Ако ли се догоди размирица између краљевине и Дубровника, да не војује **чловѣкь** из Стона и Рта(¹) противу краљевине ми, нити противу и једног човека краљевине. Пеступи ли дубровачка општина ови **обѣть**, да је крива краљевству ми; и ако ми не узможе дати узрок кривине, да ми се одкуну 10 дубровачких властелина, како несу криви, нити су преступили обете више писане. Цоцан **прѣручи** и потписа и запечати на Добрушти» близу Призрена. (²)

(¹) **Рьть** = Пунта = Пељешац.

(²) Monum. Ser. Mik 108. Resti под годином 1334: „e convenne, che li Slavi non potessero abitar in quelli contradi, ne ricettarsi, ma che li preti Slavoni stiano quest' ultimo punto la republica procuro di ottenere accio non ingrassandosi li Slavi di religione diversa

Јасно је, да су Дубровчани извршили «сву вољу краљеву», па како се налази гроб Недин у Дечанима, покрај гроба свога брата, нема сумње, да се Неда вратила у Србију, а њезин син оставио Дубровник.

Дубровчани су вазда били на услузи Душану и давали му дарове од дана венчања на престо. Тако на пр. кад су противу Душана устали неки силни велможи 1332 г. а у том броју Богоје ([1]) и тиме била стешњена дубровачка трговина, ови су му помагали, да бунтовнике покори. Окт. 11 г. 1343 велико веће дозволило Душану увести у Дубровник више буради вина одређених краљу и његовој породици([2]); Августа, 1345 г. пуномоћник Душанов набавио је у Дубровнику некакву лекарску справу за болеснога Душана ([3]); год. 1346 Дубровчани дају цару лађе за одвоз његових посланика у Венецију, а после у Унгарију. Најпосле република дубровачка плаћала је Душану данак: на Дмитров-дан давала му «српски доходак» у 2000 перпера. За Стон и Ррт још 500 перпера на великдан. Од г. 1348 ових 500 цар Душан нареди да Дубровчани плаћају цркви Арханг. Михаила и Гаврила у Јерусалиму. ([4]) Душан је био веома наклоњен Дубровнику и за време његове владе овај дође у цватеће стање.

e scismatica in quelli paesi, esse potesse con piu facilita (come era in animo di fare) ridur, tutti gl' abitanti alla religone cattolica, trovandosi la maggior parte macchiati coll' eresia della setta patarina.

([8]) Resti.

([1]) Monum. Rag. 145.

([2]) Ib. 185. pro usu et conservatione sue persone.

([3]) Monum. Ser. M. 133.

Пошто је Душан свршио послове на северу и западу своје краљевине, поврати се у своју престоницу и обрати своје погледе на ([1]) југо-исток.

3. **Састанак с императором. Которски договор с Венедичанима и набавка оружја и војске. Освојење Албаније и Грчке. Унутрашња борба с властелинима и венедичко грађанство.** (1335—1340 г.). Док је Душан ратовао с Угрима, уређивао и обезбеђивао покрајине на северу и западу и приморао Дубровчане на поштовање уговора, дотлен император византијски употреби прилику, освоји Епир и друге покрајине, а тиме загрози опасност Србији да се поремети и поткопа солунски уговор мира. Ствар је текла овако:

Император је закључио с Душаном солунски мир зато, што је Орхан нападао на острово Кијос. Кад је Андроник био у Солуну, Орхан искрца војску код Сермилије. Душан и Андроник закључе мир, па први похита на север да ратује с Угрима, а други оде противу Турака и порази их и многе зароби. ([2]) По-

([1]) Флорински (II.: 71. Rad II. 82 и Растића) ставља борбу Душанову с Угрима 1334 г. Ми смо навели доказе, да је онда заиста била 1334-а година, али по нашем данашњем бројању излази 1333. При овоме остајемо негледећи на речи Растића под г. 1334: Verto (Душан) la sua gente alla rovina del stato vechio di Rausa, e l'aurebbe destrutto tutto se intanto se intanto non fosse stato necessitato richiamar le sue truppe per difender il suo stato molestato di la dal Danubio dagli Ungari. И вемотрећи на Fejer-а Codex diplom. Hung. VIII. Vol. 3. 728.

Orbini 468: I quali stando in gran confusione, e dispareri fra loro, finalmente ad istanza di Stefano Nemagna quel Regno fù dato ad Alessandro.... porcioche dopòla rotta datta alli Bulgari, il Nemagna era divennto quasi Signore in quel Regno.

([2]) Cant. II. c. 25.

сле овога, дуже времена, Орхан није нападао на империју, него се борио са селџукским емирима. Год. 1335 освоји емирство Караси (1) и ступи у рат с другим емирствима. Селџуси опет несу штедили грке, ни латине, већ су поступали као разбојници на Архипелагу. Атина, Негропонт, Мореја и Циклади, усљед међусобних ратова латинских владара — Анжујаца с Арагонцима, Хиса са Санудом, Венеције с Ђенуом, били су без заштите од Турака. С једнога Накса турци су извели до 15000 робова. Херцег Никола(2) I Санудо потражи помоћи од Андроника. Г. 1331 турци су одвели у ропство 25000 грка и латина. Год. 1332 четрес хиљада турака опустоше Архипелаг, а венедички баил Негропонта морао им платити данак, да сачува Евбеју. (3) Григора (4) вели, да су турци пљачкали по јегејском мору и по обалама грчким а нико им није могао сметати.

Андроник и Кантакузен добро су схватили усамљени положај селџукских емирстава између османа и латина, па ступе у савез са најмоћнијим међ' њима и тиме не само да су обезопасили империју, него су још нашли у њима добре савезнике за борбу с латинима (5) и раширили пределе империје на југу трачко-илирскога полострова. С том намером Андроник освоји Хиос од породице ђеновљанске Цаккарија. (6) За овим из Фокеје веже тешњу дружбу са

(1) Zinkeisen, gesch. des Osm. Reiches I. 114—117.
(2) Can II. c. 12. Hopf. стр. 425. писмо Сонудово.
(3) Sanudo, Ep. v. Muratori XIII 723; XII 534; Hopf 426.
(4) XI. c. 1.
(5) Флорин. I. 42.
(6) Cant. II. c. 10. 11 и 12.

Саруханом и Ајјадином. (1) Изузимајући напад Ајадина 1331 г. Селџуци још више траже везе с империјом, и не нападају на њу. Под утицајем папе Јована XXII г. 1334 заједничка флота латинска, под командом Џиовани де Кепуа разбије турску флоту, кад је Андроник освајао Тесалију. Селџуци Сарухана и Ајјадина помогну императору, те порази латине и обезбеди острово Лесбос, и на архипелагу Византија утврди своју власт.

Тек после овога успеха на Архипелагу, цар обрати војну снагу да одбрани Тракију и Маћедонију од навале с југа и да придружи империји Албанију, Епир и Тесалију, јер су му били на руци селџукски турци.

Одмах после зацарења, Андроник принуди епирског деспота Јована Анђела да призна врховну власт Византије. Филип Тарентски видећи да с друге стране успевају Анжујци, спреми се за поход у Епир и ступи у свезу с албанским главарима 1331 г. Извршење плана освојења Романије препоручи своме зету Валтеру Бријенском, који као законити претенденат херцегства атинског, предузме поход на Вотију, а за таста да освоји Епир. За то му обећа императорица Романије Катарина намесништво у свима освејеним земљама Романије. Год. 1331. Валтер се крене у поход. Он освоји Левкаду, Вотицу; Арта му се преда. Јован епирски положи оружије и постане васал краља напуљскога Роберта; Виотију и Атику не освоји. (2) За оснажењем Анжујаца у Епиру, наступи опасност за империју. Ове 1331 г. 26 Дек. умре „император“ Тарентски Филип. Његово насљедство поделе овако:

(1) Ib. II. 13.

(2) Hopf. 429. Флор. I. 50.

титулу «император» и империју «Романију» са свима правима сизеренства и Мореја припадну његовој удовици Катарини и старијем сину Роберту; све анжујске земље на источној обали Адриатике и Ахају добије Јован Гравина. Јован рашири своје земље и 1333 г. назове се Херцег Драчки и владалац краљевине Албаније. ([1]) Својим оснажењем постао је Јован опасан како за империју, тако и за српску краљевину.

У то доба 1333 г. премине најмоћнији тесалски архонт Степан Габријелопуло (Мелисен). Како се његови насљедници заваде око насљедства, њином свађом вешто се користи царски наместник Солуна, Мономах. Он упадне с војском у Тесалију и освоји Воло, Кастру и Ликостон. Деспот Јован опет освоји: Стаг, Трикалу, Фанар, Дамасис и Еласон т. ј. половину источне Влахије. ([2]) Андроник се појави у Тесалији и отме сва освојења херцега драчког Јована. Њему припадне читава Тесалија осим Нових Патра, које су припадале каталенском херцогству.

Власт императора признаду четири албанска племена, која су била независна до тога времена: Албани, Малакаси, Боји и Месарићи. ([3])

Сва ова освојења била су извршена 1334 ([4]) год. кад се краљ Душан борио на западу. Овај успех Андроника цара доведе у опасност солунски мир, а

([1]) *Макушев :* Истор. разыск. о славян. въ Албаніи стр. 40. Hopf. 431. Титула Јованова: Dux Durachii ac Regni Albaniae Dominus.

([2]) Cant. II. c. 28.

([3]) Макушев стр. 41. Cant. II· 28: ***Αλβανοι, Μαλακάσσοι, Μπούϊοι, Μεσαρῖται.*** Грчко ***Μπ*** = српском Б. т, ј. Војинићи, или Бојинићи.

([4]) Флор. I. 51. Parisot, p. 121.

у једно је грозила опасност, како Душану, тако и Андронику од растеће снаге анжујске у Албанији. Општи интереси и опште опасности доведу до састанка два ондашња најмоћнија на истоку владара (1335 г.), да се разговоре о опасностима и да предузму мере да се исте одклоне т. ј. да оснаже солунски мир.

Душан се спремао за освајање Албаније, па му је било потребно обезбеђење мира од стране империје и сталност уговора солунског. С тога он употреби прилику, кад се император бавио у Солуну — за време освајања Тесалије — да се с њиме састане и позове га у госте. Ради својих планова император је такође имао потребу да је миран од стране Душана, зато се најсрдачније одазове краљевом позиву. Они изберу место састанка — у Бојемији, у *«средини српске земље»*, у дивном замаку Радовићу. ([1]

([1]) *Срећковић*: Истор. Срп. Нар. I. стр 66. Примед. под 2. То је предео српског племена Боји, које се доселило из Бојке. Cant. II. 28. 474. — Напразно се Флорински (II стр. 72) стара, да омаловажи и побије извешће Кантакузена, као да тај састанак није се догодио по иницијативи Душана. Ми друге сведочбе немамо осим ове у Кантакузена, и немамо никаква разлога да му не верујемо. Флоринског обарање потиче из предпоставке, да Душан није био дипломата. а нама се чини, да је он био не само војник, него још већи дипломата. Тим се и објашњавају његови успеси. Кантакузен назива ону област ***Βαΐμι***... предео у Маћедонији (***χωρίῳ Μακεδονικῷ***) Замак — ***Ραδοβόσδιον***).

Не можемо прећи муком примедбу Флоринскога, стр, 73 под 2: «Не можем здјес не отмјетић одној весма важној частности, попавшеј в расказ Кантакузена об етом свиданији. Кантакузен називајет Радовишт — *„средина земље Душанове“* (***ἔτι περὶ μέσην τὴν οἰκεῖαν διαγρίβοντι τῷ κράλῃ κατὰ τὸ 'Ραδοβόσδιον προσαγορευόμενον***).“ Морамо се чудити овој примедби, после његових речи: Под овом земљом мора се разумевати не давно освојена Ма-

Импер. Андроник, приповеда Кантакузен, да би што већма придобио за себе Душана, направи једну шалу. На место да дође са својом маленом свитом, он поведе још 300 коњаника и приспе у Бојемију кад је Душан био на пола пута до Радовића. Глас о неочекиваном доласку императора баци у бригу краља Душана, наравно због те војске, но кад је од цара дознао побуде и видео пратњу, хвалио је искреност цареву и пријатељско поверење, честитајући себи, што је у цару стекао таквога пријатеља. Краљ је частио и гостио Андроника заиста краљевски читавих седам дана, поступајући према њему као према самодршцу. Осмог дана растану се веома задовољни један с другим. (1) Посљедица овога састанка био је

Ђедонија. Из овога се види како је велики комад земље припао Србији.» Из Кантакузена се заиста види и да су то Срби и да је велики комад припао Србији, али се из књиге г. Флоринског ово *не види*.

(1) У госте се никад не долази с војском, већ са обичном пратњом. Ако су састанци ради дипломатских послова или ради споразума, онда обично прате поглаваре њини доглавници, да утаначе оно, што се жели постићи. Кад је у Радовићу био Кантакузен, нема сумње, да су и с Душаном били његови доглавници. Што је Андроник повео 300 војника, хтео је препасти краља. У томе и јесте смисао шале, о којој прича Кантакузен.

По томе може се примити оно тумачење Флоринскога, где он вели (72): Андроник је имао намеру «овако или онако, тек да проузрокује у краљу упечатак у *своју* корист»; али се не можемо сложити с овим речма (73): Ради државних интереса, Андроник је погазио предања узвишености самодржца васиљене и сам ишао да продобровољи славенског владаоца, који је угрожавао империје без заштите.» На против, династија владара и краљеве куће Немања много је и старија и знатнија, него ли династија Палеолога. Није ни најмање било унижење самодршца, доћи у госте код другог самодршца, чији су предци владали од неколико векова.

мир између краља и цара, а обојица окрену оружије противу латина на обалама Адриатике.

Кад је Душан био у највећој борби с византијском царевином на левој обали Вардара и приближавао се Солуну, васал његовог краљевског величанства Димитрије Шуман опљачка венедичког трговца Николу Бриносу. Овај случај могао је пореметити Душанове планове о зближењу с Венецијом. Зато он напише (10 Јуна 1333 г). писмо најљубазнијем своме пријатељу (praximo suo carissimo) дужду Франциску Дандолу, да ће грабитељ бити ухваћен и кажњен, и да ће се штета накнадити: «несреће ваших подајника за нас су то исто што и наших» ([1]) Како та ствар није била свршена, јер је требало платити Бриноси штету, која је износила велику суму, на име 75 фуната гроша, та ствар тако озлоједи Венецију, да она забрани својим трговцима одлазити у Котор; ([2]) али је на овај начин изјављено незадовољство наносило њој штету, а подобна свађа косила се с краљевим плановима и потребама, због чега Србија подлегне у овоме спору, и даде Венедичанима право, да сами пронађу средства како ће накнадити претрпљену оштету свога подајника. Припремање Душаново за освојење Албаније, примора га, да учини Венецији такву уступку, и да даде гарантију, којом се обезбеђивали интереси венедичких трговаца, разуме се на штету српске државе и њеног државног угледа. Ствар је у овоме:

Ми знамо, да је Немања придружио Србији град Котор под условом, а очувао му сапоуправу по при-

([1]) Ljubić, Monumenta I. 110. Флорин. II. 153.

([2]) Ib. 449.

меру свију римских градова, а да плаћа држави «уречени дѣль.“ То је чисто српски самоуправни град са најбољим пристаништем, због чега је и постао главни трговачки српски град на јадранском мору. Највећи конкуренат венедички у трговању са Србијом био је Дубровник. Зато је Венеција хтела да Котор постане главно трговачко место за Србију и друге околне земље, те тиме да сузбије Дубровчане.

Душан се спремао за освојење Албаније, чим је Венеција, као латинска држава била погођена у живац. Душану је опет она требала због војних потреба. Зато он дозволи 30 Дек. 1335 год., да његов — краљев — град Котор закључи уговор с Венецијом, који до ситница гарантира интересе венедичких трговаца. Према уговору, одговарају за не плаћање повериоцима не само рођаци купца, него чак и побратими. На захтевање Венедичана најстрожије се вршила продаја дужниковог имања или њиних рођака и побратима а они допадали тавница. Тај уговор закључен је на 10 година, и био од велике штете за Которане. За нарушење уговора одговара краљ глобом од 1000 хиперпера из свога имања. (¹) У тај уговор уђе и накнада Бриносина, на име, да венедички трговци узимају од Которана мален проценат за продати еспап. Тај проценат да дају консулу венедичком, који ће га слати у Венецију Бриноси.(²) Из тога се изроде злоупотребе, због чега сенат реши, да сам Бриноса лично прибира досуђени му проценат. (³) Како уговор, тако и начин вршења и гарантија Душанова показује двоје: прво, да су у штети Бриносе били су-

(¹) Ljub. Monum. I. 464.

(²) Ib. 466.

(³) Ljub. Mon. II. 10.

кривци Которни, а друго, да је Венеција умела вешто да извлачи користи из пријатељства Душановог.(1) После уговора, Душан дође у тешње свезе с Венецијом. Маја 14 г. 1336 венедички сенат дозвољава, да српски посланик извезе оружија за 30 фуната гроша,(2) а 6 Декем. сенат дозвољава, да преко њене територије прође слободно за српског краља 300 коњаника, који ће састављати краљеву гарду. (3)

Познато је, да су српска племена населила Приморје и Загорје Албаније. (4) До прве четвртине XII века, то српско становништво задржало се у покрајинама Приморја, а од тога времена оно се, као мање на броју, одпочело претапати у Албанце или га нестајати од времена освојења латинима Цариграда. Најгоре је стање ових српских племена било за време Анжујаца, јер са њиним освојењима престаје прилив Словена у те покрајине; али се та племена ипак задржала, како се види из регистара, где се спомињу земље и имена лица, нарочито по градовима и селима Приморја. У брдима су живљела старинска албанска племена, под управом кољеноначелника, а занимала се сточарством. Албанци су већином били разбојници. Ова планинска разбојничка и дивља племена мало по мало потчине мирна српска племена.

(1) Флорин. II. 153 и 154.

(2) Ljub. Monum. II. 4.

(3) Ib. 10. «pro securitate sue persone“.... — Телесна стража.

(4) Porphirog. de adm. im. c. 30. Pop Dncljan. Црнчића гл. II и III. — Епитоматор Страбона (XI в.) lib. VII p, 1251: ***Καὶ νῦν δὲ πᾶσαν Ἤπειρον καὶ Ἑλλάδα σχεδὸν καὶ Πελοπόννησον καὶ Μακεδονίαν Σκύθαι Σκλάβοι νέμονται.*** — *Макушев,* Истор. Разыск. о Слав. въ Алб. 1871. стр. 3. Истор. срп. нар. Срећковића. I. стр. 247—272. — Кедрин 436—466.

Од друге половине XIV столећа и постаје реч Словенин = шћав (роб), па се уноси у законе, да Србин или Словенин може бити робом (Servus aut slavus naticne). На место моћнога српскога племства, јављају се арбанашки коленоначелници. Албанци су освојили Србе, али су усвојили и српске *законе, обичаје, речи и појмове* о живљењу земљорадничком и предузимљивом (1).

Ми смо напоменули, како су под утицајем римскога папе, саставили савез противу краља Милутина г. 1318: Филип Тарентски, Карло Роберт краљ Угарски, Младен бан босански, Ментула Мусаки граф Клисуре, Андрија Мусаки, Владислав Коновић, и т. д. Мусаки воде своје порекло од Ивана (Андрије I) Молозака или Мусака. Мусаћ се називао севастократором (1280 г.) и господарио над обе Музакије са престолницом у Београду. Под његовом влашћу била су ова места: *Селеница*, *Томорица*, *Скрапар*, *Опари*, оба *Девола*, *Москопоље*, *Нестрамала*, *Горица* и *Касторија*, са осталим земљама између Шкумбе и Војуше. (2) Наследник Андрије I син му *Теодор I дугокоси*, после смрти којега пређе како његова титула, тако и његове земља *Андрији II* (1318—1348). Андрија II био је узео за супругу *Јефимију* кћер севастокретора Павла владалца *Горе*. Андрија II био је у сродству са многим околним владаочићима. Његов најстарији син *Гин I* узме за супругу Свињу, кћер Матеранга Ари-

(1) Макушев. Разыск. о Слав. въ Алб. стр. 43—45.

(2) Ib. 39. Historia e genealogia della casa Musachia scritta da D. Giovanni Musachio Despoto Epiro (1510). Исту рукопис описао Hopf у Monatsbericht d. kön. Akademie der Wissenschaft. Zu Berlin. April 1862. Види још Rad књ. V: nekoliko novih izvora za historiju južnih Slovena.

аните Комнена. Своју опет кћер Катарину удао за Кропу (Гропу) владаочића Охрида; другу кћер *Комиту* удао је за Ђуру = Балшу I, владалца Горње и Доње Зете.

Какав су значај имали Мусаки у Албанији, такав су исти значај имали и *Дукађини*. Њин се родоначелник звао Ђорђе = Танус, и владао (окол. 1281 земљама у брдима по току р. Дрина и Мати. Њему су припадале: *Задрима*, *фанди*, Црна-Гора (Малиси). *Пулати* и *Флати* са замком *Флет* и престолницом *Сати*. Унуци су Дукађинови владали: Ђурђе — *Здримом*; Танус — Фандиом; и Дугађин — над *осам села у Задримљу*. Сва тројица били су савременици Андрије II Мусакија.

Иза р. Девола биле су земље династије *Арианита Комнена*: *Черемица*, *Мокина* и *Спатенија*.

Године 1325 букне устанак [1] у Авлони и другим градовима Приморја, а идуће 1326 год. прелази Албанија под власт Филипа, старијега сина Филипа Тарентског, који се називље «деспот Романије.» [2] Њега насљеди 1332 његов стриц *Иван* владалац Драча и краљевства Албаније. [3] Преминуо је 1335 г. Албанци с брда и планина нагрну на околне византијске покрајине. Нападачи су били дивљи. Љети живели у планинама, зими се спуштали у долине. Њино имање била су им стада. Живели су по племенима и често су по упутству својих коленоначелника пљачкали мирне суседе. [4] Племена око р. Девола,

(1) Ib. стр. 40.

(2) Reg. Ang. vol. CCLVIII ff. 71, 72. Макушев. 40.

(3) Dux Durachii ac Regni Albanie Dominus. Ib ff. 101. 10., 106, 113.

(4) Cantac. p. 450. Макушев 41.

Колоње и Охрида била су потчињена императору[1] 1328 г. Године 1333 по њином примеру потчине се императору: Албани, Малакаси, Боји (*Μπούϊ*) и Месарети.[2] Године 1335 Албанци из околина Београда и Канине упадну у византијске покрајине, и највише пострадају од њих: Београд, Књина, Скрапар, Клисура и Томор. Њих надбије код Драча император Андроник. Преваром зароби удовицу деспота Јована, Анну, владарку Етолије и Акарнаније и освоји Епир. За управитеља тих покрајина постави Синадина. Анин син Никифор II утекне у Италију и појави се у Албанији кад је император освоио Епир.

У овом времену нагрне с војском на Албанију наш краљ Душан. Скадар и Љеш вавда су били српски предели. На југ од Љеша, у Приморју, Драч и драчка област, признавала је власт династије анжујске. Душан најпре покрене војску на област драчку. Он нападне на област, и «пријатношћу и даровима» приволе на своју страну велмуже. Они му предаду град Драч. Због тога, преко писама, Роберт саветује албанске велмуже «да *отпадну од краља рашког, узурпатора краљевства албанског и деспотства драчког*»,[3] и да се поврате њему обећавајући им, да ће им у пролеће 1337 год. послати у помоћ силну војску.

(1) Ib. 279—280.

(2) Кантакузен вели, да се називали по именима коленоначелника. То неће бити — вели Макушев с тога, што и дан дањи живе у брдима Пинда, на граници Тесалије и Епира, Малакаси. У Тесалији, на Хипати, Ламији и Калидроми живе **Μπούϊ** = Боји или Бујн. Масарети јесу данашњи становници гребенске (**Τῶν Γρεβενῶν**) у Тесалији. Њино име значи: Међуречани. Алвани у брдима Пинда. Макушев стр. 41.

(3) ... A Rege Rasie Regni Albanie et Ducatus Duracii detentore illicito abscendere .... ib.

Он заиста пошље у Албанију Јована Сарду и суди Конрада капуанског. Свима је разбојницима би дозвољено, да ступају у војску херцега драчко Карла. ([1]) Млађег брата Лудвикова он одреди за н месника и војсковођу у Албанији, и препоручи му, д закључи савез с месним бољарима. У тај савез на пре ступи *Андрија* Мусаки *деспот Албаније*. Пос ступи и кнез Танус Топија ([2]) (г. 1338), Душан мећ

([1]) Ib.

([2]) Андрија је ступио у овај савез под овим условима:

1) Херцег Карл (и његова браћа) и насљедници обвезују да ће живети у Албанији и бранити бољаре и поданике од бу товника и варвара.

2) Даје се опроштај Андрији Мусаћу, синовима му, рођаци и друговима.

3) Потврђују се сви закони и обичаји краљевине Албани какви су били за владе пређашњих владалаца, који несу супрот добрим наравима, државној користи и који не наносе уштрба хер цеговом суду.

4 Андрији, његовим синовима и рођацима потврђују се имања насљедна и стечена, покретна и непокретна; тако исто ти туле, звања и дужности, али да признају врховну власт херце Карла и његових насљедника и да врше дужности спојене с тим звањем.

5) Андрија Мусаћ даје у таоце два старија сина: Тодора Јована, који ће чередно пребивати у херцеговом двору.

Под тим условима обећа се Андрија да помаже Карлу да по врати Албанију.

Такав исти уговор закључи 15 Апр. 1338 г. Анна херцегин драчка са кнезом Танусом Топијом: Њему су потврђена сол драчка, а папа му поклонио кнежевину Амает до р. Шкумбије (co mitatus Amaet usque Scampinum).

Никола Василица (у Арти) и Алексије Кавасила (у Роги) по дигну буну, али је она била угушена, а Никифора премами цар Византију. Године 1342 устанак се поновио, но без успеха.

м освоји Албанију 1336 г. и околине Костура.(¹) ##пад императора византијског на Албанце под Дра##м, даде прилику Душану, да продужи рат. И заи##а, Душан уђе у средњу Албанију, и 1337 г. српске ## заставе лепршале на бедемима Кањине и Ав##не.(²) Од ове 1337 г. па до 1340, Душан је освоио ##а племена албанска заједно с градом Јанином и ##зове се: краљ Албаније. (³) У том Андрија II Му##аћ и Топија закључе савез с Анжујцима, али од ##ога свега није ништа било; они сами морали се бо##ити о самозаштити. Андрија II Мусаћ изађе на супрот ##ушановој војсци; надбије неког Душановог војводу у ##рдима Пелистера, за што му византијски цар поклони ##рб двоглавог орла и титулу: «деспот Епира»; (⁴) али

Карла драчког, кажњеног у Аверси по заповести Лудвика угар##ог, наслеђи супруга Марија, а њу наслеђи њена кћер *Јованка*, која ##реда своја права на албанску круну, Лудвику де Бомон, сину Филипа ##V наварског (1366). Овај смисли да освоји Албанију и пошље хиљаду ##асконаца (1372) под заповедништвом ритера де-Куси; али како Фи##лип умре 1373 г. де-Куси прода Драч Ђурђу Балшићу за 6000 дуката. ##Макушев, 43 и 44.

(¹) Макушев. стр. 46. — L. Chalcocond. De Reb. Turc. lib. I. ##. l. Cant. lib. IV cap. 16. — Епирски Љетопис Комнина и Про##ла. Деступиса. 1828. §. 1

(²) Hopf. Griechenland in Mittelalter, Ersch. u. Grub. bd. 85. ##. 429, 444.

(³) Ljub. Mon. Sl. Mer. V. II. p. III. — Јан. Шаф. Acta Arch. ##en. I. p. 28. № XXIX. Макушев (стр. 46): У повељи, коју је ##о Душан Датајку Медини из Призрена, 17 Дек. 1550 год. срп##ски цар приповеда и наводи све походе албанске у којима је уче##ствовао Медина. Обим овога дела не дозвољава — вели он — да ##овде саопштим. Копија од те повеље налази се у приватним ру##кама. Њу ми је саопштио г. Фукар секретар туринскога архива, ##а је овај био у Венецији 1870—1871 г. Штета! Душан се пот##писује између осталих титула и «Rex Albanie.»

(⁴) Макушев 43 и 52.

је Душан савладао све препоне, и под његову влас подпану све земље између деспотства епирског херцества тесалскога. Сада је Душану лако би освоити и једно и друго, но је он пре тога мора ступити још у тешње везе с Венецијом и крену војску у Маћедонију.

4. **Грађанство венедичко. Унутрашња борба у Византији повраћа Душана у Маћедонију. Односи с Кантакузеном до прогласа патриаршије и цар ства** (1340—1345). Освојењем Албаније Душан на ружа противу себа како Византију, тако исто Анжујце и њине заштићенике — Мусаће и Топију, чије је зам (Душан) порушио, а њих довео у потчињеност. Анжујци су одмах ступили у сношај са својим заштићеницима и закључили савез са Андријом II и Топиом, да ра тују противу српскога краља и да одпадну из по његове власти. С друге стране, византијски импера тор, појимајући и добро схваћајући Душанове тешкоће у Албанији, ступи у тешње свезе с Александром. При повратку Андроника у престолницу предусретну га у Адрианопољу блгарски посланици, и напомену му, да је он обећао 1332 г. да уда своју кћер за Алексан дрова сина Михаила. ([1]) Императору, вели Кантакузен — није се допала та напомена, јер је претпостав љао задржати своју кћер, него ли је удати за Алек сандрова сина, што је знао, да ће јој васпитаној у јелинским и царским наравима и обичајима, бити тежак живот међу варварима. Али знајући, да ће тај брак бити користан Ромејцима, изјави, да ће дати своју кћер. [2]) Не можемо не напоменути, да је ово

([1]) Cant. II. c. 26—27. Greg. IX. 13.

([2]) Cant. II. c. 33.

била права жеља Андроникова, међу тим Кантакузен неће да пропусти прилику, да покаже надмоћност грчког изображења и да понизи противника. Свадба је проведена у Андрианопољу: младожењи је било 15, а невести Марији девет година. Осам дана трајало је весеље. Многи знатни Грци испрате младенце у Трново. [1] Ово је било 1338 године. «Од овога времена настане потпун мир између Ромеја и Блгара.»[2]

Како се види, ово зближење и пријатељство између Александра и Андроника десило се у времену, кад је Душан делио јуначке мегдане у Албанији. Сродство Александра с Андроником, дало је онакву важност Александру, какву је важност, доцније дала Оливеру удаја његове кћери Данице за сина Кантакузеновог Мануила. И као што је Душан (доцније) радио, да Кантакузен узме за сина Оливерову кћер, тако исто њему није било противно узвишење свога шурака Александра. Женидба Александрова сина с ћерком императора, и ратовање Душаново у Албанији, дадоше прилику Александру, да сагласно са жељом народа затражи од Душана владалачку круну. Он пошље Душану кумче Венцеслава. Душан пристане на молбу шурака и пошље му круну под условом, да му годишње даје Александер 12 ловачких паса и 12 сокола, као знак васалства. У случају потребе, Александер је давао у помоћ Душану 12000 коњаника. [3] Ове исте године (1338) Апр. 15 кнез

[1] Ib. II. c. 33.

[2] Greg. XI. c. 7.

[3] Luccari. Cop. rist. degli Annali di Rausa. 1605. Dussan, il quale conferi la corona ad Alessandro, obligando che per conto vassalaggio fosse tenuto mandar ogn'anno una dozena dé cani da caccia, et altra di falconi con tutta la loro provigione al Re di Ser-

Танус Топија и Андрија II Мусаћ закључе противу Душана савез с Анжујцима. Треба још напоменути, да се Душан био примакао и до осталих латинских државица на трачко-илирском полострову, па и до земаља Венедичких. Тако постану душановим непријатељима а), они, чије је он замке порушио, а њих покорио. Ово су били средњевековни дивљи феудали, који су давили и гњечили подвласни им народ; б), ступајући на владу вољом и помоћу моћне властеле, Душан је обећао при крунисању, да ће **„испльнити и оконьчати большиними законы** (1) **и сьвршеными оуставы оутврьждения“** и т. д. од чега, после девет година није било ништа извршено. Због тога је и била незадовољна «самодржавна властела» (2) или како их називљу Венедичани barones Sclavoniae. в), Сви «барони» т. ј. феудали тражили су обезбеђење својих «држава» законодавством, као и то, да сами учествују у стварању закона. Душан због ратова није имао времена за то, усљед чега се и изродило незадовољство. У оваквим неприликама Душан и затражи мљетачко грађанство, «*да је као један од њих*, (3) а то ће рећи: ако су Андрија, Топија и други

via Supremo e legitimo Re di Bulgaria. Et quando gli fosse commandato andar alla guerra, fosse tenuto levar in ajuto di Serviani dodici mila caualli pagati a spese proprie.

(1) Данило — 219.

(2) Овде можемо напоменути Курјаковиће, како се види из Душанове повеље, у Mon. Ser. Mik. стр. 104, од године 1333, где међу потписаним велмужима видимо име **Грьгура Курьяковића** кнеза.

V. Klaić, у Poviesti Bosne на пр. стр. 112, 113 и т. д. Називље ове кнежеве «хрватским» кнежевима, о чему у изворима нема нигде ни спомена, јер су они били српски кнежеви и васали српских краљева.

(3) Ljub. Monumenta. II. 279: »...quia unus vestrum...«

закључили савез противу Душана, да Венедичани не могу пристати уз противнике његове, јер је он њин као њихов суграђанин. Даље, да му као своме суграђанину неће сметати у ратовању противу латинских државица. С тога и сматрамо као прост изговор онај први узрок њиме наведени за венедичко грађанство, а то се види из самога предлога, јер му је било главно оно, на што није добио ни одговора. (1) Како је он своју државу раширио до венедичких области и других латинских држава, њему је било потребно имати Венецију за себе и даље се кретати као венедички грађанин. Он је веома смотрено радио. Године 1340, (2) Маја месеца, Душанови посланици предаду његово својеручно писмо дужду венедичком, у коме се говорило о давнашњој и свагдашњој жељи краљевој, да се удружи (uniri) и општи са республиком, но му сметале разне неприлике; тек сада се решио, да ступи у венедичко грађанство. Да то тражи наводи ове узроке:

1. Краљ има много непријатеља, а то су владалци у његовој околини, чије је он заузео (occupavit) градове, замке, утврђења и грађевине, с тога, што они несу хтели с њиме живети на миру у својим државицама. С тога, ако би по несрећи био принуђен потражити склоништа у Венецији, да му је слободан улазак у земље венедичке республике заједно с његовом децом, благом и покућством, а тако исто, да

(1) Флорински (стр. 156) такође не верује у озбиљност првог узрока, јер за доказ тога нема никаквих података — вели он, него у томе треба видети жељу Душанову да «поласка самољубљу республике.»

(2) J. *Шафарик*, Acta archivi Venetiv, I. 21, 22, 23. Ljubić. Monumenta II. 75.

му је слободан одлазак, кад би минула потреба. ([1]) Јасно се види, да ово није био никакав узрок, али Душан хоће да изјави дужду своје успехе, т. ј. управо да покаже своју моћ, а у исто доба да може под ма каквим изговором вазда бивати на земљишту републике и као њен грађанин, да може сматрати њене непријатеље — својим непријатељима, па и њине земље заузети, а њих прогнати, а да му они као своме суграђанину не сметају и да од њега не зазиру.

2. Краљ чује, да неки венедички суседи и потчињени јој поданици устају противу републике да се отргну из њене потчињености, а Венеција заузета војничким спремањем противу непријатеља (угарског краља), па из љубави према републици, краљ је готов да јој помогне противу њених непријатеља и спреман је извести јој на свој рачун 500 коњаника, које може послати где хоће република, па макар и у Ломбардију. Чак, ако је потребно, он је готов сам лично притећи јој у помоћ са својом војском. И ако би ми, вели Душан, имали потребу у вашој помоћи, ако би вам то било пријатно и доста-точно угодно (et bono commodo), ми молимо то исто од вас наших ближњих и пријатеља (a nostris proximis et amicis). ([2]) Душан је хтео да се умеша у послове бо-

([1]) ..Cum suisque liberis et thesauro et domestica suppellectili universa. ibidem moram trahentes ad libitum, et cum expediens viderint, exitum obtineant liberalem...

([2]) Покрет се почео противу Венеције у Задру. Стефан бан босански спремио се да упадне у Далмацију, чега се поплашили Венедичани. Тако исто спремао се и краљ угарски. Венеција би примила понуду Душанову, да није бан босански Стефан Котромановић изневерио своју веру и своју народност. Папа је добро поњао

:анске, да заштити православне и патарене, и да :азни бана што се полатинио.

3. Краљ сматра, да трговцима венедичким, који раде провозном трговином, може бити користно и юлезно ићи преко његове краљевине, шаљући своје говаре у Цариград и у империју Романије; да су за њега трговачки интереси венедички онако исто драгоцени, као и његови сопствени. Зато јавља дужду, да је безопасно преко његове краљевине и отворено путовање. И ако се догоди каква год штета венедичким трговцима, оштећени ће добити накнаду из сопствене краљеве касе.

опасност од Душана, па за то — Бенедикт XII пошље посланика Гера|да 1339 г. угарскоме краљу Карлу Роберту, а овај, да би бана босанског одцепио од српства, упути посланика бану, који му предложи да се покатоличи, на што му бан одговори, да би пристао да искорени богумиле у својој земљи, кад се не би бојао схизматика (Душана и његових православних), кога би богумили одмах позвали у заштиту како би приметили, да им се ради о глави Theiner. Mon. Hung. I. 633: ...Scismaticos, quos habet sue terre vicinos, quorum Scismaticorum auxilium dicti heretici invocarent etc. Значи, да је Душан нудио помоћ да заштити православне. Али се бан босански полатини и Венедичани одбију Душанову понуду.

Klaić, Pov. Bosne, 122 назчвље Србе православне „*расколницима.*“ Флорински (с. 157). удара гласом на речи: ако би само вама то било угодно и доста спретно, а у ствари ове речи значе: и ви мени помогните, ако би вам — онда — било тако лако и добродошло, како је сада мени лако, јер није био ни с ким у рату. Није овде главно за Душана будућа венедичка помоћ, него је главно за њега овда било то, да они од њега не презају, кад он нападне на њине непријатеље у Приморју. Они су то осетили, па не приме његову помоћ, да заштите бана босанског. Ето зашто Клајић вели да се бан „живо бојао краља Душана.... да се у босанске послове не умеша.“ (стр. 123).

Краљ рачуна ова три предлога, да су веома корисни за Венедичане, с тога предлаже дужду, ако му је угодно, да испрати достоверног властелина. пред којим би он могао свечаном заклетвом потврдити све оно, што је у писму писао. ([1])

Најпосле, нама се чини, да је овда за Душана било главно нешто четврто, на што му није ни одговорено, јер су Венедичани осетили, да краљ хоће да се с неким упозна и погађа у Азији, на име:

4. Како се краљ предигао од тешке болести. о чему су потпуно били без надежде лекари, па жели да подигне цркву Спаситељу у Јерусалиму, и да испуни завет, што је у болести обећао. Ради тога. намеран је послати неколико властела с великом сумом новаца, па жели, да му Венеција уступи две галије наоружане на његов рачун, да превезу његове властеле на острово Кипар. Краљ никоме не може поверити своје властелине и своје благо, него само у руке дуждеве, јер му потпуно верује и нада се, да ће му уступити две галије.

И тако тражећи венедичко грађанство, Душан предлаже республици помоћ, да би се умешао у послове далматинске, штити венедичку провозну трговину, а тражи две галије, да одвезу његове властеле на острово Кипар са великим благом, да сграде у Јерусалиму цркву. Венедичанима је било пријатно. да тако моћан краљ буде њин грађанин, али им је његов улазак на земљиште венедичко задавао страх; тако исто било им је корисно, да безбедно путују

([1]) Не тражи краљ, како вели Флорински (стр: 157) да закључи формални договор, него да заклетвом потврди, да ће хранити и држати оно, што је предлагао, а предлагао је ствари полезне за Венецију.

венедички трговци у византијску империју и Цариград, али несу смели дозволити, да краљеви властелини са огромним благом пропутују преко Леванта, и да се у Јерусалиму настане и зидају цркву. Они су одмах увидели опасност за своје земље на истоку и назрели тежњу Душанову да прави нове свезе и да онамо налази нове пријатеље. Који би то били нови Душанови савезници, обелоданиће се доцније. С тога му венедичка влада одговори (10 Јуна 1340 године), да га прима у број својих грађана; (1) радо ће му дати склониште са његовом децом, благом и покућанством и да се бави у Венецији доклен му је угодно, али под условом, да чува све оно, што она нађе потребним за безбедност и мир њених земаља (pro securitate terrarum nostrarum).(2) Кад су се Венедичани бојали само доласка краљевог у њине земље, наравно, да несу смели примити његову војску, па још да он њом командује, у своје — словенске — побуњене и бунтовне крајеве. Зато су му благодарили за помоћ, али је несу смели примити, већ му одговоре, да ће је примити ако им буде нужда, јер после преласка у латинску веру босанског бана Котромановића, није им била потребна Душанова помоћ. Што се тиче обезбеђења њине трговине, венедичка влада чисто се расплинула у благодарности и нада се у

(1) ...Ipsum in civem nostrum recipiemus....

(2) Неће бити, како вели Флорински (158), да Душаново пребивање у њеним земљама, у њеним очима није имало „особаго почетнаго значенија", јер кад се узме, да се Душан настани у Задру или ма где у Приморју, где су живели Срби или Хрвати: онда су Венедичани мудро задржали право да предузму све мере потребне за безопасност својих земаља; оне су могле признати Душана, јер су и онако грозно словени мрзили на Венедичане.

тачно вршење његове краљевске речи. Дати Душану галије, то је за њих била највећа опасност, зато о томе, у одговору нема ни речи. А да би ту најглавнију ствар забашурили, дужд венедички похита и 12 Јуна прима Душана у број млетачких грађана. Он се потписује: Бартоломеј Граденико по милости божијој, дужд Венеције, Далмације и Хрватске, *господин* (владар) четири и пол части империје Романије. а Душана називље Господин (владалац dominus) Стефан божијом милошћу краљ Србије. (1)

Како не налазимо даљег разговора о овој ствари, приморани смо мислити, да Душан није био задовољан одговором венедичке владе, али је он чекао згодно време, кад ће им моћи учинити мило за драго, међу тим је своје обећање тачно вршио, како се види из писма његовог 22 Маја 1341 г. где (2) јавља дужду Франческу Дандолу, да пошље верне људе и прими од српске владе ствари и еспапе, са венедичке лађе скрхане код српске обале. (3) С друге стране, влада standardждева допушта Душану да набавља оружије у Венецији. (4)

Душан се није умешао у ратове на западу, који би му предали читаву Далмацију, али му се укаже прилика на истоку, куда се и креће с војском. Тран-

(1) Јан. Шафарик ib. 26, 27 и 28. Ljub. Mon. II. 76, 77, 78.

(2) Јан. Шафарик. Ib. стр. 28 и 29. Ljub. Mon. II. 111.

(3) Овде се опет Душан потписује: Stephanus dei gratia Serviae, Diocliae, Dalmatiae, Albaniae, nec non totius maritimae regionis rex; spectabili Francisco Dandulo, Venetiarum duci, dilecto nobis ut fratri salutem quam Sib. Novitus gratuitas recepimus vestras literas etc.

(4) Год. 1342, Маја 25. У Јан. Шаф. ib. стр. 29. и Маја и Јуна 1341 г. у Ljub. Mon. ib. 111, 118, и 144. Но није му дозволила да набави добровољце.

зитна венедичка трговина преко Србије обезбедила му је набављање оружија у Венецији, у чему му ишло на руку и то, што је био млетачки грађанин.

Године 1341, Јуна 15 премине ([1]) император византијски Андроник млађи оставив након себе за насљедника најстаријег сина Јована, ком се било навршило 11 година. Кантакузен захвати у своје руке старатељство над царском породицом и врховну власт у држави. Он опколи дворац стражом и изда заповести свима властима. Никога није примао с ким би делио старатељство. Ово једнолично старатељство доведе га до узурпаторства. Он обећа предати цару Јовану «империју моћнију и напреднију.»([2]) Мати цара — детета прозирући, Кантакузенове смерове, створи му опозицију, јер је виши сталеж био на страни стараоца. Мало по мало противу њега изађу отворено: царица Анна и патриарх Јован, који се у дворац пресели. Уз њих пристане Апокавк, сплеткаш најниже врсте и бесавестан човек, који је само штетио царевини а удварао се и Кантакузену. Премештен с управе финансијске 1339 г. он постане адмирал флоте, па на место да створи флоту, покраденим новцима подигне себи замак *Епивату.* Он је нудио Кантакузена да му за живота Андроникова мете круну на главу.([3]) Видећи да не може бити први код Кантакузена — импиратора, Апокавк пређе на царичину страну, с намером, да докопа у своје руке дете — цара. Та завера буде откривена и Апокавк осуђен. У Цариграду остану старатељима: царица Анна и патриарх Јован, а Кантакузен као управитељ царства оде у Дидимо-

([1]) Cantac. II. c. 40. Greg. XI. c. 11.
([2]) Cantac. III. c. 6.
([3]) Cantac. II. c. 40. Greg. XI. c. 12.

тику. Краљ Душан, како је дознао за смрт Андроника, за смерове Кантакузенове и за опште кретање и узнемиреност у империји, крене војску Солуну. Александер блгарски опет затражи од империје, да му се изда Шишман — претенденат. Албанци Погониани и Ливисде опљачкају Београд и друге градове у Епиру. Српска војска продре до паланке *Крити*.

У слѣед ових опасности, Кантакузен сазове на збор војводе и велмуже, да се посаветују како ће одбити упадање српске војске. У савету је он разлагао, да треба изаћи на супрот Србима, али у исто доба изјави, да су му дошли посланици од латинских поглавара Пелопонеза и моле, да их прими у поданство. С тога је мудрије, говорио је, спремити се, на пролеће ићи и заузети Пелопонез, па «ако с божијом помоћу придружимо империји пелопонеске латине, (1) онда ће и Каталени, који владају Атиком и Беотиом морати потчинити се империји. И тада са васпостављењем империје ромејске од Пелопонеза до Византије, лако ћемо потражити задовољења од Срба и других народа за увреде, које су нанели империји од толико година. Зато се одмах не треба уплетати у рат са Србима, јер би нас то могло нагнати да изгубимо важније. Треба послати Душану посланство, да обновимо уговор мира. Том приликом моћи ћемо сазнати и јачину његове војске. Кад уредимо домаће ствари, онда ћемо лакше моћи стати насупрот опасности, која грози Византији од Србије. Збор усвоји његово мњење и пошље посланике у Србију, који су приволели Душана и потписали с њиме мир на пређашњим условима т. ј. остане она-

(1) Ib. c. 11.

кво стање, како је било створено солунским миром 1333 ([1]) год. Александру је пак одговорено, да империја нигда не издаје политичке кривце. Мир је са Србијом потписани у Стилбни, па је обухватио и мир с Александром. Тада је заиста било згодно време за освојење Пелопонеза и осталих латинских државица. Графови атински борли се с намесницима императорице Катарине Валуа Тарентске. Управа Флорентинца Јакова ди-Донато Ачијауле (Accijaouli), који је (1341 год.) заменио љубазника «императорице романске» Николу Ачијаулија, покрене на устанак моћну партију француских ритера. Ови затраже, да се удруже с византијском облашћу Мизитром и пошљу посланике Кантакузену тражећи да се потчине империји, да јој плаћају што су плаћали херцегу, али да задрже своје феуде. Кантакузен пристане и пошље у Пелопонез свога рођака Врулу. ([2]) Док се још Кантакузен бавио у Дидимотици, отпочне стварати у западним провинцијама за себе партију, услед чега се састане са Синадином управитељем Солуна, Константином Палеологом, Цамблаком, Јованом Анђелом, да их придобије на своју страну. Овда он придобије на своју страну и српског самодржавног властелина кнеза меленичког и околних градова ћесара Хрељу и Оливера. ([3]) Ми не знамо зашто је Хреља постао издајник, али судећи по Душановим ратовим, у којима не налазимо имена највећег српског ондашњег војводе, морамо мислити, да га је Душан нечим увредио, чим се користио Кантакузен и придобио га на

([1]) Cantac. III. c. 12.

([2]) Cantac. III. c. 2. Hopf, Griechenland im mittelalter. 434. Флор. II. 62.

([3]) Флорински I. 61 и 62. — Parisot. 173.

своју страну. За Оливера Душан није ни знао, да се био удружио с Кантакузеном. Пошто је чвршће придобио Хрељу и Оливера и утврдио Дидимотику, оде у Цариград, утврди свој утицај, изради Апокавку опроштај и 28 Сеп. 1341 год. поврати се натраг, и с пола пута отпусти Апокавка натраг, да изврши његове тајне наручбине, (¹) Овај пак на место да ради за другога, предузме са свим други план, да придобије себи партију. Из царичиног дворца оде патриарху и каже му као најпоузданији глас, да ће Кантакузен — намесник да збаци патриарха, а да запатриарши Паламу. Тасту намесниковом Асану, чији су синови били у затвору, јави, да намесник завиди јунаштву и врлинама својих шурака, па их неће да ослободи. Браћи — Константину и Исаку каже, да је за њино високо порекло срамота да трпе намесника на највишем месту, које би правичније њима припадало и доликовало, па је то поруга за њих гледати како немесник доводи све без разлике, у ред робова. Гавалу (вођи посланства краљу српском) саопшти, да ће га намесник дати под суд, што је божем примио мито од српскога краља а издао му све државне тајне; да га је намесник јавно грдио и називао «српска присталица.» Хумну напомене, да ће му се намесник осветити за увреду. Артору, кога је царица довела из савојске, а цар одликовао, каже: да ће га Кантакузен као странца и кукавицу протерати из Цариграда и т. д. Апокавк се свакоме од ових знатних људи клео највећим и најсветијим заклетвама, да истину говори. И свакоме, коме је мо-

(¹) Cant. III. c. 15, 16. 17 и 18. Кантакузен вели, да га отпустио да благодари царици за учињену му милост, но томе се не може веровати.

гао, обећаваше руку своје кћери уверавајући га, да је најдостојнији да заузме место намесниково. Овако Апокавк подложи огањ под себичност, славољубље и саможивост. На овај начин, Апокавк склопи придворну партију, у којој су били најславнији људи: Таст Кантакузенов Асан и Исак; Гавала, Хуми; дворска госпођа Изабела (Цампа), Артор и др. још је требало приволети царицу да збаци Кантакузена с намесништва. Он у томе успе, јер их наговори, да један после другог иду царици и да јој сваки разложи, како је у опасности не само престо и династија, него чак њен и њене деце живот. Патриарх је најпре царици представио опасности од Кантакузена и додао, да он нема узрока да опада намесника, јер њему има да благодари за патриаршии престо, али му је преча царска породица. Царица му поверује. Тако је исто поверовала Асану, који јој казао, да му је Кантакузен зет, па би пре волео видети свога зета у порфири и царској круни, али је њему преча отачбина од сродства. Ово су били часни и поштени људи, али су постали жртва Апокавкових интрига. Они су убедили царицу, да је намесник издајник. Тада царица преда како своју тако и своје империје судбину ([1]) њима у руке. Патриарх постане глава намесништва. Апокавк управитељ Цариграда и свију осталих од Цариграда зависних градова и острова. Гавала постане логотет и сви остали подобијају важна звања. Апокавк је продро са својим планом и царица изда повељу, којом се Кантакузен збацује с намесништва и проглашује издајником ([2]) државе. Тада

([1]) Cat. III. c. 21, 22.
([2]) Greg. XII. c. 10.

настане гонење Кантакузеноваца. Кантакузенову кућу оборе, имања разграбе. У таквим околностима Кантакузен се 20 Окт. 1341 г. (1) у Дидимотици свечано обуче у императорско одело, мете царску круну на главу и прогласи се императором. Да би пак прикрио свој безаконички поступак, нареди, да се у црквама спомиње најпре име царице Анне и цара Јована, па тек онда његово и његове супруге Ирине. (2)

Пошто се Кантакузен прогласио царем отпочне се у империји грозан грађански рат, али то није био рат политички или дворских партија, него рат *сталешки.*

У XIV веку економно стање империје било је у најцрњем положају. Због политичких преврата, унутрашњих потреса, нападања спољних непријатеља, посрне земљорадња, занати и трговина. Народ осиромаши, многобројне породице остале без рада и хљеба. По варошима сиротиња била је у великој већини. Ова сиротна светина гледала је попреко малобројне знатније породице, у чијим је рукама била власт и економно благо. Кантакузен као човек знатног порекла и богаташ, ослањао се на богаташку мањину и на војску, и задобио њину љубав, због свога богатства и ратних способности. За овда није имао више војске, него 2000 коњаника. Апокавк се користи непријатељством сталежа. Редовно је разпрострирао гласове о издаји Кантакузена и његових приврженика и тиме дизао сиротињу и безкућнике противу њега, и његових присталица — богаташа. Како светина није волела Кантакузена, Апокавку је лако

(1) Murait. II. 580.

(2) Cantac. III. c. c. 22—27.

било подстаћи ју противу рушилаца законитог реда ствари. У Тракији плане најгрознији метеж.(1) Унутрашња се анархија отпочне грабежом, убијством, арањем, и ако супарници још несу били ступили у борбу. Богаташи (2) на све стране пострадају. Који су желили очувати имање и звање одмах се одрекли Кантакузена. Тако он изгуби потпору, с којом је мислио да изради, да га признаду за императора, у Тракији и другим местима. Њега не признаду императором: ни тесалијски епарх Мономах, ни старешина Сереза, Сирга Деленузије, (3) ни солунски протостратор Синадин. (4) Сирга као зет Кантакузенов опљачка тастово имање у својој области и присвоји га. Чак је од њега отпао и Константин Палеолог, бојећи се за своју породицу у Цариграду и придружио се Апокавку. У Кантакузеновим рукама остане само град Дидимотика. Серез и његова околина као и Солун с околином били су у рукама царских намесника, а над осталим пределима господарили су Срби. На све стране пламтила је анархија и грабеж. Маћедонија је припадала српској краљевини. Из града Струмице заповедао је, над средњим током р. Струме, знаменити војвода, самодржавни властелин кесар Хреља, који је још за живота Андроникова прогласио се неза-

(1) Greg. XII. c. c. 10, 12 и 14. Cant. III. c. c. 28, 29 и 30.

(2) Флорински I. 64, 65, 66. О економном стању.

(3) Cant. III. c. 31; *Γὴμ ὁ Ἀρμένιος*. Greg XII. c. 15. Лазески — Guido. Доцније ступио на престо *Јерменске*.

(4) Cant. II. c. c 31, 33, 34, 35, 37, 38. 40 и 41. Хтео је предати Солун Кантакузену, али није смео од Зилота (сиротиње и демократске партије). Пребегао Кантакузену, али се појавио с војском Апокавк и приморао га да се врати.

висним владаоцем. (1) Његова држава са градовима (од којих је био највећи Меленик) није била велика, али је он са својим убојним четама заповедао и ход о до Христопола. (2) Много раније, још за време састанка Андроникова с Душаном у Радовићу, Кантакузен се упознао и спријатељио с многим српским велмужима, па се сада и обрати одметнику српском Хрељи за помоћ. Хреља као велики војвода био је богат и имао добру и спремну војску. Он није одбио предлог Кантакузенов, али је тако двусмислено поступао, (3) да се Кантакузен није могао спомоћи. Кад је Кантакузен хтео да освоји Адрианопољ, појавио се с војском Александер, кога и ако је Кантакузен с Турцима надбио, опет град није био кадар освојити. (4) Борба Александрова код Једрена била је у свези с Душановим покретом војске у Вотију, јер Душан није обраћао пажње на војничко кретање Хреље и Кантакузена. Српска војска већ је опседала Едесу (Водену). Кад је Душан дознао за грађански рат у царевини, пре доласка византијске војске под командом Апокавка, скине опсаду Едесе (5) у намери, да сачека ток византијског грађанскога рата, онда да предузме ново ратовање, па остави војску на доњем Вардару а крене да испрати краљицу Јелену у гости своме шураку Александру.

(1) Greg. XII. c. 16. Cant. II. c. 31. 37. вели, да је отпао од краља и потчинио се Андронику, али у ствари било је онако, како каже Григора.

(2) Greg. XII. 16.

(3) Cant. III. c. c. 37, 38.

(4) Cant. III. 29.

(5) Cant. III. c. c. 37, 38.

Напразно се Кантакузен упињао да освоји Перитори (Анастасиопољ), Солун, Верију или ма који град, нико није хтео уз њега пристати. Напротив, његов супарник Апокавк у Цариграду (10 Нов. 1341 г.) крунише цара Јована Палеолога, постане «велики дука», награди своје партизане: Хумно и Андроник постану велики стратопедарси; Гавала добије звање протосеваста, патриарх — право да се потписује пурпурним (црвеним) мастилом и белу паникамилавку. Из Венеције [1] добије новаца, и спреми се за рат противу Кантакузена. Он преда сувоземну војску под команду Андроника и Томе, а сам са 60 галија оде Солуну. Уз њега пристане и Сирга из Сереза. Кантакузена окупе са свију страна, пресеку му пут за повратак у Дидимотику. Сувоземна царска војска гонила га узастопце, а друга му пресекла пут за Солун. На потоку Галику, узурпатор — цар, нађе се у највећој забуни, па у војном већу предложи, да беже преко Вардара у Верију или Едесу. Њему на то јаве, да српска војска осваја Едесу. Нашав се у клопки, он изјави, да први пут чује за српску војску код Едесе и предложи, да се крену и да освоје Едесу; они који не би хтели ићи, нека остану у граду Геникокастру (сад Аврат — Хисар или Женинград) и чекају њега. Но њему војска већ више није веровала. Кад трубе затрубише за поход, одрекоше му послушност: војвода Котанић са својом војском оде у Солун: Синадин оде у Геникокастрон, и сви остали оставише га и разиђоше се. Кантакузен оста с 2000 људи. Немајући куд ни камо пређе српску границу да тражи помоћи код Душана, говорећи: да је срп-

(1) Parisot. 179. Флор. II. стр. 76.

ски краљ његов пријатељ, с ким је одавно утврдио веру и савез, па ће се с његовом помоћи и савезом користити и у Дидимотику вратити. Уморан, изнурен зловољан прву ноћ преноћи на српској земљи, у Клисури, блииу Просјека (1342). Кад је највећи интригаш и узурпатор прве ноћи мирно спавао на српској земљи, Душан се кренуо са супругом своме шураку Александру. Отмичар туђег престола и узурпатор поврати га натраг, а наш народ верује, (1) да ће се нешто рђаво десити ономе, ко се поврати с пута. Кантакузен је повратио и завео Душана с правога на криви пут. С првог преноћишта Кантакузен не могаше прећи Вардар, који беше придошао, већ мораде обићи Велес. Том приликом спази на супротној страни реке у походу војску. Држећи да је то Оливер, најмоћнији српски самодржавни велмужа, за кога је знао да туна пребива, нареди једном коњанику, да пregази реку, од његове стране да поздраи српског војводу, и да га запита, да ли се креће војска због његовог доласка. Оливер одпоздрави госта, указа му брод на реци, а кад се састану казаће му, шта налази за добро, јер су постали пријатељима од Душановога састанка с Андроником, па жели да га најусрдније предусретне. Пошто се састали, Оливер одведе Кантакузена своме двору, где је њега и његову пратњу три дана гостио и частио. За овим упути Кантакузена у Скопље, а сам похита, што могаше брже, да стигне краља Душана, да му јави за долазак Кантакузена. Он га стиже у жупи Морави. (2) Оливер исприча краљу и краљици, како је Кантаку-

(1) Обично сломију гранчицу, да подобну несрећу отклоне.

(2) Cant. III. 43. И сада жупа «Морава» сниже Гилана.

зен добегао у Србију, како га оставила војска и како га његови (Грци) протерали из царевине. За тим је саветовао, да «императора» (?) Кантакузена љубазно и краљевски предусретну, како би постигли они и њино дете (Урош) и српска краљевина, славну будућност. Пошто краљ и краљица саслушаше Оливера, послаше Оливеровог брата Богдана, да у њино име поздрави Кантакузена и да му јави, да ће краљ и краљица доћи.

Нећемо наводити оно самохвалисање Кантакузеново о дочеку у Србији, јер је то општа црта словенских народа, али морамо навести главније прилике, како би изнели ондашње српске обичаје и уочили поступно замењивање истих византијским дворским обичајима, што је било штетно за народну српску државу. На поздрав Богданов, Кантакузен одпоздрави краља и краљицу и крене се краљевом летњем двору на Косово, у месту, због лепоте прозваном, *Пауни*, близу Приштине. Ту нађе он краља и краљицу, који су га најсрдачније поздравили. Краљ је, каже Кантакузен, свуда предпостављао себи госта и као *старијем* давао му првенство: На путу, при трпези и у свакој прилици. Код Срба је старински обичај, приповеда Кантакузен, да кад који знатан и моћан властелин, после дужег времена, дође своме краљу при првом састанку обоица сјашу коње, најпре властелин загрли краља, (¹) а за овим се пољубе у лице. При другом састанку, млађи јездећи на коњу, поздравља краља. С доласком Кантакузена, краљ заповеди, да се према краљу придржавају старинскога свога обичаја, а према Кантакузену, да се придржазају византијскога обичаја т. ј. кад год га сусретну, да *сјахују*

(¹) Т. ј. пољуби га у раме.

коње, и то први пут још из далека, па пешке да приђу императору и да га пољубе у колено. ([1]) Кантакузен се чуди, што је краљ и кад је с њиме путовао, тачно хранио своје обичаје, а овај се није владао по српским обичајима. Кад је правио краљу посете, а то је бивало готово сваки дан, било је наређење, да га знатнији младићи пешице предусретају изван капије; старији и велможе на дворишту, а сам га краљ предусретао или у предсобљу или код места, где се схахују коњи. И краљица Јелена угледала се на свога супруга — краља у одавању поште императору. Пошто су минули дани весеља и гошћења, краљ упита Кантакузена.

— Зашто је дошао и тражи ли што од њега (краља)?

— Дошао сам, одговори Кантакузен, ради пријатељства, јер по моме мњењу, нема ничега бољег и лепшег код људи, од сталног и истинског пријатељства. За тим дода, да је дошао, ако би му краљ *могао* и *хтео* помоћи, да се врати у своју отачбину па му исприча, како га гоне противници од пре *девет* ([2]) месеци, а пријатељи га изневерили и придружили се противницима, па настави овако: Ако ми нећеш да помогнеш, отворено ми кажи, како би промислио, шта ћу да предузмем. Не чуди се што сам рекао: „ако би могао", јер ја не мислим, да ти немаш моћи; знам, да сваки има вољу у власти својој, али не и *моћ*. По некад су и они, који се за најмоћније сматрају, спречени или од силнијих непријатеља или што сами мисле да не могу. Овако се

([1]) У скут.

([2]) Значи, да је Кантакузен добегао у Србију при крају Јулија или у почетку Августа 1342 год.

чешће пута дешава (у животу), па зато нема места увреди због речи «ако би *могао.*»

Кантакузен признаје, да је *навалице* тако говорио краљу, како би овај — вели он, — прилично своме положају, могао наћи изговор кад му не би хтео помагати; али у самој ствари Кантакузен би опет био у добитку, јер би бар сазнао шта краљ намерава да ради. Он вели, да је то све признавао краљу и да се плашио, да му краљ не постане «*одмагач*» на место «*помагач.*»

— Добро си учинио, рече краљ, (¹) што си своје речи образложио: прилично си ме дарнуо и изненадио, јер си говорио тако, што не познајеш моју снагу. Како си објашњењем у мени уништио свако подозревање, нећу од тебе ништа утаити:

— Имам (²) сувише (plus satis) снаге против твојих непријатеља и радо би ти помогао «*ако ти сам хоћеш.*»

Кантакузен казује, да се захвалио краљу на гостољубљу и пријатељству, и замолио га, да му објасни речи: «*ако хоћеш*», на што Душан одговори, да за савез и помоћ тражи све градове до Христопола или до Солуна да се не би узалуд ломио, ратовао и огромно благо трошио за Кантакузена, напоменув, како ни за своју корис није предузимао ратовање даље, него до Тракије, додавши: да је лакше Кантакузену *одрећи се од онога чега нема*, т. ј. Душан захтева Христопол и све остале градове на запад и

(¹) Cant. lib. III. c. 43. p. 264..: *Ὁ κράγης δέ „καλῶς ἐποίησας“ εἴρηκεν „ὦ βασιλεῦ, τὸν λογον διασαφήσας“....*

(²) Ib ..... Virium adversus hostes tuos habeo plus satis, teque, si ipse vis, adiuvabo libenter. etc.

југ,а да збаци династију Палеолога и на њено место да царује династија Кантакузенова.

Потписати овакав уговор, значило би, да сви Грци устану противу Кантакузена, зато се он стара, да одбије краљеве захтеве, али у исто доба ради, да добије војну помоћ. Да би то постигао, упоређује себе и Душана с купцом и продавцом, што није достојно њих обојице, па предлаже, да му Душан не помаже за накнаду, него из поноса као пријатељу, чиме добија више, него ли колико тражи, јер ако задобије за себе Кантакузена као грчког императора, неће владати само до Христопоља и Солуна, него ће владати и *над Цариградом, Тракијом и островима*, ([1]) наводећи изреку мудраца, да што је пријатељево, то је заједничко (omnia sunt communia), па завршује, да не може потписати такав уговор, ма пропао и он његова деца.

Кантакузен вели, да се краљ дивио решивости и одважности његовој, какву је показао у невољи, а с друге стране жалио, што га није склонио на уступке. Ипак је Кантакузен морао много што шта друго говорити, попуштати, разлагати и обећавати, на што Душан није пристајао, јер сам Кантакузен вели, да је при том преговарању била присутна краљица Јелена, па погађајући мисли свога мужа, а то ће рећи, да се Душан био решио да поступи с бегунцом много решителније, она прекине разговор о преговорима и настане, те краљ сазове на *збор* ([2])

([1]) Ово су биле земље византијске империје.

([2]) Cant. l. III. c. 44.... *μεγάλα δυναμένους* = potentissimis proceribus... Ово је био збор најмоћнијих самодржавних властелина, међу којима је Кантакузен имао више личних пријатеља, нарочито Оливера.

двадесет и четири најмоћнија самодржавна властелина из свију држава краљевине.

Према до садањем причању Кантакузена, Душан је учинио две погрешке: 1) Што се вратио с пута, кад је Кантакузена већ имао у рукама, 2) што га причекивао као императора, кад је овај био узурпатор и издајник према своме законитоме цару. Учиниће и трећу погрешку, што ће послушати своје самодржавне властелине, — *Кантакузенове пријатеље.* Од свега овога не би могло бити ништа, да није Кантакузен представљао краљу опасности од Палеолога, који ће дати помоћ Душановом брату Синиши, своме сроднику, противу Душановога сина Уроша, кога неће имати тко подржавати и бранити, међу тим је Кантакузен предлагао њих двоица да утврде вечити савез, којим ће ујемчити насљедство Душановоме сину Урошу. Ово је највише побудило краљицу, да се заузме за Кантакузена. И тако био је у изгледу савез Кантакузено-Душанов и њиних потомака, противу Палеолога и свију осталих њиних непријатеља и претендената. Ово јасно излази из говора Оливеровог, где он наводи, да се осигура насљедство детету Урошу и осигура будућност српске државе. Оливера је Кантакузен придобио обећањем, да узме његову кћер за свога сина Мануила. Шта је другима обећавао, то незнамо, али како је Кантакузен по интригама личио на Апокавка, нема сумње. да је он умео вешто све главније српске државнике придобити на своју страну, а краљицу је придобио на своју страну материнском љубављу према своме јединцу — насљеднику. Још морамо напоменути, да је морао имати утицаја на решење Душаново, предходни долазак у Србију Сиргијана, од кога

су Душана избавили сами Грци, јер Сиргијан и није био прави грк: но јунака и чистосрдачног Душана није био кадар сада нико ослободити од узурпатора, на кога су се могли угледати српски властелини, за постигнуће својих самодржавних смерова. Још морамо додати, да краљ није сазвао на збор све више сталеже, него најмоћније властелине краљевства, који су ограничавали његову власт, па је њино решење било за њега обавезно, а они су опет били пријатељи и познаници Кантакузенови. Зато се још унапред лако могло предвидети, да ће са мњењем збора, врло брзо доћи у сукоб српска народна и државна мисао и тежње краљеве.

Не мислимо, да је могао Кантакузен запамтити и записати краљичине речи, него је могао запамтити њено мњење исказано на збору. Она је, вели он, рекла: Од наше (збора) воље зависи хоћемо ли поступити добро или зло са Кантакузеном, који је нама дошао. Зато треба добро размислити, које ћемо од овога двога да урадимо, те да се покажемо да смо свесни наше радње и да сами себи добра желимо. Ако усвојимо, да с њиме зло поступимо, њега треба или просто *убити* или га *протерати*. Убити га или другог поставити да то учини, то би било нечовечно, и грехота пред Богом, а пред светом би био доказ најгнусније огрезлости наше у неваљалству. Ако би га злоставили, значило би, да се упрљамо злочинством. Због свега овога себе и вас саветујем, да то не чинимо. Да га испратимо без ништа, сваки би за нас рекао, да смо неумешни, незналице, који једино из глупости одбијамо пријатељство онога, о чије се пријатељство многи отимали, а ми би га први могли добити, јер ако он успе да постане импера-

тор, запамтиће, да смо га празних руку одпустили и још непријатељима предали, па ће нам злим зло вратити. Ето зашто га не треба одпустити празних руку. Остаје, да му помогнемо или за градове или из великодушности. Кад би нам хтео уступити градове и мени би било по вољи и много мило; али он неће такву нискост и подлост да учини. Кад та ствар тако стоји, и кад је он отворено говорио, као што доликује слободном човеку и као што приличи владаоцу, налазим за боље и вама предлажем, да му помогнемо, да се попне на византијски престо, па ће он бити наш вечити друг и савезник, што ће нам бити од веће користи, него ли захтевани градови. Ово захтевају наши сопствени интереси. Једно јединито од њега треба тражити: да заклетвом нас увери, да ће остати наш пријатељ и савезник до гроба, и да од нас неће захтевати, да му вратимо ни један град, који смо ми сами или наши предци отргли од ромејске царевине, нити их од нас оружијем отимати, пошто се попне на престо императорски. Ја мислим, додаде краљица, да ће он на све ово лако пристати, јер је правично, а уједно нема повода да себи пребацује издајство ромејских интереса.

Таква је била од прилике, по Кинтакузену, беседа краљице Јелене, на збору. Како се види, овај њен говор није ништа друго, него повторавање договора са Сиргијаном с том разликом, што је Сиргијан уступао Душану сву словенску популацију, а себи задржавао Ромејце и титулу императора у Цариграду. Кад је краљица свршила свој говор, краљ замоли и остале велмуже и наложи им, да отворено искажу сваки своје мишљење. Сви су ћутали. Само

најмоћнији Оливер, који је био према Кантакузену веома пријатељски наклоњен, одговори краљу: Кад би твоје подружије, краљица, рекла нешто не потпуно или нешто, што се не би клонило на славу српског краљевства, то би се могло пропуштено попунити. Али је она толико нас придобила разложношћу своје беседе и добрим саветима, да нас не би могао боље нико световати. Зато се и ја придружујем мњењу краљице и тебе саветујем, да се даље не ломимо, него сматрајмо овај долазак императора к нама, да се прославимо, па брзо и радо помогнимо (¹) му!

Нико није више ништа рекао, него ово мњење сви одобре. Краљ потврди решење збора, заблагодари краљици, што је говорила онако, како доликује њему и његовом достојанству и што је убедила збор, да прими решење, које ће Србији допринети највећу славу и корист.

Доклен се краљ и краљица са владалцима српских земаља световали о савезу с Кантакузеном, њега су — прича он сâм — напали његови пријатељи и пратиоци говорећи, да узме на ум прилике у којима се налазе, па да се *не издаје за оно, што није*, него нека попусти *варварима*, да се не би наљутили и злоставили их. На то им, божем, он одговорио, да неће предати империју варварима и да ће чувати њене интересе преговарајући са Србима и Блгарима или ма с којим суседним *варварима*, као да је он у истини ромејски император. Ово најбоље показује, колико је он био искрени пријатељ и савезник српски. У том се краљ врати са збора, и са

(¹) Ове властелине назива Кантакузен »династима.«

осмејком рекне Кантакузену: «Победио си! (1) И убедио си нас, да претпоставимо твоје пријатељство огромним новцима и великим градовима.» Само је краљ захтевао, према закључку збора, да Кантакузен положи заклетву, како ће до гроба остати њин савезник и пријатељ; и да неће тражити или освајати ни један град, којим буду Срби владали кад се попне на престо. На то Кантакузен пристане. И тако, по Кантакузену, овакав је уговор склопљен:

Да узајамно положе заклетве, да ће Душан и Кантакузен остати до смрти савезници и пријатељи, и да неће један другоме пакостити или један противу другога интригирати. Кантакузен да не ратује против Србије, нити да тражи од Србије оне градове, над којима је краљ владао, а они градови, који су тада били у грчким рукама, да краљ за себе не осваја, него за свога *савезника*. Краљ да остане на свагда непријатељ царице Анне и цара Јована; да их гони што већма може; пошто ступи на византијски престо Кантакузен, да му краљ и опет помаже противу његових непријатеља и да му је непријатељ сваки, који би на Кантакузена заратио.

Кантакузен пише, да је овакав уговор подвезао с краљем. Кад добро разгледамо овај уговор, не види се, зашто би Душан трошио благо и крв српску проливао, кад он потпунце баш ништа не добија. Па после, у чему је смисао њинога савеза и узајамних заклетава? Зашто би као Душан морао остати вечити враг и непријатељ царице Анне и цара Јована? Зашто би морао чак доцније ратовати за Кантакузена? Зар за градове, које је имао? Каква би за

(1) Ib. III. c. 45. pag. 271.

Србију била слава и корист, што би се Кантакузен попео на византијски престо? Ова и друга питања јасно тврде, да Кантакузен није записао истину, нити изложио суштину уговора и његов смисао. Од кога прети опасност насљеднику Урошу и српској краљевини?

Нема сумње, да је Душану или српској краљевини био потребан моћан савезник због опасности, која је грозила Србији од запада и Угарске. Не може бити поговора, да је Урошу претила опасност од његовог стрица Синише. Противник и супарник Кантакузенов био је цар Јован Палеолог. На тај начин и Урошу је грозила опасност од Палеолога. Вечни савез и пријатељство између Душана и Кантакузена одклања опасност и осигурава цара Уроша како од Палеолога, тако и од Угарске. Тек оваква политика крчила је Кантакузену пут на византијски престо, а његово зацарење давало би гарантије, да ће Урош бити обезбеђен како од унутрашњих, тако и од спољашњих непријатеља. После овога разумљиве су речи краљице Јелене: «Једно треба од њега тражити, да нас заклетвом увери (т. ј. да даде гаранцију) да ће до смрти остати наш савезник и пријатељ.» (¹) И оваква би политика уродила добрим плодом, кад Кантакузен не би био други Апокавк, него кад би био тако племенит и веледушан, каква је била краљица Јелена и њезин супруг Душан, јер за Кантакузена заклетва није била тврда вера, него средство да своју цељ постигне, и потоме његова заклетва није била никаква гарантија. То ће се врло брзо обелоданити, још пре, него ли се крене војска.

(¹) Гласн. Срп. Уч. Друш. књ. 57. стр. 121 и 122.

Суштину «вечног пријатељства». ма да је Кантакузен прећутао, увића се одмах, како се прочитају њиме описана факта. Тако је исто прећутао и суштину вечитога «савеза.» Зато право вели Флорински, (1) да је Душан, попуштајући решењу већа, да се помогне Кантакузену, с њиме закључио «савез» и унео неколико услова, којима се могао користити. Кантакузен вели, да је признао Србима сва дотадашња освојења, а да даље ништа не освајају. Он вели: сви градови, које Срби освоје у присуству императора, да њему припадну; сви градови, који буду освојени у присуству краља и цара, опет њему да припадну, и најпосле: сви градови, које освоји краљ или његове војводе било оружијем, било митом, опет да припадну императору без поговора. (2) Баш ово на танко цепидлачење, јасно показује, да Кантакузен прећуткује суштину уговора, — оно што је у овоме права истина, а прећуткује с тога, што му је незгодно да каже истину, која га прави у очима Ромејаца издајником царства. Мора бити, да има разлике у освајању градова без њега или с њиме, јер би само онда могао краљ онако радити, кад би био побеђен и кад би био васал Кантакузенов. Од првога дана покрета војске, јасно се види, да Душан, даје цару спомоћну војску, али и сам ратује у своју корист, а Кантакузен противу тога ништа не говори. Тек доцније, кад се Кантакузен оснажио, отпочиње да ради онако, како је у својој књизи описао т. ј. крши уговор и стара се, да стане на пут Душановим успесима. И тако, положај, у ком се налазио

(1) Ib. II. 81.

(2) Cantac. III. 45. p. 273.

Кантакуеен, принудио га је, да попусти Душану, па и није могао добити гарантију да стане на пут освајању моћнога и силнога Душана. Због свега тога морамо сматрати, да је безпристрастни Григора записао истиниту садржину уговора између Душана и Кантакузена, у Паунима на Косову. Тај уговор гласио је овако:

„Између Душана и Кантакузена био је закључен уговор, потврђен узајамним заклетвама, да они, пошто се растану, неће сметати један другоме у освојењима, али да хране ненарушиво савез пријатељства: и да буду ромејски градови онога од њих двојице, коме сами зажеле предати се или драге воље по договору или ако буду примарани опсадом предати се, те тако да у овоме један другоме не буду на сметњи."[1]

И тако, помажући Кантакузену, Душан је уговорио, да за себе осваја области ромејске царевине колико год може. Сада се требало користити згодном приликом и похитати, те надмашити у освојењима свога савезника. Положај Кантакузена био је у толико гори, што је њему била главна ствар, да се попне на византијски престо, а Душан је само придруживао краљевини византијске земље. На крају крајева, постаће стварним императором византијским не онај, који има празну титулу императора са Ца-

(1) Greg. XIII, c. 6. p. 656.: *ἔφθη γὰρ ἑκατέρων μεταξὺ δι' ὅρκων βαβαιωθεῖσα συμφωνία μηδέτερον μηδετέρῳ ποτε γίνεσθαι κωλυμα προς εὐτυχίαν ἡντιναοῦν ἀπαλλαγεῖσιν ἀλλήλων, ἀλλ' ἐμμένειν τοῖς ἀσύλοις ὅροις ἀεὶ τῆς φιλίας, καὶ συγχωρεῖν ταῖς τῶν Βυζαντίων ὑπηκόοις πόλεσιν, ὅτῳ βούλοιντο προσχωρεῖν ὁπώσποτε, νῦν μὲν καθ' ὁμολογιαν, νῦν δ' εκ πολιορκίας ἑκατέρων ἄλλη ἄλλῳ, ἐμποδὼν οὐδενὸς οὐδενί καθεστωτι.*

риградом, него онај који влада териториом византијском. Њему ће требати још само да освоји Цариград, па да престане фактички биће ромејске царевине.

Из Кантакузеновог и Григориногa излагања преговора излази, да је Душан унео у преговоре и питање о издајнику Хрељи, ког је краљ захтевао за то, што је Хреља био Србин, па да се од њега одрекне Кантакузен. Кантакузен је опет доказивао, да је Хреља његов, јер је пребегао императору Андронику млађем, па као такав, он је подајник ромејскога императора и његов нарочити приврженик. У том доказивању, Кантакузен покаже писмену заклетву Хрељину, у којој се овај издајник српски обвезује, да верно служи императора. Тада краљ пристане, на уговор, који је требало заклетвама потврдити у присуству српског архијепископа, ког Душан позове из Пећи. Кантакузен описује долазак и предусретање архијепископа овако:

Кад је архијепископ приспео краљевоме двору, краљ га предусрете у дворишту, прихвати му коња, доведе до места, где се коњи сјахују. Архијепископ је сјахао с коња. Краљ га поздрави, а он краља благослови. Краљ није дао Кантакузену из двора да изиђе, него овај, по византијскоме обичају, причека архијепископа у дворцу, где га цар поздрави, а овај њега благослови.

Сутрадан требало је положити заклетву. У то, краљ добије од Хреље изјаву, како ће му се опет покорити и предати град Меленик, ако му опрости. Кантакузен вели, да се Хреља није никад надао, да ће због овога (Кант.) бити изложен такој опасности. После пораза Кантакузеновог код Геникокастра и бегства у Србију, Хреља се нађе у највећој опасности,

држећи, да ће Кантакузен бити приморан много више жртвовати од ромејске царевине, па неће моћи бити много разговора о Хрељи. Знајући пак, да му Душан неће опростити издајство и да ће морати пропасти, смисли да заузме од Грка град Меленик, па да га краљу преда, те тиме да заглади издају. И заиста, по бегству Кантакузена, Хреља нападне на Меленик, опколи га, забрани увоз хране и отпочне га освајати. Градоначелник Асан, сродник Кантакузенов, како се није могао у граду одржати, јер се није надао помоћи, преда град (Меленик) Хрељи. Хреља се преда краљу и ступи у преговоре, да му преда и град Меленик. Краљу добродође предаја Хрељина и понуда да град прими. Краљ Хрељи све опрости, и прими како њега, тако и Меленик. Одмах сутрадан, пре заклетве, краљ затражи, да се Хреља и Меленик запишу да су његови, јер су му припали пре заклетве. Кантакузен није Хрељу бранио, али је тражио Меленик, ког му је предао његов сродник Асан. *Краљ се позове на самог Кантакузена, да* изрече пресуду у спорном питању (разуме се) према уговору, јуче написаном. У уговору је предвиђено, да Кантакузен не захтева од Срба ни један град, који су Срби до данас заузели. «Несам неправичан, говорио је Душан, кад ми је Хреља с Мелеником пре постанка уговора припао, како се то доказује *Хрељиним сопственоручним писмима.* ([1]) Кантакузен сам за себе вели: «Император *попусти.*» Ово је најбољи доказ, да је између краља и Кантакузена уговор гласио онако, како га наводи Григора, а не онако, како га наводи Кантакузен. С

([1]) Ib. pag. 276 ...cum multis diebus ante isthaec pacta Chreles ad eius partes transierit, quod ex litteris eiusdem constet: ..... Imperator ...cessit.

тога је прав Флорински кад каже: «Кантакузен излаже верно само факт потчињења Хреље Душану и свакојако се стара да прикрије да је на то пристао.» За овим наводи казивање Кантакузеново, па додаје: Нама се чини, да немамо потребе заустављати се на претресању таквог објашњавања злополучног императора; његова је измишљотина очигледна. Прво, тешко је поверовати, да, кад Душан задржава себи право освајања у византијским областима, да би се он одрекао да поврати у потчињеност свога властелина, који је тежио да постане независан у тим областима; а још је мање за веровање, да је Кантакузен озбиљно могао захтевати признања, да Хреља зависи од империје, кад он није ни чим обелодањивао да зависи од империје и управо није ни најмање помогао Кантакузену у предузетој борби. Друго, из сведочбе Григорине види се, да Хреља није изнова завојевавао Меленик, јер му је исти град предао Јован Асан по заповести Кантакузеновој. ([1]) Тешко је за веровање, да та предаја није учињена по заповести Кантакузена. Како било да било, тек по сопственим речма Кантакузеновим, Хреља се изнова «потчинио Душану.» Кад упоредимо време тражења Душаном «венедичког грађанства» са Хрељином издајом, излази, да је у броју «владалаца уставших противу Душана био и стари српски војвода Хреља», да је Душан због те унутрашње побуне и тражио грађанство венедичко, и да је тада Хреља и постао издајник. У исто доба, види се, да је Душан, уговором с императором византијским,

([1]) Gr. XIII. c. 5: *ὁ γὰρ πρὸ βραχέος ἐπιτροπεύων ἦν Μελενίκου φρούσιον ἐντολαῖς νῦν βμσιλικαῖς τῷ Χρέλῃ παραδέδωκως..*

тако рећи, стекао право на освајање византијске империје, јер свим својим поступцима показује, да поштује у Кантакузену ромејског императора, кога су „своји" прогнали. Душан се, дакле, с правом кренуо, да осваја византијску територију, на којој су живела српска племена.

После спора о Меленику, у присуству пређашњег Душановог логотета, сада српског пећског архијепископа Јанићија,[1] обојица т. ј. краљ и император положе заклетву, да ће се верно држати потписаног уговора. После заклетве, краљ Душан сазове својих двадесет и четири најмоћнијих војвода (dynastarum opulentissimis): четири задржи при себи, а 20 са њиховим војскама, стави на расположење императору наложивши им, да усрдно врше заповести цареве. Кантакузен се отпочне спремати за Дидимотику, коју су његови противници опседали. И тако, месеца Септембра савезници[2] отпочну рат противу византијске империје.

Кантакузен је дошао у Србију при крају Јула[3] или првих дана Августа. Тачно после месец дана од свога доласка, у почетку јесени, он се спреми у по-

[1] Жив. кр. и арх. стр. 375.

[2] Флорински (II. стр. 85—105) представља Душана као најлукавијега човека у свету, много лукавијег од самог Кантакузена; за тим вели, да је он прекршио „уговор." Не можемо се с овим сагласити, јер је рушилац уговора Кантакузен, коме и сам писац не поклања вере, а других података, да је Душан био „верололомац", ми немамо. Пре ће бити, да се Кантакузен преварио. Њега није ни један Грк волео, а то доказује његова судбина, јер је с престола отишао у калуђере. Па кад га Грци нису хтели, је ли их Душан могао приморати? Ми ћемо да изложимо факта, па нека читаоци суде о карактеру Душана и Кантакузена.

[3] Greg. XIII. c. 5.

ход; али му се изненадно деси велика сметња, *јер Срби несу веровали Кантакузену*, а према томе факту, морамо мислити, да су ондашњи Срби били у већини противни, како савезу с Кантакузеном, тако и давању помоћи и војске. Овога су мњења били оне исте војводе, који су, вероватно, били на збору, у ком је краљица својом беседом одржала победу. «Српске војводе, одређене да предводе војску, кад је све било спремно за поход, оду краљу и упитају га, вели Кантакузен: Мисли ли он о добру своме и њином, кад је тако неосторожно предао Кантакузену цвет и снагу своје државе? Јер, ако Кантакузен тајно закључи мир с царицом Анном, па стане њима замке плести и у заседама их убијати, онда му остаје само да се поврати и њине супруге и децу у робство захвати и читаву српску краљевину себи потчини?! Зато, ако је Кантакузену стало до тога, да добије нашу помоћ, нека остави у таоштву свога млађег сина, а без талаца да му не помажемо, па ће спомоћна војска радије ићи не мислећи да ће је какво зло снаћи.» Види се, да је ово било мњење војвода, па вероватно и војске, или је то произвео Оливер, да своју кћер уда за Мануила. Он се и користио овим расположењем и приватно замолио краља, да се заузме код Кантакузена, како би овај испросио Оливерову кћер (Даницу) за млађег свога сина Мануила, јер је чуо, да је сенатор Срђ покварио просидбу своје кћери за истога младића због последњег рата. И краљу се учини да је напомена његових војвода правична и умесна. С тога саопшти императору захтевање војвода и саветовао га, да испуни њину жељу, јер ће то пооштрити њину усрдност у рату. На само га, вели, краљ молио, да пр-

стенује за свога сина кћер Оливерову, не обзирући се на разлику порекла између њих двоје, него нека гледа на садашње прилике шта се тиме може постићи. Краљ је — божем — говорио, да би тај брак не само зарадовао све Србе, него би Кантакузен стекао у Оливеру не само савезника и пријатеља (socium et amicum), него потпуно оданог слугу, који би радио све, што је за императора угодно што и сâм Оливер обећава. «Ово моје настојавање — додаде краљ: јесте највеће сведочанство моје правичности и простосрдачности, кад дозвољавам и потпомажем, да један од најмоћнијих мојих династа, ступи у брачно сродство с императором, и јавно обећава, да ће радити у твоју (Кантакузенову) корист, ако се уда његова кћер за твога сина.» «Ово краљево заузимање за Оливера, — вели Кантакузен, — није се могло приписати толико искрености краљевој, колико великом Оливеровом богатству и упливу међу Србима, због чега се и сâм краљ бојао да га увреди», додајући, да је ово краљ говорио у присуству Оливера. У нужди, и да би одклонио код војвода сваку сумњу, Кантакузен пристане, да његов син Манунло постане Оливеров зет и да као таоц остане у Србији, те да се и војска успокоји, али син за свагда да неостане у тазбини, него да одлази и оцу кад би га овај позивао. Како је Оливер сазнао за брак кћери са сином императора, он му се поклонио и колено пољубио и много заблагодарио цару на доброти, а краљу на милостивом заузимању.

Ми опажамо како је у почетку Кантакузен веома мало попуштао, а при свршетку је на све пристајао. Чим се може то да објасни? По доласку Кантакузена у Србију, цариградска војска опколи

Кантакузенову супругу у Дидимотици, а овај преко Душана изради, те се овога шурак и васал Александер крене да ослободи Ирину у Дидимотици (1342). Александер надбије византијску војску, и «учини уговор, да му се Дидимотика преда, што ако Кантакузен не одобри», «мислио је, на који би начин Кантакузена упропастио, јер је град био јако утврђен, те је за најбоље нашао спречити му потвратак, или ако је могуће и упропастити га. И шаљући чешће посланике краљу а и преко своје сестре Јелене, саветовао је, да краљ Кантакузена не пушта, него ставивши на њега окове, да га чува у тавници или да га и убије, јер тако треба да ради краљ ако жели да отуда има користи и да *ромејско царство добије.*« Овога се поплаши Кантакузен, па уступи Душану и Хрељу и Меленик, потпише како уговор, тако и заклетву. Ова Григорина сведоџба најочитије показује крајње смерове Душанове на византијско царство. ([1]) Пошто је Кантакузен потписао уговор и заклетву, то Душан и његова супруга, који се одликовали честитошћу свога карактера, несу хтели освајати ромејско царство на један безочан начин. Зато и вели Кантакузен: «Душан сматрајући савете Александрове за безчасне и подле, није их примио и нарочито кад се у то умешала, противна брату Јелена, краљ те савете «*одбаци.*» С друге стране, Кантакузенов пријатељ Омур, примора Александра на одступање од Дидимотике, и тада савезници отпочну рат противу Палеолога.

([1]) Greg. XIII. c. 4. Cant. cap. 56. pag. 337, 338. где се јасно види, да Александер иде да одбрани Дидимотику, као «савезник и пријатељ.» Значи, да је он улазио у круг савеза и пријатељства закљученог између Душана и Кантакузена.

У почетку јесени (Септембра) Душан преда Кантакузену 20 војвода с њиховим војскама, а себи задржи само четири. У походу с Кантакузеном били су најчувеније војводе као Оливер[1] и Палман[2] Брахт. Краљ и краљица испрате Кантакузена с војском до границе. Ту се опросте и врате натраг, а Кантакузен с војском продре до Сереза, где се улогори. Три дана је водио преговоре са сережанима да му предаду град. Серожани су били противници његови. Они се ставе у одбрану, па су бацали на противника камење и стреле. Противници су ладнокрвно водили борбу и опустошавали сереску земљу. При тој опсади разболи се војвода Палман Брахт (**Βράκτος**) и војска издангуби једанајест дана. Пошто овај оздрави, падне у болест Оливер. Кад и он оздрави поразбољевају се остале војводе и готово сва војска од изобиља меда, меса и воћа. Од неумереног пића шире, војска добије срдобољу; од подводности опет подобијају грознице, богиње и т. д. Од тих болести врло их много помре. Војника је помрло више од 1500 људи небројећи у то старешине.

Кад је чуо Апокавк, да се Кантакузен са српском војском улогорио под Серезом и да је намеран кренути се у Дидимотику, опреми флоту у Христо-

(1) Извѣст. импер. академіи наукъ, по отдѣл. рус. яз. и слов. Т. 6. 1858. стр. 339:. **Іωаннь Оливерь по милости Божи и господина ми краліа Стефана бихь у Срьблемь велыки пачелникь, потомь велики слуга, потомь велики воевода, потомь велики себастократорь.... За вѣрьное ему поработаниѥ по милости божиеи всеа срьбьскые земле и поморскиѥ и участник грькомь.** Доцније он је постао деспот: **деспоть Іωань Оливерь.** Узео је за супругу маћу Душанову краљипу = царицу Марију.

(2) Палман је командовао најамницима.

пол, а сухопутну војску пошље у богазе између Тракије и Маћедоније, да препречи Кантакузену пут у Тракију. Срби опет једно због болести и помора, а друго, кад су чули да им је преграђен пут за повратак, зажеле да се врате натраг. Кантакузен водећи рачуна о стању здравља у војсци, нареди, да се поврати у Србију заједно с војском, па ће изнова кренути се Дидимотици. Срби су се обрадовали, а оних 2000 Кантакузенових војника падну у очајање, побуне се и предаду се непријатељима Кантакузеновим. (¹)

Док је Кантакузен безуспешно нападао на тврди град Серез, Душан се крене с четири војводе и војском и опседне град Едесу (Водену(. Како се јавио под бедемима њеним, тако је вешто водио опсаду и преговоре да му се град одмах предао. Душан остави у граду свој гарнизон. Кантакузен приморан да се поврати у Србију, удари преко р. Вардара, на јужну Маћедонију надајући се, да заузме Водену; али кад и у њој нађе српски гарнизон, он призна тај свршени чин. Истина. он (III. 51) пише, као да му Душан био уступио град Водену, (²) али због малобројности своје војске он, божем, није могао оставити у њој гарнизон, па уступи град Душану, али је ово измишљотина, да би се опрао, што је изгубио тај

(¹) Cant. III. c. 49. 292—294. — Greg. XII. c. 3. p. 647.

(²) Cant. III. 51. Кантакузен каже, да је Душан освоио Водену тиме, што је подмитио грађане. И он је имао новаца, али није никога могао да подмити. То је она иста гатка, која се у наше дане разглашава о руским рубљама.

Како Кантакузен није саопштио прави уговор, он овде измишљава и дотерује ствар према своме лажном уговору а после, божем, сам уступа Душану Водену.

град. Неуспех Кантакузена, а успеси Душанови охрабре царицу Анну и Апокавка. И заиста, чим су у Цариграду чули, да се Кантакузен повратио у Србију и да се по други пут спрема за поход, царица Анна опреми Душану посланство: Ђорђа Луку и солунскога митрополита Макарија. Они предложе краљу више градова само да он царици Анни преда везаног Кантакузена.

«Не само за неколико градова — одговори им краљ: него ни за читаву ромејску империју, такво злочинство нећу учинити.»

Посланици оду у Византију. Мало доцније опет се врате са много повољнијим условима: — Понудише му сву земљу на запад од Христопола и све градове осим Солуна, не да им преда Кантакузена, него да га затворена држи у тавници. [1] — краљ напречац одбије и то захтевање говорећи, да они траже од њега оно, што он не може да уради. И краљица Јелена оштро их порицала, што је тражено дело неправично и њих самих срамно. Наравно, да је свагда било удворица и улизица, да их има и да ће их вазда бити, који говоре према расположењу својих господара, а не по разуму или како су убеђени: који кад су чули одговоре краља и краљице, они су прешли границе учтивости према посланицима и назвали их лудама, ако се надају, да могу навести Србе да учине какво зло дело; али се нарочито у томе истрчао некакав властелин Ковачић (**Κοβάτξης**). Он им чак припрети смрћу ако се неокану своје тражбине. Он их осуди за њину несмисленост, па како

[1] Види се, да је овај предлог Александер чуо од Византинаца код Дидимотике.

је сам био груб и необразован, и није разумевао значење и важност Кантакузена, нападајући на посланике, рекне им, да су Грци сами «својим сопственим рукама ископали ромејско око», ([1]) па и сада не би се поколебали издати градове и империју, само да би га заиста угасили, бојећи се, да се не би он повратио и опет прогледао. Тако су били одбијени посланици. ([2])

У овоме времену Кантакузену дођу посланици из Тесалије и позову га да им оде и прими власт над том земљом. Немогући лично ићи, он преда Тесалију своме сроднику, управитељу Епира (од 1339) г. Јовану Анђелу. ([3]) Анђел (у Тесалији) угуши буну, коју је била дигла деспотица Анна; придружи Акарнанији и Етолији каталенска места Тесалије и Локриде; и постане силан и моћан, па је могао бити од користи Кантакузену, идуће 1343 ([4]) г.

У преговорима и спремању прође зима и настане пролеће (1343 г.). Кантакузен затражи од Душана војску, да иде у Дидимотику и да потпомогне своју партију, јер му душао из Дидимотике Тархањота и тражио, да се живље заузме код краља, те да му спреми и даде спомоћну војску. Кантакузен вели, да је овај посланик извршио своје посланство у највећој тајности, али за то дозна Апокавк, па да би осујетио радњу посланика Тархањоте, пошље свога

([1]) Cant. III. c. 52 p. 306 и 307: cum suis manibus oculum Romanorum eruissent.....

([2]) Cant. III. 52. Овом приликом Кантакузену је насамо говорио митрополит Макарије, да се помири с Анном и т. д. оно исто што је овај доцније и урадио.

([3]) Cant. III. 53.

([4]) Ib. III. 53. Greg. XIII. 6.

посланика краљу Душану јављајући му, како ће морем доћи у Маћедонију, и да жели с краљем да се договори о савезу, под условима најпробитачнијим за српску краљевину. Душан као частан друг и пријатељ, саопшти овај предлог Кантакузену и добије од овога пристанак, да се састане с Апокавком у Амфиполису, где ће онај доћи с флотом а Душан са сухопутном војском, да сазна намере Апокавкове и да га ухвати ако му посао испадне за руком. Кантакузен пише опет у својој историји, да су један и други имали сваки своје смерове: Душан је ишао на састанак, да Аповавка живог ухвати као противника *Кантакузеновог;* а да је Апокавк имао намеру, да наговори краља, да му не смета прогласити императором свога зета Андроника Палеолога; Кантактзена да задржи и не враћа у ромејску империју, да не би био на сметњи његовоме зету. Да ли је баш ово хтео Апокавк или нешто друго, Хреља, преко кога је ова ствар тајно вођена, пре је умро, него ли што је Кантакузен ствар тачно дознао. Како је пак Апокавк ову ствар радио преко Андрониковог оца, који се налазио у Серезу и био с њиме у највећем пријатељству, па радио преко Хреље, тада живштег у Меленику, то се ти преговори продужили, јер су Хреља и отац Андроников морали о свима питањима најпре се договорити с краљем и Апокавком, па тек после утврђивати услове. Апокавк да би покренуо краља противу импер. Кантакузена, замоли Душана за састанак. Краљ је ово и саопштио Кантакузену, па га божем овај молио, да краљ оде на састанак, да не би обелоданио своју мржњу противу свога супарника, како се прекратио грађански рат, па би онда он задобио империју. Те тако краљ заједно с Кантакузеном до-

шавши до Сланих Језера, где се улогоре и ту су чекали на Апокавков позив. [1] Тек после тога састанка могао је Кантакузен очекивати обећане помоћи, па је и пошао заједно с Душаном, да овај изврши своју намеру т. ј. да ухвати Апокавка, после чега ни краљу ни Кантакузену више не би имао ко правити сметње у њиним плановима. Овде се може пре посумњати у искреност Хрељине радње с тога, што се Кантакузен и позивље на њега као сведока, од кога није могао све сазнати, јер је Хреља напрасно преминуо. Да ли је баш Хреља умро од своје смрти, према натпису на његовом гробу, тешко је веровати. У надгробном натпису [2] вели се: **„гробь ти сьдрьжить ѹмрьщвена кесароу, иже вуєра с нами ѣсноглаголющѹ..... Хрела Драговола мнышескыимь обраꙁомь Харитонь.“** [3] Овај чувени српски војвода за владе краља Милутина, Дечанског и Душана, спеван у песмама, Реља Крилатица, био је издајник Душанов 1340 г. па је опет плео неке тајне сплетке, и може бити, да је известио Апокавка о намери Душановој, о чему кад је овај дознао, Хреља обуче калуђерске хаљине под именом Харитона, но није преживео тај нови свој рад и морао отићи са овога света. Умро је у својој задужбини — Рилском манастиру, где се и дан дањи једна кула

[1] Флорински II. 89, сумња у искреност Душанову, да је хтео да ухвати Апокавка, већ мисли, да је Душан хтео закључити неки уговор на штету Кантакузенову. Нама се чини, да нема места сумњи, јер да је Душан ухватио Апокавка, а у његовим је рукама био Кантакузен, ко би му онда могао стати на пут, да обојицу не задржи, па да изврши своју намеру противу династије Палеолога?

[2] Гласн. VII. стр. 182 и 183.

[3] 6851 т. ј. 1343 г.

називље «Рељина [1] кула.» [2] Пошто се предао Душану (после 1342 г.), који му опростио издајство, остао је у својој **„дрьжави.“** Преко њега је Душан водио преговоре с Апокавком. Као стари пријатељ Кантакузенов, он му је и саопштио смер Душанов с Апокавком; али је Хреља био већи пријатељ Кантакузенов, него ли Апокавка и зета му Андроника Палеолога. Па нехтејући да Кантакузена замени Андроник, вероватно је или издао тајну намеру Душанову Апокавку, или како је он ток преговора саопштавао Кантакузену, овај је сам могао то саопштити Апокавку, да спречи састанак Душана с њиме. Било једно или друго, посљедица је била та, да се Душан није састао с Апокавком, а Хреља се покалуђерио и преминуо. У најмањем случају, Хреља је био жртва или својих сопствених интрига, а још пре може бити, да је био жртва интрига Кантакузенових, који је помео Душана, да се не састане с Апокавком.

(1) Ib. За време владе Душанове **сьꙁда сеи пиргъ господинь протосевастось Хрель** ...Јовану риљском и мајци божијој, која се зове Осеновица 6843 т. ј. 1335 Нов. 5. Cantac. III. c. 54. pag. 328. Значи, да је био Протосевастос 1334 г. Вероватно је добио звање Кесара после солунског мира или после састанка Душановог с Андроником.

(2) У Жит. Св. Јов. Рилског. лист 43 стоји: да је Душан сана *кесарством* **ѥдинаго от своих велмож почте, Хрелья име ємѹ. Сеи ѹбо кесар Хрелꙗ богоносиаго отца Їоанна изрядиаꙗ оуслышав чудеса, и житие разумев, храмъ томѹ въ рылстѣи горѣ оть оснокани воздвиже на мѣстѣ томъ** и т. д. даље о кули.

Хрељина је црква била читава до 1834 г. а ове 1834 године разорена **бысть нароуно отъ инокое ꙁа еже (тѣсноты ради) не бытн мѣстѹ иноѹ, идѣже бы создатисꙗ покои и. т. д.: Гробь те сьдрьжить иним ѹмрьщвлена кесарѹ....**

Како Душан није имао ништа да очекује у Амфиполису, узме своју најбољу војску, и с њоме заузме све градове Хрељине **„дрьжаве“**, постави у њима гарнизоне и придружи је својој краљевини. Према доцнијим податцима, знамо, да је Хреља оставио потомке, али Душан им није дозволио да наследе своју очевину, него их уклонио као наследнике свога непоузданог васала, да му не би били на сметњи.

Придружив непосредно краљевини средњи ток р. Струме и по градовима сместив гарнизоне, Душан преда један део војске Кантакузену, па у друштву с њиме оде на Серез. ([1])

У Серезу владали су највећи непријатељи Кантакузенови, а град био јак и неприступачан. Нападачи несу имали других средстава да га освоје, осим да га опколе и глађу изнуде предају. Тешко се могло успети. Према уговору, кад би Душан и Кантакузен освојили Серез, припао би њима обојици. Па је и ово говорило за неуспех. Кад се нападачи примакли граду, краљ позове Серешане да се предаду Кантакузену, чије име они несу хтели чути: «ако се предате Кантакузену, рече им краљ, он ће се удалити и неће вас узнемиривати.» Серешани отераше парламентара и објавише, да ће пре сваку муку поднети, него ли се Кантакузену предати и њега служити. Требало је на град јуришити и освојити га. Извр-

([1]) Флорински (стр. 89 и 90) представља односе Душана и Кантакузена онако, као што се представљају односи (у Нар. Срп. Прип. Караџића) између два побратима у приповедци: «Два новца.» По Флоринском, Кантакузен није веровао Душану и пратио га у Амфипол, а Душан није веровао Кантакузену и пратио га у Серез. Ништавни људи имају подобне карактере, али силни и моћни тако не раде.

шити ово могао је само Душан са својом војском, али би онда Серез морао и припасти њему, чега се највише плашио Кантакузен, јер би вели он, Срби силом и обсадом отргли од империје један «велики грчки град.» Зато предложи Сережанима да га не пуштају у град, него само да га признаду за императора, онда Срби неће ударати на његов град, по уговору о савезу и пријатељству са Душаном, иначе ће их српска војска опсести и град освојити и т. д. због чега их он жали, да се не подвргавају таквим ужасима и несрећама. Тако је он њих световао и као за њих молио. Кад су Сережани чули световање много су га нагрдили, наругали му се и порицали га, па му онда с подсмехом рекли: Не брини се о нашем благостању, него се брини о себи и о својима. ([1]) У друштву с оваквим човеком Душан је више губио, него ли добијао. Сиргијан је, истина био бунтовник, али јунак и цин у предузећима, а Кантакузен напротив, сплеткаш, и преко сваке мере частољубив и најгнуснији узурпатор престола. Сиргијан је био Херкулес, а Кантакузен Јуда искариотски. Ето зашто су Сережани, како он казује, чак његовог посланика (парламентара) убили, тело зверски на четворо расекли и делове по кулама на конопцима обесили. Усљед тога, што су се Сережани осмелили тако неуљудно према њему урадити, знак је, да је тиме правце био затворен пут Кантакузену у ма који други град, вели Кантакузен. ([2]) С тога је он само могао ићи у Дидимотику. И заиста добивши војску,

([1]) ...Quibus illi auditis, contumelias et maledicta in eum affatim evomunt aiuntque, magis eum sui ipsius suorumque, quam Pheraeorum saluti debere prospicere....

([2]) Cant. III. 55. p. 330.

он се крене у Дидимотику, а краљ огњем и мачем опустоши околину Сереза и врати се у град Струмицу.

Кад се Кантакузен удалио од Сереза, дође му на памет, ово: ако он уђе у Дидимотику, шта ће онда радити ако би га у граду опсела византијска војска? То га поплаши, па науми да се опет поврати натраг у Србију. То је био главни узрок повратка, а не оно што он пише, да је божем краљ најбољу своју војску оставио као гарнизоне по Хрељиним градовима, а њему дао изнурену и уморну војску, с којом је ратовао већ два месеца. За овим, да се та војска плашила ићи у Тракију, као да иде у Индију, да су исти војници при поласку послали својим кућама најбоље коње, светло оружије и друге скупоцене ствари, да њиној деци остане, ако би они изгинули. Нема сумње, да су војници слали својим кућама двумесечну пљачку и' оно, што су имали сувишног, јер се не може ни замислити војник без оружија, нити коњаник без коња. Кад овоме додамо и то, да је Апокавк био заузео с војском христопољску клисуру, што је такође могло поплашити старог интриганта, јер није смео ступити у одсудну битку. Због свега тога, он се по трећи пут врати у Србију и нађе Душана([1]) у граду Струмици.([2]) Заиста

([1]) Cantac. III. c. 55. pag. 335.

([2]) Ми смо навели, како је Душан освојио још до 1334 год. све земље до Христопола осим Солуна, Сереза и Зихне. Око 1339 до 1340 г. учини издају Хреља, али се ипак потчини Душану 1342 г. Да се Душан часно и поштено држао уговора с Кантакузеном, који је говорио да га хоће читав ромејски народ, и да, кад се он појави у ромејској империји, сав ће народ уз њега пристати. Зато је тражио и добио од краља војску да уђе у империју, па

је сада Кантакузенов положај био и очајнички смешан. При доласку у Србију он се понашао ка император, кога хоће сав ромејски народ, а да су м противници само царица са сином, патриарх и не колико знатнијих људи с Апокавком. Он је тражи само толико помоћи да се појави у ромејском цар ству, па ће све уз њега пристати; тада ће он стат на своје ноге, па ће онда радити за себе, а Душа ће опет радити за себе. Напад на Серез и полаза за Дидимотику покаже, да њега мрзи сав ромејск народ од најмањег до највећег, и да нико неће у њега не само да пристане, него хоће сваки против њега да се бори. Како су били на његовој стран само неки аристократи и осиротели потомци знатни породица, њих је народ или поубијао или позатварао Овда су српски властелини сазнали право стање ствар и разумели, да је Кантакузен насилник; уз то, ка су у рату опазили, да је и плашљивац, сви га на пусте, па не само да га напусте, него постану ње гови непријатељи. И баш у овом времену, Александ бл̄гарски, ког је Кантакузен преко Душана имао к «савезника и пријатеља» и замоли Душана, да Ка

му војска неће више ни требати. У ствари, Кантакузена је ј већма мрзио народ, него ли и царица. То се види из опсаде Сер Зато он није ни смео ићи у Дидимотику 1343 г.

Према овоме не можемо се сагласити с речма Флоринск (стр. 91), кад он каже: «да је Душан тек од солунскога догов задобио почти всю долину Стримона..... и пожалуј прямо выд (Дтшан Кантакузена) его врагам.» Да се ово изрекне, треба им крупне сведочбе, а међу тим тога нема и у овоме времену, кад Кантакузен трећи пут вратио у Србију, Александер и ако је у «савезу и пријатељству» с Кантакузеном, моли Душана или да задржи или да га убије, и Душан ту молбу као ниску и гаду бацује. Cant. III. c. 56. pag. 337, 338.

такузена или држи у тавници или га убије. Душан одбаци тај предлог као ствар подлу и недостојну човека. ([1]) Само се краљ и краљица тачно и искрено држали уговора и помагали Кантакузену, а остали га презрели. Незгодно стање Кантакузеново повећа се још тиме, што је читава Тракија била разорена и на све стране владала глад и немаштина; није било средстава за одржање живота. Византинци опљачкали Дидимотику; он се морао повући натраг у Србију. Збуњен и узнемирен противуположним мислима и сумњама, пошто је међу Србима дошао к себи од страха ромејског, он се питао, да ли својим повратком у Србију мањим опасностима излаже империју, која није била његова?! Највећа тешкоћа и незгода његова била је та, што је све своје благо био утрошио на војску, коју је водио у двугодишњем одсуству. Он није имао одкуд добити новаца. Од Срба — вели — није могао добити новаца ма под какав интерес, јер Срби, једни služe и у опште у бедности живе; други премда не оскудевају, али од страха несу му хтели давати новаца, како би пропао под теретом невоља. Због тога је — приповеда — и био у највећој бризи и невољи, јер је предвиђао све опасности, које су предстојале њему и његовим људма.

Кад се налазио у оваквом очајном стању и тако рећи тонуо ниже и ниже, Душан је успевао у свима предузећима, растао из дана у дан и постајао опаснији за ромејску царевину. Ово успевање Душаново радовало је Александра блгарског, а бацало у бригу Венецију.

([1]) Cant. III. c. 56. p. 337.

Због ратовања на истоку много је страдала ве нецијанска трговина, ([1]) а у Задру владало највеће не задовољство противу венедичке управе. Книнскн кне Нелепић и други кнежеви поморја нападали су н венедичке земље у Далмацији. Зато је венедич републнка била у бризи о будућности својих покра јина, па предузме, да заштити византијску империју Душан се није обраћао Венецији, али она нагнан нуждом на представке из Цариграда, заборави своју прећашњу одлуку, и обрати се Душану с предлогом да он напусти Кантакузена. Јуиија 1343 г. венедички посланик Марин Венерио крене се двору Душановом Њему је било наложено да измири Србе с Византи цима на штету Кантакузена, и да доведе у непри лику Душана са маленим и феудалним кнежевим Приморја тиме, што ће бранити венедичку трговину у земљама Словеније, коју су стешњавали: бан бо сански, кнез кнински Нелепић и *други кнежеви сло венски.*»([2]) Да би још боље придобио Душана за мир с Византијом, венедички је посланик предлагао, да Душанов син Урош узме за супругу сестру импера тора византијског. ([3]) Ми знамо, да од овога брака није било ништа, али је Венеција успела да поко леба савез и пријатељство између Душана и Кантаку

([1]) Ljub. Monumenta II. 164. Habentes sapientes respectum quod omnis novitas et sinistum, quam et qnod subirèt ipsum imp rium, toti communitati redundareut in damnunm, uu clare po quilibet judicare et extat cunctis notorium. Флор. II. 160.

([2]) Ib. 175 и 178. Флор. II. 160.

([3]) Ib. 192. 193.—Ib. 163. Да је посланик Марин успео нечему, то се види из тога, што је венедички сенат благода краљу 4 Окт. 1343 г. за његову наклоност према републи Ib. 193.

зена. Ипак, супротно вољи властеле и војске, Душан а нарочито његова супруга, несу хтели Кантакузена потурити, него су му помогли да отпочне самостално да ради. Душану је било стало, да се византијска империја толико истроши и ослаби, како би он могао захватати у своје руке «царство ромејско», али он није хтео да погази уговор и заклетву. Зато и помогне Кантакузену да се избави из очајног стања, али се побрине у исто доба, да се неосили толико, да би му могао бити на сметњи. Догађаји су текли овако:

Душан је одавно радио преко неког Арбена (Ἀρμπενος) хлерица, да му грађани предаду град Верију. Вероватно по упутству краља, јави се Арбен Кантакузену и предложи му, да изради, да му се преда град Верија. Арбен проприча Кантакузену како га краљ слао да ради на предаји града, да је многе у тај посао увео, да су му многи обећали помоћи и да ће сада моћи тај посао свршити, јер су се многи од српске навале поплашили. Ову понуду Кантакузен предусретне као милост божију. Он га питао, да ли познаје прваке коима би требало писати. Пошто утврде да се пошље порука свима познаницима и првацима, Кантакузен им напише писма светрјући их, да му се покоре без одупирања. Сврх овога, Арбен је говорио Кантакузену, да склони краља на то ако може, да му он уступи град и отворено поради код Веријаца у корист императора. То ће нарочито бити корисно за Кантакузена, да не би себи од тога створио никакву опасност ако му се град преда. Кантакузен пригрли срцу тај савет, похита краљу да га наговори, да Арбен оде Верејцима. Њима

сам и сам хтео писати и молити их, да би ме пустили у град. Но да ми се не би десило нешто налик на оно у Серезу, боим се почети, да се и у овом случају зло неучини!! И тако је приволео краља да овај напише Верејцима и поручи Арбену, да покаже како њих двојица одавно имају освештан савез, па ће Верејци бити задовољни, ако се придруже Кантакузену. И заиста им краљ напише, да се управљају по својој вољи, а Арбену препоручи, да код њих за императора ради, противу чега он неће имати ништа, нека они пристану уз краља или нека се придруже Кантакузену. Арбен оде у Верију. Покаже краљево писмо и гласно га прочита на збору, а писма Кантакузенова потајно растури преко својих пријатеља првацима. Верејци се несу ни пређе туђили императора како прваци тако и народ (vulgus). У ово пак време, притешњени Србима, који су на њих често нападали и поља им опустошавали, били су у страху. Сврх овога, интелигентни су људи већ видели да ће брзо потпасти под Србију па похитају, да то предупреде: и прваци пошљу Кантакузену своје посланике: од богаташа — Астероперу; од народа (plebe) Алеluја, од клира Сира. Ови позову Кантакузена да им дође.

Из овога казивања јасно излази, да је краљ радио преко хлеринца Арбена да му грађани предаду град Верију. Кантакузен је зато од некога дознао, Арбена на своју страну придобио, за тим се око краља уплео доказујући, да треба Арбена да пошље, да му што пре град придобије. Краљ напише писмо по Арбену, а Кантакузен напише више писама многим Верејцима, много им је што шта наобећавао, да се њему предаду. Краљ је био убеђен, да Арбен за

њега ради. Арбен је јавио и прочитао Верејцима краљево писмо, али је првацима *тајно* раздао писма Кантакузенова и израдио да му се град преда. Противу овога, према уговору, краљ није могао ништа рећи, зато му је и дао помоћ; али кад је доцније дознао за Кантакузенову интригу морао се на њега много разљутити. (¹) И тако је истинито казивање Григорино, да је Кантакузен самостално заузео Верију, али је истинито и Кантакузеново да ју је преваром, преко краља, добио. У осталом Каттакузена су само прваци (архонде) и образовани Грци радо предусрели, а противу народа требала му је краљева гарда. Посланици су верејски разложили своје расположење и казали му, да се њини суграђани радују његовом доласку, да ће му град предати и војну помоћ указати. Он им одговори, да би одмах био позвао к себи градоначелника, али, како су га његови људи издали и морао се Србима вратити, — па кад би то урадио, могла би пропасти читава ствар, почем би му краљ могао поставити заседу и упропастити га због чега је до сада ћутао. Но сада, у овим околностима, од све прилике, краљ ће одобрити, да он заузме град, што ће он радосно да изврши. С тога ће се без задржавања кренути, да не би какав непредвиђени случај покварио посао. Одмах он саопшти краљу су-

(¹) Cant. III. c. 57- p. 352 и 353. Greg. XIII. c. 5. Зато не можемо усвојити мњење Флор. (стр. 92) кад он вели, да Кантакузен није освоио Верију помоћу Душана Душан му војску своју дао. Тим пре ово се Кантакузеново казивање мора усвојити у оном облику, како смо га описали, јер да је овај сам освојио Верију, он би себе хвалио како је без ичије помоћи с триумфом ушао у Верију. Овај поступак Кантакузенов заиста је наљутио Душана и био узрок срдње и свађе с Кантакузеном.

штину тражења верејских посланика, који се — по речма Кантакузена — задивио таквом свршетку послова, јер је држао да се Верија и остали градови саветима не освајају. Изјавом Кантакузена била је најпријатније узбуђена краљица Јелена, па му световала, да непропушта ту срећну прилику, већ да се што већма потруди и Верију добије, Ићи у Дидимотику, то ће се доцније извршити; али се треба сада користити и Верију заузети, око које се толики рат води.

Усљед овога краљица је световала, да он неочекује војску, која се за њега спрема, него нека употреби германце, које ти ја и краљ дајемо, који су као најамници вазда за поход спремни, па заједно са својима похитај Верији. И ако заиста Верејци одрже обећање и тебе приме и остала ће војска доћи, после ћеш лако употребити војску, која ће бити спремна и послата. Ако би се Верејци предомислили и одбили те од града, он би се повратио и с војском попробао да је освоио. Тако је краљица убеђивала Кантакузена, уступила му своје најамнике латине и наговорила свога супруга да то исто ([1]) учини. Тако Кантакузен и уради. Пошто је благодарио краљу и краљици, крене се с краљевом гардом. Привржeници му, припремљени српским краљем преко Арбена, отворе градску капију. И тако помоћу Душана и његове гарде Кантакузен заузме град Верију, на десној страни Бистрице, код верејског језера. Овај први успех извршен преваром, даде му снаге и смелости, те пође даље. па му се предаду сви градови Вотије:

([1]) Cant. III. c. 57. Ова је читава глава веома важна за разјашњење даљих односа према Кантакузену, као и с. 58. pag. 354, 355, 356, 357 и т. д. гл. 59.

Србица, Платамонија, Петра (Каменград), Соско и Старидол. Све ове градове заузео је с краљевом гардом. Ту му притече у помоћ деспот Акарнаније, његов сродник, Јован Анђел. У најопасније време свога живота, он је нашао склониште у Србији. Срби му помогли да понови рат за престо. Како га Грци нигде несу примали, нити је могао наћи тачку ослонца, превари Душана и захвати Верију. После таквог поступка, он више није ни могао, ни смео рачунати на Душана. За'то сада потражи помоћи на другој страни (по грчким појмовима) код *других варвара*, на име, код селџукских турака, и удружи се с емир-Омуром. Овде се најбоље огледа она главна црта Кантакузенова, на име, безгранично славољубље, које да задовољи, он је рушио империју и дружио се са свима, који су ратовали противу ње, само да седне на византијски престо, па макар био сав крвав и ма читава империја постала гариште. После благодарности Душану и његовој супрузи речима и стварне преваре на делу, он се удружи с Омуром, чему се припремао још за живота цара Андроника млађег. Њега је Душан очувао и помогао му да победи своје противнике у Царигнаду. Омур је спасао његову супругу Ирину у Дидимотици (1342 г.) од Александра бргарског. Александер надбио Апокавка, па онда нападне на Дидимотику. У ту минуту појави се Омур са 380 лађи на ушћу р. Марице са 29000, и примора Александра[1] да одступи од града, а Византинце прогна од Христопола и Апокавка од Солуна (Авг. [2] 1342 г.). Омур опљачка пределе око Верије и врати се у Азију.

[1] Greg. XIII. c. 4.

[2] Muralt II 591.

Кантакузенова превара при освојењу Верије и савез с Омуром озлоједи Душана. Кантакузен је истргао из руку краљевих градове, које су Срби опседали и на предају већ били припремили. Нема сумње, да је то веома непријатно дарнуло Душана; али, да се Душан у себи кајао, што га је из руку пустио, то само може писати Кантакузен, јер ако је у интересу Душановом било, да се продужи грађански рат у империји, као што мисли Флорински, Душан не би сметао Кантакузену, него би ишао за његовим трагом и све његове градове освајао, а с друге стране, ступио би у савез с царицом Аном, па би јој слао војске у помоћ. Из свега овога излази, да је Душан био озлојеђен на подвалу Кантакузенову при заузећу Верије и других замака, а све што је хтео урадити, то је то, што није хтео дати материјалну помоћ Кантакузену, да осваја градове именом Душановим водећи у борбу његову гарду, што је показивало, као да је Душан[1] с њиме. С тога краљ позове натраг своје најамнике, који су били с Кантакузеном у походу противу Солуна. У Солуну су се већ борили хоће ли му град предати или не, зато Душен и јави управитељу солунском, Михаилу Моно-

(1) Cautac. III. 58. pag. 356 и 357. Краљ охладни према Кантакузену и кајао се што га је пустио. Затражи најамнике своје, руковођен *тајном мржњом* и наводећи aliis quibusdam praetextis rationibus.... Ове *друге* узроке Кантакузен није навео, него их вешто прешао, а у исто доба наводи, да је краљ имао у грудима тајну мржњу. Дакле зна оно, што је тешко знати, а изоставља узроке, које је краљ наводио?! Ако се овако може судити, онда је Душан крив што га није попео на византијски престо и што му није уступио све градове, које је он или његови предци, заузео?!

маху, да он одазивље натраг своје најамнике, (1) и да потоме нема ничега општег с Кантакузеном.

Поступак Душанов проузрокује преврат у Солуну, јер кад су дознали, да није Душан с Кантакузеном, они му стану на супрот и Кантакузен «мораде (сам вели) напустити своје планове противу Солуна.» Како је Кантакузен био у походу, то су најамници одрекли послушност краљу, јер по најамничком праву, они се морали покоравати заповестима онога, ко их је плаћао све док несу стављени у бојне редове; кад су бивали постројени по убојним линијама, да тада одступе, то се сматрало као плашљивост и издајство. Душанови су најамници били постројени у убојним редвима према Солуну, (2) али кад су Солунци одбили Кантакузена, појави се Апокавк с војском грчком и Турцима, због чега се Кантакузен брже боље крене натраг у Верију и дође до р. Вардара. Вардар се био излио и само се преко њега могло прећи на српскоме земљишту. Ту се Кантакузен опет нађе у неприлици. Да чека док осекне река, није смео од Грка и Турака; да наступи на српско земљиште, плашио се од српске војске, која је била улогорена близу тога места. Вероватно чувши за недаће Кантакузенове, она се појавила на десној обали реке под изговором, вели Кантакузен, да му притекне у помоћ ако би га напала византијска војска или су

(1) Кантакузен, пошто је ово навео, вели, да је Душан Мономаху поручио: сада га можеш напасти док је још слаб. Тешко да је ово истина, јер Душан није био у пријатељству с Византинцима. Главна је ствар, да је он своју гарду повратио, и да није његов савезник, а ко ће га нападати, то је посао оних, који су то хтели.

(2) Greg. XXII. c. 9. Вероватно, да се Григора посмева кад каже, да Кантакузен није хтео ударати на Солун «поштујући спомен великомученика Димитрија.» Флорин. II. 68.

саме Душанове војводе, знајући расположење свога краља, кренули војску да мотре на исход борбе, па да се удруже с киме нађу за добро. На десној обали Вардара, била је српска коњица и пешадија, на броју две хиљаде, под предвођењем Божића (**Μποζίκης**) и Стефана, да нападне Кантакузена. Његов је положај био критичан. До глувог доба ноћи саветовао се Кантакузен са синовима Матијом и Мануилом и са својим сродником Јованом Анђелом шта да раде... најпосле реше: *да је боље прећи Србима, од којих би ма како тако добили милост, него ли Ромејима* [1] *и њиним савезницима, од којих се не би могли надати никаквој милости.* Ова одлука веома је карактерна за развиће човечности у ондашњих народа. У томе очајном стању, Кантакузену и његовој војсци, помогне неки сељак из села Габрова, [2] где је била српска војска. Сељак је сазнао план ове српске војске и похитао да јави Кантакузену. Томе сељаку неблагодарни интриганат није ни имена споменуо. Село Габрово је на десној страни р. Вардара, на обали његове уточице Могленице. (Каразмак). Оне исте ноћи, кад Кантакузен није спавао, дође му у зору Габровчанин, коме је некад Кантакузен био учинио неко добро пред шатор и затражи, да га пусте унутра (Кантакузену) говорећи, да има нешто врло важно да му саопшти. Одмах га пријаве. Он јави Кантакузену, да је српска пешадија и коњица тако смештена, како ће му спречити прелазак преко реке и тако потиснути његову војску, како ће је довести између своје и солунске војске, па разбити. После додаде,

(1) Cantac. III. c. 58. pag. 359. Па ипак су Грци и Кантакузен звали Србе *варварима* ?!

(2) Сада Габровце.

да он зна једно место на Вардару, за које ретко да тко зна, где се може лако пребродити. Кантакузен му обећа изобилну награду, да га спроведе преко тога брода. Тада је баш почела свитати зора, а грчка војска пође за сељаком обалом реке. И српска се војска кретала супротном обалом. Већ су српске стреле почеле зујати преко глава грчке војске. У том Кантакузенова војска с њиме преброди реку, оде у Верију, где он издаде награду најамницима и пошље их краљу, а потужи се на непријатељство српске војске под командом Божића и Стефановића. Краљ изјави, да је то учињено без његовог знања, и пошље обе војводе да их Кантакузен казни за такав поступак. Кантакузен их укори, обдари и врати здраве краљу. Овај факт доказује, да до њих није било никакве кривице а у уједно и то, да је Душан сматрао Кантакузена за човека, који му неће моћи бити опасан, а може ипак постати његово оруђе. И тако, српска војска није спречила Кантакузену прелазак, а Апокавк опет доцкан је приспео на Вардар. Тим се може објаснити нерешљивост две српске војводе и избављење Кантакузеново Апокавк није био толико моћан, да сâм нападне на Кантакузена, па зато пошље краљу велике дарове, да га придобије противу Кантакузена. Приповедајући ово, Кантакузен додаје, да су чешће Апокавкови посланици ишли с даровима Душану, да Апокавк није ни најмање штедио царску азну на дарове краљу, краљици и најмоћнијим властелинима, да само краљ пређе на Анину страну и да отворено објави рат Кантакузену.[1])

[1]) Canf. III. c. 59. p. 362. Cap, 61, pag. 372 и 373. Greg. XIII. c. 8. p. 662.

По повратку своје гарде Душан је сазнао, како је освојена његовим именом Верија; дознао је интриге употребљене Кантакузеном, да задржи гарду и дознао је за Кантакузенове намере, планове и за савез с Омуром. Ето зашто је краљ, по повратку своје гарде, затражио од веријских грађана да му пошљу децу у таоце за сигурност, да је Верија његов град. Кантакузен је прећутао да опише начин заузећа Верије, већ ставља себе на прво место, па онда измишљава, да је то краљ тражио за «безбедност Кантакузенову». а у самој ствари — вели Кантакузен — «тим је хтео краљ себи осигурати град.» Зато сматрамо за измишљотину и оно Кантакузеново казивање, да га краљ звао под изговором послова угарских, само да га ухвати, него се Кантакузен просто поплашио одсудног захтевања краљевог и послао му посланство, у ком је главна личност била његов син, (Оливеров зет Мануило) да краља придобије за себе. Ето зашто је краљ с посланицима са свим о другим стварима говорио, а на предлоге Кантакузенове рекао: *«Да га више не веже уговор и заклетва»*, ([1]) после онаквог поступања: *«и нека Кан-*

([1]) Cant. III. c. 61. pag. 373—374. Кантакузен овом приликом напомиње, како је ова отворена Душанова изјава поплашила му присталице, који су божем изговорили неке речи, које потпуно сведоче, да је Душан био према Кантакузену отворен и прави савезник, али кад се уверио, да је то рђав човек, он му отворено изјавио: од сад гледај шта ћеш. Његове су присталице, божем, хвалиле Бога, што их спасао од Душана:... «Шта је сметало краљу да нас упропасти кад смо били у његовим рукама, кад је то врло лако могао учинити? Шта му је сметало онда, кад су му из Византије уступали много више градова и блага, него ли што ми имамо, и што би све било његово, а он не пристаде, него им два три пута врати посланике» и. т. д. Ово је јасан доказ, да је Душан искрено

такузен гледа за себе шта ће, а он је (краљ) ступио у савез с царицом Анном.» (1)

Да је био овакав ток догађаја, најбоље сведочи сам Кантакузен (2) наводећи писмо Апокавково Верејцима, у коме им јавља, да је краљ српски везао савез и пријатељство с царицом Анном. Зато Кантакузену није ништа остало, него да се обрати своме старом пријатељу и савезнику Омуру, што је и учинио. Од овог времена видимо Кантакузена у друштву с Турцима, а Душана у савезу с царицом Анном. Турци помажу Кантакузену, али пљачкају империју и насрћу на српске земље, а Душан помажући царици Анни осваја све оне градове, на које полаже своје право Кантакузен и хита да што пре прикупи такву снагу, којом би могао сузбити Турке и дохватити императорску круну са главе Кантакузенове. (3)

био везао савез с Кантакузеном, и да је Кантакузен крив, што је Душан тај савез напустио.

(1) Cant. c. 61. p. 377:... pacem et foedus rescindit: Augustae se, si quid posset, opem laturum: ipse, quid sibi conduceret, apud animum cogitaret.

(2) Cant, III. c. 61. p. 375..... foedus societatemque....

(3) Флор. II. стр. 94. Ето зашто се не можемо сложити са овим речма Флоринскога: Удружење Душана с византијском партијом, носило је још већма »минмын« ?, одричући карактер, него ли његов савез с Кантакузеном и т. д. стр. 95. Нигде не видимо да се заступа царица Анна за оне градове, које Душан осваја, него видимо Кантакузена. Значи, да је те све градове царица уступила Душану да не падну у руке Кантакузену. Никад и нигде од 1343 г. Душан није ратовао с царицом, него је ратовао противу Кантакузена као узурпатора, као вероломца и лажног императора; он је ратовао како противу њега, тако и противу његових савезника Турака. Он је предвидео, да је Кантакузен узрок, што ће Турци да освоје Цариград, па се прогласио царем грчким и да га није помела прерана смрт, он би скинуо с Кантакузенове главе круну.

Како Апокавк није приспео на време, да с одељењем српске војске Божића и Стефановића скрха Кантакузена, Душан се није хтео мешати у грчку борбу. Апокавкови Турци опустошавали су околине Верије док их несу приморали на одступање нови Кантакузенови савезници Турци под командом Омура. И заиста је Омур довео у помоћ своме другу огромну војску, коју Кантакузен употреби противу законитога императора и противу своје рођене отачбине. Поносећи се таквом великом војском, коју му је Омур довео и хвалећи се, Кантакузен напише Душану, да је, памтећи српско гостепримство, како су Турци могли нанети Душану *велику* штету, заповедио, да они не смеду разоравати земље његовога друга и савезника; (1) да се он креће у Дидимотику с Омуровим Турцима, па као с посмевком позива краља Душана и краљицу Јелену, да му дођу, на заједно

(1) Да су Кантакузенови савезници насртали на српске земље сведочи Григора (XIII. с. 10). С тога, са свим правично напомиње Флорински (стр. 96), да је «веома подозриво и правце опровргава се Григором сведочанство Кантакузеново, као божем, да он није дозволио Турцима нападати на српске земље, о чему је, божем, известио краља преко нарочног посланства, износећи тај свој рад као израз од његове стране пријатељства према Душану, своме пређашњем добротвору.»

Флорински (стр. 95) вели: «Нема никаквих података да је Душан (од половине 1343 г.) учествовао у смутњама империје», па додаје, да су по *јужној* (?) Маћедонији жарили и палили Турци и да су поглавито, како тврди Григора (XIII- с. 10.) нападали на српске земље. Извори не казују да је Душан противу њих предузимао какве мере. Вероjатно не хотјел мјерјатсја с силним непријатељем; може бити он «*даже*» није имао достаточно војске»... Овде не вреди нагађање. Из доцнијих ратова види се, да Душан није по *други* пут освајао Костур или бивше његове градове. Значи, да је он и бранио и одбранио од Турака своје земље.

с њиме и с турском војском да ходе у Дидимотику. (¹) У друштву с иноверцима, пошто је утврдио своју власт у Тесалији, Кантакузен се крене у Дидимотику. У путу насрне на Солун, где су Турци у околинама арали, пљачкали и робили, за овим дигне опсаду Солуна, који није могао освоити с једном досетком, која га карактерише као богохулника, јер вели, да је дигао опсаду «поштујући спомен св. Димитрија солунског», што да је истина, нити би он отимао престо од законитог цара, нити би с турцима ратио противу своје отачбине, нити би дао прилике да турци опљачкају околине Солуна, нити би због свију тих поступака начинио Душана својим највећим непријатељем. Испред зидина Солуна крене се са силном турском војском, продре кроз христопољски теснац, освоји више тракијских градића Абдеру, св. Ирину (= *ἅγια Ειρήνη*), Повисдо (***Ποβίσδος***), Кумуцену, Асамоту, Парадиму, Кранобуни, (Столаре) и уђе у Дидимотику. (²)

Три године дана водио је Кантакузен грађански рат. После освојења града Периторија (***Περιθεώριον***, Peritheorium) и свију кастела Меропије (***Μερόπια***), где је било словенско становништво, њему је требао управитељ који зна језик месног становништва да управља Меропијом. За управитеља ове области постави простог, али најмужанственијег, најхрабријег и најнеустрашимијега мужа Момчила (***Μομιτζίλος***, Momitzilus год. 1344). Момчило је био пореклом из Мезије. Најпре служио у византијској војсци; за тим

(¹) Cant. lib. III. c. 64. pag. 392: ***Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ προσηγόρευεν αὐτόν καὶ Ἑλένην τὴν γυναῖκα, ὡς ἅμα στρατιᾶ τῇ Περσικῇ βαδιούμενοι εἰς Διδυμότειχον.***

(²) Cant. III. c. 63—67. Greg. XIV. c. 1.

се одметуо у хајдуке. Врзао се на граници између Блгарије и Византије, задавао ужасе и једнима и другима, па кад су га и једни и други са војском отпочели гонити, он умакне Душану, где је дуго времена живео[1] (ubi diu vitam egit). Кантакузен га

([1]) Cant. III. c. 65. pag. 402, 403. Cap. 68. pag. 421. Cap. 70, p. 428, 429, 430, 431 432. Cap. 71. pag. 433. 436. Cap. 72. pag. 437. Cap. 75. pag. 473. Cap. 86. p. 529, 530, 531, 532 533. 534. Ово је онај наш јунак у народним пјесмама, Кантакузен (III p. 402) вели, да је Момчило τὸ γένος Μυσός. Hopf. (t. 8., стр, 42) вели, да је Момчило албански кнез Гин I Мусаћ бератски. Ми морамо поклонити поверење Кантакузену као савременику, с тим, да је Момчило био из Доње Србије, која је била под влашћу Византије. Зато је најпре и служио у византијској војсци. Због неке неправде одметнуо се у хајдуке, прикупио чету од 2000 људи и чинио чудеса на границама Бгарије и Византије. Толико је досадио обема државама, да су оне ступиле у савез, да га гоне и ухвате, али он пребегне у Србију. Ту се дуго времена бавио. Душан га је лепо предусрео, и дао му замак Пиреитор код Дурмитора да у њему живи. С Душаном је учествовао у свима ратовима противу Византије и Угарске. Год. 1344 кад је Кантакузен освојио Меропију, премами га себи као негда Хрељу, постави га старешином у Меропији и препоручи му да продужи освајање замака. Он склони војску од 5000 најхрабријих Срба и Словена. За овим, премами га на своју страну Апокавк, да ратује противу Кантакузена. Царица Анна наименује га *деспотом*. Кантакузен пошље Турке противу Момчила, али их Момчило сузбије: и код Абдере спали турске лађе, за овим нападне на Кантакузена и његову војску на спавању; Грци су били поражени и бегањем се спасли у Кумадени. Његови јунаци поарају сву земљу до Море. Ксартију учили својом престолницом. За тим се помири с Кантакузеном, пређе на његову страну и добије од њега још већу титулу — *севастократор*. Сада тек он смисли да постане самосталан и независан владалац, па се одмете од Кантакузена. Меропија са градовима Перијоријем и Ксанти постане његова држава. Он је ратовао на све стране. Како је особито насртао на становништво Море и Халкидике, Кантакузен с Турцима под командом Омура крене се про-

премами на своју страну и постави за управитеља Меропије с препоруком, да продужи освајање градова.

Како је Кантакузен наступио у Тракију, турци су почели грабити и робити становништво. Апокавк, да би спасао византијске округе, почне их подмићивати и произведе незадовољство, па они затраже да се врате својим кућама. Омур је добио највећу суму новаца из Цариграда и лађе за превоз у Азију. По-

тиву њега. Емир Омур, у пролеће 1345 г. са 20.000 војске и са Солиманом сином саруханових, дође своме другу Кантакузену, који поведе сву ту војску противу Момчила. Овај се повуче Перитеоријуму (Буру — Кале) и затражи од грађана да га пусте у град. Грађани су хтели најпре да виде исход битке, а да их Момчило после не би казнио ако би остао победилац, они пусте унутра његовог синовца *Рајка* са 50 војника. Отпочне се крвави бој. Византинци и Турци нападну на Момчила. Његових 4000 коњаника бише притешњени уз градске бедеме, због чега су морали сјахати коње и борити се пешице. Ови јунаци борили су се као лавови и скупо су продали свој живот. *Ту пред бедемима Перииторија погине Момчило.* Његов синовац *Рајко* с 50 војника и грађани гледали су из кула са бедема тај крвави бој, а несу се макли да му притеку у помоћ. (Momtzilus ad breve tempus sic floruit et visus est fortunam amplissimam consecutus, citiusque defloruit ac defluxit. Још Кантакузен вели: Simul autem is concidit, reliqui continuo deditis armis, Romanorum Persarumque captivi fiunt, cum effugere nullus potuisset: quodque in magnis infortuniis proverbio jactatur, neque ignifer evaserit, hoc ipsum et Momtzili exercitui contigit). Момчила су оплакали и ожалили веома многи други људи осим његових многобројних сродника. Кантакузену се преда Момчилова престолница Ксанти. Супругу Момчилову због њене дивотне скромности Кантакузен одпусти слободну са целим имањем и она се врати натраг у отаџбину. (Ei reliqui omnia, et aut in solo Romano in posterum quoque degere, si velit: aut in patriam (nam e Moesia erat oriunda) reverti. id quod etiam fecit, sublatisque secum rebus suis, discessit. Момчило се оженио у Душановој Србији, дакле се вратила у Србију. Народна песма о Момчилу дивно је очувала тога свога јунака у спомену.

сле 13 дана он опет пошље у помоћ Кантакузену нову војску. [1]

Турци су били страшни не само за Грке, него и за Архипелаг и пелопонеске латине. С тога су на западу оживљавали мисао крсташког рата противу турака. Бојећи се Омура и његовог савезника „шизматика Кантакузена" отпочне се радити, да запад ратује противу Омура. Папа климентије VI [2] позове талијанске државице, да пошљу војску противу турака. На тај позив одазову се само они, чији су интереси били у опасности: Ситни латински владаочићи Архипелага, Ђенуа, Венеција, родоски рутери и кипарски владар. Папа пошље неколико лађи а главну команду преда у руке Мартину Цаккарији, [3] господару Дамале, од ког су Грци (1329 г.) били отели Хиос, а он био 1337 у византијској тавници. Значи да је ова војска кренута како противу Турака, тако и противу православних. Флота отплови обалама емирства Ајадимова (и 28 Окт. 1343 год.) и освоји Смирну. Сад се отвори рат између Омура и Латина, због чега је Омур слао мање војске Кантакузену. Империја пак ступи у свезу с краљем Душаном да ратује противу Кантакузена, и за ту помоћ преда Александру блгарском: Цепину, Кричим, Перуштицу, Јусту, Стенимахи, са прибалканским градовима Аитосом и Козником, [4] па придобије на своју страну и Момчила, коме даде титулу — *деспот*. Поступци Апокавкови узбуде светину противу њега. И кад је он 11 Јун. 1345 г. прегледао нове тамнице,

(1) Cant. III. c. 68. Флор. I. 69.

(2) Muralt — 591; Raynaldus, Ann. eccl. sup. an. 1343.

(3) Cant. III. 68. Hopf. p. 464.

(4) Cant. III. c. 66.

затвореници га нападну и тољагама и камењем убију; за овим поубијају његове присталице. Цариград дане душом, а значај Кантакузена порасте. Ето у таквим је приликама Душан ратовао противу Кантакузена, који је ове године скинуо с врата и другога свога противника Момчила.

Турци су поглавито пљенили српске земље, за време Кантакузеновог пребивања у Верији, али по његовом одласку у Тракију, куд је — посмевајући се позивао краља и краљицу, турци су кроз три године грађанвкога рата (до 1347) пљачкали западне покрајине империје, где је владала неуредност и општа анархија. Свака се област бринула о себи и бранила сама себе, Тако: Солуњани несу хтели да признају ни једнсг императора т. ј. ни Кантакузена, ни Јована Палеолога. У Солуну је владала демократско-анархијска партија зилота. У Верији управљао је Мануило Кантакузин. Ту су били главни привржeници узурпаторови. Сережани су били привржeници цариградске владе, али с одласком Кантакузена у Дидимотку, и ту су преобладали Кантакузеновци због чега је Кантакузен оспоравао Душану Серез. Углавноме, краљ Душан није ратовао против цариградске владе, него или противу зилота у Солуну или противу Кантакузена у Серезу и Верији. [1] За њега су (Душана) биле веома повољне прилике да доврши освојење Маћедоније и Тесалије. Кроз годину и пол дана краљ освоји готово читаву Маћедонију, осим града (Солуна), Према стању ствари изгледа, да је то врло дуг рок времена([1]

(1) Флор. II. 96.

(2) Флор. ib. 97. мисли, да је то дугачак рок, а за узрок наводи као хипотезу 1) отпор становника и 2) малобројност Душанове војске. Доказ за прво види у отпору Сереза, а доказ за друго

за извршење тих освојења; али упоређивање ондашњих средстава за освајање градова, са данашњим, не може имати места. Најобичнији начин освајања градова онда је био тај, да се град примора на предају глађу, жеђу или отме јуришом. Последњи је начин био веома тежак. Поред тога, заиста је Душан морао остављати по градовима гарнизоне, и тим је слабио војну снагу. Пораз код Стефаније не може се узети за озбиљну препону, јер је то била сувише случајна и ситна ствар. Главна је препона била — тешкоћа освајања тврдих градова, као што се очито огледа доцније за време ратовања у Босни. Овоме треба додати, да ми не можемо према изворима (Кантакузену и Григори) у потпуном реду да изложимо ток освајања и заузимања различитих градова, места и области. Оба писца више се занимају својом грађанском борбом, ситним догађајима, преговорима, договорима, а веома кратко и као мимогред у општим изразима спомињу да је краљ српски изнова освоио «велике градове.» Нешто више о тим освојењима налази се у Кантакузена, ([1]) међу тим обојица сагласно тврде факт, да је Душан заузео Маћедонију. Григора каже: «Српски краљ, налазећи у ромејском грађанском рату срећан случај да увећа своју моћ, као пламтећи огањ, опустошавао је и захватао градове један по један, земљу за земљом, и није било никога ко би му на супрот стао.»([2]) Кад је Апокавк интригама приволео

наводи гарнизоне и неспособност српске коњице за отимање градова. И трећи је узрок — вели — пораз Срба код Стефаније 1344 г.

([1]) Cant. III. c. 72. pag. 437; cap. 75. pag. 470; cap. 87 pag. 535. lib. IV. cap. 4. — Greg. XV. c. 1. pag. 746; XVI. c. 1. p. 795.

([2]) XV. c. 1. p. 746. У Флор. стр. 96.

Омура, да се врати у Азију (при крају 1343 и почет. 1334 г.), Кантакузен је био опкољен са свију страна непријатељима, од којих је сваки био способан да ратује противу читаве империје. Душан удари са силном војском и продре до Зихне (¹) освајајући замке и кастеле Кантакузенових намесника, а Александер заузме (по уговору с Апокавком): Цепину, Кричим, Перуштицу, Јусту, Стенимахи у Родопији, Литос и Козник, а Момчило отпадне од Кантакузена за титулу *деспотску*. (²) Ову прилику и употреби Душан, те придружи својој држави све освојене градове. Кантакузен вели, да се краљ Душан спремао да нападне на њега с леђа у Тракији, (³) али се из тога догађаја види да Душан није ни мислио на Тракију, него предузео да најпре освоји З хну а за овим да уништи Кантакузена уништивши његове савезнике. Зато у почетку 1344 (⁴) год. он освоји Зихну, (⁵) па спреми најодабраније оделење своје војске, под командом најхрабријег и најсмелијег од својих војвода Прељуба (*Πρεάλιμπον*) противу Кантакузенових савезника омурових турака.

(¹) Cant. III. c. 68. p. 420. Nam. crales cum robore exercitus sui Zichnas usque progressus est..... et Maesorum rex Alexander, quidquid habebat copiarum, Stilbnum adduxit etc.

(²) Cant. III. c. 70.

(³) Cant. III. c. 68 p. 420.

(⁴) Јануара или Фебруара. Флорински стр. 98.

(⁵) Cant. III. c. 69 pag. 423. Ово се изводи из ових речи Кантакузенових: Iam vero Crales, fixis apud Zichnos tentoriis, quo cum Cantacuzeno confligeret, ut demonstratum est, ut de persarum eventu et illac in chersonensum iter facturos audivit, delectis de exercitu, suo fortissimis datoque illis duce, qui praestanti animo et usu inter proceres Triballorum enimere videbatur Praealimpum vocabulo cum barbaris obviis pugna decertare iussit.

Омур је ратовао противу латинских савезника, који су му (28 Окт 1343 г.). освојили Смирну. Савезници потисну турску војску тракијском полострову Лонго. Да би избегли погибију, турци се искрцају код паланке Палена. Латинска флота спали им лађе. Турци нагну да се поврате сухим преко Тракије у Азију. Краљ заповеди Прељубу да им прегради пут и да ступи с њима у битку. Прељуб се сукоби с Турцима на месту Стефанина (**τόπον Στεφανιανά**). Турци се препадну од српске коњице — оклопника и умакну у оближњу брдовиту планину. Срби опазе све тешкоће и сметње, кад би на коњма гонили Турке по шуми, а бојали се стрела из заседа и да не пострадају у теснацима, одседну коње, па под теретом оружија пођу у брда пешице за турцима. Турци на место да ступе са Србима у борбу, прибегну лукавству и превари, и побегну даље у планину. Срби несу спазили превару, већ се крену за турцима. Кад се Срби удалили од својих коња гонећи турке, ови потрче не на Србе, него обиђу Србе, и лако одевени, пре Срба дотрче до српских коња и уседну на њих. Сад се сукобе тешко наоружани пешаци Срби са турцима коњаницима. Ту неки Срби изгину од турских мачева, неке опет Турци заробе а остали побегну у брда и спасу [1]) се. Кад је Душан добио глас о поразу код Стефанина отступи од Захне, *али је он ратовао и кад је код куће седео.* [2])

Турци — победиоци (на броју 3100 изјаве Кантакузену, да су готови помоћи му за новце. И заиста му помогну противу Александра и Момчила. Алек-

([1]) Cant. III. c. 69. e. 423 и 424.

([2]) Ib. 424: ***οὐ μὴν ἠμέλει γε, ἀλλὰ καὶ οἴκοι καθήμενος ἐπολέμει*** = sed et domi sedens bellaturiebat.

сандер је био упао у област Мору и освојио градић Иперикариум, али при покрету противу њега, Кантакузен закључи с њиме мир и преда му градић. ([1]) Момчило порази Кантакузена код Месене, али га овај придобије за титулу — *севастократорску*. ([2]) Момчило је поступао као самосталан и независан владалац, а Душан је ратовао и кад је код куће седео. Његови су легиони продужили заузимање земаља у Мигдонији, у околини Солуна, у Вотијеји и даље до Христопоља. Узурпатор није био у стању стати на супрот његовој снази. Напротив, како су Кантакузенови савезници Турци упадали и пљачкали пределе у Европи, становништво је предусретало Србе као избавиоце и заштитнике од насртања кантакузенових турака. У свима већим градовима појави се српска партија, која је работала на томе, да што пре Душан заузме градове, како би се избавили од унутрашње анархије и спољашњег пљачкања. На Душана су гледала српска племена као на избавитеља, а грчко становништво по градовима гледало на њега као на заштитника православија. Српска војска заузме све замке и градиће у Виотији, опколи Верију и српска партија примора управитеља градског Мануила (сина Кантакузеновог) да остави град: Мануило утекне своме сроднику у Тесалију Јовану Анђелу а Верију заузме српски гарнизон. ([3]) Из овога се

([1]) Ib.

([2]) Ib. c. 70. Greg. XIV. c. 4.

([3]) Флорински (II. 100.) вели, да је тешко одредити време предаје Верије. «Кантакузен и Григора спомињу заузеће Верије, описујући догађаје после доласка Кантакузеновог у Цариград (1347), али они говоре о томе као о догађају, који се много пређе тога времена извршио, кад је Душан заузео сву Маћедонију изузимајући

види, да је Душан ратовао у два правца: на десној и на левој обали Вардара. Освојењем Верије њему се потчине све земље на левој обали р. Бистрице. Верију су заузеле његове војводе, јер је Душан био управио сву своју снагу противу Сереза на левој страни р. Струме као главног места западне половине империје са освојењем кога, њему би припало сво земљиште до р. Марице (Хебра) и града Ферра (сада Ферецик) на домак ушћа р. Марице.

Главна пажња Кантакузенова била је управљена на Цариград, где је 11 Јун. 1345 г. погинуо Апокавк; њему се предали сви градови до Цариграда, па је онда с турском војском Омура напао, победио и убио храброга Момчила код Анастасиопоља (Перитори ја). Кантакузен упути Турке противу Срба, који су освајали Серез, али у путу умре њин вођ Сулејман (Солиман) син Саруханa селџукскога емира. Омур похита у Азију, да не би на његову земљу напао Сарухан, а у исто доба, да ратује противу латина,

један једини град Солун, што је било 1345 г. Први каже: *μή μόνον γὰρ Φεράς τε καὶ τάς ἄλλας τῆς Μακεδονίας πόλεις καὶ τά φρούρια πλὴν Θεσσαλονίκης εἶλεν, ἀλλὰ καὶ Βεῤῥοιωτῶν τοὺς δυνατωτάτους χρήμασι καὶ μεγάλαις ἐπαγγελίαις διαφθείρας, τὸν βασιλέως ἔπεισεν υἱὸν ἐξελάσαι τόν Μανουὴλ, κἀκείνῳ τὴν πόλιν παραδοῦναι* Cant. IV. c. 4. p. 31.

Greg. XVI, c. 1. p. 795: „*Ἐν δέ Μακεδονίᾳ, τῶν ἄλλων ὑπηκουσῶν τῷ τῶν Τριβαλλῶν ἡγεμόνι Βέῤῥοια μὲν καὶ αὐτή μέτ' ὀλίγον τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ ἐγεγόνει....*" Дакле Вотија и Верија спадају у Маћедонију, због чега морамо мислити, да и овај град треба урачунавати у онај број градова, књ. XV. (стр. 746 до 747) Григорине, где он у опште говори о освојењима Душановим читаве Маћедоније до Христопоља што се завршило заузећем Сереза. И тако је Душан освојио Верију или пре или одмах после освојења Сереза." (1345).

где и погине 1346 г. С његовом смрћу Кантакузен је изгубио највернијега свога савезника и друга. Требало му је тражити другога савезника, али још за живота Омура, краљ Душан је већ био освојио Серез.

Серез је био веома тврд, велики и јак град. Први пут Душан је опседао Серез 1344 г. Грчка је партија тада послала Кантакузену посланство, тражећи помоћи и одбране и обећавајући му покорност;([1]) али им Кантакузен није могао дати никакве помоћи због послова у Тракији, а 1345([2]) г. није му могао дати помоћи због одласка Омурова у Азију. Душан изнова с војском опколи Серез (1345). Кад се краљ

([1]) Флорин. II. 101. у примедби под 2. са свим верно побија Кантакузеново казивање, као да је, божем, Душан на његов захтев одустао од освајања Сереза; али се не можемо с њиме сложити у томе, да је исход битке код Стефанина био тако страшан, да је због тога Душан одступио од Сереза. Права одгонетка Душановог одступања налази се у изреци Кантакузена: Душан је ратовао и кад је код куће седео. Ствар је у овоме: Сеоско становништво sереске области, то је српско становништво, а градско и то виша, били су Грци. Душан је одступио од Сереза и дао маха радњи своје партије, да она спреми предају Сереза, јер је он сувише добро познавао немоћ Кантакузенову.

([2]) Ib. (Cant. c. 87) Душан је у почетку 1345 г. био у Србији, како се види из његове повеље потписане у Скопљу 1. Јан. 1345. у „Афон. акт. и фотогр. сним. съ них у собр. П. И. Севастьянова.“ Спб. 1880. стр. 66—68. Душан поклања дарове пиргу (кули) св. Вознесенија у Хрусији. Њему били су дошли игуман Арсеније, а с њим часни старац и духовник (исповедник) краљевства ми баща Амфилохије и рекли му: **яко не имѣ на Струмѣ янко юдно село Кѹцово.** Краљ им дао село Гандарохор са заселцима истога села Валавиром и с **Коѹцоулати** и с **Прьклищи.** Повеља потписана у Скопљу: Стефан четврти **в Христа Бога ....краль самодрьжьць всѣхь срьскыхь земль и устьникь грьчьскымь странамь.**

кренуо у поход, можемо изводити из тога што је при крају Марта још био у Србији, (¹) а то значи да се кренуо летом ове 1345 године.

Кантакузен, у главноме овако описује освојење Душаном Сереза. Кад је краљ опсео Серез, грчка партија пошље посланике Кантакузену. Посланици су му говорили: да је краљ опустошио околину Сереза и тако град притеснио, да му се мора предати. За овим, да је иста грчка партија (у Серезу) извикала га за императора. А неки — вели — од српских војвода, као пријатељи Кантакузенови, научe Сережане, нека им постави градоуправитеља, у том

(¹) Ово се види из његове повеље у књизи: Афонскіе акты и фотографическіе снимки съ нихъ въ собраніяхъ П. И. Севастьянова. Т. Флоринскаго. 1880. стр. 68 и 69. У повељи се вели, да, кад је краљ заузео Струмицу (1342) нашао је тупа „властелина Рудла и за **югово полюбленние и поработанию вь такокое време дадох му обѣщание и клетвоу**, да ће извршити све оно, што га замоли Рудло. Овај замоли краља: **да есть уловѣкь свете богородице Хиландарске сь всѣмь своимь: сь црквомь си одигитрном**, коју је сам саздао и са свима правинама село Боријево, које му је даровао краљ с људма, с баштином и са свим што има **оу градоу и оу властѣ** две њиве и воденица с људма, поливадами и са селиштем **еже моу есть дал Хрелм, Робово, са свима правинама и с коунеинунемь** и са свим шта има у граду и у пољу. Краљ потврди да је то до **вѣка** цркве Хиландарске, а **Роудль свое вьсе да дрьжи до смрти, а по смрти юга да юстъ црьковно**. И да нема нико области ни над његовим људма ни над њим осим цркве Хиландарске. И ослободи краљ Рудла и људе његове и све уписано од позоба, приселице, поданака, прилата градских и жупских, и од градозидања, поноса, провода, геракара, псара; од десетка житнога, овчега, пчелнога, од орања, од плегве, жетве, сенокоше и **крьшениа; и да моу не юе намѣтка градьнога**, ни десетка свинога, просто освободно га краљ: **оть всехь малыхь и велихь работь**. Године 1345. Марта 28. Инд. 11.

случају краљ би оставио град. Тешко је веровати овоме извешћу, али ако је било у ствари, онда јасно излази на видик, да је у броју ових војвода морао бити Оливер и његове присталице. И заиста су посланици из Сереза отишли Кантакузену, који се тиме користи, призове посланике царичине из Цариграда, па им пред Сережанима рекне: «Видите ли, какве је последице нам донео грађански рат? Срби су освојили све западне градове, па ће освојити и читаву Маћедонију» и т. д. т. ј. Кантакузен је употребио ту прилику, да склони царицу на измирење. У исто доба пошље краљу посланике са захтевањем, да не осваја Серез, јер су се сережани њему предали. У самој ствари, то је била грчка партија, али је у Серезу била велика и српска партија, која се трудила да град преда краљу.

Кантакузен худи *српску* партију, наводећи, да је краљ представницима те партије обећавао златна брда, а да ово није истина најбоље показује то, што је вођ српске партије био рођени стриц Кантакузенове супруге, Мануило Асан. Вођ пак грчке партије био је Константин Палеолог. Грчка је партија позивала императора да јој што пре дође у помоћ. Кантакузен најми Турке на 40 дана, да иде Серезу, а пошље Душану писмо с поруком, (по посланику Јовану Вријену) да одступи од Сереза, иначе ће одбити силу силом, па ће овом приликом да поврати све градове, које су Срби од Грка освојили. Он се спремао за поход у Серез, али добије из Цариграда глас, да је Апокавк погинуо и позив да све пренебрегне и да хита у Цариград. Кантакузен казује, да су му божем дошли посланици краљеви и јавили, да је краљ напустио Серез плашећи се од

његових савезника турака и што су сережани припознавали власт његову. Али је, вели, требало протерати из града српске привърженике, који раде у корист краља и првом приликом град ће му предати. Да је ово измишљотина Кантакузенова најбоље показује он сам, јер вели, да кад је најмио Турке и хтео се кренути у поход противу краља, пријатељи су му јавили за смрт Апокавкову и звали га у Цариград, због чега он сазове на збор ([1]) великаше и турке да већају, хоће ли ићи да ослободи Серез или ће ићи у Цариград. На томе је збору он сам тврдио, да се смрћу Апокавковом прекршила највећа препона, управљена противу њега, али ипак Серез не треба напустити. С тога је био мњења, да остала војска иде Цариграду, а он с 3000 да иде у Серез, да прогна српску партију, јер ако «*краљ Серез освоји*», што ће рећи, да краљ није одступао од Сереза, како је мало више рекао, — онда не само да га неће повратити, него ће губитком Сереза као пограничног града изгубити за империју и све остале градове. Противу оваквог његовог мњења устану турци: Омур и син Саруханов Сулиман и други доказујући, да ову прилику не треба пропустити, јер са Византијом не добија се један или два града, него се у један мах свршава спор о читавој империји, јер је Византија глава читаве империје: и пре него ли ти се Византија покори, не можеш бити чврст владалац. Серез пак, ако сада Срби и освоје, кад се после кренемо и ми твоји савезници заједно с тобом, лако

([1]) Cant. III. c. 89. pag. 546: *Ἐκκλησίαν δέ ἐκ τῶν ἐν τέλει ποιησάμενος, καὶ Ἀμοὺρ παρόντος τοῦ σατράπα καὶ Σουλιμάν τοῦ Σαρχάνη παιδὸς.....*

ћемо га повратити. ([1]) Зато се поврати Кантакузен у Дидимотику, а са Серезом не само да је изгубио сву Маћедонију, него у путу од нагле грознице код Апамеје, умре Саруханов син Сулиман; ([2]) Омур се поплаши оца Сулимановог, и због рата с латинима ахајским, похита у Азију, а по току догађаја предвиђало се, да му неће моћи доћи у помоћ, као што и није дошао, јер је погинуо идуће године. Кантакузен се опет обрете усамљен; но он је вазда имајући једне савезнике, већ смишљао на друге. Тако је радио и сада. Он је изодавна тражио да веже савез с Орханом, поглавицом османских турака. Од почетка грађанскога рата, турци османски са свим су отворено пљачкали тракијске ([3]) обале, због чега је Кантакузен тежио да их придобије за себе, јер су Византинци већ пробали да придобију дивље османе, који су с Апокавком гонили Кантакузена при прелазу преко Вардара. ([4]) Царица Анна отпочне да води и преговоре с османским турцима ([5]) да ступи с њима у савез, али Кантакузен је предупреди и придобије их на своју страну. За време освојења тракијског Херсонеса (1344), код р. Егос-таноса, Кантакузен се удружи са османским емиром Сулејманом, који га снабде оружијем, коњима и даде му у помоћ неколико чета војске. ([6]) За овим османи нападну на противницу Кантакузенову, Хераклеју. Кантакузен закључи уговор с Орханом зими између 1344 и 1345 г. преко евнуха

([1]) Cant. III. c. 89. pag. 548 и 549.
([2]) Ib. pag. 550.
([3]) Cant. III. c. 68.
([4]) Greg. XIII. c. 7.
([5]) Ib. XV. c. 5.
([6]) Cant. III. c. 76.

Хаџије (*Χατζήν τον εὐνοῦχον*), ког је био послао Орхан у Кантакузенов логор, у Тракији. (1) Он не саопштава услове савеза с Орханом, јер су ти услови били и тешки, и ниски и издајнички. (2) Кантакузен је пристао да османски Турци пљачкају обале Тракије и дао своју кћер за Орхана. (3) После предаје своје кћери Орхану, османске чете почеше прелазити у Тракију. С њином помоћи Кантакузен освоји све византијске градове на обалама Црнога Мора, осим Созопоља, и градове: Дерк, Емпирит и Селимврију. (4) Од овог су времена Турци газдовали по Тракији и преокренули је у пустару. (5) Истина, Канта-

(1) Ib. III. c. 81. p. 498.

(2) О њима се може судити по условима са царицом Анном. Види у Ducas, p. 31.

(3) Ово се може видети код Григоре (lib. XV. c. 5). И Дука вели, да је први услов савеза с Турцима, Арханов био, да му Кантакузен даде своју кћер. Није, дакле, Душан био узрок, што се Кантакузен везао с Турцима османским и довео их у Европу, него је узрок било нечувено саможивство Кантакузеново и тежња да постане император. Радио је, дакле, као саможивац и као издајник свога народа.

(4) Cant. III. c. 81.

(5) Флорински I. стр. 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, Ова су освојења извршена пре смрти Момчилове. Византији су припадали само градови: Созопољ и Хераклеја у Тракији; Солун у Македонији. Чинило се, да му је лако било освоити Цариград, али се он плашио да с Турцима уђе у град, па је радио да његова партија порасте. Асан, који је заузео место Апокавково, није био у стању да уздигне значај царице. Осиромашење, глад, исцрпљеност азне и с тим везане све неприлике изазивале су противу њега мржњу. Григора (XV. c. 1) описује како су скидали украсе с икона, па трошили на саможивне прохтеве. Царица је сама управљала борбом противу Кантакузена и употребљала свакојака средства. Она је потплаћивала убилце, слала отров и привлачила на своју

кузен је одржао победу, крунисао се царском круном 21 Маја 1347 год., добио царску власт на *десет година* и удао своју кћер за цара Јована Палеолога; али за време те борбе обе су стране тако оштро

страну присталице Кантакузенове. Јован Ватац, таст турског емира Сулимана, изневери Кантакузена, па јој преда неколико градова, али њега убију савезници Кантакузенови — Турци и гравове му поврате (III. с. 90; Greg. XIV. с. 11). На супрот Османима, царица дозове орде Саруханa на броју 6000 (1346). Ови опљачкају све до Византије. С мноштвом робова и огромном пљачком они се зауставе око белема тражећи плату за услугу или уцену за одкуп робова. Да би примођали сроднике да одкупе робове, Турци су их пред очима Византинаца били и мучили. Јаук и плач несрећника далеко се разлегао — вели Григора (XV. с. 5), а у граду су људи плакали и јецали од жалости. Најпосле Турци ступе у преговоре с Кантакузеном и оду у Азију. Царица се обрати за савез Османима. Орхан затражи, да му Кантакузен преда кћер Теодору или ће прећи на страну царице. У пролеће 1346 год. Кантакузен у пратњи 30 турских лађа, испрати своју кћер Тодору Орхану (III. с. 95). Немамо речи, којима би могли окарактерисати саможивне тежње и понижење издајника, бунтовника и узурпатора. Курбаном своје кћери примакне се цељи. Год. 1346, Маја 21 јерусалимски патријарх Лазар. у присутству више владика, метне златну круну на главу Кантакузенову, а овај крунише своју супругу (III. с. 92; Greg. XV. с. 5). После те свечаности, све владике склопе сабор и збаце цариградског патриарха Јована и реше: не спомињати његово име у цркви. Тада су предлагали Кантакузену, да крунише царском круном сина Матију, те да се са свим удали од престола Јован Палеолог. За сада је Кантакузен то одклонио, али је у ствари желио да згодном приликом крунише сина. У Цариград ипак није могао ући још читавих 8 месеци. Ево што му је помогло да уђе у Цариград:

Године 1346 пловило по Архипелагу више ђеновљанских лађи, које су ратовале с Турцима. Старешина ове флоте (16 Јуна) освоји острово Хиос. Царичин наместник Јован Кибо држао се на острову у граду до 12 Септембра. Царица му није могла помоћи. Неколико лађи она преда Фочиолату, који зароби велику ђеновевску галију: људе погуби, а товаре преда у Цариград (III. с. 95). Противу тога

истакле личне ствари, да су са свим биле заборавиле на државу, о којој није нико мислио. Обе стране издавале су земљу само да нашкоде једна другој. Овакво стање ствари добро дође Душану. Кад је Кантакузен, по смрти Апокавка, с турцима кренуо се Цариграду, Душан још чвршће опколи град Серез и с помоћу српске странке освоји га.

Кад је Душан освојио Серез — није тачно одређено. Да би се сазнала хронологија освојења Сереза и осталих предходних догађаја, морало се ослонити на Григору, који је тачно означио време смрти Апокавкове (11 Јун.). ([1]) Ако усвојимо да је Кантакузену требало 1 и по или 2 месеца, док је ишао најпре Христопољу, потом Цариграду, за овим се изнова враћао на запад: онда Серез морао се предати Душану у месецу Авг. или најдаље у Септ., јер Кантакузен доводи у свезу овај успех Душанов са одласком Турака у Азију, а они су од њега одустали, кад се био упутио Серезу. У сваком случају месеца Окт., Душан је био у Серезу. У својој повељи, Окт. 1345 г. Душан вели, да је по божијој милости Серез припао његовом краљевству.([2]) Два друга Душанова документа истога месеца,

устану галатски Ђенуезци: затворе пристаниште, прекрате увоз хране и опседну Византију. Царица Анна пристане да плати сву оштету и да им изда Фочнолата. Овај се поплаши, разговори се с Кантакузеном и ноћу, 3 Фебруара 1347 г. отвори му златна врата. Кантакузен уђе у Византију, постане император као и Јован. Да пази Јована као отац сина. За *десет година* да царује Кантакузен. Обе стране положе заклетву. Февр. 8 Кантакузен је проглашен императором. Маја 21 по трећи пут крунисао се Кантакузен као император и удао своју кћер Јелену за цара Јована.

([1]) Greg. t. I. XI. XIII. c. 10.

([2]) Глас XXVII стр. 20 и у Зборнику Сатаса ***Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη***. I. p. 235.

— писмо дужду венедичком ([1]) 13, и повеља Дубровнику ([2]) 26 Октомбра, потписане су у Серезу.»([3])

Краљ Душан је потчинио сву Маћедонију. У Серезу и Верији били су смештени српски гарнизони. Манупло је утекао у Тесалију. Само му остао не освојен град Солун. Тесалија, Епир на југ од Јанине и Халкидско полострово били су одсечени од Византије. Границе Душанове државе (1345 г.) врло су добро означене у запису јеванђеља, где се вели: ([4]) да је у обдржању и **въ области имао всоу сръбьскоу ӡемлю и на Ӡагорие** (Блгарија) **даже до Бдина. Грьчькоу ӡемлю даже до Мороуньца града, рекьше Христопола. На Солоунь и Диоклотию всоу даже до Драча. Се же бисть по дароу божию, добродѣтели юго дѣла. Милостывь бо бѣаше паче мѣри, кроткь, долготрьпѣливь. Мужьствомь оукрашень и красотою тѣла, тако ни юдиномоу таковомоу ѣьӡороу бити вь благоучьстивихь царихь и вь то лѣто начеть ӡдати манастырь Архангела Михаила вь Призрѣнѣ градѣ.** Овда је Душан развијо сву своју моћ. На рачун византијске империје развила се његова ратна снага и државна величина. У њега је сазрела мисао у продужењу грађанске византијске борне, — да уништи византијску царевину. Кроз 15 година српска се краљевина раширила до Драча, Кањине и града Јанине. Пре него се зацарио Кантакузен, Душан се био прогласио царем Срба и Грка. ([5])

([1]) Ljubić. Mon. Spect. hist. Slav. mer. II. p. 278.

([2]) Mikl. Mon. ser. 117.

([3]) Флор. II. 102 и 103.

([4]) Дучић. Старине хиландарске 1884 г. стр. 60.

([5]) Greg. XV, c. 1. Cant. III. c. 89; IV. c. 15. 20; Laon. Chalcocond. T. I. p. 27, 28. Cant. III. c. 89. pag. 551 и 552: «Nam ut ad Cralem allatum est, Persas in orientem redisse, illico Pheras

Душан је придружио Србији сва српско-словенска племена од Тесалије и Епира до Саве, Дунава и земаља венедичких и угарских на западу и северу. По градовима је било Грка, а у брдима Арбаније и другим узвишеним местима живели су по катунима арбанаси и власи. Они су били православни. Његова краљевина обухватала је сав простор земаља и епархија старинске архијепископије приме-јустинианије и више епархија патриаршије цариградске, а трновска патриаршија спадала је у ред васалних српских земаља. Разлике између Словена блгарских и српских није било нити је могло бити. То је био један народ. На византијску империју насртали су мухамеданци из Азије, и латини са запада. Катарина Валоа још је носила титулу императорице Романске. Кантакузен и Анна дозвали су турке и тако рећи, срушили византијску царевину. Ђеновљани и Венедичани водили су крваву борбу око православне Византије. Анна туђинка и Кантакузен узурпатор мање су имали права на византијски престо, него ли Душан, који је заузео без мало сву византијску земљу. Душан се борио како противу латинства, тако и противу мухамеданаца. Он је био заштитник и покровитељ православија на истоку. Таким начином, код њега се природно развила мисао, да обори и Палеологе и Кантакузена, а сам да се прогласи византијским императором. Византијска империја није имала војне моћи и снаге, али је она мамила Душана као средиште православне просвете и културе; она га

aggrossus, cepit, data opportunitate adiuvantibus, quos intus sui cupidos habebat. Ac tum iam se mgnifice maiore que imperii partè occupata circumspiciens, palam semet Romanorum Traballorumque Imperatorem pronuntiat, fiiinmque Cralem appelat.

је привлачила својим формама императорске власти и оним блеском и значењем, које су имали византијски императори почињући од основача њеног Константина великог. Да би предупредио турке и латине, Кантакузена и Анну и, да би задобио формално право на трон Константина великог, Душан поред писмених докумената, да Немања води своје порекло од Константина великог, после уласка у Серез, одмах се прогласи императором Срба и Гр́ка, а свога сина венча на краљевство; а да би властелу и потомке, старинских династија српских и грчких преокрену у државне чиновнике, уведе византијско «чиноначалије» са византијским титулама.

III.

Душан Силни, цар I.

(1345—1355)

Проглашење патријаршије и царства. Законик. — «Краљ приступи Серезу, узме га помоћу привrженика, користећи се удобним временом и онима изнутра, који су то желели. И тада, **възвышаеть се срьдьцемь** (1) и видећи се обладаоцем већег дела империје, прогласи се царем Ромеја и Срба, а сина назове краљем.» (2) Тако говори о Душану његов највећи противник Кантакузен и ми му потпуно верујемо. Григора (3) каже: «и сва земља до Христопоља, осим Солуна, била је подјармљена (краљем); њему је припао и Серез, тај велики и дивни град, доведен на *драговољну* предају двема неминовним несрећама — глађу и дуготрајном опсадом. Сада краљ, надмашив тако рећи себе самога и сувише понесавши се мислио је, да већ не може ништа стати на пут ширењу његове моћи и врховне власти над осталим земљама ромејским чак до Византије, и прогласи се царем Ромеја, а *варварски* начин живота промени на ромејски, и

(1) ...Ac tum iam se magnifice maiore = *καὶ μετὰ τοῦτο ἐκεῖνος ἤδη μεγα φρονῶν*.... Cant. III. c. 89. pag. 551. Старосрпске речи узете из Данила стр. 380.

(2) Cant. III. c. 89. p. 551 и 552.

(3) L. XV. c. 1.

свечано мете себи на главу круну и све нарочито одело, које је усвојено за такво узвишено име и носи га сада.» Можемо и ово примити као истиниту сведочбу с тим, да треба исправити једну омашку, на име, Душан се није прогласио царем само ромејским, него и царем *српским*, што сведоче толике његове повеље. Из овога његовог не тачног схваћања, дошла је погрешка, исказана овим речма: «И предаде сину да управља по *српским законима* земљом од Јонскога залива и р. Истра (Дунава) до града Скопља; одреди границом његових земаља највећу реку Вардар[1] (Аксиј); сâм узе грчке земље и градове до христопољских хланаца, да над њима управља, по установама и обичајима ромејским.» Наравно да не можсмо примити Григорину деобу због тога, што тада и није још било српског законика а и да не наводимо друге узроке. У краљевини српској није било једнообразне администрације, него се управљало по народним обичајима, па према томе, како је Душан био цар «Срба и Грка», он је и владао сходно тој титули т. ј. језик грчки владао је код грчког становништва, а српски код српског, како се види и из самих његових повеља. Душан је имао посла с грцима у градовима, јер је селско становништво било српско са нешто влаха и арбанаса. Главна места, где је владао грчки елеменат, то су били варошани, калуђери и спахије, Тако имале су своје спахилуке у Мигдонији многе знатне византијске породице на пр. Теодор Метохита, Алексије Дипловатације, Алексије Палеолог, севаст Константин Ахиранта, Ђорђе Трулин и др.

([2]) Значи, да су по Григори, све земље на десној страни р. Вардара чисто српске земље.

Ту је била чувена меникејска пустиња, чувена због грчких манастира и грчких светиња. На тај начин, Душан је поступао онако, какве су биле прилике т. ј. за Грке писао је повеље грчки, а за Србе — Српски, деобе на краљевство и царство није могло ни бити. Титула «краља» дата сину има са свим други смисао, на име, Душан је том титулом узвисио сина као насљедника престола, јер за царем долази краљ. И тако, одмах по освојењу Сереза, Душан се прогласио царем Срба ([1]) и Грка.

([1]) Флорински II. 109. Што писац вели, да »подобно нарушеније вековних традиција не представља факта новог и необичног« с тим се можемо сагласити, јер су подобна факта обична ствар у Историји; али не налазимо никаквих података, зато и *одричемо*, да се Душан угледао био на Симеуна и на Асење, јер се о «полугрку» Симеуну очувало најгрозније предање, као о истребитељу јужних Словена. Асењи несу нигда ни из далека имали Душанове идеје о империји Константина великог. Што се, божем, Душан није могао звати краљем, кад је Александер носио титулу цара, то није никакав узрок, јер 1), у Блгара реч *цар* не значи император, него у опште владалац 2). Александер је био Душанов васал. Његова важност почиње по смрти Душана, као и осталих васала. То тврди и сам Флорински на стр. 108: Душан мог считатъ себја повелитељем не только Сербов, Болгар и Албанцев но и Ромеіев. На стр. 109: «Замишљено Душаном царство не должно било походић (наличити) ни на царство Асења, ни на царство Симеона.» Још је чудноватија ова тврдња: «Симоун је својим ратовима смерао да ослободи испод византијске власти словенске земље и да од њих направи једно словенско царство (?!) а проба његова да освоји Цариград поникла је из тежње: да уништи господство Грка и да га замени господством Словена.» Историја тврди, да је Симеун био ***полугрк***, да се борио да уда своју кћер за младолетног цара Константина и да буде *сацар грчки* — о словенштини он није ни појма имао. О словенштини нису ништа знали ни Асењи. Јединити владалац, који је тежио да оснује словенско царство на југу пре Душана, то је био Македонски, правије, «*словенски*» цар Самуило. Све омашке изречене Флоринским о

Да се заиста Силни Душан прогласио царем у Серезу, доказује његово писмо од 15 Окт. 1345 дужду Венеције.

У времену кад је Душан опседао Серез, крене се угарска војска прóтив венедичких земаља у Далмацији и град Книн падне у руке угарске. (1) Августа месеца побуни се противу Венеције Задар (2) и отпочне се рат. Нови цар православног света, Душан, предвиђао је, да ће доћи ред, кад ће се и он сукобити с Угрима, а у исто доба одушевљен мишљу за освојењем Цариграда сазнавао је, да ће му требати Венеција, као супарница галатских Ђенуезаца. Њему никако није ишло у рачун, да ојача Угарска новим освојењима и да опкољава његове земље, па му је у истини требала Венеција како у Приморју и на западу. тако и на истоку, а да не говоримо о оним многим војним потребама, које је он набављао из Венеције. Венецији добро је дошао сваки савезник противу Угарске, а Душаново пријатељство могло јој помоћи у тој борби, јер је Душан имао велики утицај на све српске династе Приморја. Кад се он проглашавао царем у Серезу, Венеција је била у неприлици. Моћни цар нађе, да је најбоља прилика, да јој објави своје успехе и да је задобије за себе на случају потребе рата било на истоку, било на западу. Да пише у Венецију дао му прилику дужд Дандуло, од кога је (Душан) примио писмо 6 Октомбра (3) ов.

Душану, потекле су из неправилног схваћања завојевача српских племена на југу — татара, који се називали Узи т. ј. Блгари.

(1) Ljub. Mon. II. 269.

(2) Ib. 256.

(3) J. Шафарик, Acta archivi Venetii. Beog. 1860. pag. 45: 6 die mensis Octumbris. affinitatis vestrae magnificae litteras reci-

1345 г. где овај тражи да Душан потврди угово[р] између Венеције и краљевога града Котора. У своме одговору, Душан (dei gratia Serviae, Diocliae, Chilm[i]niae, Zentae, Albaniae et maritimae regionis rex, ne[c] non Bulgariae imperii partis non modicae particeps et fere totius imperii Romaniae dominus;

Magnifico et potenti viro, domino Andreae Dandulo, cadem gratia illustri duci Venetiarum et cet. affini carissimo, saluti et felicibus successibus mutuo condaudere) (1) изјављује дужду венедичком, да ће поновити уговор између Венеције и свога града Котора, према пристанку Которана на две или више година. Он ће послати у Котор сходну наредбу, где ће трговачки интереси венедички бити обезбеђени не само у Котору, него у свима деловима његове царевине. (2) Своје писмо завршује Душан жаљењем што се побунио Задар противу Венеције и вели: «То је нас не мало ожалостило (de quo doluimus non modicum) и чудимо се, да ваша узвишеност није нас о томе известила; јер ми, знате, желимо вама славе и моћи као и себи, што је разумљиво, јер смо ми један од ваших (et merito, quin unus véstrum). Па, ако би било корисно, да ми пошљемо део наше војске или велику војску (aut in copiam), јавите нам вашим писмом, јер ћете наћи наше величанство најрасположеније да вам буде на услузи»... (quum revera invenietis majestatem nostram ad vestri beneplacitum fortissime promptiorem). Са царским писмом

pimus .....О овоме писму не спомињн ништа Флорински, (II. 1[0]2 те изгледа, да се Душан намеће Дужду.

(1) Id. 44, 45,

(2) Id. и Ljub. Mon. II. 278.... sed ubique locorum nostre regie majestatis...

послао је дужду писмо кнез (comes) и царев коморник (camerarius) Никола Бућа. ([1]) Садржина је писма истоветна са царевим само што кнез Бућа употребљава много јаче изразе, где се говори о расположењу царевом, да је готов учинити све ради благостања Венеције наводећи, како ће извршити цар потврду уговора, без да се што о томе даље пише, и да је воља узвишенога његовога краља (domini mei regis) да помогне дужду, и да је готов ставити на расположење республици спреман и одлично наоружан пук војске од 500 људи (theothonice iam armatos) до свршетка ратовања на свој трошак и на свој ризик не тражећи за то никакве накнаде. У овим сношајима с Венецијом морали су чинити цару Душану велике услуге Дубровчани и преко њих су ишле све набавке за војску. С тога цар под Серезом најљубазније предусретне њине посланике и саслуша њину тужбу противу Дабижива свога „слуге“, како је учинио трьгь на Требињу и узима «од товара динар» кто греде у Дубровник и из Дубровника, и од «добитка», који иде у Дубровник говорећи: И пређе је онде узимана онаѕи царина. Посланици рекоше: није онде узимана од века — од како је свѣть сталь. Краљ изнађе да заиста није узимана онде никада царина, па реши: да буде како је пре било т. ј. да се ту царина не узима ни од Дубровчанина, ни од Србина, ни од влаха и ни од кога. Тако да се управљају и други властелини, који ће ту стајати после Дабижива. Тко ли преступи, да се казни са хиљаду

([1]) Ib. Шаф. 44. Ljub. ib. 279.

перпера.(¹) За овакво добро, — одмах су Дубровчани одблагодарили цару идућег месеца Новембра, кад је република венедичка била тако успела у Задру, да јој није била потребна Душанова помоћ.(²) У своме одговору цару Душану (20 Нов. 1345 (³) г. венедички сенат у најлепшим изразима благодари му за расположење према републици, са захвалом прима потврду уговора на две године с градом Котором и с највећом усрдношћу дозвољава, да српски пуномоћник извезе из Венеције оружија за 300(⁴) ратника. Што се тиче нуђене помоћи, како им за онда није била потребна, али ако би затребала, неће пропустити а да се необрати своме «најсјајнијем и узвишеном другу и њином најмилијем суседу»(⁵) за понуђену помоћ. Међу тим преокрене се стање ствари на горе.(⁶) Венедички сенат забринут напредовањем бунтовника (7 Јан.) заповеди војводама копна, да ништа не пре-

(¹) Mikl. Mon. Ser. 117 и 118. Писано под **Сєромь** 1345 г. Окт. 26.

(²) Ib. Шаф. 50, 51 и 52.

(³) Ib. у Љубића Mon. II. 286 и 287. — Одговор pag. 289.

(⁴) ..Arma ....in litteris dicti domini regis sunt haec: 1. trecentae curaciae. 2) trecenti schencheli; 3) trecenta colaria; 4) trecentae barbate 5) et trecenti clipei. Et facta fuit cedula officialibus tabulae, quod facerent bulletam Sr. Matheo de Grado de Ragusio pro dicto domino rege extrahendi dicta arma solvendo datium consvetum. Шафар. Ib. 52.

(⁵ ...Ad serenissimum et excelentem amicum et affinem nostum charissimum....

(⁶) Вид. У истом тому II Љубића. Још *Смирнова:* Отношенія Венеціи къ городскимъ общинамъ Далмаціи съ XII до половины XIV в. Флор. II. 163 и 164. Напразно мисли Флорински да одговор Душану Новембра није био искрен. На против баш то, што га још називљу *краљем* (rex) тврди, да им је био искрен говор. После предлога да освaја Цариград, са сним је друга ствар.

лузимљу противу книнскога града по предлогу Младенову, да не би увредили краља угарског и његовог васала босанскога ([1]) бана, а 19 Јан. заповеди кнезовима и општинама дубровачкој, трогирској, спљетској, шибеничкој и пагској да пошљу трећу смену војске под Задар. ([2]) Цар Душан предузме, да се користи оваквим стешњеним стањем ствари венедичке республике, и да је придобије за савезника, те да доврши освојење византијске империје са Цариградом, па пошље посланство у Венецију. Оно приспе у Венецију Фебруара 1346. Оно је дало на знање республици: о крунисању Душана царском круном ромејске империје (de coronatione sua in imperio contstantinopolitano) и поднело предлог Душанов о савезу с Венецијом за освојење империје цариградске (pro aquisitione imperii Constantinopolis). Заједно с овим Душан нуди республици посредништво измирења са Задром. ([3]) Како се види, Цар је Душан предлагао две веома крупне ствари: 1) Да се умеша у домаће венедичке послове и да задобије утицај на унутрашњи ток ствари у республици, а 2), да му республика помогне, не само да рашири своју империју, него да седне на престо Константина Великог. Нема сумње, да су Венедичани одмах схватили огроман значај оба предлога. Они без опасности за интересе республике несу могли примити ни један, ни други царев предлог, а у исто доба позивали су и трећу смену својих војника, али је то све било мало, зато и прибегну лукавству т. ј. несмејући примити помоћ из руку царевих, они 22 Фебруара издаду налог свима

([1]) Ib. Шаф. 52.

([2]) Ib. 53.

([3]) Ljub. Mon. II. 324. Флор. II. 164. — Шаф. Ib. 56. 57.

својим званичницима Приморја, да не чине никакве неприлике Душановим васалима — кнежевима Курјаковићима[1] (de Curiachis) а тако исто ни осталим кнежевима Славеније, него да раде на томе, да их придобију за републику и да с њима вежу савез (pro nobis, si dicti comites possent uniri nobiscum), [2] а у исто доба усвоје, да испитају словенске предлоге, које су им поднели посланици „српскога краља" (regis Serviae). Овакво решење јасно показује сву важност и значај предлога Душанових. Сенат их узео у претрес 22 Фебр. а тек 3. Марта издаје своју одлуку, што показује да се то питање претресало дуго и свестрано. На изјаву крунисања на престо империје константинопољске, сенат изјављује највећу радост желећи, да му се још више умножи моћ, [3] а вазда су наклоњени на таква дела, која иду на славу и корист његовог царског величанства.

Друго, што се тиче савеза (unionis), који Душан жели учинити с њима за освојење империје цариградске, они су душевно вазда с њиме уједињени у свему што се односи на расположење и узвишење његовог величанства, али не могу ући у тај савез због тога а), што сада ратују са Задром, а имају много других послова и неприлика б), што постоје између њих и цариградске империје уговори и заклетве, које нарушити било би преступлење пред Богом и људима

[1] Mikl. Mon. Ser. pag. 104: **кнезь Грьгурь Курьковићь** (de Curiachis).

[2] Ib. Шафар. pag. 56.

[3] Шаф. Ib. 57. Et ideo regratiamur suae majestati, de eo quod nobis nota facit eius gaudia et honores, quae grata multipliciter sunt animis nostris, quia suplicamus altissimo, quod honores et excellenciam suam conservet et augeat maximum votum.

apud deum et mundum, ad factum dictae unionis intendere non possemus). Зато им је немогуће пристати на савез. Што се тиче предлога царевог о посредовању између републике и Задрана, сенат га не може усвојити с тога, што од тога не би било вајде, јер Задрани неће пристати ни на што без дозволе краља угарскога (...se ad hoc intendere non valere, absque expresso mandato domini regis Hungariae), па и зато, што би то било понижење за републику, јер Задрани су уобразили, да су Венедичани тражили то посредовање, а у ствари неће се република унижавати пред онима, који морају тражити од ње милости. (1) Из оваквог одговора јасно излази, да се

(1) Шаф. 58 и 59. — Ljub. Mon. II. 326 и 327. Флорински. II. 165 и 166. Флорински вели, да су стављена јасна питања, и одговори су „донекле правични." Околности републике биле су такве, да се Венедичани несу плашили, да ће за овакве одговоре навући на себе „негодоване Душана." Ко прочита — вели он — хронику „De obsidione Jadrensi" и остале документе у Ljub. II. мора признати, да је било веома тешко стање Венеције у 1346 години. ...„Бунтовницима су помагали Угри" и разни други кнежеви. „Республици сада дјејствително било не до предпријатија на востокѣ" По мњењу Флоринског: Венедичани се бојали да ступе у војнички савез с Душаном с тога, што несу хтели ни на који начин припомоћи његовом ојачању. У ствари, у истом акту, они му желе свако добро и успех, па према томе, држимо, да подобних мисли нема у венедичком акту. Тим пре нема те мисли у акту баш с тога, што су они мало доцније, исте године, закључили савез с босанским баном, тражили од њега помоћи и пристали да он буде посредник између њих и Задрана (Шаф. 59. — Ljub. II. 398), јер је бан босански био васал угарског краља, који је помагао бунтовницима, наравно преко свога васала. Задобивши угарског краља, тим самим су они спречили давање помоћи Задранима. Тако исто Венедичани привлаче на своју страну „*кнежеве Славеније*" т. ј. Душанове Курјаковиће, Младена и др. јер сви ови

Венеција поплашила таквог огромног предузећа превратa, јер је и сама била најконсервативнија — римска држава, па и с тога, што би морала много оштетити своје трговачке интересе и отворити нов рат с Ђенуесцима поред грађанског задарскога рата и свађе са угарским краљем. Она се тако исто плашила силног православног царства на Босфору, као што се данас плаши запад силног православног руског царства у Цариграду. Желећи му успеха, она је имала преча посла код куће, зато није могла допустити, да се он умеша у њене домаће ствари, нити је збг тих неприлика могла с њиме ступати у савез. Изгледи су Душанови били сјајни, јер је између Једрена и Цариграда пламтио међусобни рат, који је бацао у очајање како главне раднике, тако и сво становништво, које је у главноме страдало, па би му сваки добродашао, који би му донео мир, ред и тишину. Душан није хтео ићи у Цариград као краљ српски, него се хтео појавити пред становништвом

кнежеви и бани скупа, несу били опасни за републику, јер је она њих употребљавала као проста оруђа, с којима је могла поступати како је хтела не водећи рачуна хоће ли им се замерити или не. С Душаном су они живели у пријатељству, дозвољавали му извоз оружија, војске, коња и свега осталог; али ступити с њиме у савез, значило је, дићи противу себе цариградску империју и изгубити све повластице; значило је ступити у рат с Ђенуесцима. Поред овога, пустити «силног» цара да се умеша у њино Приморје, значило је, понизити се пред својима, а цару дати маха, да захвати читаво њино Приморје. Душан је врло добро знао шта је тражио, а Венеција је врло добро знала да то не може учинити, а да се не изложи највећим опасностима. Ипак су били пријатељи. Зато и мислимо, да је Душан заиста био обдарен «дальновидностію государственнаго человѣка.» Према овоме отпада она карактеристика својстава о Душану, а тако исто немамо разлога, да Душана рачунамо за «мечтателя.»

и бедемима цариградским као венчани законити император српски и ромејски. Овим спољашњим побудама, треба додати још много веће унутрашње побуде. Њега су признале за краља све „државе“ немањићске краљевине. Краљевину српску састављале су «српске земље» са многобројним династима — кнежевима, који су водили порекло од жупанијских династа и називали се «самодржавни властелини.» Интереси српских краљева — «самодржаца» дошли су у опреку са интересима «самодржавних» властелина, који су имали највећи утицај на ток државних послова и, пењањем на престо слепог Дечанскога на место законитог насљедника — краља Владислава, самодржавни су властелини ограничили краљевску власт. Збачењем Дечаског а закраљењем Душана, самодржавна властела изнудила је од њега обећање новога законика и потврду својих великих привилегија. Због ратовања није било времена за миран развитак. Устанак властеле с Хрељом, кад је Душан био принуђен тражити венедичко грађанство и склониште ако би га протерали из краљевине они, које је он казнио и њине феудалне замке оборио, доведе га у положај, да свесно сазна, како спољне прилике, тако и унутрашњи неред, лабавост и трошност државнога склопа; да увиди како патње и страдање народа од неограничене властеле, тако исто да увиди опасности, које прете круни, да је од насљедне учине изборном. Грађански рат у империји и бегство Кантакузена у Србију, увуче Душана и властелу у нове ратове, који се продуже до заузећа већине грчких земаља, у којима Душан наиђе на византијски ред ствари, и упозна се са важношћу и значењем императорске власти. Грчка је земља била у њего-

вим рукама. Више се није могло управљати на онај патриархални начин и без одређеног реда и закона, по српским обичајима, него се морала створити или усвојити система «државоправленија», где би били јасно изречени или усвојени појмови једнога читавог државног организма, на врху ког би био цар самодржац са династичким наслеђем.

Но цара је посвећавао патриарх, јер је краљевина имала само «*краља* и *архијепископа*.» Душан се прогласио царем у Серезу, али је то било светско проглашење, које без патриаршеског миропомазања, није имало своје светиње и свога светога нимбуса. Васиљенски су сабори наименовали били патриаршије. Никејски су патриарси дали Србима архијепископа, а Блгарима трновског патриарха. Српска-жичко-пећска архијепископија постала је у границама примејустинијанијске или охридске архијепископије, а са освојењем Охрида ова читава уђе у границе српске царевине. Још више, Душан освоји многе епископије и митрополије цариградске патријаршије, куда је спадала и Света Гора — тај средовечни православни идеал живљења. Осим Цариграда и његове околине све су дијецезе цариградске ушле у састав српскога царства. Императора Теодора солунскога венчао је на царство, у почетку XIII века, архијепископ охридски. Блгарске владаоце Асење венчавао је на царство патриарх трновски. У опште цареве су венчавали патриарси. Кантакузена је венчао патриарх јерусалимски Лазар. Разни дакле патриарси венчавали су разне цареве. Противу таквог поступања вазда је бивало отпора, али је победа остајала за венчаним владаоцима. На највећи отпор, противу оваквог поступања, наишао је Теодор солунски, који се про-

гласио грчким царем, па су устали противу тога како никејски император, тако и бивши цариградски, тада никејски патриарх. У тој борби подлегне солунски император Теодор. Поред политичке стране византијскога отпора, придружи се још и религиозна страна. По црквеним канонима, нико не може захтевати у туђој дијецези, да спомињу име и црквену главу друге дијецезе. Тако се успротиве грчке владике у освојеним земљама византијског патриархата, да спомињу име ненадлежног архијепископа пећског. У томе је био квасац борбе о надлежности или ненадлежности духовне власти и доцнијег одлучења. Цариградски патриарх није хтео венчати на царство Душана, па не би смео кад би и хтео пре, него ли би Душан освојио Цариград. Па ко ће венчати Душан на царсово? Одговор је био јасан у ономе времену: *Патриарх.* У Душановој краљевини био је архијепископ охридски; на столу српских архијепископа био је Јанићије; у Трнову је седио на архијерејској катедри патриарх. Али је Душан хтео, да га венча на царство и «сабор» грчке цркве, да постане ромејски император, и као такав, да склопом администрације укроти и ограничи «самодржавну» влаттелу уврстивши је у ред императорских чиновника са громким титулама деспота, кесара, севастократора и т. д. И тако због акта зацарење, Душан је морао најпре установити звање патриарха, који би са сабором грчког свештенства, архијепископом охридским, патриархом трновским и светогорцима извршио свечани обред зацарења. Како је цар овим актом постајао наследник Константина великог и цар православнога истока, на њега је прелазило старање о православију

и о свима православним црквама и манастирима.[1] као и старање о Светој Гори и Јерусалиму.

Ми имамо врло мало података о начину зацарења Душана.[2] Свечаној церемонији, по црквеним обредима у Скопљу, на Васкрс, 16 Апр. 1346 г. предходило је проглашење Душана царем у Серезу, што је извршено тиме, да се он обукао у царске хаљине, метуо круну на главу и на најсвечанији начин проглашено име новога цара. Одмах после овога почео се потписивати царем.

У једној повељи, месеца Октомбра 1345 г.називље се краљ Србије и Романије.[3] У другој, Јануара 1346 г. потписује се: цар и самодржац Србије и Романије.[4] Значи да се он прогласио царем у

(1) Флорински II. стр. 110: „Тута је била ствар не у томе, да ослободи српски народ од врховног аукторитета цариградскога императора ... него је Душан хтео да сазда ново царство на место Византије, но не српско, већ *српско-грчко*." Са овим изводом не можемо се потпуно сложити зато, што се Душан потписује император **срьблемь** и Ромејом т. ј. император Срба и Ромеја. Сагдашавамо се да је хтео да ослободи православни српски народ од аукторитета цариградског императора, али је у исто време хтео ослободити и и српску цркву испод врховног аукторитета царигридског патриарха. На кратко: Душан је основао империју на место византиске империје и патриаршију на место византијске патриаршије са читавим склопом царства: као Константин да буде цар православнога истока; али то није царство грчко, него му је главни назив: *српско*. Тако је то и народ спевао у песмама.

(2) Новаковић. Законик Стафана Душана цара српског. 1870. XXIII—XXVI.

(3) ***К. N. Σαδα, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη.*** 1872. I. 239: ***κράλης καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ρομανίας.*** — Флор. II. 111.

(4) Афон. ак. и фотогр. снимки съ нихъ въ собр. П. М. Севастьянова стр. 96.: ***„Βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτορ Σερβίας καὶ Ῥωμανίας."***

времену између Октомбра и Јануара. Од проглашења императором, па до свечаног венчања на царсто у Скопљу, прошло је полак године. Читаво то време он је провео у новодобивеним земљама, јављајући се свуда међу народом и свештенством као православни император читавог православног света. У **„грьчьскымь“** земљама, потврђивао је грчке повеље пре њега бивших царева на грчком језику, а Србима и у српским земљама, издавао је повеље на српском језику. (¹) Потврдио је *пређашње* привилегије *градовима* и *повеље* разних појединих лица или повеље манастирске. Ми знамо из Кантакузена, да је Душану предала Серез српска партија, тако исто Верију и друге градове. Зато мислимо, да је Душан испостављао нове старешине по градовима од оних лица, која су била најзаслужнија. Тако је у Серезу постављен кефалиом М. Аврамбек. (²) Још се налази у

(¹) Гласн. Срп. Уч. Др. XXVI и XXXII. То су документи Меникејског манастира. Оригинали су пропали, а очуване су *свакојаке* копије грка Георгија Иоанида од 1856 г. вид. Rad. V. 151.

(²) Гласн. XXXII. 284, год. 1346. Флор. 112 вели. „Сва звања градских и обласних старешина дата су знатним *Грцима*, вероватно онима, који су се у истим дужностима затекли.“ Напротив, како су грчке партије: старијег и млађег Андроника, Кантакузена, Ане и Апокавка биле тако узмутиле стање ствари, да су се узајамно рушиле и збацивале чиновнике, па како су на пр. у Серезу противници Срба били партаисте Кантакузенове, нема сумње, да Душан није ни једнога од њих задржао. Још ћу ово напоменути, да је онда био много *већи број* српског или словенског становништва у Тракији, Маћедонији, Тесалији и Грчкој, него ли што је то данас на пр. Из Порфирогенита знамо, да се Срби населили у теми солунској: из Кантакузена знамо, да су Срби у његово време још били у целини у Србици и околинама; тако исто Кантакузен поставља Момчила с тога, што становништво говори словенским језиком; Хреља Србин има своју државу у којој живе Срби и т. д. Што је

споменицма неколико имена знатних грчких породица на пр. Мануило ([1]) Ливерије војвода Волерона, Сереза и Струме; Андроник Кантакузен велики хартуларије и кефалија Волера, Мојсинопоља, Сереза и Струме; а после њега спомиње се начелник Сереза Димитрије ([2]) Анђел Метохита, рођак Душанов по маћехи Марији; у Серезу и области Попољу спомиње се велики чауш (*τσαυός*) Алексије Цамплакон ([3]) и Теодор Палеолог кефалија Христопоља. ([4]) Душан је подједнако гледао на Србе и *Ромеје*. Њему су били потребни званичници у освојеним земљама, па је и употребљавао знатне и спремне грке за вршење разних дужности. Како је Душан затекао у освојеним областима уређене судове и лица способна за судије, који ће изрицати суд и правду по канону (закону), он је и задржао установу *«суда римских васиљенских судова.»* ([5]) Због немања способних лица, да изричу суд по римским законима, задржао је затечене и спремне судије били они порекла грчког или не. Они су судили извесне спорове, прибирали приходе и управљали појединим областима. У споменицима очувана су имена ових «доместика»: Макрин, ([6]) Јован

наведено, кроз 10 година царовања Душановог, неколико грчких имена, а у ствари, можда су они били Словени, ми не можемо из тога чинити никакве закључке. Наравно да је било и Грка привръженика краљевих, којима је поверавао дужности.

([1]) Глас. XXXII. 286.

([2]) Ib. 280—282.

([3]) Ib. 288—290.

([4]) Гласн. XXVI. 32.

([5]) Zachariae: Geschichte des grich. röm. Rechts. 2 — e Auflage. Berlin. 1877. 259—363.

([6]) Гласн. XXVI 31. № 4. Гласн. XXXII. № 35. Афон. акт. 88—90. Пресудио спор манастира Есфигмена и Рентињана.

Торханиота, [1] Алексије [2] Раул. Сереcки кефалија Андроник Кантакузен прошао је звања: Хартуларија, протовестијарија и протоспатарија. [3] Спомиње се велики хартуларије Јован Ватаци. [4] Спомињу се племићи: Маргарит, Трулин, [5] Фокопуло и Синадин царев сродник. Душан је свима потврдио њина права и повластице и у исто доба усвојио ред «чиноначалија» византијски. Земље бољара Маргарита ослобођава од свију дација. [6] Тако исто земље бољара Форкопула с тим, да на његове земље не сме нико нападати, нити се смеју утицати месне власти т. ј. чини га феудалом са правом суђења својим поданицима. [7] Што је Душан одузео земље од њеких архонда неправично прихваћене од манастира, он им ипак за њине заслуге чини милост и даје у накнаду друге земље. [8] Наравно, потврћујући повеље грчких ца-

(1) Гласн. XXVI. 34.

(2) Ib. 38.

(3) Ib. 36. Гласн. XXXII 280, 287.

(4) Гласн. XXVI. 32.

(5) Гласн. XXVI. 32. Гласн. XXXII. 283. 284. О Синадину: Афон. акт. 83. Ова имена наводи Флорин. (II. 114 и 115) да докаже своју мисао, да Душан није био само *српски* цар. У ствари, ова имена доказују, да је Душан био православни цар, да није гонио Грке, (ако су ово били Грци) и да није гонио никога које био са заслугама. То је био најбољи пут за његову мисао, да створи ново царство са патриархом, које би заменило старо византијско царство.

(6) Гласн. XXXII. 238.

(7) Грч. сп. № 20: *ἀρχόντων καὶ ἀρχοντοπούλων τῆς βασιλείας μου*. Гласн. XXXII. 283.

(8) Гласн. XXVI — 32—37; Гласн. XXXII — 292; Грчк. Спис. № 8. 25.

рева, потврђује их грчким језиком, што доказује, да он није гледао на лица, но на саму ствар, јер је био цар Срба и Ромеја.

Из наведених факата излази, да је Душан придобио на своју страну византијску властелу, усвојио грчко законодавство, које је било преведено и на српски језик и по коме се судило и у српским земљама. Оно је познато под именом «закон градски.»(¹) Писаним повељама на грчком језику, Душан је показао, да је сада српски цар оно, што је пре њега био византијски, прави и православни цар. Овим је придобио на своју страну грчку властелу.

Тако исто њему је ишло у рачун, да придобије на своју страну и грчко становништво; али се ова ствар разликује од питања властелског. Ту су дошли у питање црквени канони. Сви митрополити и епископи цариградске патриаршијске дијецезе, постављени грчким патриархом, њему су и дали заклетву. Душан је заузео области дијецезе патриаршијске, и грчке владике морале су признати власт архијепископа пећског, који још није био патриархом, што наравно, у овим ратним временима не би цариградски патриарси ни признали, Душана за цара, не због канона, него због политике. Цариградски је патриарх признао трновског архијепископа за патриарха(²) (1235 г.; он је признао и српску архијепископију још пре овога времена. Православна црква тим се и разликује од римске, што је њој глава христос, па с политичким развитком све државе добијају само-

(¹) Гласн. Срп. Уч. др. друго оделење. Књига VIII. Крмчија Морачка, Дучић. Стр. 29—134.

(²) Обновленіе болгарскаго патріаршества при царѣ Іоаннѣ Асенѣ II въ 1335 году. В. Васильевскій,

сталне националне цркве. Српска црква развила се у границама архијепископије примејустинианијске или охридске, и цариградски патриарси несу противу тога улагали протеста, нити су се дуго премишљали признати и архијепископију пећску. Поред овога, маса народа у заузетим земљама, поглавито је била словенска. Још треба додати, да је, како у грађанском животу византијске империје, тако и у цркви владао неред и анархија. ([1]) Кад се све ово узме на ум из-

([1]) У чему је била та анархија? Год. 1341. Јун. 11 држан је у Цариграду «сабор», који је осудио лажно учење Варлаамово. Овај Варлаам дошао је из Рима. Живећи на истоку, упозна се у Солуну с неким калуђером из Свете Горе, који му објави: да треба седети у мрачној соби, опупрети браду у груди, гледати у срце или у пупак, читати молитву и сваки који тако ради угледаће небесну светлост и осетиће неисказану радост. Варлаам то једва дочека и окриви грчке калуђере, да су јеретици јевтихијанци и омфалопсихи (чија је душа у пупку). Игуман есфимгенског манастира у Св. Гори, Глигорије Палама, устане у одбрану калуђерског реда наводећи, да су апостоли на Тавору видели «божију нестворену светлост.» Варлаам устане противу Паламе говорећи, да нема ништа нестворено осим Бога. Он оде у Цариград и оптужи калуђерски ред у «двојебожију», код патриарха. Патриарх позове Паламу. Варлаам призна да Палама добро говори. Сабор утврди правилно учење о «нествореној таворској светлости» како су учили калуђери атонски. Варлаам оде на запад и папа га постави бискупом у Хијераси.

Мало доцније понови исте оптужбе противу светогораца Григорије Акиндин (ученик Варлаамов) Патриарх искупи сабор исте године Августа месеца, и он осуди Акиндина. Октомбра пак месеца завади се патриарх Јован с Кантакузеном и плане грађански рат. Кантакузен се 8 Октомбра прогласио царем у Дидимотици. Патриарх Јован подозревајући, да Кантакузен хоће њега да збаци, а да постави за патриарха Паламу, дозове овога у Цариград 1343 год. и баци у тавницу окривљујући га, да брани «двојебожије» и да је присталица узурпатора Кантакузена. Сам пак патриарх прими у заштиту Акиндина. Ове 1344 г. дође у Цариград антиохијски па-

лази, да је Душан придобио на своју страну грчки ред калуђерски, нарочито светогорце и митрополите у освојеним земљама и градовима. Зато он и поступа према свештенству грчком као истинити православни цар. За доказ тога доста је навести неколико фа-

тријарх Игњатије, па на писмено оптужи Паламу. Услед чега буде сазван сабор, који осуди Паламу и баци у заточење. — У овом времену живио је у Цариграду још од 1341 г. патриарх јерусалимски Лазар, прогнан својим супарником Герасимом, који је противуканонски постао јерусалимски патриарх и оклеветао патриарха Лазара у Цариграду. С тога Лазара несу у Цариграду поштовали. Овај, дакле, Лазар екс-патриарх 1246 г. 21 Маја, у Адрианопољу венча Кантакузена за цара.

Фебр. 2. године 1347 чланови грчког синода у Цариграду осуде патриарха Јована као јеретика и браниоца Акиндинова и свргну. Кантакузен уђе у Цариград и захте да постане патриархом Палама, али устану сви противу тога и за патриарха изберу Исидора монемвасијског 10 Маја. Исидор 13 Маја по трећи пут венча Кантакузена за императора. Паламу поставе за митрополита солунског; али га Солуњани као присталицу Кантакузенова не приме, он се пресели на острово Лемнос. — Фебруара, 1350 г. умре Исидор, а на његово место за патриарха буде изабран Калист (10 Јуни калуђер светогорац из манастира Ивера. Како су на њега многи мрзили, окриве га, да је једномишљеник Паламин. Услед овога оправда нови сабор Јуна 1351 и њега и Паламу, а Григору историка, који је нападао како на црквену власт, тако и на светску, затвори у тавницу.

Душан се прогласио царем 1346 г. Тек по смрти првог српског патриарха Јанићија (3. Септ. 1349 г.) протера грчке владике: филипског, меленичког, христопољског и т. д. а на њино место постави српске владике. Из овога се види, да су грчке владике биле при венчању Душана на царство. (Вид. Лѣтопись церковныхъ Событіи. Арх. Арсенія. С. Петербургъ. 1880 г. стр. 501—509. Према оваквом току догађаја није било, нити је могло бити никаквог питања о грчком свештенству у српској држави. То се питање развило тек по ступању на пећски патриаршии престо Саве патриарха I. т. ј. тек 1350 год.

ната. Близу Сереза у менихејској пустињи постоји манастир св. Јована Предтече. За владе старијег Андроника, тај манастир подигне из развалина митрополит зихниски *Иоаким*, даде му један манастир у

Због свега овога не можемо примити мњење г. Флоринског II. 116.), да је Душан у години 1346 имао ма какве тегобе од стране грчких владика. Тако исто не могу имати моста ни ове речи: „Епископскія и священическія мѣста не только въ греческой половинѣ Македоніи, но и славянской, а частью и въ собственно сербскихъ земляхъ, какъ извѣстно(?) занимали катедре по преимуществу Греки.“ Да су словенска племена Маћедоније хтела трпити Грке, не би се код њих појавили словенски апостоли, нити би се јавила потреба стварати охридску архијепископију. До Св. Савве, у Србији су бивали владикама Грци; од св. Савве није било ни једнога Грка, јер је за епископе он наименовао своје ученике — Србе. Верна је пак изрека: «Провозглашеніе царемъ, може добити право на законост и опште признање само у таквом случају ако је освећено аукторитетом више духовне власти.» Тако је постао императором Теодор солунски, пошто га венчао на царство архијепископ охридски — Димитрије Хоматенски. Бугарског цара Асења II венчао је на царство патриарх трновски. Требало је и Душана да венча *патриарх српски* или архијепископ охридски или патриарх трновски. Срби су имали *самосталну и независну* архијепископију, а никако зависну, како вели Флорински: «Сербскіи архіепископъ зависѣвшіи отъ константинопольскаго патриарха, не могъ бытъ тою высшею властью.» Ово је погрешно. Од св. Саве српска је архијепископија била независна. Није «соборь сербскихъ епископовъ морао најпре установљавати полную независность сербской церкви», него је «ссбор» српских епископа са патриархом трновским и архијепископом охридским «*узвисио српску независну архијепископију на патриаршију*, а *српске епископије на митрополије*. И заиста је Душан хтео да грчко свештенство и Атонци признаду *српског* архијепископа — патриархом, а српски патриарх да венча Душана за цара «Срба и Ромеја.» Тако је ствар текла. Питање о законитости или незаконитости Душановог ступања и венчања на царство, подстакао је император Кантакузен «желавшій — правично вели архим. Арсеније — (стр. 508) чѣмъ

Серезу, потчини оба власти једног игумана, без да зависи од месног архијереја, већ само да зависи од цариградског патриарха. Ктиторима овога манастира рачунали се оба цара Андроника и баба Душанова.

нибудь отмстить Сербамъ», и угађајући Кантакузену «Калистъ изрекъ отлученіе на сербскаго царја, патріарха и **сербское** духовенство, и не позволялъ священникамъ сербскаго посвященія служить въ своемъ округѣ» т. ј. у пределима цариградске дијецезе. Вид. Срећковића расправу: краљ Вукашин убио цара Уроша стр. 30, 31, 32, 33 и 34. Ту је писмо Калистово којим он подмеће Душану «**єдиномисліє** са западном црквом» и да је прогнао грчке владике 1350 г. Из одговора српског (иста књ. стр. 33 у 34) види се, да је то била клевета: «**Оклеветаше** тај(но) **искренаго своєго**. Изгнао Грчке —владике што су имали: «**грьдо око и несито срдьце.**» Цар је поставио патриарха «**от нашего ѩзыка и племена и єпископе,** и утврдио православије.»

Ову грчку клевету, прихватили су по смрти Душана његови противници и частољупци, да се докопају царског престола а по несрећи, зле последипе грађанског рата, нађу одзива у народу да је божем српско царство пропало због Калистове апатема. Супарници и убиоци цара Уроша, Мрњачевићи, *први* су прихватили ту мисао, да је Душан зло урадио, што је прогласио *царство и патриаршију*, како се види из писма Угљешина, којим као издајник српске земље одцепљује се од пећске патриаршије, која је осудила и проклела отмичаре царског престола и убијце Урошеве, и потчињава своју државу цариградском патрнарху, па у писму за Душана вели: «назвао се самодржац Србије и Грчке, узвишеношћу достојанства и великошћу моћи узнео се срцем, па је не само туђе градове грабљивим очима гледао и неправедан мач против невиних потрзао, и у њима рођене грке — људе слободе и устава подлишио, већ и до божанских дела неправду раширијо и до прастарих наредаба (т. ј. границе дијецеза), шта више и границе отаца гадно преступио и раширивати почео». (Вид. Archiv za Jugoslov. povjest. IV. 301.) Ово окривљивање наличи на новије наше уставобранитеље, који не признају власт свога књаза око чега се толика српска крв пролила, него кажу, да је «српски dominus directus у Цариграду. Присталице и улизице разоритеља царства

краљица Симонида, која је ту, као калуђерица сарањена. Истој су цркви давали дарове Теодор Метохита, а Кантакузен водио бригу и надзор.([1]) После Свете Горе, овај манастир био је главно место за богомољу. Како је Душан освојио Серез, он постане на место византијских царева — ктитор овога манастира. Год. 1345 даде манастиру повељу,([2]) којом потврди

пишу: **«възвышаеть се срьдьцем, и прародительскү власть краљевства оставивь, царскыи сань въжделѣвь вѣньча се на царьство и по семь оставлѣеть еже оть прародителѣ и св. Савы** предано архијепискспство од патриарха цариградског, а поставља **посиликемь** патриархом Јаникија.» Прогнао цариградске митрополите. **иже подь областию тога градѣхъ,** од чега бива беда и злоба не мала. Патриарх цариградски Калист отлучава цара с патриархом и *његове* архијереје. Цар тражио разрешење, али није могао добити *сана ради и градова.* Т. ј. тражили од њега да се одрече царске титуле и поврати градове. Дакле чисто политички разлог, а наш писац вели, „*његове*" архијереје као да је грк а не србин. Цар умре. Њега насљеди цар Урош. Велику беду и напаст прими од својих властела и мало лѣта царствова и **ть оть жизни сеи прѣстави се, ниуесо же о прѣдьреуеииѣи ѕьловѣ сьтворь.**

Нѣгово же царьство подѣлише: Један део узе кнез Лазар, а други краљ Вукашин — убнкац урошев.

Царь Стефань вѣньча се на царство и патриарха себѣ изьбра срьблемь не по ѕаконоү ни са благословом цариградског патриарха **ѣкоже подобаеть**; но поиска благослов **беѕуиньно** од патриарха трновског и архијепископа охридског **и сь сьборомь срьбскыимь,** зацари се и постави патриарха **ѣкоже неподобаеть.** (Дан. 380 и 381). Ето тако говори грчки васпитаник и човек, који је одгајен на грчким књигама. У исто доба сведочи и он као и грачанички Јевтимије, да је Душан створио српско царство и српску патриаршију, која би заменила цариградски патриархат и цариградско *православно*, али не — *грчко* царство.

([1]) Флорин. II. 117.

([2]) *Σαθας, χρυσόβουλλοι λογοι. Μεσαιωνικὴ βίβλιοθήκη.* I. 211—242. Флор. II. 117.

повеље свију пређашњих византијских царева. Он не само да ослобођава манастирске земље и имања од свију дација државних и општинских данака и поданака, а то је више него ли су му давали пређашњи цареви, него му још приложио: добро *Ласкара* у селу Ленчини са зевгариатом, који је припадао Кантакузену; три млина, парике села Мељчинићска, куће и земље у разним местима, које су биле Ласкареве; шуме (*παλαιοχωρία*): Протокорицу, Велидол (*βελιδόλου*) са два млина, Коњуге на р. Панакији са парисима, млиновима, и четири авлије (*αὐλάκια*) у Переполњани (*εἰς τὴν Πέραπολέαναν*). Овим је постао ктитор тога манастира.

Још је дао нове прилоге истоме манастиру.[1] Кад је давао прилоге зихниском манастиру започео је зидати задужбину више Призрена цркву св. Архангела Михаила и Гаврила. Својим прилозима он не разликује себе од пређашњих православних царева — ктитора, него се ставља на њино место као православни цар, који прилаже зихниском манастиру прилоге онако исто, као и св. Архангелу у Призрену[2], а тиме доказује, да су од **нашего ны ѩзыка и пле-**

(1) Гласн. XXVI. 29. 31, 32, 33 и 34. Гласн. XXXII. 284 до 286. 289—295.

Флор. II. 118.... Хтео је показати грчком свештенству, да он свесно прима титулу «цар Ромејаца»....

(2) *Дучић*, Старин. Хил. стр. 60: **И вь то лѣто начеть зьдати манастырь архангела Михаила вь Призрѣнѣ градѣ.** Рат. Шаф. 61. **»Сьтвори и црькось прѣславноу светыимь архистратигомь оу Бистрици, выше Призрена, еиже тьчно подь сльнцемь не мню быти нигдеже. Добротою же и хоудожьствомь прѣвьсходить деканскую црьковь, кромѣ мрамора, и величьствомь лоучша деканскаа. Тѣмь же и глаголють жителие страни тое, ако призрѣнскѣ црькве подобнааго се необрѣтаеть се нигде же.**

мена" место Грка, постали од Срба, васељенски цар и патриарх. (1)

Са заузећем Сереза Маћедонија није више припадала Византији, него је припала Србији и потпала

(1) Вид. одговор грачаничког проте. — Повеље менихијскога манастира в. Гласник XXVI. 32. 34, 42 и 43. Гласн. XXXII 289. 294. У Сатаса № 6, 7, 12, 13, 23, 28. Флорински (стр. 119) са свим правично вели, да су повеље овога манастира сумњиве зато 1), Душан не може називати своју кћер *κραλαίνα* или *Ρηγαίνα Σερβίας*, јер овакве титуле припадају краљевој супрузи а не кћери. Дакле, повеље под № 12 и 13 несу Душанове. 2), Од осталих, она под № 7 јесте Душанова, и може бити и она под № 23, а остале под № 6 и 28 несу Душанове. 3), Па и она под № 7 има у себи невероности, јер се у њој спомињу лица, која су живела на 50 година пре Душана. Све што је у њима од истине, то је то, да су калуђери манастира св. Јов Предтече молили Душана, да им потврди повеље пређашњих царева, и он је то учинио и од себе дао прилоге, те постао ктитор манастира. Где се спомиње „краљина" кћер царева, то је српска краљица Симонида, а именовани цар, то је Андроник старији.

Флорински (II. 120) мисли, да Душан, и ако је иначе, као његови предци био богомољац и градио задужбине, ипак је прилогом Крститељу хтео поласкати грчком (?) становништву, па је и владици показао велику пажњу. То изводи из тога, што је поставио 1348 г. сереског митрополита Јакова игуманом своје задужбине у Призрену (Гласн. XV. 276) а 1353 г. опет је сереском митрополиту Јакову цар дао на живот цркву св. Николе на р. Пшињи под „Козлом", са земљом и људма, са виноградима, млинима, купљеницама, шумама и другим правинама: „**да моу юсть ондѣꙁи прибѣжище и покоище или моу се слоучи немощь или кое прѣселение вольно, а или ноуждьно, да си има оноуꙁи келию до своюга живота никымь неотьюмлюмо**" (Гласн. XXIV. 241—248). У »Афон. акты« (стр. 87) од год. 1359 има на грчком језику повеља овога сереског митрополита Јакова потписана *словенским* словима, што јасно тврди, да је он пореклом био *Србин*. Ово је већ очити доказ, да се Душан није удварао грчкоме свештенству, и да је *одмах* почео стављати Србе — владике, јер је у сереској епархији било

под власт цара «српског и грчког» Душана, па је под његову власт потпало и Халкидско полострово заједно са Светом Гором, чија се имања налазила по разним местима Доње Србије. Таким је начином вр-

српско становништво. Како у овој повељи има доста факата за карактеристику економнога стања половине XIV в. ми ћемо да наведемо сва та факта:

У повељи се најпре каже, да овај поклон даје цар с подружијем августијом Јеленом и сином Урошем и то цркву св. Николе на Пшињи, коју је сазидао његов прародитељ краљ Урош, па у доцнијем времену порушена и **властели насилиюмь, или истые решни помѣропьшень**. Царица **Юлена** прими се да буде »**втори хтитор**« оправи храм и даде га **мольбеникоу царства ми** серескоме митрополиту Јакову, да га има «**до своюга живота**«, а после да припадне Архангелу у Призрену. Пошто су описане границе вели се: **И кьди има соудь** сересни митр. Јаков, с царом **за сиюзи землю и за люди тьдизи землю сиюзи сведоци присвѣдоковаше црькви како юсть была и оу краля црьква.**« Даље се ређају црквени људи и вели се: „И кад пленише Турци Анатолију, тада и дођоше слободни **люди из Грькь** на црквену земљу за време краља. Рећа њихна имена, међу којима има име *Муртат*. Овој цркви припадао је Брус, где се у граничењу вели: до **Бальшине** њиве. За овим долази наређење: Земљу цркве св. Николе **никто по силѣ да ю не тежїи, тькмо комоу ю даю митрополит изь десетька; разкѣ парикь що се обрѣта да си своюе баштине тѣже безь десетька, а що имоу тежати** (обделавати) земљу црквену **лихо своюе баштине, да даю и парици оть тогази црькви десетакь.**

«**И Власи, кои оугоне зимѣ добитькь на землю на црковну оу зимище, да даю црькви тракьниноу по закону**:

«**И Срьблю також de.**

«И нико на црквеној земљи да не постави млина **безь хотѣния** митрополитова, разма коме даде митрополит **мѣсто да си учини млинь**, а да од њега даје цркви *половину*;

»**И Жоупьсцїи людию**, који имају винограде на црквеној земљи, да по закону од њих дају цркви св. Николе **доходькь**, како дају у Скопљу од винограда; а нико на црквеној земљи безволье митрополитове да „**не тръби лаза** на *црквеној земљи*.

ховна заштита над манастирима прешла на новога српског и ромејског цара Душана, који не само да је потврдио пређашње повеље, него је још дао и нове прилоге, [1] као фактички господар и цар Атона,

нити да садп виноград.» У ово село нико туђега човека да силом **не посадіи.**

«Кто преступи ове наредбе да плати цару 100 перпера и цркви 100. *Црквени људи* да дају цркви **коуќа** (свака кућа): **двѣ вѣдра ҁвоньчата,** који су **четири оу чабрь** св. Николе; Од трмака да дава *десето* и да работају цркви у недељи — **два динїи** свака кућа. **А що ѥсть било на людехь на црьковнїнхь сокь царства ми,** прилажем цркви св. Николе. Ослобођава цар црквене људе од свију работа царства: од **жетьве и сѣнокоше**; од *повоба*, и *жировнине*, и *травнине*; од *исара* и *соколара*; од *приселице* и од **припкате жоупьсие**...

„**И да не метеха црькнию томьҁи кефалия скопьскы, ни кожельськыи, ни кнеҁь, ни инь кто любо от владоуфїнхь царьства ми.**

«Ову сам цркву зато ослободио, што ју царица даровала митрополиту серескоме Јакову **оу баштиноу до ѥгова живота иниыимь неотѥмлѥма.**«

Ову је повељу потврдио «краљ свију српских земаља **краль Урошь,** син Душанов, коме је тада (1353) било 16 година.

[1] Напразно Флорински (стр. 121) приписује у овоме обзиру Душану не само религиозне, него и *политичке* намере, јер он као цар и дужан је био потврдити манастирима баштине. Њему је мила и драга била Света Гора, где је живео Немања и св. Сава и где су чинили сви српски краљеви прилоге. Заиста је у XIV в. као и данас било у Атону већина грчких манастира. Српски је био Хиландар и св. Павле, бљгарски Зограф, руски св. Пантелеимон, а сви су остали припадали грцима. Над свима је био Протат карејски и тек 1315 г. Атон је потпао под цариградског патријарха. Византијски цареви били су врховни заштитници Атона. Немања је тражио дозволу од цара Алексија, за зидање Хиландара (Порфир. Указатель актовъ Афонской горы. Жур. Мин. Нар. Просв. 1848 г. ч. I. VIII. стр. 64. Mikl. Slavisch bibliot. I. 1851. 156. 211). Под владом царева византијских било је халкидско полуострово до освојења Македоније Србима. Афон. акты. 36—45; 76—79.

на кога су, према Светој Гори, прешле све обавезе и права византијских императора. Како су му приступали представници светогорци грчких манастира, он је и потврдио манастирске баштинарке — царске, наравно написане грчким језиком, што је доказ, да српски краљеви и цареви, несу нигда гонили ни једну народност у својој држави, одклен и долази она општа љубав и поштовање према династији Немања.[1]

([1]) Немањићски споменици прекрилили су земље свију српских племена Доње и Горње Србије, као што су они идеални јунаци трачко илирскога полострова. Душан се грчки потписао овако: ***Στέφανος ἐν χῶ τῷ ϑῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ρωμανίας.*** Хрисовуље грчких царева са повељама српским огпочео је да упоређује В. Г. Васильевскій. Жур. Мин. Нар. Пр. 1880. месец Август.

Флор. 123, 124, 125. У повељи од Јануара месеца 1346 г. Душан спомиње *општу повељу*, којом је дао прилоге свима атонским манастирима, кад су потпали под његову власт. Из овога се види, да је халкидско полострово потпало под Србију између Октобра 1345 и Јануара 1346 год. (Аф. акт. и фот. сним. Севаст. 95); за овим ослобођава иверски манастир од плаћања 400 перпера за имање Радолива (***Ραδολιβου***), што се плаћало годишње најпре у царску азну, а доцније месној војној власти (***πρὸς τοὺς στρατιώτας***). 200 перпера били су **ȥемльны** (плужни) приход, а 200 данак наrезиван на главе = ***ηγουν τὰ μὲν διακόσια ὑπὲρ ζευγαρατικίου, τὰ δὲ διακόσια ὑπέρ κεφαλαίου***). Ова општа повеља јасно сведочи, да је Душан пређе свега захвалио се Богу за своје успехе и да се светогорци моле Богу о даљем његовом напредовању. За овом општом повељом свима манастирима, иду посебичне повеље појединим манастирима и најпре даје прилог најстаријем светогорском манастиру Иверу. *Другом* повељом Апр. 1346 г. Душан потврђује баштинарку иверскога манастира, у којој су поименовани метоси и земље манастирске у пределима Сереза, Зихне, Меленика и у другим местима. Флорински мисли, да се овим хтео Душан умилостити калуђерима, што је у њима имао некакву нужду, што кад би било истина: онда како би објаснили то потврђивање истих бash-

Најпре је издао једну општу повељу, којом је обдарио све светогорске манастире, а за тим потврдио баштинарке манастира Ивера, Филотеја и Зографа, давши им више права, него ли су имали за пре-

парака од стране турских султана? Земља је била царска и свакоме новоме цару баштинарке су биле поднашане на потврду као што сведоче и толики турски фермани као и грчке хрисовуље и српске повеље. И Душан као цар Романије не само да потврђује, него као и сви његови предци још чини и прилоге црквама и манастирима. Зато иде даље од пређашњих царева и својом повељом Иверу, ослобођава манастирска добра од свију данака великих и малих, придодајући још више, чега није било у византијским хрисовуљама, на име, ослобођава их од одговорности за таква дела, која они као свети пустиножитељи не могу ни да учине т. ј. од казни за убијство, за «дјеворастљеније», за проналазак закопаног блага, кад би се подобна дела десила на земљама манастирским. (У хрисовуљи Андроника старијега, датој манастиру Русику 1312 г. Цар их подвргава одговорности за подобна дела. В. Акты русскаго на Святомъ Аѳонѣ монастыря св. великом. Пантелеимона. Кіевъ. 1873. стр. 166. Из чега се види, да је Душан много боље мислио и више уважавао светогорце, него ли императори византијски. Тако исто ослобођава манастире од *κεφαλαιον τῆς ἀπογραφικῆς ἀναθεωρήσεος*, од чега их несу ослобођавали византијски императори, што значи, вели Флорински (124) „да их ослобођава од судских истрага и прегледа (преметања) од стране грађанских власти“, на пр. због убијства или крађа, јер није ни мислити, да би свети оци подобна дела хтели радити.

Трећом повељом Душан (Априла 1346 г.) потврђује баштинарку манастира Филотејевскога, у којој су поименовани метоси и имања не само у Доњој Србији, него и у «богоспасајемом граду Солуну» и прилаже манастиру: метох Чајну (*Τζαίνου*) заселак Прусакијон (*Προσάκιον*), земљу код Желихова, рибњаке на р. Панаци, земљин данак од парика и ту насељених сељана пређашњег господара протостратора Синадина (в. Аѳон. акт. 81—84). У овој повељи нема чланака *τοῦ φόνου* и *τῆς εὑρέσεως θησαυροῦ*, нити се спомиње *κεφ. τῆς παρθενοφθορίας*. Ипак им даје више права, него ли су пређе имали на пр. ослобођава манастирске земље од *ἀπογραφικῆς*

ђашњих византијских царева. Прогласив се царем у Серезу године 1345. Душан је обдарио манастире светогорске, потврдио баштине, права и привилегије црквенске, властелске и утврдио управу у заузетим и ослобођеним земљама као и права и привилегије градске. Овим је поступцима показао, да је он у истини заменио византијске императоре. Њему је још остало да се свечано крунише, а то крунисање да изврши српски патриарх, који би, као главно лице при венчању на царство био раван и заузимао место и положај, какав је заузимао при крунисању патриарх цариградски; јер из саме идеје царства, где се замишља не само са вршена политичка самосталност, него и охрана свег православија, природним начином излази, да је и лице, које крунисава цара снабдевено најузвишеније јом духовном влашћу, какву су имали само патри

αναθεωρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως, о чему говори и у пове датој Иверу.

Четвртом повељом (Апр, 1346) Душан потврђује баштинарку зографскога манастира, у којој је уписано село Хондак, које (село) на молбу Душановога шурака Александра подарио манастиру император Јован Палеолог (Афон. акты. стр. 80. Повеља писана грчки, а потпис Душанов српски: **Стефань**). И овде Душан није само потврдио пређашњу баштинарку, него је ослободио манастирске земље од свију данака и поданака па и од *κεφ. τοῦ φόνο* и од *κεφ. τῆς παρθενοφθορίας*.

Флор. (125) вели: „Душан је очевидно хтео да докаже калуђерима, да у доброчинству Светој Гори иде даље од законитог византијског императора, чија права он је *хтео пренети на се*... ....Међу тим 1345—6 године Душан је био *законити императо халкидскога полострова*, и он није *хтео преносити*, него је фактички имао сва права императора и самодржца над свима земљама своје царевине. Атон је био у његовој држави. Овде морам напоменути, да реч »Маћедонија« нема смисла да се употребљује, јер је с том речију скопчано мњење, као да тута живе Грци.

рси. ([1]) Његовог је предка *први српски* архиепископ крунисао *круном краљевском*; њега *првог српског* цара, ваљало је по истој аналогији да крунише *први српски патриарх.* Душан је од освојења Сереза припремао све потребно, да се крунисање обави а најсвечанији начин. Он је још 1345 г. Октобра јавио дужду венедичкоме о своме проглашењу царем, што му је венедичка влада честитала. ([2]) Кантакузен вели, да се Душан по освојењу Сереза прогласио царем. и сина венчао за краља, а то значи, да је Душан известио о проглашењу царем како византијски двор, тако и Кантакузена. Да ли је још коме Душан јављао о своме крунисању, немамо података, али да је известио Дубровчане ([3]) и да је дозвао на

([1]) Флор. II. 127 и 128. Цариградски патријарх није имао над Србијом «высшую власт» као што није исту имао ни над архиепископом охридским или над патриаршиом трновском. Трновског бугарског патриарха признао је никејски патриарх у Лампсаку 1235 год. Тако је исто никејски патриарх и никејски цар признао српског архиепископа: ... Сава **хиротонисоуеть се своеи србьскые земле... и брата своего помазавь кралевьствомь...** он поставља владике и т. д.

Чак Голубински (стр. 80) вели, да је Ватац испросио кћер Асења II за свога сина, па кад се искупили у Лампсаку да се венчају деца, «цар бугарски тада је и измолио (испросилъ) титулу патриарха своме архиепископу од цара и патриарха грчког.»

([2]) Ljub. Monum. II. 326.

([3]) Mon. Ragusina. Zagrabiae. 1873. T. I. p. 226. 228. Веће дубровачко, по случају крунисања Душановог одлучило је: Captum fuit et firmatum, quilidet dictorum trium ambasiatorum eligendorum habere debeat pro suo salario dicte ambassiate ypp LX. Et debeant habere inter omnes XII famulos equestres et famuli habere debeant pro quolibet unam tunicam et unum mantellum de prappo cujus petia sit ypp XX et expensas et nihil aliud. Et debant habere inter omnes tres ambassiatores equos XXI. Et possint expendere omni die

крунисање све своје васале, архијепископа охридског (1) и патриарха блгарског, (2) као и «лик Свете Горе», и да су били при крунисању сви митрополити и владике, калуђери и свештенство свију његових земаља, разуме се само по себи. Кад су све предходне спреме биле готове, године 1346, Априла 16, уочи Великдана, искупе се у граду Скопљу, средншту Дарданије, (3) — престолном граду Душановом, сви самодржавни властелини српски и грчки, (4) епископи српски и митрополити грчки и «лик Свете Горе.» Ту су приспели патриарх трновски Симеон, архијепископ охридски Никола. Наравно, да су ту били сви Душанови васали као Александер блгарски, кнез Андрија II Мусаки, самодржавни властелини и властеличићи; ту су били архимандрити и игумани и више

pro eorum expensis et pro expensis equorum et famulorum ypp IV. Atamen debeant habere a communi naulum equorum. Флорин. (131) вели: «Извешће о овоме посланству налази се и код дубровачког историка *Растића*. Имена посланика и код њега су ова иста, која и у акту. Ово је доказ да се Растић при писању служио архивним документима.»

(1) Гласн. XI: поиска благослов од архијепископа охридског и патриарха трновског. Стр. 161.

(2) Жив. кр. и арх. Даничић, стр. 380: **на патриарьхоу трьновьскомь и на архиепископу охридскомь.... и сьборь** српски...

(3) Славян. сборн. II. 291. Стоји: «македонском граду», ово не може опстати, јер је престолни град Маћедоније Солун. Тако исто стоји: «патриарх болгарски (охридски).» Друго је патриарх болгарски, а друго је архијепископ охридски, како верно бележи савременик под примедбом *3*.

Трновски патриарх Симон.

Гласн. XI. 136. Охридски архијепископ *Никола*. Душан га спомиње као *краљ*. Пре њега били су: Антим Метохита; после овога Матија. Вид. Lequien II. 297 и 298.

(4) Афон. акт. Севастјанова. Стр. 63.

бело свештенство. Ту је извесно био прота грачанички Јевтимије. Ту су приспели дубровачки посланици: Giunius Derse, Giunius de Calichio и Nifficus Nicola de Gondola. ([1])

Жалимо, што немамо у историјским изворима описа ове највеће свечаности српске онако, како је макар описано венчавање првог српског краља. Ово је била највећа свечаност у српској историји. Оне разне војне потребе, што је Душан 20 Новембра 1345 г. из Венеције ([2]) добавио, биле су спремљене за војничке игре (турнире) после венчања на царство. Нема сумње, да су свечаности биле много веће, него ли у Жичи при прогласу краљевине. ([3]) Цара је могао венчати само патриарх. По томе, најпре је био изабран и постављен патриарх. Њега је изабрао за патриарха духовни сьборь, у коме су били: патриарх трновски, архијепископ охридски и сви митрополити — Грци, епископи Срби и Грци, архимандрити и игумани с протопопима. Избор је пао на Јаникија, кога су «посветили» патриарх трновски и архијепископ охридски за патриарха, а цар га потврдио. Ово је морало бити пре

([1]) Mon. Rag. I. 226 и 228. Мали савет решио 4 Апр. 1346 г. да се ови посланици крену на пут 8 Апр. у суботу. Ово значи, да се крену на пут, како би дошли на време у Скопље.

([2]) Act. Ven. Шаф. p. 52.

([3]) Кратке белешке о крунисању цара и патриарха налазе се: *Даничић*, Жив. кр. и арх. 378—381. — Гласн. стр. 160. Гласн. XXI. 246. — Ст. Нов. Законик Ст. Душана (из Летописа IV год. 1828 стр. 46—53) стр. XXIII—XXVI. — Гласн. XXXV—40. — Гласн. V. 66, — Орбини — 269. — Срп. Летоп. књ. III. 1867 стр. 15. — Највероније је забележено у књизи: Жив. краљ. и арх. али је то прибележио противник Душанов.

Васкрса и од све прилике, на Цвети. ([4]) Његова титула «архијепископ српски» била је промењена на титулу: **„Иже свѣтомь трьсльньүнымь осїаномꙋ прѣсвѣтломꙋ свѣтнланнкү праволавїемь сїаюцꙋ вьсоү подьсльньү-**

([4]) Флор. (128): «Установа српског патриархата извршена је при условима необичним с правне тачке гледишта источне цркве и веома друкчијих од оних услова, у којима је васпостављен трновски патриархат.» Ватаци никејски император испросио је кћер бугарског цара Асења II. Они се састали у Лампсаку (1235 г.) на азијској обали да венчају младенце. Том приликом измоли Асењ да се *поврати у православије* и као у награду добије од Ватаца и патриарха — трновски патриархат. Душан се спремао да освоји Цариград. Био је у рату с Византијом. С Византијом био је у рату и Кантакузен. Цариграђанима није било тада до признавања српског патриархата. Па и Душан, тешко да је ишта радио да добије «благослов». јер су њега благосиљали два патриарха и један архијепископ са грчким владикама, митрополитима и светогорцима. Пре овога случаја на 124 године, затражи Теодор Комнен солунски од знаменитог архијепископа охридског Димитрија Хоматенског да га венча за цара. Акрополита (гл. 21) пише, како га није смео венчати на царство солунски митрополит, али архијепископ охридски, како је сам зборио, као самостални, *који не зависи ни од кога*, он *има право* да помаже на царство цара. Трновски је патриарх тако исто крунисавао цареве. Дакле у Скопљу била су два самостална и независна јерарха с правима признати и «посветити» српског архијепископа за патриарха. Грци су и признали српску патриаршију 1375 године. Јесу ли остали патриарси признали српску патриаршију, ми немамо података, али да су је доцније признали, о томе не може бити сумње. Калист није бацио анатему на Србију због патриарха, него због интригирања Кантакузена. Да је због тога бачено одлучење на Душана, оно би било одмах учињено, а не чак 1352 год.

Калист баца анатему за то, што Душан 1), напада на империју, 2), беди га, да је једномисленик западне цркве и 3), што је прогнао из Тесалије и Маћедоније грчке владике. У одговору на то одлучење протопоп грачанички Јевтимије вели: Горди Грци хуле и клеветају Душана да је **сьмисленик** западне цркве. Грци су изгнани зато, што имаху **грьдо** око и несито **срьдце** — дакле среброљупци.

нѫю, благонзбраномоу равноаггеломь апостоломь сьпрѣстолномѹ и намѣстникѹ владики Христа, прѣмоудромоу архїепископоу пастырѹ и оучителю словеснаго стада Христова, преосвещеннѣишомѹ и великомѹ светителю господыну (име) **милостію божіею патріархоу пекскомѹ и вьсѣхь срьбскыхь земль, западнаго поморїа и бѣлаго подѹнавїа и намь смѣреннымь прѣмилостивомѹ отцѹ и общемѹ владыцѣ и благодѣтелю на много лѣта о господи радовати се вь смиренїи глѫбоцѣ. Аминь.**(¹) Дакле је Јаникије по-

Душан је — вели — поставио патриарха од нашега језика и племена и утврдио православије и апостолску цркву. Нека је с тога анатема на оне, који лажу и клевстају. православног цара. Овако су схваћали ову ствар сви патриоти Срби, чије мисли несу биле помућене грчким канонским софизмима, како се види из доцнијег признања српске патриаршије. Нема сумње, да је и у Србији било много људи, који су сматрали ову ствар као незакониту: «**икоже не подобаеть.**» У број оваквих лица долази и монах Исаија, коме се **сьлоучи накыиноути мало грьчьскаго ѥзыка** (Нов. Прим. књ. и јез. 1877. стр. 373), ког је Душан молио да прими и изврши поруку, а он није хтео. С тога Душан оде к њему: «**Томѹ**, вели цар: **не хотештѹ, сь великымь оумиленіемь и метаніемь, вьзѹпи и сь благочьстивою царицею.... Еленою....** (Гласн. XXIV. 234). У ред оваквих људи долази Угљеша (Arch. za jug. p. IV 304), Вукашин и многи други т. ј. сви противници Душана и његовог сина Уроша, а то су упропаститељи царства. Садашњим језиком рећи: било је две партије 1), консервативна — за краљевство и архијепископију и 2), патриотична — за царство и патриаршију. Борбом ове две партије и користили се саможивци и узурпатори: Мрњавчевићи, Балшићи, Лазар и т. д. Сви су напустили националну идеју и прешли на страну конзерватиаваца, па су упропастили царство. Да се Калист покајао за одлучење, сведочи Кантакузен. t. 3. lib. IV. c. 50. pag. 360 и 361.

(¹) Гласн. XXV. стр. 50. — У Гласнику XXVII. стр. 151. У чланку. «Развитак српске цркве» вели се: «Прем да се српска црква још од св. Савве сматрала као независна, опет су архијепископи њени избирани сабором српских јерарха, *потврђивани били*

стао патриархом: **вьсѣхь срьпьскыихь семьль**, западног Поморја и белаго Подунавља. У исто време, све најстарије епископије биле су оглашене за митрополије,([1]) а то су: скопљанска, призренска, дебарска, самоковска, нишка, београдска, хумска, зетска итд. Јаникије био је, проглашен патриархом српским и охридским.([2])

Тек после проглашења патриарха Јаникија, могло се приступити свечаном венчању Душана на царство. По уобичајеном начину, у очи васкрса је било бденије, а на сами дан христовог васкрсења извршено венчање царским венцем у присутству и благословом «лика Свете Горе» (т. ј. проте, игумана и стараца), архијепископа охридског Николе, патриарха трновског Симеуна, рукама патриарха Јоаникија, — Душан је увенчан царским венцем, миропомазан и прогла-

у том звању од цариградског патриарха.» Ово је погрешно речено, јер на то нема нигде доказа. Па то није ни могло бивати, јер у прво време патриарси су живели у Никеји, доцније, чешће су Срби били у рату с Византијом. У опште нама су познати сви избори архијепископа наших и нигде и никада њих нису утврђивали патриарси цариградски.

([1]) Гласн. XXXV. стр. 40: **нѣкиѩ епискѹпи поставлꙗѥть митрополитами...**

([2]) Гласн. XXI. стр. 347: **Прьви патриархь срьпски на престоль Ѡхридь.** Ето зашто Голубински (у «Крат. Очер. Ист. Прав. Цер. бол. серб. и рум. 1871. Москва. стр. 128.) *погрешно* схваћајући охридску архијепископију каже: «Од полов. XIV. до пол. XV века, ни у византијским, ни у словенским изворима не налази се ни одного имени архіепископовъ ахридскихъ.» Погрешно је Ахрида, јер је Ахрида у Родопи. Кад је посрнуо Пећски патриархат 1464 г. од онога времена јављају се охридски архијепископи до обновлења пећског патриархата 1557. Они носе титулу и пећског и јустинианијскога патриарха.

шен · **царь вьсѣхь срьпьских, грчких и поморских ȥемль,** т. ј. српски, грчки, блгарски, арбански, западних земаља и великог диса. (1) „**И подвигохь** — вели Душан — **самь кралѥвьскы на царьство, и архиѥпископию на патріаршьство, и епископиѥ на митрополитьства. Такожде подвигосмо всеуьстноую епископию уьстнаго и славнаго града Скоплѧ Троѥроуѵицоу, на прьвопрѣстолноую митрополию.**“ (2) По византијскоме обичају, Душан је венчао на царство и своју **богодарованную и благоуьстивоу и христолюбивѵ царицѵ, августию кира Єленоу,** а сина Уроша венчао краљевским венцем. „**Приѥми царствиѩ благоуастиѩ вѣньць от рѫки христа моѥго, поревновах житию и благопрѣбиванию светих о хтистѣ цареи благовѣрно живших на ȥемли, рекѵ же великаго и славнаго и рѫвнаго апостоломь и прваго христиѩномь Константина цара и инѣхь православно и благоуьстно живших на ȥемли..** (3) **самодрьжаць срьблѥмь и грь-**

(1) Гласн. XXIV. 232 и 233. Флор. (130): Душан оставался еще сербскимъ государемъ. Сербы состављали главнују силу созидајемој им монархији.... внѣ всјакако сомњенија в формуму провозглашенија били вкључени термини «царја Блгаром и Арбанасом».... у самом акту венчања огледао се Душанов широки взгљад на значеније његове политичке делателностѣ. Он себе упоређује с Константином великим и константировалъ созданије новога царства. У овоме је смисао дела свршеног у Скопљу 16 Апр. 1346 год.

(2) Гласн. XXVII. 289.

(3) Гласн. XXIV. стр. 233. До проглашења и венчања на царство, он се потписивао: **Стефань уетврьты вь Христа Бога вѣрни краль самодрьжьць всѣхь српских ȥемль и уьстиинь грьуьскымь странамь.** Јан. 1. год. 1345. Аѳ. Актты и скот. сним... Севастьянова. издање Флоринског. Стр. 66. После зацарења: **Богомь постављени... Стефань прьви царь все срьбскиѥ и грьукиѥ ȥемлѥ, поморию, ȥападнимь странамь...** 16. стр. 70. Или: **Царь Срьблѥмь и Грькомь...** Ib. стр. 76. Грчки (1346): *Στέφανος ἐν χῳ τῷ θῷ*

комь, бльгаромь и арбанасомь и днсїи — ѕападнои странѣ.(1) Царица и «краљ» примају учешће у управи. Како је краљ Урош био још дете, то је Душан поставио некога, који га је замењивао и упућивао. Тај човек, од све прилике, био је Вукашин као царев управитељ крунских добара и камерариус.

Свечаност је обављена у присуству свију Душанових васала, «самодржавне» властеле и властеличића; као и посланика дубровачких. Ови су га поздравили и донели му дарове, а он је њима, може бити, првима подарио установљени у славу царства, орден св. Стефана, (2) који је даван за личне заслуге. Нема сумње, да су после крунисања биле гозбе и војничке игре, на којима се одликовали ритери властела и сам цар.

Провозглашење царства доносило је и унутрашње устројство царевине, по обрасцу царства византијског. Ту је Душан дошао у сукоб са «самодржавном властелом српских земаља», која је вела своје порекло од династија жупанијскога времена и није хтела променити своје државе на титуле «царевих робова» и доћи у чиновну јерархију, где личност има онолико значења, колико стоји у благоволењу царевом.

πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκρατορ Σερβίας καὶ ρωμανίας. Ib. стр. 84. стр. 86. стр. 94, 96. 98.

У Mikl. Mon. Ser. стр. 120 и 121. врло је значајан приступ, који се почиње: **Безьначельнаго невидимаго** и т. д. Његове титуле исте књиге стр. 125. На стр. 129: ... **самодрьжьць срьблюмь и грькомь, бльгаромь и арбанасомь и днсїи рекше ѕападнои странѣ.** стр. 123: **царь и самодрьжьць Срблюмь, Грькωмь, Бльгарωмь и Арбанасωмь.** стр. 136, 143, 145, 148.

(1) Mikl. Mon. Ser. 129.

(2) Luccari. Annali di Rausa. 56.

Ми смо описали свађу царице Ирине са својим супругом царем Ардроником старијим због тога, што је она хтела, да цар заведе феудализам у империји, ради њéзине деце, али цар то није могао усвојити с тога, што је то противно склопу источне империје; ми смо навели како су се српски властелини поздрављали и љубили с краљем, а како с Кантакузеном, кога су морали љубити у скут (т. ј. колено).

Краљевство српско састављало се из жупанијских „дрьжавa.“ Душана су признале све „дрьжаве“ српских земаља а он им обећао «уставе» дати. Српски династи имали су своју управу и свој суд у својим државама; ту је било много великих и малих жупанија; много великих и малих кнежева, као што су били «дугоруки» у Рассији или Вуканови потомци у Зети или Мирослављеви потомци у Хуму или Страцимировићи у Видину или Мусаћи у Арбанији или «господар» овчепољски Оливер или његов брат Богдан у Родопи, или кнез Хреља у својој кнежевини. Краљ је имао у својим рукама „крунске“ земље и земље освојене од Грка; имао је царине и врховну власт, под коју је мало по мало потчињавао «самодржавне» властелине — династе, најпре преко краљевског суда, а после преко пороте и администрације. Сада је цар стао према свима тим династима и самодржавним властелинима у онај положај, у ком су положају били према цариградском цару византијски деспоти, севастократори, севасти, протоспатари, картуларије, кефаније и т. д. т. ј. дошли су у ред простих чиновника. У царству није важило порекло и „дрьжаве“, него личне заслуге и чиновна градација са већим или мањим чиновним титулама. Ту је извор опозицији противу Душана моћних и «самодржавних» властеда и

династа. и ту је извор привржености и награда радних, привржених и vazљубљених: **велни свое отьчьство прославнвь, н поучьть земл̾ю срьбскоую, н ѿть вьсоудоу распространнвь н разширнвь, н ѡкрьстные језыкн повнноувь, бранн вьздвнзае н побѣдн творе, н веанкоу тншнноу н благодьньствїе, своемоу отьчьствоу подаде. божьстьвные храмн вьздвнзае н понавлѣе, о благочьстїн подвнзае се, отьчьство свое красе, властеле свое дароуе свнтамн н поѧсн златнинмн.** (1) После петнаjестогодишњег работања, и после проглашења царевине и патријаршије, цар је наградио најбоље епископе тиме, што их **„вьзвео“** у митрополите, а епископије у митрополије, па је требало наградити и сараднике и помоћнике онако, како се давале награде у византијској царевини. Најпре је наградио представнике црквене, па светске. Он вели: **веселещоу мн се . . . сь всѣмн велевьзможнынмн подь роукою моею, н прьвѣ нчьстн вьздающв мн светынмь н божьственнынмь црькквамь, по томь же властелωмь н властелнчнкемь н ннѣмь прочїнмь записовати хрнсовоулѥ словеса царьска** (2) и т. д. Зато награди и даде великом војводи овчепољском, најмоћнијем самодржавном властелину, пријатељу своме и цара Кантакузена, своме поочиму по маћији, Јовану Оливеру титулу деспота: (3) Дејану Мањаку своме зету дао титулу *севастократорску*; (4) Вукашин је добио титулу (*οἰνοχόος τοῦ βασιλέως*) виночерпија т. ј. архимаршала царског двора, а Угљеши дао ти-

(1) Šafar. Pam drev. pis. jukosl. изд. Иречка 1873. стр. 54.

(2) Mikl Mon. Ser. 143.

(3) Гласн. XXVII 287—296. Леонид арх. Опис. Серб. Хил. Лавры стр. 69.

(4) Mikl. Mon. Ser. 143... **„брать царьства мн севастократорь** Дејан.“ Леонид. Ib. 73—76.

тулу коњушар ([1]) (*ὁ ἱπποκόμος*) т. ј. командант коњиштва; Гојко добије звање логотета; Прељуб — ћесара, а Никола Бућа титулу протовестијара. Воихна добије титулу кесара, а брат Оливеров Богдан, титулу деспота и т. д. За сада немамо података о другим лицима, али у сваком случају били су награђени и остали велики мужеви и војводе разним чиновима, као на пр. Бранко «велики слуга» и др. Потомци жупанијских династија задрже своје титуле кнежева, жупана, али су и они морали ући у чиновну јерархију противно својим осећањима. По градовима Душан испоставља кефалије, по митницама царинике. Краће речи, цар уведе у своју царевину царску администрацију. На тај начин «самодржавни» српски властелини преокренули се у чиновнике. Новим својим чиновничким ћесарима, севастократорима, деспотима и т. д. даде цар у управу (ad regendam) читаве велике области као својим намесницима: Вукашину и брату му Угљиши([2]) преда земљу од Фера (сада Ферецик) на Марици до Видина (Дунава); Оливеру — овчепољску област; Богдану ([3]) — Доње Повардарје. Земље([4]) Подунавља преда кнезу Лазару и Вуку сину Бранковом; Трику и Касторију Николи жупану; ([5]) Етолију — Прељубу, Охрид и прилипску (*πριλιαπαῖον*) Бранку([6]) мужу не

([1]) Chalcocond. de Rebus. Turcicis. pag. 28.

([2]) Ib... *τὰ δὲ ἀπὸ Φερρῶν ἔστε ἐπὶ Ἴστρον κραλῃ τε καὶ Οὐγγλέσῃ τοῖν ἀδελφοῖν*...

([3]) Chalcocond. 28. део Македоније од Сереза до р. Вардара.

([4]) Ib.... *Τά μέντοι περὶ τόν Ἴστρον Βούλκῳ τῷ Ἐλεαζάρῳ τοῦ Πράγκου ἐπέτρεψε*...

([5]) ib.

([6]) Ib. 29. Ochridem et regionem Priliapaeam dictam Pladicae viro hand ignobili regendam dedit...

знатог порекла и т. д. Тако је цар раздао под управу провинције своје царевине новим својим чиновницима са великим титулама.

У црквеном смислу, како охридска архијепископија, тако и све новостворене и приобретене митрополије потпадну под јурисдикцију патриарха српског.[1]

(1) Флорински (132 и 133) вели: можно думать (може се мислити) да је предостављена нека честица самосталности и нека преимућства црквама источне Маћедоније, које су прешле испод јурисдикције цариградског патриарха, под власт пећског патриарха. Па се стара да обесмажи историјски податак, који се налази у издању Miclosich-a et Müller-a: acta patriarchatus Constantinopolitanae. 1860 I. до 553, 555, 562. На стр. 124. Серески митрополит Јаков био је Србин. Напослетку вели: у »податцима грчких хрисовуља само се у општим изразима говори о потчињењу (грчких митрополита) њином новом патриарху (пећском).« И овога је доста. За овим доказује, да није било изгнања грчки — владика из оних епархија, које су припадале пре Душановог освојења цариградском патриарху негледећи на јасне сведочбе проте грачаничког Јевтимија: (Занеже нашь царь... изгна их (грчке владике) иже имеху грьдо око и несито срьдце.. (вид. крал Вукашин убио цара Уроша. 1881. Срећковић. Стр. 33) и забелешке у »живот. краљев. и архијеп. срп. Даничић стр. 381: »отьгонить цариградскыие митрополиты иже подь обдастию того градехь и бываеть беда и злоба не мала и савременика Душановог, у житију патриарха Саве

Угљеша у писму цариградском патриарху, отворено осуђује Душана, да је био грабљив, да је потрзао мач на невине, да је Грке гонио, да је био неправедан и *прастаре* установе газио и т. д. (Arkiv za jug. povjest. IV. 301.). Зато је Угљеша Романију и потчинио грчком патриарху у црквеном смислу. Acta patriar. 558. С тога морамо остати при сведочбама, да је Душан заиста *прогнао грчке владике* и то се десило после избора Саве патриарха у Серезу. О после смрти патриарха Јаанћија царь съвра сьборь срьбьскыи и грьчьскыи кь граде Сероу и постави Саву патриархом. Даниле 380. — Несу били прогнани сви епископи и митрополити Грци, и то само они, који су или били грьди или који су арали свет.

Овим преображајем краљевине у царство, архијепископије у патриаршију; жупског устројства и суда у царско државно уређење и администрирање, извршен је одозго коренити *револуционарни преврат*. Противу овога преврата и преображаја устану сви, чији су интереси дошли у опасност. То су били: Византијски царски двор, и император Кантакузен; и *грчка* патриаршија. Истина, прве су дијецезе постале према грађанском склопу државном; али по правилима васиљенских сабора дрховне су границе оглашене за непромењиве, па ипак се мењале. После васиљенских сабора постале су како бугарска тако и српска патриаршија. Мењање духовних граница ишло је с порастом државне моћи.

Са свим је разумљиво, што су били противници Душанови, цариградски императори и патриарси, али се не да оправдати иста опозиција у Србији. Најнаученији српски духовници, васпитани на црквеним канонима, устану противу Душановог преображаја без достаточнога основа и оправдања: **Стефань вѣньча се на царьство и патриарха себѣ избра срьблюмь не по закону... вьцари се и постави патриарха ѡкоже не подобаѥ.“**

На чему се оснива ова тврдња? Има ли у канонима правила, по којима би се морао искати благослов од цариградског патриарха за то, да се освоји који грчки град или да се ко прогласи царем? И зар би се могло и замислити, да би се могао добити благослов од онога, чије је земље Душан освајао? Исти писац вели: «Душан се није могао измирити с Грцима *сана ради и градов.*» Дакле, Грци су тражили, да Душан поништи учињени преврат и преображај т. ј. да се одрекне титуле цара, да уништи титулу

патриарха, да поврати грцима заузете градове, па да се с њиме измире. Па зар се смео или могао обазирати на ове захтеве српски цар или ма који српски државник, а да не постане издајник отачбине.[1]

([1]) Ово је гледиште, са кога треба описати преврат извршен Душаном на корист српске народности и словенског језика: да имају и цара и патриарха од нашега језика и племена.» Међу тим ево како о томе говори Голубински (у «Крат. Оч. Ист. Пр. Цер. Болг. Серб. и Рум.» 1871. стр. 437 и 438): »У радости од својих победа и великих освојења год. 1346 Апр. 16 Душан усвоји титулу императора грчког, српског, блгарског и албанског и смишљао да освоји самн Цариград, но не успѣвъ и не будучи въ состоіаніи (?) успѣть. у овом последњем, својим нелѣпымь тщеславіемъ какъ (?) император совершенно испортил (искварио) все то добро, которое принесь своими военными счастливыми трудами. Незадовољавајући се тиме, што је зајмио од грка, измышлениый ихъ досужимъ воображеніемъ, пышный штатъ ихъ придворныхъ чиновъ (севастократора, кесара и. т. д.), он раздели своју државу без икакве нужде. а једино ради тщеславія (и по најлошијем образцу тѣхь же грековъ, на такозвана деспотства или пуномоћна и насљедна (?) наместништва, чиме је сам драге воље васпоставио у новом и горем облику систему удѣлов (жупанску систему) и припремио оно распадење државе, које се одпочело при његовом насљеднику.» Тако површно претреса Голубински радњу Душанову. Још површније он говори о српској патриаршији (стр. 472): Историја српске патриаршије веома је кратка и проста. Душан, задумавъ (?) принять титулъ царя или императора, рѣшилъ вмѣстѣ съ тѣмъ переименовать въ патріархи и своего архіепископа. Это он и сдѣлалъ единственно своей собственой властью и т. д. У овоме правцу. У «Лѣт. Цер. Событ.» Арх. Арсенија, стр. 501: Како је и блгарски владалац био *подручник* Душанов решио се да прими титулу цара, а да преименује архиепископију у патриаршију и т. д. Без нужде поделио земљу на такозване деспотіе и т. д. Из житија монаха Исајије види се, да је ово мњење канониста прешло у нашу књижевност, те чак и Константин Философ у XV в. вели: «**Сеи Душан прѣстѹпи прѣдѣлы Оьць своихь и поставлаеть са самовластно царь, и роди сина Ѹроша, и Ѹрошь немиа дѣтїи, и оста беѕ на-**

У земљи су, противу преврата извршеног Душаном, били династи т. ј. самодржавни властелини, као што то лепо карактерише сестра Леке Капетана одбијајући просидбу Марка, Хреље и Милоша с речма:

Хреља јесте пазарско копиле.

Милоша је кобила одојила, па још нека сура бедевија.

А Марко је турска удворица.

Таквим речма карактерише Душанове кесаре, севастократоре, деспоте девојка старинске династичке и властелске куће. Ту се огледа борба интереса властелских са интересима царских деспота, севастократора, логотета, кефалија и т. д. Самодржавна велика властела изгубила је не само своју важност и значење, него је била ограничена у своме „држању држава“, а нови царски чиновници добију титуле, управу над огромним областима, власт војну и грађанску, као царски намесници, министри, управитељи градова и царске судије. Царска држава није се могла кретати колосеком његових претходника — краљева.

Како је Душан најпре прогласио патриаршију, па царевину, он је, као и његов дед Милутин највише подигао цркава као благодарност Богу за успехе. С тога ћемо најпре да изложимо његову радњу у овоме правцу, па ћемо онда прећи на унутрашње уређење — законик.

мати хоҙа та. Гласн. Срп. Уч. Др. књ. XXVIII. стр. 380. Ово консервативно и супротно српству и српској царевини мњење пређе и у летописе на пр. **Дүшань.... прѣстүпникь же прѣдѣли отьць своихь поставлають се самостальнимь царемь 1346 г. или у других: поставлають се самосилнимь царь** и т. д. Гласн. 53 стр. 64. У опште се може рећи, да је било врло мало у истини научених и свесних људи, који су били налик на проту грачаничког или на патриарха Саву. Тек пробуђено потомство може схватити огромну величину Душанову и достојно оценити учињени преображај.

После крунисања, у Мају месецу, цар је пот
дио повеље манастира Ватопеда, који је имао мн
добара на р. Струми, у Серезу, Солуну, Верији и
дао му село св. Маманта у Каламарији (1) ослободив
сва села црквена од свију државних дација. Потв
дио је повеље манастира есфигменског, где се
броју села налази и Крушево.

Цар је потврђивао све повеље које су му п
носили светогорски калуђери разних манастира, к
своме новоме законитоме цару; али је Света Г
била тако чувена, поштована и на гласу, а светогор
су поглавито урадили све, што су могли у кор
новога Душановог царства, да се Душан крене
Свету Гору, да благодари Богу на великој милост
да обдари изнова све манастире и да подигне срп
име и значај српског царства тако, да Света Гора
Хиландар постане главна српска станица на бело
мору т. ј. Архипелагу. Он оде у Свету Гору зајед
с царицом Јеленом у пратњи своје свите и своје га
Тамо је провео око четири месеца, од половине Д
кембра 1347 до половине Априла 1348 г. Посети
је све манастире примајући **„благословенние оть свет
и чьстнынх и аггелωмь подобнынхь житиемь отьць“** укр
шавао „свете и часне храмове од малих **даже и
великынхь, златынми сосоуди и сребрьнынми, свешен**

(1) **Аѳ.** Акт. Севастьянова стр. 97: ...*Καλαμαρίαν εὑρισκ μενον χωρίον τό καλούμενον ὁ ἅγιος Μάμας, μετά πάσις τ νομῆς περιοχῆς αὐτοῦ, καὶ ὧν εἶχε δικαίων καὶ προνομίω ὡς προκατεῖχον τοῦτο Βαρβαρηνοὶ στρατιῶται και προαὐτῶν κατέχοντες τὸ τοιοῦτον χωρίον, ἀλλὰ δὴ καὶ τ τῶν τριακοσίων μοδίων γῆν τοῦ Μουζάκη*... На повељи потписа цар и † *Διὰ τοῦ πρωτοθρόνου Σκοπίων μητροπολίτου ὑπερ τίμου Ἰωάννου.* †

ми одеждами“ земљама и добрима. Првоме пред-
авнику светогорске општине проти, Душан покаже
рочиту пажњу. „**И приидохь, вели цар, вь великоую и
зорноую црьковь Протато, и обрѣтохь чьстнаго прота
рь Германа, и поклонихь се чьстнѣи и велицѣи црькви,
оукрасихь црьковь елико мощно и чьстнаго прота
дарих и придахь кабаль злата велицѣи црь-
ки помѣна ради.**“ ([1]) Обдари оне грчке манастире,
оје није био успео пређе да обдари. Есфигменском
анастиру даде да влада Красовом, од ког су две
леђине биле одузете судском пресудом и припале
аврилопулу и Фармакију. ([2]) Рускоме манастиру по-
лони на р. Струми села: Анцисту, Веникију, Егидо-
исту и Довникију, а тако исто потврди му сва добра
Солуну, у Каламарији и у Аравеникији. ([3]) Потврди
ва добра манастира св. Атанасија и дода му део
рихода од Солила Христопоља и жељезних рудника
Трилисији. ([4]) Али је српски цар главну пажњу
братио српској Лаври. «Са освојењем светогорскога
полуострова, постав непосредан покровитељ и добро-
твор чувенога нашег манастира, кога су саздали тако
исто знаменити његови „**прѣродители**“ св. Симеун и св.
Савва, наравно да му је био најмилији. Разумљиво
је да су га монаси хиландарски предусрели с осо-
битом радошћу и очекивали од њега издашне царске
милости. Он је улазио у *свој* манастир са осећањима
особитог поштовања према светињи свога народа",
да га учини првим међу манастирима. И заиста «Хи-

([1]) Miki. Mon. Ser. стр. 130.

([2]) Севастьянова Афон. акты. 85. Дек. 1347.

([3]) Акты рус. на св. Афонѣ монаст. св. Пантелеимона. — Фло-
ринш. II. 135.

([4]) Севастьянова акты. стр. 98.

ландар постане у пуном смислу речи, *српска цар-к* *лавра.* Душан је најпре дошао у Хиландар и отале обишао све остале манастире, па се у Хиландару нај више и задржао.» (1)

Још као краљ, Душан је чинио прилоге Хилан-дару. Године 1342(2) вели: изнађох цркву св. Никол **Мрачьскога**, кад се туна деси од светих места стара Јован економ **ходьчьскын**, па му дадох ову цркву .: њом влада до његовог живота, због његовог **дрьжановенни и поработании** за Хиландарску цркву; ова црква да остане за свагда под „**область** светогорску **оу послоушание игоумену и вьсеи братии**. Они да Јована не **потькноу** с овога места. И колико има ова црква људи, да га слушају „**како и вьсакаго господари игоумена ѿ вьсѣхь работахь... ноу вь всакомь исправлении црьковнѣмь .како и соущега старьца коуке кралиевьстви ми и братии хиланьдарьскаа.** (3) Другом повељом чини прилоге Хиландару с тога, што је дознао, како је његов деда Милутин подигао кулу при мору и у њој цркву Вознесенија на Хрусији, где је тада пребивао духовни наставник и учитељ његовога оца, башта хиландарски **Андоние** и молио Душана, да попуни недостатке куле и цркве, „**строении и братии**“ да несскудевају, са чега приложи пиргу цркву св. Богородице у Липљану и село ове цркве **Словиние** са људма, и с ливадама и са уљаником. (4) Пошто је именовао међе, вели: имена *људи* у селу Словињу.» После имена:

(1) Флор. II. 135 и 136.

(2) Mikl. Mon Ser. стр. 115 и 116.

(3) „Моли оне, који ће после њега краљевати над српским земљама, да ово не кваре на било то вели: или син мој, или брат мој или неко други од сродника његових...

(4) Говорећи о границама вели · **до ливадь кралиевѣхь**.

„И се отроци, који су пољубили **цркьвь.“** После њи-них имена: **„И планиноу Млетны от-д-выше Сирниик. И стльпь** ([1]) **земле** при цркви у Липљану. У Сухогрлу полак винограда Губавча и **стльпь Мрѣжица и три стльпа** под путем, који греде од Бање у *Кострац*; ливада над путем, који греде од Жакове у **Дрѣнь.** Ослобођава људе **вслие** спасове од позоба и приселице, провода, соколарине, псарине, орања, жетве, сјенокоше, винограда, **градныхь работь, конске** т. ј. од свију работа великих и малих; да им нико не суди разма краљ и иконом, а цркви да работају по закону св. Савве, како је написано у повељи св. краља (Првовенчанога). Нико да се није усудио узети од онога што је дато на име пирга. И још што би ја дао или што старац Андоније има или добуде или испроси, да над тим нема области ни игуман хиландарски, ни башта, ни иконом, ни еклисијарх ни **инь никто ни оу коупио ни оу залогу** и никојим начином, но над овим да влада старац, као што мој деда пише у својој повељи. Из ове повеље јасно се огледа љубав према задужбини својих предака. Па кад је Душан још као краљ овако волео Хиландар, а да шта ће му учинити као цар? Његов предак и савакупитељ српских земаља писао је, да је Бог створио Угре краљевима, Грке царевима, а Србима подарио «велијег жупана», а његов потомак у петом колену, благодарећи уму и енергији својих предака ево како говори у својој повељи Хиландару, 12 Дек. 1347 године. «Премилостиви Бог поставивши времена и држећи их у својим рукама, нарече у њима *цареве* и власти и кнежеве и давши им свакоме жребијем својим владати

(1) Кула т. ј. кућа с оном земљом, која је около ње.

и уређивати **ꙗкоже ѥсть лѣпо, ꙗко оть нѥго прїємлющимь царьство и власть**, због чега треба усрдно чествовати и хвалити његове свете куће и угоднике и љубити их и красити са сваким потребама царским, нарочито изредно с благодарењем и почестима светоме и живоносноме гробу светог **прѣродителꙗ** мога, преподобнога Симеуна, новог мироточца, чиме добијамо **царьствоу крѣпоть и оутврьждениє и довольствомь достоꙗниѥ** и одржање његовим молитвама, и светитеља и чудотворца Саву најближег нашег **ходатаꙗ** код Бога. Зато и ја у Христа Бога благоверни и христољубиви самодржац **Срьблѥмь и грькомь Стефань царь**, распаљен божијом љубављу дођох у Св. Гору, у свету и велику српску лавру, у манастир Хиландар, који су саздали моји прародитељи, преподобни Симеон и блажени јерарх кир Сава **прьви** наш учитељ, и видех храм и раку източившу миро прародитеља **моѥго Симеуна и облобызавь поклоних се, и покои прїємь ѥлико мощно и паки благослов приних** од старешине игумана кир Геврасија и братије, да пођем и да се поклоним светим местима и живећим у безмолвију светим и часним отцима. И тако пролазећи Свету Гору и поклањајући се светим и великим црквама и благослов примајући од светих и часних и анђелима подобних животом отаца, колико могох, украсих свете и часне храмове од малих до великих нешто сасудима златним и сребрним, нешто свештеним одеждама, благодарећи Богу и Богородици што сам мојима очима видео о чему сам пређе слушао. Павратив се у Хиландар, **и єлика бысть сила царьству ми**, украсих свету цркву свештеним одеждама и сасудима и другим потребама... игумана Гервасија са братијом му као молбенике божије о нашем спасењу и о др-

жави царства. Дође игуман кир Гервасије с часним збором хиландарске лавре, па ми оповедише да има на Превлаци место опште Свете Горе, Ливада и храм св. Николе, које се зове Палиокометица, говорећи:

— «О царе, купи нам то место за оупокоіеније светог манастира, а твоме царству за вечни спомен, и сједини с местом такозваним Скорпија, које је купио твој прародитељ освећени Савва од проте светогорскога кир Исака и од свега збора за шест стотина венедичких перпера и приложио светом манастиру. И има још манастир Зиг, који је дао твоме светом прародитељу кир Сави цар грчки кир Алексије. Они су донели цареве повеље како за Скорпију, тако и за Зиг.»

— «Ја сам — вели цар : радо примио њине речи, гледајући њину усрдност према манастиру, па сам оно место на Превлаци, звано Ливада и Палиокометницу купио и сјединио са међом Скорпије и Зига и приложио светој Богородици хиландарској. И одмах сам призвао к себи часне и богоносне отце и проту кир Германа и затражио за љубав место. Прота кир Герман и вьсь сьборь Свете Горе, сьвѣть сьтворьше, продадоше ми вишеречено место Ливаду и Полиокометицу са свима правинама и синорима за 1760 златица. Умолих свети сьборь, да се потруде и покажу међе и пределе тих места, и да се сједини са међом скорпијском и зигском, што они и урадише, и пођоше са мном до речених места, и са сваким судом и законом царским изнађоше међе и синоре.

«Први синор почиње од истока, где слази велики пут на Оркионарију испод брда, и ту има два становнита камена, и одатлен на море, па покрај мора на Топила близу Куметице, а отален према Ку-

метици на царски пут, на тршће, и отален к западу на просечени камен на пут. Отален више на Ватову крушку и отуда по хриду западно на велики поток ниже Скорпије и преко потока избија горе на забодени дељани камен, који има три рога, па по више пута на пљоснати и забодени камен и од тље преко Хрида управ на море од јужне стране, и ту има **варьницоу** (¹) на обали мора, а отален покрај мора, покрај мора на Какодиаву, и још покрај мора до средње Сикамније, где поток утиче у море. И ту има врело **(Вроула)** и отлен гледа на исток на хрид, расцепљени камен близу царскога пута, па отлен путем, на гумно, где има дуб, што се зове Каладендра, и опет путем, путем и узима на десно на Бели Брег, и преко потока на велику грамаду, и мало ниже на хрид, на другу грамаду, и подаље на хрид, на Црвени Камен, који се зове Пирипетра, а отален управ на море, и морем, морем испод Зига и мимо Зига напред морем, и више мора има водицу и трет, а отле управ уз гору на брдо, на велико блато и преко дубокога потока излази на равнину, где има становити камен, па више и више како исходи брдо на Велику Бигљу, и ту има камен названи Моливдуза, па отлен Бигљом, Бигљом на Орхинарију на два становита камена под брдо, одклен овај сињор почиње.

„И сви, који се обретоше тада на овом збору, записа царство ми и њина имена у овој златопечатној повељи, нека се зна. (²) Ову земљу приложих и

(¹) Кречана.

(²) Ово су њина имена: Прота Свете Горе **Гєрьмань**; игуман Лавре Акакије: Ватопеда — **Корьнилиє**; Иверске — игуман **Харьлампиє**; Ксиропотама, игуман **Павль**; Свигмена игуман **Єлеуьѳериє**; Каракала игуман **Лаврентиє**; **Роушькыи** игуман **Іѡакимь**; Дохиара, игуман **Ромиль**; Ксенофа, игуман **Варьлаамь**; Филогеја,

утврдих **златопечатнымь словомь сь чьстнымь сьборомь Свете Горе, да юесть вь область** наше Владичице хиландарске, да има вишеречена места неповређена или **отьемлюема, нь да светаа обытѣль хиландарска тъмеи заповѣда оть нась и до вѣка. На прѣвлаци,** Декембра 1347: **Стефань вь Христа Бога благовѣрны царь и самодрьжьць Срьблюмь и Грькомь и Бльгаромь, Арбанасомь и диси.**

При поласку из Свете Горе замоли цара игуман Гервасије и **вьсь сьборь** хиландарске лавре, наводећи како манастирско место има синоре у многим књигама, а не у једној повељи «**и молимо царьствїе ти, не прѣслушаеть царьствие ти**, прота и игумани Свете Горе и старци **прїити и сложити все синоре у едииь хрисовуль.**« На ово цар Душан «напише своју царску књигу с молбом» проти Герману, игуманима и старцима, да се потруде и дођу у Хиландар. По доласку и договору, они одговоре цару овако: **все хотѣнїе твое, царю, испльнимь.** И све синоре и земље упишу у једну повељу, коју цар потврди 26 Апр. 1848 г. ([1]) Овим прилозима Хиландар је постао најбогатији манастир од свију обитељи светогорских.

Из Свете Горе цар оде у Призрен, где је била довршена његова задужбина. Ту потпише даровну повељу цркви св. Аранђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму, којv су његови прародитељи подигли, па је била "**обьоубожала.**" За то јој цар поклони цркву

игуман **Матеи**; Кастамонита, игуман **Паисїе**; Алупски игуман **Феодуль**; Зографски игуман **Макарие**; Симопетрски игуман **Максимь**; обитељи Харитонско јеромонах **Iоаникие**; Обитељи Григоријеве јеромонах Калистрат; светога Павла јеромонах **Пахомие**; обитељи, Дионисијеве јеромонах Теодул. Сви ови скупа и јесу били **чьстии сьборь** Свете Горе.

([1]) Mikl. Mon. Serb. 129—133.

св. Николе «Врањину» са селом, људима, с метохом, виноградима, планинама, с испашама и зимовиштима, са млиновима и сенокосима и са доходцима те цркве, што има у светога Срђа доходка годишње 100 перпера од царине, са свима правинама и **оустави царьства ми** са свима међама тих села и са свим имањем **тєꙁи** цркве, и што је «димине» на **людехь црьквеннхь:** да си скупља црква јерусалимска сваке године од Врањине, што се нађе „**лѣтние**“, жита и вина, и **ѡть овьць и ѡть кобиль,** половина од тога да се продаје и да се носи у Јерусалим. Сврх овога, цар поклони истој цркви од дубровачког доходка годишње 500 перпера венедичких. Људе св. Николе Врањинског ослободи од свију работа царских: ни данка да не дају, ни **пѹти тѣраю, ни вонске воюю, ни оу жѹпѹ приплащаю, ни града ꙁидю, ни поꙁоби даю, ни конь хране, ни пьсь хране,** и од сваке работе и данка ослободио их. Над тим свим **никто да нѣсть ѡбластьнь: ни кефалиꙗ, ни властелинь ни инь кто любо владѹщии** у земљи царства, разма игуман јерусалимски, **ть да ѥсть тѣмь ѡбластань, и оу том местѹ** да није властан нитко поставити старешину, већ кога постави игуман јерусалимски. Ова је повеља потписана 29 Апр. у Призрену „**када постави царьство ми темелие архангела Михаила.**“ (¹)

Душан се није зауставио на учињеним поклонима Хиландару, него по повратку(²) у „**отьчьство**“ **и раждєжєноу ми бывшоу вь начело царьствїа моѥго** к свима

(¹) Mikl. Mon. Serb. 133—135. Веома је значајно, што Душан вели: Симеуна Немању... **и прьваго владалца... ꙁемли ꙁетсцѣи.** И ово је најбољи доказ, да Немања није од породице Воислава.

(²) ... Ib. стр. 136: **вьꙁвращьшоу ми....**

светим црквама, највећма и највише и с богољубивом августином госпођом Јеленом и од све душе поревновасмо о манастирима велике атонске пустиње, па у нашем путовању по Светој Гори дођосмо на Кареју, где је ћелија св. Саве, коју је он сам подигао. Царица Јелена, кад је видла **нищетоу** и недостатке те ћелије, захте да постане њен «втори» ктитор, да избира од хиландараца старца, кога жели поставити у тој ћелији, па су цар и царица избрали попа **Θеодоула**, да буде **прѣдьстатель** ћелији на Карејама до свога житота и да «моли Бога за живот и за **спасеније души царьства ни**», због чега цар поклони ћелији св. Саве на Карејама, у Хвостну село Косориће са свима заселцима (**Дьнеполие, Долиани,** Чешково, Челопеци) и са периором (*περιορίζειν* = границама) косорићским и са **отьтесомь,** међама, виноградима, млиновима, вртовима, ливадама, испашама, са лазима и с планином. и са свима правинама тога села. Ослобођава их од: *соћа, позоба, приселице, војске, псара, поклисара, града, винограда, сенокоше, глобе и поданка* т. ј. од свију работа великих и малих. Овоме да не стане на пут ни кефалија, ни **кнеꙁь**, ни севаст, ни **владоущии**, него да влада старац карејски. У овоме селу да је закон као и у осталим хиландарским селима «да работају тој светој ћелији.» Још истој ћелији, годишње, да се даје од царске куће по 100 венедичких перпера, по 10 **гоунꙗ**, 10 кожуха, 10 клашња, по 10 **мѣха** *сирења* и по 10 *сирова*; и да узима свако лето на Плочи 50 спуда соли. Село пак Косорић, колико би цару давало *соћа*, то да дају ћелији св. Саве на Карејама. Ову је повељу цар потписао ове 1348 г. у великославном граду Прилипу. За овим је Душан свео у

једну повељу, све баштине хиландарске по земљама српским и по Романији. [1]

Овим поклонима Душан јасно обелодањује, да је себе сматрао царем православнога света и тим придобио на своју страну гњездо православља — Свету Гору. Спомен о путовању његовом у св. Гору с царицом Јеленом и до данашњега дана очувао се код светогораца. «На путу од мора ка Хиландару калуђери показују путницима стару царску маслинку, под којом се цар одмарао, а неколико корака у страну, стоји зид са дрвеним крстом, да опомене путника на место, где су хиландарци предусрели Душана. У хиландарској цркви чува се убојна Душанова застава, коју је ту оставио као знак да је долазио. [2] О самоме цару још се чува много успомена, које су више легенда, него ли историјски податци.» Сви су ови прилози, тако рећи, малени према ономе дару, који је он приложио својој задужбини, цркви св. Архан-

(1) Још је Душан приложио Хиландару:

а) два села: Полошко и Драгожељу.

Григоровичь: Очеркъ путеш. по европ. Турціи. 2 — е изд. стр. 43.

б) 1345 г. 28 Марта дао Хиландару властелина града Струмице Рудла са његовом црквом и селом Борујевим.

Аѳон. Акт. 68.

в) Год. 1354 дао Хиландару село »Лѣскоклѧне.«

г) Год. 1349 поклонио Русику, који је био „отъ Рѹсиѥ вьсеконьчно“ оставлен, села: Жидомишту, Дубницу, Новосело, Драгощу и црква у Бојимии да даје годишње на Ђурђев-дан од Трьлиса 200 венедичких перпера и од Христопоља двадесет кошница соли. Села је ослободио од свију данака и работа и да руска обитељ не зависи ни од проте, нити од кога другог. Гласн. XXIV. 242. Акты Севастьянова. 350.

Флор. II. 137 и 138.

(2) Флор. 137. — *Арх. Леонид.* Истор. Опис. Хиланд. 67.

гела Михеила и Гаврила, више Призрена, испод Вишеграда, на луци р. Бистрице, у планинскоме пролому близу Црнога Потока. Преко реке је водио мост. У супротној стени према мосту, у ридани је сагрaђена црква св. Николе, а на луци је био ограђен град са триумфалним капијама и изрезаним грбовима двоглавог орла.[1] Штета је, што није ова повеља читава, него само у одломцима. Но и ови одломци показују како величије душе ктиторове, тако и његову жељу да заблагодари Богу за све добро, које су урадили његеви предци «светопочивши краљеви» и он сам. С тога је отпочео зидати цркву св. Арх. Михаила и Гаврила **„вь оутѣшеније инишьскомоу чиноу“**, која не сме бити, ни припасти ни архијепископији, ни митрополији, ни епископији, **тькмо игоуменїи вь обьщежиьдницѥ чрьнцемь.** Поклонио је села, метохије и влашке катуне. Најпре је дао у замену за Вишеград, село Повиљско и Врпчане, и ова села: Млачно, Милопусти и Заплужане. Вишеград, и села — Повиљско и Врпчане запише својој задужбини, **да ѥсть житница и винница и местьхранилница** црквена у место куле. Због тога забрањује свакоме, ко би после њега царовао или био митрополит призренски или кефалија града Призрена, или кнез или ма ко од владалаца овога града, да ништа не мења, нити да град отимље, нити да разори, ни замењује. Тко би то учинио, нека га

[1] Град и данас прилично се очувао и главна капија још стоји сведена. На месту цркве, стоји огромна рпа рушевина и темељи. Из једног темеља био извађен један огромни четвртаст камен, али га несу били кадри одвући у Призрен. Ту је цркву Синан-паша 1595 г. пренео у Призрен и озидао џамију. Душанова повеља (не потпуна) печатана је у Гласник XV (264—317). О Синану, види моју књигу: Синан-паша.

разори Бог! За овим наводи како је узео баштину Младена Владојевића и његове матере, а овоме дао у замену другу баштину у Охриду: цркву за цркву, села за села, винограде за винограде, млине за млине и т. д. јер је младенова баштина у Призрену била: црква св. Спаса у граду, као и млинови, од којих су два била **„прѣма** *цареву двору*", и двор више царева двора. Приложио цркву св. Николе Рајкову са људма и заселцима и имањем. За овим долази читав низ винограда разних лица, којима је дао у замену друге винограде и више кућа и људи, које је дао Архангелу. Овој истој цркви приложио кесар **Грьгурь**, — *Дабижива каматника*, да даје цркви годишње по 18 лисица. Даље иду села: 1) *Љубижда* (1) са свима заселцима, осим баштине Дмитра Утоличића, коју ће он с децом држати како **„вьсакоу баштиноу.“** 2) Село *Кориша* са заселцима: Пакостиње и Бусино 3) с. Љутоглави. 4) с. Посуђе. 5) с. **Срьбице** 6) с. Пиране (међа на Ограђеник) 7) с. Диничино с Брестовцем 8) село Ошвања (где има чувени швањски мост на Бел. Дриму). 9) У Штавици **стапь** земље Долци; у горњој Брњачи **стльпь** с кућама, а два без кућа. Сва су била царева. Ту је живила краљица Јелена прабаба Душанова. И попа Хранислава Епископовића из Попоча са свим његовим ждребијем и кућама. 10) Село Сењани, **ꙁабѣль** (забран) **кроушьтицоу** (веома велики). Ту му оповеди први игуман св. Аранђела сереспи митрополит Јаков, да је подигао у Сењанима велики виноград, на мало људи. Зато цар узакони:

(1) Заселци: Скоробиште. Љубижња да има **»прогонь оу планиноу“**... Више пута *нико да* **не** *пооре планине, ни Љубижњани, ни Скоробиштани.* **Кто ли пооре да плати ꙁемльскомоу господароу** *100 перпера.*

да сељани тај виноград сами граде и теже, а да им не узимају ни лана, ни јагњетине, ни кудра, нити да им је даљњег пута; али како су они мало «земљице» имали, цар нареди, да ону земљу, која је у њином селу била узета цркви, ту земљу да поделе и да си имају, а цркви на Брњачи да ору, по закону: три дана јесења заманицом, три дана премалетња и **вѣдьвоу**. И три дана да косе сено на Брњачи заманицом, а на другу страну да иχ не гоне на сено ни на орање. 11) *Студеничани*, 12) с. *Храштани* 13) с. *Воинац* 14) с. *Пећани* 15) с. *Речани* (чија граница иде на смрдећи студенац и посред баре где *старинци* погоше (погибоше ?) до међе села Духље «*где постоја господин цар с колима* 16) С. *Вранићи*: 17) с. *Мушутиште* (а међа му од Неродимља у Сиринић) 18) с. *Исаврово*.

Арбанаси: 19) Катун *Гиновци* 20) к. *Мађерци* 21) к. *Белоглавци* 22) к. *Флоковци*; 23) к. *Чрнча* 24) к. *Цапарци* 25) к. *Гоновци* 26) к. Шпинадинци и 27) к. *Новаци*. Са свима «старим» међама.

28) село *Нистра*, 29) с. *Медвједац* 30) с. *Ограђеник* са заселцима Нашцем и Боршинцем 31) с. *Селчани* 32) с. *Новосељани* изнад манастира 33), *Врбичани*. изнад манастира 34) с. *Јабланица*; 35) с. *Речани*, 36) с. *Сјеножешитани* 37) с. *Средска* с планином 38) с. у Срећској по имену *Село* 39) с. *Љубиња* 40) с. *Небрјегошта* 41) с. *Раича* с попом Главатом и с попом Рајком, с њиним родом и с њиним *баштинама*. 42) с. *Оба Крстца* са заселцима, 43) с. *Пакиша с Кошариштима* (чија међа иде на *Мратињу* цркву), 44) с. *Бучје* (међа до хрисовуља *митрополитова*). 45) с. *Радеша* са заселком *Радешинцем* (међа му иде на Славковац, а од Опоља у Бели Грохот, ограђени камен, (први биљег). 46) с. *Брод* и други *Брод* (у Гори) с поповима Дикановићима, с

њиним родом и с њиним *баштинама*, а и са заселком *Грмљанима* (чија граница иде на *Страторију*. како *цеста* иде у реку). За ова села *у Гори*, вели: што се налази купљеница и **прикия** (прћија) *жупска* да ју држе, а што се нађе у Жупи купљеница или прикија црквених људи, и они да си ју држе, а međа да стоји како је уписана у повељи. 47) *Лесковац* 48) *Плоскиштино*, а међу да држи с Билушом и Ходчом како су пређе држали. 49) с. *Тмава* с рибником.

Још је приложио: *Забјел* (забран) у Слатини. чија међа иде до *Патковскога* ([1]) дела, до међе Пандократорове код Борка. *Уљаник* на Слатини, чија међа иде од Грамоста до Стражника, па преко ливаде и потока у голо брдо Мекинеш па до патковскога брега. И приложи: улијаре из Штимље. у луговима.

50) с. *Брези* са забелом, који се зове Голи Хум. Међа иде јелшаничким потоком у Дрјеницу (Дендра до Славичковића кућа. 51) И с. *Пантино Доље* у Ситници са међама од *„искони.“* И стлпе, које су орали царству ми. 52) Приложи цар с хтењем љубимог властелина Радослава жупана село **Кльучевница** са црквом св. Богородице и заселком Бродцем. како пише у повељи **кльучевнишки** што је записао родитељ царства ми (где се вели за међу, да иде од села Бањана на Сливовик а међа од Скопља и т. д.

53) И приложи љубавни и верни властелин Никола Утоличић село своје баштине *Љубочево* са црквом св. Николе и заселак **Ѥлховац**. Никола и његова мати приложише ово село у *закон*: доклен су живи он и његова мати, да држе исто село и цркву

([1]) *Патково* Немањино.

како своју баштину, да прилажу сваке године свећу на вечерње Архангела 50 литара воска, а до њиног живота **да не метеха игоуменъ онѣм. ꙁи селомъ ни црьковню**, нити ико други од „**владущих**" дому Архангелову, но да си они држе и оправљају ону цркву како-но своју баштину. После њине смрти њико да не влада оним селом и црквом, **тькмо** црква Архангелова. Та села да стоје онако како су стајала од како су *насељена*. 54) с. *Шикља* са заселком *Крудимадом* и *Крстом* (на жупанов врт). И **Крьнор** да остане према Шикљи како је и пре био. Цркве Шикљанске св. Варвара и Крсти што имају винограда, да се од њих узима половина вина Архангелу. И латински попови, који су у Шикљи и држе винограде како баштину, годишње даје сваки (латински поп) по један чабар вина цркви Архангела, а друге работе да немају нити какав данак дају. 55) Село *Сакато*.

Цар прилаже свој доходак из Горњег *Пилота*, који су њему давали, одсеље да давају Архангелу «чабре вина.» Из доњег Пилота (1) да дају цркви *свиле* стоти(ну) **соукъ** воља им сто перпера.

56) с. *Купелник* (2) (међа до међе св. Врача, и до св. **Витоа** уз међу Кадаруњску и през поље у Сушицу, међу Подгорску на човечије кости), са летњим испашама Копреника, Беришин дол, Попов дол и Јама са свима међама. И нико да не постави млина на црквеној земљи, ако ли га тко постави, да плати 500 перпера и да му се млин узме.

Цар прилаже још Архангелу кућу у Скадру, коју је купила краљица Јелена од Згурових кућа. И *Јаз*

(1) Немања вели: оба Пилота.

(2) Pop Ducljanin. Црнчића. гл. XXX. стр. 38 и 39. Хвалимиру Зенту са градовима и ове жупе:... Gorska, Cupelnich.

светога Стефана. И Гориње са свима меѓама и с рибама; и доходак богородице Купелничке у светом Срђу, годишње 35 спуда соли. Приход годишњи у 100 перпера (**акростикъ** = феудно давање), оставља Баранима, а да Архангелу дају годишње масла десет товара, а у товару 14 *стара*, а то да доносе Арбанаси.

И са *Широког Брода* да се даје цркви 400 спуда соли годишње.

Од призренске царине сваке године да се даје Архангелу по 1000 перпера, и *трг* у очи Спасовадне и у очи Архангела да се збира и предаје цркви.

За овим цар прилаже Архпнгелу 57) *Блатчане влахе.* Меѓе Блатца пролазе између међа Духље и Улишнице.

58) с. *Тумичино.* 59) катун *Гунцати.* У оба ова села долазе имена људи. 60) Катун *Добрушинац* (имена људи). 61) кат. *Голубовци*, где се ређају имена лица. Земља њина иде између хрисовуља студеничког ([1]) и дечанскога. И што «притесасмо Ђури Ненишићу од Влаха, како је прилично, зато дадосмо Влахима половину Плоче.» 62) Катун **Кострьуань**. Како се спомиње Кострац у броју земаља освојених од Грка Немањом, после имена људи тога села, навешћемо његове међе. Међа његова иде од Семетишта на Некату, Голу Рудину правце у врх Граба Кострчкога, а даље стрмо где се реке састају. Отален узГрадиште, путем у Слатину и Винишорски граб, по **дѣлоу** на Прасково. Од Пагаруше међа му на Прасково, на Камен, у Крушку, на Студенац, а отален у Расохати Дуб. Од Камена уз брдо на **дѣль** на Голу

([1]) Ова је Студеница у Метохији.

Рудину, тере у Срњак и на Студенац у Стубл. Од Стубла у Павлов Крст и отален у Рт Голушу, тере врхом Голуше у Лолаин дол, па отален у прву биљегу. 63) Катун у Хвостну *Синајци*. Иду имена људи, па онда границе. Планина је овога села *Хоругвица*. У границама које се спомињу *руце*, као што се оне спомињу више пута *у катунима*. Овде падају у очи две ствари: а) По катунима се спомињу имена људи, а по селима тога нема. Знак је, да су по катунима живели Арбанаси или Власи, и цар њих лично даје манастиру, а сељане осталих села не даје лично манастиру т. ј. сељаци су остали слободни. б) спомињу се «рупе», знак, да су своје добро т. ј. жито и остало држали у рупама, а не у зградама. 64) Катун *Пинушинци* где се наводе имена људи. 65) Катун **Драголевци**. Иду имена људи и међе. Има више имена Балдовин, али су остала имена махом сва српска. Овоме катуну припада планина *Ограђеник*. У опште, заједно с катуном спомиње се и планина, што значи, да су катунари живели од сточарства. Ево имена планина, овога села: Првослав, Гребиште, Плоча, Радешка планина; Храброво поље, Сопот, Мавр, Ирош. Њина међа почиње од Опоља на ограђени камен. А планина: Сињавица и Биљаница, којима је међа Крстац од Полога. Још се придаје Архангелу «забјел» за црквени добитак, на Овчем пољу, — Гноина. У ови забел кто уждене пасти стоку, по дозволи игумановој, да плаћа *травнину* онолико, колико пише у *закону*. Ко би на силу пасао, да плати цару 300 перпера, а цркви доходак по закону.

66) Још приложи Архангелу «родитељ царства ми» **деспоть Иваннишь»** ([1]) у Топлици село Тудорче са заселцима и међама.

За овим цар прилаже цркви Архангела поједина лица с њиним баштинама:

а) *Рудла* ковача с „**коломь**" ([2]) гвозденим и с ковачом Смиљом, да онај доходак, који су давали цару. дају цркви св. Архангела, т. ј. годишње по 70 „**издь мѣрныхь и блиѕинце**" колико устреба цркви, заједно са земљом у Трстеној, коју је држао у родитеља ми. а утјесао му је тепчи Градислав и игуман царства ми.

б) *Драицу* Грковића са браћом, децом и селом *Јеленцем*, које му даровао цар заједно с планином Млаком. Граница му иде на Дретутову „**клѣть**" (crates pasterales) = пастирска трла.

в) *Доброслава* Срдановића у Паунима.

г) *Орланду* Мицовића са његовом баштином. људма и свим што има у граду и његовим селом. које се зове *Селчани*. Орланди је дао од земље црквене села Шпинадија, које насељавају Арбанаси.

д) *Рибаре* из Плава по имену: Будоја, Богоја и брата му Радана; Хвалоја и његовог синовца. Богоја

([1]) У Гласнику XV стр. 315, Шафарик мисли, да је Душану овај Иваниш био или крштени кум или отац Душавове *прве* жене. Душан се врло млад оженио, а нигде у сувремених изворима нема ни спомена да се он два пут женио. Остаје, да му је био кум. Деспот Иваниш, по Сануудо, био је отац Вукашинов. И тако ако би се ово обистинило, онда би заиста Вукашин био кум Душану.

Ако ли оно није, онда је реч *Иваниш* оно исто, што и Иван, а Иван је Јован Оливер. Њега тако Душанназивље, што је узео маћеху цареву.

([2]) Даничић стр. 464: Machina rei metallicae.... или је сребро или **руде** или кола или **ино що стѫпашиново....** што је у Плани на **колѣхь рудe, коие и вьсе ине работе, да се вьсе даа.**

Градојевића с браћом. Прибоја Друговића с браћом и стрица му Радована. Све њих с децом њином.

е) *Раденко* с мајком приложио цркву у Велесу са људма, млинима, виноградима и свима правинама исте цркве.

ж) Цар приложио цркву Преображење у Врањи више Хотуља, са људма, с уљаником, земљом, воденичијем и свима правима исте цркве.

з) Цркву у Струмици Петнајест светих, са људма, земљом, виноградма, млиновима и свим што има та црква **„от испрьва.“**

и) Цркву св. Богородице на Дању са људма, земљом и селом Прапратницом и селом Лончаром. Од оба села црква да даје доходак Архангелу сваке године товар масла на св. Аранђела.

к) На Гладри цркву св. Богородице са свим што има иста црква.

л) И *Забјел* на Гладри — свога оца.

67) Село *Селце* са великим врхом и са заселцима и виноградима (у тетовској нахији).

68) Село *Цјелине*, где је било показују међе, јер су његове међе до синора трновачких, на Погор у Спасовицу до међе Вучитрнске.

Цар насели **зьдьце** (зидаре) из Пијуће давши им земљу у с. Љутоглавима, коју је држао **Калоянь** Милкусов брат, па им даде њиве, ливаде, млин и виноград на р. Милкусовској. То да имају у баштину и деца њина. Друге работе да немају осим зидања и «**бѫдбе дьнь и лѣха** (леја) винограда», а ослобођени су од свију *плаћања жупских* т. ј. од: *позоба*, **соки**, *пса, димнине, лана и јагњетине.* ([1])

([1]) Ово су жупска плаћања.

69) *Плочицу*, приложила мајка Братославова са међама и правинама тога села „за **гробъ** Братослаљ.“ Значи, да јој умро јединац и она је дала село само да јој сина сахране у св. Аранђелу.

За овим долазе општа наређења која су *закон*:

1. Законь Срьблюмь.

У недељи да *работају 2 дна* надимицом, што им нареди игуман.

Да *ору* „**бѫдвоу**“ свакога жита и да га среде и саспу у житницу.

И сена да косе, колико цркви треба.

И виноград да обрађују као што је у Студеници св. Симеуна (у чач. округу).

И да даје „**стась**“ (двор, кућа) јагњетину и **испорькь**.

И да дају *лана* по 30 повесама.

И да дају *бир* на **одрнцом** (т. ј. од одра, кревета т. ј. венчила).

И да дају *лукно* жита или два динара. (лукно 10 ока).

И да носе дрва цркви како о доласку цркви цара и патриарха, тако и о Божићу.

Села (српска) срећска, и село Рапча да дају *луч* (тамо расте борје).

А сва горска села (сада Гора или Горани) и Шикља да чувају стражу у манастиру, наравно у граду, којима и коликима заповеди игуман.

2. Арбанасима закон.

И Арбанаси црквени да работају као и Срби. Од рада до давају полукницу жита (т. ј. половину.

3. **И властеле.**

И *властеле црквене* да ору **„вѣдьбу“** од сваког жита. Што узоре да завлачи. И сена да косе један дан, па да здену.

Да обраде по један **„стать“** винограда и (да путују) **„поуть сь игуманом.“**

4. **Права игумана архангелова.**

По благослову патриарха Јаникија и свега збора, цар решава, да игумани: *Дечански*, св. *Стевана* (бањски) и *архангелов* седе на збору на особној трпези са игуманима **царьдьскыима**.

Игумана архангелова манастира бира цар и патриарх у договору с манастирском браћом. Ако ли се у братству не нађе угодан, да се доводи из Хиландара. Овај игуман не може бити сметут без «великога дела», а тако ни иконом, ни еклисиарх.

Владалца над баштинама манастирским не поставља ни цар, ни милосник царев, него игуман у договору с братијом.

— **Бѣльць** (¹) **да нѣ владалаць** у манастиру. Дворане (²) «белци» да не стоје у двору, но да им се даде стан изван манастира.

5. **Нарећења.**

Празник црквени да се светкује 8 Новембра.

Кад дође митрополит на празник, да му се даде на дар десет перпера или ждребац.

Патриарху, ако би дошао на тај дан, да се подари коњ.

(¹) Т. ј. свештеник.

(²) Придворни попови.

Игуман не може ништа радити без договора иконома, баште, еклисиара и дохиара. ([1])

Мера хљебна као и у Бањској. Свима по један **юднакъ** кисели хљеб.

У среду, у петак и понедеоник једном хљеб.

Вина у јутру и увече.

У посте једу једном на дан осим суботе и недеље. Трпеза општа.

На Митров-дан дарује се игуману 8, иконому, башти, еклисиарху и дохиару по 4, а осталим калуђерима по 3 перпера.

Годишње да се даје калуђерима по две капе јареће.

Вуна да се даје свима подједнако као у Бањској и клашње (сукно).

Сви калуђери да слушају игумана. Који не би слушао, да се изведе изван порте и да му се даде 12 мертика, па нек иде куд хоће.

Који би калуђер куповао жито или вино или давао динаре у камату (под интерес), да се из манастира протјера. Калуђер да не излази из манастира без дозволе игумана, а игуман да шаље с калуђером кога хоће.

6. Права и дужности црквених људи.

Да нема војске ни једном црквеном човеку ни Влаху, ни Србину, и да не работају ни једне цареве работе: ни орања, ни копања, ни жетве, ни **връшитбе** ,ни геракара, ([2]) ни псара, ни поноса, ни намета, ни провода, разма при доласку цара, да „*до међе носе лихо града и да даје село цару једну* **прѣ-**

([1]) Старешина „странопримнице."

([2]) *Γερακάρης* = соколарник, значи соколарина.

водноү *крину»* (¹) *а у крини 24 кабла и соли два динара на јасли и оглав*; али *јаслене* перпере да не дају, нити *покровца*; догодили се, да сви црквени људи иду да оправљају град, архангелови људи да не иду да праве свој град. и да је панађур на архангелов дан.

Приход од латина да припада цркви, а о њему да не води рачуна кефалија.

Добитак црквени (т. ј. стока) да пасу Брођани, јер је село Брод у Шари, а Брођани живе само од стоке. Ине работе у жупу да немају, но цркви да ору и сено да косе дома. За овце да им се даје месечина, а травнина да се од њих не узимље.

Добрушинци Власи да пасу кобиле и да им се даје „**бѣлѣгь**“ на Митров-дан по две ждребице или десет перпера, поред тога да им се даје *месечина* и *гуње* и *клашње*.

Да плаћају доходак као и други влахи.

И братији да се даје *месечина* пшенице како се даје у Бањској. И *сирења* 24 мјеха, а у мјеху 120 литара. И «*сирова*» толико, а сиров има 6 литара. И соли три кабла. И 3. говеђе коже. И да им се даје по „**ѡкрои**“ (²) и по клашња. На Васкрс по један перпер, а вина као и калуђерима у манастиру.

Ни у једном селу црквеном не сме бити владичкога «*похрањенија*» т. ј. крмљења (да га крме и ране).

У болници има по краљевском закону 12 кревета. Ко се разболе, да иде у болницу, али не сме бити „**хромца, ни слѣпца.**“

Кад се «пру» између себе људи црквенски, нико им не сме судити осим игумана.

(¹) Мера за жито. Месечно је давана као плата: *једна крина.*

(²) Окројени али неурађени опанци.

Пру ли се с другим људма за *«вражду»*, за *земљу*, за *коња*, за *провод*, да иду цару на суд.

За ине судске послове да иду митрополиту и игуману.

«Котла» нема између архангелових људи и жупљана, а може бити између људи архангелових т. ј. суђења да хвати у котел руком.

Ма где се судило црквеним људима, глоба припада цркви, а само ако се нађе на црквеном човеку «вражда», (¹) половина глобе иде «наводчији», (²) а половина цркви.

Што се тиче области даховног суђења, о чему је судио митрополит по селима и окрузима: о *биру*, о *јагњетини*, о *распуштању* и духовним глобама, ово све у архангеловим селима припада игуману, јер је за њих, као и за Вишеград (горњи град), за Повиљско, за Врбичане, за цркву св. Симеуна у Муштиишту, и за земљу на Блатцу, цар у договору с патријархом Јаникијем и са свим збором *српским* за-о-то све дао митрополиту села: Млачно, Милопусте и Заплжане.

Што се тиче **„рассевника“ митрополие** призренске по архангеловим селима у Подгору, да над њима влада митрополит као и пре. Цркви да работају како су и пре работали *кад су били властелски*. Ово значи, да су ови људи одузети од властеле и предати митрополиту.

За попове, што се тиче *работе*, важи закон студенички св. Симеуна.

Цар је приложио цркви архангеловој још:

(¹) Човекоубијство, душегубство.

(²) Који проказе.

1) Тодора Љепића са селом, које му дала црква Бериславци са двором у Призрену и с купљеницама.

2) Тодоровог зета Мирослава, са двором што му је дала црква и земљом код Пирана.

3) С благословом игумана хиландарског, цар прилаже цркви Прву(ла) са синовима и с баштином његовом.

Цар је приложио цркви сваке врсте мајсторе потребне манастиру:

а) **Шьвцє свитнє** (шавце за шивење свита).

б) **Цьнгарнию** (цигане). Пошто су наведена њина имена, цар је тројицу поклонио као **оүзгарнию**. Лалезин са својим зетом **Калоıанем** да дају цркви годишње по 40 коњских плоча.

Иванко с браћом, годишње да даје по 3 лисичија кожуха.

А се *ковачи:* Дабижив из Повиљска; Рајко из Јабланице.

Законь влахомь.

Власи да дају цркви од 50 оваца — овцу с јагњетом, а другу јаловицу с руном.

Друге године да дају коња или 30 перпера, *како су давали цару.*

Од *Клетишта* да дају јагњетину и **„испорькь.“**

Поклоници да се сами десеткују и да дају о јесени покрове (покриваче), а у пролеће — два јалова брава.

Убоги власи да обрађују црквену вуну.

Други власи да дају окроје и клашње; и да сол носе, а зими да косе сено кобилама и градове да оправљају. Да граде јагњила и да пастуве чувају у кобилама, и да носе жито и товар са игуманом.

Још је цар приложио цркви Архангела:

а) Село *Жеравину*.

б) Владимира Чрјепнића и Гојка Петровића с читавом њином баштином, коју имају у граду. II

в) Пусте црквене земље у Посуђи.....

На жалост овде се прекида повеља, иначе би имали потпуну слику живота црквених људи и средњевековног манастирскога времена. Кад су оволики велики прилози учињени цркви св. Архангела, онда је лако разумети, колико је ова црква морала стати цара, кад о њој љетописац каже: **Дүшан створи и црьковь прѣславноү светимь архїстратигомь оү Бистрици више Призрена, иже тьчно подь сльнцемь не мню быти инүтоже, и такова доброта грѣхь ради мoих баиѕь есть разоренїа. добротою же и хоүдожьствомь прѣвьсходить дечанскоү црьковь, кромѣ мрамора**([1]) **и величьствомь лоүчша дечанскаа. Тѣмь же глаголють жителие страни тое: яко призрѣньске црькве патось, и дечаньскаа црьковь и пекьскаа припрать, и банско ѕлато и ресавско писанїе необрѣтаєть се нигде же.**([2])

Законик. — **Прьви** благовјерни и Богом постављени **царь Стефань** обновивши **прьви царски вѣньць срьбскои и поморскои ѕемли,** и царујући над земљом грчком,

([1]) Дечани су сазидани од мермера.

([2]) Рат. Шаф. стр. 61.

У Глас. XV стр. 313. покојни Јан. Шафарик греши, кад каже, да је црква била «по свој прилици» у самим зидинама «*старога града*.» Град има у Призрену, а више тога призренског града на полак сата, на ридини горе и сад стоји град, који се зове: Вишеград или Стари град, а доле на луки покрај реке — црква Архангела. Од Луке до Вишеграда уза страну био је направљен град те везао цркву с Вишеградом. Зидине стоје и данас. Ја сам се по њима попео горе у Вишеград. Лепшег погледа за око тешко се може наћи.

читавим поморјем и западним странама и **всемѹ дисѵ**"[1], ваљало је, да по примеру «древних« царева изда и законе, да учврсти и склопи своју царевину. Њега су изазвали двојаки узроци да изда «законик" — *унутрашњи* и *спољашњи.*"

Ми знамо, да су Немање држали зборове. Али то сазивање зборова није било одређено и стално. Немања је призивао на збор кнежеве, ипате, властелине, частне јереје и т. д. Првовенчани је сазвао збор при крунисању „на краљевство": тако се исто спомиње, да су и други краљеви сазивали по некад збор, али у том смислу није било ништа узакоњено. Владислав је «разбојнички" заузео престо. Властела је приморала Драгутина на оставку. Милутин је највише издао закона, али се не види, да је то било са збором земаљским, него је он то радио као самодржац. Властела је тражила да ограничи *краљевску власт*, па је то и успела да изврши попевши на престо Дечанскога. Противу Душана била је устала властела, с чега је он тражио венедичко грађанство, да се склони кад би га прогнали из краљевине. Он се одржи, победи Хрељу и друге властелине и постане *цар.* Да је он себе сматрао за цара грчког, не би имао потребе да издаје нове и *друкчије* законе, јер су били у сили и снази закони византијских царева одклен су српски краљеви и узели «*Градскиј*[2] *закон.*" Да је Душан хтео постати византијски цар, он би тако исто превео за народ и остале за-

(1) Mikl. Mon. Serp. стр, 142 и 143. Речи: «**Прьви царьски вѣньць срьбьскои и поморскои** и т. д. јасно сведоче, да је он био *српски цар.*

(2) Гласн. Срц. Уч. Др. друго оделење. Књига VIII. «Градски закон." Стр. 34—134. Београд 1877.

коне византијске; али је он био цар Срба и Грка. Он је поштовао мисао националну, па је грцима потврђивао установе и повеље на грчком језику, а за Србе писао српски. Унутрашње земаљске и спољашње политичке потребе царства, покренуле су га као српскога цара да изда српски законик. Грађански живот српски није био налик на живот грчки. У историјском развитку српске краљевине вршили су своје улоге разни слојеви, разни интереси и разне националности. Многи династи жупанијскога времена задржали су своје **дрьжаве**; властела задобије своје баштине. И први и други владали су с правом суда и расправе. Црква је имала своје црквенске људе, властела своје, а краљевска земља била је засебна државина. Управа је у разним државама и баштинама била различна. Насиљу ових владалаца није било никакве преграде; њини подајници били су без икакве заштите. Бездушни «господари» продавали су своје отроке у туђе земље; латинске колоније на рудницима и по градовима премамљивале су православне у «латинску јерес»; у разним местима различно се судило; придружене грчке митрополије несу припознавале власт патриархову. Настане борба између нове чиновничке господе и старинске властеле, и свађа између царских градова и тргова са жупама: хиљадама спорова водило се о баштинама, о испашама, о планинама и другим друштвеним односима «Работање» цркви и властели није било равномерно организирано, већ је све ишло на штету земљорадника. Властела пуста, распуштена, бунтовна према краљевској власти, а насилничка према својим поданицима и отроцима. Свести у законити круг свачију радњу, заштитити свет од насиља „**владущїих**“, ство-

рити једноставну администрацију, регулисати законодавну власт, ограничити свачије своjевољство и дати законити положај властели, дати правилан ток црквеној радњи, увести власт закона на место појединe воље, то је и била цел царског законика: *Душан је хтео да влада у царству закон а не воља појединаца.* Одредити свачија права и дужности, то је главни смер законика; уништити свакојака насиља, ограничити властелу и учинити јој уступак учешћем у законодавству, то је била ондашња савремена нужда и потреба, да у створеном царству влада *истина* и *правда* под заштитом *државног и религиозног идеала средњевековног.*

Са своје стране, српска самодржавна властела, у тежњи да господари у царству, заузме положај према народу *неодговоран*, према себи равнима — *самодржавни*, а према круни — *супарнички*, т. ј. народ није *бирао* чланове законодавнога тела, нити их је краљ постављао; они су долазили по праву самодржавности својих **дрьжавина**; могли су једни с другима ратовати и несу били одговорни за управу над провинцијама. Властела је ограничила владаоца на штету јединства државног, а била неодговорна за своја дела на штету народа и правде. Она је успела, те сатарила автономију слободних општина, а утврдила своју власт над отроцима, неропсима и сиротињом. Краће рећи, властела је захватила власт и постала најгоре врсте олигархија без свесног схватања српске државне и народне целине.

Цар Душан, пошто је послао дарове манастирима у Светој Гори, Јерусалиму и другим местима и саздао своју задужбину св. Архангела, по примеру византијских самодржаца смисли да органи-

зира царевину, да ограничи и принуди на потчињеност законима властелу, па сазове **сьборь** у Скопљу 21 Маја 1349 године да изда законик. ([1]) Други је **сьбор** сазвао 1354 године у Серезу те попунио недостатке првога издања законика. Царева смрт прекрати развитак историјског законодавства, јер више није могао бити сазиван збор српских земаља.

([1]) Раичь: Історіа разныхъ словенскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ изъ тмы забвенія изятая и во свѣтъ історически произведенная во свято архаггелскомъ монастырѣ Ковилѣ. часть четвертая. Въ Будимѣ градѣ. 1823. стр, 254—284. На ово издање законика не може се нико позивати: 1) Писац није разумевао самог законика на пр. на место порота, код њега стоји суд и т. д. 2) Због аустријске цензуре, нека су места изостављена. Према овоме не може се ослонити ни на онај препечатани законик Душанов у Српскоме Летоп. књ. I год 1859. Тако исто нема вредности ни Ентелово издање по Раићевом на немачкоме језику у Geschich. Serbien. 293.

Г. Магарашевичь напечатао је законик Душанов у „Лѣт. Серб." год. 1828 књ. III. стр. 24 и књ. IV. 31. по рукоп. ман. Раковца.

Ово је издање напечатао Кухарски у Monumen. juris Slovenici.

P. J. Šafařik, Památky Dřevního písemnictvì ichoslovanu°v. Praga. 1852. Друго издање овога дела Jireček: Praga. 1873. стр. 29—51. по препису од 1390 г. Најстарији и најверниј список. напечатан је овим редом, како је издан законик. На првом **сьбору** 1349 год. до чланка 130 закључно, и друга половина на другом **сьбору** 1354 од 130—205 закључно. Ово је издање Миклошић издао под називом: Lex Stephani Dušani. 1856.

W. A. Macijeowski: Historya pravodawstw Slovjanskych. 2-е T. VI. Warszawa. 1858.

А. А. Мајков: Ист. разв. Серб. языка въ связи съ Ист. Нар. 1858. Најбоље су оцењене све редакције Душанова законика.

С. Новаковић. Законик Стефана Душана цара српског. Београд. 1870. Напечатан по деоби материје онако, како је за добро нашао издавалац. Издат по препису призренскоме. Неупотребљив.

Т. Зигель: Законикъ Стефана Душана. Отд. 1. С. Петербургъ. 1872. најважнија расправа чланака законика.

Још више, не само да нема племенскога живот
него је маса народа о томе сачувала спомен са
у славама и заветинама, а може бити и ношиву, ина
тако се изгубило значење племенског живота, да
људи само имали значења или као људи *краљеви* и
властелски, или *црквенски*, па је чак такав ток д
гађаја ишао на то, да све слободне људе преокре
у неслободне и да их подјарми и уврсти у један
ових нових сталежа. Нарочито је властела тежил
да направи све сељаке отроцима или робовима.

У законику се употребљава реч «закон.» Закон
значи а), вера б), причешће, в), обичај и г), закон. [1]

неком властелину (на стр. 345). У путу овоме Данило није ниг
сретао каквог бaлгарског великаша.

([1]) Mikl. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae
1862—1865 под речију «закон« каже, да је ова реч прешла у Ал
бански језик и значи: обичај = mos.

В. Караџић у Срп. Рјечнику наводи из пјесме:

Сарајево огњем сагорјело!
Што у теби зли закон постаде:
Да се љубе буле удовице
Остављају лијепе ђевојке.

Дакле, код нас се сливају уједно закон и обичај, а то је
било у већем ступњу за владе Немања. Да реч **закон** јесте обича
имамо много сведоџаба. Тако 1284 г. (Mon. Ser. страна 20) у г
вељи; **«И да е сѫдь ѹ врѣменѣхь по староммѹ ꙁаконѹ одь Ш
холидьне до Гюргева дне.»** (Стр. 41. у повељи): **До сѫда, ко
поставимо по ꙁаконѹ нашихь прьви...** Да се исправља **сѫдоm**
по закону (обичају). На место речи **ꙁаконь**, долази често «**правь.**»
Немања вели: Бог... **и ꙁаконь дась и правы ѹстави ... или: ꙁако
номь ꙁвониньше на сьборе, ѣко е по ꙁаконѹ дюбровьчьскомѹ** (стр.
40). Парнице се решавају по старом **староммѹ ꙁаконѹ** (по оби
чају). Mon. Ser. Mikl. 45. — У Lib. statutorum (1272) III. c.
..de consuetudinibus inter Raguseos et homines comitatus chelmi
Пуцића II. 143). Обичајно је право уношено у повеље, да регули

изведене су на штету обичајнога права. Црква се управљала по црквеним законима т. ј. Крмчија. Економни односи одређују се закоником са додатком оних правила, која су изазвата ондашњим српским приликама.

предходећих случајева створи се једна општа формула: **жкоже есть обичаи и проүнмь метохиамь.**

Исто је тако морало бити и у повељама, које су даване: општинама (градовима) и властели. Гласн. XIII. стр. 175: Год. 142? предају се Паштровићи Венецији, под уговором, да сами бирају «ректора», који ће да управља и суди по secundum antiquos eorum mores et statuta; да им плаћају по 12 сребр. гроша, као што су плаћали своме господину juxta mores antiquos (стр. 177) — Д.ивастанска општина преће Венецији год. 1442 под условом, да бира своја званична лица secundum consuetudines suas habitas (Гласн. XIV. 64). Тако исто Зећанима потврђује дужд 1444: Item tute quele usance chel la habudo in tempo d'altri signori, chel le habia anche adesso (Глас. XIV. 90).

Ове су повеље и споменута у њима права — *изузетци*.

Првовенчани у жичкој повељи издао је неколико закона. Душан спомиње Милутинов закон о *пероти;* Дечански, у писму дужду доказује, да ствари избачене таласима на обалу, припадају краљу (Rad I. № 11 стр. 141). У законику или се мења обичај или се доноси норма за догађаје живота. Народни обичаји били су основа, на којима је изведен законик или *нови* закони према самоме животу и правцу радње збора.

Склоп црквени и управљање црквом вршило се по Номоканону и зборнику црквених закона. Рашки епископ Григорије II (1305 г.) у номоканону вели: **Изиде на свѣть нашего жзыка божьствениже се писанию потьщанижмь ....прьваго арх. всеж срп. зем. кvрь Сѵвы....** Григорије додаје за свој препис: **сиж бо книгы писаны бышe изь архиепископскыхь книгь.** Он назива црквене законе **законьникь... глаголемыж „законикь."** Starine. III. 201. Вид. Дометијана 227, Теодосија — 140. Крмчију је описао Срезњевски (Star. III. 189 до 202). Значи да је донешена у Србију св. Савом. За овим долази **Συνταγμα κατα Στοιχεῖον** М. Властара.

Има у законику правила, која се дотичу управе. Да би нам и та правила била разумљива, морамо овде рећи неколико речи о историјском развитку управе у краљевини. До овога питања још се није нико дотакао, јер је најтамније и најмање има историјских података. Српска се управа развила историјски, па није ни могла имати *једноличности.* Србија се лагано и дуго ширила и прикупљала под круну краљевску и царску. Тако Првовенчани каже за свога оца, да кад је узео град Котор нареди, да му служе **съ оурєченымь** (1) **дѣломь,** што значи, да им је оставио онакву управу какву је нашао, а уговорио шта и како да му плаћају. Кад је овако било са једним градом, морало је бити и са осталим градовима; па тако исто кад је потчињавао коју област или државицу или самодржавнога властелина, он је потврђивао сва затечена права и стање, а управитељ или кнез постајао властелин примајући на себе обавезе према држави или краљу, колико да плаћа и да ратује по заповести краљевој. Значи, да није било једнолишне управе у краљевини, него је било толико разлика, колико је било разних кнежева, општина или саставних елемената по народностима. Као опште правило морало је бити ово: управа «самодржавних властелина» била је слична у томе, што су они сви у својим **„дрьжавама“** на један начин управљали; општине опет на свој начин, као што су цркве управљале људма на свој начин. Да је овако морало бити, приморани смо да мислимо зато, што се како у повељама, тако и у законику спомињу: латини, грци, арбанаси, власи; спомињу се села,

(1) Жит. ов. Симеуна. гл. VII. стр. 9.

жупе, катуни, градови. Могу се свести управне власти на ове облике, у које не уврштујемо селске изборне „кнезове" или кнежеве, нити ма какве селске месне власти, на име:

1. Над областима, катунима, слободним селима, жупама и т. д. управљали су постављани привремени управници под различним називима: У градовима звали се „владалци градски", по жупама — жупани; по кнежинама — кнези; по областима — челници[1] и т. д. Они су управљали по обичајима. Како су собом били представници врховне власти, то су и радили њене послове: управљали одбраном области, купили краљевске дације; судили, стајали у односима са суседним државинама и т. д. Ово су били краљеви намесници. Од њих се одсудно разликују

2. „Самодржавни властелини" или „велика властела", која је владала над градовима и земљама или државама по праву насљедства као династе. Овакве државине звале се *„државе."* [2]) Ови самодржавни властелини, насљеђивали су их као династе; њом су управљали као сопственици, купили приходе за себе и своју породицу; сами су судили, бранили се и ступали са суседима у сношаје од свога имена, и били — *господари.* То су остатци жупанијскога времена. На пр. велики хумски кнез био је васал краљев и

([1]) С јужне стране манастира Студенице има очувана, на половину преломљена мермерна плоча, на којој се може лепо прочитати ово: **Мца нюлия...... дьнь.... рабь бжи Іωань ҁовомь Милошь челникь мѣста сего.....**

Ја сам преписао Августа 15 год. 1884.

[2]) Цар Мануило дајући Немањи **Глоубочицу** вели: **Тебѣ боуди и сѣмени твоюмоу по тебѣ вь вѣкы, ни скимь же несьωбьщьно....** стр. 3.

велики кнез Хума, па је слободно ступао у договоре с Дубровником или на пр. кнез Воислав или остали, који су добијали дубровачко или венедичко грађанство. По овоме облику владавине, наши су краљеви давала властели оделите области ad regendam. Кад је ког оваквог владалчића краљ потчињавао, он је уређивао с њиме односе по уговору или кад је краљ коме давао област у **дрьжаку**, онда се однос према краљу налазио у повељи или овакви «самодржавни властелини» кад су имали своју државу од старине. Они су њом управљали по старинском обичају, а обичај је одређивао његов однос према краљу. Њина потчињеност краљу огледала се у плаћању неког данка и помагању у ратовима. Како се рачунала важност државе према томе, у кокико је њен господар имао више и већа права (ковати новце, имати грбове и т. д), то су у краљевини српској и израсли наши — домаћи — српски властелини неколико налик на средњевековне феудале. До Душана морао је бити веома велики број оваковнх властелина што и значе речи Даниловe, кад је Душан предузео власт: „**И кьсьла вѣстьникы вь вьсе дрьжавы отьчьствиѭ своѥго и слышавьше ѥлико сильныихь, вьси приходеште покланѣахоу се ѥмоу. И тако вьсе дрьжавы отьчьства ѥго прѣдаше се вь роуцѣ ѥмоу.**“ ([1]) Овакав облик управе имао је свој нарочити значај за српску краљевину, јер с потчињавањем краљу властелина и његове „**дрьжаве**“, краљ ширио своју краљевску власт. У оваквом је односају био видински господар према српском краљу; у оваквом је односају био према краљу Михаило видински до онога времена, кад је постао блгарск .

([1]) Стр. 214

цар; у оваквом је односају била Блгарија с Алек-сандром до смрти Душанове; овакав је био владар Оливер овчепољски и т. д. У грађанском животу тако се остварила мисао о државини као приватној непокретној својини са државничким (1) схваћањем, одклен је дошла у законику конфискација. Према угледу на овакве полунезависне властелске државине постао је појам у опште о баштини, која се спомиње у законику.

Још нам остаје да кажемо неколико речи о развитку разних друштвених облика становништва и о насељавању земаља.

У историји (2) жупанијскога доба већ је напоменуто, како је Селимир учинио уговор с освојеним старинцима и они постали његови подајници *плаћајући данак*. Такође је напоменуто, како у племенском склопу живљења није могло бити ропства крвнога, него само *ускока*. (3) Лице, које «изкочи» из свога рода, губи право и на онај део земље, који му је припадао, али је зато налазио станка на пустом земљишту. Пошто је површина земљина у држави била раздата физичким правним лицима, ускоци или иначе множеће се становништво, морало се стањивати на земљишту разних баштинара под разним условима давања или плаћања. Оваквим начином и почну насељавати «самодржавни властелини» и цркве ненасељене просторије својих земаља. Мали број ра-

(1) Овакве људе разумева народна пјесма, кад на њих сваљује кривицу пропасти царства називајући их «великашима или големашима»:

Великаши проклете им луше и т. д.

(2) Срећ. Истор. срп. нар. I. стр. 162.

(3) Ib стр. 450 и 451.

дених руку а бољи услови и слободан прелазак с једнога места на друго, изазове потребу привезивања људи за земљу зато и вели Немања: **„И ако кто ѡдь манастирьскихь људи бѣжи или влахь подь келиега жупана или подь иного кога** (властелина — баштинара), **да се вракаю ѡпетъ; ако ли ѡдь жупанихь људи приходе у манастирьске лоуди, да се вракаю опеть.“** (1) Још треба додати патње и страдање сиротиње, па је лако разумети пресељавање од једног господара другоме с места на место,(2) као и то, зашто се на пр. разбегли сви људи из паланке Сава. (3) Да се људи пресељавају с места на место поглавито су утицали бољи и пробитачнији услови. Црква је имала огромне баштине и израдила, да се црквени људи ослободе од свију великих и малих данака, од псарине, соколарине војске и т. д. Како су то биле веома велике привилегије, видимо да се не само насељавају прости људи на црквеним баштинама, него још се цркви подвр-

(1) Mikl. Mon. Ser. стр. 6.

(2) За време грађанскога рата између Стефана и Вукана, вели се: **Срьбьсцѣи ꙁемли одрьжимои бывши, и многымь плѣновании̑емь и пролитиемь крьве ꙁапоустѣвши, и неѡранїемь гладомь до коньца погыбающти, ꙗко многымь по тоуждеи ꙁемли раꙁыти се...** Теодосије. 80.

(3) Theiner. p. 111 № 152, год. 1291. Јун. 11. пише папа барскоме архијепископу, да постави епископа у Саву: Per tuas et etiam carissime in chr. filie nostre Elene Regine Servie illustris litteras nuper nobis transmissas accepimus, quod in Albanie partibus juxta Sclavos quedam habetur civitas, Sava nomine, que jam longi temporis spatio destructionis succumbuit, ejus incolis per diversa loca dispersis, sed de novo in civitate predicta quamplures viri catholici de incolarum ipsorum progenie, ut dicitur, exsistentes, et alii etiam diversarum partium convenerunt, moramque in illa continuam contrahunt. episcopum cum instantia postulabantes...

гавају и властелини, што се сматрало за краљеву милост, кад им одобри да се подвргну цркви. Године 1233. арх. Савва поклања цркви св. Николе врањинског земље у Плавници, па наређује, да над људма, који се настане на манастирској земљи, нема власти ни властелин, ни архијепископ, ни његов слуга, и никакав други човек, а ослобођава их од свију дашија како би могли бити савршени работници([1]) св. Николи. Разуме се, да су се сви бедни и невољни најрадије настањивали на црквеним земљама. Краљ Милутин вели: ([2]) **Коудѣ нѣ дрьжаве кралıевьства ми, кто доходе изь стоуге ζемлıе кь светои црькви соущии людие, тези ζемлıе, или е парикь или ıе влахь или кто любо тоугоζемлıанинь, да си е нима црькви.**" Или: ([3]) „**И кто си полюби одь ıеговѣхь люди или кто свободьнь уловѣкь да греде свободно подь црьковь**"…. У повељи Дечанског вели се, да „**присади сокальника сокальникомь**", ([4]) што значи, да је на земљи манастирској био такав ред људи, а забрањује се одвајати земљу и давати или бољару или попу или ма коме **оу вьхь**. Душан вели у једној повељи: «ко милује цркву у мојој краљевини, нека јој слободно иде» т. ј. нека се насели на црквеној земљи, ([5]) па и «отроци, који су замиловали цркву нека се слободно населе», а ово значи, да су прелазили на црквену земљу с других баштина. Још тачније извешће налазимо како су насељаване *црквенске земље*. Деспот Оливер нашао пусто село св. Димитрија у Јастребници и пошље свога

([1]) Mikl. Mon. Ser. 18 и 19.

([2]) Ib. стр. 60.

([3]) Ib. 64.

([4]) Ib. 98-

([5]) Ib. 122. и 123.

човека Тодора (¹) да то селиште насели. Да би се људи населили, он их ослобођава од свију намета и данака и «да су слободни од **всѣхь работь господства ми** и да им се не узима **никїи подань‌кь ни кралевь, ни мои** (²).... Овако је и краљ насељавао села на својим баштинама; «Село **Вльчие, що насели светы краль.** (³) Тако су насељавали своје земље и други властелини т. ј. надметали се у давању олакшица људима, само да их премаме на своје баштине. Властела као најмоћнији сталеж, који је пењао на престо и збацивао краљеве; који је ратовао и на **сьбору** решавао и ограничавао краља, лако је могао сваки већи властелин измолити од краља повељу, да му се ослободи ово или оно земљиште од *свију* данака и од разних краљевских чиновника, који су за свет били гори од редовних данака, па је могао да предложи боље услове за насељенике, што се називље: **„за приемь людьскы“**, а забрањује се *властели* насељавати људма оне земље, на којима су Саси (рудари) исекли шуму. (⁴) У повељама се изрично казује, да су властелини насељавали села: Засеок Чабић Добардол, који је краљ дао иконому Радану и његовој браћи **оу баштину, да си населе.** (⁵) Наравно, да насељене земље дају приход. С тога се сваки владалац т. ј.

(¹) ...Тодора, који ми се преда(о) **иѕь Грькь...**

(²) Гласн. XIII. стр. 297.

(³) Гласн. XI. стр. 134.

(⁴) Закон. чл. 146: **„а що посѣче** (шуме), **оноу землю да не тежи** (обрађује), **ни люди да насели. Ни властелинь люди да не насели: тькмо да стои поуста, да расте гора.“**

Значи, да су Саси злоупотребљавали своју радњу, секли шуме и насељавали људе те правили спахилуке.

⁵) Mon. Ser. стр. 94. године 1330.

властелин старао да своје земље насели. Св. Савва добио је за Хиландар више земаља од византијског цара и населио их људма доведеним из Србије. (¹) Насељавали су пусте земље како манастири, тако и властела, па и краљ одкуд су год могли,(²) па су чак унапредак наређивали како ће се насељење задржавати на земљи, а ово је и донело оне законе о привезивању за земљу. Насељеници на туђим баштинама ослобођавани су, истина, од свију данака, били заштаћени од насиља државних чиновника, али су сва подобна насељења губила своју свезу са врховном влашћу; на место да су грађани државе и подајници краљавски, они се преокрену у подајнике правног (цркве) или физичкога лица (властелина). Господар се утурио између њих и врховне власти. На тај начин, *властелини* су били у истини *грађани државе*, а они људи, који су живели на њиној земљи били су њихови подајници, којима су они судили, вукли приходе и управљали. (³

(¹) Домет. 157: **И метохию приложи поустыю испрось оть цара, и люди присель оть своюю си земли и насади вь нихь.**

(²) Милутин је испоклањао надбијене Турке разним лицима, да их населе. Или су насељавали земље са заробљеницима на пр. **Мирѣнь, Братань, кою си ю изь грькь довель** (Mon. Ser. 59). Чак су своје земље насељавали људма из других земаља: „**а мегю Арнасана сь вьсѣми людьми и населении села тѣхь, що си ю населиль оть тоугихь земль.** (Mon. Ser. 63). Слобода од данака, није обухватала баштине, како се хоће да докаже у Гласн. XXVI. Чланак Мијатовића. 202, 214, 215. Онда није било личне сигурности, па зато се свет грабио да живи на земљишту која је најмање оптерећена давањем, а највише уживао *сигурности*. Девојка, у пјесми, казује, да је сестра једнога јунака, љуба другога, само да се очува од насиља.

(³) Закон. само одређује таксе. Чл. 204. И само за чиновнике а не за властелине. У цркви, у селу Речанима видео сам на-

Властелини су могли добијати приходе од насељеника — радника или својих подајника, па су свим средствима радили, да што тврђе привежу своје подајнике за земљу. Ето зашто је оснажење властеле (збацивањем краљева, улазком у законодавну власт, ограничењем краља или цара) повлачило за собом ограничавање, стешњавање, угњетавање својих подајника. Свака повластица добивена властелином од краља нишанила је на то, да утамани и уништи сваку везу народа са краљем и да га потпунце подвргне једино под своју руку и власт. Оснажење властеле било је штетно како за народ, тако и за краља, па наравно и за државу. Како властела тако и црква, као законодавци постарају се, да сва лица, која су «посадили» на својим земљама, *не добију* него да *изгубе своју слободу*. Од ових *посађених* људи поникне ропство у српским земљама. Оно се развије и умножи поклањањем насељених места цркви и властели, где су *дације*, које су даване *краљу*, биле преокренуте у «работу» или беглук не у корист краља и државе, него у корист *цркве* и *властеле*. На тај начин, на место да се добије од државе заштита и да се развије државна свест, држава ту свест притупи и слободан државлјанин постане роб калуђерски или властелски. Насељене земље давале су доходак, онда се није чудити, што се даје цркви или властели земља заједно с људма. Тачно се одређују међе земаља селских, а о људма се говори као о осталим стварма [1] селскога атара на пр.: **и село оу клюуи кунарнѡне сь**

маљаног властелина с властелком ,пред дворцем, а пре њима казне неког отрока по **оурєдбоу** са 50 штапа.

(1) Pertinentia rei.

парикы и сь стасми ихь и сь всѣми правинами села(1) **тога.“**

Ови су људи дошли на имања као слободни и кад су давани манастиру, они су могли мењати мест али пошто је повеља њих уврстила у манастирск људе хтели — не хтели, они су морали вршити метуте им дужности. И тако, на место побољшан свога стања и преимућства, они се обрели привезан за земљу, што значи, да је из дана у дан бивало мање слободних људи. Њино стање постане горе. на место да постану правне личности, о њима се вод спор као о људма, који припадају физичкој личности. (2) Али су они дати манастиру за навек: **И дах јеи оуларни имєнємь.... сь оулми и ζдатию, да соут црькви до вѣкь аминь.“** (3) Ови су људи налик на оне к

(1) Mon. Serb. повеља бр. 62. година 1293 стр. 63.

(2) Mon. Serb. 563 : **А се людиє, конхь ѥ привель ѥпископ Игнатиѥ, ѡдьпрѣвь одь властель оу Сливоки** три бр танца: Филип са синовима и т. д. или ib стр. 569: **„А се пр соу градьчанѣни ѡдьпрѣни ѡдь Оливера: Любань с сынови“** и т. д. Или ib. 566 : **А се людиє, конхь одьпрѣсмо од Стрѣζа** влахе: **Ко нхна с сынови** и т. д. Мучно да су ови људи били робови, н можда је њих напао и заробио Оливер или **Стрѣζа** и т. д. па з тражили судом и повратили на њина места. Да је било ово друг на то указује закључак повеље : **„И видѣ кралєвьство ми нас лиє на людѣхь пресвєтє Богородицє ѡдь окольныхь и меж доусобныхь чловѣкь и сткорихь милость црькви и людємь ѥ при ѥпископѣ Игнати, кто иѣ прѣль и одьпрѣль люди и извель по семь сега да нє преуи соуда ζа люди ни изводa, нь давам и прашамь сии вса храмоу Богородицє“** Значи: Милутин је вил насиља, која се чине над манастирским људма, заранијe уништ све спорове о питању коме лицу они припадају. Не може се м слити да су били робови у селима, која су поклоњена манастир

(3) Ib. стр. 565. Овако се исто вели у повељи датој Котор 1333 г. Rad. XVI. 66. Divisione facta de hominibus de Biela.

торскога законика, о којима се вели, да ће на веки припадати ономе, коме су припали при деоби и морали за свагда остати у месту, где су до тога времена живели, али их њин господар не сме онеспокојавати у њиној кући, врту, шљивару и т. д. Овакво поступање доведе све подобне људе до тога, да их почну звати «отроцима.»(1) То, што су се земљорадници могли селити с места на место, доказује, да су били слободни; земље црквенске, властелске, краљеве биле су насељаване не само заробљеницима, него и слободним људма. Њих најпре привежу за земљу, потчине господару, а за овим ослободе од свију државних дација, а терете државне преокрену у «работу» господару. Ова потчињеност господару доведе их до тога, те их властела законодавним путем привеже за земљу.

И тако можемо рећи, да је обичај био калуп, по коме се одређивали правни односи. Различни месни закони и повеље дате манастирима и властели или насљеђена власт (племенито) господара, то је био материал за издаваоце законика. Номоканон и црквени зборници били су материјал за узакоњења о свештенству и кругу његовог суђења. У управи насљедни баштински односи били су толико моћни, да су нашли места у законику, а тежња је царева

Ledenize et de Cruseuice, quae Dominus per gratiam nobis comessit, cuicumque aliquis de ipsis hominibns in pertem venerit, ipse homo, vel homines, sint ipsius in perpetum, et maneant in loco, seu villa uti prius steterunt, et habeant domum, et hortum cum ouili, et arboribus quae in horto fuerint siue ouili, cum pertinentiis et exitibus suis et patronus terrae, vel loci, dictos homines non possit ullo modo in hoc molestare.

(1) Даничић. Рјеч. Ст. под «отрокъ»

била, да властелу доводе у потчињеност по византијском обрасцу администрације. У овоме случају, преко властеле цару су биле потчињене њине «државе», без да се цар мешао у унутрашње уређење својих потчињених владалаца, али је завођењем византијске јерархије хтео их учинити чиновницима и њине државе преокренути у своје области, а племенита баштина да постане приватна сопственост. Идеја царства ишла је на то, да властелу утисне у државну администрацију, а после да с њом поступа као са чиновницима. Властела је опет тежила, да се оцепи из потчињености цару и да постане неограничени господар у својој држави. У овоме се огледа борба царске власти са тежњама сепаратизма. У колико се властела више потчињавала цару, у толико је више на томе радила, да све своје подајнике преокрене у отроке.

Племенита втастела одржи победу над крељевском влашћу при ступању Дечанскога на престо. С друге стране, Душан се попео на престо кад је надмоћније на трачком полуострову било решено у корист Србије, На тај начин, старинска «самодржавна властела» успе да рашири и уздигне српску државу и да ограничи краља тако, ду је он био само прво «*самодржавни властелин — краљ.*» Као насљедник, Душан се прославио у велбмужској битци, раширио земљу, оборио замке непокорних владалаца и околних династа, завојевао до Марице византијску царевину и зацарио се, као цар свију народа на полуострову; он више није био *краљ*.

Постоји разлика између законика 1349 и његових допуна 1354 год. При првом издању законика Душан вели: **„азъ вьсехь истинын рабь владики моєго Христа Богомь вѣнчанныи и благовѣрнїи царь Стефань**

царьское скуптро сь вѣрою дрьже вь руку и сь вселюбимимь сыномь царьства ми кралюемь Оурошемь и богодарованною (ми) царицею кирь Еленою вьзискахь нѣкаю добродѣтелїа и всеистинне и православные вѣры: закони поставити, юкоже подобаеть имети и пособити и по светѣи и вьсехь сьборьнѣи и апостольсцѣи црькви Господа Бога и спаса Ісоуса Христа по земльхь же и градовѣхь, юко да не оумножить се вь дрьжавѣх царствїа нашего. некою злоба и злое оухиштренїе и лукавое ненавидѣнїе, нь паче да поживемь вь вьсакои тихости и безмальнивѣмь житию и вь православнѣи вѣри житїи сь всеми людьми царства нашего, малим же и великимь и получимь царство небесное вь будуште(м) онѣмь вѣцѣ. Аминь." ([1]) Оваква узвишена намера у издању законика јасно тврди, да се исти појавио после дужег и дубоког размишљања, и да је потоме и издат по извесној системи, како би подмирио све сувремене му захтеве новосклопљене царевине. ([2]) У

([1]) Новак, Законик Душ. стр. XXV и XXVI.

([2]) Душанов законик. 1) Раичь Ист. слав. србс. народа. I. IV. 242—270. Год. 1795. и у издању другом историје 1823. т. IV стр. 254—284. по рукопису Петра и Саве Текелије. 2) Ђорђевић по истоме рукопису потпуно издао у Лѣтопису године XXXIII. књ. 99. стр. 1—51. Год. 4859. 3). Engel у Geschich. von Serbien und Bosnien. 1801. из Рајића превео Душанов закон, на немачки језик стр. 293—310. 4) Ами-Бује у La Turquie d' Europe. Paris. 1840 t. IV. стр. 426—441. Сви ови преводи немају великог значења ни вредности. 5) Филарет арх. черниговски у књизи: «Святые южныхъ Славянъ», Черниговъ. 1865. ч. II. 68—74. превео оне чланке који говоре о цркви. 6) Магарашевичь. у Лѣтопису, г. 1823. т. III. стр. 44—62; т. IV стр. 31—49 печатао законик Душанов по раковичком рукопису калуђера Пахомија 1700 т. 7) Кухарски Antiquissima monumenta juris Slovenici издао руску правду, чешке

законику од 1349 г. огледа се најтачнија система. која обухвата целокупни народни живот. ([1]) И ако најпре иду чланци о свештенству, о властели и властеличићима, опет је Душанов зиконик од 1349 год. склопљен по извесној системи, а чланци о свештенству и властели били су за њих као за законодавце најважнији, јер су на све установе законика гледали са гледишта својих сталешких интереса. Суштина је

законе и Душанов законик. стр. 91—226. 8) П. Шафарик у Památky Drevneho pisemnictvi juhoslovanuv. Praga. 1851. издао законик Душанов стр. 25—50. Употребио рукописе: ходошки 1390 г., шишановачки 1541 г.; хиландарски; раванички писан између 1650 до 1687 г.; руднички 1700 г.; раковички 1700 г.; казански први и други. Ово Шафариково издање прештампао је Миклошић 1856. Мацијовски исти издао и превео на пољски језик. Друго издање Шафариковог дела извршио је 1873 г. Иречек. 9) Новаковић по рукопису призренском: законик Стефана Душана цара српског. Београд. 1870. Овде су груписани чланци по материјама, па је издање неупотребљиво. С тога до сада остаје за историјско изучавање законика — издање Шафариково. —

([1]) Мајков у Истор. серб. язык. стр. 34: у разређењу чланака законика огледа се неки ред, на име, у почетку се говори о *свештенству* и црквеним стварма, за овим иду чланци „о грађанским и кривичним стварма и најпосле о судској радњи.“ Зигел у „законику цара Душана“ усваја ову мисао. Ово мњење оснива се на суштини и распореду законика од 1349 г. С тога нема вредности мњење Крстића (Гласн. VI стр. 104), нити усвојено Новаковићом ово мњење Крстићево. Овакво погрешно мњење Крстића дошло је отуда, што он меша законик Душанов од 1349 год. са допунама истог. Законик од 1349 год. Душан је био обнародовао, а допуне истог законика од 1354 год. несу биле све ни обнародоване ни **съборомь** издане. Зато у њима има чланака, који се почињу: **Повелѣнїе царьско** и т. д. Зато су и ушле многе допуне у законик у необрађеном облику. Много је ближе истини мњење Мијатовића (Гласн. XXVI. 211), које је у главноме мњење Мајковљево.

системе законика ова: ту се говори 1) о положају лица у друштву. 2) О селским привредним односима. 3) О преступима и суђењу. 4) О градовима и 5) о војсци.(1) Закони пак од 1354 г. несу ништа друго, него допуна системе законика од 1349 год. Овај законик дао је огромне повластице свештенству и властели. На тај начин законик није олакшао судбину српскога света, него зло стање озаконио, усљеу чега се појави покрет и намноже се разбојништва, грабежи и свакојаки нереди. С тога Душан изда допуне да обузда насиља властелска, да заштити прост народ и да обезбеди правицу. Пређе је законпком обезбедио правно стање царевине, а сада изда допуне да уништа преступлења и безакоња. Зато и нема системе у законодавству од 1354 год. јер су то само допуне које би попуниле недостатке законика од 1349 године где се нарочито тежи, да се потчини законима самовоља властела. Допунама ишло се на то, да се обузда властела. Доста је навести: У законику од 1349 године члан 41: **И баштине вьсе да соуть свободне оть вьсѣхь работь и по-**

(1) Зигел стр., 73.

а) О свештенству од 1—36. са додатком: 67, 82 и 83.

б) О властели и властеличићима од 36—61 са додатком: 72, 75, 81, 85 и 91.

в) О положају лица у друштву (раков. рукоп.) од 131—139. са член. 57, 58 и 61; 54. 55, 62, 56, 59, 60.

г) О селским односима: 63—71 и 141. даље: 63, 64, 65, 66, (67), 68, 69. 70 и 71.

д) О преступима и суђењу: 72—102, 131, 142, 144, 145. 72, 73, 74; 80—90; 94, 97, 102, 142, 75, 76 78. 79, 91, 92, 93. 96, 144, 100. 145; 95, 98, 99; 77, 101.

е) О *градовима*: 103—106, 146, 147, 148, 107—109.

ж) О *војсци*: 110—112, 115, 151, 149, 113, 114.

даньљь царьства ми, развѣ да давають коње и воискоу да воюют. У допуни од 1354 год. чл. 185: **„И ако се оу жоупи жирь роди, тога жира цароу половина, а томоу властелиноу, чиа е дрьжава, половина“**, непазећи на чл. 187-и, који гласи: **„Планине, что су по землѧи, цареве цароу, а кралеве кралю, а властеломь властельске, что есть оу чиеи дрьжави„** као ни на чл. 42 законика. Члан пак 204 допуна, који одређује таксе, сведочи, да су власти земаљске и властелини чинили разне злоупотребе, с чега се морала законом одредити количина глобарине. Законом је дакле властела била с једне стране осигурана, али с друге ограничена. Тако је забрањено властели давати отроке у прћију (чл. 134); одређена цена за травнину (чл. 199); (чл. 191) да господар не сме ништа учинити меропху, што је противно закону, а ако му учини што мимо закона, властелин или црква да иду на суд царски. Како су господари (властелини или црква) прекомерним работама упропашћавали меропхе, цар унесе у законик члан 58, те их ограничи: ...**Закон по вьсои земли: у неделю да работаю два дьни прониару, и да моу дава оу године перьперу цареву и заманицовь да му сено накоси дьнь единь, и виноградь дьнь единь. а кто не има виноградь, а оны да му работаю ине работѣ дьнь. И што оуработа меропьхь тозїи вьсе да стежїи, а ино прѣзь законь ништо да му се не оузме.** Најпосле, напоменућу чл. 129, по коме се узакоњава порота за све спорове и преступлења, па ћемо јасно уочити, да је цар Душан подвргао властелу закону, да ју ограничио, стао на пут властелским злоупотребама и насиљу, а наређењем, — колико ће дана работати властелину, — дао могућности меропсима и црквеним људма да очувају своје баштине или да

стекну ако их несу имали. Цар је изузетно задржао да суди за **крьвь**, за **ѕемьлю**, за **проводь**, за **уловѣка**, и за **сводь.** И тако после дуге борбе властеле с краљевима, властела је одржала победу над краљем и принудила врховну власт да призна властелска династичка права на њине насљедне државе. Краљ опет поставши «*царем*» издаје законик, па доведе у потчињеност законима исте династе, утврђује њина права, али их у исти мах и ограничава; узимље у законску заштиту «подајнике властелске и црквене.» Завођењем византијске администрације и чиновне хијерархије са титулама деспота, кесара, логотета, кефалија и т. д. доводи властелу у потчињеност врховној царској власти. Још је остало да се уведе државна *контрола и суд противу злоупотреба «самодржавних» властелина*, који су носили тако велике титуле и Душанова би царевина постала истинити државни организам са свима својим органима за трајно и темељно трајање, али Душан ово није довршио, јер премине у најбољим годинама, оставив недовршену државну зграду нејакоме сину, да је доврши.

Остаје да довршимо преглед Душанове радње.

IV.

1. **Освојење Епира, Акарнаније, и Етолије, Јелинске Влахије и Тесалије. Опсада Солуна и преговори с Венецијом.** Кад су венедички посланици дошли у Србију 1346 године, месеца Новембра, да раде на измирењу цара Душана са босанским баном, несу га затекли у престолници, јер је с војском био у походу у византијској царевини, ([1]) и освајао оне земље, које су помагале Кантакузену. Кантакузен је ове земље био освоио помоћу војске царице Јелене т. ј. Верију и околне градиће, па их заједно с Тесалијом предао под управу своме сроднику Јовану Анђелу заједно с Епиром. Јован Анђел кад се утврдио у Тесалији, зароби деспину Анну, која је бунила народ противу њега, очува јој живот, а придружи Акарнанији и Етолији каталенске земље у Тесалији и Локриди. Таким начином Јован Анђел постане моћан и снажан владар. Душан пак ове (1346 г.) јесени освоји западни и јужни део Епира, јер је пре био освоио северни део. Идуће 1347 г. са српском војском и арбанасима освоји Акарнанију, Етолију и Јелинску Валахију. ([2]) За овим продужи

([1]) Ljubić. Monumenta. II. 408: ...infra ferram in partibus Romaniae.

([2]) Јеленском Валахијом у XIV в. звала се не Тесалија како објашњава Лик у Trav. in Nor. Gr. t. IV, него земља с обе стране Пинда, у поршију р. Војуше. Аспропотамо и Саламбрије, т. ј. половина у Тесалији а половина у Епиру. Вид. у Дестуниса стр. 4. прим. 5.

освојења. Кантакузен пак уђе у Цариград, (8 Фебр. , венча се на царство, и добије прилику не да ствара већ да руши византијску империју. Он није хтео да остане са-цар Јована Палеолога, него је тежио да на место династије Палеолога, дође династија Кантакузена. Овим неприликама империје користе се како Срби, тако Латини и Турци. Кантакузен им иде на руку. Пошто се зацарио, васпостави ред у престолници, прекрати све тражње оштећених у грађанском ратовању, уда своју кћер за цара Јована Палеолога, утврди пријатељство са својим зетом Орханом; [1]) али тиме наоружа противу себе пређашње своје присталице, којима је обећао дати разне делове империје под независну управу. ([2]) Тако се створи противу њега велика опозиција. Због тога није могао добити новчану помоћ, јер је упропастио околину Византије, и саму Византију, а сину Матији([3]) морао је дати у самосталну управу халкидиску земљу с градовима од Дидимотике до мора. ([4]) За тим даде деспотска звања своме сину Мануилу и зету Нићифору Дуки, а шурацима Јовану и Мануилу (Асанима) звања севастократорска, која су им давала право на самосталну управу над читавим областима империје. Док је Кантакузен подкопавао династију Палеолога, Душан придружи Србији новоосвојене земље и постави свога брата Синишу ([5]) (Симеуна) управитељем

([1]) Cant. IV. 1. 4.

([2]) Greg. XIV. c. 5.

([3]) Cant. IV. 5. 7. 8. Greg. XVI. 23.

([4]) Greg. XVI. 4. Can. IV. 10.

([5]) Истор. Сказан. инока Комнина и инока Прокла о раз. дес. Епир. и о Томи. Гавр. Дестунис. С. Петербург. 1858. стр. 4. Супруга Дечанскога Марија мајка Синишина пада Палеологу као треће-

Етолије и Акарнаније с титулом деспота. Ту се деспот Синиша ожени с Томаидом, ћерком покојног деспота Јована. Она се ослањала на своју мајку и брата Нићифора.

Над Кањином и Београдом Душан постави за управитеља свога шурака Комнена, који узме за супругу ташту Синишину деспотицу Анну. (1) За ова Душанова освојења, грчки писци говоре, да је српски цар нагрнуо на византијске области, као кад река придође, излије се из корита и поплави све области. (2)

По смрти Јована Анђела (1349 г.) Душан пошље војску од Срба и Арбанаса под командом свога љубимца Прељуба, који освои Јанину и Тесалију до Фетелеја. Са титулом кесара, Душан га постави намесником над освојеном покрајином, а сâм крене војску на још један заоставши у византијским рукама град у Маћедонији, Србун. И опсади га.

Стање ствари у Солуну ишло му је на руку. У граду је владала анархија и водила се партијска борба. Управљали су Алексије Метохита и Андрија Палеолог. Обојица су били противници Кантакузена, а приврженици законитога императора Јована Палеолога. Кантакузен пошље у Солун Григорија Паламу, ког је поставио митрополитом патриарх Исидор, али градоначелници Солуна не само да га не приме, (3)

родна сестра (Cant. I. 43). С тога овде реч ἀνεψιά не значи синовица, него чак трећеродна сестра.

(1) Напоменуто је, да је царица Јелена имала три брата: Ђуру, Јована и Комнена (Шаина пшинског поменика), који се спомиње у епирској хроници.

(2) Greg. XIV. c. 4.

(3) Cant. IV. c. 15. 16.

него још Андрија Палеолог спали Кантакузенове повеље. Обојица су мислили да их Кантакузен не може напасти, јер је читава Маћедонија (осим Солуна) била српска. Они су претили да ће град предати Србима ако би их Кантакузен напао. Кантакузен вели, да су обојица знали, да Душан неће ништа поштедити, само да задобије Солун, и да су га управитељи варали, да ће њему предати Солун, а у ствари су радили, да и једног и другог обману па сами да управљају градом. У истини, у Солуну се бориле две партије. Зилоте је предводио Андрија Палеолог. Ово је била партија демократска, у ствари партија српска. Супротна њој партија, под предвођењем Алексија Метохите, била је партија грчка. Како је Душан био стегао град опсадом као обручом са суха, зилоти су радили да му град предаду. Борба партија доспе до свога вршка. Душан, — каже Кантакузен: био је иначе издашан, а овом приликом није штедио блага. Протосеваст Алексије Метохита, с неким грађанима позове Кантакузена да не би Срби освојили Солун. С друге стране демократска је партија расла из дана у дан и јавно се у вароши правдала предаја Солуна Душану тиме, што је владалац читаве солунске области, па је у његовој вољи да им чини добро или зло. Кад је Душан заузео предграђа и околна утврђења и опасао тврђаву, нико није смео да гони чланове српске партије. Опсада је из дана у дан бивала све жешћа, просторија града мања, у граду је народ страдао, предаја града сматрала се као спасење. Чинило се, да су Солуну дани избројани. Овде се очито види, да је Душан имао највећу потребу у морским галијама, које би спречиле свезу Солуна морем са Цариградом. Зато се продужи

опсада, а Кантакузен добије времена, те отпочне радити да спасе Солун. Њему је још прошле године био послао у помоћ његов зет Орхан 10.000 Турака. под командом својих синова са нешто грчке војске под заповедништвом Матије. Сва ова војска крене се противу Србије. Како су наступили на српску земљу код Анактопоља, Турци ударе у пљачкање и грабеж, опусте села и вароши, па с пљачком врате се у Азију.

Сада Кантакузен изнова замоли Орхана за помоћ да одбрани Солун. Он добије 20.000 турака коњаника под командом Сулејмана. Ову војску упути Кантакузен с нешто грчке војске под командом сина Матије, у почетку пролећа 1350 године (1), противу цара Душана. С пута Турци бише позвани натраг у Азију, куда и оду. Матија није могао ништа предузети с оно мало војске, нити се са Србима борити, распусти је кућама. С тога се Кантакузен сâм упути (2) Солуну водећи са собом свога зета императора Јована Палеолога, кога чак и у походу није пуштао из руку. Кад је стигао до српске границе код Анактопоља, дозна, да се Турци враћају у Азију божем ради заштите Орханове државе; да су опљачкали околне пределе, запленили огромна стада марве и мноштво људи. Одлазак савезника доведе Кантакузена у очајнички положај. Са оно мало своје војске није могао ни помишљати на борбу са победоносном Душановом војском. Из овог очајног стања избави

(1) Cant. IV. c. 17.

(2) У овоме времену Душан је преко Буће предложио венедичанима савез. Тачка пета односи се на овај рат под Солуном, у чему кад би Душан успео, према тачци (6) шестој правце би пошао на Цариград.

га његов негдашњи познаник, српски војвода Брајан (*Μπραΐανης*), управитељ града Амфипоља, и ово је омело Душана, те није освојио Солун. Овај злосретни ([1]) Србин, српски војвода и градоначелник на место, да нападне на Кантакузена, да га разбије и зароби, он му још покаже, где ће наћи војске, т. ј. покаже му, да се на ушћу р. Струме налазе 22 турске галије и могу му помоћи. Не зна се, да ли су то били турци османи или селџуци. Они су дошли на лађама да пљачкају по приморју Маћедоније и Вотије. Њима се, по упутству Брајанову и обрати Кантакузен за помоћ, и разуме се, да им је морао обећати сјајну пљачку и добит у српским земљама и градовима. Турци пристану. На овим турским лађама доплови Кантакузен са зетом у Солун. У граду нађе партије у најцрњој свађи. Одмах прогна из града најжешће зилоте, умереније пошље у Цариград. Таким начином распршти српску партију. Цар Душан, чија је војска била допрла до самих градских капија, после омањих сукоба, изненадно и неочекивано испразни сва предграђа и утврђења око Солуна и некуд уклони ([2]) своју војску. Зашто је Душан на-

([1]) Кантакузен (lib. IV. c. 17) пише, да је ноћу сео у чамац и отишао у Амфипол на разговор Брајану. Брајан га предусретне као пријатељ и обећа му, пошто се договори са осталим пријатељима, да ће се у свему владати по упутствима и жељи Кантакузеновој. Ту му је Брајан и јавио за Турке на ушћу р. Струме. У зору Кантакузен остави Брајана и позове у помоћ Турке о којима му је Брајан говорио.

([2]) *Флорински* у выпуску первом, стр. 104. са свим неумесно вели: «С помоћу ових Турака Кантакузен очисти од Срба околине Солуна и с торжеством уђе у град.» Сувише је била малена Кантакузенова снага за тако велики посао. Душан се кренуо у поход

пустио опсаду Солуна? Куд је кренуо своју војску и зашто је дао прилику Кантакузену да му отме неке градове? За разјашњење ових питања морамо изложити односе Душанове према венедичкој републици.

2. **Вођење преговора с Венецијом.** Успеси Душанови зададу велику бригу венедичкој републици. Она се поплаши за остатке анжујских земаља на копну у Акарнанији, Епиру и на островима: Кефалонији, Закинту, Левкади и Итаци, јер се они спремали да их заузму. (¹) Република је била у рату са Задром и у непријатељству с угарским краљем. Она је противу своје воље (ове 1347 г.) снабдевала Душана оружијем (²) тражећи од њега, да продужи уговор венедички са (царевим) градом Котором. Јануара 3, 1348 г. дужд венедички поздравља Душана са успесима и препоручује његовој заштити Фетелеј (³) са осталим венедичким оближњим земљама. Услед овога Душан, 1 Апр. 1348 г. изјави дужду, да пристаје на продужење уговора још на осам година, што је било од неисказане користи венедичанима. (⁴) Да би се накнадио за учињену услугу и био венедича-

противу босанскога бана, да сврши рат на западу, јер је тако презирао Кантакузенову снагу, да на њу није ни обраћао пажње.

(¹) Hopf: Griechenland im Mittelalter. Encyclop. von Ersch und Gruber. Bd. 85. s. 445. Флорин. стр. 170.

(²) Ljub. Monumenta. II. 453. — Acta Archiva Veneti. Belgr. 1860. I. Год. 1347. Маја. 13. стр. 98. На захтев regi Raxiae et imperatori.....

Paria trecenta armorum scumta et de pluribarbarutos quingentos; schincherias quingentas; colaria quingenta; cirotechas trecentas.

(³) Act. Arch. Ven pag. 107.. Phetelei et alia loca nostra.. Cant. IV. 20. Епирска хроника стр. 4. Ljub. Mon. III. 110. Hopf. o. c. 445. Флор. 171.

(⁴) Ib. pag. 109..... Ljub. Monumenta. III. 72.

има на услузи, Душан им нуди посредовање за мир змеђу њих и угарског краља, а тражи од венечке владе три наоружане галије за своју потребу. ,укава република бојећи се да не изгуби Далмацију, тражила је посредништво Душаново с Лудвиком, ли с друге стране, није никако хтела ићи на руку Душану у његовом освајању византијске империје. Налазећи се пак у невољи, и желећи што пре доћи о мира с Угарском, пристане да задовољи Душана напомињући му, да република није никоме и никада такове услуге чинила, (1) па му дозволи четири галије под условом, да не буду наоружане у Венецији. У оваквој радњи огледа се потајна мржња и непријатељство најримпапскије државе противу схизматика цара и свога супарника на истоку. Венедичка политика супротна Душану још се више огледа у ова два факта:

Босански бан подупиран противником православне српске царевине краљем угарским, напао је био на хумске српске земље. У томе његовом предузећу, били су му на руци Дубровчани, који су у Србији као експлуататори (2) чинили свакојаке злоупотребе и пљачкања. Због овога су бивали злостав-

(1) Act. Ar. Ven. 111.... quamvis similem gratiam aliquibus de mundo nunquam consvevimus facere, sed pocius contradicere. Четврта је галија дата тек 15 Нов. ове 1348 године. Ibid. стр. 115 и 116. — Ljub. III. 75. 109.

(2) Act. Arch. Ven. I 116. год. 1339, Марта 30: „Audivimus dudum et incessanter audimus graves quaerelas et lacrimabiles nostrorum subditorum de Raguxio et fidelium dilectorum, dicentium, in imperio suo, per officium suae sanctae coronae, non una sed diversis gravitatibus et molestiis inotari. Et propterea se ad dampna gravia et jacturas intolerabiles esse prolapsos, dampnaque dampnis, novitates et gravitates gravitatibus continuate et indesinenter augeri etc.

љени од увређених и опљачканих људи, са чега і Душан одрекне пређашње повластице. Дубровча: се и обрате Венецији. Она узме на се посредован- Пошље Душану посланике, који затраже, да се на кнаде све штете учињене Дубровчанима и да им с поврате прећашње слободе и повластице. Послани се чини пажљивим, да су са Николом Бућом, пр узроковачом новштина, у љубави и пријатељству з му Марко Гоци и Никола Лукарић. Ова напомен значи, да венедички посланик придобије на сво страну ову тројицу, па онда преко њих да изврш оно, зашто је дошао, онако исто, као што је Кан такузен придобио Оливера и неке друге прве људ па у своме предузећу успео. Овај пример најбољ показује, какву велику улогу врше доглавници вла далачки, и да су они поглавито творци или рушиоц држава. Нема сумње, да се тада у Венецији зна о сазиву законодавнога збора српске царевине у Скопљу, па су Дубровчани преко Венедичана похи тали, да задобију за себе што више права, и да на плате најнеправедније и најнечовечније тражбине које би саме собом пропале по законику, где се уводи порота.

Други је акт, тако исто важан као и први. Как се првим актом тражи, да се овековечи економск грабеж и пљачкање Србије, тако се другим актом иде на то, да се утврди освојење дела хумске земље бану босанском, одпаднику од православне вере и од-ступнику од народности. С друге стране опет да се спречи Душан у напредовању и да се очува готово уништена византијска империја. С тога венедички сенатори на шест дана после првог решења, доносе одлуку, да исти посланик, који иде цару Душану,

изради, да се закључи мир између цара Душана и цара византијскога, а тако исто да се закључи мир између Душана и босанскога бана. (1) Јасно је, да сенат чини услугу Кантакузену и бану Котроману, јер су обојица били Душанови противници. Још се више огледа, тајна, супротна Душану венедичка политика у ономе, на што су били приморани приликама, да учине Душану, што никоме нису чинили т. ј. да му даду четири галије, које кад је Душан затражио, они 20 Јуна 1349 г. одговоре, да му их без новаца не могу дати, изговарајући се, да им новци требају, како би на место њих одмах друге ставили. Одричући му оно, што је за њега било најважније, тако рећи животно питање, ипак, да би га имали као пријатеља дозвољавају му да извезе: 400 коњаничких штитова словенскога кроја, 100 панцира и 100 степобитних машина. Душан је схватио крајње смерове своје лукаве пријатељице и није хитао са одговором. То је могао чинити тим пре, што су у законику били обезбеђени трговци, и све расире по њему лако се решавале; али се по несрећи није могао обићи без набавака потребних ствари и оружија из Дубровника и Венеције. С тога је, на повторени захтев венедички (14 Септ. 1349) да се наплате оштете, Душан попустио под таквим условима, да себи осигура набавку оружија и уреди дубровачке односе према царевини повељом од 18 Септ. 1349 године.(2) Ови односи према Дубровнику остану за све време трајања српских држава, зато ћемо их овде навести. Венедички сенат налаже своме посланику (14 Септ.

(1) Act. Arch. Ven. 121, 122 и 123.

(2) Miklosch. Monumenta Serbica стр. 146.

1349 г.) да се врати натраг, да наплати све оштете дубровачке и венедичке, а цар Душан 18 Септембра каже: Ми смо исправили **вьсє кривинѣ и дльгове, што** су показали посланик венедички Никола Ђорђић и дубровачки посланици: Марин Бунић, Симон Бенешић и Жива Чрјевић. За овим се цар договорио с *краљем* Урошем и са *властелом*, односно Дубровника, и наредио ово:

Да Дубровчани слободно греду (ходе) својим главама, својим имањем и њини трговци с купљом без забаве по земљи царевој и краљевој;

Да им силом нитко ништа не узме, нити их забави — ни властелин царев, ни краљев, ни ма тко: узме ли им ткогод штогод у земљи царевој и краљевој, то све да плати цар ономе, коме је узето, а кривца ће тражити цар и од њега наплатити што је било узето или какво зло учињено;

И дубровачки трговци, да слободно греду по земљи царевој и краљевој с тргом, и у друге земље нека слободно ходе, али да не носе оружја ни у Бугаре, (¹) ни у земљу Басарабину, ни у Угарску, ни у Босну, ни Грцима *нити ма куд у другу земљу*, но само у земљу цареву и краљеву. Нађе ли се такав, који носи оружије у «ину» земљу, да му се то све оружије одузме;

Онима, који ходе у Дубровник или из дубровника да се не узимље царина на Требињу, ни на једном путу, броду, већ да ходи сваки слободно без забаве.

(¹) Овај случај наводи г. Флорински за доказ, да Бугарија није била Душанова васална земља; али кад се напомену свезе Александрове с Кантакузеном, ово не може бити доказ бугарске самосталности, него Душанове увиђавности, да не би Кантакузен успео интригама да придобије на своју страну његовога васала.

Дубровчани трговци, на трговима у земљи царевој и краљевој, ако им се деси који год „**суд**", да е суде пред *цариником и кнезом* или пред *кефалом* града, по закону «родитеља и прародитеља" значи не по Душанову законику) ;

Цар ће им судити само за **крьвь**, за **земьлю**, за **рокодь**, за **уловъка** и за **своdь**, а више ни зашто;

Када прии латинин србима, да даде латинин српину, половину (сведока) латина а половину србаља, тако исто кад прии Србин латинина, да му дава половину србаља а половину латина, како је било за време владе родитеља и прародитеља светога краља Милутина);

Кад Дубровчанин даде свој „**добитькь**" коме трговцу, а овај удари у **бѣгь**, да се за-о-то куне латинин и да му се верује, како је било за владе «родитеља и прародитеља";

Који трговац купи коња на тргу и плати за њега царину, да «дане цариник душом", да је истога коња трговац купио и за њега платио царину, а крадљивца да не зна, такоме трговцу да нема «*свода*"; ако ли га овако цариник „**не оправи**", да даде „**свод**" од кога је купио коња;

Ако који трговац доведе коње купљене у туђој земљи, и неко позна (разуме се своје) коња, нека се исти трговац закуне „**самь други**", да је истог коња купио у туђој држави, а не познаје крадљивца и гусара, да за то недава свода; ако ли захте онај, који је познао коња, узети коња, нека га узме, а ономе трговцу да плати цену, колико је за истога коња дао;

Кад моје царство — вели — цар — походи трг да ме «почитују и дарују својом вољом" онако, како

треба цара поштовати, а насилнога „дара и
да **нмь несть**“;

Ако би се царство свадило с Дубровнико
Дубровчанима у царству да се остави рока
сеци да слободно оду из земље, па тек он
отвори рат;

Колико год се разбије лађи венедичк
бровачких, **що** утече у земљу царства ми и
да се ништо не узме, **да ıесть свободно;**

Који трговци ходе по земљи царској
вој, и по трговима, да плаћају царину по зак
су плаћали за време родитеља и прародит

Још сам с посланицима утакмио **(втьк**
цар ово:

Који се нађу људи моје царевине да с
у Стон после, пошто сам га дао Дубровчани
их Дубровчани изджену;

Ако ли су Дубровчани прекорачили м
је била за време родитеља и прародитеља,
винограде насадили, да ми ту земљу повра

За „судове и **всако оправданиıе**“, како
за време мога родитеља и прародитеља так
и у напредак; и за **вьсе**, да је суд на *Жељез*
како је и одпре било:

И за **Млѣть** нека се ништа не брину, не
онако како је и пре било.

„И од сада унапред, да не **прѣные** н
нико *залоге* од властелина царева и крал
кога **любо дрьжанию** царског и краљевског.
ткогод, да исту залогу врати, а оно што
да **му се тази кѹпла ѵпадьнѣ**;

Најпосле цар овако свршава повељу:
дио сам им законе и повеље, које су имали

родитеља и прародитеља. Потписах три овакве повеље: једна ће се хранити код цара, друга у венедичкој код дужда, а трећа у Дубровнику.

Додатак: Са посланицима углависмо још ово: заложене залоге ма чије и ма кога из земље цареве и краљеве, да се траже (натраг) судом и правдом."

Ово су уступке, које је Душан учинио венедичанима и Дубровчанима и пречистио све пређашње тражбине, а поставио правила, да се у будуће не би догађале свађе и неприлике. Њему су они попустили у томе, што се обвезали, да не дају оружије његовим противницима. Морамо мислити, да је Душан попустио с тога, што је смерао задобити их за своје намере.

Другим актом венедичка република стара се да заустиви Душана у његовом напредовању, јер се плашила његове моћи и суседства и трпила стешњавање, како се види из поступка кесара Прељуба, који је угњетавао венедичке насељенике у Фелеји. ([1])

Гигански кораци Душанови у освајању цариградске империје, око чега се отимали венедичани и ђеновљани, који су владали Галатом и имали највише изгледа да освоје Цариград, још већма побуде Венецију да стане на пут Душану. Како се Венедичани припремали за рат с Ђеновљанима, био им је потребан савез с Кантакузеном непријатељем галатских Ђеновљана. С тога је и препоручио сенат Николи Ђорђићу (6 Апр. 1349 г.) да склони Душана на

([1]) Ljubic. Monumenta. III. 110. 169. Марта 14 г. 1350 сенат је писао Душану «pro satisfactione dictorum damnorum et ut illum Prealipo subditum suum corrigat et admoneat taliter, quod in posterum non pesumat damnificare nostrates vel adherere damnificantibus eos.» Флорин. стр. 173.

мир с Кантакузеном. Душан је схватио зна
венедичког покушаја, па напречац одбиј
о миру с Кантакузеном, јер се спремао да
лун, и да се разрачуна са одступником в
родности босанским баном. Кантакузен је
шавао преко посланства да закључи мир с
али је такође био одбијен. [1] И тада вене
публики (исте 1349 г. месеца Новембра)
Кантакузеном уговор, [2] управљен у глав
тиву Ђеновљана и Душана.

Душану досади та лукава и дупла пол
је с једне стране, вршила према њему ул
теља, а с друге стране, стављали му смет
Венедичани се спремали да ратују с Ђен
чијим је рукама била Галата и који су д
дишње туна само царине 200.000 хиперпер
је Кантнкузен добијао годишње од царине
хиперпера, [3] па је Византија економски
пуно у рукама галатских Ђеновљана. Ка
употребио све мере да империју оснажи

(1) Cant. IV. c. 4. Кантакузен приповела, как
царења послао посланике „краљу", који му изјавил
годарност за дочек и гостбу у Србији, да се њина з
клетва ненарушавају. За овим је — вели — тражио,
поврати отете градове, јер је Душан био освојио с
градове осим Солуна. Вели, да је изјавио незадов
Душан преко Верјана прогнао сина му Мануила и гра
шан је дао разлоге такве своје радње и није прист
градове.

За овим је Кантакузен слао и друго посланст
шан одбио његове захтеве, посланици су изјавили,
такузен морати у рату послужити „варварима" из А

(2) Zacbariae. Jus græcoromanum. III. 705. Фл

(3) Greg. XVII. c. 1.

понизи. Ђеновљани несу хтели уступити Кантакузену господарство ратне и трговачке флоте, с тога кад спазе византијску флоту у златноме рогу, све становништво Галате одпочне и дању и ноћу градити куле и бедеме у Галати. Ђеновљани одбију грчки напад и у мало што несу освојили на јуриш Византију. У овоме рату Византија претрпи пораз и Кантакузен се нађе приморан да закључи с Ђеновљанима Галате мир (1349 г.) и да им уступи земљиште (у Галати). ([1]) Рат се продужи. Катакузен освоји Фокеју, ([2]) али даље није могао ратовати због опасности, која му претила од поплаве српске. С тога се помири с ђеновљанима, који су то једва чекали, јер се спремали за рат с Венецијом. Душан вероватно није ни покушавао да ступи у савез с Ђеновљанима. јер му они не би допустили да освоји Византију, коју су тако рећи имали у својим рукама. Противници ђеновљански, Венедичани, били су противници угарскога краља Лудвика, а Лудвик је био противник цара Душана. На тај начин Венеција и Србија имале су једне исте супарнике и непријатеље. Схваћајући стање ствари. Душан није могао наћи нигде искреног савезника за свој смер да освоји Цариград, јер од свију сувремених му држава највише се подударали његови интереси са интересима венедичким: обе су државе имале опште непријатеље — Ђеновезце и Лудвика угарскога! али су се у иста мах, интереси српске царевине и венедичке републике косили како у Приморју, тако и на Истоку. Венедичка република тежила је да васпостави латинску империју у Цариграду и да порими православне. У

([1]) Cant. IV. 11. Greg. 1—7.
([2]) Cant. IV. 12.

тој намери њу је потпомагао римски папа. Так
ишла је на то, да освои Приморје далматинск
приведе православне у крило римске цркве. На
је њена супарница била Ђенуа, а сада се по
Душан. Она се спремала на рат противу Ђе
стављала препреке Душану, јер је вазда могла
папе покренути краља угарског, противу Ду
читав латински запад, а тада су папа и угарск
свом снагом радили да униште богумилство и
славље у Босни. [1]

Душан опет, у својим освојењима прогласи
ства и издањем законика, достигао је апогеј ве
и постао представник и заштитник православ
му је била неопходна Византија, како би уј
сав православни свет, и онда стао на супрот
ству запада и мухамеданизму истока. Зато је
свој век и тежио да створи моћну православн
рију налик на империју Константина великог
није могао постићи без освојења Цариграда. У
његовом положају и јесте трагичка судбин
цара Душана, тако и православног јужног с
ства. [2] Сами ток и развитак историјских д

[1] Act· arch. Ven. I. 141 и 142.

[2] Из овога се најбоље види, како је нетачно гледи
ринскога на Душана, кад он његову тежњу (1349 и 135
зивље „политическим недомыслiемъ, сумасбродны
слѣдованiемъ одной фантастичкой идеей и неразбор
принесенiемъ въ жертву интересовъ своего государства"
стр. 175. Кад је папа покретао читаву Европу противу
види се, да га је високо ценио и нарочито противу њега р
противу представника православља.

У наше дане, тако исто, зар је то фантастичка иде
руски цар представник и заштитник православља и зар је
бродство", кад се већ близу два века Русија бори за осл

српских племена на југу, где су она била опкољена са свију страна непријатељима политичким и верозаконским, довео је Душана у стање, да реши судбину јужног словенства и православља, са чега се и нашао у нужди и тражио савезништво државе, чији су били непријатељи они исти, који су били и његови непријатељи. Зато се и реши да стави на пробу своју пријатељицу, и да сазна, чему се од ње има надати. Према суврсменим описима Душана, зна се, да је био храбар и отворен као што и приличи јунаку. Кад је он увидео венедичко лукавство, реши се, да једним махом изведе ствар на чистину, да се може оријентисати. Он се дакле обрати Венецији (13 Апр. 1350 г.) и предложи јој савез *да освоји Цариград*. Кад се кренуо Душанов посланик у Венецију, ми не знамо, али су у венедичком сенату претресани предлози императора Расије и Романије, деспота Арте, кнеза Влахије и т. д. т. ј. цара Душана, које је однео дужду племенити господин Михаило Бућа, и донешена одлука 13 Априла 1350 г. У изводу предлози гласали су овако: ([1])

1. Посланик српски после обичних поздрава предлаже дужду, да се лично састане с царем на дубровачком земљишту с ове стране р. Неретве ради неких важних и спрешних договора (pro aliquibus magnis et arduis pertractandis).

православља и словенства? Зар је крив цар Никола за напад Европе на Русију у кримскоме рату и за издају аустријску, која на сваком кораку смета Русији, јер су њеним интересима супротни интереси православних Срба и Руса?! Што је данас за Русију Аустрија и Инглеска, то су за Душана онда били Венедичани, Угарска и читав запад с папством.

([1]) Acta Arch. Ven. 129—140. Ljub. Monumenta. III. 174 до 176. У Флорин. 175—177.

2. Цар тражи за себе, за императориц
сина краља Уроша, са њиним потомством
недичкога грађанства.

3. Као венедички грађани, да се кори
пуном сигурношћу и слободом у Венецији.
и нико од његове породице да не сме би
никоме на свету и за никакво благо на св
морају имати права, имати непокретна и
добра како у граду, тако и у земљама ре
и са истим поступати по своме властитом н

4. Ако се деси да сâм император или н
краљ или императорица дође да пребива у
да им иде од републике издржавање (regali
њином узвишеном и највишем звању (поло

5. Ако дужд буде имао потребу у људ
ску у пределима Славеније (in partibus S
или у другим местима, (in illis partibus)
император на први суждев захтев послаће м
коњанике и поморце, и обратно: ако импер
имао нужду због рата у људма и лађама, да
даде и једно и друго.

6. Како је император с помоћу божијо
и потчинио (a quisiverit et subjugaverit) дес
(decem partes Romaniae imperii Constanti
византијске империје осим Цариграда, ког
побориги и потчинити (quam expugnare et
nequit), да му республика помогне с мора,
галијама (...gentis et galearum). Ако успемо
Цариград, господин император хоће и задо
да читаво деспотство припадне венедичк
блици, а ако ли республика неће деспото
господин император с помоћу морске флоте
хоће с војском напасти на град Перу (Гал

га освоји, предаће га венедичкој республици. Све ово речено, предузима император искључиво ради тога, да истргне из руку незаконитога Кантакузена неправично и ненадлежно њиме ухваћеног сина императорова (Јована Палеолога..... delegalis Cantacusino, qui injuste et indebite captivatum detinet filium imperatoris).

7. Господин император жели и тражи (vult et petit) да он сâм или господин краљ његов син, или госпођа императорица или други од његових или ма ко од његових поданика може слободно куповати и продавати т. ј. трговати у граду Венецији или изван града у земљама и местима венедичким, и да су слободни и ослобођени од плаћања царина и дација (quod omnes sint liberi et franchi et exempti ab omni dacio et angaria = данака и работа) венедичких места где се врши куповина — продаја, и обратно. даје у свима земљама своје царевине право слободног трговања без икаквих царина и данака грађанима и подајницима венедичке республике.

8. Кад би какав владалац или кнез (dominus vel princeps) завојштио противу господина императора или противу господина краља његовога сина или ударио на њине земље, то да таковима венедичка држава не даје помоћи, нити им пријатељује (non debeat dare illis talibus auxilium vel favorem), и обратно: император неће помагати никоме на свету, који би намеравао нападати на земље венедичке.

9. Према овоме император одзивајући се на писма и молбу посланика венедичког готов је, да се помири с босанским баном, који се рђаво влада, али под условом, да му бан поврати све приграбљене земље и да исплати све оштете учињене царевим

подајницима (quod faciat restitui damna et
dimittat, aliter se non poterit substinere).

10. Цар шаље 1120 хиперпера, да се
оштета неког венедичанина, коју му је пр
неки царев сродник. (1)

11. Најпосле Вућа тражи, да се разрачу
новчана ствар которска.

(1) Item ducalis dominatio misit hoc anno suum s
ambaxatorem, dominum Marchionem Bondenicae, et inter
quisivit, de certo damno, ilato in quadam navi viro Veneto
bus Avalonae, per cognatum domini imperatoris. Et
imnerator misit praedicto suo cognato et gravavit se de f
dixit, quod accepta non fuerant Veneti, sed alterius pers
tunc dominus imperator aliud non dixit; sed tandem ipse
tus domini imperatoris, dixit et abtulit mittere Ve
ducalem dominationem. Et si reperiretur Venetum esse dam
faceret omnia integraliter emendari. Ipse vero cognatus do
peratoris non misit, de quo dominus impetator molestus ha
propter amorem dominae imperatricis aliud dicere non potes
dicit dominus imperator, quod supra dictum est, quod acc
fuerant Veneti. Sed dicit dominus imperator, quod vos do
si dixeritis quod accepta fuerint Veneti, tunc mittat vel v
cator, et dicat et exponat de damno, et accipiat id quod
eo quod restabit, dominus imperator offert se facere quidq
rit, quia non intendit cum ducali dominatione et hominibu
arum, vivere in ira, tamquam fidelis civis Venetus, et tamqu
ducalis dominationis. Et dicit dominus imperator, quod tun
tori vesto obtulit mittere per me Michaelem ambaxatorem,
mille CXX in racione yperperorum XVI pro libra, qui sunt
ambaxatorem, sed tanto minus, quantum nunc minus valet
solito de quibus denariis vestra ducalis dominatio disponat
net, sicut placet. „(Nota. Sanudo et Galliccioli: Delle Memo
antique. t. VIII. Venezia. 1795: Tunc erat libra 1 = 1
aureis hodiernis, item 1 libra = 16 yperperis, sed cursus er
nonunquam erat 1 libra = 20 yperp. Yperpera = 8 grossi.
= 1/2 ducato. 1 asper = 4 grossi. Grosso = 1/12 del sold
1 ducat = 24 grosso.

На овако правце и очито стављене предлоге, венедички сенат одговори пресудно на неке тачке, а на друге околишећи, заваравајући и притрпавајући прави смисао одговора. Како су била два главна предлога: *састанак с дуждом* и *савез противу Византије*, республика је на њих одговорила отворено. Сад је Душан знао на чему је. Истина, цар је учинио нову понуду 3 Маја (1350) Венецији тражећи помоћи да освоји Цариград, али како се у актима не налази његова мотивирана понуда, онда ми не можемо казати, да ли он Венецији није предлагао много пробитачније услове, већ је само забележено, да се цару одговори онако, како је одговорено 13 Априла. [1] Зато ћемо да наведемо одговор венедичког сената од 13 Априла. Сенат одговара оним редом, како су стављени предлози. Наравно, да је сенат усвојио све оне Душанове предлоге, који несу коштали ништа республику а лукаво обишао оне, који су најважнији; али је одсудно одбио оне, који би могли у истини бити од користи Душану, јер су у њему венедичани видели супарника, а и иначе су гледали на Душана као на шизматика и противника римске вере. Колико су пак венедичани пазили на веру, огледа се у првоме одговору, где се наводи, како дужд не би могао ићи из Венеције чак ни онда, кад би га позвао «господин Папа», имтератори, краљеви или ма ко на свету. Наравно да су одговори обучени и украшени најлепшим речма и свом дипломатском учтивошћу, каква је онда а и свагда у обичају. Сенат је одговорио:

(1) Act. Arch. Ven. T. I. 141.

Прво, ма како да би дужду било пријат
стати се у Дубровнику или његовој околини
говорити се с императором, али по законим
дичким, дужд не може ићи изван респубди
Венеције, па ма како били велики и горући
ни за какве договоре.

Друго, императора, његовога сина Уроша
раторицу са њиним потомством радосно пр
ред грађана венедичких (in cives Venetiarum)
квим почастима, какве имају венедички сена

Треће, њих ће држати кроз сва време
најмилије своје грађане и свагда могу у В
безбедно доћи и слободно ићи, пребивати и
се по своме благоусмотрењу, а тако исто и
тавој земљи венедичкој.

Четврто, кад би дошли у Венецију, њих
сно и љубазно предусретати, па ће их рад
ствовати сходно звању њихових особа.

Пето, што се тиче узајамне војне помоћи,
блика усваја исти предлог и предоставља га
редним приликама и увиђавности. (Ово су тако
изрази, да се на њих није могао нико ослон

Шесто, венедички сенат одговори: рес
се — божем — налази у љубави с византијск
ператором, која је утврђена заклетвом, да ће у
хранити између себе ненарушимо мир. За то

([1]) Ib. 137: Quod propter magnam affectionem, quam
et videtur ipse imperator habere ad honores ducalis domini
cunque sibi opus esset ipsum dominum imperatorem ducale
requireret in opportunitatibus suis, et sic e converso, ipse
imperator ipsum posset requirere in gratis sibi, quia in qu
center posset, cum honore et statuo suo, esset disposit
amicabiliter complacere.

мањем императоровога предлога значило погазити светињу божанског закона и увредити Бога (..gravissima dei offensa et violatione sacramenti nostri et derogatione honoris et fame nostre) и понизити сопствену част и достојанство. Због тога ће император извинити републику што не може тај предлог примити.

Седмо, да ће император, његов син, императорица и њини подајници налазити у републици и њеним земљама благонаклоност, љубазно предусретање и пријатељско примање. Што се тиче безусловно слободне трговине, то се не може допустити, јер и подајници републике несу особођени од царинских дација, али из осећања нарочите љубави према императору, као највећем пријатељу републике и овде ће бити испуњена његова жеља (sed ob amorem imperialis culminis, pro ipsis fiet, sicut subditis et fidelibus cujuslibet....)

Осмо, нека његово императорско величанство, нема никакве сумње, да република никад неће бити на страни царевих непријатеља. Према императору имаће истиниту љубав и нарочито благорасположење. (ad ipsum semper habere proposuit verum amorem et benevolentiam specialem).

Девето, да република гаји нарочиту љубав како према његовом величанству, тако исто и према господину бану босанском и жели, да међу њима влада мир и слога, због чега ће се постарати, да бан попусти у свему ономе, што је прекорачио и нарочито ће му писати и на томе радити.

Десето, република благодари императору за његову наклоност, што је накнадио оштете њенога

грађанина и послао новце, на чему му
особиту благодарност.

Најпосле република обећава да ће н
извидети ствар Котораца о залогама Јакова

Из ових одговора венедичке републи
се види да је ова најлатинскија римска др
глом лепих речи, у главноме, одбила нај
жељу Душанову т. ј. војени савез (5), д
Цариград, (6) и да буде непријатељ Душан
пријатеља (8), што да је усвојила, она би м
послати помоћ противу Солуна, и оружано пос
и код босанскога бана. Душан је чинио нов
о узајамној војној помоћи (5), али је добио п
одговор (3 Маја). Република није хтела при
на један предлог, који би био користан
њезиној моћи и снази, али је усвојила онај
који се дотиче лично цара и његове пор
дала му венедичко грађанство, где га назив
ператор грка свагда август и светли крал
(Grecorum imperator semper augustus et F
illustris) ([1]), како би га одржала на путу он
кве политичке радње, због какве је он и
нуђен да тражи на страни склониште. Ми
је Душан тражио венедичко грађанство 13
би се имао где склонити ако би га истер
чије је замке он порушио, зато узроке за
жење грађанства налазимо у жељи, да в
република радије усвоји његове предлог
као њезин грађанин има одрешене руке
за освојење Цариграда, али у исто доба
жењу уточишта изван отачбине сматрамо не

([1]) Acta Arch. Ven. I. 143—144 Ljub. Monument

о својој сталности и сигурности у земљи. Да је он имао противника у земљи, то се очито види у поступку Брајановом, који као начелник Амфипоља ступа у дружбу с Кантакузеном и указује му на Турке. То исто видимо у поступцима Хлапена и других. Опозицију противу Душана налазимо у самодржавној властели, која је одржала победу над краљевском влашћу, па је сада тежила да преокрене своје државине у личне државе. При својим огромним успесима, Душан је тежио да преокрене властелу у чиновнике империје тим више, што је он већ дошао с властелом у сукоб, кад је исту ограничио у законику.

Не мислимо, да је Душан био незадовољан за одказ узајамне слободе трговања, јер ту тачку сматрамо као царев мамац да користима трговачким намами те светске трговце, да усвоје у целини његове предлоге па и војнички савез; али га је отказивање савеза морало јако увредити. Јер стварајуће моћну православну царевину, Душан је својим генеалним умом врло побро схватио сувремено му стање свари и предвидео све тешкоће и противштине. Врло је добро увиђао да ће противу његове православне империје бити сав латински запад заједно с рим-папом; противу њега ће бити Лудвик угарски, а са истока из Азије — мухамеданци. Зато је он толико много и радио да придобије за савезника најпрепреденију у политици и најлатинскију по вери, моћну венедичку државу — царицу Адриатике, са њеном огромном флотом. Тим би себе заклонио од латинског запада и задобио моћног савезника на води, па би онда заиста постао најмоћнији владалац у оондашњем свету.

И моћна, али лукавија република, так
врло добро схваћала савремено стање ствари
спремала за рат противу своје старинске с
на мору — Ђенује, која ја на истоку оно
дила, што је намеравала Венеција да ради
дила се тако у Цариграду, да је сматрала
времена, кад ће постати њезин Цариград;
пити у војни савез с Душаном, за Венециј
је, дићи противу себе папу; ([1]) значило је
тиву себе Лудвика краља угарског и бана
значило би изазвати противу себе Турке
Ђенуом. То су врло добро увиђали Венедич
похитали те се још пре спријатељили с
зеном, који је био у дослуху с Турцима. К
подбедили Ђеновезце, Кантакузен би им
уступио Галату, коју им је нудио Душан
пак деспотовину, коју им је нудио Душа
надали задобити дипломацијом, а већ су р
Душена да добију Арту, а код Роберта
да добију остатак анжујских земаља —
лију, Зиканф и Бутротон. ([2])

([1]) Act. Arch. Ven. I. 143. Папин легат Гвил
1350 год. у име папе пише «господину краљу угарс
по Христу дужду Венедичком и магистру Хоспитал
јерусалимскога, да бране латинску веру од Стефана q
seu regem Raxie facit comuniter nominari, nonnulos chr
regno habitantes per vim et violentiam ad ejus perfid
tatem trahat, ipsos quando poterit, et contra formam e
batizari, in christianae fidei non modicum detrimentum
љавa да устану и бране латине итд. У самој ствари п
вели толики латини и није их нико гонио, али су папе
вославне пориме, па је то мњење владало и у сенату

([2]) Hopf. Griechenland im Mitt. Enc. Erch u
85. p. 445. Флорин. 180.

Нема сумње, да оба гледишта имају своје мане и погрешке, али да се могао овај савез извести, много би друкчије било стање јужног словенства, и о освојењима турским у Европи не би било ни спомена; но историја се не сме пуштати у нагађања и извођења, већ се мора држати позитивног земљишта и тока историјских догађаја. У сваком случају, ми сматрамо, да је гениални Душан много боље схватао стање ствари и увиђао опаке последице, које ће настати, кад се по други пут обратио републици са захтевом помоћи да освоји Византију,(¹) али овај други отказ проузрокује у њему потпуну промену расположења према Венецији. Кад се није могао без савезника кренути на Цариград, он крене своје оружије на запад, да придружи Србији једнокрвну браћу, да заштити православље у Босни, куда су га позивали како православни, тако и патарени, па онда да примора и принуди Венецију да ступи с њиме у савез т. ј. кад је није мога добити за савезника «милом», крене се да је добије силом.

3. **Рат са босанским баном.** — Ми смо пропричали судбину Босне до смрти Чеславове,(²) и до половине XII в. Овде ћемо у најопштијим цртама додати судбину босанске бановине до 1350 г. да се може разумети поход Душанов противу бана. (³)

(¹) Ljub. Monumenta. III. 181...... quod ad ambassatam domini regis Rassie petentis auxilium nostrum (венедичку) contra imperium Romanie....

(²) Историја српскога народа Т. I. стр. 194.

(³) При изучавању историје босанске треба се држати искључно изворних дела као што су: 1) Miklošića: Monumenta Serbica. Viennae. 1858. 2) Ljubica: Monumenta. 3) Савременика пропасти Босне Михаила Константиновића из Островице. 4) Theiner: Vetera Monumenta Slavorum meridionalium. I и II. Romae. О папским писмима морамо

За време борбе рашког жупана на Ша
с царем Мануилом, над Босном је самостал
бан Борис (или Борић). Како од смрти цара
постане независна Рашка велика жупанија,

напоменути, да се и према њима треба опрезно владати. У
мноштво података, који не одговарају стварној истини опа
би сада по титули Штросмајера: „владика смедеревски", н
у Смедереву живе људи латинске вере, а у самој ствари
тамо има неколико људи латинске вере и то слугу и пу

Од многобројних историја, расправа, чланака, и т.
изашле о Босни од разних лица, напоменућу само три:

1) А. *Мајков*, Истор. срп. језика у свези са исто
скога народа. Њу је превео Ђ. Даничић. Прво издање та
ведено да нема никакве научне вредности. Друго издањ
1876, добро је. Ова је књига израђена веома кратко,
и по изворима. Напоменућемо само две омашке:

а) Није једно исто Рама и Босна. Рама је покра

б) На стр. 151. вели се о Стевану Котромановић
срећу, силу му, која једнако растијаше, потресе цар Д
нашем схваћању, ово би значило као кад би се рекло:
кијевску кнежевину освоји московски велики кнез. На
срећу је потресао његову бановину Душан, јер да то
не би Срби у Босни остали Србима. Несрећа је, што ју
задржао.

2. Због чега је српски народ у Босни и од ко
страдао, а и дан дањи страда, може се наћи у два дел
на страни тлачитеља и мучитеља. Обојица мучитеље и
хвале и преузносе; они им певају пјесме и жале шт
несу успели у својим намерама. То су ова двојица:

а) F. M. V. Batinić: Djelovan'e Franjevaca u B
cegovini. Zvezak I и II. Zagreb. 1881.

b) V. Claic. Радњу римске пропаганде он је усво
чело према чему се оцењују догађаји у Босни и Херц
своме земљопису, он је казао, да су Хрвати Сремци, С
наравно и Босанци и т. д. а у књизи: Povjest Bosne
kraljevstva. Zagreb. 1882 г. на основу теорије Фрањевац
штине, он је проричао повјест Босне и осудио наро

предузме својачку политику у Посављу, Подунављу и у Приморју. Она баци своје завојевачке погледе на српске покрајине, а на првом месту на Босну. Римске папе настану преко Угарске, да пориме православне и богумиле или да их истребе. На тај начин, римске папе и Угарска постану највећи непријатељи и насртачи на српске покраине и своје оружије управе противу Босне.

После Бориса отпочне у Босни владати Кулин бан (1170—1204 г.). Његова сестра била је удата за хумског великога кнеза, Немањина брата, Мирослава. Гоњени богумили у рашкој, нађу склониште и заштиту у држави Кулиновој, где се у најчистијем облику счувао племенски српски живот. Кулин је и сам исповедао богумилску веру. [1]) Састанак и дружење Немањино с царем Барбарусом наведе Кули на на мисао, да веже веру и пријатељство с Дубровником ради осигурања своје независности. Августа 29 год. 1189 он је потписао уговор с Дубровником, да ће бити «прави» њин «пријатељ до века «и право **дрьжати** с њима и праву вјеру **доколѣ** је **жив**. Сви дубровачки трговци да слободно ходе по његовој држави, да не плаћају ништа разма ако му што даду драге воље, да ће им указати сваку рукопомоћ. ([2]) Али доцније краљ угарски Емерик ступи у савез с Вуканом, који му ишао на руку у погледу политич-

неју, а похвално оно, што је га осуду. Могу се примити факта као доказ, да је латинштина *једини и прави узрок* страдања српскога народа у Босни. Латинштина је узрок пропадања и страдања у опште читавог јужног словенства. Да је ово овако најбоље показују ове две књиге.

([1]) Theiner, Monum. Slav. M. I. 6.

([2]) Mikl. Mon. Serb. стр. 1—2.

ком и религиозном. Вукан је оптужио п
као богумила и молио папу, да изда нал
да с војском принуди Кулина на униште
ства; ако ли га бан не би послушао, д
освоји Босну, а бана и све патарене да
сва њина имања одузме. На такво захт
ског краља, Кулин одговори, да је богу
за католике а не за јеретике, да ће посла
богумила у Рим, па нека се пред папом
јер се они држе *апостолске* науке. (²) (
ту Кулинову изјаву, дође у Босну папс
J. Камарис. Марта месеца (1203) Кулин
богумилских поглавица у Болином Пољу
лопоље?), код Босне, где су дошли: Дра
Драгота, Прибиша, Љубен, Радош и Влад
Камарису изјаву, (³) у којој веле, да се н
свију богумила, који су у Босни) *одри*
коју их беде, а признају апостолску —
цркву, да ће свуда имати *богомоље*, где
јати ноћу да певају *јутрење*, а дању д
сове; у свима богомољама имаће *олтаре*
читаће књиге *старог* и *новог завета*. И
ника, који ће служити *службу*, *исповед*
мисати. Код богомоља ће имати *гро*[illegible]
сарањивати браћа и придошлице. Најмањ
у години причешћиваће се: на Божић,
јицу, Петровдан, на Велику и Малу Гос
свих светих. Држаће посте. У манастир
вети заједно мушкиње и женскиње. Свет

(¹) Theiner I. 12—13.

(²) Ib. p. 15.

(³) Theiner. ib I. 20. Превео ово писмо Рач
139.—Povjest Bosne Klajuca стр. 62 и 63.

Како се одрекли света, носиће особито одело. Неће се више називати **„крьстиани“**, него **„браћа.“** Кад им умре старешина, на збору ће сва браћа бирати другога, а папа да га потврди.

Са папским послаником, Љубин и Драгота оду угарском краљу Емерику, који ову изјаву потврди, и преда сину Кулинову под условом, да кад би он трпео у својој држави јеретике, да плати глобе 1000 марака сребра. (¹) Камарис јави папи о стању ствари у Босни и предложи, да се установе у њој три четири нове епископије, али да се за епископе поставе *латини* (²) (т. ј. не Срби). На тај начин Кулин је одбио од себе и Босне опасност.

За мирне владе Кулинове биле су родне године у житу, вину и сваком добру тако, да су доцније, кад би била родна година, говорили у Босни: (³) «*Придем в' дни Кулинови*“; али је то било веома давно, па кад неко почне причати из далека, говори се: «Почео од Кулина Бана!»

После Кулина постане баном његов син Стеван (⁴) (1204—1232). За његове владавине богумилство се још више рашири по Босни, из чега излази да је оно писмо 1203 г. било чисто ствар папинога посланика, а богумили су остали оно исто што су и

(¹) Theiner.... I. 22.

(²) Ib. I. 19.

(³) Orbini 350.

(⁴) Мајков (146) мисли, да је одмах завладао бан Матија Нинослав. У Theiner-a, Monum. Hung. historia I. 147. под годином 1236 папа Григорије IX пише острогонскоме владици: Zebisclaum kenesium de Woscora, natum quondam Stephani bani de Bosne.“ Значи, да је Стефан био бан. Супруга његова Анка родила му сина Себеслава (доцније) кнеза усорскога. Себеслав је био само кнез Усоре.

били и називали се *„браћом"*. Како су лат
јили Цариград 1204 г. основали латинско
римпапе постану свемоћни. Под изговором
јеретике, папе се умешију у босанске ства
крену Угарску, божем, да истреби јереси, а
да освоји Босну. Папа Хонорије II (1221
свога посланика Аконција у Босну наводеі
што српкиње хране „своју одјачад *отвор*
сима", па захтева од угарског краља Андр
дигне крсташки рат противу богумила и о
њих бране. ([1]) Како од свега овога није би
богумили збаце Стевана присталицу угарск
гласе баном Матију Нинослава. ([2])

Матија Нинослав (1232—1250) потврд
Кулинов с Дубровником додавши ово: **„А**
срьблинь влаха (дубровчанина), **да се при прѣ**
а иномꙋ влахꙋ да не бꙋде изма."

Кад се угарски краљ Андрија II по
својим народом 1232, добије налог од пап
корени јеретике у Босни. Андрија то једва
Његов син Коломан примора Нинослава
папу и отргне му многе жупе и села, а з
да ће остати веран папи, Нинослав даде
доминиканцима Свињара, ([3]) сина свога срод
језде. Папа постави владиком у Босни не
(доминиканца) Јована. Наравно, да су Срби

([1]) Treiner. Monum. Hung. I. 31—32. Thoma
стр. 27.

О истоме: Theiner. Monum. Hung. I. 55—56,
Bos. 66 и 67.

([2]) ... Азь.... Матѣи а одмѣломь Нинославь велики
скн. Monum. Serb. Mikl. стр. 14.

([3]) Mikl. Mon. Ser. 28. — Theiner. Mon. Hung. I.

тивни томе, и већ 1234 г. папа и краљ угарски реше, да крсташка војска упадне у Босну под командом Коломана, да истреби све оне, који несу католици и да поотима њине баштине. Рат је трајао до 1239 г. С баном су били сви Срби читаве бановине како православни, тако и богумили. Не гледећи на толикогодишња упињања римских фанатика крсташа и политичких противника банових, бан Нинослав одбрани своју бановину, (1) не гледећи на то, што су Себеслав и његова мати као издајници борили се противу своје отачбине. Овога издајника папа хвали и називље: «љиљан у трњу.» Наравно, да је љиљан издајник, а трње патриоти. Коломан помоћу издајника Себеслава продре у Босну, дотакне се Хума и папа је већ поставио за надбискупа Понсу, (2) али како Коломан 1239 г. остави Босну, сав народ листом устане, обори све, што је завео он и папа. Нинослав се јавља самосталан и идуће године веже пријатељство с Дубровником и почне владати као бан Кулин. Нинослав дође у Дубровник 1240 г. и Марта 22 потпише уговор мира са кнезом и већем дубровачким. Он је дошао с војводом Јуришом, тепчијем Радоњом, овога братом Симеуном, пехарником Мирохњом, а с њима су дошли још ови: Пријезда, **Сьфинарь**, Славко Поличић и Градислав Турбић. Са овим бољарима Нинослав се клео кнезу и већу дубровачком **„оу вєчьни мирь и оу любьвѣ“**... и у свакој правди; и да Дубровчани по земљи и држави његовој

(1) Шта су радили крсташи, папа, краљ Андрија и његов син Каломан, може се наћи у Theiner,-а, op. cit. 129—130, 137 220—223. — Thener, Mon. Hung. I. 133. Клаић. 71, 72,

(2) Theiner, Mon. Hung. I. 162—163- Theiner, Op. Cit. 168 до 169. бр. 301, 302, 303, 304, 305, 306. Вид. Клаића: 73 и 74.

и његових синова ходе слободно и про
сваког десетка и без икакве ине даціје, и
кьмєти и људи, и **каадальци;** Дубровчане љу
од зла; учини ли им когод кривину, да се
бан, преда мном; ако ли се Дубровчани
краљем рашким, он их неће дати, нити њи
већ да их очува. Још ово: ако верује **Срьб**
(Дубровчанина), да се прии пред кнезом ду
ако ли верује влах (дубровчанин) **Срьблин**
прии пред баном. Од овога правила да с
изузимље. Само да се тражи кривина од
да се не тражи од другога човека. Тај м
каква свађа не поквари, већ да буде твр
његових синова и унука. Уговор се завр
„Мир божи с нама. Амин." Из банових ре
лази слободно у Дубровник и да му нико
стаје, види се, да је за време ратовања б
разума с Дубровчанима, због чега је ова
утврђен. Још се више оснажи бан Нинос
Татари (1241 г.) поразили Угре на р. Са
ман умро од добивених рана. (3) Зато, ка

(1) Из овога се види, да намерно Клаић и сви х
Србе у Босни, на место њиног правог историјског
називљу доцнијим именом Бошњацима.

(2) Monum. Ser. Mikl. 28. Има још један, гото
жине уговор, у коме се спомиње „ако се заратите с
ким", а то је знак, да су Дубровчани тражили с
Нинославом бојећи се краља Владислава. Онај други
дине, мора бити ранији кад је истеран краљ Радосла

(3) Једно оделење татарско продре у Бугарију п
Босне и Рашке, којима несу нанели штете: Igitur re
atiae regionem transierunt per ducatum provinciae Bose
Arch. Hist. Salon. c. 40. Зато и не можемо давати зн
у Monumenta Arpad. I. 291. Рогерија, где се вели:

изабра за свога кнеза, он се прими кнежства, и место себе постави у Спљету наменика Ризарда, а свога сина остави у граду с четом коњаника.([1]) Тада се отвори рат. Уз краља угарског били су: Трогирци и кнежеви Словеније Шубићи и Нелипићи; на страни Спљета и Нинослава, били су: Пољичани и кнез хумски Андрија, васални династе рашког краља. Пошто краљ угарски освоји Спљет (1244 г.) и измири се с Трогиром, ови сви као непријатељи Унгарије посташе савезници Ниноклавови: Пољичани, Андрија хумски.([2]) Нинослав је морао примити римског бискупа. ([3]) Године 1246, кад је Бела ратовао с аустријским херцегом, бискуп Понса предложи папи Инокентију IV, да се утврди латинска вера у Босни. На то папа заповеди калочком надбискупу, да крене *други крсташки рат на Босну*, па да *истреби* јеретике (православне и богумиле) а *њине баштине да разда латинима*. ([4]) Како је Угарска, под изговором да гони јеретике, ишла на то, да освоји Босну, Нинослав се обрати папи, разложи му то питање наводећи, да је он правоверни, а у исто доба позове богумиле да се одбране од спољњег непријатеља ([5]) (Угарске).

rex, quod eum (regem Belam IV) habere non posset, destruxit Boznam, regnum Rascie, et inde in Bulgariam pertransivit.»

([1]) Thom. Arch. Hist. Sal c. 47.

([2]) Fejer. Cod. dipl. Hung. IV. c. 1:... exceptis Ninoslavo bano, Andrea comite Hulmae, Bratynoy, Vulxa, Polizani et aliis, qui sunt infideles regi... (год. 1244) Klajić стр. 76—79.

([3]) Thein. Mon. Slav. merid. I. 297—298.

([4]) Theiner, Monum. Hung. I. бр. 373 и 374.

([5]) Ib. I. 206. Значајно је овде то, да Инокентије пише бискупу сенском Филипу (1248 г.) и дозвољава глаголицу и службу на словенском језику уздајући се, да ће тиме привући под Рим јужне Словене. Kukuljević. jura regni Croatiae. I. 67.

Тиме приволе папу на своју страну, а папа
зволи употребу глаголице и словенску служ
је краљ *рашки* Урош I био у свађи с Дубр
због заузетих земаља, Дубровчани приволе
нослава да потврди пређашње пријатељств
под условом, да он „брани Дубровчане и н
так" од краља Уроша (1249. Марта 7). На т
Нинослав је очувао независном ову српску
јину како од папиних *крсташа*, тако и од
краљева.

Од смрти бана Нинослава (1250 г.) до
Драгутина са Катарином ћерком (доцније) кра
скога Стефана V (1260 г.) у бановини Босн
се унутрашња борба. Угарски су краљеви
присталицу римске вере Пријезду и друге
чаре, а народ је бранио противнике римске
над Босном није владао један бан, него н
Драгутин добије од краља угарског у мираз
сне и Срем. Па је над овим земљама с
делом Босне владао, под именом „*Сремски*
(од 1282—1314 г.). Под његовим закриљем
у Босни његов зет као најмоћнији, Степан К
јер је узео за супругу Драгутинову кћер Јели
која му родила три сина: *Стевана, Инослав*
дислава. После Стевана Котромана бановао је
Павле Шубић (1307—1312) и овога син *Млад*
босански бан. У исто време краљ Милутин
је једним делом Босне. У опште од 1250-
то је мутно доба у историји босанске бановин
лица носе титулу банску, али у ствари, поу
може рећи, да је прави бан босански био

([1]) Шафарик, Pamatky. 69.

Шубић од 1312—1322 по смрти свога оца Павла. Из писма папе Јована XXII (18 Јул. 1319 г.), у коме се описује жалосно стање латинске вере у Босни, где га папа позивље да макне десницом, те да истреби *криву* веру а да заведе латинску, јер ћеш, — вели му папа — тек тада победити своје противнике, (1) јасно излази, да и он није био бан читаве Босне. Његови супарници били су крбавски кнежеви Курјаковићи, ливљански Миховилићи и босански бан Стеван Котромановић унук Драгутина краља са својом браћом (2) и др. Ови га надбију. Он потражи помоћи код краља Карла Роберта. Краљ га зароби одведе у Угарску, одклен се више није ни вратио, а баном постане

Стеван Котромановић (1322—1351) унук (по кћери) краља Драгутина. На место да се приљуби српској краљевини, он по упутству Карла Роберта краља угарског, узме за жену пољкињу Јелисавету, кћер кујавскога војводе Казимира, рођаку Робертову 1323 г.) и прионе уз Карла Роберта (3) противника српске краљевине. Називље се: господин Степан бан Усоре, Босне и Соли и многих других места. (4) Овда се водила борба о Далмацији и Приморју далматинском између Угарске и Венеције, усљед чега се сваки старао да придобије на своју страну малене кнежеве и династе приморске Славеније и градове. Најпре Шубићи и Нелипићи освоје град Книн, (којим завладају Нелипићи 1322 г.), па се сваде с Шубићима, који придобију на своју страну бана босан-

(1) Theiner, Mon. Hung. I. 463. Klajić, стр. 93.

(2) Lucius. de regn. Dal.

(3) Bielowski. Monumenta Poloniae historica. II. 661.

(4) Monum. Ragus. I, 115.

ског, сењског кнеза Фридерика, град Зада
мање династе. Нелипић опет придобије
страну бана лијевљанског Миховића и крба
жеве Курјаковиће. Нелипић се ослањао
цију, а Шубићи на Угарску. Последица ов
несрећне борбе приморских кнежева, как
бало очекивати, била је та, да град Спљет
кнез Нелипић, потпадне под Венецију. а
узеше (1329 г.) град Нин и читаво Примор
лебита до Цетине. (1) Ови су ратови довел
пријатељство с Дубровником. Бан Степан
«закон, какав је и пре био између (2) Бос
бровника» за време Кулина и његових нас
а за Хум вели: «Дубровчани да живе с хум
љом у њином првом закону.» Значи, да је
био под утицајем босанскога бана.

Хум је прелазио (после Немање) из је
у друге. Властелин хумски Петар прогнао ј
синовца Немањиног Андрију. Краљ Првове
бије Петра, али део Хума остане Босни. (
кнез Андрија утврди очин уговор с Дубров
полаже заклетву као самосталан велики кн
са синовима Богданом и Радославом, а 12
везује уговор са Спљећанима. (4) Године 12
хумски Радослав називље се **„вѣрьнь клєтьвє
динѹ кралѹ ѹгрьскомѹ“**, па се обвезује, да р
тиву краља рашког Уроша I свога брата с
Из овог се види, да се жупан хумски Рад
предао краљу угарском. За тим је Хум био п

(1) Види у Клајића 109—113.
(2) Miklosch. Mon. Ser. 101—103.
(3) Orbin. 221—223.
(4) Tom. Arch. Hist. Sal. Scrit. rer. Hung. III 598

српскога краља Милутина, а онај део његов над којим је владао жупан Радослав, вероватно припадао Босни онда, када се кћер Стефана Котромановића удала за унука Андрије хумског. Зато бан Стефан и вели, да Хум стоји према Дубровнику «у првим законима.» Да би се још више опријатељио с Дубровником и задобио више земаља у Приморју, Стефан Котромановић «бан Босне, Усоре, Соли, и **господинь хоумскои ҁемли**» уважавајући услуге Дубровчана, које су чинили његовим предцима, и «нама веле многого»,(¹) дарује му **„оу баштину и оу племенито вась Рать и Стонь и Пръвлаку и отоке“**, које су око Рата, са свијем што се находи унутра Рата и **Пръвлаке,** и горе и поља, дубраве, лијес (шуму) траве, воде, села и све, што је од **Пръвлаке до Лоншта, и судьцко и глобе и крьви у миру, да буду на нихь волю, да имаю и дрьже, и да чине ксу своюю воллю и хотнюние како одь своюе бащине у век векова и да су волни ҁидати ҁади** (зидове) **торне и пръкопати Превлаку од мора до мора.** Ако би неки људи почели пакостити **Рьту или Пръвлаци,** да ће помоћи Дубровчанима против њих, а Дубровчани се обвезују, да плаћају бану Стефану и његовим потомцима по 500 перпера годишње «ако **бань** и његови синови и његово сјеме мушке главе и **не буду господа хумскои ҁемли**“, они ће опет плаћати бану годишње на св. Власија по 500 перпера. Ово доказује, да је бан завладао хумском земљом мало пре овога уговора. Још се обвезују Дубровчани: ако би бан био принуђен прећи у Дубровник или његови синови или његово сјеме до потоње мушке главе, да им дају за пребивање

(¹) Ib. 106.

зидане полаче без икакве кирије. Дубровч
обвезују, да неће примати у **Рьть**, Стон и Пр
и у отоке бановога властелина, који би му
веран или његовим синовима и сјемену његс
ово се обе стране заклеле и у четири пример
вор написали: два примерка **латинсци**, а дв
сцию. Повеље су написане под градом **Срьбр**
Године 1333, Марта 15. — Како су Дубровч
чели злостављати Србе у поменутим местима
Душан се на њих наљути, и тек на молбу
год. 1334 Маја 19, у Добрушти, потпише н
вор, у коме обезбеди своје људе и правосл
«пребива поп **срьбьски** у Стону и **Рьту** и
у црквама.» Из овога поступка Душановог
извести, да је он био владалац Хума 1334
значи, да је бан изгубио Хум. Степан бан изнс
пише уговор с Дубровчанима о трговини и
Дривах. ([1]) Поред овога види се из венедичк
од 1335 г. да је бан тражио савеза с Венеци
је на њин захтев учинио неке трговачке ол
Шибеничанима. ([2])

Бан Стефан ослањао се на православн
или богумиле; али његова женидба с пољкињ
ђаком краљице угарске, његово потчињавање
угарском, његово удружење с латинима Дубр
приморских градова и Венеције, доведе га н
штање латинштини. Такви његови поступци
га, природно, у вртлог римске пропаганде. ([3])

([1]) Пуцић, Споменици српски. II. 14.

([2]) Ljub. Mon. Slav. Mer. I. 443.

([3]) Клаић стр. 118 има толико латинске куражи
„Црква римска била је у расулу, цркве бјаху порушене,
ника католичких понестало, а *светиње* Христове изврглвах

бан узео католичкињу, папа пошље у Босну фрањевца Фабијана и препоручи га бану Степану, (1325 год.) његовој супрузи и Роберту. ([1]) Поред овога, папа Бенедикт XII пошље бану Степану свога посланика Герарда преко Угарске. Овом приликом краљ Роберт помогао је папиног посланика свом снагом, да Степана полатини. Кад га Герард почео наговарати да изневери своју веру и народ, и да се полатини, бан му одговори, да би он искоренио богумиле и полатинио се, али се боји *шизматика* (православних), који би Душана одмах дозвали заједно с богумилима чим би приметили да се противу њих снује. ([2]) Јасно је, да се бан с доласком Фабијана почео спремати да изневери своју веру, али се плашио Душана, који је и онако на њега мрштио због Хума. Бан каже Герарду, да би испунио папину жељу кад би га свесрдно помагали папа и краљ угарски. Герард одмах извести папу. Овај пошље Фебруара 1340 год. три посланице: једну бану Степану, другу краљу Роберту и трећу Герарду, ([3]) где Степану обећава помоћ угарскога краља и свију латина. *На то бан Степан изневери прадједовску веру.* Тако се увукла у Босну

И тако, по њему, православије руга се Христовој науци као и богумили?!

([1]) Farlat. Illyrc. Sacrum. IV. 57. Клајић: „Бан је слабо марио за опомене папине, јер је био православни, волео богумиле и бојао се, да се они не побуне, јер су у то време *почели тражити заштите у српских владара*. (118).

([2]) Theiner, Mon. Hung. I. 633: ... scismaticos, quos habet sue, terre vicinos, quorum scismaticorum auxilium dicti heretici invocarent si se de terra etc.

([3]) Ib. 632—633.

латинска вера. Године 1344 бан уведе, да се плаћа десетина латинскоме бискупу ([1]) у Босни. ([2])

Кад премине угарски краљ К. Роберт Јула 1342 год. бан омражен код свога народа, нађе се у неприлици, због чега се (1343 г.) обрати Венецији за савез и оружије. Ово добро дође республици, јер се надала да ће лакше моћи одбранити своје земљиште у Приморју. С тога и дозволи далматинским градовима и династима, да ступају у савез с баном без да се знаде за њено одобрење, у исти мах дозволи бану да извезе оружије. ([3]) С тога бан и није помагао Нелипићу, кад је Венеција ратила с њиме на штету словенства. ([4]) Кад краљ угарски Лудвик (1342 до 1382) управи оружије противу далматинских кнежева и Венеције, босански бан Стеван пређе на његову страну, налазећи, да ће у њему наћи заштите како противу свога рођенога народа, тако исто и противу цара Душана, који је постао опасан, бану босанском и његовом браниоцу краљу угарскоме. Противници босанскога бана и краља угарскога, били су: удовица Нелипићева госпођа Владислава и њезин син Иван, у чијим је рукама био град Книн, и Шубићи Павле и Ђорђе, који су држали град Островицу. а нарочито њин синовац Младен III господар градова:

([1]) Theiner, Mon. Slav. Mer. I. 211.

([2]) Како се Степан поримио чешће је ишао својим сродницима и једноверцима у Угарској. У своме народу трошио је ма какве новце били добри или зли, али је за трошак по Унгарији тражио *чисто злато*, да се покаже и прикрије свој оцрњени образ издајом своје народности и вере. Пуцић. Споменици срп. II. 15.... in ducatis de auro, et quia opportebat ipsum ire in Ungariam. ..

([3]) Ljubic Monumenta II. 181—182.

([4]) Ib. II. 186.

Клиссе, Омиша и *Скрадина.* Сестра Младенова Јелена била је удата за Владислава брата босанскога бана, а Младен је опет узео за супругу Душанову сестру Јељу. ([1]) С њиме и Душаном били су у савезу кнежеви крбавски Курјаковићи ([2]) — Будислав и Грегорије; кнежеви крчки Бартол и Дујм господари Сења, Винадоле и Гачке жупе. С тога, кад се кренула угарска војска у Далмацију (1344 г.), с њом је био и бан босански. Удовица Нелипићева обећа Лудвику предати градове, али подстакнута **Грьгуром** Курјаковићем, погази обећање, а венедичка република свима њима обећа помоћ да се боре противу угарскога краља. Кад су у Венецији дознали, да се Лудвик кренуо у Далмацију са 20.000 и да је с њиме у друштву и босански бан Степан (1345 год.), република пошље своје људе у Далмацију Младену Шубићу, пошље оружије и војску да се одбране градови у Далмацији. Лудвику се покори Гргур Курјаковић и Владислава Нелипићева, али се други одупру и Лудвик с баном врати се натраг добивши само град ([3]) Книн. Овде треба напоменути, да су се Задрани били побунили противу Венеције и слали посланике Лудвику, те га поздравили. Зато република опседне Задар 1345 г. Опсада је трајала до Декембра 1346 ([4]) год.

([1]) Јелачу т. ј. Јелеву.

([2]) На повељи краља српског, којом се дарива Дубровнику **Рьть**, Стон, Превлака и Приморје до града Дубровника, као сведок је потписан **Грьгурь Курьєковић** кнез. Mikl. Mon. Serb. 103—104. Нема сумње то је овај Грегорије Курјаковић, а ово тврди да су Курјаковићи били васали српских краљева.

([3]) Schwandt. Script. rer Hung. I. 221—222. — Arch. za jug. povjes. IX, 15. U Lucius, de regno Dalm. et Croat. 389.

([4]) Obsidionis Jadrensis libri duo. I. c. 7.

Венедичанима су помагали Шубићи и Курјаковићи. Овда је и Душан нудио дужду помоћ противу Задрана. ([1]) По налогу Лудвика, хрватски бан Никола и босански Степан нападну на савезне венедичке кнежеве, али република изради између њих примирје (Нов. 1345 г.). Они се врате одкуд су и дошли. Писац опсаде Задра тврди, да је за ово поглавито крив бан босански, кога су Венедичани наговорили и подмитили да то уради. ([2]) Они су му, вели се, благодарили ([3]) и дали му на поклон хиљаду дуката, а његовом посланику сто дуката. Бан босански најпре сазна смер краља угарскога односно Задра, па онда понуди Венедичанима, да посредује за мир између њих и угарскога краља. Венедичани му јаве, да посредује аустријски херцег, али кад од овога ништа није било, република му се изнова обрати, обдари његовог посланика с 50 дуката, и из тока ствари види се, да им је бан био на руци. ([4]) Кад се пак појави Лудвик (1346) с баном босанским близу Задра, Венедичани су Лудвику понудили 100.000 дуката да се одрекне Задра и Далмације, а бану и другим војводама 20.000 дуката, ако би израдили да краљева војска одс од Задра. ([5]) У овим преговорима главну је улогу вршио бан Степан, ([6]) За пораз краља и Задрана у битци, која се десила, писац опсаде тврди, да се то догодило усљед издаје босанскога бана Сте-

([1]) Ljub. Monumenta. II. 279.

([2]) Obsidionis. lib. I. c. 29. Са овим се подудара венедичко извешће у Ljub. Monumenta. II. 318. —

([3]) Ib. II. 318. И још: Ljubic op. cit. II — 323. II — 333.

([4]) Ljub. op. cit. II. 355.

([5]) Ljub. Monumenta. II. 360.

([6]) Obsib. II. c. 11.

тана[1] (Јула 1. 1346). Ово се види и из награде, коју је добио фрањевачки калуђер Катерина, [2] ког су Венедичани слали босанскоме бану. Још се види ова издаја банова из поступка венедичког са Младеном кнезом Клисе, кога они саветују да не чини штете босанскоме бану, а учињену штету да поправи. [3] Како је Душан живео у пријатељству с Венедичанима, одступник вере и подмитљивац бан, опази, да ће доћи време кад ће се с њиме Душан разрачунати, па похита и пошље посланика (Септембра) у Венецију, тражећи: 1) да учини савез с Венецијом, 2) да венедичка прими Гргура Курјаковића 3) да одврате Младена Клиског да неузнемирује бана босанскога 4), да Венедичани лепо приме Ивана Нелепићскога и Будислава Угринића и најпосле, што је најглавније 5) моли бан венедичку владу, да се заузме за њега код Душана, а он ће за ту услугу, њу измирити са Задранима. Лукави венедички сенат радо усвоји све тачке осим савеза, а да би га имао на својој страни, сенат га обнадежди да што није вечерас, може бити јесенас. [4] И заиста је сенат све остале тачке извршио: измирио га с Курјаковићима;[5] постарао се да измири Младена с баном, који је спремао војску да казни Младена. [6] Тада су дознали Венедичани, да Унгарија спрема нову војску у помоћ Задру, па брже боље замоле босанскога бана за по-

(1) Ib. II. cap. 12.

(2) Ib. op. cit. II 368.

(3) Ib II. 376 и 377.

(4) Ljub. Monumenta. II. 379—382.

(5) Ljub. monumenta, op. cit II. 382.

(6) Id. op. cit. II. 385: Banus Bosine videtur exercitum congregare ad damnum comitis Maladini — зета Душанова.

моћ, да их изравна са Задранима. Бан пристане и почне радити. Септембра месеца њима се жали на Задране, да су га опанули и опадају га код краља угарскога. Република му изјави сажаљење па почне радити да с њиме начини савез. ([1]) У том се помири бан Спепан с Младеном Шубићем, али му овај неизда заробљенике, које је држао у Скрадину. Венедичани му наложе, да изврши услове мира с баном. [2] Пошто се сенат помирио са Задранима, одустане од савеза са босанским баном. Бан сада поче свом снагом радити да помири Венецију с Угарском, ([3]) да осигура себи леђа и потпору како краља Лудвика, тако и венедичке републике. Заиста Венеција и краљ потпишу мир на осам година. На тај начин босански бан Степан изневерио је веру својих отаца, да би се одржао на банству, и тако вешто радио, да је придобио Угарску, јер се плашио Душанове снаге и очекивао казну за нападање на Хум, као и зато, што је тлачио православне и богумиле, а ширио латинштину и свакојаким средствима радио противу Душана под окриљем угарскога краља. Као Латинин по вери, био је предводница латинскога запада противу православнога истока. Зато се и није могла мимоићи борба између њега и Душана.

Очекивала се само прилика.

Прилика се брзо укаже. Душан се (год. 1345) у писму дужду венедичком назиље цар Србије, Дукље, *Хума* и т. д. Он даје Дубровчанима: Рт, Стон и Превлаку. Свој део тих земаља бан је већ био уступио Дубровнику. И тако спремајући се за рат

([1]) Id. II. 406.
([2]) Id. I.. 407—408.
([3]) Ljub. Monumenta. II. 429.

обојица за новце уступају Дубровнику земље. Душану су. Дубровчани (1333) дали 8000 перпера и обвезали се годишње плаћати по 500 перпера; они се обвезали и бану плаћати годишње за поменута места по 500 перпера. Из овога се види, да је припознавано на Хум веће право Душану, него ли бану. Дубровачки писац Растић (под годином 1333) објашњава власт банову над тим местима, а тако исто и српскога краља, овако: Поименована места припадала су кнезу Боривоју. После његове смрти насљеде исте земље његова деца, али изгину од насилне смрти. После њине смрти, вероватно 1332, г. краљ Душан и бан Степан поделе Боривојеву кнежевину: први као насљедник Немања, а други као старински заштитник Хума. (¹) Ово доказује, да је Душан с баном био у љубави, (²) јер је овда бан био православни и није радио противу своје вере и народа. С преласком у латинску веру (1340) бан постаје бранилац интереса угарских и латинства, и почиње насртати на српску краљевину. Његови људи нападали су на Требиње, Конавље, Гацко, Рудине, Которску област и свуда пљачкали цареве подајнике. (³) Душан није обраћао достаточно пажње на банове насртаје, јер су Венедичани заступали пред њиме политику измирења. У самој ствари република је терала своје рачуне, јер се надала да ће наћи у бану савезника

(¹) Флорински. 239. „краљ и бан tra di se divisero quel Banato pigliando uno porzione il Re come discendente della cassa Nemagna e l'altro il Bano, come padrone antico di chelmo.

(²) Mikl. Mon. Ser. 103—109. — Orbini 260; Luccari — 53; Resti. Chron. di Ragus. година 1333.

(³) Orbin. 264:.... Trebine, Canali, Gazco, Rudine et altri luoghi fin al Golfo di Cataro....

противу угарскога краља, а с друге стране, плашили се моћи и величине Душанове у случају уједињења свију српских земаља. ([1]) Године 1346. Душан пристане на предлог Венеције, да се измири с баном, под условима: да му бан без икаквог изговора поврати неправично заузето земљиште, т. ј. његову дедовину; да ту ствар између њих реши изборни суд или да потпишу мир на две три године, али у том времену да не чине штете један другоме. ([2]) Мора бити, да се скрпарило неко примирије, јер се распра између њих појављује тек 1349 г. и венедички сенат решава 6 Априла, да њен посланик, који полази у Србију, попроба да се васпостави мир (пошто је истекло примирје) између цара Душана и босанскога бана. ([3]) Услед овога предлога, Бућа, дошав у Венецију с десет предлога, напомене венедичком сенату (13 Апр. 1350) (точка 9.) ово: «Господин цар из љубави и наклоности према господину дужду, поступао је дружељубно према бану, али му је бан одвратио злим за добро: он је пљачкао и продужава пљачкати цареве подајнике и освајати цареве земље и места. Господин цар из наклоности према дужду никада није хтео ничим вређати бана. Сада нека зна за ово господин дужд, као и то, да је цар намеран одмах захтевати задовољења од бана. Зато, ако је вољан господин дужд, то нека извести бана, да он даде накнаду за учињене штете и грабеж, и нека поврати што је запљенио, иначе цар то не може даље трпети» (Aliter se non poterit substinere). ([4])

([1]) Флор. 240.
([2]) Ljub. Mon. II. 208.
([3]) Ljub. Mon. m. III. 119.
([4]) Acta Arch. Ven. 133. 139 и 140.

На ову тачку сенат изјави сажаљење и обећа, да ће саветовати бана да задовољи цара. И нема сумње, сенат је радио о томе код бана, али није успео. ([1]) То је морало много озловољити Душана. Још већма озлоједи Душана то, што бан одпочне да гради тврђаве на спорном земљишту, ([2]) о чему га Венедичани опоменули да не ради, јер ће тиме раздражити цара Душана с тога, што би Душан могао тврдити, да је баш оно његово место, на коме бан град гради, а то би изазвало нове неприлике ([3]) и заплете.

Сад долази на ред, да одговоримо на стављено питање: зашто је Душан дигао опсаду Солуна? Ми смо описали, како је цар послао Бућу у Венецију и предлагао републици савез у десет тачака, нудећи јој помоћ за помоћ, а поглавито да му помогне освојити Цариград. То је било 13 Апр. 1350, кад се његова војска налазила у солунским предграђима. Тада је цар и изјавио, да неће трпети насртање бана босанског на своје земље. Кад венедички сенат одбије Душанов главни предлог, (13 Апр.) цар га понови још једном 3 Маја исте године, али кад добије пређашњи одговор, а Кантакузен с Турцима приспе

([1]) Idem. 145: Mittantur duo solennes ambaxadores etc. 11 Јула. 1350. 28 Сеп. 1350 сенат реши да јави својим посланицима, који су били код бана и цара, да се врате натраг ако не могу успети да их измире.

6 Окт. 1350 г. сенат решио да се њен посланик не враћа, него да гледа да српски краљ остави на миру Дубровник и Стон. Idem. 148.

([2]) Ljubić, op. cit. III. 143: in secundo exponitur, quod si de beneplacito, dominationis procederet, vellet construi facere quendam locum sive fortalicium in quadam contrata, que vocatur Cheml (Хум) ad marinam etc. Acta Arch. Ven. 124. 125 126 и 127.

([3]) Id. op. cit. III. 144.

у Солун и разпрши српску партију, Душан је уочио, да без флоте не може освојити Солун. Он је уочио како Венеција даје оружије бану босанскоме и држи му страну, па се стара да га очува, и плане гњевом, — дигне опсаду Солуна и крене војску на запад да казни бана, а Венедичане да примора на савез.

Нема сумње, да је Душан знао за венедичко посланство Кантакузену морем (1350 год.) у Солун, у времену кад је он био опколио Солун са сухa. Посланик је нудио Кантакузену *савез* противу Ђеновезаца. Кантакузен је добро разумевао смерове венедичке, јер је она била везала савез са краљем Арагонским Петром (¹) IV, и одклони понуду под изговором ратовања са Србијом.(²) Преко своје партије Душан је знао за ту понуду. И природно је дошао на мисао, да република неће с њиме да ступи у савез због тога, што је под увјетом рата с Ђеновљанима, склопила *латински савез*, да после победе Ђеновљана и заузећа Галате, сама освоји Цариград. Може се још мислити, да је Кантакузен, као велики дипломата (за долазак луждевог посланика) и сâм јавио Душану, а преко душанових доверених људи ту ствар тако и представио, одклен Душану грози највећа опасност, како би га што пре упутио на запад, а њему остале одрешене руке за освајања на истоку. Доказ за ово налазимо у даљој радњи Кантакузеновој, а потврду у томе, што су венедичани одбили савез с Душаном, јер су сами смерали да освоје Романију и Цариград. У тој су цели Венедичани

(¹) Heyd: I. 402. Флорински. II део. 115.

(²) Cant. VI. c. 18.

склопили савез с арагонским краљем противу Ђенује у почетку Септембра ове 1350 године.

Ове 1350 год. Кантакузен је био придобио на своју страну Александра блгарског, да улаже новце за грађење флоте противу Турака, али Душан опомене свога шурака и васала, да не плаћа Грцима данак, и он се тргне натраг. Кантакузен је, дакле, с једне стране примамљивао на своју страну Душанове стубове царства, а с друге стране опет одбијао насртаје латинштине, па је умео објаснити тежње венедичке и доставити Душану до знања њине понуде. Овда је, без сумње, Душан схватио дрску смелост босанскога бана и сазнао узроке, због којих латинин бан ужива заштиту Венеције и угарског краља. Венедичани су ратовањем с Ђенуом могли рачунати, да ће пре Душана продрети у Цариград. Кантакузен одбаци савез с њима, јер је знао да ће Ђеновљани бранити Цариград од Венедичана као свој град. Поход венедички противу Ђеновљана на исток (Сеп. 1350 г.) и поход краља угарског Лудвика у Напуљску, усами босанскога бана. Он се није могао надати брзој помоћи својих покровитеља. Душан опет с освојењем Босне примицао се венедичким земљама на западу и у Приморју, где су били његови сродници — династе — Шубићи и његови пријатељи Курјаковићи. Са освојењем Босне, они би одмах прешли на његову страну и Венеција би се нашла у таквом притешњеном стању, да би морала пристати на Душанове предлоге односно истока само да га уклони изпред капија на западу. Пред Солуном је Душан дознао, да се противу њега као шизматика

креће сав латински свет по упуствима папским.[1] Требало је предупредити западне противнике и спасти у Босни у Приморју Србе богумиле и православне, — а задати страх Венецији.

И тако: одлазак краља угарског у Напуљску рат венедички с Ђенуом, усамљеност бана босанског и одбијање царевог предлога Венедичанима и њино нуђење савеза највећем Душановом противнику Кантакузену, — све ово скупа произведе преврат у Душановој политици. На место да ратује на истоку, где ће сусрести удружене противу себе иначе противнике и супарнике — латине и мухамеданце с Кантакузеном, он окрене војску на запад, да придружи Србији Босну, да поврати своје хумске земље да казни одступника вере босанског бана и да тим походом сузбије Венедичане од источне империје. Ето зашто је он скинуо опсаду Солуна и са својом војском отишао на запад, а Кантакузену оставио одрешене руке, јер му он војном снагом није могао учинити велике штете и неприлике.

Година 1350, то је раскршће у политичкој радњи силнога Душана. Његове понуде Венецији; њезини предлози Кантакузену, и рат с Ђенуом с једне стране, одступништво од прађедовске вере босанског бана и потчињеност Угарској, закриље код Венеције, притешњавање православља и богумила и нападање на земље његове дедовине — сви ови догађаји покажу цару праве и вековне непријатеље православ-

([1]) Флор. 199 вели: Душан чувствовалъ себја вынужденным оставить въ покоје восток, тјем бољеје, что и с запада на него надвигалас туча: начинал ему угрожать угорскій король, *подымалсја на њего как на схизматика*, латинскій мір, подстрекаемый папаю.».... Овако исто поступа запад према Русији.

ног српског народа на југу словенском. Запад је у крсташком времену одпочео ратовање противу мухамеданства, а свршио освојењем византијске империје. И сувремена Душану латинска борба с мухамеданством свршила би се освојењем Цариграда. Душан увиди, после одказа венедичког, да не може успети на истоку, док на западним границама неосигура своју империју и док се не приближи тако Венецији, да се она нађе у нужди и невољи, да му не само не смета, него да му буде на руци при освојењу Цариграда или бар да је усами и учини безвредном. Овај обрт у политици Душановој јесте од пресудног значења за будуће догађаје и његову радњу.

Ми остављамо Кантакузена с Турцима у Солуну, куда ћемо се вратити заједно с Душаном.

Како Венеција није могла омести Душана у његовом предузећу 1350 г. због ратовања с Ђенуом, она смисли да дипломатским посредовањем одржи status quo, док не добије превагу на истоку. С тога пошље посланике цару Душану и босанскоме бану, који би израдили, да се међу њима одржи мир и да се очувају добра, земље и места њених верних Дубровчана. (¹) Али како у томе несу могли омести Душана, месеца Септембра 28, већ сенат венедички налаже истим посланицима да се врате кући ако њино посредовање остане без успеха, (²) но да се

(¹) Acta Arch. Ven. 145.

(²) Id. 147 ...et si videtur eis, quod mora eorum non esset opportuna et quod dicta nostra intentio fieri seu obtineri non possit, volumus quod recomendatis instanter domino regi Raxiae terris et locis nostris et omnium subditorum nostrorum cum verbis decentibus et accepto comeatu decenti Venetias revertantur.

пре повратка постарају о венедичким земљама и поданицима, да их заштите од српске навале. Види се, да су се посланици надали успеху, јер 6 Окт. њима сенат налаже, да остану код краља и да се старају, да краљ не заузме Стон и Дубровник (1) и околне покрајине, што значи, да се цар Душан већ био кренуо у поход противу босанскога бана, и да се венедички сенат плашио за своју кожу и бринуо за своје покрајине у Приморју.

Душан је са 80.000 нагрнуо на босанскога бана у почетку месеца Октомбра, у сјајној свити, где је била царица Јелена и млади краљ Урош. На супрот таквој сили бан се није могао одупрети. (2) При појаву Душана Срби православни и богумили гледали су на њега као на избавитеља, због чега многобројни властелини и кнежеви предадоше се Душану. Кад бан није могао стати на супрот цару на отвореном мегдану, стави у градове гарнизоне, а сам се пусти у бегство. Сва знатна властела потчини се цару и пређе на његову страну. План одбране изгуби сваки смисао. Бан Степан бојећи се да не буде заробљен

(1) Ib. 148: ...qui forte attendit ad ocupationem punctae Stagni..... quod non debeant recedere de illis partibus .....manifeste civitatem Ragussii et punctam praedictam remanere et esse in statu securitatis ....et bonum nostrorum fidelium de inde....

(2) Орбиније и Лукарије описују један Душанов поход противу босанскога бана. Флорински (243) позивајући се на Растића говори о два Душанова похода. Нама се чини да Растић описује Душаново ратовање у две године, па излази, да је било два похода, али у самој ствари ту се у две године описује *један исти поход*. Извешћа су о овоме ратовању веома кратка. Налазе се у: Ljubić-a: Monumenta. III. 175—176. 178. 190. 199. Archiv za jugosl. poviest. IV. 33. Под годином 1351: «Тада приде Ана царица рашка в Босну.»

.ли да га његов народ не преда цару, сакрије се егде у брдима. Цару је била отворена читава бановина. Орбини пише, да је земља изложена пустоши да је нарочито царица Јелена подбадала свога супруга на жестокости и рушење ([1]) што се може веровати, јер су латини били поотимали баштине од православних и богумила, па је Душан хтео да им поврати њина добра. С тога држимо, да кад Орбиније тврди, да су најлепше палате биле спаљене, да су то биле палате одступника од вере или настањених иноховераца, којима је ишао на руку бан, јер прост свет није могао имати палате и сјајних двораца. Нема сумње, да су зимње време и велики снегови отежавали Душанов поход. Цар је одмах заузео Босну, Хум и све хумске земље преко кога пређе на Дубровник, Новембра месеца. Из Дубровника удари на Котор, па преко Зете приспе у источне области царевине, где је Кантакузен с Турцима имао неке успехе. ([2]) Ту проведе зиму, а у пролеће 1351 год. опет се врати војсци у Босну. Доклен је Душан на запад допро с војском, немамо тачних података, али ослањајући се на акт сената венедичког од 17 Декембра 1355 године, у коме се вели, да кад се градови Клиса и Скрадин не би хтели потчинити Венецији, онда је боље, да остану у рукама српскога цара, ([3]) изводимо, да је Душан заузео читаву

([1]) Orb. 264—265.

([2]) Resti год. 1350. Флор. 243.

([3]) Act. Arch. Ven. 170: Verum si forte illi qui tenent ipsa castra recusarent illa dare nobis absolute, et vellent ea nobis dare, ut ea conservaremus et teneremus nomine domini imperatoris Raxiae Sumus contenti quod ipsa recipere possint et recipiant modo prae-

Босну (¹) и дошао до више Скрадина. Зато правичн вели Флорински, да је војска Душанова била упла у Хрватску преко р. Цетиње до Задра. По неспособности ондашњих војних справа за освајање градова Душан није био у стању освајати јаке, тврде, добро наоружане градове, какав је био град Бобовац, (²) у коме је била склоњена лепа праунука Драгутинова, банова јединица и наследница Јелисавета, прстенована за угарског краља Лудвика. Душан је тежио да освоји тај тврди и неприступачни град. Употребио је све што је могао употребити да се град освоји, али му то није испало за руком. После дуже опсаде, кад га није (³) могао освојити, дигне опсаду и заузме град Имоту и Новиград, (⁴) у којима смести своје гарнизоне. Цареви су успеси били огромни. Из освојених области похитају властелини под цареве заставе и ступе у царевину. (⁵) Поплашена венедичка република употреби сву своју снагу, да очува Дубровник, али Душан није никада ни мислио да осваја тај град. Дубровчани, које је Душан много волео настану да помире цара с баном. Кад је цар био у

dicto, quia quocunque videtur quod non vadant in manus Hungarorum, satis haberemus nostram intentronem....

(¹) Resti: tutta la Bosina fosse di novo andata a ferro e foco. — Orbin. 265.

(²) На с. и. од планине Високо на домак паланчице Сутјеске. Виде се развалине и међу њима три турске куће. Jukić: Zemljopis i povjest. Bosne (1851). 34.

(³) Orb. 265. Lucari — 57.

(⁴) Idem 265: et preso il castello d'imota et Novi lascio in essi un buon presidio de suoi.

(⁵) Idem: Nel qual tempo molti nobili di Bosna et di chelmo vennero a lui facendosi suoi sudditi i molti ancor audarono con lu in Rassia.

Дубровнику 1350-е год., они су радили да се прекрати ратовање. Цар им одговори, да је једини услов мира то, да се венча банова кћер Јелисавета са краљем Урошем. Одступник вере својих отаца, бан, одговори, да на то не може пристати, јер је његова кћер испрошена за краља Лудвика. Преговори се на томе прекинули 1350 г. Из овога Душановог захтева види се, да је ишао на то, да брачном свезом уједини Србе бановине са царевином. Принудити бана да пристане на брак своје кћери с Урошем, била је цел продуженог ратовања. После својих успеха, под утицајем плашње венедичке за своје земље у «западним странама» српским, Дубровчанима не испадне за руком да помире цара с Котромановићем, (1) који се уздао у помоћ запада. У осталом Душан није ни хтео потписивати уговор, него заузев Хумску и многе земље Босне и Приморја с триумфом се крене у Царевину преко Дубровника. (2)

Разнео се био глас у Венецији, да су српски властелини предлагали цару да заузме Дубровник, тако важан за трговину град, али да је цар њин предлог одбио. С тога се Дубровчани и постарају, колико су год могли да што лепше, боље и сјајније дочекају у Дубровнику, цара, царицу и краља Уроша (3), Ду-

(1) Lucari. 57.

(2) Orbini. 266. Luccari. — 57. Resti: Levato l' ossedio di Bobouaz per l'inirensa del governo l' imperatore si instrado vorso li Suoi stati per via di chelmo.

(3) У осталом није била главна побуда страх, него и благодарност за сва добра, која је Душан учинио Дубровчанима. Ми знамо, да су Дубровчани поздравили цара са ступањем на престо и поднели му дар у 8000 перпера (Resti год. 1331), Кад су се противу Душана побунили неки властелини, у ком је броју био неки Богоје, Дубровчани су помогли Душану да их савлада (Resti. год. 1332). Године

бровчани пошљу до Задра своју најлепшу и окићенију белу лађу, на којој Душан са царицом, сином и властелом дође у Дубровник. Велико и мало веће. кнез, племићи и грађани најсвечаније оките град, и спреме триумфални дочек цару, где су биле измалане

1333 Душан је уступио Дубровчанима: Стон, Пељешац и обалу приморја од Стона до Дубровника. Нарочито су важна била за Дубровчане солила код Стона. Како је у овоме уступању највише удела имао Никола Бућа, Дубровчани му поклоне две палаче: једну у Дубровнику, другу у Стону и дубровачко грађанство (Orb. 268. Resti. г. 1333. Monumenta Ragusina I. 86. 153. 156. 163. 172. 175. 262. Флорински 267—272). Душан је хтео да уништи овај свој дар због тога а), што је држао да Дубровчани неће моћи одбранити те земље од непријатеља, и б) с тога, што су Дубровчани као латини гонили православне. Но се дође опет до погодбе: 19 Маја 1334 Душан потврди дар под условима: да не примају људе који би утекли од њега; да пребива српски православни свештеник у уступљеним местима и ако би се Дубровчани заратили с Душаном, људи из уступљених места да не ратују противу Душана (Resti. год. 1334. Miklosch. Monum. Serb. 108). Кад су Дубровчани примили Душанову тетку Неду (Анну) и њеног сина Шишмана, Душан опет затражи дар назад, али му Дубровчани одговоре, да то не може бити, јер то је осветтано краљевом заклетвом и *одобрено великим српским властелинима* (ed approvata la concessione dalli Sovrani di Rassia). Како су знали значај и силу српске властеле, Дубровчани су нарочито старали се да главне властелине Душанове задобију услугама и даровима. Зато су и предусретали како Бућу, тако исто Угљешу (Monum. Rag. 235), Воислава, Ковача (кога спомиње и Кантакузен Monum. Rag. I. 257) Алтомана, коме су противно својим законима, дали галију да доведе невесту. Њега су предусрели и частили на државни рачун; у повратку са женом, њих су свечано предусрели и даровима обдарили (Mon. Rag. I. 279. 280). Душану су слали: 11 Окт. 1343 г. неколико фучија вина за његову домаћу употребу; 1345 шаљу му некакав лек противу болести (Mon. Rag. 185: portari facere ad domum suae habitationis unum vastellum tenuutum sex quingerum pro usu et conservatione sue persone); 1346 дају цару лађе за посланике у Венецију (211 и 223); сваке године Ду-

све његове битке и победе, а у припремљеној палати намалане слике цара, царице и краља Уроша. Од пристаништа до спремљеног стана била прострта чоха и упарађени грађани, с кнезом на челу, предусретну цара код градске капије, где су га његови властелини наговарали да извади мач из корица, што би значило, да заузимље Дубровник, али је он на пречац одбио тај предлог. При највећим усклицима спроведу цара у дворац кнежев (Palazzo di Rettori). Године 1350 цар посетио Дубровник с 30 властелина, а 1351 г. он је дошао у пратњи стотину својих највећих властелина са супругом и сином, и провео у Дубровнику осам дана. За карактеристику овога великог законодавца и храброг јунака напоменућемо, да је он, као дубровачки грађанин у седници већа, где су за њега били припремили диван престо и ставили га на поредо са председничким столом кнеза Дубровачког. Кад је цар ушао у веће, није хтео сести на припремљени престо, него је заузео место на клупи у реду осталих грађана и кад је у гласању на њега дошао ред, он је дао свој глас и заједно с осталима изишао из већа. Овај његов поступак

бровчани су плаћали цару на Митров-дан 2000 перпера (212); за Стон на Васкрс по 500 перпера, а од 1348 исту суму цркви Архангела у Јерусалиму (Миклошића 133); плаћали му царину. Цар је опет ради њих уништио царину на Требињу; дозволио им да слободно воде трговину у читавој царевини по градовима, паланкама и селима. Ови трговци били су највећи експлуататори. Властелини баштинари и владалци области несу их волели и често притешњавали. У рукама дубровачким били су под закупом рудници и тргови. Чак Никола Бућа устао је противу њих као пљачкаша. За Дубровчане се заступи Венеција и Душан уреди односе с њима повељом од 20 Септ. 1349 г. (Mikl. Mon. Serb. 146), којом утврди све пређашње привилегије и слободу трговања по читавој царевини.

карактерише га као изображеног човека и поштоваоца слободе и слободних установа. Он је са царицом и сином посетио главну цркву св. Власија (Влаха) као и друге цркве, издашно обдарио манастир св. Кларе и учествовао у свечаностима извршеним у част његовог доласка. Овом приликом, по српском обичају, дубровачка република поднесе велике и многе дарове цару, царици, краљу Урошу и њиним властелинима, а то су махом биле свилене и вунене материје. Цару и његовој породици поднели су на поклон њине слике. С каквом су сјајношћу и свечаношћу били дочекани, с таквом су истом сјајношћу и испраћени. На истој лађи, на којој су дошли у Дубровник, били су испраћени у царев град Котор. (¹) По доласку своме двору у Скопље, цар Душан пошље посланство у Дубровник (1351), да кнез и веће пошљу у његов двор 20 племенитих младића, вероватно, да се у њином друштву васпитава краљ Урош, а са̂м опет пошље младиће из првих властелских кућа у Дубровник, да се уче наукама, где је основао библиотеку, у којој су за велике новчане суме били прикупљени многобројни рукописи латинских и грчких писаца по свима гранама наука и знања. (²) Види се, да је Душан схватао значај науке и изображености, и старао се да његово православно царство постане представник знања и науке.

Ратовање с босанским баном није било свршено, нити је мир потписан. Душан је овим ратом обело-

(¹) Orb. 267. Luccari — 58—59. Resti под год. 1350 и 1351.

(²) Макушев. Изслѣдов. объ историческ. памятникахъ и бытописателяхъ Дубровника. 1867. 41: «Пошље у дубровник на васпитање primarios et litterarum studia aptiores suae gentis juvenes.«

ланио силу и снагу новог православног царства, и задао страх венедичкој републици, која почне на њега гледати другим очима и тражити његовога пријатељства. Котромановић није био никаква снага с којом би се цар имао борити. Он је био човек угарскога краља, па је требало наставити борбу не у Босни, него на обалама Дунава са угарским краљем. Душан је придружио своме царству и земље око р. Цетиње са Клисом и Скрадином, одкуд је ушао израз у царевој титули: Цар и самодржац **Срьблюмь**[1] **и Грьком,** Поморју и западним странам и Дису.

Решење босанског питања било је у рукама угарскога краља, који се налазио у Напуљској. По његовом повратку у Унгарију могло је доћи то питање, чега Душан није могао чекати, јер је имао посла на југо-источној страни своје царевине, где се Кантакузен користио одсуством његовим, па у друштву с Турцима био учинио неке успехе.

4. **Рат Кантакузенов противу Србије.** — Описали смо како је Душан изненадно, по уласку Кантакузена у Солун, без боја скинуо опсаду и отишао у поход противу босанскога бана.[2] Напоменуто је, како је Венеција одбила нуђени јој савез, а њену

(1) Флор. 246. 'вели, да Душан није постао «цар *Босне.*« Према ондашњем стању појмова, он није могао ни бити назван цар »*Босне.*» По документима босанским знамо, да су у Босни живели „**Срьбьлн.**“ Кад Душан каже цар «*Срба*», то значи и *Срба*, који живе и у Босни. Велики властелини босански, који су отишли с Душаном ипак су били «господари и баштинари» својих држава и земаља у Босни, а то је знак, да су се рачунале под влашћу царевом.

(2) Што се Кантакузен хвали овом приликом, та хвала нема факата, који би је потврђивали. Cant. III. 117. 118.

не само да је био српски народ, него и српска властела. Град није ни у чему оскудевао и имао је свега у изобиљу. Душан је из њега прогнао византијску војску и чиновнике, а поставио свој гарнизон и своје властелине. Град је био веома велики. Душан подигне још два замка: један код царске капије поседнут царевом гардом — германцима; други много већи покрај града, али овај није био довршен с тога, што је требало да се поруши део старог града. На свакој великој кули, којима је овај градић био окићен, Душан је подигао још по три мале́не стрељнице, а кулу од куле разстављали су двоструки грудобрани, како би се у невољи лако могло пролазити из једне куле у другу, те су браниоци у случају освајања, били и споља и изнутра осигурани. На довршењу овога другог замка, радило је до 10000 Срба — радника. У граду је био гарнизон српске војске. Освојити такав велики град није било тако лако. Док је Кантакузен премишљао како би освојио град Верију, прикаже му се изненадна срећа.

Кад је Кантакузен напао на Виотеју са својим савезницима, Турцима, они су грабили и арали околна места, па том приликом заробили сина старешине веријских пастира, Марцелата (***Μαρξελᾶτου***). Овај Марцелат и дође Кантакузену, пожали се на Турке, да су му сина заробили. Кантакузен не само да га прими и саслуша, него му обећа пронаћи и повратити сина ако му помогне да освоји град Верију, а помоћиће му ако намести лествице уз градске бедеме, којима би се могло успети у град. Марцелат му одговори, да ништа лакше није урадити, него ли наместити лествице, јер он има своју дружину, која

чува марву најсилнијих српских властелина из Верије, и ноћева око градских бедема, које никаква стража не чува, па ће их подговорити, да то ураде, и весео, да ће видети сина, оде, да изврши што му Кантакузен наручио. Кантакузен пак нареди, да се војска на турским лађама, исте ноћи, навезе на р. Бистрицу, а он ће се снабдети с коњма, и сухим путем приспети Верији.

Кад је дошао глас да Кантакузен долази с војском, у граду не само да је био гарнизон и много становништва, него су још Срби из околних кастела дошли у помоћ Верији и даноноћно бдили и град чували. Знајући Кантакузен, да су у граду на опрези, спремао се у највећој тајности, и надао се, да ће му Грци грађани бити на руци. Вешто је прикривао своје кретање колико је више могао и умео и дође до р. Бистрице, али војску с лађама, не нађе. Начелници флоте употребили су сва средства да уплове из мора у реку, али несу могли савладати матицу на ушћу, јер им сметали како морски таласи, тако и брзина матице ушћа. Занесени таласима у море они се једили и љутили, јер су знали да без њих Кантакузен у напредак не може ићи, а на месту зору не сме сачекати. Кантакузен од своје стране, незнајући узрок недоласка флоте беше у очајању. После пола ноћи, одпочне духати ветар у правцу речнога корита и морски таласи нагнаше лађе у Бистрицу. И Кантакузен одмах се крене на Верују са одабраном турском и грчком војском.

У путу га предусрете Марцелат и јави му, да похита, јер је његова дружина остала да намести лествице, па ако не приспе, све ће пропасти. Кад је приспео с војском до града, пошље Марцелата да

развиди је ли све спремљено. Марцелат се врати и јави да лествице несу намештене. То га изненади. У његовом логору били се прикупили грчки прогнаници, па су свом снагом и радосни сви радили да се град освои. На. врат на нос бише спремљене лествице. Како су прогнаници добро познавали сва места, управише четири лествице и уз њих се први почеше пењати на бедеме док их у граду нико није опазио. За тим се успеше стрелци и оклопници. Кад сеови преко бедема спустили у град, Кантакузен подели војску на двоје: са једним оделењем нагне он уз лествице у град, а Турке упути на Нови — град, како би напавши с више страна, произвео у граду забуну. Ушав у град војници нападну на прве страже и принуде их да ћуте, а за тим продру до капије опсикијске (Ὀψίκκιανὴν = Opsicceianam). Њу су чували грађани па је издајнички отворили куда Кантакузен уђе, поседне капије, задржи код себе нешто главних људи, а осталима заповеди да нападну на Србе. Ови су заиста немилосрдно нападали на Србе, па су их опљачкали, арали, робили кога су срели и узимали све што им падало шака. Тек тада српска војска устане на оружије и потече својим старешинама, да ступи у борбу или да се повуче у градске куле и на бедеме, но се у том зачу урнебес азијских турака. Српски војници сјахаше коње и прикупише се у замак са својим женама и децом. Али се несу могли сви у замку сместити, јер их је било на броју до 1500, осим 30 властелина и војних заповедника, а замак није био ни довршен. Властелини и племићке с децом затворе се у највишу кулу, а војници неки се распрште и посакривају по кућама својих пријатеља, а други бише похватани. Гер-

манци се затворише у тврђавици над царском капијом. Оних 10.000 радника, који су обично ноћевали у пољу, чим чуше дреку турака, умакоше унутра у град.

Кад је Кантакузенова војска заузела сва главна утврђења, он се крене у варош. Њега дочекаше грци с усклицима. Кад се појавио у вароши, његова војска и грци — грађани већ су били све разграбили. Да су били пуштени турци, отпочели би покољ, што Кантакузен није смео допустити у граду, који није био освојен оружијем него преваром и издајом. Тада позове Србе, да сиђу из куле и да се на веру предаду, па им се неће никако зло учинити (exire iussit, data fide publica, nihil mali persescuros). Они се предадоше, јер су били све *његови пријатељи* (erant siquidem amici omnes). Германци се донекле бранише али кад их Кантакузен позвао да се предаду, и они се предадоше. Овом приликом Кантакузен желећи придобити их, под изговором за ону божем оданост, коју су му указали приликом његовог напада на Солун, лепо их предусретне, остави им оружије, даде им коње и новаца, па их пошље Душану негледећи на то, што су му били заробљеници. Српске војнике отпусти пешице, јер су им Кантакузенови војници били одузели коње, а задржи тридесеторицу поглавара. Раднике испрати под охраном да их не би напали турци, да иду куд им је воља. И ону тридесеторицу хтео је — бар тако пише Кантакузен — да часно испрати, али су га, — вели он — они молили да их задржи, јер иначе неко би их код Душана опануо, да су му се предали из пријатељства, па би зло прошли. Не пазећи на овакво тврђење, чудновато нам изглела оно, што о њима даље пише. Неке

од њих он је доцније отпустио, други су божем као побегли, а трећи су били одведени у Солун и отален пропуштени да утекну, јер су их држали неоковане по манастирима и тиме ишли им на руку да умакну.([1])

Овај успех коштао је Кантакузена једног мртвог Турчина, па и тога је убио неки грк. Турци га замоле, да кад им није дозволио пљачкање града, да им дозволи да опљачкају *српске околне земље*; он им дозволи. Турци се вратише из пљачке терајући огромна стада марве и веома мало људи, јер се становници посакривали по врлетним гудурама и брдима.

Тако лако освојење Верије необично уодушеви Кантакузена и развије у њему жељу да продужи освојења. За то и крене своју војску састављену од грка и турака, да освоји град Водену (стар. Едеса). И ма да је противу Водене повео већу војску, ипак се *више* уздао у *издајство* грчких архонда у граду, него ли у храброст војске; али у том надању наседне. Прваци у Водени, не само да су отворено изашли противу Кантакузена, него и у читавој вароши подигну светину противу њега. Они му се с бедема ругали и изсмевали га, називали га лудаком ако мисли да освоји град, који краљ није могао освојити за шеснајест година (sedecim ([2]) annis obsidenti) са много већом војском, док му се сами несу предали. Оваква сталност и одважност Водењања баци Кантакузена у жалост, јер је увиђао, да се град не може освоити оружијем с тога што је био више од пола опкољен језером, а друга половина заклоњана јаким

([1]) Верија је на обали Халиакмона, уточица р. Бистрице.

([2]) Cant. IV. c 19. стр. 127. Ако се ово односи на Душана значи, да је први пут напао на Водену 1334 г. Мора бити да се ово тиче још краља Милутина.

бедемима, високим кулама и неприступним ридинама и гудурама. Град је изнутра бранила снажна српска посада, под управом четири властелина, — којима су с вољом помагали и најбољи грађани (*τῶν πολιτῶν οἱ δυνατοι* = quos cives potentiores adiuvabant strenue). Због свега овога Кантакузен се реши да се врати натраг. Таквог су истог мњења биле и његове војводе; напротив морнари су били мњења, да се на јуриш град може освоити. Ово њино мњење усвоје војводе и Кантакузен. Одмах беху спремљене лесница и зором се војска крене на бедеме. Турци су били намештени код језера, да не би (у случају успеха) први улетели у град и поклали свет. Остале вође бише размештене на другим позицијама, где се ко нашао, а са̂м Кантакузен с племићима и најхрабријим оклопницима удари на акропољ, који су бранили грађани и цвет српске посаде. Нападало се на свима тачкама најватреније и с једне и с друге стране од беле зоре до полак дана. Најбоље се одликовали оклопници и морнари као стрелци, али безуспешно. Браниоци су храбро одбијали нападе. У подне Кантакузен обећа свакоме четири мине злата, (¹) који први пободе византијску заставу на градском бедему; три ономе, који се попне за првим, а две ономе, који приспе за другим. С тога се бој настави још с већом жестином. Нападачи прислонише уз бедеме леснице, којом приликом многи су пали мртви или били рањени. Кад плануше градске капије, нападачи продреше унутра, а за њима уђе и Кантакузен да предупреди — вели — нереде, какве су починили они, који су први у град улетели. Тако је

(¹) Једна мина вредила је више од 100 динара.

Кантакузен освоио Водену. Одузео је коње од српских војника а њих одпустио. Четири водјводе и српске привржненике прогнао у заточење. За овим остави у граду гарнизон од 200 оклопника и странаца. За управитеља града постави Георгија Лизика, мужа храброг и мудрог (virum bello fortissimum ac prudentem). После оваквог успеха предаду му се без боја околни замци и кастеле: *Старидол*, *Петра*, *Соскос*, Деера (**Δεύρη**), Острово ([1]) и Ноћа (**Νότια**). Он се врати у Верију и заузме тесалске замке: Ликостом и Кастри. Тим су завршени успеси Кантакузенови. Ићи даље у Тесалију није могао, јер му стане на супрот *кесар*, царев наместник Тесалије, *Прељуб* (**Πρεάλιμπος**), који је био веома вешт, храбар војвода и увиђаван државник. Он је сâм лично узео команду у своје руке у граду Србици, а то је тврдиња на граници између Тесалије и Вотије.

По заузећу замка Кастри, Кантакузен крене војску противу Србице или (Србљије). Град је Србица озидан на стрмом засеку изнешеног планинског виса, који се поступно пружа до врлети, те изгледа, као да је у ваздуху. Врх је обнешен тројним бедемима, у извесном одстојању један од другога, па је изгледало, као да су три града један изнад другог. ([2]) Био је заштићен град тројним опкопима, а од града до равнице заузимала је варош, где су биле куће свију грађана, првих људи, војника и урођеника. У прва два заштићена места становали су грађани, а у тре-

([1]) Cantac. IV. c. 19. p. 130: **Ὀστρόβος**, а у латинском преводу: „Strobus.“ Острово је у околини Водене, а Strobusa нема нигде.

([2]) Овај су град градили ираклијевци Србљи, којима је он дозволио да се настане у солунској области.

ћем т. ј. у граду Прељуб. На град се није могло ни с које стране јуришати. А Прељуб је опет био тако благоразуман, увиђаван и смотрен, да је сместио жене, децу и имање у другом простору, и с њима 500 војника да их чувају. Све способне мушкарце за бој, сместио је у прву ограђену и заштићену просторију, како би они с највећим самопрегоревањем водили борбу противу непријатеља и бранили своје жене, децу и имање (благо). Прељуб је командовао. Оне пак, који су живели у предграђима, није хтео пустити унутра, ни њине жене, ни њину децу, већ им заповедио, да ту бој бију с непријатељима, за кога је то кршевито место било неприступно.

Прељуб се припремио, вели Кантакузен, да брани град негледећи на то, што се о њему говорило, да да је он био наклоњенији радије да измиче пред непријатељем по тесалским градовима, него ли да се утврди у једноме граду, пошто су му другови напоменули да од одржања Србљије зависи одржање Тесалије, због чега се Прељуб решио, да се храбро држи и јуначки брани.

Кантакузен се приближи с војском и дозволи јој да опљачка околине града, која заиста не само да их је опљачкала, него тако рећи огулила. После овога одпочне се спремање за напад. Они становници околине, које не пустише у град, престрављени пристану уз Кантакузена, и његову војску лепо предусретну у својим кућама. Кантакузен вели, да су ово били његови привржeници као и они у вароши, који су се морали покоравати српским властима, јер су њине породице биле унутра затворене. Трећег дана по доласку, Кантакузенова војска нападне на тврдињу, јер су га, вели, уверавали становници око-

лине, да се град Србица ипак може освојити. Због кршевитости није се могло на град са свију страна нападати. С тога Кантакузен нареди, да се прикупи на једном месту што моћнија снага стрељачка да уништава браниоце града. Други заклоњени штитовима предузели су да провале зидове бедема. Они заиста провалише зид, у једну празну кућу и већ почеше унутра улазити, али случајно уђе у своју кућу домаћица, па кад виде проваљен зид, нададе вику и дреку. На њен глас долетеше браниоци града и одбише нападаче од зида. Кад се водила најжешћа борба, деси се страшан пљусак, са чега војска стаде нагло да одступа, јер се није могла борити противу непогоде и непријатеља, који се храбро држао на бедемима, а Кантакузенови војници глибали по блату и падали. Настане зима. Кантакузен се већ више није надао да град освоји, па се и поврати у Верију, и поведе са собом више грађана из околине Србљије, који се плашили да их Прељуб не казни, што се били придружили Кантакузеновој војсци. Он се правда, да је ово урадио с тога, што су се турци као главна његова војска разишли по околним српским областима ради пљачкања, којом су приликом продрли далеко у српске земље. Са својом ништавном војском он није могао ништа предузети, због чега се и поврати у Верију.

Овај Кантакузенов успех изазвао је Душана, да први пут, преко Хума и Дубровника дође у своју престолницу. Кад је сазнао право стање ствари, нађе за потребно да ступи у преговоре с Орханом, те да лиши Кантакузена турске помоћи и да обезбеди своје источне покрајине од варварских нападања и пљачкања. У тој цели он пошље посланство, у по-

четку 1351 године Орхану, да му изјави жељу цареву, да ступи с њиме у савез и пријатељство и да му понуди за једнога од његових синова, за супругу своју кћер. Душанови посланици оду у Азију Орхану, а он се врати у Босну, да доврши предузети рат. Турци пак Кантакузенови пошто су награбили доста пљачке, на својим лађама, оду у Азију. За тим се исте 1351 г. Душан врати из Босне. Орхан прими Душанов предлог, и турски посланици заједно са српскима, са великим и сјајним даровима крену се у Србију, да закључе уговор и да се договоре о свадби. Ово примора Кантакузена да остави Верију и да се врати у Солун. Ничега се он није тако бојао као Душановог савеза с турцима. По његовом упутству, — (бар тако се мора мислити), — нападне на турске посланике код Редеста, деспот Нићифор, све дарове отме, а посланике неке побије, а друге доведе у Цариград. ([1]) Орхан се наљути и пошље своје чете да пљачкају Тракију а сам с војском дође у Халкидон према Цариграду. С тога Кантакузен похита из Солуна у Цариград. Орхан се уталожи, пошто су му били враћени у целини сви сјајни дарови. Истина, ми немамо података да је цар Душан имао коју кћер као и иначе, што немамо података о кћерима наших краљева и царева, па према томе не можемо ни тврдити ни обарати ову сведочбу. У сваком случају овај факт сношаја Душанових с Орханом не може подлежати сумњи. Оно, што је

([1]) Greg. XXVI. c. 34. Шта је даље било, не зна се, тек због убијства ових посланика, Орхан се наљути на Кантакузена, па сам с војском дође у Халкидон према Цариграду, а његове чете пређу и опљачкају Тракију. Орхан се онда стишао, кад су му у целини повраћени сви дарови.

Душан хтео овим постићи, (1) и постигао је т. ј. он је довео у сукоб Орхана с Кантакузеном, те спречио нападања Турака, за време свога бављења на западу и ратовања с баном босанским и угарским краљем, а у исто доба Прељуб је био предузео све мере, да поврати Кантакузеном присвојене кастеле, области и градове. Успеси Душанови у Босни, завада Орханова с Кантакузеном, придружење цариградских епархија пећској патриаршији и сношаји и интриге Кантакузенове са многим српским властелинима — издајницима, на захтевање Кантакузеново наведу цариградског патриарха, да баци анатему на Душана и Србију пошто му оружијем и дипломатисањем није могао досадити.

5. **Анатема.** Још за време бављења у Верији, Кантакузен немогући задати Душану удар војном снагом, дође на мисао, да потајно ступи у свезе са незадовољним српским властелинима, да их придобије на своју страну, и да их подигне противу Душана. Имао је већ на својој страни Брајана наместника Мигдоније; њему су били пријатељи многи од оних, који се предали у Верији: придобио је неке од заробљених у Водени. Од све прилике, с тога он и не спомиње њина имена, а нема сумње, да су у броју ових били Хлапен и Толислав. Кантакузен спомиње име Прељуба, који га поразио код Србице. Прикривајући своје интриге (2) Кантакузен пише, да

(1) Greg. XXVI. c. 34. vol. III. 100: *πρεσβείαν ὁ τῶν Τριβαλῶν πρό βραχέος ἡγεμὸν ἐπεπόμφει, πρὸς γάμου ζητῶν κοινωνίαν ρυνάψοι τήν ἑαυτοῦ θυγατέρα τῶν τοῦ Ὑρκανοῖ τοὺτου παιδων ἑνι* etc. Флор. 191.

(2) О овим интригама треба прочитати у Кантакузена, књига IV, глава 19.

су му божем долазиле депутације из многих српских градова, па чак и из Скопља и позивале га, да му предаду градове. Да је ово истина, то би Кантакузен оберучке прихватио; али се види, да је и он сам знао да ствари тако не стоје. Нема сумње, да је било грка по српским варошима, као што нема сумње, да су упади и пљачкања Кантакузенових савезника Турака наводила страх на становништво, нарочито за бављења Душанова у Босни и на Дунаву, о чему напомиње Кантакузен говорећи, да су Скопљани известили Душана о опасности, каква им прети од грка и турака и молили га за помоћ, али да им је он одговорио, да му прилике не дозвољавају доћи им у помоћ, него нека се бране како знају. Највише се поплашили онда, кад је краљ ратовао с Пеоњанима ([1]) (Угрима), а разни проношени гласови доводили их у забуну, па су божем молили Кантакузена да дође и да ће му се градови без боја предати. Он пише онако, како би желио да је било, али у ствари од свега тога није било ништа, него се он пустио у интриге, да би подигао буну у Србији, док се Душан бавио на западу своје царевине. Кантакузен вешто крије трагове својих интрига, па зато и пише неодређено говорећи, да су многи српски градови наклоњени били да се Византији придруже. И не само градови, вели он, него и најмоћнији ([2]) Срби, *потајни и стари пријатељи* његови,

([1]) Can. IV. c. 19. стр. 134: ***ὁ κράλης γὰρ ἐπὶ Παίονας ἐστρατευμένος τότε*** etc.

([2]) Cant. IV. c. 19: Nec urbes solum, sed etiam Triballorum potentissimi, qui antea Cantacuseni fuissent amici et ei subesse maluissent, tunc etiam magis volebat: sed ob metum s e c r e t o cum

хтели му се предати и потајно били ступили с њим у преговоре позивајући га да дође, а они ће му свом снагом притећи у помоћ и бити му на руци. Од ових придобивених српских властелина двојица побегну њему из Србије, од којих је један сјајни кнез (illustrissimus) из краљеве куће (e cralis familia = κατὰ γένος προσήκων Κράλῃ) по имену Хлапен, (Χλάπαινος), који је под својом командом имао доста војске, и био веома богат; други је Толислав (Τολίσθναβος), истина, не тако чувен, али је и он био управитељ *неких* градова и имао под својом командом прилично војске. Обојица су му, вели он, донели поруке од осталих династа (ceterorum dynastarum sententiam decretumque), да би одмах устали против свога цара Душана, како би се Кантакузен појавио с војском. Кантакузен вели, да није имао такву војску, с којом би могао извршити то предузеће, а није нашао за добро, да се ослони на бунтовнике и себе изложи опасности. Он постави за управитеља Верије протовестиара Дипловатаца (Διπλοβατάτζην), а за намесника градова у Тесалији Нићифора Сарантина (Νικηφόρον Σαραντηνόν), па се врати у Солун.

И тако Кантакузен је предузео план, још 1350 год. да придобије на своју страну разне српске династе и издајнике. За време турских напада двојица су већ били постали издајници. То је приморало Душана да дође из Босне на кратко време у Србију, да лиши Кантакузена турске помоћи тиме, што ће везати савез с Орханом.

co agebant, et ad se illum allectabant, omnes quantam possent operi eidem allaturi.

У Солуну Кантакузен настави своје интриге по Србији. То се види из даљег његовог казивања ([1]) где каже, да «мало после» свога доласка из Верије у Солун, на основу доставе Хлапенове о побуни противу Душана и издајству династа и првих поглавара, кренуо се с пешацима и коњаницима у пратњи свога сина Палеолога, Гинекокастру. ([2]) Ово је изванредно јак град, из кога су Срби често нападали с војском на Солун. Градоначелник Гинекокастра Вељко (ἄρχων Βέλκος)([3]) дознавши за наступање Кантакузеново, бојећи се да му силом не освоји град, преко посланика му изјави, да ће му се заједно с градом предати. Ради тврде вере, да ће своје обећање испунити, пошље му *светиње из недара*, које је о своме врату носио (sacras reliquis = ἐν κόλποις ἅγια). Још само што заклетву није био положио. Кантакузен се необично обрадује, што ће такву јаку трвдињу без капи крви задобити, позове Вељка у свој логор. Вељко заиста оде Кантакузену и положи заклетву, да ће му се заједно с градом предати, али га замоли, да не улази одмах у град, нити да у њему оставља гарнизон, да му не би имање, које је велико и у разним местима, Срби разграбили; и да му не би озлојеђени Душан таквим поступком, сроднике и укућане побио; него нека причека петнаестину дана, док прикупи своје сроднике и своја богатства, па после може

([1]) Lib. IV. c. 20. p. 135: «Μετὰ μικρὸν = Paulo post» т. ј. мало после свога доласка из Верије у Солун, што је било 1351 године.

([2]) Сада Аврат-хисар = Женидград.

([3]) У латинском преводу стоји: praefectus Bessus.

У Флорин. стр. 187. стоји: правитељ Гинекокастра неки *Волк* или *Вук*. У оригиналу јасно стоји **Βέλκος**.

заузети град. Кантакузен му поверује, па пошто је примио заклетву од Вељка да ће себе и град предати, врати се у Солун. Вељко је, према заклетви, прикупљао своје сроднике и породицу, а своја стада и своје имање мало по мало прибирао, и по нешто као доказ да држи своју реч, и у Солун слао.

Кантакузен није имао војске, да би озбиљан рат могао предузети противу Душана, који је у овоме времену, како тврди сам Кантакузен, био у рату противу Пеоњана ([1]) (Унгара), што значи, да је Кантакузен освоио Верију и Водену, док је Душан ратовао у Босни, а учинио испад противу Гинекокастра, кад се Душан налазио на Дунаву противу Лудвика.

Још пре свога поласка на Гиникокастрон, пошто је приобрео у Србији доста издаица од династа, царевих сродника и других великих властелина, требало му је бацити раздор у српску цркву и задобити партију у српском свештенству. Прилике су биле доста угодне. Цар се бавио на западу своје царевине, где су га онако сјајно дочекивали и испраћали у латинским местима. По спољашности, Душановим пријатељима били су Венедичани, који су ратовали с Ђеновљанима, који су вероватно мислили, да је цар пријатељ њиних непријатеља. Кад се овоме дода, да је Душан заузео византијске земље и градове, прогласио се царем, а пећску архијепископију преокренуо у патриаршију и потчинио јој све епископије и митрополије цариградске патриаршије као: меленичку, филипску, христопољску, серску, дрампску, веријску, србљиску, лариску ([2]) и т. д.; да

([1]) Lib. IV. c. 19.

([2]) *Срећковић*: Краљ Вукашин убио цара Уроша. Београд. 1881. стр. 30—34.

су били прогнани сви они «светитељи» (т. ј. владике), који се несу хтели потчинити патриарху пећском и да су противу Душана дизали и небо и земљу, и каноне, и законе божије и људске доказујући, да он не поштује византијске границе државне ни црквене, да је упропастио византијску царевину и патриаршију, лако се може замислити, да је у ономе времену мрака и незнања, на правоме месту важио глас најобразованијих ондашњих српских представника, из средине свештенства. Лукави Кантакузен смисли план, да створи у Србији и у свештенству партију противу Душана као што је створио противу њега партију у редовима његових династа и властелина. Он је већ био ступио у свезе с Александром бльгарским и придобио га на своју страну онако исто као и друге Душанове династе. Сада му дође под руку најзгоднија прилика: Фебруара месеца, 1350 г. премине патриарх Исидор. Кантакузен употреби сву своју моћ и попне на патриарши престо цариградски (10 Јунија 1350 г.) свога верног друга и привrженика Калиста, калуђера иверскога манастира Свете Горе. Како је ово било необично узвишење, и како је Кантакузен имао много противника у редовима византијске јерархије, којима се није допадало тако нагло узвишење једнога простог светогорског калуђера за патриарха, што је противно и духу светих канона, новог патриарха почну окривљивати, да је охужен месалијанством заједно са другим привrжеником Кантакузеновим Григоријем Паламом, кога солунци несу хтели примити за свога архијереја. Поред овога раздора и окривљивања Паламе још се распрострла јерес Варлаамова и Акиндинова, усљед чега и буде сазван црквени сабор у Цариграду 1351 г. месеца

Маја. На сабору су били само јерарси Тракије, јер осим ове области цариградска империја није имала на копну других области. ([1]) Овај сабор оправда друга Кантакузеновог Паламу; осуди његове противнике митрополите — Ефеског и Ханског, а историописца Нићифора Григору, што је порицао како црквене тако и световне поглаваре, осуди на строг затвор у манастиру. ([2]) Наравно, ово није био васиљенски сабор; на њему несу били остали православни «светитељи.» Кад је овај Кантакузенов сабор оправдао његове присталице и утврдио Калеста на столици патриаршиској, Калест није могао одбити Кантакузенов захтев, него пристане и баци «анатему» (одлучење) на цара Душана, патриарха Саву, на српско свештенство, са забраном чинодејства. ([3]) У изреченој анатеми Калест вели за цара Душана: «Подстрека его злоба и гордост да пакости нам дејет (прави), наше бо епископе из Тесалије и читаве Македоније

([1]) Greg. XVIII. c. 3. p. 883: ***Κἀπειδὴ Θρᾴκης ἐπέκεινα πλείων οὐκ ἦν ἐπαρχία Ῥωμαίοις, μόνους τοὺς Θρᾳκικοὺς εὐθὺς μεταπέμπεται*** (т. ј. Кантакузена) ***ἐπισκοπος...*** Флорив. стр. 189.

([2]) Ево одредаба тога сабора: 1) Постоји богоприлична разлика између суштаства и дејства божијег; 2) Дејство божије није саздано; 3) Несаздано дејство непроузрокује савршености у Богу; 4) Суштаство божије замишља се (у нашим представама) пре дејства божијег, као узрок дејства, али божије дејство не произлази оделито из божије суштине. Реч «произлази» означава неизречену разлику = ***διάκρισισ***, а реч «неразделно» = ***ἀδιαίρετως*** означава чудно јединство (***ενωσις***). Арсен. Лѣт. Церк. Событ. 1880. стр. 508.

([3]) Idem. 508: Право каже арх. Арсеније: «Попуштајући Кантакузену, који је желио чѣмь нибудь отмстить Сербамъ, патриарх цар. Калест изрекъ отлученіе на царя сербскаго, патриарха и все сербское духовенство, и није дозволио свештеницима српског посвећења да служе въ своемъ округѣ.»

до Илирика изгна безчестно, и јави се супостат нашему царству.» Повељевајем да будет: Мараната и «фри фри» са свим његовим народом српске земље. Лѣта 6860» т. ј. 1352.

Ово је одлучење имало велики утицај на наше свештенство, на просту а силну властелу, а преко њих и на народ. Ту се обелодањује важност и значај националне спремне и учевне снаге. Чак и сам Душан свесно је сазнавао важност и значај науке, јер баш у овоме времену видимо га, како оснива велику библиотеку у Дубровнику, шаље младиће на науке, а доводи друге образоване младиће у свој двор, да се изображава краљ Урош и његови другари. У овом времену живљаше у Светој Гори највећи српски научењак старац Исајија, преводилац схиничке књиге Ареопагитове. Према његовој доцнијој радњи, он је био на страни оних, који су осуђивали Душана, што је створио царство и патриаршију. Ову мисао радо прихвате сви противници српског царства и патриаршије као што су: Грци — владике у српској царевини, грци — патриоти по градовима; за њима пођу српски издајници, какви су били: Хлапени, Толислави и остали династи, чије је замке Душан оборио, а њих потчинио; на њих се угледају сви они, који су имали своје «државе» у «грчким земљама»; за овим слободно можемо уврстити у овај ред и ондашње многе српске владике и књижевнике, какав је напр. био продужитељ архијепископа Данила. Тако се створи у српској царевини две партије: једна је кудила и нападала Душаном створено српско царство и патриаршију, а друга је предузносила Душана и његову радњу. Прва је доказивала, да не треба проглашавати срп-

ско царство и патриаршију без благослова цариградског патриарха. Друга је патриотски ратовала и стварала српско царство; прва је доказивала, да није потребна српска патриаршија, код «вселенске» цариградске патриаршије, друга је доказивала, да Срби као народ треба да имају своју патриаршију у Пећи као што Грци имају своју патриаршију у Цариграду. Прва је разлагала, да ни једно ни друго не може бити без благослова патриарха цариградског, а друга је, ослањајући се на своју мишицу тврдила, да је умесно «самосилијем» проглашена царевина и патриаршија. На жалост морамо признати, да је у нациоиналној српској свести одржала победу прва — партија т. ј. партија разстројства, партија, створена под утицајем византијских каћонских појмова, партија представника преживљене жупанијске разпарчаности, «краљевине» и «архијеиископије», а противница српске «царевине и иатриаршије.» Првој су партији припадали сви не-Срби и српски династи властелини, и већина ондашње на грчко-хришћанским књигама изображене интелигенције, краће речи, то је била *грчка иартија.* Она је константовала, да је Душан «преступио пределе својих отаца и поставио се самосилијем цар» — «не по *закону* ни с благословом цариградског патриарха **ѩкоже подобаѥтъ....** но постави себи патриарха (српског) **ѩкоже не подобаѥтъ.**»[1] Главни покретачи одлучења српске цркве Кантакузен и Калест, управили су ово оружије противу Душана «*сана* (што се прогласио *царем*) *ради и градова*», што је т. ј. освоио грчке земље и градове и што се прогласио царем. На састанку Кантакузена

(1) Гласн. 64. стр. 353.

и Душана у Солуну 1353 године, Душан је радио да се скине «одлучење», али је Кантакузен тражио натраг градове и земље, на што Душан није могао пристати, па зато и каже продужитељ Данила, да због тога није могао добити опроштај, него је та злоба (анатема) остала несарањена. Ето у чему се налазе узроци, зашто српска јерархија није искупила сабор и протестирала противу неправедно Калестом набачене анатеме на Србију. Нема сумње да би такав сабор сазвали цар и патриарх, али мора бити да су наишли на велики одпор како у редовима црквене јерархије, тако исто и у редовима племства. Јерархија није била толико упућена у канонима, да би кадра била схватити, да свака самостална држава, тим самим што је самостална, има слободу самоопредељавања — да се управља и називље онако како за сходно налази; тако исто и автокефална архиепископија већ тим самим што је автокефална, има све атрибуте своје независности и самосталности, пак би је најпосле за такву признале и остале автокефалне цркве. (1)

Много су правилније мислили патриоти српски, т. ј. они људи, који су ратовали за српску земљу, за српско царство и патриаршију. У свом националном одушевљењу, они несу познавали све казуистичке препредености, али су поштено подупирали како проглашено царство, тако и патриаршију. Они су знали, да и Кантакузена најпре није венчао на царство патриарх цариградски, тако исто ни остале

(1) Тек ће се *доцније* обелоданити огромне посљедице набачене Калестове анатеме.

У броју противника проглашења царства и патриаршије били су Угљеша и Вукашин.

цареве и краљеве није венчавао патриарх цариградски, па су они у истини били цареви и краљеви. Ови одушевљени отачаствољубци радили су на томе, да Душан што пре освоји Цариград, и онда га може венчати на византијско царство патриарх цариградски, који ће бити постављен у такво стање, да ће признати и пећску патриаршију. Кад није могао бити искупљен српски црквени сабор, и кад зналци несу умели одбити Калестову анатему: онда на Калестово писмо изађе одговор од «цркве Грачанице», по заповести цара Душана и патриарха Саве. Њега је написао протопоп грачанички Јефтимије. Калест је изнео на Душана хулу, као да је Душан **„сомысленик ȥападие цркве“**, с тога Јефтимије и вели: ми имамо нашега српскога цара помазаника Христова, благоверног наслједника лозе Немањине, отрасл из жезла Аронова, Стефана силнаго, кога горди и високоумни злоспоменути грци хуле и говоре, да је сомисленик западне цркве. Оклеваташе таи свога искренога (православнога). Јер наш (српски) цар изагна их **иже имеху грдо око и несито срце.** Нека занеме њина лукава уста, која **оболгают** нашега цара, који не гони благостињу, а љуби правду.

«Наш цар нама је поставио од нашега језика и племена патриарха и епископе, утврдио православије, распространио апостолску и саборну цркву. «Маранатa и фри, фри» на оне, који лажу и клеветају и хуле нашега помазаника. Хула њина и клевета њина нека падне на њих.... Они не знају шта раде.... Ти Господи помазаника предварил јеси благословом благостиним и положил јеси венац на главу његову.... Обрати своју десницу на његове врагове; плод њи-

хов од земље погуби.... **възнесн** Господи славу нашега помазаника цара Стефана **копиемь и** поем силе твое.» (¹)

Овај одговор свештенства цркве грачаничке најбоље карактерише научно изображење српског свештенства. У њему се огледа високи национални патриотизам, јер се ту као главно наводи, да наш цар води своје порекло од српске свете лозе Немањине и да имамо од нашега језика и племена цара и патриарха. Кад се опоменемо Немањиних речи, да је Бог дао грцима царство, Угрима краљевство, а Србима велико жупанство, тек онда можемо осетити у души онај понос и радост, коју су осећали ондашњи оташтвољубци и народ, да они имају српскога т. ј. свога цара и патриарха. Овако је у души осећао сваки слободан и прави Србин, који није био охужен византијском казуистиком или сепарастичким тежњама.

Док су византијски цар и патриарх бацали на Душана анатему као на једномисленика западног, дотле се запад плашио силе и моћи Душанове и покренуо западне народе противу њега као противу схизматика. У овоме случају судбина је Душанова трагичка.

6. **Рат с краљем Лудвиком.** — Котромановић је био васал угарског краља. Он је изневерио прадедовску веру, примио за Босну инквизитора Фабијана са доминиканцима и фрањишканцима да искорене богумилство и схизматике. (²) Папин посланик Гераљд добије од бана обавезу, да ће у земљи ис-

(¹) Да ли није овај Јефимије наших пјесама протопоп Недељко?

(²) Theiner. Vet. Mon. hist. Hung. I. 617.

требити све кривоверце,([1]) а папа наложи краљу угарском, да буде у помоћи бану у томе послу. ([2]) И заиста, одступник вере бан Степан, потпомаже папину војску (калуђере), зида им цркве и манастире и спомаже западну пропаганду. ([3]) Он врши и своје васалске дужности и ратује заједно с Лудвиком противу далматинских кнежева([4]) и за ослобођење Задра; ратује и противу Татара. ([5]) Због заузећа Хума и притешњавања богумила и православних Душан је с њиме ратовао и заузео Хум и Босну. ([6]) Тим се нашао увређен краљ угарски. Уз ово, угарски краљеви рачунали се врховним господарима Славоније, од које је велики део припадао српским владаоцима. ([7]) Из папског писма знамо, да је угарски краљ 1339 године присвојио неколило миљкова калочке цркве «због *суседства краља рашког*, схизматика и отвореног непријатеља краља угарскога.» ([8]) Ове исте године Бенедикт XII опростио је грехове свима онима, који

([1]) Id. I. 633.

([2]) Id. 632.

([3]) Luccari — 54. Farlati. IV. 59.

([4]) Thurocz. Chronica Hungarorum. III. c. 7. — Schwandtner: Script. rer. Hung. t. I. 177. — Lucii. Memorie di Trau. 240.

([5]) Villani Muratori. S. T. XIV. 1. II. c. 71.

([6]) Гласн. 64. стр. 302: **Стефань царь.... воева на Босну... и сь царицею своею. И сїю** (Босну) **вьсоу покиноувь под се.**

([7]) Villani у Muratori. S. t. XIV. гл. XXII. 562: Краљ рашки држао је један део Славоније, који је припадао круни (dominio) краља угарскога и т. д. вид. Гласн. 64. стр. 386. О ономе, што говори Флор. 230, да се овде препирка водила о Мачви, и о Београду не може бити ни спомена. Банатством мачванским звало се негда и оно земљиште, где је сада Загреб.

([8]) Theiner, Monum. Hung. I. 631: propter vicinitatem regis Rasiae scismatici ac publici hostis regis ejusdem.

се буду борили противу идолопоклоника и схизматика, који живе у суседству с Угрима. (¹) Због опште мржње према схизматицима често се дешавали сукоби у пограничним местима. Као поглавице ових зађевица спомињу се бан Доминик Осло и његов помоћник Земери. (²) Овакви односи проузроковали су рат Карла Роберта с Душаном. Ову исту мржњу, према православној Србији насљедио је и Лудвик велики краљ угарски. Освојење Босне доведе у горе стање односе Унгарије према Србији. Душан је за Лудвика био не само лични, него и државни непријатељ. Још су даље ишли смерови Унгарије: она је тежила да потчини своме политичком упливу источну половину балканскога полуотока. Ови угарски смерови подударали се са плановима према истоку, поглавара и руководиоца римскога запада, папе. Угарски краљ као најбољи син римске цркве био је она снага, која ће с мачем у руци искоренити јереси и схизматике обратити у римску веру. Угарска анжујска династија била је представник идеје освојења латинима Цариграда. Ромејским императором одавно се називао Филип Тарентски. Лудвик је живљео овим предањима. Борба око далматинских градова, ратовање с народима доњег Подунавља није ништа друго, но остваравање ове тежње. Као главни смер свога живота Лудвик је стављао у томе, да на православном југу и истоку распростре веру и културу латинскога запада, што се на ондашњим језиком изгова-

(¹) Ib. 629.

(²) Флорин. 236. Код Студенице у селу Савову има порушена црква са неколико слика на дуварима. Тамошњи становници, који су ту од века, причали су ми, да је исту цркву градио кнез *Ослица*. који је с Лазаром погинуо на Косову.

рало «истребљење јереси и схизме» т. ј. уништење богумилства и православија, као што се то исто данас назиље «*сфера интереса или продом на исток.*» Због овога папе се старале, да обезбеде Угарију од запада, те да она покрене *крсташки рат* противу *схизматика* (православних). ([1])

Угарски су краљеви свагда били највећи противници ојачања Србије. Нагло српско узвишење на полуострову и проглашење царства, које живи и расте на начелима православија, баци у бригу западне владаре а нарочито папу и угарскога краља, нарочито с тога, што ће ново царство постати права сметња остварењу западњачког плана. Папа и угарски краљ гледали су на Душана као на схизматика, кога треба приморати да се одрекне своје вере и да се потчини папи. Лудвик је још гледао у Душану свога противника, који смета ширењу Угарије на истоку. Како њему, тако и папи цар — схизматик постане опасна снага за њине планове. Ратовањем Душановим у Босни, њина мисао о Душану постане историјски факт. Зато папа похита да сврши напуљско питање, где је краљица Јованка подкупила зликовце, те убили њезинога мужа краља Андрију брата Лудвикова, па се венчала с Лудвиком Тарентским. Угарски краљ крене војску да освети брата и да Напуљску придружи Угарији. После неколико похода, Душанове победе принуде папу да реши напуљско питање. И заиста Климент VI. 1352 год. огласи, да је Јованка невина у убијству свога супруга Андрије и потоме очува њена права на напуљски престо. Том се решењу покори Лудвик, и по

([1]) Флор. I. 228 – 240.

Fessler, Gesch. von Ung. Zweite Auflage. 1869. II. 90—226.

заповести папиној, управи своје оружије противу идолопоклоника Литвина и противу схизматика Срба. На Душана се још љутио Лудвик што је тражио за сина руку његове заручнице, банове кћери Јелисавете, с чиме би изгубио не само васалство Босне, него и друге покрајине, (1) «јер је брзи (2) пораст Душанове царевине непријатно дарнуо запад.» Као што је вековна борба Русије противу нових обладалаца Цариграда, Турака, довела 1853 г. Русију у борбу са западом, тако је исто вековна борба српска противу Византије, довела Србију у борбу са западом. Освојење Епира, Тесалије, Етолије и Акарнаније, већине Романије и победоносни поход на Босну, подигне противу њега све латинске народе, који су тежили да се утврде на трачко-илирском полострову, и да га

(1) Ljub. Mon. II. 365. III. 75. Душан је био посредник, потписа примирија између Венеције и Угарске 1348. На основу ових поузданих дата, Флорински (239) у примедби чини овакав правичан извод: „Мора се одбацити мњење Феслера (Gesch. v. Ung. II. 133), ког се држали и други писци на пр. *Голубински*, да је божем Душан *плашећи се* угарскога краља 1347 г. који је дошао с великом војском у Далмацију, тражио помоћи од папе и обећао да се кризма. Српски цар у овом времену није имао потребе у ничијој помоћи, јер је он био у миру с Лудвиком, па му није угрожавао а није ни могао угрожавати. Из папског писма (у Mon. Hung. I. 734) не може се извести, да је Душан био у непосредним односима с папом 1347 г. Тај докуменат јесте писмо Климента VI љубимцу царевом Николи Бући, кога (Бућу) називље cathoiice fidei lumine illustratum circa fidam ipsam defendendam и моли га, да наговори Душана да пређе у римску веру, о којој (царевој намери) он је божем чуо од скадарског епископа Марка. Наравно, папа, који упућује Лудвика на рат противу православља, проба најпре земљиште. Да је заиста Душан исказао ту жељу, папа би му непосредно писао, као што је урадио 1354 год.«

(2) Флорин. 247—265.

преокрену у латинство. Анжујци су и онако без мало били све изгубили у Арбанији; венедичка се плашила за своје земље у Далмацији, на Евбеји и у Грчкој; херцези ахајски и атински стрепили су за своје земље у Елади, а Ђеновљани за своје покрајине на балканском полострову. За све ове западне утакмичаре било је јасно, да се на место византијске империје, коју су они распарчавали, ствара ново, моћно и снажно царство, које ће стопити у једну државу читаво трачко-илирско полострово. Новостворена Душаном царевина тежила је да постане друга, али народна словенска византијска царевина налик на царевину Константина Великога, са православним идеалима и тежњама, чега је била до тога времена представницом византијска империја. Нови цар не само да те своје планове није прикривао, него је нудио Венецији да ступи с њиме у савез да освоји Цариград. Своје идеале и своје тежње Душан је показивао у свакој својој радњи. Још из детињства напојен византијским изображењем, у кругу свештенства и јуначког племства, задахнут и одгајен у поштовању и љубави према православној српској вери са књижевношћу, (¹) на своме рођеноме језику. он је усвојио мисао свога деде Милутина, да створи српско царство са престолницом у Цариграду. Он се и појавио после крунисања на царство као православни цар. Његови смерови огледају се у његовој обзнани, да задобије престо Константина Великог, и постане поглавар Грка и Срба. Такав задатак налагао је на њега обавезу, да постане бранилац православног грчко-словенскога света, супротно тежњама

(¹) Дучић, Стар. Хил. 99—100.

западнога света. У томе се и огледа његова самостална политичка радња. Зато он није ни тражио санкције за своју царску круну ни на западу, ни у Цариграду, него у недрима своје царевине код свештенства цркве српске, охридске — која је венчала на престо царски Теодора солунског и код блгарске, која је венчавала на царство Асење и код православних светилника Св. Горе атонске. Он се у овоме размимоилазио с канонистима, који су тврдили, да се није прогласио царем «по закону», и да је створио пећску патриаршију „яко же не подобаеть.“ Ово гледиште има свога историјског основа, али се Душан надао да ће и то постићи, кад буде у његовим рукама Цариград, како је урадио и Кантакузен. Он је, дакле био у истини православни цар истока, т. ј. Срба и Грка. Па негледећи на пријатељство с Венецином, вазда је бранио православље а попреко гледао на латинску јерес. Његова ктиторска радња у подизању цркава и манастира и благодејања црквама у Светој Гори, Јерусалиму и т. д. јасно доказују, да је у истини религиозно васпитан у православљу, које носи име «српска вера.» Ова важна црта у карактеру Душановом, није могла изостати а да се необелодани у његовој унутрашњој радњи онако исто великој, «као што је велика његова спољашња радња.» ([1])

Најслабија страна српске средовечне државе, то је државна економна политика, о којој ћемо говорити на другом месту, а овде напомињемо, да у краљевини српској није било српског средњег сталежа, да су била отворена широм врата туђинској

([1]) Флор. 249.

трговини, да су странци по варошима били средњи сталеж, да су они бивали арендатори рудника, ковница: да су странци били мајстори и трговци. Да су, дакле, странци били бездушни експлуататори и вукли из земље чисту добит, а Срби били «работници» на добрима црквеним, властелским или крунским. Што је било слободних себара, они су теглили све даније и ишли у војску. Странци су по вери били латини. Благодарећи својим консулима, они су у велико ширили у земљи латинску пропаганду. Православни цар није могао спокојно гледати на такву радњу римске пропаганде. Ради доказа, како се латинство било разгранало по земљи, доста је напоменути, да су которском бискупу морали плаћати десетину грађани ових градова: Канола, Требиња. Дражевице, Рисна, Будве, Ластве, Маланте, Призрена, Новогбрда, Трепче, Јањева, Копорића, Плане, Остације, Брскова, Рудника, Липника, Хума, Цеплата, Герговишта, Петранице, Градца, Чертала (Chertale), Томбе, Пините, Мачве (Mazovia), Голубца и Албије т. ј. Београд (¹) — наравно латини. Душан забрани давање десетине, како се види из папиног писма 8 Јан. 1346. (²) Душан није обраћао пажње на папске поруке, и по казивању Орбина и Лукарића, после венчања на царство, предузме строге мере противу латинштине, отпочне да протерује латинско свештенство т. ј. пропагандисте и да конфисцира њино благо, које су прикупљали по царевини и њиме ширили своју пропаганду. Орбини вели, да је Душан био наклоњен латинима, али га противу латина подбадала

(¹) У папиним писмима под год 1346. У Theiner-a: Monum. Hung. I. 711. — У Theiner-a: Mon. Merid. Slav. I. 215.

(²) Theiner, Mon Hung. I. 711.

царица Јелена, за коју он вели, да је била верооломна и мрзитељка латинштине. ([1]) Душан није нападао, него се само бранио. ([2]) Ово сведоче ова три члана законика (1349):

Чл. 5. **И ꙁа ересь латиньскоу, кои су се прѣвратили христїанѣ вь аꙁимьство, да вьꙁвратеть се вьспеть вь христїанство.** Ако тко не послуша, да се казни по закону св. отаца.

Чл. 6. **И да поставить цркви велика протопопѣ по вьсѣхь трьговѣль, да вьꙁвратеть христиане оть ереси латиньские, кои се боудоуть прѣвратили вь вѣроу латиньскоую, дающе имь ꙁаповѣди доуховьные. и да вьꙁвратить се вьсакы вь христїанство.**

Чл. 7. **И попь латиньскы, аще обрѣщеть се прѣвративь христїанина вь вѣроу латиньскоу, да се кажеть** (казни) **по ꙁаконикоу светыхь отьць.** ([3])

Ови чланци, који су чиста одбрана народа, да га пропаганда не преокреће у «латинску јерес», изазову на западу муње и громове; чак Орбиније, бели Душана, да је пљачкао благо латинских цркава. На место да латини престану од пропагандисања и премамљивања у латинство, из Рима завапију, да Душан гони латине, да их насилу преокреће у српску веру и да светкује победу схизма и јереси над «јединим, чистом римском вером», ([4]) која, по пра-

([1]) ...Donna peruersa che odiaua molto i catolici... вид. стр. 261. и Лукарића — 55. Флор. 249—250.

([2]) Докази су: Његова љубав према Дубровчанима. Латинске је вере био његов љубимац Никола Бућа. Да је био римске вере Бућа види се из писма папе Климента VI. год. 1347. Thein. Monum. Hung. I. 734. Ib. Mon. Slav.

([3]) Шафар. Pamatky... 29—30.

([4]) Папе су одмах после ступања Душана на престо радиле, да га полатине — (Бенедикт XII и Климентије VI). Кад су увидели

вичном изразу законика, није ништа друго, него *«латинска јерес.»* Кад су дочули у Риму, да је Душан издао наведена три члана у законику, римско сујеверно беснило пропаганде доспе до највеће раздражености и папа употреби израз, којим још и до данашњега дана плаше западњаци лаковерни словенски свет на истоку. Папа правце припрети Душану: ако не уништи наведена три члана законика, да ће противу њега *«подићи Европу.»*(1) То је папа урадио преко Дубровчана, с којима је цар живео у љубави. (2) Кад му претња остане без дејства, Климентије VI потражи материалну помоћ код светске власти на западу. Маја (3) месеца 1350 г. папа пошље посланика угарскоме краљу, венедичком дужду и поглавару реда Јоанићског препоручујући им, да предузму кораке и Душана (4) приморају да не гони латине и да их насилу не покршћава у «схизматичку веру.» Јованићани су били у великом послу са шизматицима Грцима, Лудвик у Напуљској, а дужд у пријатељству с Душаном. Папина радња за овда није

да не могу ништа постићи (Theiner — Mon. Slav. I. 185). Климент изнова одпочне на томе радити преко Николе Буће, па ипак није успео (Theiner — Mon. Hung. I. 734.).

(1) Luccari· 55: li minaccio di voler proceder contro di lui con le fozse d'Europa.

(2) Idem.

(3) Баш кад је Душан радио о савезу с Венедичанима за освојење Цариграда.

(4) Ljubić. Monumenta. III. 186.... Qui se cesa rem seu regem Raxie facit comuniter nominari. Флор. 251. У Monumenta. Idem: cum.... Stephanus.... nonnullos christianos in ejus regno habitantes per vim et violenciam ad ejus perfidiam et infidelitatem trahat. Ipsosque preter et contra formam ecclesie faciat batizari in christiane fidei non modicum detrimentum.

била опасна за Душана. И баш у времену кад је папа претио с «Европом» и дизао «Европу» противу Душана, овај се крене у најсјајнијем своме походу, те казни одступника вере, који се **„прѣвратио у латинску ересь“** бана Степана Котроманића. Радосни и весели Србљи богумили и православни позвали су православног цара, да их одбрани од латина. Он је то и урадио. Сада је папа лако могао покренути Лудвика противу Душана. И заиста, Лудвик се помири с Напуљском, остави на миру Јованку и похита 1352 г. да ратује противу Душана. (1)

Лудвик угарски није кренуо војску у Босну, јер би наишао на највећи одпор у брдовитим местима пошто је поражени Котроманић побегао и није имао војске. Она, вероватно од странаца, прикупљена војска бранила је у Бобовцу краљеву заручницу. Са огромном *крсташком војском*, Лудвик, вели папа «из Европе» допре до Дунава. Душан опет с десне стране Дунава расположи своју војску. Кад је Лудвик ви-

(1) Флорин. 252: преноси овај рат у 1353 годину наводећи, како код Орбина и Лукарића није наведена година ратовања. Лукарић вели, да је рат био онда, кад се Турци настанили у Калипољу. Нама се чини, да за одређивање датума овога рата не може бити меродавним Душанов уговор с римским папом 1354 г. Ово уговарање заиста је било изазвано опасношћу, али не толико од угарског краља, колико од Турака, који су помагали Кантакузену, док је Душан ратовао на западу. Према овоме правично је Лукарић споменуо Турке. Да је ово овако било позивамо се на 19-у главу Кантакузенове четврте књиге, где он каже, да, кад је он успевао, Душан је ратовао у Пеонији. И тако је рат Лудвиков противу Душана био при крају 1352 године.

Што се тиче рата Карла Роберта (1334 г.) напоменутог у житију Душановом, заиста су то место разумели погрешно: Рачки (Rad. II. 82); и Љубић (Opis jugosl. nov. 89).

део спремног Душана за борбу, ступи с њиме у преговоре, и да опроба, да ли може што добити мирним начином. Одреди се место састанка цара и краља на обали р. Дунава. Цар Душан на коњу дојезди до р. Дунава, а краљ на чамцу приближи се обали, не изиђе на брег, него остане у чамцу. Тако се цар и краљ, први с коња а други из чамца, поздраве и одпоздраве, па одпочну да преговарају. Лудвик стави овакве услове мира: ([1])

1) Да Душан прими римску веру и да се потчини папи;

2) Да се одрекне земаља, које припадају угарској круни као доминиум (дела Славоније);

3) Да призна сизеренство угарскога краља и да даде леничку заклетву верности, ([2]) (за оне земље, које је Лудвик рачунао да су угарске — Срем, део Славоније и Мачва);

4) Да му даде за таоца свога сина Уроша. ([3])

Душан на пречац одбије све захтеве. Остане да битка реши спор. По савету својих војвода, Душан тргне војску из равнице и спреми се за борбу

([1]) Јер Душан ратујући с баном, ратовао је с Угарском.

([2]) Наравно, да се овде говори о оним земљама, које су познате под именом „краљевина Драгутинова.“ То није ништа чудно, почем је у средњем веку било више оваквих примера.

([3]) Види се, да није био Лудвик сигуран, да ли неће пасти Јелисавета у руке Душану и постати супруга Урошева.

Orbini (263) овако бележи ове услове:

„Il Re lodouico domandaua dall' I' mperadora quattro cose: una, che abbracciasse la fede catholica, et fusse obediente alla chiesa Romana; l'altra, che gli lasciasse le terre che furono del Re Stefano, le quali pretendeua, che fussero della corona d' Ungaria; tezza che lo riconoscesse per suo superiore e li fusse obediente et fedele; quarta, che li desse per ostaggio Urosc suo figlinolo.

у брдовитим пределима Ломнице и Рудника. Сви су путови од Дунава до Рудника били закрчени, покварени, поседнути, и наравно склоњено све што би могло ићи у прилог Угрима. Рат се одпочне. Угри упадну у Србију, опустоше земљу до Руднనка. Ту се догоди одсудна битка. Угри бише поражени и нагоше бегати онамо откуд су и дошли. (1) У бегању и повлачењу српска их војска толико нагло нападала, да их је мноштво изгинуло. Наш Троњошац(2) вели, да се Душан свадио с краљем угарским због земаља, које су остале без насљедника по смрти краља Владислава сина Драгутинова. У две их битке поразио. Други пораз нанео им код Вуковара. Бан босански био утекао у Унгарију. Све да и неће бити у свему поуздана белешка троношчева мора се признати, да је непосредни узрок рата било то, што је Лудвик захтевао од Душана васалну подчињеност за земље Владиславове. Надбијени Лудвик повуче се натраг. Лудвик не добије ништа, због чега је ратовао. Спорно питање између Србије и Унгарије остане не решено. Лудвик увиде, да му се треба много друкчије спремити за рат противу Србије, а Душан с победоносном војском оде на исток, да доведе у ред стање ствари, да продужи своју радњу према својим смеровима, да најпре освоји Цариград и сузбије мухамеданце, а тек после да обрати сву своју пажњу на запад и Унгарију.

У првој половини 1353 год. Душан се налазио у својој престолници. Лудвик угарски опет, 20 Јунија, венча се с прекрасном Јелисаветом јединицом

(1) Orbin. 262—264. Luccari —57.

(2) Гласн. V. 67.

бана Котроманића, (1) који наскоро — (месеца Септембра) оде на други свет. Краљ Лудвик проведе свадбу, весеље и медену годину, па одпочне премишљати, како ће моћи покренути огромну крсташку војску из читавога запада с папиним благословом, да би се осветио за претрпљени пораз (2) и сатрo православље источно. (3)

7. **Састанак Душана с Кантакузеном.** (4) — Са запада своје империје Душан крене војску правце Солуну. Вељко (5) га предусретне и придружи му се с војском. Цар пошље одмах посланство Кантакузену, које му пребаци неблагодарност и заборавност за учињена добра, и за разбојнички начин ратовања: што је пљачкао, опустошавао, подмићивао и мамио

(1) J. Dlugossi seu longini historiae Poloniae. lib. IX: Vigesimo die mensis junii Ludovicus Hungariae rex, nepos Casimiri Poloniae regis, virginem Elisabeth, filiam Stephani, regis Bosnae, quem Hisupusbon vocant, elegantis formae feminam, desponsat et summo pontifice permittente, matrimonialiter sibi coniungit, celebratis ex more apud Budam nuptiis. Generat siquidem praefatam Elisabeth, Ludovici nuptam, Elisaveth filia Casimiri — soror patruelis reginae Hungariae. Elisabeth senioris, germana, Caroli relictae; et Ludovicum quarta consanguinitatis linea contingebat. — Thur. Cronica Hungar. II. c. 8. и 52.

(2) Raynaldi: Annales eccleciastici ad ann. 1354. § 59. — Assemanii — Kalendaria Ecclesiae universae. V. 59.

(3) Лудвик је с крсташком западном војском тек био готов 1358 г. кад је и напао на цара Уроша.

(4) Ове догађаје описао је Кантакузен. Lib. IV. c. 20. стр. 137 138 etc. Наравно, да и најслабији критичар може видсти у опису овога састанка и ратовања многе нелогичности и чисте Кантакузенове измишљотине, али је ипак боље знати штогод, него ништа.

(5) И Вељко quidem cum militibus suis, pactorum et iuramenti oblitus, statim illi se iungit.

властелине, и заузимао српске градове. Оно што је учињено, не може се изгладити. С тога Душан и позове Кантакузена на састанак, да се разговоре и договоре, те да се изравнају и помире. Кантакузен прими позив, уговоре дан састанка. И заиста, у одређени дан, оба императора оружана са наоружаним пратњама састаше се пред Солуном. Кантакузен је дошао пре Душана. После уобичајених поклона и поздрава отпочну се договори. (¹) Кантакузен пише, да је Душан први отпочео и казао, да је «Кантакузен неправедан, што се латио оружија», јер га ништа није могло навести, да постане неблагодаран. За тим напомене му, «што — вели — сам најбоље знаш», кад су те твоји византинци протерали из империје и «дошао си нама, који ти несмо били ни чим обвезани, па смо се могли користити вашом свађом.» Ти знаш, говорио му Душан, колико су ми твоји противници слали депутација и нудили ми толике византијске градове и небројено благо; нудили ми савез и пријатељство, да им само једну једину услугу учиним т. ј. да им тебе везаног предам, или да те код себе држим, а ја сам све то одбио, и још теби дватрипут давао у помоћ војску. После свега тога мислио сам, говорио је Душан, да нема те силе на свету, која би те нагнала, да све то заборавиш и да по мојим градовима правиш разбојништва. По твојим поступцима, видим, да си све заборавио и пред-

(¹) Кантакузен је (доцније као калуђер) написао историју, па написао и своју и Душанову беседу. С тога не можемо веровати да су ове беседе од речи до речи истините, него је смисао читаве беседе у главноме истинит, у колико је писац могао запамтити. Беседе су дугачке и «сачињене.» Своју беседу Кантакузен је «сочинио» тако, као да је победио Душана у разговору.

водећи варваре, ударио си на мене као на непријатеља, који те божем грдно оштетио!Једне си моје градове отео, друге на превару узео, а неке поплашио, те ти се предали. Напомиње му, као најгнуснију ствар, што му је неке војнике и властелине побио, друге заробио, па под изговором, да им чини божем добро, одпустио, а усамој ствари, он их ослобођењем опљачкао, јер им одузео благо и стадо. Кантакузен вели, да је Душан завршио беседу речма: да се забораве све увреде, да се обнови пређашњи савез и љубав под условом, да сваке задржи, што већ има у својим рукама, у шта ми не верујемо. Па и из овако осакаћене Душанове беседе, види се, да је ту било крупнијих речи, јер Кантакузен каже, да му је цар Душан рекао: да, ако је противно Кантакузену, што је Душан нешто земљишта од византијске империје заузео, онда га подсећа, да је он (Кантакузен) од исте империје, *која другоме припада* (т. ј. Палеологу) највише уграбио. (1)

Душан је изговорио своју беседу у присутству пратње, и тиме довео Кантакузена у незгодан положај. Пошто се Кантакузен, сâм добро промислио, он је одговорио Душану, па је написао дугачку софистичку беседу, пуну фраза и лукавства, али није постигао цељ. Он се најпре извињава Душану напомињући, да је међу људма породило највише зла и несреће погрешно суђење о себи и другима, т. ј. кад човек себи прашта највеће погрешке, а другога најстрожије осуђује за најмање ситнице. Кад Душан, који је заузео толике ромејске гра-

(1) Стр. 140. Овом реченицом Душан хоће рећи ово исто, што је предлагао Венецији т. ј. тражи, да заштити Палеолога. Нема сумње, да је овим охрабрио привржениже Палеологове.

ове, па ни један не враћа, суди о Кантакузену, који је од многога заузео мало, заиста излази, да је Кантакузен неблагодаран и ненаситан. Кад је гоњен од својих, прибегао Душану са више сродника, пријатеља и новцима, и што Душан није пао у искушење за понуђене толике градове и земље да га изостави, добро је учинио, што Кантакузен и не поříче, него хвали као пример и углед за потомство. Што се пак Душан заузео за добро, правду и истину и није послушао наговарања других, то не показује само његову великодушност и честитост, него још доказује, да је Душан правичан и на добро склоњен. За тим, пошто је благодарио за гостепримство Душану, царици Јелени, војводама и војсци, он онда каже, да није он узрок покренутог рата, него Душан. Наравно, Кантакузен се стара, да пред толиким важним личностима свали сву кривицу на Душана, вешто забашурује уговор с Душаном о деоби царства, јер би се у очима Византинаца појавио као највећи издајник. Зато најпре повторава оно, што је пре писао о уговору супротно истини и сведочби Григориној, па додаје, да је Душан за помоћ од Кантакузена, који није имао ништа, затражио многе земље и градове, а да није пристао да му уступи и најмањи кастел, јер је како онда, тако и доцније било његово највеће старање, да империју ослобођава од туђина, а не да им је уступа и за спас живота да лакомислено упропасти империју. Пише даље, као да му је божем Душан помагао из љубави, а да остану вечити пријатељи и савезници. Наравно, да кад би му Душан хтео помагати из љубави, онда нема места што се говори о савезу, али Кантакузену је требало то тако — ако баш и није

говорио — написати, јер би иначе, како сам наводи, заслужио вечан спомен срама код Ромеја. Повторава, како су се они заклели на савез у присуству архијепископа и *«ове овде светле госаоде»*; како је Душан одазвао германце, кад се он упутио на Солун, како је подбадао Солунце противу њега, како му сметао у ратовању, како га Апокавк придобио био на своју страну, и тада је и објављен рат Кантакузену. «Ја сам — вели Кантакузен — сачувао она писма», којима му је Душан одрекао савез, и рат објавио, па од тога времена није престао јавно противу њега ратовати, а тајно му замке плести. За овим говори, како је, кад се враћао у Дидимотику с Амуром, Душан с војском продро у Мигдонију и како су пешаци турци, којима су латини лађе спалили, Душанове коњанике надбили, како је протерао из Верије Кантакузеновог сина, а грађане подмитио и град освојио; да је тако и Серез освојио, па онда Тесалију и Акарнанију; како је по смрти Јована Анђела заузео све земље, над којима је онај управљао, а да и не спомиње многобројне градове у Маћедонији, па изводи, да је то све укупно узрок, и «још нека дела», ([1]) по чему сматра Душана за непомирљивог свог непријатеља. Кантакузен правда рат тиме, што — вели, — није ратовао противу Србије, него је ратовао да поврати отете му градове. Мора бити да је Душан напоменуо Кантакузену из уговора оно место, како се њих двојица погодили да ратују противу Византије, па сваки да добије што освоји, због чега му Кантакузен лукаво одговара, да овде није

([1]) Од све прилике посланство Душаново Орхану, о чему неће да говори, јер би се обелоданило његово учешће у погибији посланика.

реч *о деоби неке државе*, која није ни Душанова ни Кантакузенова, него је овде говор о држави, у којој је Кантакузен император, а у самој ствари византијска империја 1342 г. није била Кентакузенова, па ни овда, јер је припадала законитиме императору Јовану Палеологу. Мора бити, да је Душан у беседи изнео услове за мир, кад Кантакузен одговара, да је свагда тежио да очува читаву империју и «данас», кад је он император, и кад се *оснажио*, не само да неће ништа Душану уступити, него ће потражити и оно, што је одузето од империје, па затражи од Душана Акарнанију, Тесалију и остале градове у Маћедонији, па тек онда да се помире и постану пријатељи, иначе отпочиње рат, за посљедице кога чини одговорним Душана.

Оваква узајамна пребацивања могла су довести оба цара до скандала и неприлике. Да би се ово избегло пристану, да се њих двојица — Душан и Кантакузен — од присутних издвоје и на само разговоре и договоре. (¹) Шта су они на само разговарали, ми не знамо, међу тим не само да не верујемо у оно, што пише Кантакузен, т. ј. да је, божем, Душан признао да је погазио заклетву и уговор, већ напротив, према уговору, како га је Грегора записао, мислимо, да је Кантакузен признао, да је погазио уговор и заклетву, на који је у невољи пристао, а сада као ромејски император, нити може, нити сме пред Грцима то признати, јер је имао противу себе огромну странку Палеологову. Како је Душан захтевао да се изврши уговор, Кантакузен је морао претити Душану као ромејски император, на што је Душан са исме-

(¹) Cantac. IV. c. 20.

вањем рекао, да се он грозно плаши Кантакузена и да му се диви и чуди шта говори, кад Душан добро познаје византијску моћ и снагу!! Да су ово значиле Душанове речи, и да није била плашња како пише Кантакузен, потврђују они догађаји, који су се десили после састанка. Према томе, морамо сматрати за највећу иронију казивање Кантакузеново, кад он пише, да је Душан, кад би у вече помислио с ким ће (т. ј. с Кантакузеном) ратовати, није могао читаву ноћ тренути. Неимајући Душану шта да пребаци, Кантакузен прича, да је на састанку упитао Душана: због чега се изложио толикој срамоти, да себе уврсти у венедичке сенаторе, кад има веће и сјајније достојанство, него ли сви сенатори у Венецији?

— С тога (божем одговорио му Душан), што сам се препануо од тебе! За овим је, вели, додао: да није никакво чудо што је у такву срамоту запао, него је чудо што није у нешто још грђе и непоштеније упао, кад се могао удружити с Кантакузеном. Да ли је ове речи Душан изрекао или не, наравно да не знамо, али да оне садрже у себи дубок смисао, то је истина. Сва несрећа, која је постигла српску царевину у истини је дошла од Кантакузеновог пребивања у Србији. Ту се он упознао са српским властелинима и династима, па их обећањима придобијао на своју страну, ту је уговором преварио Душана, а женидбом свога сина са Оливеровом ћерком привукао на своју страну властољубиву моћну властелу, и што је најгоре, тада се он упознао са правим стањем ствари у Србији и знао је како; преко кога и чиме може највише нанети штете Душану. За време бављења у Србији он је охужио вишу сферу

српског властеоштва, јер му је она веровала и уз њега се лепила, како се види из поступања Оливера, веријских властелина, из радње Хлапена, Толислава, Вељка и других. Он је постао пример за најмоћније српске властелине, на који се они угледали, па је од његовог доласка у Србију, при двору, примљен церемониал византијски и раздавање звања и титула, јер кад се у Србији отпочело поступати као у Византији, онда је изгубио свој смисао обичајни српски народни живот, а отпочело се живљење по грчким цермонијама, на штету српског народног живота. Властелини постану браниоци византијскога начина живљења. С тога је народ од њих окренуо главу и затражио да поврати и обнови свој пређашњи жупански живот.

Кантакузен је тражио од Душана Акарнанију, Тесалију и остало освојено земљиште империје. Душан не само да на то није хтео пристати, него је тражио, да му Кантакузен поврати оне градове, које је освојио, док је Душан ратовао на западу, јер их се не може одрећи од срамоте осталих владалаца и својих сопствених поданика. Кантакузен почне претити ратом и позивом турака из Азије, «који су више штете наносили ромејцима као савезници, него ли (ромејским) непријатељима.» Најпосле «*пристане*[1]) *да с Душаном градове подели.*» На том основу (приповеда Кантакузен) они пристану да потпишу *мир и савез*. Кантакузен предложи овaку *деобу*: ([2]) да Душан уступи Византији: *Акарнанију*, *Тесалију*, *Србљију* (**Σέρβια**) и на томе земљишту све градове до

([1]) Cant. IV. c. 21.

([2]) Ево доказа, да је у Србији била уговорена „деоба“ као што сведочи Грегора.

мора (et intra has ad mare sitas) и *Верију* са *Воденом* (Едесом), *Гинекокастрон и Мигдонију* са градовима, и замке око р. Струме до граница серезких и тако званих планина Тантесанових (Tantessani montes = **Ταντεσάνου ὄρη**). Душан да задржи све земље изван споменутих планина и градове: *Зихну*, *Серез*, *Меленик*, *Струмицу* и *Костур* и све остале замке и градиће Маћедоније (aliosque vicos et oppidula Macedonica). На основу овакве деобе да утврде савез и пријатељство и да више један другога не вређа. «Тако је (о себи пише Кантакузен): градове распределио; ова се деоба допала Душану. Између њих се таква погодба свршила (et ita inter illos convenit). Мир с радошћу поздравише и Срби и Ромејци. И на истом месту, где је мир свршен у присуству млађег императора (Палеолога), Кантакузен даде Душану и његовој пратњи сјајну част, на којој како Кантакузен, тако и његов зет надметаху се у исказивању своје пажње према Душану. После тога свечаног и сјајног обеда уговоре, да сутрадан (**ὑστεραίαν**) одбере Кантакузен пет званичника, који ће примити градове од петорице званичника, које ће Душан одредити да градове предаду. На том се сврши састанак. Они се опросте (et salute dicta). Душан оде у логор. Кантакузен се врати у град (Солун).[1]

Тако описује и представља ту ствар Кантакузен, а да ли је пак то све тако било, не знамо. Вероватно је, да је Кантакузен приредио сјајну гостбу и ту било разговора о градовима, али да Душан пристане на своју штету и да уступи своје градове, тешко је у то веровати. Пре ће бити, да се тражио

([1]) Cant. IV. c. 22. Почетак ове главе.

неки излаз и начин за погодбу, па кад су привржениици младог императора опазили Душанову наклоност према Палеологу, а мржњу према Кантакузену, о чему има доказа у Душановом предлогу Венедичанима (1350 г. да истргне из руку Кантакузенових правог насљедника Палеолога): онда су навалили приврженици Палеологови, да се не дође ни до какве погодбе. Због тога се опет отпочне рат између Душана и Кантакузена. Кантакузен ту ствар овако представља:

Те ноћи дођу Душану привржeници млађег императора, а противници Кантакузенови и рекли му, да не предаје градове, јер му Кантакузен ратом не може никакве штете нанети. Он (Кантакузен) сада нема јаке војске; оде ли у Цариград, он ће се погодити с Палеологом, па ће заједнички противу тебе ратовати. Душан обећа, да ће бити наклоњен млађем императору и помоћи му противу таста. И сутрадан — вели Кантакузен, да му је поручио Душан, да не пристаје на мир. Кантакузен тврди, да се много срдио на грчке интриганте, јер је знао, да су они произвели ту промену у Душану, па је предвидио, да ће се изнова одпочети грађански рат. Душану је поручио, да ће му сутра дан изаћи на мејдан.

Душан је већ своју војску прегледао и храбрећи је говорио јој: Не треба се плашити Кантакузена, доклегод га његови гоне, него се треба веселити и надати победи. Градове, које смо од Грка освојили за свагда ћемо одржати. Кантакузен наличи на човека, који се у води дави, а његови стали на обали и пазе, ако се почне искобељавати, да га опет гурну у воду, како не би могао помоћи ни себи ни сво-

има. Ако се негда избави домаћих раздора, онда ће требати драговољно градове уступити му и његово пријатељство придобити. Према оваквим назорима, Душан је извео у зору своје трупе (φάλαγγας) у убојне редове, па се из стана кренуо на Солун. И Кантакузен је извео своју коњицу и пешаке, али ни један ни други није хтео напасти. Душан је позивао Кантакузена или да усвоји услове мира, *које је (Душан) предлагао*, или да отпочне бој. Кантакузен је изговорио дугачку беседу, али није пристао да ступи у борбу. С тога Душан врати војску у стан, а Кантакузен се врати у Солун. Негледећи на овакав растанак, Душан крене војску преко Вардара да поврати отете градове, а Кантакузен се спреми да иде у Византију. Пред полазак много је световао свога зета цара Јована, да се опрезно чува Душана, јер ће он гледати да запали у Византији грађански рат како би задржао отете градове. Још га је учио, да се чува замака Душанових, који неће ништа мање, него читаву византијску империју. Говорио му, вели, да ће Душан противно томе говорити и обећавати му помоћ, да поврати очевину и да га као опљачканог брани, па ће га уверавати да и са животом није сигуран. Не треба Душану ништа веровати, тврдио је Кантакузен, јер ако му Јован поверује, пропашће империја, а њима неће ништа помоћи, што ће знати да су преварени, као што то није ништа помогло Адаму и Еви кад их је змија у рају ([1]) преварила.

([1]) Флорински. I. 110: Тако ту ствар представља Кантакузен, а у ствари тешко да је тако било. Да су се договарали о томе со нема шта сумњати... може бити, да је Душан због других прилика био и попустљив; али је од тога далеко до «тој комическој тру-

8. **Ратовање Душаново противу Кантакузена.** — После растанка пред Солуном, Душан крене своју војску преко Вардара и упути се Водени (Едеси). Дошавши до града, ступи у свезу са српском партијом. Уговоре, да, кад војници с поља прислоне уз бедеме лествице, српска ће партија дати знак и устати противу оних, који би изнутра град бранили. Кад је све било спремљено, Душан с војском навали на бедеме и тако их поруши, да су могли коњи прескакати преко њих. Градоначелник Лизик склони се у недовршени замак заједно с 200 војника по-

сости", которују историк Кантакузен так не кстати приписујет најсилнијему, најнезависнијему во всѣх отношениях сербскому государю о чему не може бити говора. Некако је чудновато читати фантастично причање, налик на наведено о „мощној личности основатеља српскога царства, о оном Стефану Душану, који је више него ико други из савременика му прославио себе неустрашимошћу... и који је с потпуном свешћу своје снаге прогласио себе царем грчким, српским и бугарским. Па и зашто би се он као плашио Кантакузена у то време? Шта је тако страшно урадио Кантакузен а да не спомињемо како није могао освојити Србију? Помоћу турака повратио два града и неколико кастела. У суштини ови су градови обухватали врло малену територију; уз то, већина се, тако рећи, предала из осећања самоочувања и ни један град, осим може бити, Верије, није био јако притврђен империји т. ј. снабдевен јаким гарнизоном.... Кантакузен је имао сувише мало војске.... Ако се тко од ова два противника имао плашити, то је поименце Кантакузен, а никако Душан.... Све скупа узето, ничега ту није било, због чега би Душан био приморан да пристане на уговор. Можно положительно сказать, что никакого договора на почвѣ несообразнаго раздѣла приводимаго Кантакузеном, никогда не могло быть. Све што је могло бити, то је, да је Душан тражио натраг своје градове, на што кад Кантакузен није пристао, Душан се крене да их заузме..... Доцније, кад је Кантакузен у манастиру о томе премишљао: тут ему былъ полный просторъ высказываться т. ј. писати шта хоће.

саде. По заузећу града, Душан нападне и на замак, у коме боју Лизик допадне рана, а посада се преда на веру, да слободна оде. Посаду и њеног команданта Мавродуку, Душан одпусти обезоружане под заклетвом, да се неће противу њега борити; а заповеди, да се Лизику оскуби брада, и да га у оковима испрате у Скопље, где ће му се судити, као и осталим велеиздаицама; ([1]) но Лизик од напуштене ране и претрпљене злоставе издане у путу. Душан преда град војницима на пљачкање, а већину грађана разагна по земљи, Јануáра месеца; они се разпрштали по Верији и другим местима. У том настане цича и зима. Цар остави гарнизон у граду, а сâм се врати у своју престолницу. У путу је, како се причало, због зиме изгубио много војника и теглеће марве.

Кад је Душан враћао натраг своје градове, Кантакузен дошав у Цариград, почне тражити савезника противу Душана, и како се уздао у Хлапенова и Толиславова уверавања, он се обрати Александру блгарском, сасвим под другом образином. Они Турци, које је доводио у помоћ Кантакузен, нападали су и на блгарске покрајне код Балкана, због чега се Александар љутио на Кантакузена. Да би одклонио ту мржњу, овај пошље посланство Александру у Трново, да га увери. да Турци сами долазе и пљачкају; да их он сâм не може заустављати,

([1]) Cant. IV. c. 19. Прича, како је цар дао под суд између осталих и скопљанске издајнике. Њима је судио митрополит, па је пресудио, да су *невини*, јер су мудро и обазриво били смислили, да устукну сили; јер је (рекао је митрополит) цар крив, који не само да им одрекао помоћ, него је додао: *нека се свaки брани како зна.*

јер је принуђен позивати их противу цара Душана. С тога да треба њих двоица да се удруже, па ће моћи заштитити земљу од варвара. Кантакузен има флоту, али нема новаца да је наоружа: нека Александер даде новаца и онда ће бити обезбеђена његова земља од турског насртања. Флота ће штитити обале тракијске, а он ће допуштати да долази толико турака, колико му је потребно за успешан рат противу Срба. Овај предлог радосно предусретне Александер и множина светине, која се била прикупила у Трнову о празнику. Кантакузен добије одговор, где му се обећава новчана помоћ у предузећу. (1) Но му била узалудна радост. Цар Душан објасни Александру, да тај новац, који од њега тражи Кантакузен, божем, за наоружање флоте противу упада турских ордија, није ништа друго, него данак, који Кантакузен не може да изнуди оружијем. Кад је Кантакузен почео доказивати Александру, да му тако Душан говори из плашње и зависти, јер ће њине обе државе бити обезбеђене. Александер му у одговору саопшти речи Дишанове, које гласе: срамота је и народно понижење плаћати грцима данак! Тим се прекинули преговори. Таким начином Душан уништи ту Кантакузенову (2) интригу.

— ◆ —

(1) Cant. IV. c. 23.

(2) Флор. II. 191. Због реченог не можемо усвојити ову изреку г. Флоринског.... и здѣсь сербскій царь не могъ соперничатъ съ ловкимъ и умнымъ Кантакузиномъ. Факта тврде, да га је Душан надмашио како у боју, тако и у политици. На стр. 193 вели г. Флорински: Партія Палеологовъ.... пользуясь неудачею Кантакузина во внѣшнихъ и внутреннихъ дѣлахъ и т. д.

V.

Припрема за освојење Цариграда

За постигнуће те крајње цељи свију својих напора, Душану је добро дошао грађански рат у византијској империји. Тај се рат могао предвидети: Кантакузен је тежио да постане царем његов син Матија, а то Палеолог и његова партија несу могли допустити. Кантакузен позове у помоћ турке, Палеолог позове Душана. Тада се Душан сукоби с Турцима. Сукоб с Турцима даде му подесан изговор да ступи у свезу с папом. Венедичка република надвиси своју супарницу Ђенуу, па је тежила да она, као латинска држава, захвати Цариград. Чим ће се свршити борба Душанова с Лудвиком, то се још није могло знати. Претензије венедичке на Цариград, као и изгледи краља угарског, принуде Душана да ступи у свезу с римским папом. Борба угарског краља са Венецијом и Татарима даде Душану прилику, да изврши своју најватренију жељу, да заузме средиште православља — Цариград. [1] Зато он и прекине договор с рим-папом и крене се на Цариград. После овог прегледа, да изложимо ток историјских догађаја.

[1] Ljubić; Monumeta. III. 266. Год. 1354. 6 Августа посланик венедички из Цариграда јавља дужду: «Византинци су, због немања заштите од Турака, готови да признаду власт венедичке републике; а ако то не може бити, онда да признаду власт краља угарскога или цара српског.» Ово је јасно

1. **Настављен рат противу Кантакузена у савезу с Јованом Палеологом.** — При поласку из Солуна Кантакузен је саветовао свога зета Јована Палеолога, да се чува Душана, а у глави својој већ је имао готов план. да преда права насљедства на престо својој деци, на штету Палеолога. Зато није ни повео са собом зета у Цариград, као што је иначе до тога времена радио. Та намера и план Кантакузенов није могао заварати очи Палеологове и његове огромне партије. Па је још много пре овога времена, Душан знао и увиђао крајње смерове Кантакузенове и узастопце их пратио. Отален долази световање Кантакузеном Јовану да се чува цара Душана. Према овоме Душан је имао већ готов план на који начин да се умеша у међусобно ратовање изумируће византијске империје.

Душан је имао у Солуну велику српску партију. Ова је партија радила у друштву с партијом Палеолога. Партија Палеологова бранећи права млађаног императора, добије прилику због Кантакузенових неуспеха, да отворено изиђе противу њега и да га предупреди у његовим смеровима и плановима о пренашању насљедства на своју децу. Кантакузен сам приповеда, [1] да су у Солуну противу њега отпочели радити одмах по његовом одласку. Њима је било неправо, што законити цар носи само име цара, а отмичар влада и својој деци раздаје читаве покрајине. Њему су, по његовим речма подметали, да је оставио у Солуну младог императора као заточника у средини непријатеља; ваљда се надао да Срби опседну Солун, а српска партија да им га изда?! Вара

[1] Lib. IV. c. 27.

се он: Српски је цар с нама, па ћемо одбранити престо младога цара. Тако представља стање ствари Кантакузен, додајући, да његов шурак Асан, ког је оставио да бди над Палеологом, — није могао стати на пут покрету те партије, која га протерала из Солуна: да је иста партија имала план за одсудну радњу: да је ту партију подмитио Душан и упутио је, да најпре протера из Солуна Асана. Да је она открила свој план радње Палеологу у савезу с Душаном, који је једино кадар одбранити младога цара и спасти империју од отмичара. Да се овај рад успешно изврши, привржeници младога цара реше, да се одмах уђе у посао, а Палеолог да оде у таоце Душану, ради своје безопасности и успешнога рата. За овим додаје, да је Палеолог на овакав план радосно пристао и усвојив мњење својих приврженика, послао посланство цару Душану да с њиме закључи савез.

То је само и чекао цар Душан, па да грчки грађански рат употреби у корист српску. Он прими страну Палеологову, јер је предвидео, да на овај начин може најлакше доспети у Тракију. Због тога се Душан појави пред Солуном заједно са својом супругом Јеленом, где с Палеологом закључи савез. Григора приписује Душану мисао, савеза с Палеологом и закључење уговора, [1] што доказује изванредни таленат Душанов у вођењу дипломатске радње. И заиста учествујући с врло мало војске у грађанском рату византијском, он се надао да ће највише добити и са странком Јовановом ући у Цариград. Зато и закључи уговор, а Јовану обећа ставити на расположење војску и новчану потпору. Цар Јован од

[1] Lib. XXVII. c. 27.

своје стране пристане и обвеже се, да пошље у Србију своју супругу (кћер Кантакузенову) Јелену, а да се ожени са братичином српске царице Јелене, ћерком блгарског владалца Александра, која још није била пунолетна. ([1])

Кад је Кантакузен чуо од Андроника Асана за овај уговор, грозно се поплаши. Није смео оставити Цариград због *латинског* рата (Венеције с Ђенуом). Није могао позвати Орхана због увреде нанешене му убијством посланика и грабежом дарова. Није имао толико војске да би се усудио ступити у рат. Остане му једно, да употреби лукавштину и да попусти своме зету, ког је хтео опљачкати. Кантакузен је био на раскршћу и увидео да је, своју ствар дотерао до пропасти. У ту минуту увидео је, до чега га је довела његова отмичарска политика. Због страха, на минуту, напусти свој план. Обрати се царици Анни, и умоли је, да оде сину и да га одврати од савеза с Душаном обећавајући, да ће, како се земља умири, предати царску власт законитоме цару Палеологу, а он ће се одрећи власти и закалуђерити. Анна дође у Солун, и нађе свршен уговор и рат тако рећи на прагу. Она посети цара Душана и царицу Јелену у логору код Солуна. Овом приликом предузме да одврати сина од савеза с Душаном, јер је опасан по империју. Она најпре нападне на синовљеву околину, а за тим оде у посету цару и царици. По речма Кантакузеновим, царица је Анна пребацила царици Јелени, да је њин рад пред људма неправедан, а пред Богом грешан. Овом приликом

([1]) Greg. XXVII c. 27. — Parisot је наводима доказао, да је овај и овакав уговор у истини био закључен и потписан.

«многоглаголиви» Кантакузен улаже у уста царици Анни прилично дугачку беседу, налик на своје беседе, где је, божем, царица Анна говорила царици Јелени и цару Душану ово: Зар вам није доста, што сте (цара византијског) сувише оштетили кривоклеством и вероломством, него још распаљујете сад међу нама грађански рат, како би се ми покрвили и упропастили, те да ви можете комотно заповедати и т. д. Јасно се види, да је ову беседу сачинио сам Кантакузен и приписао јој такву моћ и снагу, да је Јован прекинуо савез са Душаном, који је заједно са супругом, «стидећи» се, оставио околину Солуна. Уговор се могао раскинути, али да се Душан «са стидом» удалио од Солуна, може писати само човек, какав је био Кантакузен, јер не стоје њиме наведени узроци привременог прекида уговора између младог цара и Душана. Није Јован напустио уговор с Душаном услед беседе Кантакузенове, да би се имао Душан чега стидети, ([1]) него Душан се удалио мирно и спокојно с тога, што је (Јован) ([2]) постигао

([1]) Флорински. I. 127 за ово и овакво писање Кантакузена вели: «И овде Кантакузен се стара да представи Душана у смешном обличју. Њега и супругу му поражава громовита Анина беседа, којом их изобличава у вероломству и безчастном начину радње на спрам империје, и они посрамљени одлазе од Солуна. Овде се не треба ни сумњати да је све ово чисто творевина Кантакузенове фантазије.»

([2]) Greg. XXVII. c. 52. pag. 169. Овом приликом рекао је цар Душан Јовану Палеологу, што је доцније Јован приповедао својој ташти Ирини, ове речи: *Или да ја* (Јован), *који сам већ лишен жене због познатих међу нама догађаја, узмем за жену његову* (Душанову) *свастику* (кћер Александрову) *и да себе заједно с градом* (Солуном) *спасем, или да пропаднем у валовима његова мора* (борбе), *кад већ намерава да са жешћом силом на град* (*Солун*) *напада*»...

оно, што би имао тек савезом постићи. Григора[1]) јасно и истинито вели, да је Кантакузен по царици Анни послао своме зету цару Јовану у Солун на *писмено заклетву*, да ће му предати потпуну царску власт, а за себе задржати нешто мало земљишта у Тракији до Селимврије; ако ли и на то његов зет не пристаје, готов је да се уклони, зету да преда царску власт, а сâм да се закалуђери. Значи, да је Јован постигао оно рад чега је с Душаном склапао савез. Душану је морао бити благодаран како цар Јован, тако и његова мати, и он се удалио од Солуна са светлим образом и давносклопљеним планом, јер је и сувише добро познавао Кантакузена, па је знао, да ће се у невољи и тескоби и заклињати и обећавати и саглашавати, али неће ништа испунити, па ће му врло брзо дати прилику, да оживотвори уговорени савез с Палеологом. Овако схваћање догађаја тим је било вероватније, што се навршивало *десет година Кантакузенове владавине*, после чега, према Кантакузеновој заклетви) требало је предати престо цару Јовану; међутим, Кантакузен не само да није радио тако како ће цару престо да преда, него, како га неће предати. Да је овакво гледиште имало стварнога земљишта, јамчи нам то, што цар Јован оде у Цариград, а његова мати царица Анна остане у Солуну, како би у случају преваре, њезин син имао сигурно склониште.

Да је Кантакузен у крајњој невољи обећавао оно, што неће да испуни, то се видло одмах по доласку Јовановом у Цариград, јер на место империје, таст му уступи, да самостално управља Еносом и

[1]) XXVII. c. 28.

Халкидиком, над којима је управљао Матија син Кантакузенов, а своме сину Матији уступи област Адрианопољску. ([1]) Неодређени односи Матије и Јована чије се области граничиле, проузрокују између њих свађу. Матија надајући се да ће насљедити императорску круну, није хтео давати никаквог рачуна управи законитом императору, који је то по праву захтевао. Кантакузен је бранио сина, и тиме доказао, да не ради искрено. Између шурака и зета одпочне да расте јаче и јаче непријатељство. ([2]) Сукоб је био неизбежан. Мати Јованова царица Анна оставши у Солуну ступи у преговоре с Доријом, који јој предложи помоћ противу Кантакузена, ([3]) али она предлог одбије. Њезин син Јован ступи у преговоре с венедичким адмиралом и заповедником флоте Пизанијем, ([4]) и добије од венедичког посланика Фаљера 20.000 дуката, а уступи Венецији у залогу острово Тенедос са свима замцима, под условом, да се не притешњава православна вера. ([5]) Поред овога, распростре по народу глас, да му прети опасност од Кантакузена. ([6]) Кантакузен опази да је изгубио сваки значај у народу, и стане спремати се да ратује противу зета с помоћу странаца. Закључи савез с Ђенуом; помири се с Орханом; опреми за склониште акропољ у Цариграду и опколи се с 500 каталена.[7]

([1]) Cant. IV. c. 32.

([2]) Greg. XXVII. c. 29.

([3]) Murat. Willani T. P. 119—125.

([4]) Id. t. XXII. 625. Greg. XXVII. c. 55.

([5]) Флорин. II. 123. — Hopf. Griechenland 447. Венеција је узела острово тек. 1375. г.

([6]) Greg. XXVII. c. 29.

([7]) Id. c. 30.

Бринуо се о себи, а уздао се у Турке. Његова супруга Ирина, у пратњи два епископа, оде у Дидимотику, да помири зета са сином захтевајући, да зет обвеже, да ће признавати *независну* управу њеног сина Матије. Кантакузен опет захтевао је, да до смрти остане император и да управља над оним земљама, које преостану преко деобе Јована и Матије, а после смрти да престо пређе Јовану Палеологу. (1) Цар Јован одбије тај предлог (2) и устане да поврати престо свога оца. Он уђе с војском у земљу Матијину. Њему отворе врата сви градови, па чак и Адрианопољ, али се Матија бранио у акропољу. Како је Кантакузен дошао с *Турском* војском да одбрани сина, цар Јован уклони се испред јаче силе, (3) а Кантакузен заузме Адрианопољ и преда га војсци на пљачку. (4) За овим нападне на остале градове, који се предали Јовану и жестоко их каштигује, којом је приликом највише пострадао Черномен. (5) Таким начином он је ратовао с турцима противу законитог цара Јована свога зета, ког је заклетвом преварио, да ће му после десет година своје владавине, уступити очино насљедство.

(1) Id. cc. 31 — 33.

(2) Id. cc. 34. Овом приликом Григора ставља у уста Јованова дугачку беседу, у којој овај оштро осуђује Кантакузена, чија је саможивна радња управљена на то, да му преотме престо. По овој беседи, Кантакузен је узрок свију несрећа, које су постигле византијску царевину.

Григора је овда био у апсу. Писао је ове главе у апсу по фактима, које му достављао његов ученик Агатангел.

(3) Cant. IV. c. 33. Мало пре овога рата Турци су се утврдили у Тракији заузев замак (Τζύμπην) Чимпу.

(4) Greg. XXVIII. c. 3.

(5) Can. IV. c. 33.

Цар Јован Палеолог нађе се у невољи. Он се утврдио у Дидимотици. Немогући борити се против турака, обрати се цару Душану за помоћ. Душан пристадне да му помогне, али затражи да му Јован пошље за таоца свога рођенога брата Михаила Палеолога. По заповести Јована, његов брат деспот Михаило као таоц приспе у Србију, а Душан пошље цару Јовану војску у помоћ под командом Казнаце Бориловића (**Κασνιτζὸς Μποριλοβίκης**) са *четири* хиљаде коњаника. [1] И Александер блгарски пошље Палеологу војну помоћ.

Кантакузен добије од Орхана десет хиљада Турака под предвођењем Сулејмана сина Орханова. Таким начином отвори се рат између отмичара с турцима, и законитога насљедника престола са удруженом снагом православног цара.

Српска спомоћна војска под командом Бориловића, блгарска и грчка приступе Дидимотици, кад је Јован Палеолог одлазио у Енос, и улогоре се на обали р. Марице, да сутрадан ударе на Кантакузенов градић Емпитиу (**τὸ Εμπυθίου φρούριον**). Логори су српски, грчки и блгарски били размештени у известном растојању један од другога. Од њих није нико ни сањао, да се непријатељ налази близу. Међутим, истога дана, кад се улогорили Срби, Блгари и Грци, тога су истога дана Кантакузенови савезници Турци, на броју више од 10000 коњаника, путујући у Адрианопољ, улогорили се близу њих на обали р. Марице. То су били људи одважни, добро наоружани, на добрим коњма. Њих је предводио

(1) Greg. XXVIII. c. 7. — Кантакузен (IV. c. 34) вели *седам хиљада*. Како је безсавестан у раду и писању, ми му не верујемо, и држимо, да је то рекао, да увећа победу своје војске — Турака.

храбри Орханов син Сулејман. Хитајући Кантакузену у Адрианопољ, заноће на обали р. Марице. Сутрадан се крене и једна и друга војска, свака у своме правцу, и на једанпут се изненадно сукобе очи у очи. Битка се догоди изненада.

Како су Блгари сагледали одважне турске коњанике, окрену леђа и нагну у бегство Дидимотици, па умакну и затворе се у граду. Срби пак и Грци, негледећи на неједнаке услове, ступише с Турцима у битку: Срба је било бројно много мање, а као странци непознаваху земљиште. Турци су бројем два пут надмашавали Србе, били боље наоружани, на брзим и дурашним коњма. Срби пак неприпремљени за битку и на својим гломазним коњма неумејаху маневрисати противу непријатеља, ([1]) нити познаваху турске ратничке навике, јер се ови борили са изванредном вештином. ([2]) Срби с Грцима јуначки дочекаше Турке, али морадоше уступити огромној већини, па на место, да се крену у правцу Дидимотици, они залуташе по голетним маричким пољима, где не беше лугова, ни шума и ни једнога дрвета, где би могли наћи заклона. Њини уморни коњи или су сустали или се позаглибљивали по тресетима и баруштинама, па ту изгибоше или западоше у ропство. Бориловић с највећим напорима спасе се с једним оделењем своје војске. Много је и Грка пострадало, јер су или изгинули или допали ропства, а остатак је умакао у Дидимотику и спасао се. Турци, као победиоци дојездише у Адрианопољ. Пошто су опљачкали покрајине блгарске око Балкана, вратише

([1]) Greg. XXVIII. c. 7.
([2]) Cantac. IV. c. 34.

се у Азију водећи српске заробљенике, коње и дивна кола (*ἀμάτων πολυτελῶν*), која су била украс пљачке однешене преко мора у Азију.(¹) Кантакузен продужи насиља по Тракији. Пошто умири Морру и она места, која се борила за Палеолога, заузе и Халкидику. На предложене услове мира т. ј. да Кантакузен заузме Дидимотику, цар Јован не пристаде, него оде на остр. Тенедос. Ту ступи у свезу с Ђенуезцима, а Кантакузен похита да мете царску круну на главу свога сина Матије. Мржња је противу њега расла већа и већа, због његовог тиранисања народа и због тога, што је мрзио на Грке, а волео Турке. (²) Тада Кантакузен дозволи Турцима да се населе у Херсонесу; (³) дозволи им да долазе у царски двор, где су певали своје химне, кад се у околини служила служба божија, па су свирали и певали и код царевог астала. (⁴) Кантакузен је пак пљачкао цркве, претварао сребро и злато у новац и плаћао Орхану.(⁵) Он је дао Орхану и оне новце, које је добио од московског великог кнеза, да поправи св. Софију.(⁶) Наравно, да после свега овога на њега омрзне сав свет па и патриарх Калест. С тога кад затражи од њега да царском круном крунише сина му Матију. Калест објави, да је то безакоње, одрече му ту услугу, одрече се патриаршег престола, Априла 1354 г. и удали се из Цариграда. Кантакузен постави на његово место Филотеја, који у Влахернама свечано

(¹) Cantac. IV. c. 34. Greg. XXVIII. c. 7.
(²) Greg. XXVIII. c. 18.
(³) Idem. XXVIII. c. 40. и XXIX. c. 2.
(⁴) Id. XXVIII. c. 40.
(⁵) Id. c. 40
(⁶) Id. c. 35.

венча Матију за императора. Матија са̂м крунисa своју супругу за императорицу и забрани да се спомиње име законитог цара Јована Палеолога како у црквама, тако и на свима јавним [1] местима. [2] Пре овога, т. ј. 2 Марта 1354 г. земљотрес поруши сву јужну обалу Тракије, а Турци заузећем Чимпе (1352) и Калипоља стално се утврдише у Европи (1354). Грађански се рат продужи. Кантакузен с Турцима поста грозан тиранин. У Византији се створи неколико партија, које све скупа не могоше пронаћи друкчијег изласка, из таквог безизлазног стања, него да се збаци како Кантакузен, тако и Палеолог, па да се потчине туђем господарству. Венедички баил (из Цариграда) јавља дужду Андрији Дандолу, да Византинци, незнајући како да се одбране од Турака, готови су признати власт Венедичке републике; ако ли то не може бити, они ће дозвати угарскога краља или *срискoг* цара. [3] Ово доказује, зашто Венедичани

(1) Id. XXVIII. c. 43.

(2) Турци се настанили у Европи, кад су заузели Чимпу близу Калипоља. Сеадедин каже, да је заузеће града извршено по унапред смишљеном Сулејманом плану. Ово су извршили турски јунаци *Хаџи-бег* и *Хоџа Фазил*. Они су — по Сеадедину — са 80 другара ноћу освојили Чимпу, а становнике послали у Азију а увели турски гарнизон у град од 3000 људи. (Флор. I. 129). Много истинитије вели Григора: Кантакузен је са̂м предао градић Чимпу Турцима, како би свагда имао на руци помоћну војску противу цара Јована Палеолога. Gr. XXIX. c. 2.

(3) Ljubić. Monumenta. III. 266. Марино Фаљер јавља: se la lor intention se po fornir de esser subjecti a la signoria et comun vostro, averallo per gratia special; quando questo no i podesse vegnir fato, elli e disponudi clamar re d'Ougaria vel quel de Raxia azo che i sia defesi et varentadi da i Turchy, et ensir de la signoria, che i tien, et simel de zenoesi de li qual molto dubita.
Шафарик: Acta Arch. Ven. I. 149—155.

несу хтели потписати уговор с Душаном и помоћи му да освоји Цариград. Време је да се запитамо: Шта је радио Душан и шта предузимао после турске победе над Бориловићем? Још ћемо унапред напоменути, да се план Душанов за освојење Цариграда већ приближавао крају. Душан ратује противу Византије — (рекао је за њега Кантакузен) и кад ништа не ради. Својом радњом Душан је дотлен довео Византију, да се у Цариграду створило мишљење: да треба збацити оба цара, а Душана позвати на престо Константина великога. Примицала се минута за освојење Цариграда. Душан је то врло добро схваћао. Што Фаљеро говори о угарском краљу или Венецији, можда су неки и то желили, али је маса православног света била противу латина и латинства, и ако је његово извешће верно, нема сумње, да је то био православни цар Душан, кога би позвали и предусрели. Ове 1354 г. Душан остави царевима византијским да ратовањем доведу до краја пропаст империје, а он се окрене да задобије папу противу Турака, да сузбије краља Лудвика и Венецију, па да на позив православних византинаца, тако рећи, без боја заузме Цариград.

2. **Душан и папа Инокентије.** — На истоку, у Тракији, утврдили се Турци; византијско становништво доведено до очајања, а српска партија у Цариграду предлаже, да се позове православни цар Душан. На западу српске царевине, угарски краљ Лудвик као поборник латинске вере, после пораза код Рудника, отпочне се прикупљати и спремати, да изнова завојшти противу Душана као схизматика. Душан је врло добро схватио стање ствари па смисли а), на истоку да протера Турке, а б), на западу да одклони

Iудвика од нападања на Србију. Кад би спречио рат : угарском, а прогнао из Чимпе и Калипоља турке, ›нда би му Цариград пао у руке као зрела јабука. Iа западу је рат противу Турака још од крсташких ›атова био омиљена идеја; требало је спречити Лудвика од насртања на Србију. Ако је ико био кадар зауставити Лудвика од напада на српску царевину, кад се буде Душан борио на истоку, то је могао само папа. Али је папа толико пута упућивао западне владаре противу схизматика, да се Душан као православни цар није могао надати услузи од папе као православни цар. Њему није никад ни на ум падало да мења прађедовску веру, али његови политички планови принуде га, да се пусти у дипломатисање о томе питању. Нема сумње, да дипломатисање са религиозним убеђењима подлежи највећој осуди, али као политика, оно не може бити строжије осуђивано, него ма какво друго средњевековно дипломатисање. Таквих примера имамо и сувише много у ондашњим временима. Зар није бан босански Степан из политике променио веру? А шта су радили: Михаило и Јован Палеолози или Кантакузен? Зар није за највећу осуду читава радња римских папа и њихове калуђерске војске и пропаганде, кад је кроз векове грмила анатема и на све стране проповедали се толики крсташки ратови противу православног, апостолског и саборног хришћанства? Зар није за жигосање и осуду папска политика, која је кренула крсташки рат, свршен освојењем Цариграда и латинењем? Та безнравствена римска пропаганда зар није за највећу осуду, кад још и дандањи тера свој старински занат противу православне цркве на истоку? У таквом облику вера је била најзгодније сретство за постигнуће по-

литичких смерова. Напоменули смо, да је Кантакузен почео насељавати турке у Тракији, да су грађански ратови довели Византију до пропасти, да је српска партија у Цариграду радила да се позове Душан: да су противу Душана били Венедичани и Угри са папом старајући се да полатине православни исток. Таква безнравствена политика и сваковрстни саможивни папски поступци, којима су западни владаоци постизавали државне користи, побуде Душана да се и он користи истом тактиком. (1) Како су га латински народи довели у неприлику, он, да би на истоку постигао своју цељ а на западу задржао од напада крсташе на своју царевину, реши се да одбије удар ударом ступањем у свезу с папом Инокентијем.

Године 1354 (2) с пуномоћијем и царском повељом изађу пред папу Инокентија VI у Авињону посланици цара Душана: *Божидар* врховни судија (Bossidarius judex generalis), *Нестенг* (Nestengius cephalia Serenus) кефалија града Сереза и *Дамњан* грађанин царевога града Котора (Damianus de Catara civis Catarensis). Венеција, као најкатоличкија држава препоручује папи и кардиналима ове српске посланике. (3) Није Душан послао ове посланике изненадно, него их послао одзивајући се на пређашња папска

(1) Флор. II. 255.

(2) Види Флорин. II. 255—266. или Historia Serviae, Пејачевића, 1799. стр. 278—316. Овде су у целини напечатана сва папска писма. Пејачевић вели, да је ово писмо написао папа Душану IX Кален. Јануар. 1354 г. Међу тим мора бити год. 1355.

(3) Ljubič. Monumenta. III. 264. Од 24 Фебр. Венеција шаље посланике у Србију и види се да су у љубави, јер их на то упућивао рат с Ђенуезцима. Act. Arch Ven. I. 149—151.

писма. ([1]) Шта су српски посланици предлагали папи, то се види из његовог писма од 29 Августа, где папа весео јавља Душану, да је благонаклоњено предусрео његове посланике и дошао с њима до сагласног закључка. Српски су посланици, у име свога цара, признали римску цркву за мајку, наставницу и госпођу свију хришћана, ([2]) а папу за првосвештеника и свеопштег оца и господина хришћанског, наместника христовог на земљи и насљедника првог међу апостолима св. Петра; ([3]) да су обећали, да ће се њин владалац покоравати римпапи и његовим насљедницима и обвезали се, да ће повратити латинима у своме царству слободу вере; да ће бити закраћено преокретање латина у православну веру, а одузете неке латинске цркве да ће се повратити латинским поповима изузимајући шест манастира, који за сада не могу бити повраћени док се ствар неразсветли; царским указом забрањено је притешњавање латина, и они се могу слободно вратити у своје цркве ито: сви бискупи, абати, свештеници и клирици и повратиће им се бенефиције и слобода служења у својим богомољама. Напослетку, сви они, који су прешли из латинства у православље по заблуделости или од страха или подморање, да се одмах поврате у латинство. Све су ово посланици потврдили заклетвом на св. Јеванђељу. Саопштавајући папа цару Душану поспешан свршетак уговора, хвали га за чистоћу вере (puritatem fidei) и обећава послати му људе

([1]) Ljubić: Monumenta. III. 186.

([2]) ....In matrem, magistram et dominam christianorum omnium...

([3]) ....In universalem christianorum ipsorum patrem et dominum, ac verum Christi vicarium et beati Petri apostolorum principis successorum....

испуњене страха божија и усрдности према вери, да доведу у ред црквена дела у царству. ([1])

После неколико месеци, преко истих посланика Душан јавља папи, да је примио услове договора и да је издао повељу, којом се повраћају латинској цркви у Србији сва пређашња права. Преко трогирскога епископа Вартоломија опет Душан моли папу да *«одреди њега — Душана — у име цркве капетаном противу Турака»* (ab eadem ecclesia matrctua contra Turchos ipsos capetaneus ordinari). што ће рећи, да га папа благослови, да се крене као крсташ у рат противу «неверника», у заштиту хришћана.

Смисао ове Душанове тражбине тек ће тако бити разумљив кад кажемо и напоменемо савремене му прилике:

а) Да је император Јован Палеолог допловио из Тенедоса и потајно ушао у Византију, и са триумфом уведен у царски дворац. ([2]) Кантакузен похита да позове из Тракије турке, али се томе успротиви нови патриарх Филотије наводећи, да је то гридило и безакоње, што су турке употребљавали противу Срба док их у Тракији несу настанили, па се то стање не сме још погоршавати позивањем Турака да у самој Византији секу и убијају. Кантакузен није имао куд ни камо, него се у невољи помири са својим зетом, да заједно владају. ([3])

б) Својим предлогом Душан подилази папи, који се много старао, да покрене крсташки рат противу турака, од којих су грозно страдали латини на остро-

([1]) Theiner, Monum. Hungar. II. 8—9. Пејачевић. 276—281.

([2]) Cantac. IV. c. 39.

([3]) Ib. c. 40.

вима Архипелага и на свима морским обалама балканскога полуострова, а највише на јужним странама, где су биле латинске земље и населбине. Примајући благослов од римскога папе за рат противу турака. Душан је задобијао за себе латинске државе, на пр. Венецију и осигуравао западну страну своје царевине од нападања краља угарског Лудвика.

Папа је примио молбу Душанову с највећом радошћу, па у одговору називље Душана најбољим ревнитељем и делатељем свете вере [1] (sincerus ipsius fidei zelator et cultor); најсрдачније му благодари за све што је урадио за цркву, жели му много година срећног царовања, успеха у рату, благовања у миру; благосиља га и даје му звање «капетана противу Турака» [2] па га називље најљубазнијим сином. Он моли «најљубазнијега сина», да благонаклоњено прими посланике, које папа шаље у Србију, да доведу у ред црквене ствари, на име: Вартоломија бискупа трогирског и Петра бискупа патенског. Цељ и намера с којом се шаљу ови посланици изложена је у датом истима упуству и у посланицама цару и патриарху српском. Посланицима се налаже да униште владајуће заблуде у српском царству на пр. о исхођењу св. Духа, о хљебу за причешће и све друго у чему се разликује источна црква од западне; за-

(1) Theiner, Monum. Hung. II. 11—13.

(2) .... attendes animi tui zelum, et excitans potentiam regiae dignitatis, desiderabas ab eadem Ecclesia matre tua, contra Turchos ipsos capitaneus ordinari, et directos consilio, virtute Altissimi, qui piis favet libenter operibus, gregem domini ipsum, velut populum, de luporum eorundem, scilicet Turcorum faucibus potenter erueres, et subactam jugo miserabili servitutis christianam absolveres libertatem etc. Вели му: Fili charissime!

поведа им се, да искорене јереси и схизму (српску веру), да обрате заблуделе у римску веру, да васпоставе обреде римске цркве, на кратко рећи: да по форми и суштини пориме српску цркву и српски народ. ([1])

Папини посланици крену се у Србију преко Угарије. Овом приликом папа је писао писмо (22 Новембра 1354) угарскоме краљу Лудвику молећи га, да им буде на услузи и у свему на руци, јер су они снабдевени високим позивом, да придруже римској цркви српскога цара и потчињене му народе *и да са поверењем прими од њих нарочита саопштења, која ће му учинити.* ([2]) Нема сумње, да су та *нарочита саопштења* ишла на то, да краљ угарски ништа не предузима противу Србије. За још већу сигурност посланика, од лица папинога, послата су

([1]) Theiner. Monum. Hungar. II. 13—16. У посланици цару Душану папа излаже цељ посланства у фигурама, али је цел врло одређено изречена у упутству легатима, које им је дато 27 Децем. 1354 године: Comittimus et mandamus, quatenus vos vel alter vestrum ad loca dictorum Regnorum, de quibus vobis magis videbitur expedire, vos personaliter conferentes, et contra errantes, presumptores et attemplatores hujusmodi pro ecclesia sancta Dei vos defensionis murum viriliter opponentes premissa schismata dissipare, sectas dissolvere, erroresa evellere, excessus corrigere, deformata reformare et errantes ipsos ad veram ipsius catholice fidei unitatem et ecclesie prefate ritus et mores reducere.

Вид. Raynaldus ad an. 1354. № 26—29. Пејачевић, стр. 284 и 285.

([2]) Theiner, Mon. Hung. II. 11: ..pro uniendis et aggregandis unitati ecclesie matris tue auctore Deo, rege Rassie illustri et populis subditis ipsi Regi..... Nunciis quibus super premissis aliqua tibi exponenda oretenus duximus injungenda, in hiis, que tibi pro patre nostra retulerint, adhibens plonam fidem.

писма свима вишим лицима у Србији, од којих је зависило извршење предузећа. Царици је папа написао писмо онако исто као и цару. ([1]) Патријарху Сави, Инокентије пише, да је он пастир многобројнога стада, прем да није канонски примио на себе то високо звање, ([2]) ипак он сам пређе свега мора познати пут истине, а после водити по њему и своју паству. За то, нека благонаклоњено предусретне посланике, нека се руководи по њиним саветима и нека им у свему помаже при извршењу њинога узвишенога посла. Налик на ову посланицу, папа пише посланице свима митрополитима и епископима Рашке, Србије и Арбаније и најважнијим државницима, где између осталих спомиње севастократора Дејана, великога логотета Гојка и Ђуру (шурака Душанова), деспота Оливера, кесара Прељуба, коморника Груљбу, начелника најамничке немачке дружине Палмана и свима *владалцима, кнежевима, господи и племенитим мужевима Славеније и Арбаније.* ([3])

Сва скупа узета ова папска писма необориво тврде, да је он био много весео и расположен, да се сувише много надао на своје посланике, да није добро познавао Србе, који имају књижевност на

([1]) Idem.

([2]) ... Quamquam illicite, cum non per ostium, idest per ipsam ecclesiam in ovile ovium, sed aliunde intraveris....

([3]) Пејачевић, 283. .. Oliverio Despotae Serviae, Praebulo Caesari Serviae; Georgio magno logothetae (шурак Душанов Гюргь) et Gayco similiter magno logothetae; Decano Sebastocratori Serviae; Guilbo da Catara comiti Camerario Serviae; Palmano Theutonico capitaneo gentis armigerae, et universis principibus, comitibus, baroniaus et viris nobilibus Serviae... Thein. Mon. Hung. 15—16.

своме народњем језику, и да слушају службу божију такође на своме матерњем језику, да им је црквена књига замењивала светску литературу и да су они тако дубоко проникнути и предани својој вери, која се прилагодила народњем животу, да о мењању народње и боље вере на гору и на туђем језику, није могло бити ни речи. Душан је био син своје земље и васпитаник Византије, а семена православља тако су дубоко урасла у његову душу и с њиме се развила, да није било те моћи и силе, која би га могла скренути с правога пута. Очигледно је папа зашао сувише далеко и није познавао право стање ствари; није познавао Душана, његове тежње, његове планове и његове идеале, а тако исто није познавао ни ондашње суштаствене потребе српскога царства, а није познавао ни оданост својој вери Срба и Грка, које није могла поримити ни латинска цариградска империја, а некмоли да их порими папа, јер су они гледали на цара Душана као на второга Константина Великога. (¹)

Да ли је бискуп трогирски, који је, како се види из његове радње, био познаник и пријатељ Душанов, долазио у Србију, то се не зна, јер, може бити, да је он боље од папе познавао стање ствари у Србији, па није хтео ни долазити. Што се тиче судбине другога папиног посланика бискупа патенског и папине пропаганде, о томе је оставио записке Филип Мезје (1312—1405) секретар кипарских краљева, доцније саветник француског краља Карла V. Овај Филип или је лично био у посланству као човек, који је у неколико познавао стање ствари на истоку.

(¹) Guisot, Historia Orientalis t. XXII. pag. 230.

или је добио тачна извешћа о судбини овог посланства, свакојако он их уврстио у своју књигу. ([1])

....«Краљ (rex) српски, који се зваше цар бугарски, схизматик, шћаше да дође у крило римске цркве.» У то време био у Италији и Риму цар Карло IV. После већања у конзисторији, папа одреди Петра за посланика ћесару и краљу српском. Како је то било важно посланство папа завладичи Петра (1354). ...Бискуп Петар пошав у Србију, прође Италију, Угарску и Славенију ([2]) у великим опасностима. Он приповеда, да кад је на лађи пловио из Венеције у Србију сусретне га *турска* лађа па би били пострадали да несу по магли умакли.... Посланство приспе у Рашку и после неколико дана, изађе пред краља Рассије. «А тај краљ (Душан) беше већи телом од свију људи на свету, свога времена, а страшан у лицу! И обичај беше у тој држави, кад се излази пред краља, да се припада његовом величанству, *да га сваки пре поздрава пољуби у ногу* ([3]) (колено) и да му учини друге веома узалудне поште.» Посланику је речено, да се тачно влада по обичајима, јер га

([1]) Ph. de Maizieres: Vita s. Petri Thomasii ex ordine Fratrum B—mae Virginis Mariae de Monte Carmelo, episcopi Pactensis et Coronensis, Apchiepiscopi Cretensis et patriarchae Constantinopolitani ac legati Apostolici: scripta et oculata teste Philippo Mazzerio Cancellario Cypri, et a Godefrido Nensehenio Societatis jesu illustrata Antverpiae. 1659.

Из ове књиге, оно што се говори о раду папиног посланства у Србији, напечатано је у Гласнику Срп. Уч. Др. књ. XXI. 277—288.

([2]) Разумева се српски народ. Тако западњаци махом називљу српску средњевековну државу.

([3]) Ово није био српски обичај, но византијски, како се види из описа пребивања Кантакузеновога код српског краљевског двора. Са царством уведен је у двор овај грчки обичај.

може и смрт снаћи; али он, да не би понизио папу, није хтео то учинити, већ је поздравио краља како се «пристоји, особено и умилно. Краљ га примио опкољен војском и властелом, поносито.

У одређени дан папин посланик испоручи краљу цељ свога доласка, али у краљевим одговорима «уочи посланик (он је сам тако причао) охолост, *смотреност...*»

«После неколико дана, пошто угодише многе уговоре у част римске цркве и опет... расквариише....» Бискуп је Петар вазда служио миссу па било то у граду, у пољу или у логору..... Душан огласи: «да се ни један хришћинин римске вере не нађе на миси.. папиног посланика ако су му миле очи. Ту беху многи аламански племићи и други краљеви најамници. Њих спопаде страх и трепет..... Папин им посланик јави, да ће «сутрадан» сâм лично служити *мису*, па ко хоће доћи, нек дође, а тко не дође нека му је просто. А кад би у јутру господин брат Петар у обично време, побожно очекујући смрт, приправи се на customeреченом месту да служи свечану мису, и гле, верни цркви трчећи с радошћу као на мучеништво, не изчекујући један другог, и слабо марећи за заповест краљеву, дођоше на службу самога посланика па је слушаху најпобожније. И било је на служби триста Алемана осим других хришћанских народа.

А кад се свршила *миса* са великом побожношћу, и кад чу краљ, разгњеви се и позва све Алемане, јер су преступили његову заповест.

— «Како се не бојите преступити моју заповест? Зар не знасте, да сам огласио, да ћу очи ископати ономе ко буде слушао *мису нашег непријатеља?*» ([1])

([1]) ....Si Missam inimici nostri audiretis?

«Али између Алемана један војник побожан и жив, над свима осталима капетан, ког је име заборавио (Палман).... одговори краљу за себе и за све остале овако: «Господару! истина је да смо чули твоју заповест, али се више бојимо Бога, него ли тебе.» За овим додаде, како краљ зна, да су они римске вере и може им радити шта хоће. Кад краљ чу његове речи «насмеја се» и дивио се њином постојанству. После овога указиване су почасти папином посланику, које није хтео описивати. И «пошто се краљ узјогуни те оста у невери... Петар окрену многе цркве у престолници и по краљевини, које пређе бјаху јеретичке, у јединство с римском црквом. И после ..... Петар ..... дође здрав из краљевине Рассије» ([1]) од куд је и пошао.

Из ових навода и факата, која се имају, излази, да је Душан ступио у преговоре с папом не с намером да се порими, него да бивше неприлике *због три чланка законика изравна*, где се Душан управо бранио од нападања, а папа прекорачио међу и послао посланство да српски народ порими. Овакав извод излази из Душанових речи Алеманима: «како сте смели слушати миссу нашега непријатеља?» И посланици Душанови несу предлагали, да се Срби полатине, него је била реч о главенству папином у онаквом смислу, у каквом је смислу признавао «папу» «поп Георгије», ([2]) а папа похитао и био одсудно одбијен.

([1]) Гласн. VIII. 147. има писмо Инокентијево цару Душану, које је навео Калест као повод за бацање анатеме на Србију.

([2]) Дучић, Стар. Хиланд. стр. 114 и 115. «**И да ме неотрѣши оть сиѥ клетьве ни папа, ни патриѩрьхь...**

Друго, папа је благословио Душана, за «капетана против Турака», али ми не видимо да је Душан купио крсташе, дакле његово предузеће није било управљено противу турака, који му несу били опасни, него су његови погледи били управљени на Византију, где су Грци предлагали да га дозову а оба своја императора прогнају.

Треће, због ових преговора с папом, Венеција као најзатуцанија латинска држава, попусти према Душану, ступи с њиме у свезе и ради на томе, да Срби пређу у латинство; али кад из овога дође неко стишање распре и измирење с Лудвиком угарским, коме су сада биле одрешене руке противу Венеције, (1) Душану је био отворен пут у Цариград, што је нарочито било непријатно и противно Венецији.

Кад је Душан прекинуо с папом и прогнас из Србије његове посланике, Венецији је било двоструко неправо: На њене земље могао је слободно напасти Лудвик, а Душану су биле одрешене руке. Краљ угарски, како је био задржан папом да не напада на Србију, (2) окрене своје оружије 1355 г. противу Литоваца и Татара, па је помагао пољском краљу Казимиру да завојује Галичку и Црвену Русију. Због овога он и није могао омести Душана у његовом походу на Цариград.

Четврто, да Душан ступи у преговоре с папом, побуђивала га тежња, да свога сина ожени с ћер-

(1) Fesslsr II. 131. Године 1355 (лети) Венецији долазили непријатни за њу гласи, да се помирио краљ угарски Лудвик са царем Душаном. Упореди: Ljubić: Monumenta. III. 270, 272. 273. Флорински II. у цитату стр. 262. 263.

(2) Raynaldus ad. Ann. 1354. At descivit a suscepto damnandi schismatis consilio, retardato iterum bello Hungarico.

ком Француског краља. С том намером слао је у Француску свога посланика Николу Бућу, кога заиста не видимо међу посланицима, који су ишли папи. Краљ француски (Јован II) пристане дати своју кћер за краља Уроша, али под условом, да Душан и Урош пређу у римску веру. ([1]) Кад Душан папине посланике прогна из Србије, наравно, да је морао тражити за сина на другом месту девојку, где ће стећи себи пријатеља и савезника. Потоме ожени Уроша с ћерком влашкога кнеза Александра. Анком. ([2]) Власима, који су недавно саздали своју државу, били су најопаснији непријатељи Унгари. Женидбом свога сина Уроша с влашком кнегињом, Душан је задобио верног савезника противу угарскога краља, ако би овај насрнуо на Србију.

Види се, да је Венеција најбоље схватила моћ и силу Душанове царевине, која је 1355 г. била у своме апогеју, кад му се ове године намеће за савезника с двојаком намером: а) Да с њиме иде на Цариград и б), да буде њен савезник противу Лудвика, који је одма после рата с Душаном, радио да побуни Далмацију противу Венеције ([3]) (1353), а ове 1355 беше пуштен глас, да ће Лудвик кренути војску у Далмацију. ([4]) Венедичани се плашили од Душана како на истоку за Цариград, тако и на за-

([1]) Orbini 266—267. — Luccari — 59. Гласн. V. 68—69. XXXV. 40.

([2]) Pejačevich. pag. 304. Пише је: Ancha. Кћер Александра и Кларе. На стр. 290 вели: „Annus facti..., 1355... nuptiae Urosii regis juvenis (quas Iolincus ad annum eundem mox subjicit) ab imperatore patre pompa solemni celebratae sunt.

([3]) Ljubić. Monumenta. 257.

([4]) Id. 270, 275.

паду, да не нагрне на Далмацију, где му је сестра Јелача, супруга покојног кнеза Младена, са својим сином уступила градове: Клиссу и Скрадин. Скрадин заузме српски гарнизон под командом Јураша, а Клиссу поседне српска војска под командом Палмана.(1) Заузећем ових градова Душан постане опасан супарник венедички и непријатељ угарскога краља. На град Клиссу нападне 1355 г. хрватски бан по заповести угарскога краља, (2) а Венеција ради код Душана да јој уступи оба града за новце, (3) како би могла водити борбу с краљем угарским. Кад се Венеција обраћала Душану, месеца Новембра и Декембра, цар није био у Србији, него се налазио негде у походу, ради срећног успеха кога, Венеција је тражила од њега оба споменута града. (4) У преговорима о овим градовима, Душан је провлачио време, јер су у Венецији добро знали, да је Душан још Маја месеца 1355 год. дошао до васпостављења

(1) Ibidem: 271, 280, 289, 292, 298, 304, 305.

(2) Idem. 289.

(3) 276—279. 288. 296. 299.

(4) Флорински. II. 263. Флорински осуђује Душана, што није ударио на Далмацију, која му се и онако сама предавала, па му дошаптава такву политику, о којој не може бити говора, имајући ваљда у виду то, да му оспорава поход на Цариград. Шта би Душан добио кретањем војске у Далмацију, кад му се она сама предавала, а шта би добио, да је заузео Цариград? Са Цариградом њему би припало читаво балканско полострово, а безцелни упад у Далмацију, донео би му савезништво Угарске с Венецијом, а што је главно, изгубио би прилику ударања на Цариград. Он је прекинуо преговоре с папом. Лудвик био на страни, — у Пољској. Док је папа к себи дошао и предузео радњу противу Душана, овај, да је био жив, имао би Цариград а с њиме и сав православни свет како противу Турака: тако и противу латина.

мира и сагласија с краљем угарским, ([1]) са чега су Лудвику биле одрешене руке за упадање у Далмацију. С тога је венедички сенат и наваљивао на Душана, да им уступи Клиссу и Скрадин, како би се могли спремити за рат против Лудвика. Душан је ово питање одуговлачио, а бодрим очима пратио догађаје у Цариграду, где се продужавало трвење, раздор и борба између Кантакузена и зета му цара Јована.

Кад је Душан пропратио весеље у кући, он «по сему же веселију» ([2]) раздели *своју царевину* велможам сербским **въ строителную** област (ad regendam) т. ј. даде да управљају:

1. Жарку (т. ј. Дејану) Македонију до Вардара (viro aqud ipsum dignitate primario)

2. Богдану (Оливерићу) мужу правоверноме (viro bono et rei militaris peritissimo) Асок град и Троаду;

3. Вукашину и Угљеши земљу од Ферецика до Дунава. ([3])

4. Вуку бранковом Браничево, Кучево и околне земље;

5. Кнезу Лазару Подунавље (краљевину Драгутинову);

6. Николи жупану даде Трику и Касторију (Костур);

7. Прељубу даде Влахију с градом Јанином.

8. Младену ([4]) Охрид и Прилижбеју

([1]) Ljubić. Monumenta. III. 270.

([2]) Гласн. XXI. 248.

([3]) Пеачевић стр. 296. Хроника епирска стр. 4 и 5.

....Quorum alter Regius pocillator, alter equorum curator fuit.

([4]) ...Viro ignobili..

9. Своме шураку Комнину дао во «строителнују» област и државу Кањину и Београд (у Арбанији).

10. Своме брату Синиши (Симеуну) Етолију. [1]

Свима је њима Душан дао ове области да у њима управљају.

Члановима царскога савета при двору били су:

Ђурђ кесар, *Брајко*, *Родосав и Бранко* Расисалићи; кесар Тома (Алтоман) и Воислав Војиновићи; Милош и Радослав Леденићи; кнез Братко; Обрад челник; челник Вукашин и брат му Угљеша; Бранко Младеновић и војвода Мирко. ([2])

И тако он је многе земље освојио, издао законик, уредио администрацију, поставио управитеље. Готово је читаво трачко полострово била његова држава. Он је прогласио патриаршију и царство. Још му је остало да уђе у престолницу балканскола полуострова — Цариград.

3. **Поход на Царигрмд. Смрт.** После женидбе сина и прославе св. Аранђела дозна, да се у Цариграду побунила светина противу Кантакузена, разграбила његово имање и оборила му куће; да су га оставили његови највећи привврженици и присталице, да су прављене противу њега завере, и да је припремио дати своме зету у кули на златној капији сјајну гостбу. Светина се поплаши да не учини зло цару Јовану Палеологу и нападне на Кантакузенове присталице. Због тога Кантакузен објави, да му је круна постала тешко бреме, па жели да се уклони.

([1]) За Дејана (Жарка), Богдана и Вука вели се да им дао земљу: въ строителную област (ad regendam) т. ј. да њом управља.

За Николу жупана и Прељуба вели се: **даде им къ строителную область и дрьжаву.**"

([2]) Pejaćew. 297.

У дворцу скине са себе царско одело и одличија, обуче на себе калуђерско одело и као монах *Јоасаф* удали се у Манхански манастир, што уради и његова супруга. ([1]) Сад је било време да се Душан користи приликама, да нападне и уђе у царску престолницу — Цариград. Он се крене. «Император Стефан Душан зарати противу Византије и са 85000 извечбаних ратника крене се у Романију.» ([2]) *Декембра 7* венедичко веће налаже своме посланику у Србији, да на сваки начин изради што пре код цара за новце, да им он уступи Клиссу и Скрадин. ([3]) Клиссу је бранио Палман од насртања угарског. ([4]) *Декембра 16* венедички је сенат заповедио своме војводи Јустиниану, да помаже браниоцима Клиссе и Скрадина, али да гледа да их добије под заштиту ([5]) венедичку; *Декембра пак 17*: сенат налаже капетану флоте, да *употребе сва средства* само да задобију оба града, па кад они, који их чувају не би хтели никако на то пристати: онда нека их заузме под условом, *да Клиссу и Скрадин држе у име српскога цара.* ([6]) *Декембра 19*: изнова венедички сенат доноси одлуку, да са послаником ([7]) цара српског пошљу *свога* ([8]) човека, који ће радити да Венеција добије Клису и Скрадин *за новце. Декембра* пак 28

([1]) Добила је калуђеричко име — Марта. Јоасаф оде из манхалског манастира у св. Гору, где је и написао своју историју.

([2]) Luccari. An. K. 60. 61.

([3]) Act. Arch. Ven. I. 163.

([4]) Ib. 166.

([5]) Id. 167—169.

([6]) Ib. стр. 170 :... ut ea conservaremus et teneremus nomine domini imperatoris Raxie....

([7]) Ко је био овај?

([8]) Ко је био овај?

сенат је одлучио, да се пошљу *новци* и оружије у Скрадин, а да се *потруди онај свој човек, ког су послали, да како год зна, склони Палмана*, (1) *да град уступи Венецији. Тек 10 Јан. 1356 године венедички сенат вели у писму за Душана: «ако је жив»*..... [2]

Овако облетање и наваљивање венедичког сената баца неку мрачну сенку на потајну политичку радњу републике. Изгледа нам, као да су у венедичком сенату знали, да Душан неће дуго живети. па хитају да уграбе његове градове пре, него ли он освоји Цариград или премине. Сенат се састаје и решава о градовима Декембра: 7. 12. 16. 17. 19. Шаљу некакве своје агенте, задобијају на своју страну српског посланика и ради се неки посао у помрчини. Онда се на једанпут од тога одустаје и излази заповест 28 Декембра, да треба пошто по то обрлатити Палмана да *уступи Клиссу*. По чијем налогу он то сме урадити? Боји ли се одговорности или је Палману познато, да нема у животу онога, кога би се он имао бојати? Чак 10 Јануара идуће године сенат вели: «ако је цар жив.»

Сведочба јасно тврди, да је цар Душан ов. 1355 г. Декембра 2. био под *Бером*. (3) Његове војводе хитале су у правцу р. Марици; он је у путу врша-

(1) Id. 175:... ipse dominus Palmanus offerat et promittat dare et consignare etc. —

(2) Id. pag. 187: si vivus esset...

(3) *Пуцић*. Споменици Српски. стр. 23. Флор. II. 205 замењује реч *Бер* речију: Сер т. ј. Серез. Овако се не смеју кварити оригинални споменици. Значи, да Душан *Декембра 2 није био у Призрену;* није био у Неродимљу, него негде далеко од споменутих места. Бер нека не буде Ферецик, опет ништа не чини: Душан је био *у походу*.

вао текуће послове и примицао се Византији. Лукари овако наставља: «Кад се цар приближио незнатноме селу (villa) Диаполи у Тракији, ухвати га грозница од које и умре 18 Декембра или српски Просинца.»(¹) Орбиније вели: «Но налазећи се у Диаволопоту, у Романији, цар Стефан буде поражен грозницом, против које несу могли помоћи никакви лекови, зашто у 1355 г. у својој 45 години пређе у лепши живот.»(²) И наш летописац вели, да је цар Стефан Душан преминуо у Романији, па су га донели и саранили у његовој задужбини т. ј. у цркви св. Архангела Михаила, близу града Призрена, при реци Бистрици. Најтачнији наш копривнички летописац вели: да је Душан освојио грчке земље и прогласио се царем; да је своје оташтво много прославио, и узвисио земљу српску, и на све стране распространио и разширио, а околне земље покорио; ратове покретао и победе добијао, па је велику тишину и благоденство својој земљи дао, божије цркве зидао и понављао, старао се о благочастију, отачбину своју украшавао, своје властеле даривао светлим свитама и златним царским појасима,.. саздао и цркву у Призрену св. Архангела Михаила и Гаврила **идѣже по скончании своемь прѣнесени (³) бише мощи его**. Преминуо је 1355 године,

(¹) Luccari: Nel anno 1356 Stefano imperatore di Servia intimò guerra à Constantinopoli, e con ottantacinque mila persone esperte in guerra prese la volta di Romania. Ma come sono incerte le speranze degli huomini, gianto alla ignobili villa di Diapeli in Tracia s'amalo di febre, la quale il di 18 di Decembre, ch'i Serviani demandano Prosienaz, lo fece morire.

(²) Гласн, XXI. 248.

(³) Значи, да је његово мртво тело од некуд било донешено у Призрен.

Декембра 20, у недељу, оставивши велику жалост и **плачь срьбьскои земли.**" ([1]) Љетопис Дечански гласи: „**вапиют ѡко отравлен** ([2]) **бист**"! И нема сумње, да према његовом здравом и снажном телесном саставу није била кадра једна грозница покосити га. Њега су, од све прилике, отровали Венедичани, који су се прославили у тровању владара. ([3]) Пред смрт, у логору, где је била и царица Јелена, Душан постави насљедником царевине свога млађаног сина Уроша, а *обвеже војводе великим заклетвама да ће бити верни Урошу*. ([4]) Кантакузен вели, да је у времену његовог ступања у калуђере, преминуо и цар српски Стефан. ([5]) Право каже народна песма кад вели, да је Душан на гостби у Призрену, рекао војводама:

Ја ћу силну војску сакупити
Водићу је бијелу Стамболу,
Од Грка ћу Стамбол прихватити,
Све под једну круну окренути.
Срби моји сиви соколови!
Од како сам круну задобио
На кога сам сабљу извадио
Свакога сам до сад победио.

([1]) Рат, Шаф. 54.

([2]) Мени су причали старци и калуђери у Дечанима, Пећи и другим местима, да је неко Душана отровао. **Прѣстави се царь Стефань вънѣ Цариграда, ѩкоже глаголють, прѣдѣльни нѣкни копиють отравлѥнь высть.** Гласн. 53. стр. 64.

([3]) Вид. Lamansku: Secrets d'etat de venise. S. Pétersbourg. 1884.

([4]) Гласн. 53. стр. 64: Mortuus ergo Stephanus (1355) reliquit successorem filium suum Uroschum juvenem, et multis juramentis ad fidem eidem servandam magnates suos obligavit.

([5]) Can. IV. c. 43. (стр. 314): sub idem tempus (**Ὑπὸ δὲ τοῦτον τὸν χρόνον καὶ Κράλης**) Crales Tribalorum princeps, obiit."

И Стамбол ћу сутра прихватити
И Софију цркву задобити
Сву изнутра златом позлатити
А висине срмом накити
И Србима славу подигнути
Српском славом и српским јунаштвом.

За овим напише писмо цару Јовану Палеологу:

Добро види што ти књига пише
Тријеба ми града Цариграда,
Нека знадеш пријеваре нејма,
Јä ти ваља са мном ратовати
Јал' послати кључе од столице...
Да се бијеш, избит' се не мореш,
Да се молиш, одмолит, не мореш,
Да с' откупиш, откупит' не мореш,
Пак ти гледај што је боље за те',
Ево мене Цариграду на те.

Песма се свршава:

Душан силну покупио војску,
Кад је био Цариграду *близу*
. . . .
Ту Душана суђен данак нађе! ([1])

По другој песми, пред смрт дозвао је војводе и Вукашину куму наручио царевину, док му се син не довати снаге и памети,([2]) па му преда царство. ([3])

([1]) Петрановић. Срп. нар. пјес. из Босне и Херцеговине. III. стр. 102.

([2]) Караџић. Срп. нар. пјес. II.

([3]) Флорински. II. стр. 203—208. Први пут у српској историографији год. 1882 изрекао је г. Флорински мисао, да није било Душановога похода на Цариград, на име, вели он: «Ми должны утверждать, что нѣтъ никакой возможности признать етотъ походъ

«То учини и душу испусти »

Тако је Душан преминуо од отрова у Романији код Диампола 20 Декембра 1355 године.

за событіе исторически достовѣрное« (203). Зашто? Зато, вели он. што о томе походу ништа не говоре савременици или најближи савременицима писци ни српски, ни византијски као што су Кантакузен и Григора.

Даље вели, да је на западу имао посла с Угрима и да су турци 1354 год. били заузели *Калипоље*, *Малгару* и *Кипселу*, па га они не би пропустили «с которимы соперничать Сербы были не въ силахъ.»

Ми смо навели податке, да се Душан налазио далеко у дубини свога царства 2 Дек. 1355 год.; навели смо да га је ухватила грозница у Романији од које је преминуо и мртво његово тело било је *пренесено* у Призрен. Тим смо ствар доказали. Што о томе несу ништа записали Григора и Кантакузен, то је врло разумљива ствар: он је кретао своју војску у границама свога царства, био је капетан «против турака», па нико није знао праву намеру похода осим лукавих венедичана. Зато и несу ништа записали, јер он није умро у границама ондашње византијске царевини, него у границама своје државе и умро је од отрова, о чему такође несу ништа знали у Цариграду, јер су били збуњени својим незгодама. Само је венедички сенат знао, да ће цариграђани позвати Душана, који је напрасно прекинуо с папом преговоре, јер се кретао да постане поглавар православија.

На западу после «возстановленія сагласія» између угарског краља и цара српског 24 Маја 1355 год. њему несу сметали Угри.

Што се тиче турака, Душан не само да се њих није плашио, него их није ни рачунао за тако страшне, кад противу њих шаље 4000 коњаника. Његов сношај с Орханом није долазио од страха, него је хтео избити из шака Кантакузену сваку помоћ и урадити, да га турци напусте.

Ко год прочита дело г. Флоринског, које заслужује да обрати на себе највећу пажњу Срба и слависта, мора му пасти у очи, да није Душанова радња схваћена у целини онако, како је била, него онако, како су је схватали или Дубровчани, или грци или Венедичани и т. д. Друго, набачена је на Душана овде онде таква сенка, која у ствари нема места на пр. «И Стефанъ Душанъ быть мо-

Урош цар II — Нејаки, Немања X.

(1355—1367).

Цареви се отимљу о царство.

I.

Стање по смрти Душана. Душан је преминуо у походу. Управитељи царства, којима су биле дате земље **„ко устроителие обдасти и државе“** (ad regendam) имејаху сваки своју на окупу војску, под овојим заставама и заповестима. Извршити велику мисао т. ј. ићи на Цариград није био нико кадар продужити и извршити. Међу самим тим војводама, који су носили називе деспота, севастократора, кесара и т. д. било је привржeника и противника Душанове политике. Ово се најочитије види из белешке, тако рећи, савременика, (1) који, дваjест прве године по смрти Душана, пише: овако је са царем Стефаном:

жетъ также водил бы съ собою турецкія полчища по полуострову, какъ водилъ ихъ Кантакузинъ, если бы послѣдній не предупредилъ его и не помѣшалъ ему сойтись съ Орханомъ.“ Овако се може набацити сенка на свакога човека на свету, јер се говори без факата. Срби се несу плашили ићи против турака за време цара Уроша и победили их 1362. Срби су ишли против турака под Вукашином, па су ишли и под Лазаром и пет векова се бију с турцима, а несу Турке водили противу никога. И тако, према изложеним фактима не можемо да примимо ово ново мњење г. Флоринскога.

(1) 1376—1355 + 21 = 1376.

Он је био муж велики и у снази силан, а у премудрости највећи. Примив дану му Богом власт, разшири државу на истоку и на западу, на северу и на југу и много је земаља и градова грчких заузео. Тада се погордио и прародитељску власт краљевску оставио, желећи да буде цар, венчао се на царство. Оставља од прародитеља и св. Саве дато му патриархом цариградским архијепископство, поставља насилно патриарха Јанићија, по чијем савету прогна цариградске митрополите из градова њему потчињених, отклен дође велика беда и злоба. Тада цариградски патриарх Калест одлучи од цркве цара, патриарха и његове владике. Душан затражи да се уништи «одлучење», али није могао то добити «*сана ради и градова.*» Цар умре и закопа се, а ово «одлучење» оста не сарањено.... Цар Стефан венча се на царство и изабра српског патриарха *не по закону* и са благословом цариградског патриарха, као *што треба*, но с благословом трновског патриарха и архијепископа охридског и са збором српским као што не треба. ([1])

После њега поста царем син његов Урош и велику беду дочека од својих властела и мало царова, па премину, а његово царство разграбише: «један део узе *Влкашин*. а други део кнез *Лазар*.»

Урош је рођен 1337 године. Кад је преминуо Душан, било му 18 година. Био је стасит, виђен и леп, али **младь смысломь** и сувише милостиван; савете људи украшене railединама, који су толико година служили отачбину, одбацивао је, а савете је младића (т. ј. невештих) слушао и волео. ([2])

([1]) Данило стр. 380—381.

([2]) Шаф. Pamat. 54.

Како се из наведених података види, у времену кад је Душан «предан гробу», била је огромна партија у царству, саможивна, којој су били пречи интереси лични, него ли општи. Она је била противница патриаршества и царства, на место да свето врши своје дужности, тежила је да преокрене области у своје државе. Овој партији, коју су састављали они властелини, чије је замке Душан оборио и њих потчинио, придружили су се гркомани и пријатељи Кантакузенови какви су на пр. Хлапени, Толислави, и др. Уз њих су били сви присташи протераних архијереја и сви они, који су дисали и мислили грчки, а не српски.

Дв(ајесчетиргодишња непрекидна и надчовековна напрезања цара Душана и безпрекидни ратови, без којих се нигде није могло доћи до народне моћи и темељитости државне и националне, била је тешко бреме и велики терет за народ; али у исто доба, не треба сметати с ума, да је и цару Душану много лакше било седети на миру и краљевати — пити, јести и проводити се, а не проводити време на убојном коњу или у бојевима или на зборовима, јер је врло добро сазнавао, да Србија није могла остати у ондашњим границама самостална и темељна, већ су јој требале јаче и сталне гаранције за обстанак. Народ је теглио терете, ишао у рат, зидао градове, цркве, замке и манастире и како се види из бегства оних 10.000 радника, такође био жељан мира, куће и домаћега огњишта. Душанова је зграда требала крепке деснице, јуначке одважности и сталне издржљивости, да се очува. Између «*кнежева царства* Урошева», (1) како он сам називље постављене упра-

(1) Mikl. Mon. Ser. 160.

вителье области и држава: „**кои дрьжеть кућу**“ царства ми, многи су тежили да постану већи, од осталих, а то су били: Вукашин и његов брат Угљеша: Воиновић Алтоман; Кнез Лазар и његов зет Вук и Ђурђи синови: Страцимир, Ђурађ и Балша — потомци Вуканови. Они су сви задржали у рукама заузете земље и тежили, да их учине *својим државама*, да над истима управљају до смрти, па су један с другим правили савезе или се лепили уз моћније. Својом управом били су несносни грцима у местима, где су становници били грци, а Србе су тлачили и притешњавали.

Таква расулост, општа зебња, несигурност, добијала је хране у спољашњим односима и гомилању опасности готово са свију страна.

Прекид с папом и прогонство његових посланика 1355 год. изазове највећу буру и негодовање Рима, због чега се код папе појави још већа мржња противу православне српске царевине. Тешко је и замислити гњев и јарост рим-папе, кад је дознао како га увредио цар. Та осећања папске разјарености нађу одзива у грудима увређеног и надбијенога угарскога краља Лудвика, због његових смерова на балканскоме полострову. Овај Лудвик кад је стишао и довео у ред послове у Пољској, похита натраг, да се стави папи на расположење и да добије Душаново звање «капетана» али само не «contra Turchos» (т. ј. «противу турака»), него противу Срба, «бунтовника свете и једине матере (римске) цркве, схизматика, неверника и хулитеља римске вере.» ([1]) Лудвик отпочне

([1]) Theiner. Mon. Hung. II. 21—27; Reinaldus ad ann. 1356. — Fessler. II. 135. Манифест Лудвика за крсташки рат врло лепо показује гледиште краљево, како је он схватао своју улогу према

купити латинску крсташку војску да удари на Србију. Патски бискуп Петар, који је онако, како је и требало прошао код Душана, јавља се као главни раденик и проповедник крсташког рата противу хришћанске српске царевине. Гомиле бескућника и свакојаких фанатика римске вере прикупљаху се у Загребу. Њих су примамљивали у «свети рат», колико добра плата, толико исто опраштај грехова и обећање рајских наслада на ономе свету. Са свију западних страна поврве у логор крсташки свакојаки грешници, голићи, бескућници и фанатици. У брзо се прикупи у Загребу до 100.000 крстоносаца. Папа Инокентије VI био је, тако рећи, на небесима од «презелне» радости. Његова радост била је тако велика, да он најсвечаније прогласи угарскога краља Лудвика «барјактаром (римске) цркве противу схизматика» т. ј. неверника (Singnifer ecclesiae adversus infideles) и заповеди свима хришћанима римске вере, да се моле не само о томе, да Бог даде победу Луд-

православним јужним Словенима. Fejer. Cod. dipl. Hung. IX. vol. 2. p. 171. Nos Ludvicus d. g. rex Hungariae.... ut Catholicus et christianissimus princeps optauerimus, et affectanter optemus intuitu Dei, et sanctae matris ecclesiae, et totius fidei christianae, et ad ipsius laudem, et augmentationem regnum nuncupatum Rascie quod juris predecessorum nostrorum (права предходника наших) ac nostri et existit et quod de facto est et tenetur occupatum per sanctae et unicae matris ecclesiae rebelles schismaticos, infideles et catholicae fidei contemtores, ac vesanos ipsum regnum ad fidem christianam, et sanctae matris ecclesiae unitatem, obedientiam, reverentiam debitam et honorem et ad jus nostrum trahere et traducere prout etiam tenemur et ad predicta ex debito sumus adstricti.... Флор. II. 265.

Види се, да се овде позива на погажена старинска права, на наке земље.

викову оружију над схизматицима, него и наследника његових добродетељи. ([1]) Папа му даје звање капетана противу неверних схизматика и јеретика краљевине Рашке, и земаља над којима Урош царује у суседству државе Лудвикове и т. д.

Овај крсташки поход није могао бити предузет одмах с тога, што Лудвик није имао на десној обали Дунава пријатеља и савезника, на чију би се територију могао превести. С тога 1356 г. окрене оружије противу Венеције, своје супарнице. Рат је овај трајао од 1356—1358 г. и свршио се победом угарскога краља тако, да под његову власт потпадне све доње Приморје далматинско. У исто доба, у царевини Урошевој тако је текао ток ствари, да је Лудвик тек 1358 године могао прећи Дуваво и напасти на Уроша.

Докле је противу цара српског папа дизао сав латински свет, лукава Венеција најпослужнија кћер

([1]) Пејачевић. стр. 293—295. У писму Лудвика папа вели „Per venerabilem fratrem nostrum episcopum Pattensem, et dilectum filium electum Zagrabiensem nuncium tuum, et literas Regias nobis exhibitas per eundem nuncium quas et Eum benigne, placideque recepimus, nobis noviter intimastu: quod Tu moleste ferens injurias, contumelias, et opprobria, que Redemtori tuo per eosdem schismaticos et haereticos Regni Rassiae, ac terrarum, quae Orosii se Regem Rassiae nominantis subsunt Tyranidi, et quae vicinantur eisdem jugiter inferuntur, illaque ultrici Dextra tua cupiens vindicare, ac desiderans, ut schismaticorum. ac haereticorum ipsorum elisa perfidia et confutatis, et eradicatis erroribus eorundem, christiana fideus ubique clariore luce resplendeat, et nomen Dei tui puris et devotis catholicorum vocibus collaudetur, eosdemque schismaticos et haereticos sub spe Divini auxilii, et favoris expugnare constanti animo decrivisti...., adversus illos crucem...., Capitaneum generalem constituere dignaremur.

римске цркве и папе, наметала му се како смо видели, за пријатеља и савезника и хитно тражила од њега Клиссу и Скрадин, јер је знала, да он неће дуго живети. У актима нема да је Душан дао свој пристанак на уступање Венецији два града, и у том преминуо 20 Декембра. Само се види, да је венедички посланик био код српскога цара. По смрти царевој он је радио код српског двора да добије Скрадин и Клиссу. Венедичани су уложили велику суму новаца, док су приволели Јураша, те потписао уговор 28 Декем. 1355 г. дакле на 8 дана после смрти цареве, да им предаје Скрадин и Клису. При овоме издајству морао је учествовати и Палман, кога више не налазимо у Србији. Јураш Исета морао се плашити одговорности, али су му Венедичани обећали, 10 Јан. 1356 г. да ће га одбранити, ако би се на њега љутили цар Стефан или његов син цар Урош. (1) Због ове издајничке отмице, и смрти Душанове престају свезе између српске царевине и Венеције. И тако првих дана по смрти Душана, Србија изгуби два тврда града на западу у Приморју. Ово није био добар знак за будућност царевине.

Двадесет првог дана по смрти Душана, венедичани уговарају са издајником два града, да га бране од цара српског. Григора вели, да се по смрти Душана, одмах у пролеће појавиле буне и метежи у држави младога цара — Уроша, а ово изазове забуну и збрку у свима државним пословима. Побунили се не само његови владалци држава, него се побуниле и вароши. Тад је умрло више — Душаном постављених старешина, вели се у епирској (2)

(1) Шаф. Akta Arch. Ven. I 173—176.

(2) Прок. и Комнин. Издање Дестуниса. 1858 г. § 3. стр. 5 и 6.

хроници, а у овоме броју и кесар Влахије, Прељуб. после чије смрти нагло отпочињу да се развијају догађаји. «Царица Јелена, мајка Урошева многе управитеље склони на своју страну. (1) Једни пристану уз једну страну, други уз другу. Многи се несу потчинили никоме, него задржали своје државе вребајући, ко ће изаћи победитељ, па да му се придруже.

Изроди се унутрашњи грађански рат о питању: на «коме је царство»? Он навуче на царевину спољне непријатеље.

Душан је предао царство своме сину «краљу» Урошу и узео заклетву од војвода, да ће тај његов завет одбранити. Противу тога царевог завета устане Душанов брат Синиша, да се он зацари. Својим устанком, он отвори грађански рат, који упропасти и династију Немања и српско царство. Синиша отпочне, а остали доврше пропаст царевине.

1. **Цар Синиша.** Дечански краљ родио два сина: Стефана *првога* цара и преподобног Симеона, који је *царовао* (2) у грчкој земљи у граду Трикали. Ова реч староставне књиге «*царовао*» јасно тврди, да је свест народна, на основу предходне историје, сматрала Синишу за насљедника престола. Неправда учињена краљу Владиславу сину Драгутинову изагнаном „**на Ѹгрѣ**“, донела је Србији свађу с Угарском око земаља «Драгутинове краљевине», као што се Лудвик и позива на право својих предака за рат са Србијом.

Како Кантакузен, (3) тако и Григора (4) сматрају устанак Синишин противу синовца Уроша за престо

(1) Cant IV. c. 43.
(2) Шаф. Pamat. стр. 53.
(3) Cant. IV. c. 43.
(4) Greg. t. 3. lib. XXXVII. c. 49. p. 557.

као почетак грађанског рата, са чега и настане анархија (безначалије). Царица Јелена није бранила права синовљева или деверова, него је са̂ма хтела да царује и склони многе управитеље на своју страну. Први је Мајков добро уочио узроке грађанског рата кад је рекао: «Душан (1) је преобразио Србију, али је требала моћна његова рука, да се одржи *нови ред* ствари. Брат Душанов Синиша огласи, да њему — по смрти брата — припада престо. То су била права стрица противу синовца.» Стричева су права изгубила пређашњу моћ с прогласом царевине. Још је Оливер казао Душану, да у савезу с Кантакузеном може осигурати престо своме сину Урошу, наравно, противу Синише и Синишиног сродника цара Палеолога.

По смрти Душана Палеолог је био на страни Синишиној, па је придобио на своју страну и Александра бл̂гарског, и узео његову кћер деветогодишњу Марију за деветогодишњег сина Андроника. (2) Синиша затражи престо по пређашњем праву, а Урош се зацарио по вољи, завету и аманету цара Душана, а браниоци су овога његовог права били војводе, од којих је Душан узео велику заклетву, да очувају престо Урошу.

Синиша је био Душану брат по оцу од друге супруге Дечанскога. Из велике (3) братске љубави, коју је имао према Синиши, Душан бојећи се да га царица Јелена не отрује, још као младића удали у

(1) Мајков. Прев. Даничића. 1876. стр. 76.

(2) Greg. t. 3. lib. XXXVII. p. 557: ***Κατά δέ τοῦτον τὸν χρόνον*** etc.

(3) Гласник XIII. 323. Витезовића рукопис: «Origo progressus et finis imperii regum domus Nemaniae.»

Јанину и намести за управитеља тога града и околних области до Арте, опоменув га, да буде на опрезу за свој живот, а нарочито да се чува замки царичиних.[»] Душан га постави деспотом Етолије, а епирска хроника напомиње, да је Синишу родила сестричина цара Палеолога. Деспот Синиша, дошав у своју деспотовину, узме за супругу Томаиду, кћер покојног деспота епирског Јована, која је по смрти очиној остала сироче и живела под заштитом своје мајке и брата јој Никифора, ког је цар Андроник (млађи) одвео у Цариград и оженио ћерком Јована Кантакузена, и тамо задржао. Никифор је, дакле, био пашеног цара Јована Палеолога. Томаидина и Никифорова мајка царица Анна, преуда се за деспота Комнена, рођенога брата Александра блгарског, и брата прве српске царице Јелене, који с њоме оде у подарену му Душаном деспотовину Кањину (1) и Београд, а остави кћер своју Томаиду са супругом јој у читавој деспотовини као насљедника њених предака и њезинога сина. Деспот Синиша живео је у љубави и пријатељству са својом таштом и очухом деспотом кањинским Комненом.

По смрти цара Душана, премине више његових управитеља, а у том броју и управитељ Влахије кесар Прељуб. (2) Синиши је била највећи непријатељ прва српска царица Јелена. Синиша објави своја права на царски престо. Наравно, да се овом изјавом учини забуна у царству. Све војводе, које су дале заклетву Душану да ће очувати сину му престо,

(1) Mikl. Mon. Serb. бр. 163. Именују се у његовој држави, за владе му сина Александра: Кањински кефалија *Кастриот*, Згур Дукаишеревић и *Богоје*.

(2) Епир. Хр. § 3. стр. 6.

одрже своју заклетву. Нема сумње, да је било и таквих, који су прешли на Синишину страну. У том неизвестном и бурном времену сваки је управитељ прикупљао снагу и везивао пријатељство. Уз Синишу је био његов очух Комнен. Влкашин уда своју кћер за Ђуру Балшића. И Никифор, шурак Синишин, кад дочује за анархију у Србији и за грађански рат, остави своју супругу, укрца се у лађе у Еносу и искрца се у обезглављену смрћу Прељубовом, Тесалију. Њему нико не стане на супрот. Он освоји читаву Тесалију. Из Тесалије удари на Синишину деспотовину — Епир, Етолију и Акарнанију и добије очино насљедство као самостални деспот Јелинске Влахије и Етолије. Синиша се бавио у Касторији (Костуру), где је имао више градова, вароши и села. Њему се као насљеднику царевине придружило много Срба, Ромеја и Арбанаса. Ту он прикупи до 5000 војске, која га прогласи царем Срба и Грка. Одтален Синиша и крене се с војском да прими насљедство свога оца и брата т. ј. царевину.

Деспот Никифор опет увиди, да се не може ослонити на грчки елеменат, јер је био сувише слаб, па се реши да придобије на своју страну Србе и помоћ од царице Јелене. Она и онако није волела свога девера, а сада јој је био и најопаснији непријатељ, јер се кренуо, да преотме царство. Такво стање ствари примора царицу Јелену да гледа у Никифору савезника, а овога је опет такво стање нагнало да тражи подпоре код ње. Он једва дочека да ступи у савез с царицом Јеленом. Кантакузен вели, да се повео по саветима околине, и хтео се развести са својом супругом, а оженити с Теодором, сестром српске царице, и тада се неће плашити Срба‘

а сузбиће Арбанасе, који га несу хтели признати за деспота и творили му многе пакости. Он усвоји ове савете, напусти и стави у затвор своју супругу Марију (она из затвора утекне у Мореју брату Мануилу), а испроси Теодору, сестру царице Јелене. Арбанаси прокљуве, да је радња Никифорова управљена противу њих, побуне се захтевајући, да поквари савез са Србима, а своју закониту жену да врати. Никифор попусти; али сада пође трагом свога таста Кантакузена, дозове у помоћ Турке и сукоби се с Арбанасима код Ахелоја, где му не само они разбију војску, него и он сам погине 1358. (1)

— «Кад је чуо цар Синиша, да је Никифор погинуо, он остави покрајине Србије и поведе своју војску на Влахију, освоји ју, утврди своју престолницу у Трикали, доведе Августу Томаиду из Костура, и у Трикали устроји *царски двор* и ту је остави с ћерком и сином, а сам се крене на Етолију, па освоји ју. Етолици га приме радосно, поздраве као *свога цара*, и предаду му Арту са Јанином и остале градове у Етолији. Цар Симеун обдари етолијске старешине даровима, врати се у Влахију куд га изазвао напад Хлапена.» (2) Гдје је био цар Симеун, кад је чуо за смрт Никифора? Хроника јасно каже, да је по смрти Душана Синиша отишао с војском у Србију, да заузме очин и братњев царски престо, јер се прогласио царем у Костуру, кад је чуо за смрт свога брата. Значи, да, кад је умро Душан, Синиша је објавио своја права на престо, прикупљао војску и тражио савезнике и помоћнике.

(1) Епир. Хр. § 4. стр. 7: Владао Никифор три године.
(2) Id. § 5.

да скрха завет покојног цара и мимо синовца, да се попне на престо. Ићи с 5000 војника правце у Скопље, није се усудио, јер би морао наступити на државу «храбреца» Влкашина и био би разбијен. Држава његовога очуха Комнена, с ким је био у љубави, ширила се до Кроје. Синови Комненовог брата кесара Ђуре, били су сиромашни и слаби. Истина, Влкашин је удао своју кћер за Ђурђа, средњег брата. Али је Скадар био најслабије заштићен у царевини. Цар Урош с Влкашином живећи у Скопљу, имали су пуне руке посла, да доведу у ред стање царевине, да се заштите од навале западног латинства и несу били кадри слати војску у Приморје. Синиша крене своју војску на Скадар. ([1]) Дошав до Скадра, опседне га и почне освајати. Скадар је подигнут на високој главици, коју опкољавају још два нижа брега. На највишој главици је град са многобројним кулама и високим бедемима, који су обухватали сва три брежуљка и био тако рећи неприступна тврдиња. С једне стране ту тврдињу брани скадарско језеро, с друге стране р. Бојана, а с треће доста велика и бујна р. Кира. Напразно је Синиша град опседао и на њ га јуришао. Њега су бранили јуначни([2]) и храбри заштитници. Од зетске и рашке господе уз цара Синишу нико не пристане. Међу храбрим браниоцима Скадра били су братанци царице Јелене, три брата: Страцимир, Ђурађ и Балша. Па и Синишина војска увиде, да Синиша није створен за велика дела, и да нема духа и памети, колико је било потребно за ово предузеће, због тога она га напусти. ([3]) Док

([1]) Гласн. XIII. 328.

([2]) ... a viris in armis strenuis defensum....

([3]) Du Cange: Familiae Dalmat. 345. Гласн. XIII. 329.

се Синиша спремио, док је путовао и ратовао, настане 1358 г. кад дозна, да је његов највећи противник, спомаган царицом Јеленом, најпре раскинуо свезу са царицом, вратио Теодори прстен, а за тим погинуо и да је то било најбоље време, да поврати себи своју «деспотовину» и да ју рашири. Ето зашто он напусти опсаду Скадра и поврати се натраг у Трикалу и заузме Влахију, Етолију, Арту и Јанину.

На тај начин, бунтовник цар Синиша отпадне од царства основавши своју царевину, која је обухватала Влахију, Етолију, Арту и Јанину. Стати овоме на пут није могао цар Урош, јер је морао бранити царство од папине крсташке војске и краља угарског.

2. **Кнез Лазар и Алтоман.** — Напоменуто је, како је на заповест папину, а старањем Петра Патенског и краља угарског Лудвика, прикупљено сто хиљада крсташа против православног Урошевог царства. Лудвик је хтео овом приликом да приграби краљевину Драгутинову, ([1]) али му је било «тешко ([2]) и незгодно прећи Дунаво и издржавати војску у Рашкој царевини, немајући тамо места где би је склонио.» Њему прискочи у помоћ срећа изненадно: два су се «владалца» рашке краљевине борила међу собом, а то су: Кнез Лазар и Алтоман (Воинов). Цар Урош старао се да их помири, па кад није успео.

([1]) Muratori, ss. t. XIV. cap. XXII. Вид. Гласн. Срп. уч. др. књ. 64. стр. 584—387.

([2]) Murat. t. XIV. XXXII. pag. 562. Виланије вели: *краљ српски држао је један део Славоније, који је припадао круни* (dominio = а оваквих је примера било више у средњем веку) угарскога краља и бејаше одустао од своје (васалне) службе, због тога се угарски краљ на њега био јако наљутио...» Ово је урадио још цар Душан.

а био је неуздржљив на језику, у љутини им рекне: «Идите до ђаволâ и чините што више зла један другоме.» Они приме цареве речи као «*изречно* допуштење» и отпоче се међу њима рат. У рату, Алтоман не само да надбије кнеза Лазара, него га хтео са свим уништити. Овај уда своју кћер за Николу де-Гара и обећа „ако му се помогне" с војском противу његовог крвника, да ће постати «*човек угарскога краља*» (т. ј. признаваће га за сизерена). Добије у помоћ војске, преведе је тајно у своју државу и у сукобу, Кнез Лазар не само да је свога противника надбио, него Алтоман погине. «Из ове борбе, која није у почетку обустављена, као што је требало, него напуштена да пређе у неизлечиву болест, изродило се то, да је Лудвик краљ угарски себи осигурао прелазак у Србију преко Дунава.» Када је, после реченога, имао прелаз и израну за војску, припремљену кнезом Лазаром, јер је био постао «човек (васал) угарскога краља, Лудвик крене на Србију сто хиљада крсташке војске и у месецу Мају пређе Дунаво 1359 г. Прегази равницу и допре до високих планина. ([1]) Пред планином се сукобе војске. Војска цара Уроша повуче се у брда. Угарска је војска тако пленила и опљачкала све у путу, да више ништа није било што би могла пљачкати. У војсци завлада глад и страх од ратовања по шумама. Неки кавалери (коњаници племићи) угарски, који су ишли као предводница, дођу у нечије шљиваре и нападну јести трешње, јер су били гладни. На њих нападну сељаци и моткама протерају. После овога, угарски

([1]) Може бити Фрушкогорских? јер се не спомиње прелазак преко р. Саве.

краљ оде с војском, отклен је и дошао. На тај начин отпадне од царевине и кнез Лазар оставши човек угарскога краљи (1359 г.). По смрти Алтомана 1358 г. насљеди га син Никола, отрује децу свога стрица кнеза Воислава и загосподари у хумској земљи (1363 г.) Непријатељство се између њега и кнеза Лазара продужи.

3. **Балшићи: Страцимир, Ђурађ и Валша.** — Балшићи су добили презиме од села Балшића. Они су потомци Немањини по Вукану. Њин је отац шурак Душанов, кесар Ђурђ, доспео до великог положаја и задобио важност у Зети. Одбраном Скадра они добију земље у управу, па мало по мало заузму обе Зете пошто су победили Илиће и Ђурашевиће.

4. **Кесар Воихна и његов зет Угљеша.** Они заузму све земље, које се граничиле с Тракијом. И најпосле

5. **Влкашин,** стараоц царства и управитељ свих земаља у средини српске царевине. Њему се приклањали Балшићи и Дејановићи.

Сви они, «*све су то чинили тако, као да им је сам цар заповедио, али у ствари: чинили су од своје воље, тако, да за мање од десет година, сва царевина српска би подељена између четири поглавара* (барона) *и сваки је још код жива цара* (Уроша) *њих слушао и признавао их за господаре.*» (1)

«*Сваки је од њих тежио да постане* **већи**» *од других.*

Овде се оправдава она мудра изрека, да свака династија пропада, кад се њени чланови заваде. Тим се користили други и срушили царство.

(1) Orbini. Вид. Гласник 64. стр. 378—379.

II.

Мртво Душаново тело још није било положено у гроб више Призрена. Још је лебдио у ваздуху глас заклетве војвода, да ће бранити очино насљедство Урошу, а Синиша обзнани по царевини, да је на њему царство, да је он насљедник царевине по смрти свога брата. Тиме привуче на своју страну неке властелине и најсвечаније се прогласи у Костуру царем свију Срба и Грка. Заклете војводе обзнанише, да је Душан сину оставио царство. И плану грађански рат: Синиша у друштву с деспотом Комненом и другим властелима удари на Скадар, коме је старатељ царства Влкашин послао помоћ. Рат је трајао три године и Балшићи одбранише Скадар, а Синиша се врати у своју царевину.

Кад се Синиша кренуо на Скадар, на Тесалију и његову државу (1356 г.) нападне деспот Нићифор. Синиша се врати натраг, да брани своје земље.

И царица Јелена после пагреба свога мужа, врати се у Серез, прикупи војску, заузме више градова, па је владала и управљала као самостална владарка и ступила у свезу с Нићифором, да што више зада невоље и јада своме деверу. И тако, цар Урош, царица Јелена и цар Синиша распарчаше снагу државну и поделише на партије сву властелу. Тиме дадоше прилике страним непријатељима, да насрну на царевину. И као што се Срби користили грчким грађанским ратом, тако исто сада Грци предузеше да се користе српским грађанским ратом. И као што је Нићифор с Турцима напао, по смрти Прељуба, на Тесалију и на оставше без војске Синишине земље, тако је исто, проглашени оцем за цара, Матија, ста-

рији син Кантакузенов, како је чуо за смрт Душанову и да се у Србији отпочео грађански рат стрица са синовцем, ступи у преговоре са српским управитељима Мигдоније. Они му се приљубе, јавно се побуне противу царице Јелене и цара Уроша и позову Матију да му предаду градове и да му се потчине. [1] Заповедник Драме кесар Воихна достави до знања Матији, да је он припремио све потребно, и да ће, кад се удруже, придобити на своју страну и сересног кефалију, који ће им издати град Серез, царицу Јелену и огромно њено благо, које има у томе граду. С тога је захтевао, да Матија што пре дође и да одреди време доласка. Кад је Матија добио овакво извешће од српских издајица, необично се обрадује и обећа им, да ће их обасути достојним наградама и да ће им доћи кроз месец дана. И заиста он је прикупио нешто војске, али су главну његову војну снагу састављали турци, које му је послао султан Орхан. На тај начин, кад је Нићифор ударао на Тесалију и прогнао супругу Прељубову, син Кантакузенов Матија, у свези са српским издајницима Мигдоније с помоћу 5000 турака добивених од Орхана, управи своје оружије противу царице Јелене. Царица је, види се, разабрала за ту спрему, па се обратила цару Урошу за одбрану царства. Урош је већ био послао једну војску противу свога стрица Синише, а сада опреми другу војску у помоћ матери противу Матије. Источне српске покрајине и град Серез спасе наглост Турака и брзо дошавша српска војска. Ослањајући се на уговорени рок, (месец дана), Воихна

(1) Cantac. IV. c. 43. Они су, припонеда Кантакузен, одавно били с њиме у тајном дослуху, јер су му постали пријатељи од онога времена, кад је он био у Србији.

зели Кантакузен, тада није био у Драми, него отишао у Серез, да се споразуме са осталим завереницима. У том приспе војска, коју је цар Урош матери послао, којој се и противу воље морао придружити Воихна.

У то, пре одређенога рока, Матији су били дошли Турци и несу хтели чекати на одређени Матијом рок. Матија пошље Воихни вестника, да га о томе извести, а у исто доба приближи се с војском Серезу. Турци несу хтели чути ни за какав уговор, него нападоше на српске покрајине и све опустошише, порушише и опљачкаше. У том се помоли српска војска идући за Серез. С њом је био и кесар Воихна. Матијина војска, кад угледа Србе, изненадно на њих нападне, те тако и нехотице ступи Матија у бој са својим савезником. Наравно, да за завереничке планове није знала ни једна ни друга војска. Срби се одупру и наступе на противнике. И пре него се дошло у боју до јуначких мишица, српска стрела обори с коња заповедника турске војске, који пȁдне мртав на земљу. У редовима турским завлада неред, комешање и страх. Матија постави другог заповедника, сâм полети у прве редове (и како се хвали његов отац у историји) убије три српска војника, заустави српско наступање, где су многи Срби изгинули, а Турци се очајнички борили, али најпосле окрену леђа и нагну у бегство. Тада Срби нагрну да им разбију и разстроје редове. Матија, опкољен турским пашама, јуначки се борио, али је ударање српско било тако силно, нагло и снажно да је и Матија с Турцима морао нагнути у бегство. Битка се доврши у први сумрак поразом турака. Каква је то жестока битка морала бити, види се из приповедања

Кантакузеновог, који вели, ([1]) да, кад су се, сутрадан, турци с пљачком из околине враћали са заробљеницима, они су мислили, да су то Срби, чију су храброст и јунаштво у боју испробали, ударе у бегство један преко другог. Воихна је, после јучерашње битке, отишао у Серез, и вероватно изјављивао царици највећу своју оданост, а није гонио непријатеља. Матија се тужи на своју војску, да се безразложно плаши, бега, па сву своју снагу употреби, да је поведе противу малене српске војске, која се била прикупила из околних замака и кастела и почела гонити Матијину војску, али га нико није хтео чути, и сваки је гледао како ће се бегством спасти. Паника обузме читаву његову војску. Срби су немилице гонили и убијали како турке, тако и њине другаре грке, нарочито у клисури код града Филипа. ([2]) Филипљани су били на страни законитога насљедника престола, па кад су увидели поражену Матијину војску, они се брже боље придруже браниоцима престола цара Уроша. У боју на клисури Срби не заробише Матију само с тога, што је јездио на коњу неког војника, и умакао у шевар неке баруштине, где му се коњ заглибио, а он га сјашио и у травуљини се прикрио. Њега Филипљани са псима пронађу, ухвате и одведу у затвор у град.

После пораза његове војске, царица остави Серез и оде у Скопље, а Воихна оде у Драму. Рат се продужи. Матија допадне ропства. Кесар Воихна оде у Филипу, узме Матију и доведе га у Драму, где га задржао са свима почастима под стражом. Нема

([1]) Cant. IV. c. 45.

([2]) Град близу Амфипоља. Грађанима ове вароши писао је св. Павле своју посланицу Филипсијам = (Φιλιππήσιος).

умње, како приповеда Кантакузен, да би га Воихна ослободио, као што му био обећао, али није смео од царице Јелене, јер је он као заробљеник њој припадао. Воихна му и обећа, да ће га измолити од царице, али како тврди Кантакузен, у самој ствари Воихна је имао с њиме друге смерове. Он је изчекивао догађаје, па је намеравао, према приликама, или да га ослободи за *новце*, или да га придобије као сталног савезника, за своје бунтовничке смерове. У томе времену Воихна се разболи у путу за Серез, пробелује веома тешко двадесет и пет дана. По повратку у Драму нађе посланство од цара Палеолога, које му говорило, да је он у власти поступити с Матијом како му је воља. Палеолог му нудио много новаца ако му Матију везанога изда. Према својим смеровима, изнајпре Воихна није хтео ни да слуша за ову понуду и преклињаше се Матији, да ће га ослободити. Међутим, док је краткоумни Воихна кројио планове и гајио издајничке смерове, цар Јован Палеолог освоји земље Матијине код р. Марице и зароби му супругу с децом. Матија постане сиромах без нигде ништа. Воихна увиде, да се од таквог човека не може ни чему надати, па одпоче водити преговоре с Палеологом, да му га прода. Погодба се сврши. Воихна добије новце; али се поплаши, да шурак не добије милост од зета, па да му се после неосвети. Зато смисли да га ослепи, држећи, да ће то Палеологу бити по вољи, па му објави своју намеру. На такву ниску подлост, Палеолог му одговори: да му заробљеника пошље здрава и читава, како су погодили, а ослепљеног, неће примити. Воихна га пошље здрава (1358 год.). Палеолог баци Матију окованог у тавницу на острову Лес-

босу, из које га пусти, кад се одрекао императорског звања и својих земаља. (1)

И тако, на цара Уроша од првог дана његовог ступања на престо, нападне његов стриц Синиша и произведе грађански рат. Венеција му отме Клису и Скрадин; Матија и Никифор насрну на царевину.

(1) Неће бити с горега, ако овде додамо потоњу судбину ових српских познаника, пријатеља и непријатеља. Други син Кантакузенов Мануило, зет Оливеров, деспот града Мизитре, прогна из својих земаља Палеологове чиновнике и доведе га дотле, да га он признао деспотом византијских области у Пелопонезу (до 1380 г. Због овога, изнова се отвори рат између ове две династије и латињи заузму већину земаља византијских. Цар Јован уступи са сестром у мираз остр. Лесбос — Хаталузију. Породица Хаталуза доцније добије Енос при ушћу р. Марице, а у XV в. добије још острове Лемнос, Тазос, Имброс и Самотракију.

Венеција заузме *Тенедос*. Јовану цару остане упропашћена Тракија и неколико острова. У Галати Ђеновљани. Кантакузен надживи своја оба сина и умре у Мизитри 13 Јуна 1383 г. на 6 година пре косовске битке,

Веома је поучно изучити Византију у овеме времену: По смрти Душана венедички посланик из Цариграда јавља сенату, да похита и заузме Цариград, доклен га несу заузели Турци (Hopf. Griechenland. 448). Грађански ратови у Србији избаве Византију од опасности с те стране, сада се налазила између Латина и Турака. Грци су горе мрзили на Латине, него ли на Турке. Латини су зборили о прогонству Турака, а у ствари су ишли на то, да освоје Цариград и подјарме Грке. Грци се свежу с Турцима. Латинска је пропаганда на такав исти начин принудила Србе у Смедереву 1459 г. да се предају Турцима.

Врло много има сличнога између стања византијске империје 1360 г. и данашњег стања ствари. Аустрија представља ондашње Угре; Инглеска — Венецију, а место Душана (са јужним словенима српскога племена) православна Русија са царем Александром III. Оне исте препреке, које су Душану стављали латински народи, данас ставља Русији Аустрија и протестанска Инглеска. И онда је Лудвик заузео Босну, као данас Аустрија.

али он срећно надбије Матију; одбије претензије свога стрица, али изгуби земље у Тесалији, Касторији, Акарнанији, Етолији и друге околне градове. У исто доба зарати се кнез Подунавља са кнезом хумских и травунских земаља. Алтоман погине, а кнез Подунавља призна угарског краља, и припреми прелазак лудвиковим крсташима противу православнога цара Уроша. Највећа опасност загрози цару Урошу са запада од латинских крсташа на броју око 100.000.

III.

Године 1357 дође царица Јелена сину у Скопље. Она је, како се види, брзо увидела своју погрешку, а заједно с њоме и сви они, који су били пристали уз њу. У Скопљу се стеку код царевог двора многобројни бегунци из изгубљених покрајина. Ту дође супруга Прељубова са сином Томом. Власт, којом се она користила по смрти свога мужа живећи у Трикали, отме од ње деспот Никифор а њу прогна у Костур. Из Костура она дође на тужбу цару Урошу у Скопље. ([1]) Још пре ње, био је дошао у Скопље издаица Хлапен. Он се умео извинити, додворити и доћи у милост код младога и неопитнога цара. Из доцније радње Хлапенове дознајемо, да је задобио за себе цара Уроша тиме, што је обећао, да ће ратом прогнати цара Синишу и повратити царевини Синишине земље. Прељуб је спадао у ред највећих душанових љубимаца, с тога цар Урош прими к срцу судбину његове супруге и сина, уда је за Хлапена у нади, да ће супруга и пасторак бити јемство, да лукави

([1]) Епир. Хрон. § 6 и 7.

и препредени Хлапен неће више бити издајица цара и царевине. ([1])

Хроничари спомињу само најзначајнија имена, али нема сумње, да се ту били стекли многобројни властелини и управитељи царства, јер је био сазван државни збор, да се цар Урош крунише на царство 10 Апр. 1357 ([2]) године, негледећи на звекет оружија и борбу три покрајине његове опширне царевине. Овога је дана ([3]) био Урош крунисан и миропомазан на царство. Тога истога дана: «веселећи се душом и телом — вели он — **о божьствьнѣмь даровани, иже ми дасть владика Христось вьсприяти вѣньць царства диадимом и прьвою знамение царьскаго урьтога**", па најпрѣ потврди **„по закону оустановленомоу всеуьстнаго збора,** који је установљен његовим родитељем **господиномь светопоуившимь царемь, и иже уустави всакая правила: тази вься** потврђује, у договору са својом мајком царицом Јеленом, с патриархом Савом, са свима **велевозможнима подь роукою царьства ми и сь всѣмь збором срьбьскимь.** После потврде устава збора, он потврди све повластице, повеље и баштине манастирске. за тим потврди повластице и баштине властеле и властеличића, и све остале законе и права и **„ниуемоу же врѣжде免оу быти"** изузимајући **„невѣре"**

([2]) Њему Урош даде војске, с којом овај, водећи супругу и пасторка Тому, уђе у Влахију 1360 г. освоји град Дамаси, (*) *изневери* цара Уроша, а *погоди* се са царем Синишом.

(*) Споменути овде град Дамаси, на запад од Ларисе, између р. Пенеја и његове уточице Титарисије. Вид. Деступиса, Епир. Хр. стр. 9. цитат под бр. 28.

([2]) Било му овда 20 година.

([3]) 10 Априла 1357.

т. ј. издајства, јер је издајник губио «државу» по самом законику (чл. 137), као што је с невере изгубио државу Бранко и утекао у Блгаре. Орбини вели: «Цар Урош је био веома леп и од њега се очекивало свако добро, и ма да беше достигао тек двадесету годину, ипак показиваше велику опрезност и разумност у свима својим делима... Насљедив у царству оца и са̂м се дао звати царем; у чему несу му се противили кнежеви и друга господа царевине» наравно осим Синише. «Било је, продужава Орбиније неколико рашких кнежева, који су по смрти цара Душана тежили, да постану *веħи*, него што *бејаху*. Међу овима је био Влкашин деспот и брат му Угљеша — хумски властелини, и кнез Воислав Војинов, од којих је сваки био на челу главних делова царевине. Зато неки цареви људи, њему веома верни, световаху му, да затвори деспота Влкашина, кнеза Војислава и *неке друге*, који у свима својим делима показиваху велику *охолост* и бејаху преко мере *понесени*: и подстрековали су цара његови верни, да даде управљање над онима провинцијама, којима су ови управљали, (ова четворица) другима *сиромашним властелинима*, који га љубљаху и бијаху му верни, са основом доказујући му, да ако то не учини у *почетку*, кад су гореспоменути кнежеви, ни о чем несумњајући, долазили слободно у дворац, *доцније*, кад буду *потврђени* и постану *моħни*, то неће моћи цар учинити без велике тегобе и опасности. Урош ове савете не само да није хтео слушати, него проказујући ове верне, онима охолим кнежевима, учини ове (кнежеве) опрезнима, да се стражама окруже и да ретко долазе у двор. И зато они, који су га на добро световали, видећи да су *издани*, уздрже се од даљег

световања, да не би на себе навукли негодовање и мржњу споменутих кнежева, јер цар незадовољавајући се тиме, давао је веће почасти и звања обтуживанима. За то, пошто је додао Влкашину још многе провинције, дао му је и титулу *краља*. Тада је Влкашин почео угњетавати многе знатне личности... царевине, казујући, *да то чини по царевој наредби да би царевину своју боље обезбедио*. Подигао је (наравно доцније) на *веће* достојанство и кнеза Воислава Воиновића, чију је (Воиславову кћер (Јелисавету) узео за жену, а одпустио своју прву супругу, кћер војводе влашког, која је отишла кући свога оца. Због свега овога појавила се у држави велика комешавина.» Из овога навода јасно се види, да су се у двору Урошеву пллеле велике сплетке и интриге, да је при двору било више људи лукави налик на Хлапена, способних на свако злочинство, да је ту било частних и поштених стараца, — људи искрено оданих му, да су га они световали да позбацује «владалце», а на њина места да намести себи одане људе; али Урош одбаци ове савете, јер мењањем чиновника није уношена у државни организам никаква државна мисао; подобно мењање не само да није мера разумна, него је напротив таква, која шири квареж и свакојака друга зла као што су: пизма, злоба, пљачкање, шпионство и т. д. Урош је био васпитан Дубровчанима и у друштву оних двадесет младића, који су његовим оцем били доведени из Дубровника у Скопље. По васпитању и појмовима ових младића, који су одрасли у републици, где су сви чиновници одговорни за своје поступке, сталност државна није се оснивала на збацивању и мењању чиновника, него на *законима*, који

штите и бране истину, добро и правду, где дакле у држави постоје идеали, којима сви људи теже, па зато и чувају најбоље такву државу; где се најбоље остваравају ови идеали, па према њима сталност државе оснива се на истинитој одговорности свију органа државних за своје поступке и новчане рачуне. Зато наш љетовничар и вели: „цар младих савете **приемлє и любє.**" Значи, да је цар Урош под утицајем талијанске изображености, имао много узвишеније идеале о држави и државној управи, па на место својевољног мењања и протеривања државних стубова, он је хтео да и ту закон влада, а да се никоме не чини неправда био он богат или сирома, највиши или најнижи званичник. Лукарије вели: Цар Урош.... у *првом* доласку на владу основао је ово доброга: „*да кнежеви* (управитељи провинција) *појединих провинција, по свршетку њине управе, одређене* на *три године, морају предстати* „*суду царског двора*" (Gjudici bi corti), *држећи, да људи са потпуном* (војном, грађанском, финансијском и т. д.) *влашћу који знају, да несу принуђени никоме да дају рачуна о своме раду* (управљању и владању), *тешко могу избећи зло* (*рађење*)" т. ј. ако несу одговорни, неће се уздржавати да не чине народу зла. И заиста ће се сваки сагласити с Лукаријем, да је ова Урошева установа била велико добро. Старци су световали Урошу збацивање и затварање чиновника „неверних": али се невера тек могла доказати судом. Зато је „младима" било стало, да се утврди таква установа, која би сама собом била гарантија, па ма тко био званичником, ако се не би иначе ухватио у злом делу, да мора давати рачун о своме раду, а потоме да мора бити частан и поштен. Како

ови младићи несу добро познавали велику српску царевину, нити њене највише званичнике, њини савети узвишени и идеални несу били практични. Старци опет ма да несу идеално мислили о државној управи, боље су познавали управитеље провинција, с тога су њини савети били практичнији т. ј. мудрији. Урош је усвојио савете младића и оставио на својим местима управитеље с тим, да даду рачун о својој управи после три године т. ј. 1360. Поред овога, Урош није ни могао врећати «храбреца» Влкашина, који је управљао државом и прогнао Синишу; поразио Матију, па се требало спремати за одпор навали крсташкој са запада. За онда, у Србији, у толико је царева установа имала слабу страну, што је вредан управитељ огромне области могао кроз три године тако нагло оснажити се, осилити и наоружати, да га доцније није нико могао приморати да предстане царевом суду и да одговара за своја дела, или је могао починити многа зла и утећи или је могао и самоме цару рат објавити, с тога је, у овој прилици, правично мњење хроничара, да је цар Урош зато пострадао, што је одбацио савете стараца. Ипак је Урош био одушевљен најузвишенијим идеалима и да га *«несу издале војводе»* (кнежеви = управитељи), *он би довршио преображај српске царевине, у правилно организирану правну државу* и тиме би извршно započете реформе свога великога оца т. ј. подвргао суду и одговорности државне органе, који «држе царством кућу цареву.» Подвргавајући одговорности државне старешине, тим самим цар Урош је желио добра народу, старајући се да га заштити од властничког насиља и зулума. Овим је и задобио онако лепу успомену у народним песмама. Остварити

подобну установу у Србији био је најтежи посао. И баш извршење исте падне у део младићу, који је био «неуздржљив на језику» а милостив преко сваке мере. Људи пак, налик на Воихну, Бранка, Лазара, Влкашина и т. д. пре су били наклоњени да никоме не одговарају, него ли да одговарају, јер су били саможивци и тежили да постану *већи* него су били.

По свршетку скопљанскога збора, Урош оде у Призрен, како би био ближе борбе вођене под Скадром, противу стрица Синише, а вероватно се спремао да одбије напад латинских крсташа; ту прими дрбровачко посланство, које је у име републике момолило, да цар потврди привилегије и повеље дате Дубровнику његовим предходницима и да отклони неке *«кривине и забаве»* чињене им у царевини. Цар им испуни молбу и потпише повељу, на своме летњиковцу Рибнику, сниже Призрена 24 Апр. 1357 г. да «слободно греду (ходе) с тргом и купљом по градовима и трговима, да продају и да купују све што хоћеју, а да их не задржава, нити им стаје на пут: *ни цар, ни патриарх, ни властелин, ни властеличић, ни кефалија, ни кнез, ни севаст, ни цариник*.... да слободно ходе и по **властелѣхь** (т. ј. с еспапом по властелским замцима). Тко ово потвори, вели цар, да ми је **невѣрьнь у невѣрно име** и да плати све *самоседмо*, што буде **„строуль“,** по законику.» Ако им се не плати, плати ће цар а после кривце тражити.

На молбу посланства, цар је истог дана потписао и другу повељу. Ствар се тицала острова Млета. Кад је Урош потврдио све властелске повластице и обдарио их 10 Априла у Скопљу, он је дао својима љубазнима и вернима Басети Баринчену и Трипети Букићу «у *баштину* **ѡтокь Млѣть ѡнуге** Дубровника

са свима селима и меѓама, и утесима и са свима правинама тога отока, са овим метохом.» Усљед овога Дубровчанима је чињена *„забава»* од царства и од властела, због чега они рекну:

— «Господине царе, Мљет је твој, а ми имамо забаву због њега.»

То питање цар реши овако:

— «Да од **дьнесь напрѣдє нитко не има посла ѕа Млѣть** — ни цар, нити ико од властела царства ми,... **тькмо** (осим) Басета и Трипета **ꙋ кюкиню** властелину и кнезу, како им га је даровао и записао, па тако да га имају. Истога је дана цар потврдио Дубровчанима повељу свога оца, по којој Дубровчани давају сваке године синајској Богородици по пет стотина венедичких перпера. Ово давање да се ни пошто н никада не укине. И да у овоме питању Дубровчани не слушају: ни писанија, ни посланице цареве; да не слушају у томе ни кнезове његове царевине, који **„дрьже** — вели цар — кућу **царьства ми,** ни њино писање, нити ма чије.»

Потврђујући Дубровчанима повластице, цар нареѓује, да они «не носе оружија, ни у Блгаре, ни у Бесарабину земљу, ни на Угре, нити у Грке.» Ова наредба јасно тврди, да је по смрти Душана Александер блгарски напустио своје васалске[1] обвезе према царству и ступио у свезу с Палеологом, Угрима и са Бесарабом, чија је кћер била прва супруга Александрова. Противу Грка борила се српска војска, коју је предводио Матија. Угарски се краљ спремао с крсташима, да нападне на царевину Урошеву. Даље нареѓује, да се на Требињу не узима царина од Ду-

[1] Иречек. Истор. Болгар. Одесса 1878. стр. 401. Mikl. Mon. Serb. 132.

бровчана. Дубровчанима ће судити цариник и **кнезь** или кефалија града, по законику очином. Само ће долазити на суд пред цара: 1) за **крвь,** 2) за *земљу*, 3) за **проводь,** 4) за **уловљка** и 5) за **сводь.**

— «Кад при(тужи) **латининь** Срблина, да дâ први другоме сведоке половину латина а половину Србаља; и опет кад Србин при латинина, да даде сведоке половину латина и половину Србаља како је било и до тога времена. Даде ли коме Дубровчанин свој **добитькь,** а оваі удари у **бьхь** — нека се латинин закуне по закону, па да му се верује. Купи ли који трговац коња на **трьгоу** и плати за њега царину, цариник да се на то закуне, како крадљивца не познаје, таквоме не може бити *свода*. Људи који су се настанили у Стону после, пошто је уступљен Дубровчанима, да се изждену, а суђење да бива на Жељезној плочи. Још је цар Урош потписао даровну повељу Дубровчанима (25 Апр. 1357 г.) на Рибнику и даровао им земљу «како се каменваља доле дубровачким виноградима и к мору од Љуте до Курила.»

Ово царево бављење на летњиковцу доказује, да је после крунисања био весео и раздавао дарове; али се морао и љутити, јер су му долазили на тужбу Алтоман и кнез Лазар. Кад их није могао помирити, како је био неуздржљив на језику, рекне им, да одлазе до ђавола и један другом што више зла да творе. Те тако, поред рата противу Синише за престо, и рата противу деспота Нићифора и цара Матије за одржање царевине, отворе рат између себе, у царевини, његова два моћна властелина, који му донеше и рат с Угарском.([1]) Ствар је текла овако:

([1]) Гласн. XII ... rex Hungariae... 'habeat guerram cum rege sive imperatore Raxie seu Servie.... Год. 1358.

По смрти прогнаног краља Владислава сина Драгутинова, Дечански заузме «краљевину сремску.» То је исто насљедио Душан, два пут је ратовао с Угрима. због претензија краља угарског, да њему припада сизеренства над делом «Славоније» (Срем). Пред смрт Душан се завади с папом. То једва дочека краљ угарски, прими на себе титулу «капетана» противу „неверника и схизматика"; у његовој се држави прикупило до сто хиљада латина крсташа. И папа издао заповест, да се Лудвик крене и уништи «неверника. схизматика и тиранина» цара Уроша. Угарски краљ хтео је извршити папину заповест и намирити личну тражњу т. ј. приморати цара Уроша, да призна сизеренска права угарскоме краљу на Срем, ([1]) али му је било тешко и незгодно прећи Дунаво и исхранити толику огромну војску у српској царевини. ([2]) Док се он мучио с планом похода и рата противу српске царевине, прискочи му изненадно срећа у помоћ:

Како цар Уурош није могао помирити Алтомана и Лазара, они ступе у борбу. У првој битци надбије Алтоман Лазара и навали да га сатре. Тада Лазар уда своју кћер за Николу де-Гара угарског васала. затражи преко истога од угарског краља војну помоћ и обећа, да ће признати сизеренско право угарске круне над сремском краљевином. Лазар добије у помоћ војске, о чему није ништа знао Алтоман, него опет удари на Лазара. У битци Лазар порази Алтоманову војску, па и сâм Алтоман остане мртав на бојишту. Ту се, вели Виланије, испуни стариска

([1]) Гласн. 64. стр. 383. 384. 385. и т. д.

([2]) Murator. t. XIV. c. 22. pag. 562; «краљ рашки држао је један део Славоније, који је припадао круни (dominio) краља угарског и беше одустао од своје васалске дужности.... Гласн. 64. стр. 38..

пословица која гласи: *«ко је оскудан у уводама, богат је у срамоти.»* Из «ове борбе, која није из почетка обустављена, као што је требало, него напуштена да пређе у неизлечиву болест», дође то, да угарски краљ добије сигуран прелаз и све што му је потребно за војску у држави Лазаревој, коју је одбранио од Алтомана помоћу Угарске, па и пређе Дунаво, Маја месеца год. 1359 у пределе српске царевине. Цар Урош изиђе на супрот Угрима. Његов је главни стан био у Сеници, а војска, вероватно, под предвођењем «храбраца» Влкашина ступи у бој са 100.000 Лудвикових и папиних крсташа негде у равницама мачванског банатства. После битке српска војска повуче се у шумовита брда. Угарска војска опљачка и опустоши равницу, а угарски коњаници у предводници, неимајући чиме заситити глад, нападну на зреле трешње у шљиварима. «Ту их нападоше» српски сељаци. Коњаници угарски мислећи да је то српска војска, побегну с трешања, узјану на коње и умакну. У подсмех и за поругу, њих назову: *«трешњарски кавалери.»* После ове поразе, коју су српски сељаци нанели угарској војсци, угарски краљ врати се откуд је и дошао (1359 год.(¹). Тако се сврши борба с Угрима о «сремској краљевини» тиме, да Лазар као господар Срема призна сизеренство угарско. Зато и невидимо кнеза Лазара ни у једној борби за царевину пре битке Влкашинове на р. Марици. Тек после Влкашинове погибије на Марици јавља се кнез Лазар као главни противник и непријатељ *«краља Марка»* и тежи, да победом над Турцима постане српски владалац на место Немања.(²)

(¹) Гласн. 64. стр. 383—387.

(²) Раичь: Истор. Серб..... Въ год. 1794. Віенѣ. Ч. II. стр. 672. 673. — Ту су наведена мњења »разнихъ историковъ« о цару

Зато је на своме месту изрека Кантакузенова, где каже: «По смрти (цара Душана) између Срба изродише се жестоке буне. Синиша, царев брат, господар Акарнаније, претендујући да њему припада царство.

Урошу, о његовом, божем, бегству кнеzу Лазару и о томе, како се „паки возврати навѣтнику Вукашину" као и о томе, како „велможе немогущи снести высокія славы Влкашинови у него же пребываше Урошъ", па советовали цару, да се одлучи од Влкашина и да г „укроти." Он их послуша: «И сраженію съ обоихъ странъ кровавому бывшу побѣжденъ и живъ пойманъ Урошъ въ Сербію (?) отведенъ былъ." (Где је ова Сербія?). Урош смисли да бега у Дубровникъ, али га навѣтник Влкашин убије (1367).

Th. D' Oksza: l' histoire de l'empire Ottoman. 1871. p. 164: „Son (Урошев стриц) oncle Sinicha, qui administrait l' Albanie, fut le premier à méconaitre l' autorité du jeune empereur, il leva une armée et s'empara de Scutari.... D' autres feudataires l'imitérent bientôt et se retranchérent dans leurs provinces. En Serbie.... les *personnes* de l'entourage de l'empereur profitaient de sa jeunesse pour satisfaire les prétentions de leur orgueil. Voucachine, allié *à la* famille régnante ayant capté la confiance d' Ouroch, obtint de lui le titre de roi de Rassie et commençuit déjà à fixer ses regards sur le trôme imperial....

На стр. 180—183 пише о *првом* боју с Турцима на р. Марици. На стр. 196—197 о посљедицама маричке битке за Србију год. 1365.

Hopf. Chroniques greco-romanes, pag. 305: „Владалац, управ цар прозвани Magnamo (велики), који је држао у својој власти Епир, Маћедонију, Далмацију, *обе Србије*, и Романију, родио је Уроша слепог, кога због врлина многи поштују. Овај је родио Стефана, који је царевину насљедио, а овај опет родио Уроша, који је умро *без* насљедника. Онда големаши поделе његову државу. Кнез Лазар добије *Доњу Србију;* жупан Никола добије *Горњу Србију*, а сву Романију добију три брата: Влкашин, Андрија и Гојко, којом приликом, при деоби међ њима, Андрији дође у део господарство над Епиром.

— „*Од колена* Magnamo (т. ј. кољена Немања) рођен је гех *Балша*, који је у свој део добио земље на Војани и држао Скадар, Антивар, Котор, Љеш и део Далмације, и Дриваст и све до

ивуче на своју страну многе српске властелине. ѳош (царев син) бранећи своју очевину зарати про- ву стрица.... Царица Јелена.... прикупи око себе јску и заузе неке градове (око Сереза).... Најмоћ- ији династи отераше с управе слабије, заузеше гра- ове.... па једни присташе уз Синишу, други уз цара роша помажући му не као господину цару, но као ругару и савезнику; други су опет били неутрални, здвоили се у више група.... и сваки себи вукао мо- ећи на ток догађаја, да се јачем придружи."(1) На- едени историјски податци сувише јасно показују д чега се раскомадала и ослабила царевина Уро- іева. Угри су ратовали с царем Урошем у оним пре- елима, где је и његов отац у два маха ратовао с 'грима т. ј. у Подунављу. Можемо поуздано тврдити, а је цар Урош био у овоме походу, јер га налазимо одине 1360 у **„Сѣницахъ“**, где је примио дубровачко осланство с тужбама «о работама градским и о за- онима и царинама, које су сада (**сьги**) настале», а іесу биле за влад Душанове. Цар Урош уважи њине іолбе и нареди, да греду с **трьгомь** и купљом сло-

). Неретве, и град Београд (Alba Graeca) са околином. Овај Балша імао је за жену кћер Андрије Мусаћинца. На стр. 311: прича хро- ника, да је био Британ краљ Илирије; он је родио Марка; Марко одио *Ивана* Мусакију, који је (Иван) родио три сина: *Ивана*, Ан- рију и Стевана краља. Овај је *Иван* родио три сина: *Влкашина*, Андрију и Гојка.

Стр. 311: Британ је имао супругу Зоу од српске лозе; с њом је родио Марка.

Стр. 312: «Знајте, да се краљевина Илирија данас зове *Бо- сном*. Стр. 270 = 338· Зоа је родила Марка и Јелену удату за Лазара, који је био први деспот у години 1350, у *Доњој Србији* званој Блгарији.

(1) Cantac. lib. IV, c. 48. год. 1356.

бодно у земљу његове царевине или на *Зету на Балтиће* или на **државу** кнеза Воислава, а да им не сме правити сметње ни *кефалија*, ни *властелин*, ни *кнез*. Никакве *нове* царине да не плаћају.»

Какве су те *нове* царине и усљед каквих *нових* догађаја насташе ови *нови* појави?

IV.

Рат цара Уроша с Лудвиком свршио се узурпацијом «једног дела Славоније» од стране кнеза Лазара, који је припознао сизеренство угарског краља над Сремом.

Лазаревим трагом пође и кнез Војислав Воиновић, брат алтоманов. По Лукарију, заваде се грађани царевога града Котора са Дубровчанима због сланица, јер су «которани отели власт на варење соли.» Овим поступком града Котора бише оштећени Дубровчани и између њих плане рат (1361 г.). Цар Урош је био на страни Которана. У овај рат умеша се и венедичка республика. По упутству урошеву Воислав је бранио Которце, а кнез Лазар Дубровчане. На тај начин продужи се борба кнеза Лазара и кнеза Војислава. Венеција употреби сву своју лукаву политику, да их све придобије на своју страну. Њезин посланик ишао свима «околним» кнежевима. Како је кнез Лазар својим мешањем увлачио у ту распру и Угарску супарницу Венедичку, кнеза Војислава придобије на своју страну Венеција, те 3 Јул. 1362 г. «кнез Војислав и велики властелин најсветлијега императора Славеније» цара Уроша, добије венедичко грађанство. Тако су исто постали венедичким грађанима «великомоћни барони = кнежеви приморске

лавеније, браћа: Страцимир, Ђурђ и Балша.» ([1]) Јано је, дакле, да су и они савијали гњездо династијко и тежили да се одцепе од цара на штету српске аревине и српског народа. Они се приклањају Венецији, да би нашли рукопомоћ за своје саможивне бунтовне смерове. Да би одбранио свој град, а одржао у потчињености ове «сјајне венедичке грађане», цар Урош јавља се као посредник. У овоме акту од 29 Сеп. 1360 г. он назива Војислава «кнезом», а у акту од 22 Авг. 1361 г. назива га «брат царства ми» кнез Војислав и помири Дубровчане с њиме, уништив «*нове*» а васпоставив «*старе законе*», како посведочава и писмо Воиславово Дубровчанима. Што га Урош назвао «братом» знак је, да је цар своју прву супругу Анку (Ancham) протерао, а узео за супругу Војиславову сестру Јелисавету 1361 г. Кнез Војислав умре (1363) а његове синове Доброводја и Стевана, синовац му Никола син Алтоханов, заточи и отрује, па продужи непријатељство како противу Дубровника, тако исто и противу кнеза Лазара. Овим нередима користе се три сиромашна брата и заузму читаво Поморје, а то су: Страцимир Ђурађ и Балша. «Моћни династи протераше са управе слабије, заузеше њине области....»

У овоме анархичноме времену, кад су главари у међусобној борби парчали царевину и грабили земље и градове, а Урошу остала «обеземељена», празна титула «император», «храбрец» Влкашин и његов брат Угљеша, ради собствених саможивних смерова и личних цели и интереса бранили су царевину. С тога цар Урош даде (1362) Влкашину ти-

([1]) Братанци царице Јелене.

тулу деспота. (1) Кад 1363 године Угљеша добије титулу деспота, Влкашин добије титулу *«краљ Расије»* (2) па је сада правце бацио свој поглед на царски престо, на који ће ступити по смрти цара Уроша.

Таким начином, на место да после *три године* кнежеви, кесар, деспоти и севастократори предстану на суд двора царског и да положе рачуне о управи и новчаним средствима, управитељи церства, на место да су чиновници, постадоше самосталне династе. Врло лепо карактерише ондашње стање народна прича, која каже, да их цар позвао на суд, а они му одговорили: «царе! ти си нам дао *црвене* (3) чизме па их нам нећеш тако лако свући» (т. ј. одузети). Таква је судбина постигла Уроша вели исти писац «што је забацивао заслужне чиновнике и верне своје људе, а подизао незаслужне и неверне....» *«и сваки је, још код жива цара»*, грабитеље царевине *«слушао и признавао их за владаоце.»*

У оваквом унутрашњем грозном стању царевине разнесе се глас, да је Султан Мурат I опколио Адрианопољ, а мало за тим и освојио га (1362 г.), и да је издао налог Лала-Шахину да употреби сву своју снагу, те да освоји и Пловдин (Филипопољ). Како се појавио победоносни Лала-Шахин, управитељ Пловдина остави му град, и похита што пре да подигне

(1) Срећковића, Краљ Вукашин убио цара Уроша. 1881. стр. 11.

(2) Th. d' Oksza, Hist. l'emp. ot. pag. 165: «Vousachine, allié à la famille régnante, ayant capté la confiance d' Ouroch, obtint de lui le titre de roi de Rassie et commençait déjà à fixer ses regards sur le trône imperial.

(3) Знак владалачки.

ларму у двору цара Уроша. (1) Шта је сада могао предузети цар Урош противу турака кад он није имао довољно снаге, да одбрани свој сопствени престо од грабљивих и бунтовних својих управних кнежева? Његов би отац оборио византијску царевину, да га несу утакмичари отровали и уклонили с овога света, па су ти исти српски непријатељи придобијали за себе једног по једног, стубове царства његовога сина, да као «најсветлији грађани» венедички одпадну од царства и да га разграбе. Цар Урош нађе се у невољи и почне тражити на страни савезника противу турака. Од свију његових суседа једини, који је имао снаге за борбу с турцима, био је краљ угарски Лудвик. Он је насљедио престоле пољски и напуљски, и тиме високо уздигао заставу својих краљевина, а после рата с Венецијом, придружио је својој краљевини читаву прибрежну доњу Далмацију до Адриатике (1358). Босна подпадне под његов утицај, као што је подлегла његовом утицају Србија кнеза Лазара. Чак је била у Цариграду партија, која је бацила погледе на Лудвика, да спасе пропалу империју од Турака. И Блгарија се по смрти Душана одцепи од Србије, а Лудвик похита те подчини своме утицају видинског владаоца, сина Алек-

(1) D' Oksza id. 178 :... le comandant de Philipopolis. ...fuyant devent le victorieux Lala-Schachyn, lui abandonna sa ville pour aller porter l'alarme à la cour d' Ouroch V....

Наш Константин из Островице приповеда, како је слушао од других :....у времену кад су управитељи провинција навукли на ноге «*црвене*» чизме и одрекли послушност цару: «Чује цар Урош, да су Турци опколили Једрене, па прикупи велику војску и пође с њом противу турака. Кад је дошао у земљу Константинову (Дејановића), утабори се у пољу *Жеглигову*. Ту види у сну сан: да је анђео узео из његових руку сабљу и предао је турцима....»

сандрова, Страцимира. Лудвик с војском освоји Видин, зароби Страцимира заједно с његовом супругом, ћерком влашког кнеза Александра, која је била прешла у римску веру заједно са својом мајком Кларом мајком прогнане Урошем прве своје супруге. Пошље Страцимира у заточење у замак Хумник, где га је држао док није био ослобођен посредовањем оца му Александра. ([1])

Тако брзо развиће угарске снаге и успеси на свима странама, имало је снажан утицај и на цара Уроша. Како Лудвикови крсташи, тако и угарско племство жељно су изгледали тренут, кад ће доћи до сукоба с турцима, да сјајно триуфирају. Српске источне покрајине непрекидно ратујући с турцима, радо су очекивале помоћи ма с које стране. Лудвик и његова војска сматраху победу над турцима као ствар известну и надаху се једним ударом постићи две цели: ослободити Европу од непријатеља Христове вере, задобити славу заштитника вере, и усљед те победе задобити протекторат над свима онима, који су упирали очи на такву велику снагу. Лудвик није хтео очекивати напад непријатеља, него је напротив хтео ићи, наћи га и уништити. Читаве зиме 1363—4 г. ишло је спремање за тај рат. Лудвику обећају, да ће учествовати у томе рату, бан босански, кнез влашки и владаоци Блгарије. За овим Лудвик ступи у договор с царем Урошем, да се искупи савезничка војска у пределима Србије, у пролеће 1364 г. И заиста у пролеће, сви се искупе на одређеноме месту осим блгарских владалаца, који због свога унутрашњег међусобног кавжења и борбе изо-

([1]) Александер блгарски умро је 1365 г.

стану од похода. И цар Урош испрати уговорени део војске, о чему говори Мијајило из Островице, као да је кренуо војску противу турака и станио се на пољу жеглиговском. Краљ Лудвик лично предузме врховну команду на том коалиционом војском, која је износила до 60.000 ратника, (¹) па се упути Једрену — *престолници турској*. Предајом команде Лудвику над коалиционом војском, тумачи Мијајило из Островице, да је цар Урош снио, како је неко узео његову сабљу и предао турцима у Једрену.

Лала-Шахин заповедник румелијске војске није очекивао, да ће се моћи склопити коалициона војска. Чак из почетка није хтео да верује таковом гласу, али кад види, да се непријатељ већ приближава, он похита и прикупи уједно сву своју војну снагу, какву је имао на расположењу. Она је износила до 10.000 бораца. Сматрајући себе веома слабим, да отворено ступи у борбу противу такве огромне војске, пошље Хаџи-Ил-Бега на челу оделења акинџија, да извиди снагу, правац и силу непријатеља, и да га сузбија и зауставља у марширању колико год више може, како би добио времена, да му дође тражена војска од султана Мурата I. Султан је отимао град Бигу (Bigha), који је припадао његовој државп, али се побунио и није хтео признавати власт султанову. Како је обсада успешно вођена и Мурат се надао брзој предаји града, па да одмах крене

(¹) D' Oksza, id. pag. 181. У примедби вели: Хајруллах-Ефендија, Hist. de l'empire ottoman v. IV. p. 54. Неки (вели Окша) историци европски веле, да је ова војска износила до 20.000 људи; историјско предање вели — 10.000. Казивање Хајруллаха-Ефендије чини нам се, да је највероватније." И заиста удружење оволиких држава и могло је дати тај број.

сву војску у помоћ Лала-Шахину. Због тога нареди да би што брже могао поспети у помоћ, да се уједно прикупе све лађе и превозне справе у пристаништу Аидоса и Галипоља и да га флота спремна очекује код обале.

Савезничка војска јездећи у напредак, приближи се р. Марици, два дана одстојања од Једрена.[1] Њена бројна надмоћност поплаши Лала-Шахина. Невидећи да му долази помоћ, коју је изнова тражио од Мурата, он је избегавао отворен сукоб и битку с непријатељем, да не би помрачио и проиграо своју војничку славу. Држао се већма у одбрани. Разређивао војску у ширину и задавао страх множином избегавао борбу прса у прса са тако страшним противником. Али док је румелијски беглер-бег поступа обазриво и благоразумно, његов другар по оружију Хаџи-Ил-бег, није хтео да се на њега угледа. Много смелији и решителнији нестрпљиво је стајао везаних руку пред непријатељем, који је непрестано безобзирније наступао. Ово нестрпљење код Хаџи-Ил-бега било је тим разумљивије, што је он успео и проникао слабе стране непријатеља и добро оценио значај бројне мањине своје војске. Он се уверио, да непријатељ не чува стражу око стана, да у војсци влада неред, да је непрајатељ самоуверен у победи, да није предосторожан. Да савезничка војска проводи време у задовољствима, где је вино и весеље расплинуло и уништило мудрост и дисциплину. Кад је то све сазнао Хаџи-Ил-бег се реши, да се користи овим приликама, па нетражећи помоћи Лала-Шахинове смисли да са својим акинџијама, на сопствени ризик

([1]) То је од 10—12 сати хода.

изврши један ноћни напад, који му, као неким чудом, добро испадне за руком.

Под окриљем јесење мрачне ноћи, кад се ни прст пред оком није видео, Хаџи-Ил-бег се провуче у логор непријатељски, па изненадно груне на непријатеље, са бубњањем бубњева, свирањем зурли и борија и грозном виком: Алах! Алах! иллах! Непријатељи изненађени у сред мртвога сна, без штитова, оклопа и оружија, које несу могли наћи у мраку и општој забуни тако се уплаше, да њима завлада панички страх. С тога једни нагну бегати преко р. Марице и потону у њеним таласима, други су мислили да на њих нападају непријатељи са свих страна, па се између себе секли и клали у логору. Само је мањи део војске преживео ту грозну ноћ у највећем очајању и спасао ([1]) се. У броју ових био је краљ Лудвик и његова пратња. Тако се жалосно сврши тај удружени поход противу Турака. У овоме је рату било највише Срба. Јунаштво турско задиви и занеми све оне, који несу оставили главе на тој касапници. Они и разнесу јунаштво и ужас турскога имена. Краљ Лудвик своје спасење припише св. Богородици, чију је икону носио о врату, па из благодарности подигне чувену цркву Маријацел.

Онога минута, кад је Мурат заузео град Бигу долети му посланик од Хаџи-Ил-бега и јави: да је савезничка војска уништена на обалама р. Марице.

([1]) Несу писци сагласни о години ове битке. Она је била 1363 или 1364.

Hammer. I. 150. 151.

Zinkeisen говори о Угрима да су били у битци, а сумња да је био у боју краљ Лудвик. t. I. 224, 225.

Никад Мурат није био веселији, него ли тога дана. Најпре благодари Богу за победе и подигне дивну џамију у Биледику, Дервишану у Јенишеру и малу џамију у Бруси (у долини небесној). Јунак и победилац Хаџи-Ил-бег, није дуго уживао почасти, које је заслужио својим јунаштвом и храброшћу. Лала-Шахин завидећи слави свога супарника, осећао се понижен и потлачен, па у тој злоби и пакости позове победиоца на зијафет и гостбу, па га на весељу отрује. Равница тога изненадног ноћног напада и славне победе, чије су посљедице биле за Турке од огромне важности, до данашњег дана носи назив *Сри-садихи* т. ј. *пораз Срба.* [1]

V.

Пропаст српског царства.

Заиста се на равници код р. Марице догодио пораз српског царства. После славних душанових победа, пораз на р. Марици био је експлозија општег распадања. Није овде главно пораз, него оно расположење духова у земљи, како је настало после маричке ноћне мрачне кланице. У подобним приликама излазе на површину све врлине и све страсти. Врлине износе за отачбину крв, живот, своје главе, а страсти и лукавштина окреће воду на своју воденицу. У подобним приликама један читав народ полаже испит своје зрелости. Не положи ли га, у страсном заносу удара путем, који га одводи правце

(1) Id. 181—183. Писац бележи, како Турци поносно и с највећим задовољством показују путнику и дан дањи место Хаџи-илбегове победе.

у пропаст. Срећни су они народи, у средини којих се нађе, у судбоносним данима великих људи, којима је најпреча отачбина. Наша историја сведочи, да царевина није имала великих људи у врлинама, него је имала великих људи у страстима и саможивству. По несрећи, у времену о коме говоримо, није било душевног јединства у нашем народу, због набачене на царство анатеме, због жалосног економног стања и због тога, што су кнежеви, деспоти, севастократори, «*цар*» Синиша, «*краљ*» Влкашин, кнез Лазар већ тако рећи били разграбили царевину. Саможивни грабљивци свањиваху сву кривицу за такво стање царевине на цара Душана, што је «преступио границе државне и епархијске», — што је створио царство и патриаршију «не по закону и **ѩкоже подобаѥть», но ѩкоже не подобаѥть.**« ([1]) И сваки је грабитељ говорио, како ће он све урадити «*као што треба.*» Тим су сви скупа рушили законити стожер царства. Сваки моћан кнез-властелин није гледао како ће да одбрани царство, него како ће у заграбљеним земљама да створи своју династију. На место да бране и спасавају царевину, они су је разграбљавали и продужили грађански рат.

Пораз на Марици обори двестагодишњу тековину српску, а заједно с њоме донесе трагичку смрт последњем цару куће Немањине и царства.

Ужас маричког пораза завлада по читавој царевини. Српски народни понос задоби неизлечиве ране, што грабитељи царства приписаше неспособности цара Уроша. У земљи се отпочне комешање, да се поправи погрешка. Присталице «краља» Влка-

([1]) Доцније, летовничар (Гласн. V) чак га окривљује што је ратовао с околним државама....

шина бацајући сву кривицу на Уроша, преузнеше «храбреца» Влкашина. Браниоци српског царства и српске патриаршије приписиваху правично све недаће узурпацији новопоставших владалаца, а на првоме месту Влкашину, те се заче мисао, да се сазове државни збор, и да се одбрани немањска тековина. На глас целе земље, заиста се сабра *збор*.

Разлика између ове две партије била је у томе, што је у рукама узурпатора била војна снага, а на страни његових противника снага морална. Сваки је могао предвидети да ће победити груба сила. Државни се збор искупи 1365 г. у Призрену: **„И многоу метежоу бившу** и распре между њима (зборницима) **вь тїе дни**: ови **сьпомагатели царю Урошу и по правде тако и ѥсть,** а ови (други) спомагатељи **Влькашину по неправде ꙗко бити многоу метежоу и разньству и неправди.. О неправедному суду и жалость велїа бѣ, понеже сь насилиѥмь вьсхищаеть** (Влкашин) **прѣстоль его** (Урошев) по toликој *клетви* ([1]) **и завѣштанїи пакы преступника себе показа.“**

Збор је држан у цркви св. Архангела Михаила и Гаврила под Вишеградом, изнад Призрена, код гроба цара Душана...

— **Сьбороу сьбравьшоу се не малоу.** Ту су били патриарх Сава, митрополити, епископи, игумани и свештеноиноци и иноци и не мало лика **благочьстивїихь, и вьсь сьнмь** српске земље, **иже** ([2]) **подь областию тѣхь.“** Значи, да су на збор дошле пар-

([1]) Овде се напомиње заклетва, коју је Влкашин при смрти дао Душану.

([2]) Значи, да су ту дошли само они, који су још признавали Уроша и Влкашина.

тије Урошева и Влкашинова. Највећи патриоти и браниоци царевине, то беше српско свештенство и благочастиви и побожни властелини. (¹) Зборници позваше Влкашина, који је држао у рукама крму државну и шуровао с Угрима, да би досадио кнезу Лазару, па је хитао придобити Угре на своју страну за своје будуће смерове.

— **И соуднмь ннмь** (збором) **Влькашннь не повиноваше се** говорећи:

— **„Мнѣ прѣдано ѥсть.“**

— **Вемн**, одговори му збор: **вемн да ѥсть** на *тебе наручено* **дондеже доспѣеть младн царь вьӡраста**; његово јест (царство) **по родоу н по колѣноу; прѣстанн Влькашнне насиловатн.“** *На Урошу је царство!*

И многоу метежоу бывьшоу н мльвн....

Влкашин се не хте покорити решењу призренскога збора.

Да се збор плашио Влкашина, то се види из саме одлуке, која гласи: **„Слава тебѣ господи....** призри с висине своје на **оӡлобленне** људи својих и **вижд неправедни суд**, (²) **еже сь насиланнемь вьӡнмають.“**

— «И разиђоше се са **сьбора** сваки у своје место.» Значи, да је Влкашин одржао победу, па било да је збор растерао или распустио или најближе истини, тада је плануо грађански рат и цар Урош био је надбијен, *сринут с престола* и заробљен. Царица Јелена са својим сином царем Урошем довршила је оставшу

(¹) Ако се могао очувати траг истине у народним песмама, на страни цара Уроша био је и син Влкашинов — Марко.

(²) Народна песма вели, да је био позван *свештеник*, да покаже истину; но није смео већ се нашао да каже истину „Краљевић Марко“ = Јунак.

од мужа не довршену цркву у **Урьнои** (¹) **Гори**, храм св. Богородице у замку Матеја, **понеже царь Стефань бѣ основаль исту и недовршена бѣ, сьмьрть постигдасть** ² **его**. Тада је довршена и скопска митрополија.

Ма да је тада довршена скопљанска митрополија, позитивно тврдимо, да цар Урош још много пре збора није живио у Скопљу, него у Приштини. Значи, да је он био у размирици с Влкашином. На то мишљење нас наводи то, што га налазимо пре призренскога збора у Приштини, где 1365 г. Марта 11 потврђује хиландарској цркви прилог монаха Романа (сина севастократора Бранка), који је у договору са својом браћом — *Гргуром* и *Вуком* приложио манастиру у Подриму три села: *Трстеник*, *Бежаниће* и *Тушило*. (³) Не треба сметути с ума, да је Вук био зет кнеза Лазара. Цар каже у повељи, да му је дошао светогорац Роман „**и успомену ми, како се јест зговориль** са својом браћом Гргуром и Влком, да приложе од своје *баштине* (⁴) споменута три села Хиландару са «баштинском црквом», а ова су села од оних села, које је цар поклонио севастократору Бранку с худинама. Из повеље се види, да ту није било **Влька** Бранковог, а то доказује, да је он као и његов таст Лазар био противник, како цара *Уроша*,

(¹) Сада Карадаг према Кумaнову — *Матеич*.

(²) Види Гласник 64. стр. 347 у примедби под 3. У истој цркви има велики гроб, који је подигао својој супрузи највећи љубимац Урошев — *Басета*.

(³) Mikl. Mon. Serb. стр. 171—173. Повељу је писао логотет *Дејан* (— вероватно Мањак, отац Константина и Драгаша) у Приштини.

(⁴) У селу Речанима има батаљена црква св. Ђорђа и у њој надгробна плоча, на којој пише, да је ту сарањен један члан куће Бранкове.

тако и *Влкашина*. Снисхођење царево тврди, да их је желио придобити на своју страну. Из истога акта може се извести, да је Влкашин био у отвореној омрази с царем Уошем. Тек тако се може објаснити ова царева милостивна повеља. Урош се још надао да ће моћи победити Влкашина.

Кад се после збора разнесе глас о «непокоравању» Влкашина решењу збора, обе стране дођу у јарост и очајање, где престаје влада разума, а настаје право силе и физичке снаге. Народ са свештенством на страни цара, а необуздана чиновна властела, која није толико водила рачуна о држави, колико о својим користима, јер се већ била навикла на свакојаке луксузе и угодности, на страни Влкашина. Она је победила на збору и тиме довела браниоце царства до иступлења.

Присталице Влкашинове вршиле су најнепатриотичније и издајничке улоге. Ови разоритељи царевине, на страни понижавали се до звања «грађана» венедичких или «дубровачких», а у земљи су оберучке рушили своју рођену царевину, да задовоље личне своје страсти, разних «деспота», «кесара» и да од творевине Немања, направе многобројне ситне државице са још ситнијим династијама. Свештенство је одгајило српску књигу а с њоме и српску свест; оно је очувало народ у његовој вери и народности и подигло свој моћни глас противу саможивних отмичара. Горди и охоли частољубци тражише освете за претрпљени пораз на Марици, а у ствари грабежом су били поткопали и порушили основе царевине непризнавајући над собом *суда, правице и одговорности.* Тражећи освете, бацали су кривицу на Уроша, који није ни имао у рукама власти, јер су његову власт

и земље разграбили Влкашин и Лазар; господари Зете, Воиновићи а највише Влкашин и његова родбина. [1] Народ је био работник великих баштинара и династа. Његов глас потлачен. Народ је ишао за свештенством и мислио и осећао оно и онако, како је мислило његово свештенство. Плèмство је палило и жарило. Племство затражи вођу одсуднијег, делателнијег и енергичнијега, да спасе земљу и своје «државе», као да то не би било постигнуто, кад би се они покоравали земаљским законима и вршили своје дужности према цару. Заиста је било крајње време погледати очи у очи наступајућој опасности и радити на спасењу отачбине. Доста је било **„мьлви, метежа и разньства."** Влкашин је био предао сва важна и активна места у руке својих присталица. Ови његови присташи највише су и тражили енергичнијега човека. Ту општу раздраженост и жудњу за осветом маричког пораза, то опште незадовољство, саможивни «краљ Влкашин» окрене на своју личну корист и збаци са себе образину онако, како је хтео урадити Кантакузен, али су га савладали и надвладали привrженици цареви. У Србији пак цареви привrженици усташе, да учине крај «насиљу» Влкашиновом, који је вештије поступао и свуда на активна места изпостављао себи одане људе, који су систематски радили противу цара Уроша, па тако ограбили сиротињу, да

(1) D'Oksza. 196: «Aussi, le prestige de son (Уроша) pouvoir, èbranlè par la dèsobeissance de ses vassaux, et que la faiblesse de son caractère (милостив сувише) ne lui permettait pas de relever s'èvanouit completetment....»

Гласн. V. Влкашин постављао своје привrженике, а цару одане људе гонио и убијао.

«Што сиротиња носаше од свиле хаљине
«Тад' обуче сукнене хаљине.» (2)

Цар Урош устане да васпостави своју царску власт т. ј. да уради оно, што су му још испочетка световали старци, док се несу били оснажили управитељи великих области. И плане грађански рат узурпатора противу законитог цара. Приврженици немањићске куће искупе се око цара Уроша, а незадовољници и личне присталице са саможивцима прикупе се око частољубца и «храбреца» Влкашина, који ће божем осветити марички пораз и прогнати турке у Азију. Непријатељске војске сукобе се на Косову близу Грачанице, према Приштини, где се бавио цар Урош. У крвавој битци победи Влкашин, казни своје противнике, ухвати цара Уроша, збаци га с престола и пошље у замак Чепигово: **сь же оУрошь**(1) **по истинѣ краснь и достодивнь видѣнїемь, младь же смысломь, прѣизлиха милостивь и кротвь ꙗви се, старьчьскые сьвѣти отмѣще, младихь же сьвѣти прiемлѥ и любе** (ово је установа царског суда = Giuridici di Corti) **тожде полоучи ꙗкоже и Ровоамь онь или рещи ꙗкоже Михаиль царь грьчьскыи оть своего раба Василїа пострада, подобно же и сь** (овај = Урош) **оть своего хранениїа пострада и многа озлоблѥнїа и мьсти и томлѥнїа и прѣтрьпѣ глаголю же оть Влькашина и оУглѥше. Сь же Влкашинь сподоби се оть оУроша чьсти деспотскаго сана, потомь же и вѣнчаваѥть ѥго** т. ј. дао му титулу краља, а Влкашин **послѣди же и сьринну цара Уроша сь прѣстола отьчьства своего и вьзлагаеть на се вѣньць кралѥвства срьбскаго,** брату Угљеши даде сан деспотски и грчке

(1) Pam. Svaf. стр. 54.
(2) Гласн. 64. стр. 307.

земље.» **Ть** (Урош) **же праведныи, аще и пострада къ изгнанїи царьскые чьсти отьчьства своего** и мученички венац прими, па се весели на небесима.

У заточењу је Урош претрпио многа **оѕлоблениіа и мьсти.** Могао је лов ловити и бавити се по околинама чепиговским планине Шареника. Кад га је Влкашин *«сринуо»* с престола: «*Тада су* — вели Лукари: *дворски људи саопштили Дубровчанима, да цар Урош више није у власти самога себе, већ је сав заузет Влкашином и Угљешом. С тога Дубровчани (1365 г.) променише политику и ослонише се на Лудвика угарског краља, јер видећи да је моћ куће Немања, на коју се многи ослањали, ништавна и пре потребна помоћи, но да је коме другоме пружа, хтедоше, као опрезни људи, да стану на пут опасностима, које су их могле задесити. И тако задобише милост Угарске, па овим изјаловише све планове својих непријатеља.*

«Како је било забрањено дубровачким трговцима трговање по трговима Рашке, због грађанских ратова, који су настали у тој држави, осуђеној небеском наредбом на највишу висину и на не мању пропаст, услед немарљивости Урошеве и издајства кнежева.»

Цар Урош изгуби све насљедне царске приходе. Преко госпође књегиње, супруге покојног Воислава, добио је потоњи пут дубровачки доходак у две хиљаде хиперпера (1365). С губитком престола изгуби и тај доходак. Године 1366 преко исте госпође он затражи тај доходак; али дубровачко вијеће донесе одлуку 27 Новембра (ов. 1366 г.), да се њему не може доходак слати, јер га је Влкашин збацио с

царског престола, па се веће смилује и пошље му на дар 200 [1] дуката.

— «Цар Урош, вели Орбиније, чију су државу разграбили кнежеви, живио је неко време с краљем Влкашином, који му је један мали простор (земље)

[1] **Jireček** Const. Die Beziehungen der Ragusaner zu Serbien unter Car Uroš und könig Vlkašin (1355—1371). Prag. 1885. (Ово је извод из чланака у Časopis šeského musea. 1886. I und II), pag. 20. Из протокола седница дубровачког *већа* јасно се тврди, да је цар Урош био *збачен* с престола т. ј. **сьринут**, како смо ми одавно писали. Да је год. 1361 Влкашин управљао царством заједно с Урошем т. ј, управљао у место Уроша, тврди се на стр. 16, где се казује како је ишао у Дубровник послаником од *императора* (Уроша) и Влкашинов син «Марко.» Од 3 Јун. 1367 године у протоколима дубровачким спомиње се «господин краљ рашки Влкашин» стр. 20.

Они, који су почели доказивати, да Влкашин није убио Уроша, несу признавали ни да је био збачен, непазећи на наше савремене сведочбе, да је Влкашин «срнуо» цара, а Урошево царство узели «**юдиноу уесть кнеѕь Лаѕарь, дроугоую же уесть Влькашинь**» (Арх. Данило стр. 381). После изнешених докумената Иречеком, из дубровачке архиве, о томе више не може бити спора, него је историјски факат: Влкашин је збацио с престола цара Уроша = срнуо га.

Да је на томе остао Иречек, не би даље имали шта говорити; али Иречек, у поменутој расправи, упиње се да докаже, да је цар Урош умр'о после маричке друге битке, у којој је погинуо Влкашин. За ово нема доказа, не наводи где је цар Урош живио од збачења до своје смрти. На кратко, хоће да докаже, да је цар Урош био у животу онда, кад очевидац Исајија каже, да је смрћу «краља Влкашина» земља остала пуста: **не бо бѣ кьнеѕа, ни вожда.**" На основу каквих података изводи Иречек да је раз-цар Урош живио? Душан је озидао цркву св. Аранђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму. На издржавање те цркве уступио је повељом истом манастиру стонски доходак — 500 хиперпера. Док је живео Душан, игуман је истог манастира с повељом Душановом ишао у Дубровник и примао доходак По смрти Душана, цар Урош изда изнова повељу цркви јерусалимској на тај доходак са својим прилогом С том Урошевом повељом игуман је ишао и примао доходак. Игумани истог манас-

за издржавање одредио. Овај цар заиста је живео до смрти као пример судбине, која провидном добротом подигнувши га на такву висину још млада, здрава, веома поштована и без труда (зноја); подигла га тако, да је у богатству, сили и величанству иза мало владалаца изостајао, а на једанпут тако га сурва и понизи, да без јавна насртаја иностраних држава, баци га у такву беду, да је скоро *био приморан да проси и у божије име тражи од својих хлеба и хаљина*. До год је живио, слали су му Дубровчани сваке године по шест стотина дуката према

тира продужили су примање истога дохода и доцније, и т. д. Овај навод и није и не може бити никакав доказ, да цар Урош није убијен иначе би он морао живети «лета матусалова.«

Трећи навод говори баш у прилог убиства цара Уроша, а то је она белешка о Хрвоју (1403—1410), јер шта дубровчани кажу? Они тврде, да су велмужи разграбили Урошеву царевину, па Воислав и Никола тражили да отму и дубровачки доходак — «ми-веленесмо хтели пристати да издајемо тај доходак другоме, него (цару Урошу) сносећи због тога многе штете од Воислава и Николе.» Воислав је преминуо најдаље 1363 године. Кад је Вукашин збацио Уроша, »Урош је изгубио све et Ragusa li remaxe et lo tributo infin in vita sua, lo qual demo mo al Re..» (стр. 29). Како се ово слаже са поклоном у 200 дуката 1366 године? С тога ово није никакав доказ, да је Урош наджививо 1367 годину.

И тако Вукашин је најпре збацио, а доцније и убио цара Уроша. Читава забуна долази отуда, што се о цару Урошу као заточнику није ништа позитивно знало, док није нестало Вукашина. Кад је њега нестало, онда је сав свет знао шта је и како је. Посвећени људи у све тајне добро су ствар и знали, и забележили да је Вукашин убио цара Уроша.

Фамилијарни грб куће Немања био је *лав*. На Урошевој повељи: «Писмо цара (Уроша) са печатом лава = litterв imperatoris cum bulla leonis.» Потоме Бугарија нема право на данашњи «*грб*» (Иреч. Ист. бол. 496). Лав је грб српске царске куће. Види: Краљ Вукашин сринуо с престола и убио цара Уроша. Срећковића. 1886.

уговору с његовим предцима и с тим се издржавао.» Био је у рукама влкашиновим. «Њему се досади такав живот, па се реши да избегне у Дубровник, како би могао *предузети да поправи изгубљено.* «*Влкашин га није смео из руку пустити*, а *није смео ни јавно га убити.* Напоменуто је, да Урош није био уздржљив на језику, па никакву тајну није умео хранити. Морао је, може бити, у минутама очајања говорити, да ће утећи у св. Гору или како наводи Орбиније, у Дубровник, па се побринути, да поправи изгубљено. Народ га је жалио, оплакивао и очекивао, а Влкашин је опет народ притешњавао, тиранисао, гонио Урошеве привржненике, и убијао своје противнике. Над њиме су бдили и чували га с највећом опрезношћу, влкашиновци. Према бележци Андрејаша, «сина втораго, краља Влкашина и краљице Јелене и *Јелисавета* ([1]) изгледа, да га је била напустила његова друга супруга «царица Јелисавета.» У таквом очајничком стању, остала му била само једна забава, да са ртима, огарима и соколима, лов лови по гудурама и шумама планине Шареника, ([2]) у границама скопљанске (Влкашинове) државе. На три сата од Чепигова постоји и дан-данњи црква «*Урошица*» и мало подаље *Пороðим.* ([3]) По шареничким врлетима и гудурама он је проводио време у лову и на једанпут га нестало.([4])

([1]) Гласн. VIII. 141. 142.

([2]) Гласн. 65. стр. 128. Планина Шареник у округу скопљанском. Од Тетова до Шареника 8 сати хода. Од Сушице преко Мачишта — 3 сата. У пречнику Шареник има три сата. У њему је Влкашин убио цара Уроша.

([3]) На Кипертовој мапи пише: Borodin, али народ то место зове: Пороðим.

([4]) Тад је постала народна прича о цару, да се сакрио негде у планини, па да чека своје време (нестанак Влкашина), па ће

Агенти јаве Влкашину, да ће Урош, под изговором да лови лов по Шаренику, да умакне у Дубровник. Тада с Урошем пође у лов и Влкашин, и **наоучщаеть свое слоугы убнству."** У лов су отишли. **„И тамо конаць житню** (Урош) **приемлеть. Убиваютъ кего ни уни повинна.... и вечеру глѣбокоу бывьшу относеть его въ манастырь и полагають тѣло** урошево у гробницу унутра у цркви **идѣже божьствена дѣют се. И покриваютъ плоучомь** (1) **каменомь** гроб и ноћу опело сврше. **Никому о семь вѣдущу тькмо Вльвашиноу и онѣмь ѕлодѣнцамь.** Орбиније о смрти Урошевој вели: «Краљ Влкашин дознавши од једнога слуге, да цар Урош хоће да побегне у Дубровник;.... оде с њиме (Урошем) у лов, где га (Уроша Влкашин) удари жељезним буздоханом по глави, и од тога ударца Урош одмах падне мртав; завије га у један ћилим и сарани у Шаренику, земљи скопљанскога округа.» Лукари вели: Урош би сарањен у време ноћно у једном подземном своду у Шаренику... скопљанском.» (2)

изаћи из пећине и настаће опет српско царство. Марко је био Душанов секретар, пријатељ куће Немања. Он је — по народњем причању био на страни цара Уроша. Доцније и Марка наједанпут нестане, па његово тело није ни враћено у Прилип. Мало по мало прича о цару Урошу буде пренешена на Марка.

(1) У олтару цркве св. Димитрија покрај р. Шареника, г. Јастребов је нашао плочу без надписа са изрезаним на њој двуглавим белим орлом.

(2) Orbin. стр. 271 вели за Уроша: „Urosc imper. ammazzato da Rè Vucascino»

На стр. 297 вели овако исто за Марка: Marco chraglieuich fu ammazzato da an „Valaco."

Оба ова податка он је морао наћи у актима дубровачким.

О Влкашину Лукари вели: „Вукашин је однесен и сарањен у градићу Сушици *мало ниже гроба цара Уроша.*»

Ово је било 2 Декембра године 1367.

Смрћу цара Уроша нестало је српскога царства. Њега несу срушили спољни непријатељи, него наши кнежеви, самодржавни властелини и «краљ Влкашин.» Он је убио цара Уроша, а венчао се на *краљевство.*

Остале су у животу две царице. Шта је било с Урошевом супругом царицом *Јелисаветом*, немамо података. Мати Урошева пак царица Јелена, живела је у замку Матеја. у цркви св. Богородице, у подкриљу Чрне Горе (скопљанске нахије) као калуђерица Јевгенија. Кад су допрли гласови царици (т. ј. калуђерици Јевгенији), у замку Матеја, да јој је нестало сина, њезиноме двору прикупе се «слуге» и сродници и стану се питати: Шта је и где ли је Урош, јер се пре тога били разнели гласови, да ће се убрзо васпоставити царство. Мати тражила је сина, народ цара, а слуге господара, по свима местима, куд је Урош излазио у лов, али га несу нашли. ([1]) Царица Јелена пошље улаке Влкашину и запита га: Гдје је цар, и шта би с њиме, и куд је отишао?

— Ни ја не знам шта је с њиме, одговори Влкашин: да није пошао трагом својих прародитеља и отишао у Свету Гору? Ко га зна?!

Мати је слала улаке до Солуна и Свете Горе; несу га нашли. Слала је посланике и у Дубровник,([2]) па га ни тамо несу нашли.....

Дифрен вели: «Вукашиново тело однешено је у *рашки* град Сушицу, цркви св. Димитрија и сарањено близу гроба цара Уроша.»

Вид. Срећковић: «Краљ Вукашин убио цара Уроша.» 1881 стр. 22.

([1]) Овда је управо постала прича, да се цар сакрио у пећини.

([2]) Одатлен је и дошло извешће код дубровачких писаца, да је Урош хтео избећи у Дубровник, па га Влкашин убио.

По малѣ прослꙋ се убијство цара Уроша; сродници оду у манастир, (1) дознаду, *тајно* отворе раку **и бысть и рыданиє и вьпль.** На њега мету царску диадему, а убрусом покрију лице. **И нико о семь неꙋвѣдѣ: бояхꙋ бо се Вльвашина.**

Код манастира св. Димитрија, где је сарањено тело Урошево, налази се село **Мальчиште**, а овамо изван граница државе краља Влкашина, близу манастира св. Богородице Матеичке, налази се село *Говорљиво*. Значи, да је у краљевини краља Влкашина све мучало од страха његовог несмејући зборити о убијству цара Уроша, а изван граница његове краљевине, отворено се говорило о убијству царевом.

Цар је Урош убијен 2 Декембра (ондашње) 1368 (2) год. «Царица Јелена по смрти Душана живела је веома незадовољна; јер недајући се видети «кнежевима», него општећи с калуђерима, живела је у непрестаној жалости. Зато «кнежеви» немогући имати за њеног времена (јер је она испочетка управљала стварма царевине) довољно слободе, много се разгњевили, а то је био најмоћнији узрок распада и упропашћења царевине њеног сина, кога гледајући тако притешњена толиким бедама и противностима, скоро очајна (quasi disperata), проведши калуђерички

(1) Св. Димитрија.

(2) По данашњем рачунању 1367

Има у палилулској цркви св. Марка, Србљак, печатан 1767 године у Русији и у њему кратак опис живота цара Уроша, т. ј. да је Влкашин убио цара Уроша. Како је ове 1767 год. била уништена пећска патриаршија и неки српски архијереји избегли у Русију, нема сумње, да су они и дали историјски истинити материал за опис живота цара Уроша.

живот у имању (una villa), умрла је, на три године *после смрти свога сина цара Уроша.* Што је било 1371 године.» ([1])

Право каже народна песма, да је Влкашин посекао анђела (српског). Право каже и Мијаило из Островице, да је Влкашин сабљу царства српског предао на р. Марици у руке турцима

([1]) Mavroorb. p. 272. Завршетак гласи· «Che fù nel 1371.» На страни 271: Uros imperator ammazzato da Rè Vucascino.

Гласн. 64. стр. 277—407. О смрти царице Јелене (монахиње Јевгеније) вид. Конст. Николајевић у Гласн. XII. стр. 446.

Унутрашње стање и државни развитак.

Спољни догађаји несу ништа друго, него развиће и прикупљање унутрашње народне снаге за национални самостални живот. Словенска — српска племена, стањена на земљишту византијске царевине, дошав у сукоб с туђинским елементима, после управе родоначелника жупана — стараца, склопе од више племена архонтије т. ј. велике жупаније или велике кнежевине, чије је владаоце као своје васале потврђивао Византијски император. У борби с царством они се ослањали на народ своје архонтије, у борби с народом, ослањали се на царску потврду. Старци — жупани као магнати, ограничавали су власт архонта. Тако је било у Зети, у Травунији, у Хуму, у Рашкој и т. д. Немања рашки велики жупан користећи се савременим приликама покори све велике кнежеве и жупане; дванајест династа погуби и скупи у једну државну целину: Зету, Травунију, Хум, Неретву и подчини под своју руку све чланове свију династија.

По смрти цара Мануила (1380) Немања отме од византијске царевине све земље Медитеранеје, Доњи и Горњи Полог и оба Пилота. У свима освојеним земљама живели су Срблји, према томе, Бог му дао «**ѡбладати сиюкь ꙁемлокь срьбьскомь**», па се назове «велики жупан» ([1]) свију тих земаља. Освојени ди-

([1]) Mikl. Mon. Ser. стр. 4.

насти називајући се «кнези земли» или «*самодржавни* велики властелини» задрже своје грбове, своје заставе, своје судство и т. д. Вршили су административне, судске и финансијске послове преко мањих званичника, а ови преко «кнезова» селских. Потомци «самодржавних властелина», то су велика властела, а потомци оних магната жупанијскога доба, — мала властела.

После пада Цариграда 1204 год. кад су византијски патриарси пребегли у Никеју (у Азији), Немањина велика жупанија као православна држава у црквеном обзиру зависила је од византијског патриарха, који је живео у Никеји, Намањина држава нађе се опкољена са свију страна латинским државама. Папи је била потчињена у црквеном смислу Блгарија (од 1199—1235). С тога Немањини синови, велики жупан Стефан и архимандрит студенички Савва, да би очували православије у српским земљама, израде код Никејског патриарха, те српска црква добије црквену самосталност. А св. Сава постане српски архијепископ стојећи у свези и општењу са свима православним црквама на Истоку. Први архијепископ са великим жупаном, на државном збору у Жичи, прогласи скупљене велике и мале српске жупаније — *Краљевином*. Стефан добије *нову* титулу: «По божиеи милости **вѣньчанни прьвꙑи краль вьсе срьпскые ꙁемле, Диоклитие и Травунше и Дальмацне и Ꙁахльмне**», а најстаријега сина Радослава назове својим «**намѣстникомь**» т. ј. насљедником. (1)

(1) ib. стр. 11.

ib стр. 16. Још се потписује или: **Стефань краль и с Богом** самодржац српски или (стр. 10): **Стефань, по милости божиен вѣньчанны краль и самодрьжьць всѥ срьпске ꙁемлѥ и поморьскѥ.**

И тако, као што је над свим свештенством и православним народом духовни поглавар *један* архијепископ: тако је над свима *великим* (¹) и малим жупанима, над великим и малим кнежевима т. ј. над свима српским земљама проглашен један краљ *српски* или српских земаља. Народ се звао општим именом *Срби* или *Срби*, а сваки је задржао надимак свога предела, племена и братства: Зећанин, Хумљанин, Моравац и т. д. па онда: Белопавлић, Красник и т. д. па онда, Рајић, Мандушић и т. д.

У Приморју по градовима живљели су римљани. Њих су Срби звали: «*власима*.» (²) Исто су тако Срби завојевачи називали «*власима*» остатке Весса. Ови остатци Весса или Бесса и Арбанаси, задржали се само у брдима, и доцније били *сточари*. Са освојењем «*грчких земаља*», у састав српске краљевине уђе и много Грка, који су живели по градовима. А са освојењима у Акарнанији и т. д. потпало је под српску власт и више села грчких. И тако, маса становништва краљевине српске, то су били *Срби*, а као малене колоније или групе задржали се Власи и Арбанаси.

Странци су махом задржали титулу «Рашки», на место српски «краљ.»

(¹) Срећ. Ист. Срп. Нар. Књ. I. стр. 445. у примед. под 1.

(²) ib. стр. 433: „**И да не емлє срьблинь** *влаха* **безь суда** = ut Sclavus non apprehendat Raguseum sine judicio.

Тако исто народ у Босни звао се Србљима, а Дубровчане звао *власима*: ако **вѣрує срблинь влаха**, да се суде пред кнезом Дубровачким; ако ли верује *влах* (дубровчанин) **срблина**, да се суде пред баном.

Mikl. Mon. Ser. стр. 29.

I.

Краљевина — Царевина.

Никтоже инокоплеменикь кь срьблїнхь ѡгосподи се.
Доментиань. 216.

1. **Краљ — Краљевство; цар, — царство српско.** — Реч „**краль**" (латински rex)([1]) употребљава се да означи најузвишеније име онога, тко самостално влада. Од словенских племена ову су реч узели Угри и према изговору направили кирал. Немања вели, да је Бог дао Угрима краљевство а Грцима царство. И заиста, кад се Првовенчани прогласио краљем, Угри су напали на Србију, да спрече ту титулу, која означава независнога суверена. Реч пак „**Царь**", значи оно исто, што и латинска реч imperator а грчка *βασιλεύς*. Реч цар или је чисто старинска словенска донешена од парапамиских планина и њен смисао означава највећег владара, чиме се свршавају именице многих азијских владалаца, на «сар или **царь**» ([2]) (на пр. Небукадне — цар) или је постала од речи caesar. ([3])

([1]) Даничић, Рјеч. Ст. I. 483.

([2]) Иначе, одкуд се може објаснити одма по досељењу наших предака назив: **Царьградь**?

([3]) Miklosch. Lex. palaeoslov. Ова именица није дошла од грчке речи: *καῖσαρ*, јер је од ове речи дошла код нас титула: Кесар на пр. кесар Воихна и кесарица.

У свима званичним актима, наши краљеви нису се потписивали са: *ја* или *ми*, него су употребљавали реченицу: *краљевство ми* или *царство ми*, што нам је дошло из Византије, јер су византијски цареви писали **βασιλεια μου.**" (1) Грчки писци, савременици Душанови, не зову Душана **βασιλεύς**, него **Κράλης** (2) или **ἀρχηγὸς τῶν Τριβαλλῶν**. Венеција је признала царску титулу Душанову. Папа Климент VI (1350) није ју признавао, (3) а његов наследник најпре признао, а доцније одбацио. У актима на латинском језику називљу српске владаоце — rex до Душана, а Душана називљу rex и imperator, као и његовога сина.

Краљевину Српску грчки писци махом називљу *Тривалија*, а веома ретко Србија. Латински је писци називљу Рассија, (4) или «Славенија» или Србија. (5)

Краљ је облачио на се при крунисању одело налик на одело византиских царева, на ноге црвену обућу, на главу метао круну, бивао миропомазан за време службе божије и тада се певало: многа љета краљу. Круна је кроја византијског са висећим врв-

(1) *Флорински:* Аѳонскіе акты и фотографическіе снимки съ нихъ въ собраниахъ П. Н. Севастянова. 1880. стр. 96, 97. etc.

(2) Greg. III. 557. Cant. I. 35. II. 79, 154. 360 362. III. 159. *Κράλης* etc.

(3) Гласн. 64. стр. 325—321. Папа каже да је Душан себе лажно назвао se caesarum falso facit.... стр. 316.

(4) ib. Душан imperator Rassiae.

(5) Гласн. 64. стр. 315—321.

(6) Потпис наших краљева налачи на грчки: ***Εν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλευς καὶ αὐτοκρατορ*** — **вь Христа бога благовѣрни краль (царь) и самодрьжьц** и т. д. Код Душана:... **царь Срьблюмъ, Грькомь и Блъгаромь.....** Латински писци називљу наше цареве «Словенским царевима.»

цима од бисера и скупоценог камења. На глави Душана налазимо насликану круну округлога кроја. (1) Круна се звала диадема (*διαδημα*). Сврх одела краљеви су огртали багреницу или порфиру (*πορφιρα*). На свима сликама царска је порфира усејана златним двуглавим орловима.

Знаци краљевског или царског достојанства: (2) престо налик на наслањаче, а у Душана и Уроша престо са изрезаним лавовима. Скиптро (*σκῆπτρον*) различне дужине, на врху крст, а на дну кугла превучена крстом. — Краљевски или царски грб, (3) то је двуглави бели орао са разширеним крилима, ког су Срби донели у ове крајеве, а у време Немање додате му две лилије (љиљана). Убојно краљевско (царско) одело: оклоп, на глеви шлем с перјаницом, о бедри мач, у руци топуз. Обично краљевско одело то су доколенице, долама, скупоцени појас, на глави калпак с пером. На грудима токе. (4) Обтоке су или модре или црвене или беле. (5)

(1) Таква му је круна у Зихниском Манастиру св. Јов. Предтече.

(2) Ljubić. Opis jugoslav. novaca. Zagreb. 1875. И на новцима се могу видети.

(3) Доскорашњи наш грб са четири оцила, то је црквени грб св. Савве. Оцила несу ништа друго, него С(ава) ЭС/ЭС. Остали грбови свију наших жупаниских држава, махом су донешени заједно са сеобом, као што су: *Лав*, три круне; шаре: бела, модра и црвена и т. д. Према овоме правично је нагађање Иречково, да Лав никад није био блгарски. То је грб државе Бојке на Вардару. Дакле оних Срба, који се доселили из *Бојке*. Лав је био грб домаћи, куће Немањине.

(4) Реч *токе*, долази од *оптока*, налик на наше старе обтоке на гуњевима.

(5) То се може и дандањи видети на доламама Старосрбијанаца и на зубунима.

Над Србима су владаоцима бивали само Срби, чиме се хвали Дометијан.

Немања је наредио да престо насљеђује најстарији владаочев син, али обичајно право српско, да владају по старешинству брат после брата, било је тако моћно у нашем народу, да је већ Вукан попробао да отме од брата престо. Синови Првовенчанога краља редом су један после другог владали. Урошев син Драгутин — по уговору — пренео је насљедство престола на сина, али се властела српска тако оснажила, да је *законитог* краља, (било по *старешинству*, било и по *прворођењу)* протерала, а изабрала Дечанскога, ограничила га, доцније збацила и удавила, а његовог сина Душана ограничила властелским збором. Душан је узео од властеле заклетву, да ће очувати његовом сину царство. Властела то изврши, надбије претедента Синишу, а доцније, кад цар Урош установи суд за самодржавну властелу, она га збаци и убије. И неста у Србији вожда и начелника, а прекрати се порекло владајуће династије (српске господе). Јасно је, да се у Србији није одржало насљедство прворођења, већ се дуго водила борба о његовом утврђењу, и свршила се *избором* т. ј. победом властеле над врховном влашћу с тога, што је властела успела, да одузме народу права. Народ је био за династију, властела за личност из владајуће породице, али најпосле одстрани и личност и династију и разграби краљевину — царевину.

Од српских краљица биле су: француskиња 1 = Јелена; Унгаркиње — 3; Блгарке — 3; Талијанке 3; Гркиња — 5; Српкиње *царице* 2 = Јелена и Јелисавета и Влахиња 1; коју је Урош прогнао = Анка. Нема сумње, да су српске краљице имале ути-

цаја на краља и двор. Нарочито су имале великог утицаја Симонида, Марија, особито француськиња краљица Јелена и Српкиња царица Јелена. Због неуљудног живљења прве краљице, њу је њезин муж Првовенчани краљ прогнао. Милутин је опет прогнао Блгаркињу, а цар Урош Анку, од све прилике, за њену наклоност латинској вери, коју је била примила њезина мати и сестра.

По тврђењу наших и грчких писаца, Симонида је имала веома велики утицај на краља Милутина, а Марија Палеологина на Дечанскога. Синишина супруга Томаида била је гркиња и толико на њега утицала, да се, тако рећи, погрчио.

У колико се може судити по маланим сликама у манастирима на пр. у Нагоричу, у Грачаници, у Дечанима, српске краљице носиле су грчко одело налик на грчке царице, са круном на глави. Какво је било њино обично одело, немамо података; но судећи по оном огромном пртљагу и преобуци, какву су византинци носили уз цареву кћер Анну, коју је Урош I вратио, морамо мислити, да се ргиње носиле грчки. ([1]) Што се тиче свакодневног одела српских краљица, нарочито из Италије, према слици несуђене српске краљице Констанције Морозинијеве, супруге Владиславове, (чија се слика налази у нашем музеју) носиле су на глави тепелук унаоколо окићен бисером, дугачку хаљину и неки кунтуш до сниже појаса.

До Милутина су наши краљеви живели просто, јели обична српска јела, нарочито печење. Одевали се као и остали Срби. Нарочито се просто носио и

([1]) Вид. у музеју слику севастократора Асена и његову супругу.

просто живео краљ Урош I. Његова снаха носила је просто српско (женско) одело. Урош је носио кожух на леђима а шубару на глави. Најпре краљ Милутин, за њим Дечански, па после Душан већ су попримали византијске обичаје. До зацарења, Душан се поздрављао с војводама љубљењем у груди или раме, а после зацарења заведе византијски обичај предусретања, да га љубе у скут, и да га воде под руке. Народ је у песмама исмејао тај обичај. Нема сумње да су и остали краљеви, као и Првовенчани ручавали при звуцима музике, да су на дворским забавама највећу насладу причињавали певачи — гуслари, певајући јуначка дела предходника краљевих и њиних отаца. **Єгда же бо на трапезѣ прѣдьсѣдѣше тимьпани и гоуслыи ꙗко обычаи самодрьжьцемь благородьныихь веселꙗшесꙙ.**[1] Јуначке народне песме, хладно вино, лов, рти, огари, соколи, то су биле најпријатније забаве наших краљева. Код двора владали су потпуно народни обичаји до 1346 г. Ту су бивале јуначке игре, оро или играње у двоје, тако, да једно игра спрам другог. Оро се обично играло под такт песме, коју су певали. Тако су исто стрељали стрелама или излазили на двобоје с кратким копљима из руке. У ору се несу хватали за руке, него за убрусе или мараме.[2] Највећи су им празници били: *Божић*, *Слава* и *Васкрс*.

Још ћемо напоменути, да су сви краљеви и династи — властелини, имали поред српског и грчко име на пр. Стефан Драгутин. Називали се Стефанима по Немањином оцу Стефану а у част Првомученика

(1) Данич. Теодос. 121 и 122.

(2) Ово се види на сликама у псалтиру, који се налази у народ. библиотеци. За лов постоје правила о псарини и соколарини.

Стефана, а име Урош добијали су опет за спомен стрица Немањина Уроша.

У опште можемо рећи, док су наши краљеви живели народним животом, њина је држава расла и напредовала. Како су усвојили туђе обичаје, отпочне се ненародни живот и сврши се пропашћу царевине.

Наша властела угледала се или на племство талијанско или на чиновничку покварену аристократију византијску. Тим она унесе у народ квареж, нарочито у Приморју, где властела прозове прост народ светином (од vulgus = Бугари) т. ј. Бугарима, а народне песме прозове *«бугарштицама.»*

2. **Границе.** Границе српске краљевине размицале се на све стране у ширину и у дужину, јер је на све стране око ње српско становништво, патећи се под туђинским владама као што је на пр. у Подунављу и Посављу под владом Угарском, које је Урош I женидбом Драгутиновом придобио Србији. Тако је исто он ослободио од Византије и придружио Србији српска племена у површју р. Струме,([1]) као и она племена од Дибре до Прилипа. Његов син Милутин продужи очину политику, ослободи и придружи Србији наша племена до Самокова, продре до Солуна и Св. Горе, а у Приморју освоји Драч. Рашири српске границе у Босни и Посављу. Милутин учини својим васалом кнеза видинскога и исту кнежевину, у којој су владали Страцимировићи ([2]) придружи Србији. За његове владе живео је и био на гласу славни србин и српски војвода Хреља од

([1]) Mikl. Mon. Ser. 57—65.... *Сливница и књегиња на брезничком путу....»*

([2]) Можда су они потомци трећег Немањиног брата Страцимира?

Пазарџика, а имао своју државицу до града Меленика. Он је сазидао и подигао српски манастир св. Јована у Рилу. Дечански ослободи од Византије српска племена околине Прилипа, Охрида и Пелагоније и попне на престо блгарски свога васала и зета Михаила Страцимировића. А његов син Душан, после двадесет-четирогодишње владавине рашири српске границе до р. Марице почињући од Ферра (сада Фереџик) до Книна, Клиссе, с Босном, Славонном и Сремом; заузме све грчке земље с Акарнанием, Епиром и читаву Арбанију, или да се изразимо речма светогорског записа на јеванђељу о српским границама, кад је Душан још био краљ (1344 г.), кад га Бог обдарио сином и кад је одпочео зидати цркву св. Архангела. «Бог му је дао по својој милости и због молитава (и рада) његових светих прародитеља **вь обьдрьжанние и вь область имѣти всоу срьбьскоу ӡемлю, и на Ӡагорние** (¹) **даже до Бднна. Грьчькоу ӡемлю даже до Мороуньца града, рекьше Христопола. На Солоунь и Днокантню всоу даже до Драча.**» (²) Доцније још је даље проширио границе царевине, како смо више навели. На тај начин, у састав српске краљевине — царевине ушла су без мало, (осим оних племена под

(¹) Загорском се звала Блгарија. Блгарија се називље: *Βουλγαρία* или Bulgaria, Burgaria, а Французи је звали: La Bogrie, la Bougrie, la Bougniserie; la Bogrie а народ су звали Bougrie. Вид. Ист. Бол. Иречка. стр. 485 до 486, *Ἄρχων τῆς Ζαγορας* или цар Загорски у житију краља Владислава.

(²) Додаје о личности Душана ово:

Бејаше милостив преко сваке мере, **кротак, долготрьпѣливь моужьствомь оукрашѐнь и красотою тѣла, ѩко ни юдиномоу тѣкокомоу вьӡероу быти вь благоудьстывихь царихь. И вь то лѣто начеть ӡдати монастырь архангела Михаила вь Приӡрѣнѣ градѣ.... помииаите Стефана краля.** Дучић. Стар. Хил. стр. 100.

Угрима и сних српских племена у Блгарији на р. Искру) сва српска племена јужнога словенства, ([1]) нешто Грка и Арбанаса. Склопљена у једно снага јужно-словенских племена, која да се могла одржати, не би данас било јадно и жалосно стање нашег словенског народа на југу словенском, него би била на трачко-илирском полострову једина српска царевина на место четири државе трачкога тропоља и турске и аустријске инвазије.

3. **Склоп краљевине — царевине.** — Ово питање, тако рећи, још до данашњега дана нити је разрађено, нити му је нарочита пажња поклоњена, нити се с тачношћу оно може изложити на основу оних података, које имамо. Флорински вели «да је извјестно, да великих жупанстава није било», а необраћа пажње на беседу св. Савве, где овај вели: да међу вама има великих и малих жупана“; заборавља, да су велики хумски кнежеви били васали краљеви и т. д. Жупанства су заиста била. Она се почињу привилегијом датом кнезу Радославу;([2]) про-

([1]) Флор. II. 23. Морамо овде напоменути замашну омашку г. Флоринскога. Он каже: «Населеніе въ Сербіи было менѣ однородно, чѣмъ въ Болгаріи.» На ову реченицу доста је напоменути, да су Блгари порекла *хунског* (вид. Ист. Срп. Нар. I. 53. примедба). Они су освојили словене — *србе*; у Блгарији се населили Хумани, Печењези, Татари. Трећина је народа била *влахи*; Асени су порекла влашког. Оно што видимо данас у Блгарији, да има без мало толико турака, колико и блгара, онда је било онолико Гагауза, колико словена — Срба.

Није Стара Србија «такъ называемая Старая Сербія», него је данашња краљевина Србија «так називаемая» Сербија у ствари Шумадија, а права је Србија на Вардару, Белом и Црном Дриму и на р. Струми и Местви.

([2]) Дукљанин. Изд. Црнчића. сар. XXXIX. р. 52: Михаило и Саганац.. coram magnatibus terrae, juraverunt Radoslavo ambo fra-

дужавају се даровштином цара Мануила Немањи Глубочице у насљедство ни **сь книмь** несаопштено. Да је било много жупана, сведочи св. Савва говорећи: „**Мнозн вь вась начелници и власти, ипаты же и воеводы; многы же и жупаны мали же и велици. Не лѣпо есть о Бозѣ вами обладающтомоу саномь власти сь вами единоименитоу быти и звати се.**“ (1) За овим, доста је напоменути чланке Душанова законика о жупама па да се види, да су оне остале у животу: Жупа жупи да не попаса **добитькомь** ништо. За тим у споменицима случајно спомињу се жупе: Блатна, **Борачь**, Броћно, брсковска жупа, Белица, Виталина, Врбана, горске жупе две, жупа Грачаница, Драчевица; жупа дубровачка, затрнавска, две жупе на Ибру, жупа Крушилница, две Лепенице, Лугомирска, Левоч т. ј. Левач, где има и градић Жупањац, Љубовићска жупа, Морава, Пнука, Расина, Требиње, Лијевно, Црна Стена, Јелшаница (2) и т. д.

Морамо напоменути, да има села, која несу спадала у жупе, а за такве села наређује се ово:

«Ако ткогод умре, а има једно село у жупи или међу жупама, што се зло учини томе селу **вьсоу тоуѕи злобоу** да плати околина (закон 34).

tres, et privilegium ei scripserunt. ut ipse et ejus haeredes possiderent partem Zentae...... et ejus haeredibus in haereditatem et possesionem.....

(1) Даничић. Живот св. Саве. **Прѣписал** Дометијан, али је Теодосија. Београд. 1860 стр. 142. Да велики и мали жупани несу баш тако радо пристајали, на ту нову формулу види се из речи биографа, кад каже, да ће им »**и дроугаа о вери** и њином спасењу **вьзглаголюмь; вьси же оуслышавше тако благо и сь болѣзнию по нихь слово его,** одговорише да ће га послушати.

(2) Даничић, Рјечн. Ст. 344.

— «Ако буде брдо пусто међу жупама, села околна, која су около тога брда, да чувају стражу(¹) (46).

Да жупе несу биле ни крунске, ни властелске, сведочи овај закон:

— «Ако ли има једино село у оној жупи неког властелина или крунско (царско) или црквено, или властеличића, томе селу нико да незабрани пасти (стада) онамо где пасе (своја стада) жупа (35).

Да су властеле и врховна власт насрнули и упропастили слободно селско становништво, види се из овога наређења законика:

— «Што запише **господинь царь** баштину: коме запише село у баштину, логотету припада 30 перпера за повељу; а коме цар (запише) жупу, од свакога села (да плати логотету) по 30 перпера.»

Жупе су имале своју управу одвојену од државне. Та је управа пребивала по градовима у жупама. Жупом је управљао насљедни или изборни жупан. Ако ли се нађу гдегод жупе «смесне», па ту била села црквена или царева или властелска, због чега и не може бити једног «господара», тада тек цар поставља у таквим измешаним жупама кефалију и судију, иначе по жупама била је своја автономна жупска управа. На тај начин, значи, да је власт краљевска — царска рушењем автономне жупске управе, рушила и благостање слободних људи и задобијала власт у руке над жупом. Закон гласи:

— «Где се налазе **жоупе смесне** (измешана села): села црквена, или царева или властелска, а нема

(¹) Сада се разумевају оне страже о којима говори Григора приликом путовања српском краљу у Скопље.

над таквом жупом једнога господара, но ако буде кефалија и цареве судије, да поставе страже по свим путовима, и кефалијама да преда путове, да их чувају стражама.

Да би нам још јасније било како се краљевина делила на жупе, навешћемо нека места из наших старинских наређења, која показују, да је државна власт водила велики рачун о жупама, и може се рећи, ударала на њих веће и веће терете, а штитила људе црквене, властелске, царске. Тако се ослобођавају црквени људи од свију работа, па да; **ни у жупу припадаштаю.**» ([1])

До властелског насртаја на жупску самоуправу, жупљанин је тужио свакога код своје надлежне власти, закоником то му се право одузимље:

— «Ако когод из жупе тужи (при) **граждании**, нека га тужи *градском* владалцу и црквеном клисију.»

Жупама се не чине никакве олакшице:

— «Цара сваки да прати — сваки град до жупе, и жупа до града.»

— «По свима *земљама* ([2]) и по *градовима* и по *жупама* и по *крајинама*» да нема хусара или крадљиваца. У коме се селу нађе, *господар* истог села, да се доведе цару *везан*, да плати све што је починио крадљивац или хусар и да се казни као хусар или крадљивац.

Кад се на делу у крађи ухвати хусар, или крадљивац, па га предаду селима или жупама, господари или властела, *који су над њима* и т. д. а ово значи, да су господари или властелини управљали над не-

([1]) Mon. Ser. 135.

([2]) Држава се делила на regiones, urbs.

ким селима или жупама. Због великих терета и намета на слободне људе по жупама, жупљани су нагло осиромашавали, па се појавили крадљивци, који су крали чак царско добро. Закон наређује:

— «Ако хусар украде цареве свиње — да плати околина. Ако ли се *украду* свиње, да се *суди* свињар (царев) *са жупом*, па што рекне суд.»

Законик приморава жупе да оправљају градове, заједно с „**граждании**ма." Жупа није *катун*, што се види из речи законика;

— Ако убије властелин себра у граду или у жупи или у катуну.

И тако смо пронашли деобу српске краљевине — царевине. Она се делила на а) *земље*, б) жупе, в) катуне, г) краишта и д) *градове*.

Пре него ли уђемо у даље разлагање, морамо се зауставити код две речи:

а) **Господарь** (dominus). Ова реч означава лице, које влада. Краљ Радослав каже: Ако ми Бог да, и будем господар како сам био. ([1]) У кога се нађе луд (сумanut, згранут) *отрок*, те што коме напакости, нека у тому не криве господара. ([2]) Значи да господар има отроке. Црквени људи да слушају игумана као **господара.** ([3]) Властелски људи, који пребивају у селима црквеним или по катунима, да одлазе сваки *своме господару*. ([4]) Значи, да су господари реда властелскога. Или **господарь** тога села. ([5]) Господаром се

([1]) Mikl. Mon. Ser. 19.

([2]) Id. 52.

([3]) Id. 116.

([4]) Закон. 31.

([5]) Id. Зак. 41. Још се називао господарем кућни старешина; али се господарима звали: кнез Лазар (Monum. Ser. 386.); Ђурађ, Херцег Шћепан, влашки војвода Александер и т. д.

звао такав властелин, који је имао села, отроке и т. д. и он им је и судио.

б) **Жоупан.** Велики жупан старији је од великога кнеза. Немања — велики жупан, а његов брат Мирослав — велики кнез. Велики кнез већи је од жупана напр. Андрија велики кнез, и његова два сина Богдан и Радослав називљу се жупанима. Жупанима се називље син Вуканов Дмитар и праунук — Вратко (1333) и т. д.

И тако краљевина се делила на

I. **Жупаније.** Ми смо напоменули, како је једну велику жупанију на пр. Рашку састављало више жупанија. Српска је држава расла и развијала се са свим органски. Немања је потчинио најпре све велике кнежеве и велике жупане, а наравно и њима подчињене мање. Сваки је од њих имао своју наслједну жупанију као владалац (господар). Жупа или жупанија није му била баштина, него државица. Жупана је ограничавао *збор*. Од жупана је краљ тражио *данак* и *војску*. Таквима су били сви жупани звали се они велики или мали жупани. Чим је који велики жупан имао под собом више жупана, тим је он био узвишенији. У овоме и треба тражити разлике између велике и мале властеле. Тако се управљале српске *земље*. (¹) И тако се краљевина делила на *српске земље*, зато се краљ и подписује: краљ «*свију српских земаља*.» То су и биле велике жупаније или велике кнежевине на пр. Хумска велика кнежевина; Зета — велика жупанија и т. д. «го-

(¹) Флорински (II. 26.) истина каже, да ни један краљ до Душана (колико се зна) није се старао да унесе у управу више »*једнообразија*.» Управа је била једнообразна, а Душан је њу хтео да реформира.

сподари" сваке поједине српске земље и звали се: «самодржавни велики властелини" или сви скупа звали се велика властела. Њима подчињени жупани, који су управљали и судили по жупама, звали се жупанима, властелинима или властеличићима. Да ли су били насљедни у власти или не, немамо очитих података. Можемо навести велике хумске кнежеве и подчињене им кнежеве. Судећи по аналогији тако је морало бити у свима српским земљама. Сви велики властелини са својим титулама жупани, кнежеви и т. д. давали су краљу соћ и били предводитељи војске из своје жупаније у рату. На ове се и односе речи Дометијанове о остаревању и уписивању у војску. Од краља је излазила заповест на велику властелу; она је то саопштавала жупанима, који су извршавали заповести по општинама, селима и заселцима.

Краљ се није мешао у жупску управу; није никога постављао нити могао збацити. Жупаније су имале своју самоуправу.

II. **Катуни** (regio pastoria). — Из оних података, које имамо о катунима, морамо извести закључак, да људи живећи по катунима, несу обрађивали земљу, него су живели од сточарства. Законик стављa као оделите јединице: *жупа, катун и град* (стр. 37). Ми имамо прибележена три катуна: *Белоглавци*, *Чрнча*, Голубовци. (¹) О властима катунским вели се: «катунима **обладающе** власти: *кнезови*, *примикирије*, *владалци*, **прѣстанници** *и челници*. (²) Како су српске земље веома бреговите и добре за сточарство, било

(¹) Гласп. XV. 278. 279.

(²) Закон. чл. 124.

је катуна онолико, колико и жупа. Разлика је у овоме, што су обично *освојени* и асимилирани власи и арбанаси живели у катунима, а нема сумње и многи Срби. Кад се опоменемо Немањине повеље, где се говори о „Радовом судству“, онда се може разумети ова врста власти по катунима: а) кнезови су по селима судије, изричући суд заједно премикиријима. владалцима и члановима (**прѣстанницима**). [1] Челнике над катунима постављао је краљ. Од све прилике они се звали и катунарима. Изгледа, да су по катунима судије биле насљедне (Ђурђево судство).

III. **Краишта** (confinium или маркграфије). — Крајишта су покрајине краљевине. Управа над крајинама била је у рукама краљевим. Он је постављао старешине, које законик називље **Краишникь**. Сваки је имао област над којом је заповедао. У законику се вели (чл. 122): Ако хусар уђе преко **„дрьжаве“** краишника, па поплени и опет с пленом преко његове „државе“ утекне, краишник да плати само седмо. Краишницима су бивали властелини. Закон наређује (чл. 137) да властелини, који су званичници над краиштима, ако би туђанска војска преко њине области, прешла и поплењила цареву земљу, па се опет вратила преко њене области, старешина — властелин тога краишта преко ког је туђа војска ушла и изишла, да плату сву оштету.

IV. **Градови.** Овамо не спадају градови жупски, ни замци властелски, ни градови око цркава, него у овај ред долазе они градови, који су имали своју автономну управу напр. царев град Котор. Колико је било оваквих автономних градова, немамо пода-

(1) Данич. Рјеч. ст. II. 503: **Прѣстанникь** = magistratus.

така. Немања је оставио потпуну самоправу граду Котору, само да му плаћа «уречени **дѣль.**» Цигло је поставио свога наместника. Доцније се зове кефалија.

И тако краљевина се делила на *земље*, а земље се делиле на жупе. У жупама су живели слободни људи и давали цару део данка, а ишли у рат. Они су она војска, о којој се говори у житијама: и сабра војнике српске земље. Жупе су имале своју автономију.

По градовима је краљ постављао *кефалије*; по катунима *челнике*, а по краиштима *војводе*.

Таква је природна и најстарија деоба краљевине и њена управа. Није било чиновника у данашњем смислу ове речи. Ту је у рукама насљедних жупана и властелина била власт. Сваки је управљач имао своје имање и од њега живео. По жупама, имањем су била непокретна добра, а по катунима стока, по градовима су бирани вршиоци разних звања, а старешине покрајина онако су исто живеле од глобе за казни и свога имања као по жупама. Са порастом краљевине ширила се оваква система управе. То је била она моћна, крепка и чврста национална управа, кад су Себри имали своју самосталну жупску управу са свима правима и поротно суђење по законима и обичаима своих праотаца и богова Велика и мала властела очувала је своја права и повластице, које су поникле из живота, природно се развиле и биле у свести народа законита и оправдана. Такав историјски склоп, где је одбрана свачијих права била осигурана, собом је доносио гарантију и чување народне краљевске династије. И Срби се поносили, што је само био једини српски род, где нико **иноколѣньнь** није могао «огосподити се.» С тога, негледећи на све унутрашње преврате, никада и ни-

коме није ни на ум падало, да може неко други доћи за краља осим чланова краљевске куће, онако исто, као што нико није могао увући се у кућу властелина или себра и преотети земљу од законитих наслѣдника. Живећи у таквом чврстом и крепком организму, наш народ је био снажан и моћан, да одбија свакојаке навале спољних непријатеља, па била то туђа војска или римска пропаганда. Српска краљевина налазећи темељ и ослонац у недрима свога народа нема издајника и наши краљеви несу износили своје благо на страну, нити су тражили грађанство дубровачко или венедичко. Истина, да су о србима и српској краљевини, на страни мање знали и мање писали, али је зато државни организам био чврст, јак и темељан. Наши краљеви несу били завојевачи и освајачи, него *«савакупитељи»* и *«ослободитељи»* «српских **ꙁємль**.» Ово прикупљање Срба у једну органичку државну снагу ишло је тихо и лагано. Кад су краљеви коју српску земљу придруживали краљевини, одмах су у њој градили манастире, око манастира градове са зубчастим кулама. У цркви се сваки дан вршила служба божија, а на кулама стражарили су краљеви војници. Тим је народ добијао духовну храну и војну заштиту. На овај начин, српска се краљевина ширила лагано, али темељно и поуздано. Краљевина личи на кошницу, која је јака својом радном снагом и редовно роји ројеве. По краљевини свуда и на све стране видимо «заселке» т. ј. где год је српско село, одма се јављају његови ројеви засеоци. Народ се множи, јер закони најстрожије штите и бране част женскиња. Том сталном, на начелима чисто националним изведеном државном организацијом, са друштвеном автономиом и саморадњом, створен

је *народни српски карактер*. У таквој средини одгајивани су сви српски нараштаји и очувао се наш народ чио, крепак и здрав, са дубоко у срце усађеном народном идејом, која и ради на обновлењу српског државног живота. Одгајен у таквом духу, он се борио, бранио и створио ону душевну школу за васпитање — епске песме, где се за његову државу боре како народни свеци на небу, виле и јунаци на земљи, хајдуци у горама, а сав народ са својим православним свештенством на зборовима код цркава и манастира. Такве су посљедице темељне народне слободне организације.

Али српска краљевина није била на неком усамљеном океанском острову. Напротив, она је била на земљишту византијске империје, где су затечени путови и трагови римске и византијске државне културе. Срби и српски краљеви били су православне вере и према томе дошли у ближи сношај с византијом. Дуж јадранскога Приморја били су римски градови, у којима су живели власи (римљани) латинске вере са западном културом. На источној и западној страни са Србима су граничила два азијска монголска племена: Блгари и Унгари. Оба ова азијска народа освојили су више српских племена и старала се да их претопе у себе. Осим ова два туђинска народа за српска или јужно-славенска племена најопаснија је била моћна византијска царевина са својом државном организацијом и црквеним утицајем. Истина, краљевина је добила независну цркву, али је престиж византијске царевине и патријаршије био огроман. У грчким је књигама била мудрост религиозна, философска и државничка. Религиозне књиге бише преведене на српски језик, али

државне, философске, историјске и т. д. осташе као неприступчана мудрост за «варваре.» На тај начин наши предци добију религиозно васпитање без хуманитарног изображења. Тако стање донесе собом одржање народних традиција и обичаја, али је с друге стране било штетно, јер је народ остао у тами мраку. Они су пренели у Србију византијску архитектуру и живопис, али несу умели склопити своје законодавство, него су превели на свој језик «градске законе» и судили по њима; они су превели црквене законе — «крмчију» и поступали по истој. Заједно с овим усвојили су грчке свеце, празнике, али су и своје унели у општи сонм православних божијих угодника, које нарочито свагда спомињу кад траже од Бога заштите српској држави. Природним начином и одношајима, српска краљевина подпадне под моћан утицај Византије, а српско Приморје западне под утицај талијанске културе. Подунавље подпадне под утицај Угарске, а освојена блгарима српска племена потпану под утицај Блгарије и покваре свој језик. Ето одклен налазимо у српској краљевини титуле и грчке и талијанске. Наши челници, војводе, кнезови и т. д. уступају им своја места или их врховна власт подчињава господи са страним титулама.

Сва су црквена звања узета из Византије од ипо-диакона до архијепископа. Па се у српској краљевини одомаће севасти, премикирије, логотети, севастократори, мегалижупани, дуке, барони, нобили итд. Српска земља изобилна рудама и рудницима приволе наше краљеве, да се користе истим рудницима; али како није била успособљена за прерађивање природних продукта наша народна снага, бише доведени странци — *Саси*, да те руднике обрађују. Појавише

се и експлуататори, који руднике докопаше у своје руке и сав чисти добитак оде њима. Са експлуататорима се населише занаџије, мајстори, трговци и други странци, који на трговима захватише све радње у своје руке као и у градовима уносећи у народ свој друкчији начин живљења, своје раскошније обичаје, давање новаца под велике камате, како би што већма опљачкали и огулили наш народ. Истина, Урош I говорио је грчким посланицима: „ми несмо навикнути на такве раскошне ствари", јер није хтео примити за снаху кћер цара Михаила, а међу тим је и он у златотканом царском оделу са багреницом и круном на глави мислио, да је тек у византијској преобуци он прави краљ. Византинци хуле на Србију, да у њој нема чиновнога византијског благољепија и министарских већања. У осталом, ово немање није сметало увлачењу туђих навика. Краљеви су носили црвене чизме, а српско племство Приморја, венедичку црвену чоху, свилу и кадиву, а народ је остао у простом селском клашњу. Док су себри пили своје домаће вино, дотлен се племство сладило малвасијом, носило венедичко одело и дотерало дотлен, да му је све српско било просто и неотесано, а туђинско на понос и дику. Ово је дошло од немања науке на своме језику. Страначки обичаји уђу у моду. Наравно, да су властелини тежили да се изравњају са туђинцима. С друге стране, с византијском титулом „самодршца" била је скопчана и друкчија радња на пр. преокретање слободних Срба у црквене људе. Немања је „испросио" од византијског цара *парике* за Хиландар, а његов син „самодржац и краљ" Стефан поклања Жичи читаве жупе Срба. Саси тамане шуме, окрчену земљу преокрећу у своја добра и насеља-

вају; властела тако исто насељава своје земље и доводи насељенике чак из Азије или из Грчке. Сваки властелин хита да у жупи пригра би што више «племенске» т. ј. општинске земље, да притесни крвне општине и да државне или општинске ненасељене земље насели као *личне* баштине. Због многих ратова и неродних година себри осиромашавају, и они који се презадужили или све изгубили, прелазе на баштине властелске и постају отроци. Истина између Срба и Блгара није бивало заробљеника или робова. али су властелини доводили робове из рата с Грцима и Турцима. Властела постаје силна и моћна; она збацује законитог краља Владислава а пење на престо слепог Дечанског, ограничава његову власт и добија законодавна права на збору. Најсилнија је српска властела била у Босни, јер је читаву земљу заузела и при продаји, трампи или размени земаља, вишак цене исплаћује бројем људи или девојака.(¹) Дације и «*работе господарске*» постану тако велике, да отроку није остављано ни најмање слободног времена, да сради своје послове. Самодржавна власт узме толике размере, да краљ Урош I на пр. издаје овакву наредбу: «не сме се на тргу ничије месо продавати, ни куповати, док се краљево месо не прода.» (²) С друге стране, у земљи странци тако су се посилили, да су Србе хватали и апсили или их преко мора продавали. Неки Дубровчанин **ꙁлль** (зли човек) у пијаном виду ухвати три властеличића и не будући у својој

(¹) И. И. Соколов показао ми је врло знамениту повељу из XIII века, у којој један властелин другоме исплаћује вишак размењених добара са 60 девојака.

(²) Mon. Serb. 52.

намети, **ꙋдаль ихь оу нѣкꙋ оудавоу**.(¹) Нарочито промени се унутрашње стање огромним освојењима цара Душана. Придошла и домаћа властела у ратовима задобије правдом и неправдом огромна богатства, охужи се дахом византинизма и венедичанства, почне да живи сјајно и да се богато одева, упозна се с раскоштвом, па на место патриотизма, код ње претегне саможивство. Наш љетописац нарочито удара гласом на те нове појаве, јер ондашње наше друштво није било спремљено да управља областима и да влада богатством; он вели: «*краљ* Душан достиже чак до грчких земаља и ове освоји..... уздиже земљу српску..... Оташтво своје *красећи*, властеле своје обдарујући светлим свитама и *царским златним појасима*»,(²) због којих они теже, да постану владаоцима. Узев све ово у једно, заиста је било настало време, да се учине реформе како у деоби земаља, тако и у склопу државном. Из навода грчког писца Григоре, да је Душан издвојио земље српске краљевине и над истима прогласио сина краљем, а освојене земље уредио по византијскоме образцу, излази, као што потврђује и законик, да је он оставио, тако рећи, недодирнут бивши склоп српске краљевине, са њеним *земљама*, *жупама*, *катунима* и приморским *градовима*, а да је дао нов склоп свима придобивеним земљама; даље, да је уредио црквенско питање, да је властела успела, да сузбије и поништи утицај слободних српских жупа на ток државног живота; а цар је опет узео у заштиту отроке, неропхе и парике противу баштинара; установио таксе да искорени злоупотребе

(¹) Пуцић. Спом. Срп. I. 160.

(²) Шаф. Рam. 54.

(зак. чл. 204); регулисањем закона о пороти за читаву царевину, уништио је све друге начине суђења, а краљевским судом ујемчио народу правду и правицу. Преображајем пак управних власти, Душан је тежио да све жупане, кнежеве и друге династе потчини врховној власти, с тога склопи двор налик на царски византисски (двор), са свима звањима, као што су: „*виночерпи*", „*коњушари*", постељници и т. д. Он створи придворни царски савет, заведе византијске чинове: деспоте, севастократоре, кесаре и т. д. и подели царевину на велике провинције, и т. д. Тим начином цар потчини новим управитељима све пређашње власти и званичнике како круиске, тако и автономне, а уништи последње остатке општинске самоуправе. Власт пређе у руке нових деспота, кесара, севастократора и т. д. Они заграбе у руке власт како грађанску, тако и војну. Цар рано премине, а његов насљедник Урош попроба, да и њих потчини „*царском дворском*" суду. На место да се потчине суду и одговарају за своју управу, они се не јаве на суд, него обуку „црвене чизме" т. ј. прогласе се владаоцима.

Стати на пут рушењу државном и решити питање о „царству" у своју корист, то предузме „краљ" Влкашин, па збаци и погуби цара Уроша и сруши царство, које се распадне на онолико држава, колико је било провинција (regiones). Царство се разложи на саставне делове, где нађу готово земљиште Немањом прикупљене велике жупаније: Подунавље (Србија), Хумска, Дукљанска и т. д. Царевина склопљена по византијском калупу раствори се на саставне делове, али не пропадне она мисао и идеја, којом је царевина створена. Државна је мисао из-

вршила свој задатак на ком је радила и ону мисао, којом је живела. Српска су племена византијске империје одбранила своју екзистенцију, добила своју релиогиозну књижевност, своју независну патриаршију, свој духовни синклит, своје разумевање и свој стожер, приправна за вођење борбе за свој опстанак и повратак своје царевине.

II.

Друштвена стања. [1]

У нашим средњевековним споменицима XII в. налазимо, да је земља припадала племенима, као њина општа племенштина, па је Немања «испросио» од цара «парике» и дао их Хиландару. [2] Осим парика

[1] Т. И. Успенски: Матеріалы для исторіи землевладѣнія въ XIV вѣкѣ. Одесса. 1883. Успенски је пронашао и печатао хиландарски «практик» (*πρακτικόν πρακτικά*). То је јединито дело, где се у животу огледа стање и живљење црквенских људи наше средњевековне краљевине. Описано је економно стање пет села: Градца, Мунзене, **Лужьца**, Каменице, **Коньдогрице** и Кумице. Доначка јединица, која обухвата известан простор земље, звала се код римљана iugum (плуг); код германских народа *гуфа* или *гоба*, код Руса «*соха*», а у нашој краљевини «*зевгар*«, у Византији **Ζυγόν** (јарам) **Ζευγάριον**, **Ζευγαράτον**.

Села је поклонио Хиландару српски краљ. С тога што се овај «практик» може мучно добити, и што је веома важан за разумевање нашег економног стања, ми га у целини печатамо. Њему додајемо из исте књиге «опис земаља тетовскога манастира.»

1. **Истиньно поклоненьно по дрьжаве солоуньскои преписаннѥ и оутькьменнѥ по повеленню свршить и предннѥ всако и направе и утврьдиты, да и сь инѣми ѡбрѣтох ѿ светои горѣ аѳоньсцѣи ꙁпрѣславьни царскы манастирь прѣсветнѥ владичице наше Богородице хиланьдарьскиѥ, имоуще ѡ тоизи дрьжаве и направоу вь п р а х т и ц ѣ дѣль**

[2] Mikl. Mon. Serb. 5.

приложио је Хиландару «влахе.» (*) За овим отпочну давати ктитори црквама *«насељенике»*, па тек после дају манастирима и Србе, а проњарима дају *проније* (у *кормленије* или *«ухљебије).»* Ово су нови појави у

дроуги, и придарова се тѣмь поклоньни истиньни хрисоvоуль и прѣдавамь тѣмь то ѥсть тако.

Вь жоупѣ строумьсцѣи село Градець прѣжде дрьжавшомоу ѥ Варьданоу Геωрьгиѥ посиненникь Николе Комниноу.

Ц(ь)ка имать Калию и синови Иωана и Ѳеодора и дьщерь Аньноу, ҁевьгарь ѥдень, кравь четворо, свини .в., лоҁи ωсмимь к(ь)блом и оунутрь .ѕ. кроушь и ҁемле стомь кьбломь и всѣмоу томоу дань .є. перперь.

— Василь апостать, имать Ҁою и синови Иωана Ѳеодора и дьщери Хрисью и Марию и мати ѥго Драгана и ҁевьгарь, говѣдь четворо, ωвьць .к., кобилоу сь ждрѣбетемь, .к, свиней, лоҁиѥ вь месте чоуждимь .д.мь кбломь, ҁемле стомь кьбломь, дань .д. перпери.

— Михаиль брать ѥго имать Марию и сина Иωана, ҁевьгарь, говѣдь четворо, лоҁиѥ кьбломь .д-мь., ҁемле .р. кьбломь, дань .д. перпери.

— Коумань синь Иωана апостата имать Ѳеодороу братию Ѳеодора и Димитра, ҁевьгарь и говѣдь троѥ, ωвьць .к., свиней .і., лоҁиѥ шестимь кьбломь и ҁемле .р. кьбломь, дань .г. перпери.

— Вдовица Марию, жена Димитра ковача, има сина Кость и дьщерь Ѥриноу и анепсею Геωрьга и анепсею Калию, ѥдинь воль, .в. говѣди, ωвьць .єі., свиней .д. ри, лоҁиѥ .ҁ. кьбломь, ҁемле .и. кьбломь, дань .г. перпери.

— Михаиль анилωниннь има брата Иωана и сестроу

(*) Idem. «а од влахь Радово соудьстко и Ђурђево — свега влаха 170.»

краљевини Немања, у којој су већ постојали велики властелини, са велики својим «државама.» И тако постоји у нашој историји *земља властелска*. Над људма своје «државине» властелин је имао јурисдикцију и

Марию, ѕевьгарь, лоѕию .ѕ. кьбломь, ѕемле .р. кьбломь, дань .г. перпери

— Ꙗнь синь Фроуга Христодоула. има Калию и дьщерь Ѕою, ѕевьгарь, .в. говѣде, ѡвьць .і., оули .є., винограда ѿьчьства стаси юго .г. кьбломь, вьноутрь .в. кроуши, врьть кьбломь и поль, и дроугою лоѕию оу коуцоулате ѿть прикию кьбломь и поль, и даде се юмоу и ѕемле .о. кьбломь, дань .в. перпере и поль.

— Коста брать юго има Фотинию, дьщерь Ѕою, ѕевьгарь, .г. говѣда, ѡвьць .і., свиееи .ѕ.. оули .є., винограда ѿь ѿьчьства юго .в. кьбла и поль, и кроуши .в., ѕемле .о. кьбломь, дань .в. перпере и поль.

— Доброта брать юго имать .в. дѣтети, ѕевгарь. .д. говѣдь, ѡвьць .і., оули .є., свинеи .д., винограда ѿь ѿьчьства юго кьбломь .г. кроуши .в., ѕемле .о. кбломь, дань .в. перпере и поль.

— Вдовица Өеѡфокию дьщи Романа Акрита, има сина Иѡана, дьщери Калию и Юморьфию, ѕевгарь, .г. говѣда, лоѕию .г. кбломь, ѕемле .и. кбломь, дань .к. перпере.

— Коста вьѕмигь брать Николе Акритина, има Пепанию сина Ꙗна, дьщерь Калию, ѕевьгарь, .д. говѣда, лоѕию кблоу и поль, ѕемле .и. кбломь, дань .в. перпере.

— Вдовица Аньна, жена Врьдоунара Акритина има сина Кость и Өеодора и дьщери Марию и Калию и Хрисию, ѕета Ꙗна, вноукоу Марию, ѕевгарь, говѣдь .є. свинеи .ѕ., лоѕию .д. кбломь, ѕемле .и. кбломь. дань .в. перпере и поль.

исту вршио. И тако имамо: *људе властелске, људе црквене, проније и људе слободне.* Зависни људи т. ј. властелски и црквени живећи на својим «*стасима*» работали су господарима уречене *работе*, а *слободни*

— Геѡргие македонь синь Ѳеокѡнстовь има стань сь синови Кость и Іѡна и Ѳеодора, свинь .д., лоѕие кбломь .г., дань перпероу.

— Іѡнь синь Христодуловь има Марию синови Добромира и Геѡргиѥ и Ѳеѡдора и дьщере Костадию, ѕевгарь, лоѕие вьбдома .в ма, врьть, подвадь половиноу ковла, ѕемле .и. кбломь, дани .г. перпере.

— Геѡргие ѕеть юго има Юриноу и сина Иѡана, и ѕевгарь, .в. говѣди, винограда прикию половина вбла, ѕемле .и. кбломь, дани .в. перпере.

— Іѡнь Моровуньдинь намѣстникь Кость бастать куцулотовь има Калию и дьщерь Ѕою, Ѕатию ѕеть Ѳеѡдорь, вьноукь Иѡана и Димитра и сестри ихь Ѕена и Мариѡ, ѕевгарь, и .г. говѣда и ѡвьць .еі. и свинь .д., лоѕие кбломь .г. и поль и лоѕие дроуго ѡдь коѕара кблоу и поль, дань .в. перпере.

— Вдовица Аньна жена Геѡрьга бащать, има синови Иѡана и Ѳеодора, воль юдинь и говѣди .в., свини .д., лоѕие кбломь .г., ѕемле .и. кбломь, дань .в. перпере.

— Михаиль ковачь ѕеть югов, има Ѕою и сина Геѡрьга, воль юдинь, лоѕие ѡдь прикие половина кбла, дань двѣ чести ѡдь перпере.

— Коста синь Николе бастате има стану и синови Геѡрьга и Іѡна и Кирика и дьщере Ѳеодору и Марию и воль юдинь и .в. говѣди, свиние .г., лоѕие юдиному кблоу и дроуго у куци у подавьци кьлоу и поль и ѕемле .и. кбломь, дань перпера и поль.

људи као самостални земљоделци плаћали су владаоцу соћ, ишли на војску и т. д. (на западу) сокмани. И тако имамо три врсте људи.

1) Зависни сељаци живе на равним деловима (стасима) и господарима работају.

— **Коста сынь кукулеловь има Иоань и синови Геѡрьга и Михаила и дьщерь Юриноу и сьнхь ꙁа Геѡрьгемь Марию, ꙁевьгарь, троѥ говѣдь, свині .д., лоꙁиѥ квломь .д., ꙁемле .р. квломь, дань .д. перпери.**

— **Юнь други синь ѥговь има Ꙁою и синове Димитра и Геѡрьга, и ꙁевгарь, и винограда ѡдь прикиѥ ѥ и Ѡьтьстка половина квла и ꙁемле .к. и .є. квль, дань перперу.**

— **Попь Геѡрьги Вурькла има сина Димитриꙗ, ꙁевгарь, и говѣди .в., и свинеи .д., лоꙁиѥ квломь .д., и ꙁемле .и. квломь, дань .в. перпере и поль.**

— **Юнь синь ѥго има Ꙁою и сина Николу, воль ѥдинь и лоꙁиѥ квлу ѥдиному, дань перперу.**

— **Вдовица Аньна Арьгириꙗ а дьщи Коньстаньдина скулакꙗ има сина Косту и Михаила и дьщерь Калию и свиниѥ .г., лоꙁиѥ квлу и половине, дань половину перпере.**

— **Вдовица Ꙁоѥ жена ковача Романа има сина Николу ковача и сьнха ꙁа нимь Аньна, воль ѥдинь, .в. говѣди, свинеи .д., лоꙁиѥ квлоу и половине и лоꙁиѥ друго одь прикиѥ ѥго у подавьце половине квла и ꙁемле .и. квломь, дань .в. перпере.**

— **Кириꙗкь цивискиѡть има Ꙁою и сина Стамата и дьщере Юрину и ꙁевгарь, говѣдь .д., свинь .г., лоꙁиѥ квлу ѥдиному, дань перперу.**

2) Сељаци са кућама и окућницама без удела у општинским пољима и њивама. Од њих се намножили слободни надничари.

3) Слободни држатељи земаља т. ј. сокмани који плаћају краљу соћ т. ј. дацију у натури. Онај ста-

Ȣ томьжде селе ѡдь пронные девельцина (a) Манонла

— Вдовица Ѳеодора и жена копила Ѳеодора има сини Кумана и Панагнота и воль единь и ѡсла едниого и свинь .є., лозние .г. кбле, друго лозние вь куцоке вь подавьце кблу и половине и друго у крушеве ѡдь принкне еи кблу единномуземле .и. кбломь, дань .в. перпере.

— Коста маннарь зеть его има Марию и дьщере Ерину, лозние едниому кблу, дань половинь перперь.

— Георьгие синь Николе Акритина има Зою и сина Ѳеѡѳока и дьщере Аньну и зевьгарь и .г. говѣда, ѡсле и свинеи .ѕ., лозние .г. кбле, ѡвьць .л., и друго лозние у куцѣве вь подавьцѣ половина кьбла, земле .р. кбломь, дань .д. перпери.

— Димитрь брат еговь има Ерину и сина Ѩна и дьщери Калию и Аньну, зевьгарь, и .в. говѣди, ѡвьць .к., ѡсле, свинеи .ѕ., лозние кобломь .г-мь, земле .р. кбломь, дань .д. перпере.

— Кирнакь зеть его има Марию, вола едннога, лозние едниому кблу, земле .и. кбломь, дань перперу.

— Ѳеодорь Акриѳинь има Марию и брата Михаила и Василиа, зевьгарь, трое говѣдь, ѡвьць .и., конь и ѡсле, свинеи .к., лозние .д. кбломь, земле .р. кбломь, дана .є. перперь.

(a) Да ли ово не значи, да је исто село плаћало деветину проније Манојла?!

новник, који је имао свој плуг од 8 волова, то се рачунало јединицом плаћања данка. Остали су правили *«спрегу»* да склопе плуг. Кад су четворица давали по два вола, то се звало четири спрежника (четири виргате) склопили један плуг. Према овоме

— Коста сынь Михаила Кукулела има Станоуоу и сына Михалꙗ дьщерь Ѥриноу и брата Ꙗна и сьѣха ꙁа нимь Аньна, воль ѥдинь, говѣде .в., лоꙁие .в. кьбломꙗ и половине, ꙁемле .и. кьбломь, дань перперь и поль.

Ѹ томьжде селе ѿд проние гаꙁиꙗ сиритнова.

— Манунль сынь Василиꙗ Кукулелꙗ има Ѥриноу и сына Димитра и Ѳеодора и Ꙗнꙗ, ꙁевьгарь и говѣдь .г., лоꙁие второ садьно сь ѡвощием кблоу и поль, ꙁемле .и. кьбломь, дань .в. перпере и поль.

— Вдовица Ꙁоꙗ паравунитиса тулучица има дьщере Ѥриноу ꙁань ꙁеть Геѡргьги, внукь ѥи Димитрь, воль ѥдинь. свиние .г, лоꙁие .д. кьбломь, перикуль кблоу, ꙁемле .к.и.є. кьбломь, дань перперу и поль.

— Костадинь сынь Иѡана Гревенискиѡтова има Ѥриноу и синови Лукить и Марко, воль и .в. говѣди, .д. свиние, лоꙁие .к. кбла, ꙁемле .н. кьбломь, дан .в. перпере.

— Коста шьвьць има Аньноу синове Михалꙗ и Ѳеодора и дьщере Ѥриноу, воль ѥдинь, дань полперпере.

— Вдовица Ѥрина жена Геѡрьга Пирова има сина Михалꙗ и дьщере Ꙁою и ꙁеть ꙁа нею Василь и анепсеꙗ ѥи Ѥрина, ꙁевгерь, .в. говѣди, свинеи четворо, лоꙁие кьбломь .д. и друго у куцове у подавьце кблоу и половине и ꙁемле .н. кьбломь, дань .в. перпере.

— Ꙗнь вьлкоиа има Марию дьщере Ѳеѡдоке, Димоуле и Димитрие, свинеи .д., дань половина перпере.

они су добијали земљишта за обрађивање. Људи живећи на крунским добрима плаћали су краљу соћ (socagium). Ови појави нарочито се јављају у Приморју.

— Георъгије Фуцинь, има женꙋ Хрисию и сина Ꙗнꙗ и свиниеи .д., дань поль перпере.

— Никола сინь Ѳеодора Кꙋлова и синови юго Георьги и Михаиль, и воль и дань поль перпере.

— Коста папила брать юго има женꙋ Аньнꙋ и кола, и даде се юмꙋ место .к. и .е. кꙋлом, дан перперꙋ.

Ꙋ томьжде селе ѡдь проније Никифора Хрисова.

— Василије синь Ѳеодорь калинь има стасию и сестре Юринꙋ и Стаматихию зеть Ꙗнь, зевгарь, .е. говѣдь, ули .и., свинеи .і., лозије кꙋломь .д., и дрꙋго лозије ꙋ кꙋцове ꙋ подавьце .в. ма кꙋлома, перивоаь .в. ма, и земле .р. и .к. и .е. кꙋломь, дан .е. перперь.

Ꙋ томьжде селе ѡдь проније Георьгиꙗ капьсокакале.

Георьгије ковачь синь Николе Христодꙋле има Марию сиꙗ Димитра дьщере Калию, сестрꙋ Аньнꙋ, воль, лозије кꙋломь .д., земле .и. кꙋломь, дань .в. перпере.

Ꙋ томьжде селе ѡдь проније Филомата.

— Николе Дамꙗнь синь акритиновь има Зою и синови Михаꙗ и Ꙗнꙗ и Василꙗ, дьщере Юринꙋ, зевьгарь, .г. говѣдь, свинеи .з., лозије кꙋломь .д., дань .в. перпере.

Деоба српског становништва на сталеже постала је у српској краљевини под утицајем византијског законодавсвства, у оном облику како се оно остварило усљед заузећа трачког полострова словенским

Ѡдь дѣтець Кипрїаановь ѹ томьжде селе прониꙗ.

— Геѡрьги Сакѹла има Хрисию и брата Ѳеодора, ꙃа нимь Калиꙗ, анепсеꙗ Стаматики, ꙃевьгарь, .д. свинїе, лоꙃие ѡдь прикиѥ кблѹ дрѹго ѹ Крѹшеве ѹ подавьце половина кбла, дань перпера.

— Михаиль Лимиѣнинь има сина Димитра, воль и дани поль перпере.

— И сїнь ѥго Коста има Марию и сина Алексаньдра, ꙃевьгарь, .в. говѣди, лоꙃиѥ кбломa .в. ма, дань перперѹ и поль.

— Сынь Лимаѡниновь Леѡ има Марию и сина Георга и дьщере Калию, ꙃевьгарь, дань перпера.

— Василь Клептѹхи има Калию синови Михаила и Димитра, овьць .г., дань половинѹ перпере.

— Канакь Лимлѣновь има Аньнѹ и сина Ꙗнꙗ дьщерь Мелахринию, ꙃевгарь, .в. говѣди и .в. свини, дань перперѹ.

— Вдовица Мариꙗ сестра рѹдара има дьщерь Аньнѹ, .в. говѣди, дань третиꙗ честь ѡдь перпере.

— Вдовица попадиꙗ Македона има сина Михаила дьщерь Калию ꙃа нею ꙃеть Адриꙗнь, ꙃевьгар, лоꙃиѥ кблѹ дань перперѹ.

— Димитрь Корнꙗлить има Софию и сина Михаила дьщере Ѥринѹ, ꙃевьгарь, дань перперѹ.

— Геѡргиѥ ꙃеть паравѹниѡтовь има Марию и дьщери Ѥринѹ и Ꙃою, воль, лоꙃиѥ кблѹ, периколь кблѹ, дань перперѹ.

. ј. српским племенима. И кад су наши краљеви завели земљиште византијско, нашли су остварену у ЖИВОТУ економску систему, по којој се, угледањем и у краљевини били развили економски односи у друштву српском са неким незнатним модификацијама.

— Ѳеодорь синь Грьньчаревь има Ієриня, дьщерь Аньнꙋ, ӡевьгарь, дань перпера.

— Михаиль Грьньчарь има Хиѡнию и сина Ꙗна, дьщерь Ієриня, ӡевьгарь, и ѡсле, дань перперꙋ.

— Ѳеодорь синь юго има Ієриня и воль, дань половинꙋ перпере.

— Вдовица Марина василева има синови Василиꙗ и Ꙗна, дьщерь Калию, ӡевьгарь, .в. говѣди, дань перперꙋ.

— Димитрь скаманьдра има Аньнꙋ и сина Ѳеодора и воль, дань поль перпере.

— Димитрь кꙋкꙋлель има Марию и синове Геѡрьга и Михалꙗ и дьщерь Калию, ӡевьгарь, .в. говѣди, лоӡию двѣма кꙋлома, дань .в. перпере.

— Коста Катофикь има марию и ӡевгарь, дань половинꙋ перпере.

— Димитрь крьдꙋнарь, има Ієфросинь и дьщерь Марию, ӡевгарь, .в. говѣди, свинеи .д., дан перперꙋ.

— Димитрь Фрꙋгов има Аньнꙋ и сина Василꙗ и Ꙗна и дьщери Калию и Марию, ӡевьгар, лоӡию кꙋлꙋ и пол и дрꙋго ꙋ Кꙋцоке .г. кꙋломь, дань перперꙋ и поль.

Ієре сꙋ Ієлектери.

— Коста Гієриць има Марию и сина Ѳеодора дьщерь Калию, воль дань поль перпере.

— Коста Гамаль има Калию, дань четврьто ѡдь перпере.

Римски муниципални склоп замени Византија *чиновништвом*. Чиновници (**ἄρχοντες**) или силни бољари т. ј. силна властела (**δυνατοί**) настанили се у замцима на баштинама, које им утврди за насљедне у поро-

— Геѡрьгн Юннниѡть нма Марню н сина Днмитра, дань третнѥ ѡдь перпере.

— Никифорь Крагопꙋль нма Марню, дань третн ѡдь перпере.

— Калнꙍ радова нма сна, дань д н н а р ь н поль.

— Геѡрьгн Врана нма Фотнню н сина Костꙋ дьщере Марню, воль, дань поль перпере.

— Днмнтрь Гернль нма Калню н дьщн мꙋ Ѥрннꙋ, ѕевьгар, ѡсле, дань перьпера.

— Юко томꙋѕн селꙋ все сьврьшеньно н ꙋтькьменьно .р. н .к. перперамь.

Ꙋ тон дрьжавѣ н ѡбластн село Мꙋньѕенн:

— Мнхаль Акрнтннь нма Калню н сина Никоꙋ н Георьга н дьщерн Марню н Ѕоранꙋ, ѕевьгарь, .в. говѣдн, ѡвьць .л., лоѕнѥ ꙋ Кꙋцѣве ꙋ подавьце .в. ма кблома н полн, ѕемле .р. кбломь, дань .г. перпернь.

— Юнь ѕеть ѥго нма Калню сина Θеодора, сведенницꙋ Марню, ѕевьгарь, .д. говѣда, ѕемле .р. кбломь, дань .г. перпернь.

— Аньдрѣꙍ парапана ѕеть Мнхелевь нма Ѕою н сина Васнлнꙍ, дьщерь Аньнꙋ, дань .в. честн ѡдь перпере

— Васнль брать Юна Θеплꙋха нма Аретню синови Кость н Юна дьщере Θеодорꙋ, ѕевьгарь, ѡвьць .к. н .е., лоѕнѥ ꙋ Кꙋцѣве ꙋ подавьце кблꙋ н половнне, .д. кблом дань .г. перпере.

ници, Василије Маћедонац. Словенска племена тракога полострова немају византијске установе приезаних за земљу, него су живела слободна у својим племенским општинама, а старинци освојени јављају

Ѡдь тогожде села алевтеро.

— Коста Кꙋминуанинь има синови Іѡана и Димитра Георьга и дьщере Ѥринꙋ, ꙁевьгарь, ꙁемле .н. кбломь, дань .в. перпере

— Геѡрьги синь Смолѧновь има Ꙁою дьщере Ѳеогние, дань поль перпере

— Бѣло има Негаю дьщере Станꙋ, дань пол перпере.

— Манꙋиль има Ѳеодорь, дань ѡдь перпере четврьта чест

— Геѡрьгие Паскаль има Марию дьщерь Калию, поль, дань пол перпере. То все тогожде села ꙋтькьмение гı. перперь.

Вь ѡбласти и дрьжаве ꙋ Горьнемь лꙋжьци место Агрид, ꙋ томь

— Василие вернадарь има Марию сина Ѳеодора и Ника и дьщере, ꙁевьгарь, .в. говѣди, .д. свиние, улеи .к., кблꙋ, ꙁемле .н. кбломь дань .в. перпере и поль

— Димиꙋрь сии Іѡана клевтакѡ има Геѡрьгию синови Николь и Геѡрьгиѡ, ꙁевьгарь, и .вı. говѣдь, конь и улн .ке., свинеи ı., лоꙁие .г. кблом и поль ꙁемле .н. кбломь, дань .в. перпере и поль

Михаиль брать его, има Ꙁоранꙋ, синови Димитра и Николꙋ дьщерь Калию, ꙁевьгарь, свинеи .к., ули .к., лоꙁие .г. кбломь и половине, ꙁемле .н. кбломь, дань .в. перпере и поль

Василие ꙁеть его има Марию, вол, ѡвьць .л., ꙁемле .н. кбломь дань перперу и поль

се као насељеници. И тако Словени живе слободни у општинама, а старинци као насељеници на баштинама. Услед оваквог економног стања Лав Исавр и Константин Копроним издају законе, којима се узз-

Єресу Єлевтери (т. ј. слободни).

— **Никола Розань има Єрину и вола, .в. говѣда, дань поль перпере**

— **Геѡрьгије Ахлада има Марию сина Бѣлана, воль. говѣдо, ѡсле, земе .л. кблом, дань перперу**

— **Никола Србопуль зеть Клевтакевь има Єрину, воль свинн .ѕ., дань поль перпере**

— **Синь Марковь Єнь има Марию и синови Николу и Геѡрьгия, ѡвьць .к. и .е., ѡсле, дань половину перпер**

— **Михаиль Анималинин има Зенню и .в. детети, дань поль перпере Този Агриць утькьмлень и сьвршено .ді. перперь и поль**

У селе Каменици

— **Геѡрьгије ковачь синь Николе ковача има сестру и воль, лозије .в. ма кблома, место сь ѡвоштиѡмь многороднимъ кблу єдиномь, ѡрахь єдинь, масанца .л., дань перперу**

— **Никола попь србинь има Єрину, вол, .в, конь, лозије кблу, дань поль перпере**

— **Димитрь попь синь єго има Єрину, сина Николу и дьщерь Марию, зевгарь, ѡвьць .ке., ѡсле, свинеи .д., лозије .д. кбломь, место сь лозиємь и сь ѡвоштиємь .в. ѡраха, дань перперу и поль**

— **Геѡргије кукуровь намѣстникь Михаила каминара, свещеникь Єнь сестра єго Мария, воль. лозии кбломь .д. мь, дань перперу**

коњава подобно стање нормално. (*) По закону земљедлском има сељака две врсте:

а) Слободни сељани, који се у договору са земљодршцем (*χωροδότης*) или и без његове дозволе — прећутно — настанили на земљишту туђем, које могу

— Манонль ѕеть вдовице спрьль има Ѳеодорь дьщере Марию, ѡвьць .еі., дань поль перпере

— Ӏѡнь ѕеть смѣдьковь има Силигнию синови Ѳеотокѡ и Димитрѧ-и Николь, вола и .в. говѣди, лоѕние поль кбла, дань поль перпере

— Ӏѡнь Куцурубовь ѕеть има Марию сина Николь дьщере Роѕь, воль, ѡсле, свиние .д., дань пол перпере

— Ӏѡнь Клобучарь ѕеть Николинь Аньдроника има Ієвдокию сина Стамать, дьщери Калию и Димитрию, ѕевгарь, лоѕние .д. кбломь, дань перперу и поль

— Цьгарь Ӏѡнь куварѧ ѕеть копань имѧ Аньну дьщере Дафну, лоѕние кбль, дань пол перпере

Коста синь Ӏѡнѡ вировѧ има Димитрию сина Николь, лоѕние кбломь, дань ѡдь перпере .в. чести

— Вдовицѧ Ієрина женѧ Михалѡ Хтисьца има синови Геѡргитѧ и Николь, винограда и периволь юдному кблу, дань поль перпере

— Вдовицѧ Силигниѡ дьщи Фотиние битоланьке има дьщерь Марию, дань четврьта честь ѡдь перпере

— Смѣдко Геровь синь линарии има Ѳеодору синови Смѣдлѧ и Ӏѡнѧ, дьщерь Ӏѡаньну, ѕевгарь, дань перперу

— Вдовицѧ Силигниѡ жена Ӏѡна Маврикѡ има сина, дьщерь Марию, свиние .д., лоѕние кблу, дань ѡдь перпере третиѡ честь

— Ѳодорь ѕеть Димитрѧ шькьцѧ ипатева имѧ Аньну сина Иѡана, воль и .в. говѣди, дань перперу

(*) *Νομος γεωργικός* и Еклога.

оставити свагда накнадивши газду за оштету. Они плаћају газди земље оброк у натури — *десетину* (*μόρτη*) од берићета. С тога се подобни сељани звали мортити т. ј. десеташи. Неки су плаћали трећину или чак половину.

— Коста аннара Марию има сина, дьщере Аньиꙋ, лоѕние нерѣѕь .ѕ. кблам, масанце .д., дань поль перпере

А юресꙋ свободъници(а)

— Вдовица Параскевиꙗ има синови Димитриꙗ и Мелахрина, брата Юна, сестрь вдовиць Ксень, дань третие ѡдь перпера (б)

— Юнь Паспала има дьщере Ѳеѡокꙋ, дань третие ѡдь перпере

То тако ꙋтькьмленьно .дı. перперамь

Ꙋ селе Коньдогрицѣ ѡдь проние скорѣкь, повѣле ѡдь цара ѡдьрьвати(в) се.

Ꙋ томь селе

Вдовица Аньна дьщи Юна вивлографа парьцала има дьщере Ксению, вола юднаго, .в. говѣди, свинеи .д., дань перперꙋ.

— Василь ѕа сестрꙋ ѕеть юи има Ѳеѡдоти синови Михаила и Николь, говѣдо, лоѕние кблом .г. мь, водѣницꙋ ѕимьнꙋ, перивоꙗь сь лоѕиницѣми дꙋбьнеми .г. кьблом, намѣстникь, дань перперь и поль.

— Димитрь парьцалевь синь вивлографа Юна има Калию синови Михаила Иѡана и Геѡрьга, дьщерь

(а) Да — ли је ово за неку њину невољу или за неко добро? Они немају ни један по **.и. кблома ѕемле.**"

(б) Нема ни вола, ни осла ни пишта.

(в) Ваљда по заповести цара избављени од проније!!

б) Сељани општинари (*κοινωνοι, χωρῖται*) укупно склапају општину, која укупно влада земљиштем (*κοινότης τοῦ χωρίου*). Земља је подељена ждребијем на комаде (*μερις, σκαρφίον, τοπος*) између чланова

Марню, за Юнемь сньха, зевгарь, овьць .и., свинеи .д., лозние кблома .в. ма, нивние .гі. мь кбломь, дань .в. перпере.

— Никола Софрониевь и анепси его има Потинию синови Юна и Георьга дьщерь Марню, свини .д., лозние кблу и поль, дань перперу.

— Грьдань синь парьцелевь има Аньнь синови Василиа и Георьгиа дьщере Ксень и Марню за василемь сньха Зоа, воль, .в. свини, лозние .в. кблома, перниволь половину кбла, дань перпера.

— Тоѕтако утькьменьно и сьврьшеньно .ѕ. перперамь и поль.

Ѹ селе у Кумици имемь:

— Никипорь зеть Юна Багиана има Аньну, воль, овьць .к., лозние .в. ма кблома и поль, дань перперу и поль.

— Вдовица Зоа жена Димитра василицува има синови Юна и Кость, за инемь сньха Зоа, воль, лозние .в. ма кблома, дань перперу.

— Георьги Какьлиподь синь Юна Драгоуа има Калию и осле, дань поль перпера.

— Никола шура его има Марню, дьщере Юньну и вола, дань половинь перпере.

— Өеодорь зеть Ксена Драгога има Калию дьщерь Юньну, вола и осле, лозние кблу и поль, дань перперу.

— Юнь бурниевь има Аньну синови Михалиа и Кириака, вола, .в. говѣди, лозние кблу, дань перперу.

општине, па сваки обрађује свој део сам или помоћу робова, или га даје другоме на исполицу, где се јављају половничари (*ἡμισειαστής*). Правна личност општине наџивила је све промене и нарочито се огледа у даначкој одговорности.

— Ѳеодорь ꙁеть Михалꙗ роусина има Стаматихию и воль, и дань поль перпере.

— Геѡрьги бльгаринь има Ѳеодорь, и дань поль перпере.

— Ꙗнь ловьць ꙁерьво има Марию синови Димитра и Ꙗна, дань поль перпере.

— Богдань ꙁеть его има Аньиꙋ, дѣти .г., ѡсле, овьць .к., дань .в. ѵести ѡдь перпере.

— Ꙁелиꙗнь дрꙋги ꙁеть его има Ѳодорь и .в. дѣтети, ѡсле, дань .в. ѵеети ѡдь перпере.

— Комиꙗнь дрꙋги ꙁеть его има Калию дьщери Марию и Аньиꙋ, ѡвьць .г., дань .в. ѵести ѡдь перпере.

— Димитрь ꙁеть его дрꙋги има Євдокию, сиꙗ, третиє ѡдь перпере.

— Никола синь акакиєвь има Єриию и сина и овьць .к., дань поль перпере.

— Вдовица Кастаниꙗ има сина Ꙗна дьщере Аньиꙋ, вола, дань поль перпере.

То тако ꙋтькьмленьно .ї. перперамь

Да тако всѣмь селомь ꙋтькьмленьно и сьврьшеньно и ꙁастакленьно .р. и .о. и .н. перперамь

И ꙁа ѡфелию .иі. перперь

Ꙁа ирь .иі.

Хиродакатиꙗ .і. перперь

Ꙋ неимꙋщихь ѡвьць десетокь пѵелиньии и свини .еі. перперь

И тако су били: слободни сељани на властелским баштинама. Њих називљу *парики* (*πάροικοι*). Који су плаћали десетину, то су *мортити*. Који је парик обрађивао једну исту земљу у застопце 30 го-

Ȥемлє ѡбладающꙋ томꙋ селꙋ Градцꙋ ѡсьмь сьть хиліадь ѡсобь ѡдь париꙋьскихь стасеи, и пакь тоȥи место .р. и .х. перперамь

Тꙋждє ієксалими стась нехтвнова нимꙋщи лоȥиє .г. кблоиь и поль, и ȥемлє .р. кблоиь, дань .г. перпери ꙋ томьждє селє .ѕ. манновь ȥиминхь .д. перперамь ꙋ томьждє селє абєлопахто ѡдь тꙋждихь парикь .в. перперє

Ȥа ѡномию и калаиистро вь тождє межди всеи ꙋ томꙋ селꙋ всакоіє ѡбьдрьжещє и ѡбладаюдщє беȥь всакоіє притьꙋє .ѕ. перперамь

Ȥа ȥемлю мꙋньȥеньскꙋ кблоиь хиліадє и ѡсьмь сьть ѡсобь париꙋьскихь стаси .л. и .ѕ. перперамь

Ижє сьмеждно место при ȥемлє метритопꙋлове ѡногаȥи дакьши се манастирꙋ ѡриȥмо поклоньно и ꙋдадє се место то кблоиь .ѕ. сьть ȥа перперь .кі.

Ȥа іеномию томꙋꙋе селꙋ .в. перперє

Ȥа лоȥиꙗ ꙋ падищи .к. и .є. кблоиь, иперперь .є. ѡȥборищихь всѣхь стихь .в. перперє. Аьновии кьвашь иперперꙋ

— А ȥа место лꙋжьꙋько двѣ хиліадє кблоиь, ꙋєтири десетинь перперамь ꙋ ȥападьнои страиє винограда .в. ма перперама ꙋ томьждє местє ȥападьнимь ȥимии маиь .в.ма перперама. оꙋ сеꙋє каменє ȥемла ȥовꙋщи се место сламо двѣстє кблоиь .д. перперамь

— Ꙋ томьждє селє ꙋ ȥападьнимь местє лоȥиє .в. ма перперама. Ꙋ прѣꙋлацѣ ȥемлꙗ сь приложеннієиь кблоиь трнста, .ѕ. перперамь. Ꙋ томьждє местє ȥападьнимь винограда ієжє ієсть .иі. кблоиь, .д. перпери ієжє ієсть

дина, властелин га није могао доцније отерати. Слободни сељани у општинама звали се *κωμητοῦραι, ὁμάδες, ἀνακοινώσεις*. Обе ове врсте људи звали се убоги (*πένητες*). ([a])

на палеовагьдаре. Ꙋ крꙋшицахь земле кблоомь ѡсьмь сьть, .ѕı. перперамь. То все кꙋпно сложено перперамь .д. сьта и двѣма сьбираютьсе все и сьлагають се .є. тисꙋщь и .п. перпери

Ꙗко прилега имати и дрьжати и ѡдь тѣхь всѣхь всаꙋьскаꙗ приносити и скꙋплꙗти и ꙋзимати сьвршеньно ꙋ годищи .в. врѣменьма, ꙗко сектебрѣ половинь, а Марта половинꙋ дрꙋгь, ꙋзимати и ѡдь икомоде

Никꙋщимь стасе на .г. перпери кбль мереньновиньно на перперꙋ метрꙋ егарнꙗ дневьнаꙗ .вı. и законьние .г. поклони.

И за то се ꙋчини и сьвршии се и ꙋтврьди се и подаде се мои прахьтикь законьни и подьписань ѡлововеномь печатию за вѣрꙋ, и подаде се показане и прѣславьномꙋ манастирꙋ црьскомꙋ рекꙋщꙋ срьбьскомꙋ за хранение и ꙋтврьждение томꙋ манастирꙋ, месеца Ноѥбра ѥньдиктиѡна .дı. Тькьмина прахтикꙋ Прахтикь всѣхь метохїи.

2. Г. Успенски у главноме чини овај извод: Како прахтик нас упућује на «**дѣль дроугн**», а овде се збира читана сума у «**.є. тисꙋщь и .п. иперпери**«, јасно је, да је ово свршетак прахтика, од кога недостаје $^{9}/_{10}$ описа. Доста је и овога, из кога се упознајемо са стањем сеоског становништва, које зависи од цркве, од земљовладалаца, него и слободних сељака у солунској држави и стру-

([a]) Zachariae von Ligenthal d. Griech-Röm. Rechts. II. 245 etc. или I. 29. *β.* 199. У *Πεῖρα* стр. 199, 288, 198, 89—90, 2.. etc. Парика брани тридесетогодишњим држањем; општину наслеђем — општине.

Властела се користила несрећним селским приликама (глад, суша, рат итд.) и принуђавала слободне општине, да јој уступају своје талове на поклон или под кирију или да им продају своје општинске земље,

ској жупи. Свега је споменуто 482 душе. Мушкараца 262, а женскиња 220. У девет случајева спомињу се „деца.“ Излази, да су били црквенски „парики“ 252 душе; 170 проњарских (пронија), 58 *слободни*. На тај начин у шест споменутих села било је:

Црквених људи	52%
(Проњарских) спахијских људи . .	35%
Слободних „ . . .	12%

Највећи број сељака, који зависе од једног „*проњара*“ — 67, а најмањи — 5. Код богатијега проњара — сељаци су богатији, а код сиромашнијега су сиротнији.

По имућности најбоље стоје црквенски људи, а врло су бедни проњарски сељаци. Пронија — (лебарство, комадар) је давање села и насељеник места „служећим владара“ људма у „*хљеб.*“ Како је то ишло у Византији: тако и код нас т. ј. раздавани су слободни људи проњару. Са улазком у састав општине местимичног властелског чиновног сталежа, порушена је административна и правна јединица селске општине, јер у општину улази нов елеменат — власт проњара (спахије); усљед чега се општина распадне на сићушне делиће. У „прахтику“ се налази одговор на девет питања из економног селског стања: 1) лица 2) статистика теглеће снаге; 3) број ситне животиње 4) уљаници и родно дрвеће; 5) земља баштена или виногради; 6) оранице, 7) опис имућности огледа се у „зевгару“; 8) воћарство и 9) дације.

Споменута и укупно узета земља под перивојима, баштама, виноградима и ораницама и саставља „*паричке стаси*“ свију лица. Стас има и шире значење на пр. **стась драгова с нивиемь, с виногради, с мааини, с ликадами, с всѣми правинами** (Гласн. XV. 376). Најмање плаћа „паричка стас“, јер у опису са свију „стаси“ долази 178 перпера, међутим они плаћају 568, а то значи, да „паричке стаси“ плаћају 41%, а 70% узима се с нечега другог.

Највећи приход долази од земље *општинске* неподељене на „стаси“, што се разумева под речма: „**Особь оть паричих стаси.**“

а на парике ударала теже услове. Како су општине у купу плаћале дације, а властелска насиља рушила сталност плаћања, цар Роман Лекапен (922) изда закон, који се зове: а) *Рече право* (**προτίμησις**) ку-

Тако село Градец има општинске земље осам стотина хиљада (800.000) **кьблова**, а парики имају као «стаси» свега 2160 каблова т. ј. мање од $4^{0}/_{0}$ процента од читаве њине земље. Општинска земља плаћа 160 перпера. Музењани под стасима имају 300 каблова, а општинске — 2400. Ово значи: они имају $12^{0}/_{0}$ од укупне општинске земље и плаћају 13 перпера, а за осталу општинску земљу плаћају 18 перпера. Лужичани имају земље, као «стаси", 230 каблова, а општинске 2000 каблова. За прву плаћају 14, а за другу 40 перпера На паричке стаси остала села плаћају 30 перпера, а на општинску землу плаћају 278 иперпера.

Благостање једне куће одређује се плаћајућом снагом, која се карактерише речију «зевгар.» Зевгар плаћа пет пута више него ли незевгар. Зевгар има највише 8 каблова винограда и 100 каблова оранице. Само један имао 125 каблова оранице. Зевгари плаћају од 1—5 перпера. Разлика долази од количине земље и броја стоке. Налази се «зевгар» без оранице, јер је зевгар административна квалификација селске стаси за плаћање. Зато морамо сматрати све оне, који несу зевгари за такве сиромахе, који су надницом живели или их морамо сматрати као дошљаке, који несу имали право на општинску земљу или су то били чланови општине без своје «стаси» т. ј. свога дома и земље, него су живели на општинској земљи.

Ми морамо сматрати, да је сва земља била општинска (т. ј. племенштина и сваки је члан имао своју деоницу. Кад је врховна власт известне чланове општине предала манастиру са свима правинама: онда су предати људи били властници обрађене земле воногpада, њиве, баште, врта, воћа. То имање заједно с кућом и саставља оно, што се зове «стас», која је задржала оранице или које им игуман — властелин дао! Остали су остали слободни и живели као и пре на деоницама племенштине. Читава је општина плаћала, не на «стас», него на читаву општу земљу за испашу, хиродекатију, десетину од пчела, свиња и т. д. еномију и т. д. Ово је

повине земље припадајуће општини. б) Властела не може добити од непокретног имања општинског ништа ни као дар, ни по завештању, ни купљом, ни најмом. Цар Василије II изда закон, који се зове: алиленгион (ἀλληλέγγυον), по коме властелин плаћа данак за убоге. И тако: прече право, забрана куповати имања убогих и алиленгион одбране сељане од насиља властелинскога. Словенска крвна општина није могла одтуђивати општинско земљиште; по наслеђу главну улогу врши «прече право», а разрезивање данка иде на то да плаћа богатији. И тако су

остатак, који сведочи, да су села некада била самостална општина и земља сва општинска.

У «практику» сељаци су: *манастирски, спахијски и слободни.* Слободни, то су овде «**приходьци.**» Њино економно стање најбоље се огледа у овим податцима:

С Т А Н О В Н И Ц И							
чији су	градац	мунзени	лужац	каменица	кондогрица	кумица	сума
црквени	115	19	16	54	—	48	252
проњарски	146	—	—	—	24	—	170
слободни	20	16	15	7	—	—	58
	281	35	31	61	24	48	284
ЗЕВГАРИ (пун данак плаћа т. ј. имућан)							
црквенски	18	3	3	3	—	—	27
проњарски	19	—	—	—	1	—	20
слободни	1	1	—	—	—	—	2
свега	38	4	3	3	1	—	49

ови закони створ словенски, који је усвојило византијско законодавство. ([a])

		СТАСИ			
		оранице	винограда	тег. марве	ситне стоке
Градац Зевгара 38. кућа 71.	црквенски	1335 каблова	$86\frac{1}{2}$ кабл.	65 грла	183 грла
	проњарски	825 «	$64\frac{1}{2}$	54	192 «
	слободних	—	—	3	—
Мунзени: Зевгара — 3; кућа 9.	црквенски	250	4	6	55
	слободни	50	—	1	—
Лужца. Зевгара — 9. кућа — 9.	црквенски	200	8	16	64
	слободни	30	—	8	31
Каменица: Зевгагра—3; кућа—18.	црквенски		$29\frac{1}{2}$	15	52
	слободни	—	—	—	—
Кондогрица: Зевгара—1; кућа—5.	проњарски	13	12	5	34
Кумица нема зевгара кућа—15.	црквенски.	—	7	30	70
Свега		2703	$211\frac{1}{2}$	203	681

([a]) Наш народ и дан дањи позива се на „preче право“, али му лажна цивилизација руши то право у корену и тежи да створи и западни пролетариат.

Кад ни византијска ни наша средњевековна властела није могла да поништи ове законе, она изнађе три друга начина, да се као трут угњезди на грбини убогих т. ј. сељана. То су система а) прекарно-бенефициална б) кристихарна система и в) пронија.

Плаћају *данак* овако:

1. Црквенски људи села *Градца* плаћају .		62	перпера.
2. Проњарски		55	«
3. Слободни		3	«
	Свега	120	«
4. Црквенски људи села Муњзенија . . .		$9^1/_4$	перпера.
5. Слободни		$3^3/_4$	«
	Свега	13	«
6. Црквенски људи села *Лужца*		9	перпера.
7. Слободни		3	«
	Свега	12	«
8. Црквенски људи села Каменице		$11^1/_2$	перпера.
9. Слободни		$^1/_2$	«
	Свега	12	«
10. Проњарски села Коњдогрице		$6^1/_2$	«
11. Црквени села Кумице		10	»

Свега сви плаћају $173^1/_2$ дакле мање $4^1/_2$ према Прахтику.
Од других сума прихода 390

Свега 568 *мање* 4.

У Прахтику се вели: свега «5080 перпера», али је то приход и од осталих села манастирских.

Ови податци говоре јасније од сваког описа, на питања о економном стању селског становништва у XIV веку.

Још нам пада у очи то што *нема нигде задруге*. Према овоме морамо рећи, да су се Срби одржали и одбранили своју народност поглавито у брдским пределима, где се одржао племенски друштвени склоп и велике задруге.

Још ћемо додати: *Границе земаља Тетовског манастира*.

Прво морамо напоменути, да је овај манастир сада, манастир бекташа у Тетову.

Прекарија или бенефиција оснива се на ius gentium-у. Суштина је ове системе: неки човек да молбу (precarium) другоме, да му даде земљу. Мољени се сажаљева и даје му земљу (beneficium, па

Друго, овај акт наводимо, да се види, *како су, на који начин, и од кога су* мало помало прикупљали манастири земље. Извод ће бити лак после текста.

Треће, овај акт нас упознаје са правима на имање и са правима породичким на земљу. И даје нам огромну количину изреница за терминологију из селске економије, владања земљом и сродству и т. д.

Како су се појавили многи спорови манастира са сељанима и другим људма, онда Новембра 4, искупе се властела и сељаци код храма св. Богородице у Хтетову: Севаст Барел, кир Калиник, Макарије, Калојан, Парда и његов брат Теодор; други Теодор и Лешка, Ђорђе Сулима, кир Александер брат епископа Влаха и други властелини и хорјати. Њих закуне епископ призренски Георгије Маркуш. За овим оду на Пљеш, да пресуде: коме припада он Прогону или цркви. Маркуш их запита под заклетвом: „ко зна истину и нехтедне казати, нека је проклет.“ Прибислав старац и Братина и Станко рекоше: „Ова је земља од века црквена, а држали су ту црквени „стас“ четири брата. Двојица од њих тајно су продали Прогону половину земље за три ведра вина.“

— „Тада је, рече ћир Александер, епископ Влах био архимандрит у Тетову, а ја сам као дете живео у манастиру, и знам добро, да Прогон није имао тала у тој земљи (с. ојине). Кад је Прогон посејао јечам, мој брат заповеди, те искупе краве из читавог села и пусте их у јечам. Ево сведока, који су били на Пљешу: кир Калиник из Модрића, севаст кир Мануило и његов зет севаст Рунцер, и севаст Севлад његов сродник, и брат кир Андроник и други.“ Тада епископ Маркуш рече:

— Бољари и народ, управљајући црквом по божијој вољи и господина мога архијепископа, ја имам право невратити црквену земљу м'а у чијим била она рукама, јер сам ја потпуни господин, па зато и враћам. А кто захте ово да промени, мораће платити краљу 500 перпера.“ Има више званичних докумената, који износе наше

обрађивање без рока и услова. Ова земља није уступљена (dotatia) у сопственост, јер ју господар могао свагда одузети од онога, ком ју је дао. Овакав начин давања на обрађивање земље, у Византији, на-

средњевековно стање и суђење. Под речију краљ треба разумети Дечанског или Душана пре 1310 године. То се види из ових речи акта епископових: **Ѧзь** (епископ) **прѣдрьжу црькву по нзволенню вожню н господина ми архиепнскупа.**" **Димтар Уалапиѫ опет: Божиѡмь н по милости господина кралѫ.** Ова су акта старија од Хиландарског Прахтика.

Ево акта:

— Подь манастыромь двѣ ѡградѣ: ѥдна ѿ десне стране до распутиѫ н до рѣке тако сь нзводомь н сь забѣломь н друга ѡд лѣве стране до крнвопорове меге н до ковачеве меге. Нива подь лѣщиемь купена ѿ крьпене на .єі. погоньь. Нива куплѥна ѿ Добраѥ калогернце за .вї. перпера ѡд ѡраха крьпеньска дори где се стаѥ пут н бразда. Нива под лѣщьѥмь на пади що прнложи Пардо коѭ Өеодорь за душу на .д. погоне н реднрь вндѣвь того н тон даде толнкоге своѭ половину ѡд бразде до трапа. Нива коѭ даде Николѧ Хрьсокь зеть за гробь ннзь сухачю ѿ путн прѣчна до нnве манастнрьске.

— Нива под томзи на сухачи що даде драг'чо половину а Марко половину за душу на .ві. погонь.

— Нива монохорь що купнхомь н мѣнисмо ѹ глобнце за виноград ѡд могиланце до путы крьпеньска н долу до прѣчнога путн.

— Нива над Требошомь ѿ Пардоке меге до цькаерове н до брѣга старе рѣке, куплѥна ѿ Трѣбошеа пут посрѣдѣ ннве те трѣбошкы.

— Нива под могылнцомь под путем дана ѿ кнр Өеодора Сулиѫ за кнр Никнфора гробь до кнр михлеве меге.

зивље се *каристикарни систем* (*διὰ χαριστικῆς, διὰ δωρεᾶς*). Обично се овако даривало: «Царство моје или мерност моја дарује томе (име) манастир с покретним и непокретним имањем до живота именова-

— **Нива дана ѿ Францила ѕа душу на .л. дининь (.л.дн.н.нь ?) ѿ канадѣиеве ниве до трѣбошка пути.**

— **Нива надь лѣшцѣмь путемь соурѵа ѿ кира Ѕоие куплениа.**

— **Нива над црковѣмь студенцемь куплена ѿ Калоина и ѿ гроѕѣ и с ливадомь на .л. ѕаметь ѕа .ки. перпер(а.**

— **Нива под Ѵеренцемь банѕь кура ѕоние ниве кою даде кур Манонло ѿ баницѣ на .гі. ѕаметь.**

— **Нива срѣдѣ рѣке с ливадомь ѿ брода прѣхода до прѣхода до иелхе и где се сталета два потока, куплено ѿ савдина.**

— **Нива кою калогерь леѡндие поредь крушице прѣс куть ѿ сикундинове меге до каиадѣа.**

— **Нива противоу срѣдорѣку куплена ѿ Савина на .еі. динь.**

Нива у крушице монохоравь ѿ долнега пути ѿ Дубца и до станкове купленице дано ѡ кюре и ѿ костица ѕа душу, а ѿ друге стране куплено ѿ савдина, и никита що ие даль ѕа душу до кюрохиние ниве и дори у лѣщь.

— **Нива ту над браѕдомь и до лѣшка пути у ѡблание ѡ десну страну царева пута, що купи епискупь Игнати будимирова кона що бѣше даль ѕа душу ѿ полелѣевѣх синовь и ѡд Радуна и ѡд Гюроа, и проти той нивѣ ѡд лѣве стране путы до стрѣѕова пола и до лѣшка путы, кулленно ѿ Гюроа и ѿ свести му Радославе що им иесть тѣхь дѣль половина ѿ сурodника ѕа .кѕ. перпер, кьда бѣше игумьнь Никодимь, и при тоии утеси купихомь оулеа полевѣа и у сестре му Тодоре що ие их дѣль ѿ сурodника

ног лица, или му дарује на свагда.» Онај, који добија бенефицију или каристикију, нема права да то имање отуђи (a) ни на који начин. Владаоци су давали у харистикију манастире с добрима како би ха-

ѕа .ѕї. перпер, а Манонлу н сестрѣ му половина. Поле що даде господннь краль ѿ старога брода желнньскога, како ѕаходн путь ѿ хтѣтове н горѣ до лѣшкога путн що ѕаходн кь рѣцѣ ѿ хвалнше .ѕ. уесть що даде варнава ѕа душу. Н над млатнцамн монохоравь що ѥ даль Варнава ѿ ѕакутнꙗ до лѣшка путы н до крушнце н до рѣке хтѣтове.

— Нпва Ѕловаднкца що купн Сава Суркншь оу парда Косте над трѣбошомь, а ѡстало докупн епнскупь Нгнатнѥ у Адрнꙗна ѕета Пардова ѕа кобнлу ѕа .к. перпера, а мега нnвѣ тон до старе браѕде н до поронска путн.

— Нnва под лѣшкнмь путемь н нїѕь другн путь како нде ѿ ѕгора, що даде браннло ѿ желнна ѕа душу, до купленнце станкове н до кюрнне.

— Нnва над лѣшцѣмь путем дана ѡд р о б а ѡд желнна, до купленнце Драгомановe н до Велнмнрове.

— Нnва на трапѣ ѡд распутнꙗ…н до журнлове нnве по ѡне стране рѣке.

— Нnва мегю двѣма могнлнцама да(на) ѿ галнна ѕа душу ѡд тьста пардова, ꙗко браѕда ѕаходн ѡд врьбе н до лѣшка путн н до рѣке.

(a) Има више форми:

а) Кад богаташ раздаје земљу убогима;

б) Бенефиције, које су постале од спојења уједно земаља бенефицијатора са земљом бенефицираног;

в) Бенефиције многих ситних сопственичара, који су предали земљу властелину силом и после исту добили у бенефицију вечиту.

ристикирани чинио добро манастиру, али се то преокрене у злоупотребу, као што се то види у ономе опису Дечанскога манастира (Гласн. XI стр. 87): Пад Дечанима постави царица **Ѥлена** некога **Ивоѡ. Сь къ ни-**

— Нива под лѣшкимь пꙋтемь низь изводь хвалишки прода ѡд Парда и ѡд Ѳеодора шꙋре му, половина продана, а половина харизана.

Нива у сажедене врьбе междꙋ дкѣма изводма дана ѡд Алаванда за душу церкви на .ї. ꙁаметь, и дрꙋга нива ниже тези ниве що прода пардо с родом си и сь шуремь са Ѳеодором и своюучимом си робомь, на єдной браздѣ глогь межда и до хвалишка пути.

— Нива ꙋ дубравѣ под изводомь (водовагиє?) брькѣнинукимь що даде Будиславь за гробь.

— Нива ꙋ Никифоровци що даде Владимирь за гробь низь сопотникову ниву и до красеве ниве ѡд желина.

— И поле що приложи господин краль тако и сь ливадомь ѿ старога брода желиньскога удь (стоји **дудь) велии и до старога путы право на (д)удбьць до прѣчнога пути.**

— Нива, кою даде Ѳама леѡвь зеть у лѣщи за доушу за свою и за женину си.

— Нива що дате Ѳеѡфань лѣщи за душу.

— Нива Миропулова под Ѳеѡфаном нивомь прѣзь браздꙋ що даде за душу.

— Нива що є даль Льже (Лежо) **и Братинь за доушоу поредь Воиславове ниве.**

— Нива що є даль Динко ѡд мела за доушоу .л. днинь низь прѣчни поуть.

— Нива оу Никифо(ро)вци над срѣдорѣкомь коуплена ѿ Гюроѡ за конь, тоугере два погона ниве подь ливадомь црквеномь.

чєлѣ оубо благоговѣнїє и смѣренїє притвараашє ꙗкоже би рєкль: влькь оцеѥю кожєю прикрываѥ се, та же иже вьноутрь живоущаго ѕвѣра отькрывь лють авїє показоваашє се и вьсакаго беѕмѣстїа жилище бѣше, ꙗже вь

— Нива над доубомь велимь льжовица на .к. ѕаметь що коуписмо ѕа кола и ѕа .є. перпера, стапь по ѡне стране хтѣтовьщице дори оу Великоу.

— Нива пардова под лѣшкимь поугемь, како се стаю хвалишки поуть и лѣшки и до мегю хвалишке що куписмо и що ѥс дано црькви ѕа доушоу Θеодоровоу и Алексиноу.

— Нива на каюковѣ що даде коутуна ѕа гробь.

— Нива междꙋ браѕдию дана црькви ѡд василе вѣхь ѕа доушоу. И дроуга нива на каюковѣ междꙋ поугемь и междꙋ браѕдиюмь дана црькви ѕа доушоу. Нива под рѣчицами на .дї. ѕаметь, кою даде Оудиславь с родом си междꙋ распоутиюмь.

М(ѣсѣц)а Ноѥмбра .д. дьнь. Сьбрашесе властеле и хора вь матери божиюи оу хтѣтовоу: севасть п(.)арель, курь Калиникь, Макарию, Калоѡнь, пардо и брать моу Θеодорь, и Θеодорь ѿ лѣсковлянь, и геѡрги Соулима, и кур Алеѯа брать Влахоѥ ѥпискоупь, и инии проучи болꙗре и хора. И ѕакле их ѥпискоупь приѕрѣньски Георги Маркꙋшь все старце и властеле. И идоше на плѣшь на брьдо да иѕнандоут по свѣдоубѣ чиѥ ѥ плѣшь, или ѥс црковна или прогонова, и ѕакле ѥпискоупь и курь Калиникь: кто ѕнаѥ що правота нехке реще да ѥс проклет. И рече старьць Прибиславь Маркꙋшевь чловѣкь и Братина и Станко: Црьквна ѥс плѣшь ѿ вѣка и дрьжали сꙋ црьковноу стась .д. братиꙗ и оукрадоста се два брата и продадоше прогону половиноу плѣша ѕа .г. вѣдра вина. И рече кир Алекѯа: кьда бѣше мои брат Влахѡ ѥпискоупь

обитѣли вьса ꙗвьствно оусвоивь и оть мирскыхь та вра-
вима быти оустроивь прѣдстателꙗ же обители вьсакое до-
стоиные чести отьтоуждии иже беꙁчьстїа идоль, ꙗко иниже
понѣ игоуменоу именемь ꙁвати се, нь и свещенное оно

оу хтѣтовѣ архимандрить, тога бѣхь ꙗ оу манастири дѣте-
темь (чиетуто „комат лоꙁнꙗ.“) И добрѣ ꙁнам ꙗре не
метехаше прогонь сь плѣшиѡмь, паче бо посѣѡль
прогои ꙗчмень и рече брат ми Влахо ꙗпискоупь и сь-
брахоу говеда свего села и попасоше га, а се томоу свѣдоц.
кои се приключише на плѣши: кѵр калиникь ѡд модриче
и севасть кѵр Манолао и ꙁет моу севасть роуиꙁер и се-
васть севладь своꙗчим моу и кѵр Андроникь братаꙗ и
инии прочи. И тако рече ꙗпискоупь: болꙗре и хоро аꙁь
кьда прѣдрьжоу цркьвоу по иꙁволению бжию и господинꙗ
ми архиꙗпискоупа да и тѡ и друго ѿкоупити хкю гдѣ
нахогю црьквно мѣсто, понѣже ꙗсмь соуши господарь
и ѿкоупих, да кто хке сиꙗ потворити да плати го-
сподиноу кралю .ф. перпера. Поп Николаи номоктисꙗ
подписа.

Комат лоꙁнꙗ оу василевцехь що даде радота црквы
ꙁа доушоу коупленицоу си.

— Нива над стомь неделомь що даде поп Николꙗ
ѡд рѣчиць под рѣчицами, .в. комата подь поутемь що
даде вльксань ꙁа доушоу и над поутемь .г. комати и под
лоꙁиꙗмь десиславовѣмь комат дано и то ꙁа доушоу ѡд
вльксановѣхь. Нива под лѣсковлꙗни ниꙁь браꙁдоу под
поутемь. И дроуги комать ниже вльксанове под поутемь
хращаньскымь. И под лѣсковьꙗни комат ниꙁ браꙁдоу.
Нива иловица под дрѣновцемь под поутемь що коупи
игнꙗтиꙗ ꙗпискоуп оу Парда Косте ꙁа .иі҃. перперꙗ. И
ливадоу коупи Игнатиꙗ ꙗпискоупь подь кельгошомь под
поутемь оу парда Косте ꙁа коинꙗ ꙁа .і. перпера. Нивꙗ

нокомь число многообразнимь въдааше скрьбемь, яко
нже пониѣ свободно посрѣдь монастира ходити и да сь-
ратиѣвь реку: тьма наученствоваше свѣту и вьлкь пастрирь
ѣше овцамь. И многаа нѣкаа и неоутѣшнима бѣда вьсѣхь

рьстѣница оу Никифоровци и с ливадомь близь владими-
иове ниве що ıес даль красевь оунучкь Димитрь ѿ же-
нина за гробь и за пострига. Нива под вельгощомь що
даде францилева дьщи при дрьмановѣ нивѣ на .є. плу-
говь. И друга нива поредь тврьдиславѡве нивѣ прѣспоуть
дана за гробь на .ѕ. плуговь, И що приложи Исаха оу
седлѧревѣ мѣсто дворь и с ливадами и с нивиıемь и сь
доубравомь, повелѣниıемь и милостию господина кра-
лѧ издаде владое кефали полошки сь всѣми ме-
гѧми и правинами и с млином и с пашнищемь, и все що
ıес ималь Исаха. Нива на клюковѣ що продаде манота за
свинии и за поль мѣха сирении и за ѡвна а нива
под браздомь. Нива под рѣчицами низ потокь що даде
попадиıа за гробь. Нива що приложи стрѣз оу Никифо-
ровци ѡд топила до клѣна и до сопотниковe ниве и
до попа владове куплениıце и оуз' ливадоу црькву и до
кнежеве ниве. Нива що коуписмо у Стрѣза ѡд лѣшка
поути низь поут хтѣтовьскы оу кнежевоу нивоу на .ѕ.
замет. Нива на зловадници що коупи ıепископь игнатиıе
оу манойла глобице и оу брати ıемоу, мало узе цѣне
а все приложи црькви за своюю доушоу, низь црькевноу
нивоу и до дрьманове мегe на .кe. заметь. Нива под прѣ-
чнимь поутемь мраморьска оу стльпоу црькевномь що даде
Николиць Феодоринь синь за доушоу матерноу. Нива
гоумнище що коупи ıепискоупь Игнатиıе у Гѡна и у
жене му Феодоре за .и. перпера, .ѳ. роунь вльни.

Нива оу Никифоровци оузь црькевноу нивоу що коупи
игоумень Феоктисть оу Феодоре и оу ттере ıеи Iелене за

прикривааше душе. Та же кад је Ивоје једном језде оть вънѣ на коњу якоже емоу обычно бѣше, многыимь же прѣдьидоущїимь и послѣдоующиимь. Полудневни беше час, егда и братїа шести поюхоу и т. д. Христов га воин пробуразио и т. д.

.і. перпера, а докоупи юпискоупь Игнатие и записа, а томꙋ свѣдоци: Калоѩнь ѡд Лѣшка миховь шоура и двѣ сина Радослава дробияка Аргирь и Хран, и кто ще сие потворити да мꙋ ю сꙋпьрница мати божия и да плати .ф. перпера.

Азь калимань соулимань вноукь продах нивоу цркви матере божие хтѣтовьскые надь дꙋбравомь поред попа Драгана и що ми не доплатише все простихь црькви.

Азь Воихна полелѣюкь оунoукь продах нивоу матери божиеи хтѣтовьскои под лѣшкимь поутемь що соу прѣжде мои родители продали до стрѣзове земле за .еі. перпера. И два комата ниве що коупи икономь Маѳеи оу миштата ѡдмела за .ві. перпера, една на Бродци и до попа влада ниве и до пꙋти, а друга оу Никифоровци до бꙋдрига и до пꙋти прѣмо кленоу и до гоумнищь. Нива кою кꙋпи икономь неѡфить ꙋ кꙋмана юрохиния сина и ꙋ пашега моу Драгослава и ꙋ шоурен моу оу Драгние и оу Ратна за .и. перперь до лѣшка поути и низь никифоровьски поуть из дола и оуз ребра и до црквена стльпа. Нива що даде Калимань за трошановь гробь оу прогоновѣ крьви ѡд гкелоиииии ниве до сопотникове. И нива мраморьска що даде радица за дранковь гробь брата ток' си. Нива подь рѣтицами между поутие що даде Романь за гробь свои и доушоу свою. И друга нива ниже тегере ниве що даде Оубиславь за гробь, и тоутере конь Оубыслава даде поп Доброта ратнов ѿць за доушоу

У византијској империји харистикије прелазе и преокрећу се у насљедне спахилуке. Налик на харистикије владаоци су раздавали приватне или државне земље приватним лицима на пр. Цар Урош

и ꙁа гробь нивоу. И тугере конь добротине ниве даде нанаѥ комать ꙁа доушоу ѥре не мѣше порода. Нива що даде драгача ꙁа гробь, а посрѣдѣ ниве те поуть.

Аꙁь савидикь видѣ ѥре не имамь порода да що приложихь мтри божиѥ ꙁакоупь ꙁа то да нѣ рѣчи, нь давамь нивоу над светомь неделомь ѿ поути подлоужка оус поуть рѣчиуки и до браꙁде подлоужке и виноу до меге подлоужке, да ме поменаю црькква.

Поиска стрѣꙁовь сииь Драгиѩ и ꙁет мꙋ Драгославь ꙁемлю що ѥс них ѿьць Стрѣꙁо продаль црькве а дроуго приложиль ꙁа доушоу си, и стоупише прѣдь соудию дабижива и оумирише и рекоше: що ѥс нашь ѿьць продаль и приложиль црькве, ми не потворамо, нь паче то оутврьждамо, а томꙋ свѣдоци: Михо маꙁнѣти, челиикь Андроникь, станць ковачь, рад бѣлогоуиикь

Нива оу царева Стоуденца кранимирово селище, що коупи игоумнь Исаиѥ ꙋ кюре кранимирове чтере и ꙋ сестре ѥи, ѥре и оу них дѣтеи оу Витомира и ꙋ леѩ и оу милѩ и оу романа ꙁа .к. кбль жита оу гладно врѣме и приоуꙁесмо мѣхь сирениѩ и полоутвь сланине, а то мꙋ свѣдоци: Стрѣꙁо, Влад, лѣто, Коста поплюѥвь ꙁеть, ѩниць иꙁ велгощ... Нива голѣма що коупи неѡфить оу Радослава доудова сина и оу сестричищеи моу и оу сина моу ѡбрѣто...) и оу Гоислава и оу всего рода ихь ꙁа .к. перпера. Нива оу полнкратице що даде коумань стрѣꙁовь прикию своѥ црькьви ꙁа доушоу си. Нива оу доуба велиѥго поредь млачиць що даде Николиць и брать моу Хранислав ꙁа гробь и ꙁа помень

даје двојици властелина својим љубимцима острово Мљет. Тако су исто још пређе византијски цареви «даривали (*ἐχαρίσατο*) државна добра љубимцима у награду за услуге или у знак благоволења. Ово је

.ѕ. ꙁамеѣ. И таки приложи Храниславь нивоу на (.)ѡботѣ ꙁа доушоу си и ꙁа гроб си, да кто га хке оуꙁети ѿ матере божие да моу ѥс соупарница мати божиꙗ вь дань соудни. И комат винограда оу лѣсковлинахь и двѣ урьници и под врьбомь. нива на .ѕ. ꙁамеѣ, щѡ даде обр(а)д ꙁа гробь.

Аꙁь грѣшни рабь христовь Димтрь уалапиꙗ божиомь и по милости господина краꙗ приоуучими се ѡбладати селомь мелом и имахь паисиꙗсть баиꙁь домꙋ матере божие хтетовскые водѣницꙋ що бѣше оууниналь Никола правьць и Драгославь онакаве на дѣлѣ моѥи ѡбласти, и аꙁь поменоух житиѥ прѣже нас бившиx и давшихь милостиниѥ божьственимь црькамь (..)слово и аꙁь вьспоменоувь приложих матери божиѥи дарь водѣницоу правуевоу и баловоу, да кто хке потворити да га оубиѥ и пораꙁи ми(..)ѣ високаго цара Христа и прѣчистаꙗ ѥго мати да моу ѥс мьстиница.

Објашњење неколико речи: Абелопахто — **ѡть тꙋждихь парикь .к. перпере** — за неке радње неко плаћање од аренде или кирију. Валанистро — жировнина, **приниꙗ**, дар, мираз. **Єгариꙗ** = Ангарија „дневни рад: 1) Angaria personalis (по колико дана?) 2) Ангарија с коњом, колима и т. д.

Ꙁамеѣ долази од **мьть** — мерило сбирних тела и простора вероватно од речи *μόδιος*.

Иꙁводь водовод. **кьбль** — кабао, сада каранца око 12 ока. Ономија — плаћа за пашу стоке = испаша. То исто значи и Номистро.

Сборище — плаћа за купљење дација. **стихь** = уписна књига или још **стльпь**.

«ухљебије» било у Византији обична ствар. Коме је бивао даван манастир с добрима под условом, да се он о њему брине (*φροντιξειν*) т. ј. водити «попеченије» (*πρόνοια*). Обдарени царском милошћу називао се не само *χαριστηκάριος* (обдарени), него се називао такође *φροντιστής*, *προνοητής*. Назив *προνοητής* почне се називати онај, који је царском хрисовуљом постајао спахија, а добијени спахилук назове се *προνοια*.(1) Убоги немогући одбранити своје малене баштине и себе од силних, уступали су и себе и имање властелину, да их брани, па доцније постајали су парики. Владари су давали у пронију не само државне земље, замке, оранице, испаше и т. д. него и села и чак поједине куће, како се види из хиландарског акта. Давали су властели у пронију и слободне и самосталне општине заједно с правом судске власти. Кад је проњар добивену пусту земљу насељавао, онда се насељеници звали «парики.» У пронију су давате читаве области, али је са пронијом свагда била везана обавеза војничке службе. (2)

Система проњарства била је права напаст за благостање и слободу селских општина и сељака. Пронија уништи слободне селске општине, јер су оне даване властелину на «ухљебије», те слободни сељани дођу у зависност од проњара, коме су морали плаћати оброк и работе работати. Таким начином слободни људи изравнају се с парикима. Проњари увећају број властелског сталежа и његову снагу. Стање парика нпр. црквених, постане горе са преласком под власт проњара. Проњар као *ухљебник* на цео живот, зна-

(1) Министар Парапинаков давао је ком је хтео *чинове и спахилуке: τὰς τεμὰς καὶ προνοίας*....

(2) Макушев, Жур. Мин. Нар. Просв. 1874. књ. 175.

јући да његова деца неће наслецити пронију, није се старао о побољшању парика или сељака, него их је цедио колико је год могао. Ослободити се од проније рачунало се за највећу срећу и милост.[1]

Парики су до XII в. могли мењати господаре, али се јављају установе, које им спречавају слободно кретање. Немања заповеда да се хватају и враћају на своја места парики властелски и црквенски: „и ако тко од манастирских људи утекне или влах под великог жупана или кога другога да се враћају опет и обратно.[2] Тај исти појав види се и у Византији одклен је и уведен у Рашкој.

И тако, у акту хиландарском налазимо као и у Византији три врсте људи: 1.) *Слободне људе.* 2.) црквене проњарске парике. Сада ћемо прећи да видимо каква су у српској краљевини и царевини била људска стања.

II.

1. **Себри.** — Себри стоје изван привилегисаних самодржавних властелина, властеличића и свештеноиноштва и лишених слободе отрока, измећара, киријаша, настањеника и робова. Изван привилегисаних и отрока, стоји српски народ, домаћин — сељак, са својом жупском и племенском самоуправом, са слободним зборовима, на којима је бирао своје жупане, селске кнезове — судије, вршећи контролу над њином радњом и разрезивали државне терете и данције. У времену стварања жупанијских архонтија постали су стележи: властеле и робови. У времену организирања српске краљевине, постао је сталеж „само-

[1] Макушев. Id. 18—19.

[2] Mon. Ser. 6.

државних властелина" т. ј. велика властела, која своје поданике или насељенике као и манастири преокрене у отроке. Пређашња властела добије назив властеличићи. С постанком царства, из реда самодржавних властелина, милошћу царском постану: деспоти, кесари, севастократори, логотети, кефалије и т. д. и добију «*државе.*"

Читав овај, развој државних власти, преживео је српски народ т. ј. *слободни људи — Себри* Себри су сви они, који несу постали ни властелински, ни црквенски, ни крунски отроци, него су остали оно, што су и били, кад су наша племена освајала земље трачко-илирскога тропоља, они су били оно, што се у латинским изворима наше историје зове populus, т. ј. оно становништво, које је живело на својим властитим земљама — очевинама, дедовинама и прамдедовинама. Њих су доцније називали «*војничким домовима*", (1) каквим је био сав наш народ стањени на новом земљишту у VII. веку. Овај сталеж т. ј. слободни Себри, био је војничког духа, ратоборан, ишао у војску, о чему имамо два необорива доказа од којих један сведочи, да је сав народ ишао у рат, а други сведочи, да су најпре давани црквама *несрби* у самосталној српској држави. Дометијан вели, да је њиме „**прѣписано**" у св. Гори „**житие**" Немањино за владе краља Уроша I, архијепископа Саве унука немањиног, проте светогорског Арсенија и игумана хиландарског Евстатија: „**вь дни же тѣхь светых мужїи..... племенѣ светаго Симеона третїему роду сьстарѣющу се, а четврьтому вь воиньство вьступа-**

(1) Срећков. Крањ Вукашин убио цара Уроша. стр. 29: «**Оть воиничкихь домовь оружїе до тьикаго лука** и т. д.

юџњ." ([1]) Из овога се види, да су Срби (племе св. Симеуна) сви били војници. Војницима су престајали бити манастирски људи; властелини су водили са собом и на свој рачун «*отроке.*» Слободни људи т. ј. себри остали су на својим племенштинама и били војничке куће т. ј. војници. Они су имали своју општинску, жупску, унутрашњу самоуправу и према краљу обавезу — ићи у рат. Себри су сно, што ми данас разумемо под речију: *народ* ([2]) селски.

Кад је Немања озидао и подигао Хиландар, он му није дао у «парике» Србе, него влахе. «**Испросихъ** *парике* у цара (свога свата Алексија) **у Призрѣнѣ и дахъ одь нихъ...**" Парик је реч грчка и означава цркви дате људе. Немања је усвојио обичај давати људе манастирима од Византије. Најпре су давани влахи, а свега «*дадох* — вели Немања: *170 влаха.*"

Доста је ова два навода, да се очито увиди, да су *Себри* т. ј. слободни људи састављали масу нашега народа. Себри т. ј. слободни људи, народ

([1]) Mikl. Monum. Serb. стр. 48—49.

([2]) *Даничић* (Рјеч. Ст. II. 99.) вели: ко год није властелин ни властеличић он је *себрь* plebejus. Оно не стоји, него је требало овако рећи: «когод није властелин, ни властеличић, ни проњар, ни проњаревић; ни свештеноинок, ни свештеноиноковић; ни метех, ни метековић; ни отрок, ни отроковић; ни парик ни париковић; ни меропк ни меропковић — тек је тај **Себрь** т. ј. себар је оно што је био код франака баро — слободан човек и кућић.

Себри су они, *који* се и о *којима* се у хроници Дукљанина говори (или. Црнчића:) Чеслав congregans populum (стр. 29)... Luthomirus... congregans similiter populum... (стр. 35:) populi autem fleverunt illum multis diebus... (стр. 36): congregaret populum ...још видније: congregans parentes suos et populum (прво су племенити а друго народ).... Најбољи назив за себре изречен је овим речма: populus terrae.« (стр. 55).

живео је по жупама, селима, као што данас живе слободни сељаци на својим баштинама и племенштинама. Њих су привилегисани сталежи звали «себрима.» Себри су живели автономно т. ј. у унутрашњу управу њиних општина није се мешала државна власт. Да себри несу ни властела, ни отроци, то се види из Душановога законика, јер се о њима говори као о супротницима властеле, прођара и дворјана властелских, што не би имало смисла, да су они црквенски или властелски или крунски отроци, метеци, парици или неропси, пошто су овима судили или игуман, или властелин или круна. ([1])

Себри својим слободним живовањем били су вечити живи протест противу насиља властелског над својим отроцима. Њин слободан живот бунио је свачије отроке, а њина слобода говора на зборовима

([1]) У законику Душанову:

— «Ако властелин или властеличић опсује себра, да плати 100 перпера; ако ли себар опсује властелина или властеличића да плати 100 перпера и **да се осмудить** (оволико више).

— «Ако властелин узме властелкињу силом, да му се обе *руке одсеку* и *нос одсече*: ако ли себар узме властелкињу силом, да се *обеси;* ако ли (себр) своју другу узме силом, да му се обе *руке одсеку и нос одреже.*

— «Ко рекие **бабуньску** реч: ако то буде властелин, да плати 100 перпера; ако ли је себр да плати 12 перпера и да се бије штапом.»

— «Ако убиіе властелин себра да плати 1000 перпера, ако ли убије себар властелина, да му се обе руке одсеку и да плати 300 перпера.»

— «**Аще се ѡскубуть два себра, да есть мехоскубина** 6 перпера.»

— «Властелски дворјани ако учине неко зло, ако буде проњаревић, да га оправи очина дружина поротом; ако ли себар, да хвати **у котьль.**«

била је трн у оку повлашћеним сталежима, јер се на тим зборовима чула критика насилничких поступака и неправди привилегисаних сталежа. Себри су били како војска, тако и главна подпора краљевске власти; Себри су помогли Немањи ујединити жупаније; Себри су победоносно носили српску заставу. Како је властела успела да ограничи краља на своју корист, она се постара, да уништи глас слободног народа, да му закине једну за другом слободу, од којих је била најстрашнија слобода јавне речи на зборовима. Ето зашто властела, како је задобила удела у законодавству, прва јој брига била, да унесе у законик овакав члан:

„Себрова сьбора да нѣсть кто ли се обрѣщеть сьборникь, да му се уши урѣжета, и да му се осмудить подвоѵне."

Ово је био удар не само у здраво и чило језгро народње, него је удар и за врховну царску власт, јер су себри били подпора те власти, па уништавајући најсветије народно право, тим су властелини пробудили у народу немир, зловољност и највећу опозицију. Себри су на својим зборовима бирали своје судије, своје званичнике и вршили контролу над њином радњом. Са уништењем зборова постала су илузорна права народна; изгубио се онај моћни глас и снага, која је била угални камен српске општине. Овај члан властелског законика осудио је на ћутање и немоћ народ, а дао слободу властелинима, да постигну своје саможивне цели, јер је иста властела невршењем закона према врховној власти, морала потражити и наћи подпоре у *«народу земље»* а тиме подкопати и порушити саму врховну власт. И заиста, кад су властелини срушили царство, народ затражи своја жупанијска права и сви новопоставши

владаоци постану у оним истим покрајинама, где су пређе биле жупанијске државе: У Подунављу (Србија) — Лазар; у Поморављу (архонтија Моравска) Дејановићи; у старој Рашкој с Хумом — Воиновићи; у Зети — Балшићи; у Вардарској Србији — Мрњаве и т. д. Ови нови владаоци јављају се онако као негда жупанијски јунаци: Прелимири, Чеслави, Св. Владимири и т. д. И тако уништењем права слободног народа била је спремљена пропаст царевине.

2. **Властела**. — Властела се делила на велику и малу или на самодржавну властелу и властеличиће. За властелом долазе проњари. За разумевање, шта је самодржавна властела, а шта ли властеличићи, навешћемо оно место из Данила (214), где он казује, како је Душан сринуо с престола оца «и после овога посла вестнике **ѵ вьсе дрьжавы отьчьствиꙗ своѥго**“, за које кад су чули „**сильны**“ (*δυνατοί*) долажаху му и клањаху му се. И тако *све државе* његове отачбине предадоше му се у руке.» Из ових се речи види, да је у српској краљевини било две врсте властеле: једна, која је имала државе, а друга њој подчињена, што потпуно одговара стварности, јер је у краљевини било великих и малих жупана. Први су имали државе, а други су били управитељи малих области истих држава или оно, што се данас у Старој Србији назив.ље: «барјак» и барјактар на пр. сухоречки, острозубски и т. д. Краљ као самодржац управљао је овим «државама», а оне све укупно склапале су краљевину. Ови велики властелини управљали су својим државама, (¹) прикупљали приходе а

(¹) Ово несу «*баштине*» како мисли г. Флорински, јер су они деци предавали *власт*, а не земљану баштину.

насљедну власт у оваквој држави предавали у насљедство својој деци, као што је до најновијега времена кнежевска власт или барјактарска у Црној Гори прелазила од оца на сина. Па као што је кнез племена имао своју сопствену баштину, коју је могао увећати или отуђити, тако је исто велики властелин имао *оделито* своју баштину. Ово се, између осталога, најбоље види из две повеље. Дејан, зет Душанов, подигао цркву на својој баштини «*у земљи жеглиговској*», којом је управљао, али то није његова баштина, него је његова баштина оно, што му цар поклонио, а то су неколика села т. ј. «своја (дејанова) баштина» коју је цар дао њему и његовој деци **„оу баштиноу."** ([1]) Син Душанов цар Урош. вели светогорац Роман, син севастократора Бранка, дође и рече ми, како се договорио са својом браћом Гргуром и Вуком, да приложе «*од своје баштине*» Хиландару три села и т. д.

Из ових података излази, да несу «*баштине*» оно, што су **„дръжаве."** Краљ био владалац читаве краљевине, али краљевина није била његова *баштина*, него је он имао *своје* земље, *своје* винограде и т. д. па сва скупа узета његова непокретност и била је краљева *баштина*. Исто тако велика властела, која је имала своје **дръжаве**, те државе несу биле њене баштине, него државе, а у истим државама, властелин је имао баштину, коју је насљедио од својих предака или добио на дар од цара, како је овде случај са Дејаном. Ове своје баштине *насљеђене*, *купљене* или *добивене* на дар, могао је *баштинар*, па био то велики властелин или мали, *умножавати*, *др-*

([1]) Mon. Serb. 143.

жати или одтуђити. За доказ овога, ево шта вели краљ Милутин: дадох (именује људе) их (цркви) да буду улијари, како би вазда гореле свеће Спасу, а ослободи их од свију работа *краљевских и црквених.* (над њима да влада пиржанин калуђер) **а инне работе да им нѣсть развѣ оулние** (пчеле) **да пасоу,** а колико погине трмака, *они од себе да плаћају;* погине ли цео уљаник, они да га «од себе поставе.» Ово су црквенски људи или отроци, од куд би они могли плаћати или изнова поставити уљаник, кад не би имали својих баштина? То се не да ни замислити.

Даље, да није свеједно *баштина и држава,* ево шта у истој повељи вели краљ Милутин за самодржавног властелина Хрељу, који је имао своју државу код Меленика: У Штипу сазидао цркву севаст Хреља, па за свој спомен, а за моју љубав, прилаже је Хиландару, а уједно и место и све друго, што има на месту у Штипу. То место, он је купио у Штипу граду или дворишта или воденице или винограде, или њиве», наравно као своју баштину. «И придодао краљ селишта (тако се звало место), која су запустила од века.... са људма што си је населил од туђих **земль.**» (¹) Значи, да су властелини имали своје баштине као и други људи, или су то биле пусте земље, па их они насељавају чак и из туђинских земаља. Своје баштине властелини су насељавали робовима, или људма, који се сами предавали или под условима или насиљем и т. д. То се види из ових навода. Милутин краљ приписује Грачаници села, места и људе, који живе на истим местима. Пошто их ослобођава од државних дација и од вој-

(¹) Mon. Ser. 62—63.

ске, он наређује, шта ће они радити манастиру. У броју људи спомињу се: Филип са синовима, Стефан са синовима, Богдан са синовима, Рад са синовима. Ове је људе довео епископ Игњатије **ѡдьпрѣвь ѡдь властель у Сливовои.**" Ово значи, да су некакви властелини прели (тужили) ове људе за нешто на пр. за дуг или што друго, па их ухватили, одвели и населили на својој баштини у Сливовој. Игњатије отишао и одбио обтужбу као лажну и њих вратио у њине куће и на њина добра.

Чувени Оливер имао своју баштину и свакојаким начинима гледао да је насели, и на неки безаконити начин и населио: Љубана са синовима, Ђуру са синовима и Рајчиће Ранка са синовима и браћом. Они су били грачаничани т. ј. сељаци села Грачанице. Противу таквог насиља устану неки и оправдају људе, те се врате у своје куће и на своја добра. За њих се вели у повељи: **а се що соу градьчанѣни ѡдьпрѣни ѡдь Оливера.** (¹)

И тако, није карактерна црта великог властелина то, што је он *баштинар,* него је његова карактерна црта, што је он «*владалац*», што има «државу», што је он «*династа.*» Због њине или односне сиромаштине или као у награду, или да буде богатији, краљ је многима давао земље ненасељене или насељене у *баштину*. Властелин, који је имао насељена села у «баштину», као такав и називао се «*господар.*» Тек су овакви његови људи били отроци и радили «*господару*» по закону, а мимо закона од њих ништа није смео господар тражити. Господар је оно, што се у

(¹) Id. 563. Има пуно оваквих примера. На пр. на стр. 64 до 65: **А се людие, коихь ѡдьпрѣсмо ѡдь Стрѣза. Доклѣ и много имена.**

нас називље данас *„спахија"*, а велики је властелин „династа", средњевековни *велики жупан*. Властеличићи или мала властела, то су потомци радоначелника или магната жупанијскога доба, или потомци малих жупана, т. ј. намножени потомци неког властелског рода, који су тако били опали, да су имали онолике баштине, колике су имали и слободни себри т. ј. они су били налик на пољску шљахту. Из редова мале властеле или властеличића, који несу имали од чега живети постајали су *проњари*, [1] како

([1]) Најбоље дело о византијској и нашој пронији написао је Θ. И. Успенски. 1871 г. Печатано у „Сборникъ статей по Славяновѣдѣнію. Петерб. 1883. стр. 1—32. Реч **πρόνοια** значи старање, промишљање. Нарочити свој смисао добија пронија у свези с речију *дар* = **δωρεά**. Пронија је дакле дар под одређеним условима, за одређену цељ — **δωρεὰ κατὰ λόγον προνοίας**.

Прелазни значај проније. У Nicephori phocae, Velitatio bellica, ap. Migne, Patrologia Graeca, CXVII, p. 932: **Τοὺς τῶν μεγάλων καὶ ἀκριτικῶν θεμάτων τὴν πρόνοιαν ἀναδεχομένους** = Qui magnarum et limitanearum provinciarum curam gerunt = ко прима у своје старање (држање) пограничне теме (краишта) и има власт над клисурама", тај се мора старати о одбрани ромејских земаља да не упадају непријатељи. Овде се разуме власт војничка.

Још један случај. У **Πεῖρα** (Zachariae a Lingenthal, jus Graeco — Romanum, I. p. 168): Судија не признаје акт продаје, због *пречег права*. Ово је право у византијску империју унео словенски народ. Њим је брањена општинска земља, јер ако је ко хтео продати земљу, морао је понудити своје сроднике, па сељаке, суседе и околне сељаке, па тек после је могао неко са стране купити исту земљу. Исти акт био је незаконит и с тога, што се не зна, да ли је *продаја* или *поклон*. Купац је постајао собственичар имања *по смрти* продавца. До тога времена он је имање уживао под условом, да продавца *одева и рани*, а по смрти да исплати још пет литара злата, па тек онда имање да постане његова собственост. Давати му: „одело и рану" у акту гласи овако: **καὶ ποιῇ τὴν πρόνοιαν** (Defensio или tuitio).

се види из овога: «и дадох његову баштину *властелину* моме у пронију», ([a]) као и из законика, где се наређује: «Пронију да није нико слободан продати, ни купити ко нема баштине.» ([6]) Проњарима

Miklosich et Müller: Acta et diplomata graeca, III. 225: Кефалија Крита има право да уводи у држање племените и верне архонте и стратиоте и да чува *баштине* и *имања* њина подарена им царевима.. *καὶ διὰ προνοιατικῆς δωρεᾶς....*

Attaliota (p. 200) вели за љубимца цара Михаила VII (1072 до 1078) Никифора: «он је даривао почасти и проније ком је хтео: *καὶ τὰς τιμὰς καὶ προνοίας οἷς ἐβούλετο χαριζόμενος.*

Успенски вели: Кад је један и исти замак бивао поклоњен на неколико лица, што је у пронији бивало често, у таквом случају као «господар» записивало се једно лице, које одговара држави за војну службу и називало кефалија, а остала су лица добијала мање делове.»

У Византији су обдаривали чешће пронијама слуге државне. Цар Алексије захтевао од крсташа заклетву васалску: *λίζιος καὶ καβαλλάριος* = васал и ритер. Цар Мануило давао земље странцима као *лен* (Tafel, I, 512): et de toto feudo, quod Manuel dedit patri meo.» Дају се поклони да служи државу.

Кад је проглашавана српска краљевина, Латини су били освојили Цариград и унели западњачке форме државине. У морејској хроници, коју је издао: Buchon, Chroniques étrangères. Paris. 1840 (стр. 40) приповеда се, како се искупили сви архонти Мореје и Месарије у Андавилу и с крсташима уговорили: «сви архонти задржавају *проније*, какве су имали и обвезали се заклетвом васалском и да служе војну службу према опширности имања.» Овом приликом изнађу књигу, у којој пише, ко има пронију и пронађу «да су били добили *проније* ритери, добивши по један лен а сержанти по два.» Већ у XIV в. рачунају да је једно исто *лен* и *пронија*.

([a]) Mon. Ser. 568. Овај акт тврди, да је баштина преокренута у пронију, али како је Обрад био ју обрекао Хиландару и уписал у хрисовул, и он постао издајник, владалац је конфисцирао његово имање и као такво дао у пронију властелину.

([6]) Стр. 34.

су бивали и *себри*, а то је знак, да су имали (себри) баштине: ако је проњаревић себар, да хвати у **котьль**.» Што законик наређује (чл. 53), да нико није «слободан пронију ни продати, ни купити, тко нема ба-

На византијском земљишту као и у Венецији *проњари* теже да постану *баштинари* т. ј. условно, лично и привремено «*држање*» и «уживање», да преокрену *у баштину*. Крајње развиће проније огледа се у даривању Плитоновим синовима замка Фанара и округа Вризе у насљедно «владање», али само у мушком колену под условом мајората (Miklosich, Acta III, 173—176 и 225—227). У једно време с овим, краљ босански Степан Томашевић дарује проњарску земљу у *баштину* (Степану Ратковићу. Rad. I. 156).

Упоређујући пронију с аффиктом: „terrena или territoria laborare“ и «tenere ad affictum» види се, да је друкчија формула него ли израз: „dare или concedere villam, castrum, terram, vineam», јер у овоме случају види се свршена система проњарског владања, а у првоме случају — арендирање под условом вршења уговореног аффикта. Пронија је обдаривање за *учињене* услуге, а под условом, да врши одређену ратничку службу; у аффикту је елеменат економии: земља се даје под кирију на уречено време, по уговору, колико ће плаћати кирије; овде се земља даје под кирију лицитацием. Добијање проније зависи од државе; земљу дају под кирију местне власти (стр. 17). Успенски долази до оваквог закључка: 1) Пронија, ухљебије привилегираних лица. 2) Пронија има у себи такве знаке, по којима су је странци индентификовали са бенефицием и леном. Пронија је награда за ратне заслуге, а услов — да сноси војну службу. Зато се у актима набрајају заслуге оних лица, којима се даје пронија: de sua fidelia portamenta, или propter fidelia opera et laudabilia portamenta, или: in quibus guerris personaliter se reperit cum suis equis et armis. Или се ређају услови под којима се добија пронија, као што је Proganus добио Скадар да настани у њему верније људе и да га одржи под влашћу венедичком. Проњари се чешће називљу: стратиоти, кавалери, васали. Пронија се развила на државном земљишту. Баштина се непреокреће у пронију, а проњар тежи да постане баштинар: *κατάλογον προνοίας* тежи, да се преокрене у *κατάλογον δεσποτείας*. Држава пак старала се да проњар не купује околне земље селске,

штине", то је доказ, да се давала земља државна у пронију местним себрима, или властеличићима са маленом баштином, како би они могли вршити војничку службу, нарочито бити коњаницима. Поред овога, ако би добио пронију човек, који нема баштине, па је продао, не би се имало одклен накнадити. Уз ово, члан законика јасно каже, да је онај, ко има баштину, могао и *продати и купити пронију*, јер ће вазда бити у стању, да врши војничку обавезу скопчану с пронијом. Из овога излази, да су у српској царевини прoњари тежили, да преокрећу проније у *баштине*.

И тако, у краљевини — царевини српској имали су *баштине:*(1) 1) *велика и мала властела*, 2) *имали су баштине себри.*

да их не преокреће у баштину; и да пронија остане вазда условно и лично држање, због чега несме се пронија ни продати, ни купити, нити под цркву заложити (Душ. зак. члан 58). Acta у Миклошића. IV. 199.

Извод: Пронија није афикт; пронија није баштина; пронија није сењорално владање, јер нема личне заклетве, ни инвеституре.

Пронија наличи на западну бенефицију, али се није могла развити на територији Византије и српске царевине, јер је наишла на одпор селских општина, које су је задржале у првобитној форми. Општинске земље узела је у заштиту држава законом *пречег* права (*προτίμησις*) противу уласка у селске општине спахија, богатијих сељака и чиновника. Пронија је брањена и с тога, да владалац има војника. Закон пречега права тако је дубоко усјејан у крв нашега народа, да и данданњи њима није ништа грозније него ли што се то тако не ради. Најпре су постали проњарима *Себри*. Пронија није могла никако постати феуд у нашој историји, јер је била јака наша селска општина — племенштина.

Даничић, Рјеч. Ст. 458: **Пронија** ***πρόνοια*** = fundus ad usumfructum datus.

(1) Проније несу баштине. Зато о њима као баштинама, не може бити говора. Г. С. Нов. Глас. I. Пронијари и баштиници. Побркао је појмове о проњарима.

Тек после свега реченога, потпуно је јасан закон о *баштинама*, па ма чије оне биле: „Баштине све да су слободне од свију работа и поданака царства ми, само да дају коње (¹) и војску да војују по закону."

Кад је Душан придружио царевини српске и грчке земље, а у тим земљама имали баштине властелини или властеличићи пређе, него ли су исте придружене Србији: онда се породило питање о важности њиних баштина, са чега цар на збору 1354 г. стави засебан (чл. 133) члан: „да сви властелини и властеличићи, који се обретају у његовој држави — **Срьбли и Грьци**, што је коме од њих *дато* у баштину пре, него су пали у моју државу, и што до данашњега дана држе т. ј. до **сїего сьбора**, те баштине да су **тврьде**." Ова, дакле, властела, коју је Душаново освојење затекло у покрајинама српским Маћедоније, Епира и т. д. Србљи или Грци, — та дакле византијска властела, имала је своје отроке. Те њине отроке законик оставља у положају, у ком су били до Душановог освојења. (²) Ови новозадобивени ба-

(¹) Онима који немају.

(²) Збрка ових чланака 133, 134 и 135 законика о баштинама са чланцима о баштини, у чл. 41, који је издат 1349 год. и донела је погрешан појам о баштинарима. Такву је збрку учинио г. Новаковић својим груписањем чланака под њиме измишљеним насловима (стр. 12). И не само то, него је г. Новаковић изокренуо историјски смисао чл. 133. Тамо је речено: **що ѥсть комоу дато пль прѣ дрьжаве моеи оу баштиноу оу хрисовули** = што је коме, пре него су припали мојој држави, дато у баштину хрисовуљом (цара грчкога). Г. Новаковић овако је изменио:.... што је коме **дало царство ми оу баштиноу....**

Њима није ништа Душан по чл. 133 давао, него им је био дао цар грчки.

Овакав квареж текста доноси собом нетачне изводе.

штинари изазвали су чл. 134 и 135 законика 1354 године:

«И отроке, што имају властеле, да им су у баштину и њина деца у баштину вечну да су, а отрок у прћију да се недава никад.» Значи да су ови грчки баштинари и то радили, али им српски збор то закратио. За овим долази чланак, којим се иде на то, да тих робова нестане:

«Отроке, што властеле (грчке) имају у баштину: ако их ослободи властелин или његова жена или његов син, да су слободни.»(¹)

И тако, у коренитим српским покрајинама сви су људи имали баштине до 1222 г. Они су задржали своје баштине и после. Срби били су војници. Тек кад су и Срби почели бивати давани манастирима, ослобођавани су од војске и државних терета, на место ових терета, они су работали по закону манастирима.

Српска самодржавна властела као *династе*, имала је државну власт у рукама, али није имала отроке у *«баштину»*, него су властелини добијали оне дације, које су пређе припадале цару, иначе су сви људи били слободни и живели на својим баштинама. Властела је насељавала своје баштине како је могла и умела.

Баштине су биле законом тврде и обезбеђене:

«Да није слободан цар или краљ или царица никоме на силу баштину узети, ни купити, ни разменити, осим ако сам баштинар из љубави на то пристане.

(¹) У Истор. срп. нар. књ. I. стр. 433—437 изложен је значај и важност велике рашке жупаније. Овде морамо рећи: у Расији није било робова.

«Баштину оставшу пусту по смрти баштинара, који или није имао деце или је имао па помрла, насљеђује лице од *његовога рода* до трећега братучеда.» Законик не каже, шта ће бити с баштином, ако нема никога од свога рода до трећега братучеда, али се то питање лако решава т. ј. баштина припада ономе кољену или братству од ког је баштинар. Да су у краљевини сви људи имали баштине тврди и чл. 43 законика, кад каже: «И властеле и *други људи*, који имају цркве баштинске т. ј. цркве, које су као имућни људи подигли сами или њини предци, да не сме ни цар, ни патриарх, ни никакав архијереј потчињавати такву цркву великој цркви т. ј. патриаршији, већ да је слободан имати свога православног калуђера, а архијереј да врши над црквом само државну власт. Који баштинар подложи своју цркву под другу, он више над њом не влада.

— «Кад умре властелин, његов добар коњ и оружје да се преда цару, а свиту велику бисерну и златни појас да узме властелинов син. Ако не би имао сина, што је припадало сину, припада кћери.»

— Властелин као династа над једном или над више жупа т. ј. као велики или мали жупан, имао је своје приходе, у ред којих долази и жир државних шума, с тога законик наређује, да приход од жира припада: половина цару а половина властелину чија је жупа *држава*. У истим планинама и трава је припадала властелину, па су вероватно сиромашнији властелини чинили од тога злоупотребе или су себри полагали своја права на безплату попашу, зато се у законику то питање решава овако: за травнину властелину од сто грла говеди или оваца или кобила по једно грло за израну травом.

3. **Свештенство.** [1] — Свештенство се дели на двоје: Свештенство бело или црно т. ј. попови и калуђери. Попови и калуђери не спадају у ред вишег свештенства, него у ред нижег. У ред вишег

[1] Ми немамо тачних података, кад' су јужни словени почели ступати у калуђерски ред. Све, што у томе обзиру као поуздано можемо рећи, то је, да су најпре Срби почели правити манастире у Приморју или су затекли готове обитељи, каква је чувена обитељ св. Срђа и Вахка, где је насилно био заточен и закалуђерен краљ Доброслав, или да је супруга кнеза Зетског Војислава озидала храм у Дубровнику и у њему као калуђерица преминула, али је најзначајније то, што је ступио у калуђере кнез Словеније т. ј. Доње Србије, Методије и брат му Кирило, који су створили славеначку азбуку и књигу. Њиним су путем пошли њини ученици „седмочисленици", па је Климент постао епископ Велицки, озидао храм код охридскога језера. Нема сумње да је било много наших предака, који су ишли њиним стопама, али је то све било угледање на византинце, у чијој је империји и појавило се калуђерство као самостална установа, јер у Источној империји услед тога, што није било одређенога престолонаслеђства и услед необезбеђености од деспотизма, нико није био сигуран у животу, од говедара до цара. Са царског престола било је само два пута: на *губилиште* или у *манастир*. Манастири су постали склониште за пустинике, тавнице — за царске личности, тихо пристаниште за људе, који су раскинули са светом и предали се у вољу божију. Калуђерска је мантија прикривала највеће умове и патриоте и најцрње зулумћаре и незадовољнике; у манастиру је налазио насуштни хљеб конфискацијом осиротели властелин и убоги и гладни парик. У манастиру су налазили утехе уставши са самртничке постеље. Узроци су, дакле, размножењу манастира: *религиозни, економни и политички*. О умножењу манастира бринули се цареви и патриарси, силни и богати, па и сви у истини религиозни људи и парики нежалећи ништа за њин украс, у којима ће бити скутани и сарањени њини тљесни остатци. Градити манастир значило је угодити Богу и спечалити место за црне дане овога, а блаженство онога света.

При манастирима су подигнуте **странопримнице** (**ξενῶνες** куће за изнурене старце (**γηροτροφεῖα**) и убожјаке (**πτωχοτρο-**

свештенста спадају: Архијепископ, доцније патриарх, митрополити, епископи, архимандрити, игумани и друге старешине манастирске. Све више свештенство учествује на државним зборовима у законода-

φεῖα) и болнице за болеснике. Ктитори су сарањивани у својим манастирима, па су их зидали, а сељаци су градили ортачки цркве.

Манастири се делили на општинске и независне, на епархијалне, на ставропигије и царске манастире.

1. Манастири приватних лица или општина, били су потпуно независни. Несу никоме ништа плаћали. Калуђери су их (ктиторе) морали спомињати у ектенијама, па су општине или приватна лица водили дисциплину над калуђерима.

2. *Епархијски* манастири плаћали су дације надлежном архијереју.

3. Ставропигиални су манастири они, на којима је патриарх усадио крст и морали су плаћати непосредно патриарху неке дације. Подобни манастири непосредно су били подчињени патриарху како управно, тако и јуридички (правно.)

4. Најбоље стоје царски манастири, па нема веће милости, него кад је цар нечији манастир проглашавао царскам манастиром. Сви су царски манастири ослобођени и не подлежо власти епископа, митрополита или патриарха. Ови манастири били су зависни од ктитора и њиних насљедника чак и у женској линији. Ослобођени су од свију државних дација и војске. Са нестанком ктиторске линије, они су постајали автономни. Ктитор поставља попечитеља, који управља манастирским имањем преко приставника, који бира игумана, економа и власти. Игуман се купе, да ће се тачно држати типика. При избору два игумана, запишу се њина имена и ставе на св. трапези, а после службе божије невино детенце узима једну цедуљу, па чије име на њој пише, онога су признавали за игумана.

По уставима Студијском и Атонском:

	Номизма	Жита модија	вина	рак. пић	Просф	Јел.
Игуман добија	12	48	*μετρα* 36	3	3	2.
Економ и вратар	8	30	24	3	2	1.
Остали свештен.	7	30	24	3	2	1.

Услови су: Одрицање од света, бедност и послушност.

ству; седи на оделитим скамијама одма до цара, а ниже њега властела, а још ниже властеличићи.

Са свештенством је у најтешњој вези српска просвета, српска књига, српска наука. Оно је било

Ово су у главноме општа правила и начела, на основу којих се развили и умножили манастири и калуђерство.

У великој рашкој жупанији, ако је било манастира, то су били поглавито грчки манастири осим оних, о којима смо већ говорили. За време великога жупана Немање спомињу се на зборовима „частни протојереји и јереји.“ Тек по одласку у Свету Гору сина Немањина Саве и самог Немање, у калуђерству Симеуна, који је у својој великој жупанији подигао манастире: Студеницу, Ђурђеве Стубове, св. Николу и св. Богородицу и у њима се сместили калуђери као и Хиландар у Св. Гори, па их објавио царским манастирима, у краљевини српској брзо се умножи чин монашки и грађење цркава и манастира, за које је св. Сава написао типик. Први српски краљ подигне Жичу, Арх. Арсеније Пећ, Радослав Сопоћане, Владислав Миљешево, Драгутин Архиљевицу, Милутин Грачаницу, Левишу и још четрдесет манастира, Јелена Брњача подигне св. Срђа и Вахка и Градац, Дечански Дечане, а Душан Арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму, Арханђела више Призрена, Царица Јелена манастир Матејич, а цар Урош Тројеручицу у Скопљу и још множтво других манастира. Па су и српски властелини градили задужбине, од којих ћемо напоменути, да је Дејан сазидао Архиљевицу, коју је Душан прогласио царским манастиром, а Хреља опет озидао Рилски манастир, који је Душан такође прогласио царским манастиром и т. д.

„За владе наших краљева и царева ови су ови манастири цветали и наличили на рајске пределе, они су били школе за науку и уметност. Међу духовницима налазимо славне архитекте и повестничаре какав је био Арх. Данило II. Разсадник духовне српске просвете био је Хиландар, чији су игумани махом бивали архијепископима. У средини српског калуђерства одгајило се много људи светога живљења као што је био старац Исаија или угодници божи, какав је био за владе Дечанског и првих година Душанове владе Св. Петар Корипски у част и славу ког је Душан подигао цркву у пределима Шаре-планине, где се одликовао својим подвизима св.

српски учитељ и српски врач телесних и душевних недуга. Њему је било у дужности да народ упозна са самим собом, да свакоме даде име, да благослови његов рад, његов брак, да му лечи тело лековима, а душу да храни духовном раном; да га упозна са прошлошћу, са постанком, са његовим праотцима; да га упозна са божијом премудрошћу и људском мудрошћу; да му објасни, како је сваки човек «образ и подобије» божије, да су његове способности дар божи, које му нико није у стању одузети; да су сви људи браћа и да сви причешћујући се из једнога светога путира, тим самим показују, да су браћа, синови и деца божија, да човек овде на земљи живи према своме идеалу Богу, јер је и сам обличје божије, како би на земљи срећно проживео и свој живот у Богу на другоме свету наставио; оно је упућивало свет, како су његови предци на небесима као светитељи код Бога, па заступају своја чеда на земљи. Таким начином уједињава се небо и земља и Господ пребива у својим домовима и свуда, где су православни сабрани у његово име.

Такве велике и огромне дужности свештенство је вршило 1) испуњавањем свију црквених обреда, 2) писањем књига и школама 3), помоћу црквене живописи 4) болницама при манастирима (²) 5) проповедањем слова божија свуда и на свакоме месту.

Петар. Његове мошти данас почивају у старом Колашину код «Црне Реке.» Највећи поборници скимничкога живота, то су сви чланови куће Немањине, који су већином свршили своје дане као скимници калуђери. Тим подвизима св. ктитора и развићем књижевности манастири су очували српску народност и васкрсли је у нов живот.

(¹) Dr. Vl. Gjorgiewitj: Die Entwickelung der Oeffentlichen Gesundheitspflege im Serbischen König. vom XII Lahrhun. an bis 1883. Berlin. 1883.

Таквим начином црква је школа, и свештенство је учитељ народни.

До Св. Савве у српским државама бивали су архијерејима Грци. Као странци, нити су марили за народну просвету, нити су били у стању са незнања језика, у томе предњачити. Народ пак, заједно с књигом на своме језику, добије у преводу читаву богумилску књижевност, која је својом садржином решавала сва најзамршенија питања религиозна о другоме свету, о Адаму, о крсту, о праотцима т. ј. како о ономе шта је било, тако и о ономе шта ће бити. Наука богумилска тим је била прилепчивија, што је одговарала братству и јединству нашега народа, и тим се више ширила чим су Грци — архијереји били удаљенији од народа и несу долазили с њиме у додир, већ су дејствовали страхом на масу, чиме су изазвали оно рђаво гледиште на свештенство. Немања као православни владар, по повратку из Цариграда, где су на сабору решили гонење богумила, на предлог рашког грка—архијереја, с војском уништити богумиле, спали њину књижевност. Но то није самој ствари помогло: богумили се склоне у властелске државе брата Немањиног Мирослава у Хумској и Немањиног пријатеља бана Кулина у Босни: а што је главно, народ остане без учитеља, без школе и без књиге «сметен и необавештен.» Млад и пун полета с великом државом, народ је тражио знања, мисли, и одговара на сва питања. И кад је Немања гонио богумилску књигу и учитеље, његов најмлађи син одбегне на извор хришћанске књиге и науке у Свету Гору, па позове и свога оца, који је доста радио на земљи да се побрине за своју душу на ономе свету, где ће у вечности живети. Њих двоица подигну Хилен-

дар — средњевековну српску и хришћанску највећу школу на обалама белога мора, где се прикупе српска племенита деца заједно са сином свога владаоца. Ова српска школа, Савва и његов брат мегалижупан Стефан, створе у Србији независну архијепископију, епископије, архимандритије, игуманства, свештеноиночство, како би могли свесрдно вршити закон божи, учити народ, отварати школе и створити српску књижевност, која се најпре и пређе свега састајала из превода светог писма, канона, «творенија» светих отаца и правила васиљенских сабора. Заједно с преводима, одпочне се и српска национална књижевност, а творци су њени: св. Савва први архијепискуп и први венчани српски краљ Стефан. Таким начином бело свештенство остане у оном стању, у каквом је било и под грчким архијерејима, а «*иночество*» као представник књиге и науке, одма заузме доминирајући положај у краљевини, јер је оно створило архијепископију и краљевину, оно је створило манастире и школе, оно је преводило и писало књиге; оно је вршило посланичке дужности и учествовало у законодавству, оно је створило духовну државу у светској држави и управљало се по духовним канонима и законима. И српски владаоци похитају да обезбеде тај сталеж, подигну монументалне манастире и тако их осигурају, да су иноци могли потпуно посветити се књизи; да су отворили болнице, да су проповедали слово божије и да су створили тако огромну литературу, која бројно надмашује све књижевности свакога наособ узетог словенског народа, почем су само Грци и Словени имали своју књигу на своме рођеном језику, а остали су народи чамили у тами и мраку незнања, јер

римска црква није дала да се развајају националне литературе. Српске су земље биле прекриљене црквама и манастирима, међу којима као звезде највеће величине, сијају: Хиландар у сред свете Горе. Студеница у Староме Влаху, Грачаница на Косову равну, св. Архангел код Призрена града, Жича у Моравицама, Патриаршија и Дечани на Беломе Дриму, Сопоћани на реци Рашкој са три цркве Ђурђевих стубова; св. Софија у Средцу, св. Ранђел у Велблужду, св. Предтеча близу Сереза, св. Јован Рилски у планини Рилу, Пшински манастир св. Прохора, св. Ђорђе Нагорички, Тројеручица у Скопљу, св. Госпођа на брду Матејићу, св. Троноша у банству Мачванском, Милешева у земљи Хумској, Ђурђеви Стубови у земљи Будимљској, св. Никола на острову Врањини, св. Михаил на Превлаци, св. Срђ и Вах крај Бојане на средини Зете, манастир Градац више Студенице, св. Чиста Пречиста, св. Јован Дибарски, манастир Сљепчев на сред Овчег Поља, св. Наум код Охрида града и т. д. ко би изређао само задужбине српских краљева и царева, а да и не спомињемо остале многобројне цркве и манастире. Манастири насађени св. Саввом постали су школе и творци српске националности и православија, што се зове: «Српска вера.» Најлепша слика, која у маломе представља како заслуге српске цркве, тако и главне раднике на томе пољу јесте она икона пећска, на којој су намалани сви српски свеци почињући од Кирила и Методија са свима српским свецима, где се налазе и св. Наум, и Климент, и св. Владимир, и св. Јован рилски, и св. Гаврило Осоговски и Прохор Пшински, и св. Симеун, св. Милутин, св. Драгутин, Дечански, цар Урош и други, а у средини с књигом св. први

архијепископ Савва, а изнад њих стоји написано: «**Св. срьпскии просветители и оучители.**»

Овако велика радња и заслуге српског иночаства са прилозима манастирима, и његови односи према држави и према народу морали су бити регулисани у законику. Најпре ћемо само напоменути, да прилози и завештања црквама и манастирима, то су остали завети, али то несу биле калуђерске баштине, нити су духовници били властни њих мењати или продавати, него добијати издржавање за вршење својих великих и светих дужности. Како је у дужности државе било брирути се «о хришћанству» и просвети, она је ослободила неки део српског становништва од свију других државних дужности и данака, како би обезбедила «хришћанство, школу и просвету», тако, да су прилози манастирима били оно, што је данас у нас фонд школски. Црка српска била је независна и самостална у вршењу својих дужности по канонима васиљенске и саборне цркве са додатком обавеза, које је налагао географски положај царевине, да се одбрани и очува земља од продирања римске пропаганде. Вршиоци религиозних дужноси у српским земљама несу ништа своје имали и несу ничим владали. (1)

Законик се и почиње одлукама **сьбора** (1349 год.): «**наипрѣжде за христіанство**»: Чистоћа хришћанскога живота одржава се браком и часним брачним животом. Брак као светиња и тајна спада под власт духовнога суда. Да у томе обзиру није било све на

(1) Законик чл. 18: «**нь ни вь чесомь да боудеть обладаемь**».... Цркве су биле предате игуманима, да управљају имањем манастирским, коњма, овцама и свима «по путу и правди и како заповеда хрисовуља светих ктитора.» Чл. 36.

своме месту, види се из првога члана законика: «Властеле и остали људи да се не смеду женити без духовнога венчања и благослова. За све духовне послове и грехове надлежна је црква.» У овоме обзиру, види се, да су архијереји често одлучавали људе од цркве. Зато закон одређује, да архијереји «не проклињу хришћане за сьгрѣшеніе духовно» (чл. 4). Како је било по српским земљама много латинских насеобина и како је била велика латинска пропаганда, у законик уђе члан (6): «Да патриаршија постави протопопе на свима трговима, да поврате хришћане од латинске јереси, који су се били преварили и прешли у латинство, издајући заповести духовне, те да се сви поврате у *«хришћанство.»* [1] Латинског попа, који би хришћанина „прѣвратно“ у латинску јерес, казнити по закону светих отаца.

— «Ако ли полуверац узме хришћанку, а неће да пређе у хришћанство, да му се одузму жена и деца, и део његовог имања, наравно да на томе имању живе, а полуверац да се протера.

Даље иду општа наређења о вршењу свештеничких дужности, где се забрањује световњацима да суде

[1] Чл. 21: »И тко прода хришћанина у иноверну веру, да му се рука одсече и језик одреже.»

Има још један члан, који налаже духовним свештеноиноцима, да најстрожије пазе, да људи не ископавају мртваце из гробова и да их не спаљују. Ова радња или је остатак спаљивања мртваца, који је био код наших предака пре покрштења, или је откопавање «*гробника*» (вампира) т. ј. рђавих људи и великих грешника, који су у власти ђаволској. Закон налаже, кад би с људма и поп учествовао у томе послу, да се распопи чл. 20. Види се, да је тај појав био јако укорењен у нашем народу, што траје и до данас не гледећи на каштигу равну «вражди.»

о духовним пословима. (1) Даље долазе општа канонска правила, да не сме нико по миту добити свештени чин; за овим правила о «општежитију» по манастирима и да у манастиру на хиљаду кућа нурије сме бити осам калуђера; да калуђери и калуђерице морају живети у својим манастирима и да из исте метохије, где је манастир, нико не може бити калуђер у истом манастиру, јер **„не могоуть вьси оудрьжати естьство, ако не дати что любо комоу оть сродникь и знаемыхь.“** (2)

Поред оволиких великих и многобројних дужности, законик даје и велика права црквама: «Цркве све у царевини ослобођава царство од свију работа (државних) малих и великих.» (3)

— «Цркве све не дају никоме «*поноса*», разма када **грѣдеть камо царь тьдази да га днжуть.**“ (4)

— **„Црьквами** (5) **да обладаеть царь,** патриарх и логотет, а други нико.

Који би званичник црквени узео мито, законик заповеда, да се такав **распиеть.** (6)

— «Калуђера нико да не **оурве** или да не «забави» без суда, а тко противно поступи, да плати

(1) У законику стоји непреведена грчка реч: козмици, која долази од *κοσμικός* = световни т. ј. човек несвештеног чина.

(2) Чланове из законика наводимо по историјском издању Шафарика у Pamaty стр. 29—50. За калуђера, који сврже расу, вели се, да га држе у тавници и да се педепше (бије) док не дође на покајаније (чл. 19). Како калуђер нема ништа, па кад би давао, то би значило да чини два зла: а) краде из дома божијег и б), издаје другоме исто.

(3) Чл. 26.

(4) Чл. 23.

(5) Чл. 25.

(6) Чл. 24.

«самоседмо»; шта тко има, нека тражи «судом и правдом» по закону.» (1).

Ова права т. ј. ослобођавање од свију великих и малих работа државних, распростиру се и на попове, имали они своје баштине или немали. Онима, који немају баштине, да се даду *три* (2) *њиве*. Ако поп узме више земље, да работа цркви по закону. Из овога се види, да калуђери несу чинодејствовали по нуријама, него попови, а калуђери су живели у манастирима, јер су њине дужности у манастиру: «да у свима црквама хранет се убоги људи. Ако их не усхрани митрополит или игуман, да изгуби свој чин.»

Још су у законику задобили изузетна права царски манастири и патриарх:

— «*Царске* (3) *цркве не подпадају под велике цркве*» т. ј. под патријаршију и митрополије, нити су патриарси, митрополити или епискупи смели ма шта у њима заповедати.

— «Који се сужањ држи у двору црквеном, па утече **на дворъ патрїарховъ**, да је слободан.» (4)

Године 1354 цркве су задобиле још једно право, на име, да «ждрепце и коње не сме нико слати на исхрану цркви или у црквена села.» (5)

(1) Чл. 30.

(2) Чл. 31: **да юсть** поповска капа слободна.

(3) Чл. 27. Овакве су: Дечани, Студеница, Бањска, Арханђел Михаил, Милешево, а ови су царски манастири били изузети Mon. Serb. стр. 14: Студеница, Ђурђеви Стубови у Раси, Хиландар и Богородица Градачка (Градац више Студенице).

(4) Чл. 99.

(5) Чл. 131. — Свештеници су плаћали надлежном своме владици «доходак» црквени од «*баштине*» и још «врховину.» Протама, који су били при владикама и судили поповима, свештеници су давали половину бира.

Такве су биле дужности српскога свештенства и таква су била његова права. У главноме, може се потпуно правично рећи, да је српско свештенство служило цркву и од цркве живело.

Тако склопљена и обезбеђена српска црква продужи цвасти и расти. Она прихвати и стане бранити проглашено српско царство и српску патриаршију. У њеним се недрима одгајили научени мужеви, који су одлучно изашли на браник заштите царства и патриархата. На калестово одлучење и проклетство одговорио је прота цркве и митрополије грачаничке, и доказао, да Калест хули на српског помазаника и цркву не зато, што би они били погизили каноне, него зато, што се Душан прогласио царем, што је освоио грчке земље и градове, и што је прогнао грчке владике, који су имали очи завидљиве, а уста несита. Кад је Вукашин насиљем хтео отети царску власт од законитога насљедника престола цара Уроша, патриарх Сава са свештенством и народом устане противу узурпатора и осуди његов поступак. Таким начином, црква заузме онај положај, који јој је био намењен закоником, чувајући чистоту вере, бранећи интересе земље и царевине и ширећи српску школу и српску књигу са хришћанским моралом у народу.

Државна права повлашћених сталежа.

Осим тога, што су ови привилегисани редови: властеле, властеличићи и више свештенство, заузимали сва државна звања и управљали свима државним гранама управе, из њине средине најзнатнија лица састављали су тајни владаочев савет, а за ра-

тне послове најзнатнији властелини су састављали ратни савет, како се види из онога случаја, кад ратни савет од 24 лица, решавао о савезу с Кантакузеном. Али је највећа привилегија повлашћених редова — свештенства и властеле била у томе, што су имали заједно с краљем или царем законодавну власт.

У жупанијском времену бивали су државни зборови. На њих су долазили први људи и домаћини из народа. Са уједињењем свију архонтија у једну краљевину, члановима државних зборова постане властела велика и мала и више свештенство. Тек са ступањем на престо Дечанскога, ови повлашћени сталежи постану легални законодавни фактор заједно с краљем — царем за издавање закона. С тога видимо, да је цар Душан издао законик; **„оть правословнаго сьбора“**, на коме су били члановима: пре… свештени патриарх Јанићије (1349 и патриарх Сава 1354), сви архијереји, **црьковникы** мали и велики благоверни (цар) Стефан и сва властела царевина велика и мала.

Према односима повлашћених сталежа на спрам осталога народа, сами склоп законодавног збора јасно показује, да су његови чланови издавали такве законе, којим ће остале сталеже теретити, стешњавати и угушивати свако слободно кретање, а себи придодати више права и казнити тежим казнима ниже сталеже. И не само ниже сталеже, него и властеличиће. ([1]) Отроцима судили су како су хтели: меропси су били у неколико заштићени законом. *Себри*, као слободни људи ипак су кажњавани већ…

([1]) Чл. 45 и 46.

казнима за истоветне увреде нанешене властелину, него ли што је кажњаван властелин за подобне увреде нанешене себру. Сталежка насиља и укинуће слободе себарске, произвело је највеће разстројство и незадовољство у царству.

3. **Људи у поданству краљу, властели и цркви** (т. ј. *нероиси* или *мероиси*, *метохије*, једном речију) **отроци.**(¹) — Изузетне привилегије у корист неких људи или стања, проузроковале су и створиле изузетне законске одредбе. Законик није ништа ново стварао или ишао на руку да се стварају изузетци или стварао меропке, метохије и отроке, него је законик затекао известна стања у друштву српском и та је стања регулисао, где, може се рећи, законодавац стоји на страни пониженог, безправног, страдајућег и узима га у заштиту од немилосрдних «господара», па прописује и ограничава «господара» у његовим неограниченим правима, сводећи та права на минимум дужности подчињеног му човека. Сви чланци законика о отроцима, то су ограничење вла-

(¹) *Убавкића*, Ист. Срб. I. 1883. стр. 231: «Меропси — вели он: који несу могли испунити своје обавезе, они су из године у годину долазили у све заплетеније и жалосније стање, тако, да су постали скоро слуге своих господара т. ј. постали су *отроци.*» Ово тврђење не може наћи потврде у историјским фактима, јер је могао постати отроком и себар, кад се сам продавао усљед презадужености. Меропх није ништа друго, него *отрок*, који живи на краљевој — царевој баштини, тако је исто *отрок* и онај, који живи на земљи приложеној цркви и ако се то звало метохија, а прави је отрок на баштини властелина, ког је овај или населио из туђе земље или заробио у рату. Од властелских отрока пренесе се ово име на меропхе и метохије, али специфично, отрок означава човека *властелинског.*

сти «госцодара» и заштита за отроке. Да је
овако у истини, морамо напоменути нека истори
факта, изложити историју постанка отрока и те
тада постати јасне одредбе законика о отроцим

Чак у почетку друге половине XIII века ми
видели како Дометијан, кад је „прѣписалъ“ жи
Савино, онда је *«трећи род остаревао,* ([1]) *а четвр
воинство ступао»*, први се рађао, а други био у
ноштву. Овде нема никаква изузетка негледећи
то, што је још велики жупан Немања био дар
«парике» Хиландару, на броју 190 *«влаха.»* **На сь**
у Жичи сазвани су из свију **дрьжава: ипаты**
воеводы, тысоуштинкы и сьтинкы и малн ж
пани) **вь коупѣ сь великыми** (жупанима). И
навод јасно сведочи, да су Срби били војнички ск
пљена држава и да су сви били војници. Савва
разлаже значај слободне, независне и самоста
српске државе напомињући, како је Немања ство
независну и самосталну државу српску, па ето
вели, између вас многи сте се узвисили, постали
начелници и власти, **ипаты** и војводе, а многи
још (остали) велики и мали жупани», а ја сам
ради властию свештенства и вь главоу цркви пост
се“: тако исто, опет на вашу похвалу, славу и
личанство, треба венчати венцем краљевским он
који над вама као световни владалац влада. З
прогласи краљевину, а св. Савва венча краља
краљевство. ([3]) За овим животописац описује, к
се први српски краљ разболео и обамро, а није

([1]) Mikl. Mon. Ser. 48—49.

([2]) *Даничић*, Жив. Св. Саве. 1860 стр. 141.

([3]) Id. стр. 143.

на себе калуђерску одежду: „**и ни кралиевьство у оть сыновь скоихь оставльшоу рекшоу: кралиевь-ю не мое, нь божние ѥсть и трудивше гсео** *гу владике и брата мога* и како га најпре мени гословом дао, тако и сада нека га даде“ (коме е). Архијепископ Савва дође, загрли брата и горко плакао а овај се поврати, а Савва рекне синовима овим и народу: **не плачите ни мльвите,** није краљ ю, но спава **и доуша ѥго вь ниемь ѥсть.**“ (1) И за-а краљ од смртног сна отвори очи, позна брата, ати га за руку и пољуби. Сава му помогне, те подигне и седне. Савва га закалуђери давши му : монах Симон. Тада му приведе најстаријега а Радослава и **кралиевьство дати томоу Савва ве-ь.** (2) Он (краљ први): „**Азь властию скиптра, ти молитвами благословеније.**“ После погреба у Студе-ци Симона монаха, Архијепискуп Сава у Жичи (ве-кој цркви) венча на краљевство Радослава.

Из ових историјских података јасно се види, да краљ у краљевини као световни владалац, а хијепискуп опет је у краљевини као духовни адалац.

Краљ је био обезбеђен приходима краљевине. ебало је тако исто обезбедити архијепископију и хијепископа. Зато краљ *издвоји* од краљевине више едела и земаља, па их подчини архијепископу и хијепископији, да на место што дају приходе аљу, да их дају архијепископу и архијепископији. д овим земљама изгуби власт „*дворски протопопа*“;

(1) Id. 163.

(2) Овако и данас говоре у Старој Србији: велит, говорит, иет, творит и т. д.

због тога бир, који се узимао од попова или од влаха или од ѕемльних људи, припадне сав архиепископији Жичи. Четири царска манастира изузимају се испмд власти митрополита и епископа. Игумане у њима благосиља архијепископ „а краль давает ѥмоу жьзль, и целовь ѥго поставлѣѥть ѥго игоумена. (1) Овде се спомињу „влахи" и ѕемльни људи. Ови други то су Срби. Људи потчињени архијепископији нису ништа изгубили у правима. Краљ може позвати човека из државе архијепископове, а архијепископ из државе краљеве. Ови архијепископски поданици иначе су остали војници, слободни људи, они су имали своје баштине и т. д. разлика је само у томе, да оне даније, које су давали краљу, сада су давали архијепископу. Краљ је био и над њима краљ; они су ишли у војску и над њима су остале оне световне власти, које су биле и пре с том разликом, што су сада зависиле од архијепископа у ономе, што се тицало давања данака на место краљу — архијепископији. Ово становништво дато у подчињеност архијепископији, није постало «*отроцима*». а Немањини «*парики*» дати Хиландару самим актом предаје, постали су «црквени људи», као што су постали «црквеним људима» и они људи, дати поименце цркви жичкој „на крьмоу и на одѣвание" онима, који служе у цркви жичкој. Они пак људи који су живели у подложеним архијепископу жупама несу црквенски људи, зато њина имена несу ни уписана.

Још је боље забележио сам Савва разлику и међу црквенских метохија и архијепископове „др-

(1) Mon. Ser. стр. 14.

(2) Mon. Ser: 11. Налази се њин списак имена.

аве.“ У Приморју је био велики утицај латинштине латинске пропаганде. Требало је оснивањем манастра стати томе на пут. Постављени епископ зетски ларион **„прьви светитель зетьскои земли“** много се рудио о утврђењу праве вере, па озидао храм св. иколе на «пустом острову, где је свима хришћаима *правоверним помен* и ту је **прѣпѹтїе** свима хришћанима т. ј. ту су долазили у додир и саобраћај. у своју цркву Иларион *поклони* архијепископу Савви, оју овај прими, и заповеди: «**да не порабоштено бѹеть сїе место** и ни којим узроком да ју архијепископи не *претворе у метохију* или намету некакве ине работе, но да остане слободна. У њој ће се спомињати архијепископ, а не зетски епископ (доцније итрополит). То је место било пусто т. ј. ненасељено острово и на њему се «не има где тежати», због чега архијепископ Савва истоме храму на Врањини, не од архијепископове **дрьжаве,** или од архијепископије, него **„оть метохїе спасове** т. ј. од црквенске земље уступи добрих земаља за орање (**тегокнща**), која није била насељена низ Плавницу до Лесковца и потока Гостиља, па које **„улови́ке тѹзи посаде на том месте“,** над тим насељеницима да нема власт: **ни вельмоѹжа, ни архиепискѹп, ни негов отрокь, ни инь кьто ни маль ни велиь;** да ти насељеници не работе работе мале ни велике, нити да теже винограда, ни ине друге работе, ни на пут да ходе, ни да **прикладаю** оброка, ни војске да не **тераю,** нити икакав властелин над њима влада, но да су **сьврьшени работьници** св. оцу Николи.”

Тако имамо метохије [1] спасове и савршене работнике — насељенике св. Николе, а ово и јесу управо црквенски људи.

Синовац св. Савве краљ Владислав потврди дар архијепископов св. Николи на Врањини, придода два села, па вели: да су ослобођена од војске, и царскога злата, и виноградарине. Ово је урадио с тога, што су његов отац и стриц волели тај манастир, па наручује својим потомцима да од манастира ништа не одузму. Значи, да је краљ уступио манастиру два села од своје дедовине онако исто, као што је архијепископ уступио део земље цркве жичке цркви, која је проглашена «царским манастиром» над којим немају никакве власти ни митрополити, ни епископи, ни проте, него има краљ и архијепископ. Ко су ови уступљени људи? Једни су насељени, и то су прави отроци, а други су само црквенски људи. Црквени су људи ослобођени од војске и свију работа и данака државних великих и малих.

Кад би ми исписали из свију повеља прилоге краљевске манастирима, то би нашли, да им се у почетку дају «*парики, влахи*», за тим им се уступају «*метохије*», на посљедку у 14 веку сви ови разне врсте људи, који су уступљени црквама, добијају једно опште име «отроци», јер се изгубила између њих разлика због тога, што су сви били ослобођени од свију државних работа и данака вели-

(1) Даничић, Рјеч. Ст. II. 59. **Метохиа** = terra monasterii subjecta = *μετόχιον*: **сию** (земље) **да боудоуть метохие свете богородице мл҃тьске цр҃кве...** Mon. 10: **ѫаписа царьство ми матери божией архиепьской метохию сїю.....** Id. 143. или: **метохиꙗ хиландарска** и т. д. Monum. Scr. 223. или: **якоже лѣпо и подобно светынимь цр҃квамь своѥ правине и метохы дрьжати и т. д.**

ких и малих као и од војске. Сви су они људи црквенски или краће рећи: црквени отроци. Њима не суди држава и државне власти, него они, ком су они дати. Они живе или на својим земљама, где су дата села, а на манастирским земљама, кад су на истима насељени. Ови *насељеници* носе још једно име *«прњаворци»*, која је реч дошла вероватно од проније, јер она земља, на којој су насељени, није никад могла постати њина својина, или од парамуна, који *служе* у манастиру. Архијепискупов отрок не значи што друго, него ли архијепискупов *«слуга.»* И тако назив личног слуге пређе на све оне људе, који су тако рећи изузети од државе, а предати на службу појединим људма или колективноме правном лицу. У почетку је ово било као привилегија, јер су ослобођавани од свију терета државних у натури, новцу и крви, али се с временом ова привилегија измете у привезаност за земљу, јер су српске земље биле мало насељене и осећала се огромна оскудица у радним рукама.

Самодржавни велики властелини као династе имали су у својим рукама власт, али не земљу и људе, већ је сваки имао нарочиту своју земљану *баштину*. Ту своју баштину, он је насељавао људма онако исто као и игуман Врањине земљу у Плавници. Наведени су за пример људи, које је населио на својој баштини Оливер. Саси пак секли су шуму, крчили и заузимали земљу. Ту окрчену земљу проглашавали својом баштином и њу насељавали људма из белога света под известним условима. Наравно, у почетку су услови били пробитачни за сиромахе и они се насељавали. С током времена њих су «господарије» почели притешњавати, скучавати, и обтерећавати те-

ретима. Ови насељеници, или власи, јер срба још није било у оваквом стању, почну да бегају. С тога и налазимо у Немањиној повељи овакве наредбе: ако побегне манастирски човек или влах „под великог жупана, или побегне некоме другоме, да се поврате натраг; ако ли од жѹпанихъ (властелина) људи пребегну у манастирске људе, опет да се поврате."(¹) Ово значи, да су цркве и властелини условно насељене људе преокренули у привезане за земљу т. ј. *отроке.*

Остаје још најтеже питање о меропсима или неропсима. У осталом, држећи се историјскога метода разлагања, кад упоредимо у размаку времена историјске податке, неће бити тешко расветлити и ово питање. Како су Немање у извођењу државе кретали се по византијском обрасцу, то нам је у многоме олакшан посао. Пређе свега морамо напоменути, да су наши претци романизиране Даке и Бесе звали *власима*, а тако су исто звали *власима* и римљане Приморја. Ми смо видели, да је Немањин намесник у Котору затекао установу ропства, која је остала у својој снази. У преговорима с великим кнезом Вуканом, папа забрањује држати у ропству римљане т. ј. забрањује *Словенима* држати у ропству латине. Напоменули смо, како су гладне године и зло кућење нагнали много света, да се продаје у ропство врло јевтином ценом. То је бивало у Приморју, а на копну само су старинци постали трибутарији т. ј. платежни. Племена и племенско земљиште очувало је Србе у Рашкој од подобне несреће. Није то без огромног значења, што је баш та слободна Рашка по-

(¹) Mikl. Mon. Ser. стр. 6.

стала кристализациона тачка свију српских земаља. У Рашкој су људи, живећи по племенима, вазда остали слободни. Чак у даровним повељама, ми нигде не налазимо, да је икоје село Рашке било дато манастиру или властелину. Рашка земља и рашани, то су били слободни људи и пример за остали свет и остале људе. Несу напразно уз рашане пристајали људи свију осталих жупанија. У Рашкој, дакле, није било «господара», нити отрока. Жупани су били владаоци, али несу могли *створити личнс баштине на земљама племенским*; оне несу могле постајати приватна сопственост, јер тај појам о сопствености није био познат у Рашкој. Свако је племе седело на своме племенском земљишту и сваки живео на својој дедовинии, очевини, која је припадала читавоме племену. Кад би се која кућа мртвачким коцем затворила, земља је прелазила у племенштину. Немања први добије од цара Мануила, више Краљева, од земље византијске, предео Глубочицу у баштину „**ни сь нимь насьобьщьно**.“ Његови насљедници и потомци ширећи српску државу на рачун земљишта византијске царевине, присвајали су себи или куповали земље, винограде, забеле и т. д. у толикој мери, да је краљ Милутин био најбогатији баштинар. Он је имао велике просторе земаља, планине и огромну множину стоке, свиња, оваца, коњске лаћимије, рогату марву и т. д. од чега је вукао огромне приходе. Још његов отац краљ Урош наређује, да док се на трговима у краљевини најпре не распрода месо од његове стоке, ни чије се не сме ни продавати, ни куповати. Све те краљеве баштине и купљенице, по свима државама краљевине, морале су имати једно опште име, чим се разликовале од свију других ба-

штина. Српски краљеви лозе Немањине несу гледали на себе као на привремене владаре, него су гледали на себе као на Богом изабране и постављене владаоце, потомке Константина Великога, па су улагали све своје благо у земљи у баштине, како би могли бити моћни и снажни. Не говоре напразно ондашњи наши хроничари, да је краљ Милутин имао толико оваца, да су руна од његове марве, чувала од зиме све убоге и сиромашне у краљевини. Тако су исто и византијски цареви, деспоти, севасти и т. д. имали по царевини своја добра т. ј. баштине на пр. до севастократорове међе. (1)

На место речи **мѣропьхь**, (2) налази се у једном препису Душанова законика, реч: **посадникь.** (3) Ова реч долази од глагола посадити, населити, како се види из речи св. Савве, где говори о пустој земљи уступљеној цркви св. Николе: **кое уловѣке тѹзи посаде на томь месте.** (4) Меропх је грчка реч, долази од глагола *μερίζω* — добијам свој део, а то ће рећи,

(1) Гласн. XV. 301.

(2) Реч меропс, вероватно долази од грчаог глагола *μερίζω* — делим; добијам свој део; делим се. Отален *μέρος* — део (припадајући) део. Именица *μέροψ-όπος*, у множ. *οι μέροπες* — људи, који деле у разговору слогове и звукове.

С овим се подудара тумачење даничићево, кад (Рјеч. ст. II 103) каже · било их (меропха) на земљама црквеним, властелским и краљевским и чија беше земља, ономе беху дужни радити и нешто давати и плаћати; могли су имати и своје баштине.» У след свега овога изводимо, да би се меропх српски најболье могао назвати «наполичар» или човек, који је за узету земљу — *кирију одрађивао.*

(3) Даничић, Рјеч. Ст. II. 105.

(4) Monum. Serb. 18.

да је краљ — цар насељавао људе на својим пустим земљама под условом *наполништва*, или тачније рећи, «исполништва» т. ј. испуњавања обавеза, или је настањеним на својим баштинама себрима раздавао поједине њиве, поља и т. д. а добијао део рода; или давао велике просторије под кирију проњарима, а насељени меропси морали му плаћати кирију работним данима у години, поред извесног давања у натури. Како се чешће спомињу «царске меропшине», знак је, да су се царски наполичари називали меропсима.

И тако, људи «господарски» звали се *отроцима*; црквенски — *метохије*, а владаочеви — *меропси*. По суштини, они се разликовали између себе, јер црквенски људи несу ишли у рат, а цркви су давали оно, што би давали држави; властелски отроци били су његови измећари и раденици, а царски су махом били половничари. Нема сумње, да су их њини «*господари*» терали прекомерно на «*работу*» (ангарију). Из тога се рађали нереди, бегства а ови се старали да и слободне људе преокрену у работнике. Одтален дође потреба, да се сви изједначе, заштите, да им се олакшају работе, те да могу 1) да се одрже на својим земљама, 2) да и они штогод заштеде и зараде. Предходни примери, колико ће дана радити «господарима», већ се налазили у краљевским повељама, кад су краљеви предавали села манастирима и наравно, да су краљеви помажући цркви, у исто време гледали да заштите интересе сељана, које су уступали манастиру. Зато налазимо, да су се многи људи сами молили, да их краљ уступи манастиру. И тако:

I. **Црквенски људи.** Дечански наређује повељом, да *меропси*, који *земљу* „**дрьже**“,(1) годишње ору цркви: 6 **мьти** пшенице; 2 **мьта** овса, 2 **мьта** проса; „**зьгона**“ им нема, а „**бадьбоу**“ имају. — *Сокалници* да ору: 1 **мьть** пшенице, и по један **мьть** проса, овса и винограда. Ковачи, златари, седлари, шавци, стругари и сви мајстори, да ору онолико, колико и сокалници. Сено да косе сви подједнако и т. д. Из овога се види, да су игумани под много тежим условима давали земље под кирију *нецрквеним* људма, а под много мању, *својим* подајницима. Колико ће који црквени људи радити манастиру или цркви, ктитори — краљеви или други људи, то су назначавали у самим даровним писмима, како смо то навели за све цркве и манастире, од којих се очувале повеље. С тога и није било места одређивати работне дане за црквенске људе у законику, јер је имала своју снагу сама краљева повеља, у којој је наређено колико ће ко работати манастиру. Велика кирија ударена на меропхе, који би држали манастирску земљу зато, да не би меропси бегали са краљевских меропшина на земље манастирске, где су терети били много мањи.

Зато су о црквеним људма, уметута у законик само три члана, где се излажу њине дужности без броја работних дана (чл. 33. 34. и 35). Ту се наређује, да људи црквени, који *држе села и земљу црквену*, кад би неко од њих разагнао «влахе», да се ухвати и веже, да му се одузме и земља и људи, и да се држе у тавници, доклен год се неискупе разагнани људи.

(1) Monum. Serb. 97—98.

Црквеним људма суде митрополити, епископи и игумани. Људи из једне парохије суде се код своје цркве. Ако ли су из две цркве — обе да им суде.

Црквени људи, да не иду у меропшине **„царьства“** ни на сено, ни на орање, ни на виноград, ни на једну работу ни малу ни велику. Од свију работа ослободило их је царство.

Свештенство је на збору 1354 г. задобило још два права: да се коњи не дају на изхрану у села црквена (чл. 132).

А по члану 195. цркве добију право, да све глобе изречене над црквеним људма, који се суде пред црквом и кефалиом, да иду у црквену касу. И поставе се црквени глобари, који ће исте глобе **сьбирати** и предавати цркви.

II. **Властелски отроци.** У колико је властела зло и неограничено поступала са отроцима, види се из тога, што властела као законодавац није узела у заштиту властелске отроке, и није ни чим себе ограничила у владању отроцима. Још је властела наметула и меропхима теже дужности због својих отрока:

— «Отроци и меропси, који живе у једном селу, свако плаћање, које долази, да плаћају сви заједно по главама: Како плаћу плаћају и работу работају, тако и землу да држе.» (чл. 57). Овакво је зло стање отрока било 1349 г. По допуни законика од 1354 г. кад су обухваћене закоником и грчке земље, и на **сьбору** били новозадобивени властелини, којима је цар Душан потврдио све хрисовуље византијских царева, «какве су имали пре него ли је Душан грчке земље освоио», отроци властелски постану прави робови. Српски збор успе толико, да забрани давати

их у прћију и водити с места на место као живину т. ј. они су постали привезани за земљу, па их баштинар заједно са земљом и продавао. Закон гласи (чл. 134): «И отроке, које имају властелини, да им су у баштину, и њина деца у баштину вечну да су, а отрок да се никада у прћину недава.

— «И отроке, које има властела, да их има у баштину. Ако отроке ослободи властелин или његова жена или његов син, онда да су слободни.

III. **Меропси.** — «Закон за меропхе по свој земљи: У недељи, да работају *два* дана *проњару* и да му дају годишње перперу *цареву*; и заманицом да му косе сена *један* дан и винограда *један* дан. А који немају винограда, работаће му ину работу *један* дан. И што нероих уради, то све да **стежить**, а друго ништа преко закона да се од неропха не узме.»

За тачност вршења ових работа морало се казати и ко је одговоран за неизвршење. Негледећи на рђаву страну овога закона, тумачењем, ко ће закон вршити, учињена је највећа услуга одржању задруге и моралном васпитању њених чланова, као: један одговара за све и сви за једнога. На питање: ко ће работати два дана, закон (ч. 59.) гласи овако:

— «И тко се **обрѣте** у једној кући, или братанци, или отац од синова, или ин тко *одељен хлебом* и *имањем*, ако су на једном огњишту, а други *одељен*, да *работи* као и ини мали људи. ([1])

([1]) Чл. 59. Мали људи т. ј. инокосни, незадружни. Дакле се работала свака *кућа*, а не *лице*.

— «И тко зло учини, брат или син, или **роднмь**, који су у једној кући, све да плати **господарь** (домаћин) кућни, или да даде онога, тко је зло учинио.»(1)

Кад се, и на кога се навале оволики терети, морало му се дати заштине и правице:

— «У земљи царевој није слободан ни један **„господарь“** учинити меропсима ништа преко закона, него само оно, што је цар у законику записао, то да му (мероnx) работа и дава. Учини ли **господарь** меропху какво безакоње, господин цар заповеда: слободан је сваки меропх судити се са својим господаром, или са царем или с госпођом царицом или с црквом или с царевим властелима или с ким било и није нико слободан спречити га да не иде царском суду, и судије да му суде по правди. И ако неропх сапри (2) господара, да судија царев буде јемац, те да господар плати све меропху уреченог рока. И после, није слободан онај господар никакво зло учинити меропху.» (3)

5 **Први насљедни династа** — властелин, најпре *велики жупан*, за разлику од осталих великих жупана, *по милости божијој*, *доцније краљ* и као заштитник православија на истоку и насљедник Константина Великога, *самодржавни цар српских земаља, Грка и Блгара, Поморја и западних предела.*

Писац кратке историје **„срьбскыихь цареи“**, да би оправдао и доказао *законитост* власти куће Немањине, налик на средњевековне историке Матију Париског и Матију Вестминстерског, доказује, да Немањина владалачка кућа води своје порекло од

(1) Чл. 60.

(2) Докаже да је господар учинио безакоње.

(3) Чл. 119.

цара Константина. Према томе, да би се и српска држава изравнала са осталим државама и царским династијама, најпре се српски владалац назива краљем, а доцније царем, подобно Константину Великом: Њему услед тога припада врховна,' самодржавна власт, зато се он и назове самодржац; али како је он био први династа — властелин, кога је српска властела ограничила на штету народа и државног царског суверенства, он има све атрибуте и прерогативе византијских царева, услед чега њему припада «*царина*» и сва царска права као што су: право рата или мира, право над градовима, право «на цареву перперу», право на потврђивање права и привилегија, право даривати баштине,([1]) звања, чинове и т. д. управљати т. ј. царовати у царству **книга царева да се непрѣслоуша, где приходи или къ госпожди царици или къ кралю или къ властелѡмь великїимь и малимь и вьсакомоу чловѣкоу, — никто да непрѣслоушать, що пишеть книга царева. Аще ли боудеть такова книга, що неможеть онзи сьвршити, или неимать да дасть, вь ть часъ да греде ѡпеть с книгѡмь къ цароу. да ѡповѣда цароу.**

([1]) Наслеђено имање од предака назива се: **дѣдина, отьчина**. Зато реч «баштина» не може никако да води своје порекло од речи: «**башьта**.» Не може нико никоме нешто дати у очевину и дедовину, него му даје у *баштину* т. ј. у *соиственост*. Одкуд долази ова реч? У књизи. **Ї. Первольфа**: Славяне. Ихъ взаимн... отношенія и связы." Т. I. Варшава 1886. стр. 104: «Бача или баца у карпатских славян — начальник пастухов.» Ова реч: бача долази од речи: *бачија*. У планини има сваки *своју сопствену* бачију. Од ове речи дошло је башта, па онда баштина = парче земље, које припада некоме, а други му то неоспоравају. Израз «**оу баштинꙋ и оу** *племенито*» значи да то имање буде као племенштина, која се није могла продавати или одтуђити.

— Хрисовоули цареви, що соу оучинени градовомь царевомь, що имь пише, да нѣсть волиь потворити ни господинь царь, ни инь кто. Да соу хрисовоули тврьди царьсцїи. (1)

— И вьси хрисовоули и простагме, що есть комоу сътворило царьство ми, и что вьсхощеть комоу сътворити, и тези баштинѣ да соу тврьде, яко же прьвїихъ правовѣрныихъ царь. И да соуть волни ними, или подь цръковь дати или за доушу отдати, или продати комоу любо. (2)

— И да нѣсть волиь господинь царь или краль или госпожда царица никомоу оузети баштине по силѣ, ни коупити, ни замѣнити, развѣ аще си кто самь полюби. (3)

— Книге цареве, кое се приносе прѣдь соудїе за що любо, та ихь потвара законикь царевь, що е записаль царь комоу любо книгоу, онези книге, кое потворить соудь, тези книге да възмоуть соудїе и да ихь принесоуть прѣдь цара. (4)

— И що запише господинь царь баштиноу, комоу запише село оу баштиноу, да есть логотетоу 30 **перперь за хрисовоуль, а комоу жоупоу, оть вьсакаго села по** 30 **перперь, а дїакоу за писанїе** 6 **перперь.** (5)

Сви су ови чланци законика издати после проглашења царевине, као да је цар у награду обдарио властелу, па су те наредбе цареве ушле у законик; али је било много властелина у земљама освојеним од Византије. С тога 1354 г. и уђе у законик овај члан 133: **властеле и властеличици, иже се обрѣтаю оу**

(1) **Законикь** чл. 116 и 117.
(2) Id. чл. 39.
(3) Id. 42.
(4) Id. чл. 93.
(5) Id. 114.

дрьжаве(1) **моен, срьбли и грьци, що юсть комоу дато имь прѣ дрьжаве моен оу баштиноу оу хрисовоулѣ, и дрьже до дьньсь, до сїего сьбора, те баштине да соу тврьде.** —

— „**Аще пише книгоу царь или по срьдьџоу или по любьви или по милости за некога, а она книга разора- еть законикь, не по правде и по законоу, како пише законь, соудїе тоу книгоу да невѣроують, тькмо да соуде сьврьше по правьди.**(2)

Ово су основни државни закони, које нико, па ни цар није могао газити или њима супротно радити. Из њих се најбоље види, шта је цар могао као такав радити.

Цару припадају осим „царине још ови приходи:

— „**И ако се оу жоупи жирь роди, тога жира цароу половина, а томоу властелиноу, чиа е дрьжава,** половина" (3) поред царевих планина, које припадају цару. Цару припада глоба, кад би његове „властеле и кефалије", који држе вароши и градове, метули човека у тавницу „**безь** царсве књиге", 500 перпера. Редовни приходи цареви:

— „**Доходькь царскыи** (царева *перпера)*, **сокь** (у натури), **наметь и арачь.** Сваки човек да дава: **кьбьль** жита, половина чиста, а половина **прѣпроста** воља му **перьперь динарь ми.** Рок је **томоу житу да се оусипа на митровь дьнь.** А други **рокь на рождьство христово.** *Ако ли* **сокїа властелинь** *не да на те ро-*

(1) Т. ј. у оним земљама, које су њему припале као господару.

(2) Id. чл. 184.

(3) Id. 185.

жове, властелинь ть да се свеже на царскомь двороу и да се дрьжи докле плати двоинюм. ([1])

— И ако конь липьше (царев) оу комь селоу а не боуде га село оубило ни одьгнало, нь оумрьль оть бога, да не плате ништа.

— И псаремь и соколаромь и свинщромь, коуде идоу, да нимь се ниира недае."

— Кадь умрѣ властелин, конь добьрь и оружїе да се да цароу.

— Господинь царь кьде име сына женити или крьстити, и коуде емоу дворь чинити коукю, вьсакы да повлаже маль и велик. ([2])

— И где се градь оборить или коула, да га направе граждане тога града и жоупа, що есть прѣдѣль тога града.

Од свију ових обавеза према цару, најтежи је био *провод*, од кога није био нико ослобођен. Истина, по члану законика (150) не чини се да је то био тако велики терет, али није тако.([3]) Требало је причекати, како цара, тако његову пратњу, слуге, чиновнике, а у време лова још његове соколе и соколаре, псе и псаре. Требало је то све нахранити, смешћавати, давати кола, коње, «дизати цара», а то се звало „проводь." Требало ранити коње и дават зоб и т. д. Тако је исто требало дочекивати и стране посланике. Од ове обавезе несу били изузети ни црквенски људи. ([4])

([1]) Чл. 200. 201. 202.

([2]) Чл. 149. 109.

([3]) Цара вьсакы да прати, коуде камо поиде, градь вьсакы до жоупе, и жоупа до жоупе и пакы жоупа до града.

([4]) Чл. 23: Црькамь поноса да несть, разьвѣ кьда грѣдеть камо царь, тьдазм да га дижоуть.

Уз ово, давати су на израну цареви коњи, соколи и пси, и то су коњарина, соколарина и псарина.

Двор царев био је светиња, где су сужњи налазили избавлење: „**кои чловѣкь оутече изь соужньства, сь уїнмь прїидеть на дворь царевѣ, или есть чловѣкь царевь или црьковны или властельскы, с тѣмзи да е свободнь.** (1)

— Тако исто који се **соужнь дрьжить вь дворѣ црьковномь, та оутече оу царевоу палатоу, да есть свободнь.**

При царевом двору налазе се највећи званичници царевине и придворни људи, који су управљали разним гранама управе, као и пословима дворским и доменима. Они су и склапали царев савет или царево вêће. Ове разне дужности или су старинске српске за потребу краљевине и краљевог двора, или су уведене Душаном по угледању на царски византијски двор. Званичник цареве канцеларије звао се *логотет* или ђак. Први властелин дворски звао се дворски жупан или кнез (comes palatinus). Под његовом је управом био двор. Даље иде дворски судија (2) (judex curiae); за њим долази коморник (са-

(1) Чл. 98. 99.: ....Члан се свршује овако: **а що есть ѡтбѣгль оу тоган чловѣка, комоу есть оутекль, тоѕи да есть, комоу есть оутекль.**

Речь соужнь значи заробљени или осуђени и који се држи у тавници. Иначе друкчије тумачење не би имало смисла према члану 205: **Меропьхь ако побѣгне коуде ѡть своего господара оу иноу ѕемльи или оу царевоу, где га обрѣте господарь нъговь, да га есмоудїи, и нось моу раѕьпори, и оусмьчи, да е опеть еговь, а ино нищо да моу неоуѕме.**

(2) Чл. 172. „**Кои соудїа есть оу двороу царевоу, и оучини се кое ѕло. таи соудїа да расоуди. Ако ли се обрете два парьца наиѣромь на двороу царевоу, да имь расоуди соудїа дворьскы. А**

merarius), па пехарник, (виночерпи pincerna), па онда онај, који чува благо т. ј. **казьньць**; маршал двора т. ј. коњушар, па ловац, и т. д. Чиновници, који су управљали крунским добрима звали се: **владальцима**, а управитељи области звали се: кнези, **прѣмїкирие**, **прѣстаници** и челници. Кад је цар Душан узео византијски систем, уђу у обичај грчки називи: Кефалија (на место жупана, а жупе се називљу хора); па даље иду: картофилакс, логотет, севастократор, протоспатар, кесар, деспот и т. д.

Осим ових званичника, царев је двор био школа доброг васпитања, упражњавања и спремања за ратне послове. Напоменуто је, да је Душан довео из Дубровника своме двору младиће. У двору су бивали младићи из најбољих кућа као: копљеносци, штитоносци и т. д. Поред овога у двору је била велика множина „дворјана" т. ј. људи за вршење разних послова. Сваки је био рад, да његов син или сродник неко време пробави код двора. С тога се у законику наређује:

И кто прѣда сына или брата оу дворь царевь, и оупроси га царь: єли вѣрьнь? и рече тьи: вѣроуи колико мене. Ако кое зло оучини, да платимь ю, кои самь га дао. Ако ли тако има творити, како дворе оу палате царевѣ, что сьгрѣши, да плати самь. (1)

нитко да се не призика на дворь царевь, мимо область царева соудїе, кога е поставио царь, тькмо да иде кьсаки прѣдь своега соудїю.

(1) Чл. 138. Још ћемо додати овде члан 171, из кога се види, да су *странци доводили са собом* у царев двор лопове: „властеле и властеличића, **кои идоу оу дворь царевь или грькь, или Срьбинь или немьць или инь кто любо и доведе са собою гоусара или тата, да се онаи госодарь каже** (казни) **како тать и гоусарь.**

На посљетку да наведемо, да се најстрожије казнило, ко би се усудио нешто изменити у царевом писму:

— **Аще се обрѣщеть оу тѣмь хрисовоули слово льжно прѣписано, и обрѣщоуть се словеса поткорена, и рѫкк прѣлаганѣ на нио, що нѣсть повелѣль царь, да се тези хрисовоули раздѣроу, а онзи веке да не имать баштине.** [1]

— «Отроци се суде пред својим господарима за своје **дльгове**. А за *цареве* да иду (отроци) пред судије: **за крьрь, за враждоу, за тати, за хусарѣ и за прѣемь людскыи** [2] (чл. 91).

6. **Царски градови**. — У царству се градови делили на три врсте: а) Градови *поморски*, који су плаћали, по уговору држави одсеком новчану суму на пр. град Котор плаћао је **„урѣтени дѣль“**, иначе су имали своју потпуну автономију. Изузетно стоји Дубровник, који је плаћао још великим кнежевима Травуније и Захумља по 36 дуката. С постанком српског краљевства, та сума пређе на Немању и његове потомке и нарасте годишње на 2000 перпера, у коју уђу осим оних 72 дуката и доцније суме за земље около Дубровника, за Стон и т. д. б) Градови *жупски*, и градови властелски или црквенски. Тако је **Маглиуь** припадао српској архијепископији, како се види из животописа архијепископа Данила, где се вели: «И у Магличу граду палате прекрасне сазида и остале ћелије за становање у њима оних, који су

(1) Чл. 118.

(2) Под речма: **прѣемь людскыи**, разумева се, према чл. 120 ово: »**Никто инуѣга улокѣка да непрѣемлеть, ни царь, ни царица, ни црькка, ни властелинь, ни проуѣи кто любо улокѣкь да непрѣемлеть инуѣга уловѣка безь книге цареке.** Ко преступи, да се казни као неверник.

ту живели, па туна у цркви св. Ђорђа у томе граду утврди божанствени закон, како ће се вршити свето служење и изобиљно снабде цркву божанственим књигама и свим што је за црквену употребу. ([1]) Исто је тако била црква св. Ђорђа у граду Звечану, у којој је Немања провео ноћ у очи битке пантинске. Поред овога, око свију цркава били су сазидани градови с кулама, у којима су пребивали калуђери, а на врховима планина у добрима властелским и краљевским опет су били подигнути замци с кулама. И све жупаније имале су своје градове, који су били средишта суђења и зборова. в) *Царски* градови, које су српски владари заузели од Грка на пр. Серез, Србљија, Пловдин, Струмица, Драма и т. д.

Градови су или замци за одбрану или средишта жупанија или средишта трговине. Ни један град српске државе није био без своје околине, јер је жупа «предел града», а то и значи вар-међа т. ј. међа вароши (*βαρος*) или градска међа. Градови су имали своје вишеграде, заграђа и предграђа на пр. Хоча заградска. У градовима и варошима управљали су или жупани или кнежеви или кефалије. Државна власт није дирала у њину самоуправу, негледећи на то, што су општине постале јединице управне, судске и пореске. Заједно с грађанима плаћали су дације сви жупљани, како терете државне, тако и владалачке: „**Градска ʒемлꙗ, що есть ѡколо, що се нагие и хоуси или оукраде, да плати вьсе тоʒи околина.**“ ([2])

([1]) Данило стр. 373. Mon. Serb. 439: **градь Клꙋчь и варошь Подьклꙋчь**. Значи, да је варош била свагда изван и около града. У граду су становали ратници, а у вароши мајстори: «**Ʒлатара оу жоупи да нѣсть, раʒьве оу вароши.**» Зак. 19.

([2]) Зак. чл. 108.

— **Градовомь да нѣсть приселице**, него кад ткогод дође у град, био он мали или велики, да иде стањанину, да му преда коња и **стань вьсь** на чуване. Кад пође они гост, стањанин да му преда све, што је примио на чување. Буде ли му што нестало, да му плати све то, што је «*погинуло.*»(¹)

— „**И где се градь оборить или коула, да га поправе граждане истога града и жоупа, що есть прѣдѣль тога града.**»(²)

— «Златари у градовима царским да **ковоу** динаре и ине потребе.»(³) Који би златар ово преступио да се «спали на огњу.» И „**ако се обрете златарь оу градоу, кои кове динаре безь волие цареве, да се златар протера, а град да плати глобоу, что рече царь.**"

— «Градови сви по царевој земљи, да су на **законехь** о свему, како су били у првих царева. А за суд што имају, да им суди градски владалац и црквени клир. При ли жупљанин гражданина, да га тужи градском владалцу и црквеном клиру — по закону (разуме се градском), по чему ће му се изрицати и пресуда.

По свима царским градовима цар је постављао кефалије, који су вршили администрацију. Законик о њима вели: „**Кефаліе, що соу по градовохь, да оузимають свои доходькь закономь, и да им се продавать жито и вино за динарь, що иномоу за два. Но граждании тоји да моу продава, а инь никто.**" (Чл. 54.) Путови су били предани на чување кефалијама, где су «смесне жупе», да ови чувају, да хусари кога

(¹) Id. 107.

(²) Id. 109. Град је морао давати цару «*провод.*»

(³) Чл. 108.

не убију и непокраду, а жупљани од кућа кефалији да плаћају. Још су дужни били кефалије оне људе, који на позив суда не би дошли, нагнати на покоравање суду. Како се види, кефалије су добијали управу у градовима као неку награду и «ухљебије.»

7. **Царска војска.** — У број државних «работа» спада «*војска*», од које су били ослобођени само црквенски људи. Напоменуто је, да су за време Немање сви *себри* били војска, а властела велика и мала, то је била коњица. Та војска имала је свој народњи склоп, своје старешине: десетнике, стотинаше, хиљадаше (**тисоущнике**). У главноме можемо рећи, да је војнички склоп био онај исти, какав је био и у жупанијскоме времену са потребним изменама и допунама краљевства и царства. Од када су наши краљеви почели ослобођавати од «*војске*» манастирска села, и од када је властела добивене земље почела насељавати отроцима, војни склоп измени се у толико, у колико су властелини морали изводити засебан део наоружаних људи, а краљеви и цареви, да би надокнадили онај број војника, који су ослобођавали од војске, они су узимали најамнике — странце. Тако је краљ Милутин узео Турке, а Душан је примао германце, где се спомиње као војвода Палман. Осим тога, Душан је имао своју личну гарду састављену од странаца. Заповедник је војске био сам владалац или онај, ког је цар постављао војводом. Војници су седили по градовима и замцима; чували клисуре и крајишта. Ови на крајинама, звали се краишници. Војно оружије било је: мач, копље, стрела, лук, штит, праћица, справе за обарање зидина и т. д. Коњаници су били оклоп-

ници. Имали су трубе, бубњеве. Срби су обично нападали на непријатеља четама. Заставе звали: «Стег.»

У законику се вели, над војском да заповедају «војводе» као и цар. И што они заповедају, сваки да слуша. Који не слуша, да се казни онако, као кад би „цара **прѣслоушао.**“ И судови мали и велици, који су на војсци, да им суде војводе а други нико. (¹)

— „**На воисцѣ свадѣ да нѣсть. Аще ли се свадита два, да се бїета. А ниь никто ѡть воиникь да ниь не помажеть на порьвицоу. Аще ли кто потече и поможеть на порьвицоу,** (²) да се казни тиме, да му се руке одсеку.

— Војска путујући, где падне у ком селу, она друга која за њом иде, да се незауставља у истом селу.

Како су ратници браниоци народа и државе, законик узима их у заштиту и даје им нека преимућства. Тако се у законику (чл. 50) вели: „**Кьда прїидеть властелинь с воиске вь домь, или кои любо воиникь, аще га кто позоветь на соудь, да прѣбоудеть вь домоу три недеде, потомь да гредеть на соудь.** И то велика властела позива се на суд писмом, а сви остали печатом.

Војна вештина за освајање градова уопште није била развијена, због чега видимо, да Душан дуже времена опседа Серез и др. градове. Кантакузен осваја градове издајством, а за Душана вели, да је највише градова освојио подмићивањем. У осталом,

(¹) Чл. 110 а чл. 111 каже: Ко на војсци обори цркву, за то се убије или обеси.

(²) Дозвољено било само рвање.

Душан је освојио Верију на јуриш пошто је оборио бедеме, да су преко њих могли чак прелазити коњаници.

8. **Царски рудници — новци**. — За време владавине жупанијске није било домаћих новаца. Тек са проглашењем српске краљевине отпочиње се «ковање» српских, најпре сребрних, а доцније и златних новаца. Новци су ковани налик на новце дубровачке и венедичке. На новцу је на једној страни лик христов, а на другој страни лик краљев (rex). Имамо српских сребрних и златних ([1]) новаца. Новци се звали динари (denarius) и перпери (*υπερπερος*). ([2]) У литри (libra) сребра било је 11 делова чистог сребра и 1 део смесе. Литра је тешка 288 грама. Литра се делила:

1. литра = 12 унача;
1. унач = 6 аксађа
1. аксађа = 2 полутине.

Сребро и злато вадило се из рудних брда, којима је веома богата српска краљевина и царевина. У границама српске државе има рудника где се вадило: сребро, злато, олово, мјед, жељезо, бакар, и т. д. Има рудника: хрома, живе, сумпора, угља и т. д. *Брокар*, смерајући да покрене француског краља Филипа VI Валоа на крсташки рат, да освоји византијску царевину и српску краљевину, за владе нашега краља Дечанскога, овако описује Србију: «У Србији нема утврђених градова опкољених рововима и бедемима; куће су саграђене од дрвета како краљевске, тако и осталих властелина; нигде

([1]) Гласн. XXV. Фин. Срп. Крањ. Мијатовића.
([2]) Jireček.

не сам видео куће или дворца од камена, изузимајући *латинске* приморске градове. Ова је држава изобилна у вину, житу, марви, изобилно орошавана потоцима, рекама и врелима, има доста долина, шума, равница, брегова и планина; кратко рећи: све је прекрасно тамо, нарочито у Поморију. У Србији има пет златних и пет сребрних рудника, у којима работају рудари; има рудника сребрнозлатних на разним местима. Шуме су дивотне. Ко би освојио ту земљу, задобио би најбоље сакривено благо данашњега века." За овим говори о Латинима и Арбанасима. За прве вели, да имају архијепископа у Бару и шест градова, у којима живе латински бискупи: Котор, Дуљчин, Свач, Скадар и Дивра; други имају четири града: Велики и Мали Пулат, Саву и Албан. Вели, да би могли склопити од њих 15.000 војника. Истина, он претерује кад каже, да су они и њина вера притешњени, јер латини у њиној земљи на пр. у Риму, несу дозвољавали саранити православног мртваца, а Дубровчани тако исто несу дали да може постати њиним грађанином православни, нити имати цркву у Дубровнику, али овај путник хтео је изазвати свога краља на рат противу Србије, па му и наводи некакво божем страдање латина, а у ствари, латини су живели по свима српским градовима и у њиним су рукама били сви рудници, тргови, царине и т. д. па су имали свуда своје цркве. (¹)

Најчувенији рудници српске царевине били су:

(¹) Monuments pour servir à l' histoire des provinces de Namur, de Hainaut et de Luxemburg. T. IV. Bruxelles, 1816 p. 423 до 425. Флорин. II. 34—35.

1. Сребрни рудник *кратовски*, усљед чега је озидан и подигнут град Кратово. Ту има помешане руде сребрне са златном.

2. Као златни рудник сматрао се р. Тимок «златни поток», где се добијало злато испирањем.

3. Сребрни рудник *новобрдски*, где се као и у Кратову вадила руда сребрна и златна. Ту је познати град *Новобрдо* и у његовој близини *Призренац* и *Прилепац*.

4. Копаоник је рудно место *сребра* и *жељеза*. Главна места за обрађивање руда у области Копаоника била су: Плана, Ковачи, Трепча и Шал. У тим покрајинама очувала се прича, како су латини удавили аждају у неком језеру тако, што су јој давали да се наједе вуне, па је после гредама притисли и удавили.

5. Сребрни и оловни *рудник* у области рудничке планине, где је био *мајдан*. Рудна су места у подини великог и малог Штурца. Ту се виде остаци замка.

6. Области река Крешева и Фојнице јесу знаменито рудно место за вађење руде *сребрне*, *жељезне* и *бакарне*.

7. *Самоков*, рудно место близу Врање, где се обрађивала руда најбољега жељеза.

Ово су познати, за време Немања, најбољи рудници, али је њих било много више, о чему се може сваки уверити по «рупинама или урупјама», како се обично називљу места, где су вађене руде, а тако исто и по многобројној згури, која се у подобним местима налази. Места где су руде вађене називљу се «ширине» или «рупе.» Руда се мерила «каблима», а топила у «топионицама.» Од претопљене и пречишћене руде ковали се новци у многим градовима, како

се може видети из натписа на новцима: у *Брскову*, Призрену, Новом Брду, Руднику, Сребрници, Кратову и т. д.

Над израдом новаца и плаћањем свију таксе бдили су *цариници*. Руднике обично узимали су под закуп Которани, Барани, Спљећани, Венедичани итд. Сва добит од те врсте производње ишла је у руке странцима.

Рударима били су највише Саси. Около замака, у којима је седио царев кефалија, биле су подигнуте вароши, у којима су становали мајстори. Рудари — Саси секли су гору и насељавали људе, а то је проузроковало многобројне несреће, као на пр. поплаве, упропашћење читавих предела услед навале с брда бујице и усовина. С тога државна власт предузме да томе стане на пут, услед чега изађе закон о „Сасима" (чл. 146): **„що соу Саси коуде посѣкли горѣ до сицеваго сьбора** (1354 год.) **тоу ѕемлю да имають.“**

Ако соу коемоу властелиноу бес правде оуѕели ѕемлю, да се соуде сь нимь властели ѕаконикомь царевїимь.

А оть садь напрѣдь сасинь да не сече (гору). **А що посѣче, оноу ѕемьлю да не тежи** (необрађује), **ни люди да несели.**

Ни властелинь люди да несели: тькьмо да стои поуста, да расте гора.“ ([1])

Због оваквог брижљивога чувања и неговања шума по брдима и планинама Срби су имали огромна стада стоке и вршила се природна размена производа предела брдовитих са равницама, јер су планинци снабдевали оне у равницама: сиром, лојем, кожама и т. д. а ови су њима давали: жито и остале

([1]) Чл. 147 и 106.

производе. Та размена може се и данас видети у Призрену између Горана и равничана, с тога је у ондашњим варошима бивао нарочити: «житни трг.»

Пореска система. Хиландарски «пратик» јасно казује, да је у царевини српској пореска система имала за основу плаћања данка, римски jugum или византијски зевгариат. Да су према томе биле пописне књиге, у коме селу колико има зевгара, од којих се наплаћивао земаљски данак (tributum soli). Ко није зевгар, он је плаћао данак с главе (tributum capiti). Основна јединица за плаћање данка била је земља, која се делила у три класе, тако: 20 јутара добре земље оранице (јутро има $^1/_2$ ектара) прве класе, то је био зевгариат; друге класе земље морало је бити 40 јутара да буде зевгариат, а треће 60 јутара тек је зевгариат. Земље под виноградом пет јутара чинило је један зевгариат. То се називало у нашим споменицима **мъть** или моди на пр. пет модија, три модија и т. д.

Плаћање у новцу на пр. 5 перпера и т. д. то се и звало зевгариат (*ζευγαρατίκον*), а плаћање у натури звало се *житни* данак (*σιταρκία*). Овај житни данак, који се у нашим споменицима називље *соћ*, плаћали су како *парики*, тако и *властела* и *себри*.

Когод је имао рало (*ζεὶγοσβοῶν*) плаћао је држави (краљу): 1 моди жита, 1 моди проса и 1 стамну вина.

При узимању данка узимала се у рачун земља: *ораница, виногради, вргови* и *маслинке*.

Испаше стоје одвојено, на које се ударао нарочити данак, који се зове: испаша или жировница (*εννόμιον*).

Данак по главама властела није плаћала. Грчки се звао *κεφαλιόν*, *βιωτικόν*, *χαράτζιον* (од *χάραγμα*, ([1]) = сковани новци), *харач*.

Нареза или *поданака* било је много, али ми немамо техничких назива за исте. Више се сачувало имена плаћања у натури, која стоје у свези с војском, народном вучом и ухљебијем војвода и других званичника.

Кретање војске, продовољство, становање, градозидање и т. д. Све је давано у натури напр. 10.000 Срба зидају град у Верији или где преноћи у коме селу војска, она која иде за њом, да у истом селу не сме преноћити. С тога је долазак војске био налик на непријатељски напад.

За овим долази вуча, која се зове у нас *«понос»* (*αγγαρεία*), а то је обавеза давати *подвоз*: кола, волове, коње, магарце за «понос и провод» владаоца, званичника, посланика. У ово је ишло прављење путова, мостова. Још је тежа била комора за војску која је онако грозно пострадала приликом зимњег похода код Верије.

Давата су у натури: *преноћишта и храна* свима званичницима и важним особама, и то како њима, тако и њиним слугама, пратиоцима, њиним коњима зоб, сено и т. д. Ко је имао на све ово право, он је одређивао и место. Ове су дације биле најтеже и најнепријатније. Краљеви су повељом од овога ослобођавали нека села, а то је била највећа милост за људе.

Својим «господарима» црквени људи, властелски и крунски плаћали су десетак од оваца, свиња, пчела.

([1]) Овај данак понижење је за онога, кој га плаћа.

или ако би се десило убијство, а не би се знао убилац, плаћала се «крв» (*τοῦ φόνου*). Кад се овим дацијама додаду лажни новци, тек се онда може оценити жалосно и убого стање селског становништва. Из једне литре ковало се 100 номизма, а по лажном ковању у сто номизма злата било толико, колико је по закону требало да га уђе не у 100 него у 72 номизме.

Плаћање данка, на основу пописа имања, тражило се од села и општина у одређеној суми, а сами су себри, отроци, парики и т. д. разрезивали, колико ће који платити према укупној снази једне куће. Потчињени људи били су ослобођени од државних данака, али су исте плаћали својим господарима лично и колективним.

Као што су општине биле гаранција за плаћање данка, тако су исто митрополити били гарантија, да ће плаћати данак њима подчињени духовни сталеж цркве или манастири, који царском повељом несу били од истог ослобођени. Због тога се и налазили постављени економи или протопопи при двору и у свима епископијама или манастирима и црквама.

Имена државних дација налазе се побројана у оним краљевским повељама, које ослобођавају царске манастире од плаћања тих дација, на име: велике и мале дације, понос, позоб, соколарина, псарина и т. д. Јасно излази, да је народна снага била веома обтерећена дацијама.

Тргови, градови и трговина. — У нашим споменицима налазимо, да су били «славни и велики **трьгови** у Новоме Брду **и по инѣхь велицѣхь мѣстех**» (1)

(1) Пуцић, Спом. Дубр. 138.

српске државе. Помиње се **трьгь** у Бресници(1) или **трьгь** Штипски (2) или **трьгь** у Призрену (3) или **трьгь** у Брскову (4) и т. д. У законику се вели, **„да си ходє с коуплом по ʒємли царьства ми и по градовѣхь и по трьговєхь и по властєлѣхь.“** Према овоме тргови су бивали у свима градовима, негде и изван градова. и по замцима, где су живели властелини могли су трговци носити и продавати своју трговину. У законику о трговима вели се: да није слободан никакав властелин или какав други човек трговца на силу задржати или «заграбити **коуплю,** а динаре му силом **накрьчи** (наврћи). Ко би силом растоварио или разбалавио купљу да се казни са .ф. перпера. Скрлат и «мале и велике» купље, нека трговац продаје како му «**трьгь** доноси.» Цариник није слободан задржати трговца, а тако и властелин, што ако преступе свакн да плати по 300 перпера. (5) Трговци су слободно носили своје ствари и продавали и куповали по свима трговима српске државе. (6) Тржно је место било тачно означено и «стругама» опкољено, али је било слободно с «добитком (стоком) излазити ван **трьга** на воду и за дрва и на пашу.» (7) До издања законика, на свима трговима, где се продавало месо од краљеве стоке, није се смело ничије продавати, док није било продато «краљево месо.» (8) *Није било слободно* **трь-**

(1) Mikl. Mon. Ser. 11.

(2) Id. 63. У граду Штипу.

(3) Id. 111. Још у Призрену: **трьгь прѣдь спасовѣмь днємь а дрꙋгїи прѣдь архангєловѣмь днємь.** Гласн. XV. 288.

(4) Id. 17.

(5) Закон. чл. 103. 104. 105. 106.

(6) Призренски текст. чл. 121.

(7) Пуцић. Дубр. Спом. I. 20.

(8) Mikl. Mon. Ser. 52.

жити *људским месом,*" *нити је било слободно* «**трьжити тельдню**." ([1])

На тргу је био «цариник», који је узимао закониту царину. Цариник или кнез (у жупском граду) или кефалија (у царевом граду) судили су и пресуђивали све распре и свађе на тргу.

На трговима су продавани сви земаљски производи и рукотворине, коже, мед, лој, восак, клашње, и т. д. а тако исто из туђине довежени еспапи страним трговцима — дубровчанима или венедичанима. Они су слободно увозили ту страну «куплу» у српску државу, а плаћали царину на трговима и одређеним местима. Тако се исто трговало и сољу, која се у Приморју варила у «*соловарњима.*» Ова слобода трговања и увожења стране купље са усвајањем властелом венедичког одела и луксуса била је највеће зло за економни народни развитак и напредак. Властела, нарочито она из Приморја, а и други људи, на трговима продавали су странцима своје сировине и сухо месо, а куповали скрлат, чоху венедичку, златне свите и појасе, и тиме се у толикој мери удалили од народа, а туђе обичаје усвојили, нарочито двор — византијске, а властела — талијанске, да је властела с презрењем гледала на домаће народно одело и домаће сукно и клашње; себе је рачунала за нешто више, а народ назвала од латинске речи vulgus — бугарима, који се одевали у своје бугар-кабанице, пили своју цаварику и јели из дрвених чинија, а властела опет довозила са стране вина, пила малвасију, ручавала на златним синијама и носила господско венедичко одело од кадифе и

([1]) Пуцић, 31.

чохе. Тај луксус постане необходна властелска потреба, са чега се и дају онолике привилегије странцима и њиној купљи, да би властела могла да има на руци све те луксузне ствари ради задовољавања својих потреба на штету народњег благостања. Ето зашто су, поред свију осталих повластица страни трговци добили још и ове гаранције у законику:

Купци, који долазе ноћу на «лежиште ако им не допусти владалац или господар села тога, да (облегу) преноће у селу, по закону цареву, па ако што изгуби трговац, онај господар и владалац и село све (изгубљено) да плате, што их несу пустили у село;

Ако ли се догоди коме «госту» или «трговцу» или калуђеру, да им штогод узме-хусар или **тать** или нека друга злоба, нека иду судијама или кнезима или цару, да им плате судије или кнези или цар оно изгубљено, а цар да наплати исто од кефалије и властеле, којима је предан био пут и дате страже;

И сваки „**гость и трьговьць и латининь** да иде првој стражи са свим својим имањем, што има и што носи, да га стража прати, и стража стражи предаје са свим (што има и носи). Ако ли се штогод изгуби, да им су порота добри људи, па што рекну својом душом, да су изгубили, и они поротници утврде, да им плате кефалије и страже. ([1])

Таким начином тргови су држани у свима градовима, а трговци су ишли на све тргове, и возили своје еспапе по «властели» т. ј. ишли с купљом по властелским замцима и там продавали свакојаку робу туђинску, наките, везове и т. д. У тим путовањима

([1]) Зак. чл. 161. 162. 163.

по замцима чешће су властелини или лопови пљачкали трговце или у њих куповали ствари за много мању цену, од чега су и потицале свакојаке тужбе и жалбе.

На тај начин, српска трговина није била у српским, него у страним рукама, као што су у страним рукама били рудници, а странци су били закупници царине и осталих прихода државних, што све скупа, не сведочи, да смо били «на једној висини са свима осталим сувременим народима», (1) који су на најгрознији начин експлуатирали српски народ. Због тога, у овоме, не само да за нас нема извора «велике утехе», него напротив ту је извор наше економске пропасти и народне бедности и понижења, јер док се из Србије извозиле сировине и нешто сухог меса, дотле се у Србију увозили предмети луксуса; докле су странци увозили крпе и сол, дотле су срби продавали стоку и жито, (2) те плаћали данке и намете,

(1) Како каже г. Ч. Мијатовић, Гласн. XXVI стр. 219.

(2) Страни трговци из Србије су *извозили*: *дрва* (за грађење лађи, бурали и т. д.): *луч*, *катран*; коже, лој, маст, свиње, овце, сухо месо, вуну, жито, кудељу, восак, свилу у чаурама, злато, сребро, бакар и т. д.

Увозили: *Сол*, која се продавала на четири места: у *Древима*, у *Дубровнику*; у *Котору* и код св. *Срђа на р. Бојани*. *Солила* су била на српском земљишту т. ј. где се *варила* (cô): близу Стона на р. Неретви, на Луштици, код града Бара и т. д. За овим се увозили готови еспапи на пр. *свите*, *кавади* или материје: *сандал*, *скарлат*, *чоха*, *свила*, *аксамит*, (сомот) и т. д. оружије; свакојаке ствари од жељеза, злата, сребра, бакара, олова и т. д. украси: бисер, корал, драго и скупоцено камење и т. д. Увожене су поставе: рисовина, самуровина, куновина и т. д. Поред ових ствари још су увожени еспапи за јело, као: риба, ајвар, бибер и разни зачинци и др. Увожена су вина, нарочито малвасија, урме, шећер и т. д.

а стварно несу могли ништа урадити за унутрањи народни развитак. Посљедица оваквог кућења била је општа бедност и сиромаштво. Из Србије извожено је велико благо у Венецију за набавку оружија поред извоза новаца за предмете луксуса и најпречих потреба на пр. за сол. Због многих плаћања, цена је еспапима веома скакала. Трговац је морао платити царину (кумерак = ђумрук), за овим: *тржнину*, *путнину* (спровод) и *бродарину*. (¹) Требало је платити за *место* на тргу, па *кантарину*. Краљеви — цареви после свију ових плаћања, дали су заштиту трговцима т. ј. ако им тко учини штету или што отме, да плати жупа или да изда кривца, што ако не учини, краљ — цар ће платити. Душан је укинуо средовечно право, по коме је сав еспап или имање припадало ономе владаоцу на чијој се територији разбила лађа.

Трговину су преносили у товарима на каравонима, по путовима, (²) од којих неки су ишли из јадранскога приморја Дунаву и Сави, а други су ишли из Приморја Солуну, Цариграду и у Блгарију. Напоменућемо, да су понајглавнији путови водили од Љеша, Дулчина и Бара св. Срђу и Скадру, а од Скадра на Дриваст, Пулат, Брсково, Призрен, Липљањ, Ново Брдо, Жеглигово, Сарданапор, Велбужд, Перник, Софију, Трајанова Врата, Пловдин, Чермен, Адрианопол, Цариград. Опет је други пут водио из Котора и Рисна на Плевље — Дунаву. Из Дубровника у Ниш, где се пут раздвајао на Браничево Београду или низ Тимок Видину или на Костур —

(¹) Гласн. XXVI. 208,

(²) δρόμος = друм.

Софији или на Лесковац, Врању и т. д. Солуну или у Пелагонију. Средина путова у рашкој жупанији, то је било *Трговиште* (1) из кога су водили путови на исток, југ, запад и север у све српске главне манастире и у све руднике. Из Спљета пут је водио у Босну преко Клиса, Сиња, на Лијевно, Фојницу итд.

Мере за простор: **мьть** (сада карлица?); за запремине: **кабль**, лукно и полукница; за дужину: лакат, сежањ.

Владаоци дома немањског несу имали сталне престолнице. Немања је живео или у *Раси* (у Пећској) или у Дежеви своме породичком гњезду, близу данашњег Новога Пазара, или у Раси као престолници или у Нишу. Немања је имао свој дворац за живљење у *Котору*, у Дежеви, у Раси. Његових насљедника *летња* резиденција били су *Пауни* у Косову, а сам назив показује, да је то најдивније место какво се може замислити и по изобиљу у свачему и по лепоти. Милутин је живљео у Паунима, а престолница краља Драгутина била је данашња престолница Београд или Дабрац у Срему. Дечански је живео лети у Паунима, а зими у *Скопљу*. Душан је живео у Скопљу или у Серезу. Имао је свој дивни дворац у *Прилипу*, а бавио се у Серезу или Охриду или Струмици.

Ово премештање престолнице јасно показује, да је Душан тежио да оснује сталну престолницу у Цараду. Престолница цара Уроша био је град Скопље. Живео је у летњем дворцу под Призреном у Рибнику или у Призрену. Резиденција његове матере то

(1) Трговиште, сада развалине више Новога Пазара на три сата. Град **Рась** није у области р. Расине, него је у области река које утичу у Бели Дрим.

је замак Матеја изнад данашњега Куманова. У главноме резиденција српских краљева била је у стецишту р. Велике (¹) (Вардара).

Судска власт. — Ово питање у нашој историји готово није ни додирнуто. На основу оних података које имамо, покушаћемо, ако ништа друго, оно да то питање покренемо. Из података, које из овога разлагања излази, и које ћемо у даљем расправљању навести, излази, да је у краљевини — царевини српској било двојаких судова: духовни и светски судови.

1. *Духовни судови* (*ἐκκλησιαστικά*). Епископи су судили потчињеном свештенству. Епископима суде митрополити. «Светски судови несу судили свештенству.» Духовни судови судили су о брачним парницама и богоугодним делима. На пресуду архијепископа — патриарха нема апелате.

Што је краљ — цар у сфери светској, то је архијепископ — патриарх у сфери духовној. При архијепископу — патриарху има *синод*. У Пећи у синоду члановима су бивали митрополити и нарочито назначена духовна лица носећи титуле: велики економ, велики секелари, скевофилакси, хартофилакси. Први је управљао финансијском струком архијепископије, други манастирима и т. д.

Архијепископа — патриарха бирао је *клир* (свештенство) и *народ* т. ј. државни збор, а владалац потврђивао избор.

Има тре степена духовних чинова: *епископ*, *пресвитер* и *ђакон*.

(¹) Гласн. XXVI. стр. 170. Nullus praeter imperatoris merce am in vino et oleo, quam in frumento et hordeo, omnique esca vendeatur in toto regno. У примедби под 2.

Митрополите бирао је синод архијепископије — патриаршије; а епископе синод митрополита.

Приходи епископа: 1) Приходи од манастира и непокретног манастирског имања. 2) Од посвећења (рукоположења т. ј. хиротоније). 3) Канонска дација од димова и 4) Од бракова.

Од попова су добијали епискупи: 1 златну монету; 2 сребрне; 1 овна; 6 модија јечма; 6 мера вина; 9 модија брашна и 30 кокошака.

Од села, које има 20 кућа: $1/2$ златне монете; 1 сребрну; 1 шиљеже; 4 модија јечма; 4 чабра вина; 4 модија брашна; 20 кокошака.

Од села које има 10 кућа: 5 сребрних новаца; 1 јагње; 2 модија јечма; 2 мере вина; 2 модија брашна; 10 кокошака.

После овога биће разумљив навод краља Дечанскога, који је ослободио дечанска села од свију дација, где каже: **„и ꙁапрещаю где любо се** пре(суде) **людие деүански или прѣд кралємь, или прѣдь архиєпископомь или прѣд єпископомь или ѡ доүховномх или ѡ проүихь никоє глобе да не оүꙁима краль, ни архиєпископь, ни єпископь, ни пеүати, ни роүке, ни послоүха, ни одбоѡ, нь все да є игоүманоү, а єпископоү доүховно, понеже бо кралєвьство ми освободи и откоүпи моє црькве попове од єпископа хвостьньскога** (надлежног) **Николе ꙁа үетири стотине ѡвь'ць сь агньци и ꙁа пет стотина перперь, да не имаю ꙁапрѣщениꙗ ни ѡд архиєпископа ни од єпископа моє црькве попове, ни проүии людиє, ни врьховине да не даваю, ни агнетинь, ни когаре доходка коєга соү давали.** (1)

(1) Гласник. II одељење. Књ. XII. 63 и 64.

Приходи свештенства су: бир, плата за чинодејство и род с црквене земље.

2. Светско суђење делило се на грађанско (**κοσμικά, πολιτικά**) и војно суђење (**στρατιωτικά**).

Световни судови делили се на судове *градске, жупске, селске*, на врху којих стоји *краљевски* — царски суд, и краљевске — царске судије. Краљ (цар судио је за пет највећих кривица.

Сваки је могао ићи на суд краљу или да му краљ пресуди или је апелирао на краљев суд.

Суда над судовима није било осим што се могло ићи на суд краљу — цару.

Колики су били судски окрузи, не знамо, али знамо, да је судија морао путовати по своме округу и судити на месту преступлења или парнице.

При суђењу свагда је бивала порота како у грађанским, тако и у кривичним стварма.

Ми ћемо изложити, шта се разумевало у законику под именима: *право, правица, закони, судије, порота.*

За време владе династије Немања и уједињавања српских племена издато је више законика као што су: «стари искушени закони» отаца, дедова и свију предака, од којих су најглавнији закони и обичаји: Крчана, Пољичана, Впринчана и т. д. или су разне уредбе и установе ушле у статуте далматинских самоуправних градова: Дубровника, Котора, Задра, Спљета, Трогира, Будве и т. д. Од свију ових закона најзнатнији је законик цара Душана. У свима њима једнаки су правни појмови и речи на пр. Право — криво; пра̏вда — кривда; закон, суд, дедина, отчина, свод, лице, вданије, соки и т. д. А ово доказује, да су ова српска племена дошла у ове крајеве са свима

правним обичајима или правима, јер говоре једним језиком и имају једне исте правне обичаје почињући од Истрије ћа до р. Марице. (1) Од многобројних правних обичаја, напоменућемо неке, начело којих се крије у предисторијском времену, па су неки нашли места у Душановом законику, на пр. и дандањи међу српским племенима Црне Горе очували се *соки*, која реч долази од глагола *сочити*, *насочити* и значи најпре ући у траг украденој ствари, *навести*, уходити, пронаћи, одклен се употребљавају *сокови* приликом женидбе, удадбе т. ј. Душановог законика **„наводьунн.“** Овакви исти *соки* (2) налазе се у средњем веку у Чешкој, у југозападној Русији. Или **потька** међу селима такође спада у најстарију правну установу, по којој су на дан пољубраније стављани знаци, ради управљања према томе, где су њиве, ливаде и т. д. Те знаке није било слободно кварити, нити прекорачавати. Такве су граничне знаке стављала села. У законику се одређује казна онима, који би кварили те знаке: **Потька мєждоу сельми** 50 перпера, а Власима и Арбанасима 100 перпера. Од те потке половина цару, а половина господару чије је село. (3)

(1) В. Богишић: Zdornik sadašnich pravnich običaja и južnih Slovena. I. Zagreb. 1874.

Иречек: Ист. Болгаръ. стр. 525. Опис унутрашње историје Бљгарије, то је све узето из српских извора и то је опис српског унутрашњег живота, но не бљгарског.

Богишић: Pisani Zakoni na slovenskom jugu Zagred. 1872.

(2) Перфољф: Славяне. Ихъ взаим. Отн.... стр. 174.

Наводь — inductio; **Наводьунн** — index, који укаже, покаже, уходи и јави: **ꙁа вражьдоу** (глобе) **црькви** половина а **наводьунн** половина. Mon. Ser. 99. Гласн. XV. 308.

(3) Зак. чл. 66. Потка није потра или штета нанешена усевима. како стоји у Новаковићевом издању законика стр. 54. Ово најбоље доказује чл. 65. где се говори о попаши.

У ову врсту најстарији обичаја спада: *глоба*, *јемств*[о] и *опште плаћање*, *порота*, *божији суд*, *свод* и т. д.

Пошто прегледамо општа наређења законика, изложићемо суђење.

Општа одговорност. ([1]) За неверу, за свако преступљење одговара брат за брата или отац за сина **роднмь** за родима.

Ово је она најстарија словенска установа, која је ограничена према византијском законодавству у овоме:

«Који су одељени домовима, па одељени није згрешио, тај не плаћа ништа, него плаћа онај, који је згрешио и његов дом.»

— «Кад когод умре, а има село у жупи или међу жупама, сва штета која се томе селу учини паљевином или чим другим, ономе селу да сву оштету плати *околина.*»

— «Ако зло учини брат или син или родим, који су у једној кући, све да плати кућни господар или да даде онога, ко је зло учинио.

— Ако тко запали кућу или гумно или сламу или сено коме из пизме, да се такав спали на огњу. Ненађе ли се, да га даде село. Ако га неда, да исто село плати онолико колико би платио паљач.

— Ако ткогод запали изван села гумно или сено да плати околина или да изда паљача. ([3])

Још данас у Васојевићима на дан Пољубраније забоду се од-сечене гране, које се задељу одовдо горе и тако забодена дрва зове се *потка*.

Остатак овога обичаја очувао се у нас тако, што на Ђурђев-дан побадају гране по њивама. По негде при вуху протну попрек дрво и направе крст.

([1]) Чл. 48. (2) чл. 52.

([3]) Чл 87. 88.

— У ком селу нађе се хусар или лопов, то село да се «*расие.*» (1)

— Она села, која чувају пут, да плате сву штету или хусарство или крађу или друго какво зло, које би се учинило у томе брду, пустоши. (2)

— Ако село не би дало конак трговцу, па би му се десила штета «**владальць** и село все да плати» (3)

— «Ако се нађе златар у селу, то село да се «распе» а они златар спали.» (4)

— Тако исто ако би златар у граду ковао динаре без «воље цареве», он да се спали, а град да плати глобу.» (5)

— Ако би хусар дошао из туђе земље и пошто опљени истим путем вратио се, она „**дрьжава и села**“ да плате сву оштету, кроз која је он прошао. (6) Које би село *осрамотило судију*, да се распе и опљени.

Таким начином ујемчена је општа сигурност општом одговорношћу.

б) Како су села и општине носиле општу одговорност: тако су исто уживале и опште користи:

Наши су манастири махом у брдовитим и неродним пределима. Зато су људи манастирски ослобођени од «неропштине царске, да не иду ни на сено, ни на орање, ни на виноград, ни на војску, ни на једну работу ни малу ни велику.» (7) Тако су исто „**сво-**

(1) Чл. 124.
(2) Чл. 160.
(3) Чл. 161.
(4) Чл. 181.
(5) Чл. 182.
(6) Чл. 194. и чл. 96.
(7) Чл. 35.

водне вьсе баштине од свију работа и поданак царских осим «коњарине и војске.» ([1])

— Села су била ослобођена од продавања својих производа у пола цене кефалијама. ([2]) Исто тако били ограђени и заштићени законима од злоупотреба својих господара (чл. 58) и од чиновничких злоупотреба (чл. 204).

— Како се *«плаћало и работало»* од дима (куће) закон је дао највећу заштиту задрузи, која је извор снаге економне и државне (чл. 59). Села имају своје планине, испаше, атаре и могла су ловити рибу, ловити лов и т. д. «Село са селом да пасе, куде једно село, туде и друго **разъвѣ забѣль** ([3]) **законитнхъ и ливадь да непасеть никто.»** ([4]) Тако су исто имале жупе своја жупска, општа добра, која су уживали сви жупљани — људи, који имају своју баштинску земљу и виноград и купљенице, да су **вольны оть своихь винградь и оть земьли** баштине у прћију одати или **црькви подложити.»** ([5])

У опште кад упоредимо стање и живљење нижих сталежа у српској царевини, са стањем нижих сталежа у осталим сувременим државама, њино је стање било несравњено боље и срећније према стањима у другим државама. У осталом, српска властела као и остала аристократија источна и западна тежила је, да скучи права нижих сталежа, што доказује «забрањивање себарских зборова» и уништење народњег права, да опљене и распу имање и баштину

([1]) Чл. 41.
([2]) Чл. 54.
([3]) Забран.
([4]) Чл 63.
([5]) Чл. 153.

властелина издајника земље и народа или пребеглице (чл. 154). Од времена уништења овога народњег права, у српској држави јављају се издајници и неверници према држави и владаоцу.

в). *О међама.* — Закони о међама тек онда могу бити оцењени као што заслужују, кад се опоменемо, да су српска племена заузела освојено земљиште као непокретну својину читавога племена, па је поделила онако, како се деле браћа с тим, да је то њина општа племенштина, која не подлежи продаји ни отуђењу другоме племену или ма коме другоме изван крвних потомака истога племена. Стављени знаци (умке, крстови и т. д). и памтење људско, то су она вечита сведочанства, која прелазе по наслеђству као и самаземља. Овда је у главноме могло бити спора између племена, или између села једнога истога племена. Сведочбе *добрих* људи, то су правни докази. Ради тврђе истине и да се одклони свака сумња, они су морали међом пронети земљу или бусен на глави или торбу пуну земље: «За међе селске, да даду обе стране, које споре, сведоке: једни половину, други половину (сведока) по закону, па куд рекну сведоци, тако да остане (чл. 69). Лако је било сведочити у племенима и о племенштинама, али је теже било то питање у спору између људи разних народности, или на земљишту освојеном у Романији или онде, где су биле уређене друкчије ствари. Ту је пресуђивала царска повеља. Зато се и вели у чл. 68: за међе о земљи, где се споре села једно о другим, да се суде судом светога краља, кад се је преставио. Рече ли когод: мени је (ту земљу) дао господин цар, како ју држао мој друг пре мене, па ако покаже царево

писмено, да исту држи и да тако остане, осим црквене земље. (1)

О правом суђењу. Према наређењима законика у српској царевини било је различних суђења. Наша властела духовна и световна задобијајући веће значење и више права заједно са повластицама и баштинама, ослободила је своје подајнике од свију државних терета и великих и малих работа, па је захватила у своје руке како државне приходе: тако исто изузме суђење испод надлежности државнога суда, да сама суди својим подајницима.

— «Црквени људи **о вьсакои правдѣ да соудеть се прѣдь своими митрополити и прѣдь епискони и игоумени.** Ако су оба парца једне цркве, да се суде пред својом црквом; ако ли су од две цркве, да им суде обе цркве.» (2) Да црквенски суд није судио за све предмете, види се из овога наређења законика (чл. 67): о *земли* и о *људма* црквеним, што имају с киме **соудь црькви**, ако когод изнесе царево писмено или рекне: милостника **имамь** у овој царевој књизи **и оу томзи милостникоу ништо да нѣсть, развѣ да се соуде по закоиоу црьковномь и царском, но да упросеть царь**.

Исто тако судила је световна властела *својим отроцима*.

— **Аще соу отроци, да се соудеть прѣдь своими господари како любеть за свое дьлгове. А за кръвь, враждоу, за тати, хоусарѣ, за прѣемь людьски да гредоуть прѣд цареве соудие.**« (3) Још ће им судити

(1) Чл. 141: Гдє се изнесу две књиге цареве заједно за земљу тко је држао (земљу) до овога збора, да је земља тога, а милост царска да се не потвори.

(2) Законик чл. 34.

(3) Чл. 91.

ърски суд или **„правн соудь“**: за **невѣроу** и за **аʒьбон владнчьскын.“** ([1])

Значи, да је *„прави суд“* био надлежан да суди: а убиіства, бијење, крађу, разбојништво, за примање уђега човека, за издају и насиље над властелинама, а суд *„црквени“* и *„властелски“* судио је за ступе и друге преступе.

Имамо три врсте суђења: 1) *властелски* суд — троцима; 2) *црквени* — црквенским људма и 3) *рави суд* код постављених царевих судија. То није ве. Имамо још суђење *„градско.“* ([2]) У законику (чл. 73) се вели:

— „Градови сви у земљи царевој **да соу на ʒаонехь о вьсемь,** *како су били* **оу прьвн царен.**

„А соудь что нмаю, да се соуде прѣдь владалцн радьскнмн н прѣдь црьковнымь клнрнсомь.

„Ако кто боуде нʒь жоупе прн гражданнна, да га ірн прѣдь владальцемь градьскымь н прѣдь црьковнымь ·лнрнсомь по ʒаконоу.“

И тако господари суде отроцима, игуман с каіуђерима суди црквеним људма; *„прави суд“* свима ьудма; градски владалац с клиром суди грађанима ı најпосле *дворски царев судија“*, **кон есть оу двороу іаревоу, н оучнни се кое ʒло, тан соуднꙗ да расоудн. ıко лн се обрѣте два парьца намѣромь на двороу царе- ıоу, да нмь расудн дворьскы соудїа. А нитко да се не ıрнʒнва на дворь царевь, мнмо область царева :оудне, кога е поставно царь, тькмо да нде вьсакы**

([1]) Чл. 188. **Раʒьбон владнчьскын** значи за насиље извршено ıад *властелинком.*

([2]) Дучић: Крмчија Морачка. Гласн. Срп. Уч. Др. друго одеіење. књ. VII. год. 1877. Веоград.

прѣдь своєга соудїю.“ (¹) Овај царев судија судио у онима у двору, и који се «намере» при двору; али је «право» законито суђење вршено код надлежног судије. Ово је једна од највећих гарантија правичности суђења, са чега је то ушло у законик, где се вели:

— «Судије да путују по земљи, **коудє моу ѥсть область, да огледаю и да исправлаю оубогыхь и нищихь. — Кто ѥть оу области коихь соудє, вьсакы чловѣкь да нѣсть волѣнь позьвати оу дворь царевь, или камо и онамо, тькьмо да идє вьсакы прѣдь соудїю, оу чиеи боудє области, да се расуди по законоу.“** (²)

Да су «царевe судије» судиле свима људма у држави за речена преступлења, то сведочи чл. 17? законика, јер се тамо вели: **соудїє коудє посилаю приставе и книге своє, ако кто прѣслоуша и оттера пристава, да пишоу соудїє книгоу кь кєфалїамь и властеломь, оу чиеи боудеть дрьжави они прѣслоушници, да свршe за тога власти, что пишоу соудїє. Ако ли не срьшє власти (кєфалїє и владалци), да се кажьню како прѣслоушници.“**

И тако за изступе и обичне свакодневне ситне заједевице и штете судили су династи или насљедни баштинари: властелини отроцима; црквене власти — црквеним људма, градске **кєфалиїє** и градски владалци са местним свештенством — грађанима; царев дворски судија — онима у двору или још и онима, кад се случајно оба **парьца** десила при двору и тражили да им распру пресуди. О свима овима судовима

(¹) Чл. 172.
(²) Чл. 175 и 176.

судијама, ми немамо никаквих других података. игурно су и себри на зборовима бирали судије, које у им судиле, али властелска законодавна власт унитти зборове себарске и сву ону автономију коју су мали себри и подвргне их суђењу «царем постављених судија» или «правоме суду.» О овоме «*праоме суду*» и говори законик Душанов.

Царевина је била подељена на судске «*области*», којима су била главна лица судије. Њима на услузи тајали су пристави (полиција) и «глобари» т. ј. извршиоци пресуда и решења.

«Пристави» несу смели нигде ништа предузимати ез заповести цареве или писмене наредбе судијине. Ништа друго није смео урадити, већ оно како му е у наредби налаже. Судије да «**дрьжє** такође књиге, акве су дали приставима, које су послали, да што справе по земљи, да ако би пристав преступио наредбу и нешто друго урадио, противно ономе што се наредби заповеда, или ако би преписао друкчије наредбу т. ј. изопачио је, тада ће пристав морати ћи на суд, па ако се нађе да је радио пристав онако како пише у судиној наредби, онда је пристав *невин*; нађе ли се, да су пристави друкчије „**прѣтворили соудь**“, да им се руке одсеку и «**ѥзыкь оурєжє.**» (1)

— «Сваки ће судија, који суди по земљи, записивати пресуду у књизи, коју ће држати код себе. Пресуду ће написати и дати ономе, који се „**боудє оправно** на суду.» Судије ће слати да изврше судска наређења такве приставе, који су «*добри* , *прави* и *достоверни.*» (2)

(1) Чл. 165.
(2) Чл. 166.

— «Судије, које је цар поставио судити земљи **аще пишоуть за що любо, за хоусарѣ, за тати, или за вое любо оправданїе соудьбно, та прѣслоуша книгоу соудїе царева или црьква, или властелинь или кто любо чловѣкь вь земли царевѣ, тизи вьси да се осуде, ѣко и прѣстоупници цареви.»** (чл. 128).

— **Соудие, коуде гредоу по земли царевѣ и своеи области, да нѣсть волнь вьзети окрока по силѣ, ни ино что любо, развѣ поклона, що моу кто поклони оть своего хотѣнию.** (96).

— **„Аще се кто обрѣщеть соудїю осрамотивь: аще боудеть властелинь, да моу се вьсе вьзметь, аще ли село, да се распеть и плѣнить** (чл. 97).

— **Кто се обрѣте отбивь соудина сокальника** (1) **или пристава, да се плѣни и да моу се вьсе оузмѣ що има** (чл. 94).

Овакво и оволикво осигурање судија јасно сведочи, како се узвишено схватао позив судијски. На како од злог и неваљалога судије, који врши на земљи правду божију, не може бити већега зла на свету, у законику је стављена гарантија, да ће се народу право судити:

— «Који се судије **кльноу, тьи оправе оного по законоу, и ако се по томь оправе обрѣте обличенїе истинно оу оного, кога соу оправили соудїе, да оузьме царь на тѣхь соудїахь враждоу по тисоуща перперь. А по томь да нисоу техь соудїе вѣроване, ни да се кто оть них**

(1) У Шафарика стоји «*посланика*»; али у другим издањима «**сокальника**,» Ова реч тачније одређује дужности посланика судијина и долази од глагола сочити или насочити. Ово је био судски агент, који је проналазио кривце.

ни моужи, ни жени (чл. 156) т. ј. од нечастиваца да нема порода, него да се њин род угаси. (1)

Законик налаже судијама да суде «право», по закону, а забрањује судити по «страху» или по «миту», усљед чега су изречене најстрожије казни онима, који би погазили ова наређења законика.

Кад суд не би могао какво дело према законику расправити и пресудити, дужан је судија са оба «парца» (парничара) ићи пред цара заједно са судским мњењем, које мора бити стављено, те да цар **„законьно“** исправља т. ј. да се чланци законика објасне или попуне. (2)

Судије су путовале по својим областима и на месту изрицале пресуде.

Према народњем српском живљењу, по племенима, нема сумње, да је порота била вазданиња народна установа. «*Станак велики и станак мали*» беспорни су докази тога. У наших предака није било разних инстанција суђења по актима осим наведеног случаја, где се ишло на суд цару, јер доиста не може ни имати никаквог разлога суђење по написаноме на артији, где судија не види парце, ни сведоке. У српској царевини нико и никакав суд није могао судити коме, него је свакоме могао судити само «надлежни његов» судија» или им судили селски кнези, које су они сами бирали.

Из оваквог склопа суђења и обичајнога народнога права није се могло ни замислити суђење без пороте. Порота је била, па је и у законику остала главна у сваком суђењу. Судија може знати законе,

(1) „Ни **моужи** т. ј. удаје, ни жени т. ј. ожени.

(2) Призренски текст чл. 179.

али њему недостаје главног елемента за изрицање «*праведнога суда*» т. ј. он не познаје парце, он не живи њиним животом, не креће се у њиној средини. не разуме односе парничара и све оне прилике и неприлике у којима се креће народна маса и т. д. с тога је у српским племенима порота била вазда главни основ суђења. На основу «станка малог или станка великог» или на основу «крвнога кола», са свима оним народним формама, какве су постојале у народу и унесена је порота у законик. Порота је дејствовала како у парницама грађанским, тако и у кривичним:

— „Ѿть нынѣ да есть порота и ѕа много и ѕа мало.“

„Ѕа велико дѣло да соу 24 поротьци, —

„а ѕа помьнны дльгь 12 поротьць, —

„а ѕа мало дѣло 6 поротьць.

„И тиѕи поротьци да несоу вольни оумирити никога, разкѣ да ѡправе или да окриве. (1)

„И да есть вьсака порота у цркви, и попь вь риѕахь да ихь ѕакльнеть.

„И оу пороте камо се векы (2) кльноу, и кога векы оправе, тиѕи да соу вѣровани.“ (3)

Између осталих узрока, ето зашто су судије морале путовати и на месту судити, јер кад би се узели трошкови, дангубе, крпање параца, сведока и поротника, онда излази, да су трошкови и дангуба много претежнији, него ли путовање судино.

(1) Да поротници кажу за оптуженога, да је или крив или прав т. ј. јест или није учинио неко зло дело; или: јест или није — дужан.

(2) Већина.

(3) Чл. 129.

Пошто је порота изрицала своју одлуку: јест или није, онда је судија дело подводио под члан законика и изрицао пресуду.

Деоба народа на сталеже и многи странци по варошима и рудницима, донели су сами собом и ову установу.

— **„Како есть быль закон оу дѣда царева, оу светаго крала:**

„Да соу велїнмь властеломь велїи властелѣ поротьци,

„а срѣдннмь людемь протнвоу нхь дроужнна,

„а проуїнмь нхь дрꙋжнна да соу поротьцн.“ (1)

Нема сумње да су поротници били на половину из два сталежа, ако су парци били из разних сталежа, а тако исто ово је правило имало важности за иноверце и трговце:

— **„Иновѣрьцемь и трьговцемь да соу поротьци:**

„Половина Срьблн, а половина нина дроужнна, по закону цареву“, што се иначе разумевало.

Није се ни на овоме зауставило суђење, него се у извесним приликама прибегавало суду божију, на име: ако се учини неко зло у двору властелском, па буде међу дворјанима био који «себар», закон наређује (чл. 144: **„да хватн оу котѣль.“** (чл. 142).

Два дакле случаја имају, где се дозвољава суд божи и то људма нижега стања.

Преступи и казни. — Из именованих у законику преступлења, виде се ондашњи пороци, а у казнима огледа се народње мишљење како о првима, тако и о казни:

а) Казни, које се изричу над свештенством извађене су из црквених канона. Тамо их има много

(1) Чл. 130.

више, али су у законик ушле само оне, које се м· гле десити у српскоме животу:

— Не смеду се по миту постављати митрополити епискупи и игумани. На онога, ко би кога по миту поставио, изречена је анатема и да се **иʒврьжета оба оть сана и поставникы и поставлієнникы**" (чл. 12). Ако владалац црквени узме мито «да се **раслидаеть** чл. 24). Ко **оурветь калоугиера** или црквеног човека, да плати «само седмо» (чл. 30). Ако ли владике и игумани узму мито **на своихь людехь** — да се извргну од сана; узме ли калуђер мито, да се бије и протера (чл. 196).

— Калуђер који збаци расу, да се затвори у тавницу и да се бије док је опет не обуче и не смири се (19).

б) Копање *гробника*([1]) казни се плаћањем **вражде** а поп да се распопи, који би учествовао у томе преступлењу (чл. 20).

в) *Продавање човека*. Ко би продао хришћанина православног у „**иновѣрноу вѣроу**" да му се одсече рука и језик.

г) *Псовање*. Властелин ако опсује властеличића, да плати 100 перпера.

Властеличић ако опсује властелина да плати 100 перпера и „**да се біеть стапи**" (чл. 45).

— Ако властелин или властеличић опсује себра, да плати 100 перпера. Уради ли ово себар обратно да плати сто перпера и «**да се осмоудить**» ([2]) чл. 46). — Тко опсује владику, калуђера или попа да плати 100 перпера (чл. 82).

([1]) Т. ј. вампира.

([2]) Умотају му око главе артију или смољаву крпу и запале. Г ваиста га осмуде.

д) *Отмица.* Ако властелин **възметь владикоу** (госпођу) **по силѣ, да моу се обѣ** руке одсеку и нос одреже.

— Ако то уради себар да се **обѣсить**. Ако своју другу (себарку) узме на силу, да му се обе руке одсеку и нос одреже.

е) Ако властелин не предстане по позиву на суд, да се казни са 6 волова. Из овога се види, да себри несу грешили противу овога наређења.

ж) Себру, који би купио **сьборь**, да се одсеку уши и да се осмуди подвочије.

з) *Попаша.* Ко хотимично попасе коме *виноград*, *жито* или ливаду, да се казни са 6 волова (чл. 65).

и) За рушење знакова пољубраније, 8 перпера. А учине ли то власи и арбанаси, казна је 100 перпера. (¹)

к) *Убијство.* **Кто нѣсть пришьль нахвалницомь · по силѣ, и сьтворить оубїиство**, да плати 300 перпера. **Аще ли боудеть пришьль нахвалницомь** (и убије), **да моу се обѣ роуци отсѣкоуть.** (²)

— А где се догоди убијство, онај **кои боудеть ѕарьваль кои** (заметнуо кавгу) да је крив, ако се догоди убијство.

Неједнакост казни. — Ако убије властелин себра, да плати 1000 перпера.

Ако ли себар убије властелина, да плати 300 перпера и да му се обе руке одсеку.

Ко убије владику, калуђера или попа, да се убије и обеси (чл. 83).

(¹) Чл. 66. 71. Ови су били само сточари, па су досађивали свету.

(²) Чл. 73. 74. 81.

Ко убије оца или матер или брата или своје чедо, такав убилац да се изгори на огњу. (чл. 84).

л) О **скоубѣжн.** — Ко оскуби браду властелину или добру човеку, да му се рука одсече. (чл. 85).

— Ако ли се оскубу два себра, **мѣхоскубниа** је 6 перпера. (86).

м) *Паљевина.* Ко запали кућу или гумно, или сламу или сено из пизме, да се спали на огњу. (чл. 87).

н) *Разбојнички најезд.* Који би разбојнички на кога напали, да им се све што имају узме, а њих да муче као хотимичне убилце (чл. 89. Казна је прописана у градских гранах).

о) *О уздању* т. ј, *обкладн.* — Обклада се забрањује, а ко то преступи, да плати *„само седмо."* (чл. 90).

п) *Плаћа приставу.* — Од земље 3 перпера; од села 3; од млина — 3; у жупи од сваког села по 3 перпера; од града — коња и свиту; од винограда 3 перпера; од коња један перпер; од кобиле 6 динара; од говечета 4 динара и од брава 2 динара (чл. 95).

р) Ко што нађе у царевој земљи, да неузме говорећи: вратићу. Ако тко што позна, па дохвати или узме, да плати као лопов и хусар. Ако ли нађе на војсци у туђој земљи, да доведе и донесе пред цара и војводе (102).

с) Ко насилу задржи трговца, да плати 300 перпера. (чл. 106).

— Ко прикрива лопова и хусара — ако је село, да се разсели; ако је лице, да се обеси (123. 124. 125. 126 и 127). Зато је веома страшна казна из-

речена ономе, ко би набедио село или лице, да прикрива лопова или хусара:

— Ако когод потражи судом хусара и лопова, **а не боудеть облиуенїа, да им їе оправданїе желѣзо, що є положилъ царь, да га вьзимають оу вратѣхь црьковныихь оть огня, и да га поставить на светои трапезѣ.** (чл. 127).

т) *Маџије и тровање.* Маџионик и отровник да се „**жежеть по лицу**“ и да се протера. Така иста казна изречена је и онима, који би таили маџионика и отровника (чл. 131. 9.). Одавлен је остало код нас, да вештицу прљe усијаним кукачом по челу или лицу.

ћ) *Злоупотреба власти.* — Ако властелин и властеличић, којима је цар дао земљу и градове (под управу), опљени село или град или **любо что кроме волие цареве, что моу iесть дао на сьборoу**, да му се узме „**дрьжава**“, а онај, који је пљенио, да плати све од себе и свога дома, а да се казни као пребегалац. Овако се исто казне и они, који су штогод лажно додали у повељи царевој (чл. 152. 118 и 154.).

ђ) *Забедник*, који забеди кога лажом **и ѡбезоmь** да се казни како лопов и **хусарь** (чл. 167).

ја) *Пијаница* ако заподене свађу или посече или окрвави кога, али не до смрти, **да моу се око оуzьме и роука отсеуе.** Ако ли кога задере или обућу коме скине или „**иноу срамотоу оучини**“ **а неокрьвави, да се біе** 100 по табанима, да се баци у тавницу, а за тим да се изведе из тавнице, да се опет бије и пусти (чл. 168).

је) Властеле и кефалије, који држе градове и вароши, никога не смеду затворити у тавницу без цареве заповести, што ако преступе, платиће казне цару 500 перпера (чл. 178). Тако исто и онај кто

дрьжи тьмьницоу оу царевои ѕемьли, да не прима иночега чловека без повелѣнїа царева (179).

ју). *Златар*, који би ковао динаре изван вароши или града да се **сьжеже огнемь** (чл. 181).

аа) Ако властелка учини блуд са својим отроком, да им се обоима одсеку руке и носеви. — Нађе ли се у подобној кривици пристав, да му се одсеку оба уха и језик (чл. 189. 190).

У законику Душанову дивно је била заштићена част и образ женскиње. Зато ми и налазимо женскиње са онаквим врлинама и именом као што су царица Јелена, кнегиња Милица, или мајка Краљевића Марка и т. д.

— «**Тко растлить** девојку или на силу илима каквим другим начином, таквоме да се одреже нос и да девојци даде трећину свога имања;

Ако ли је с њеном дозволом, ду је мора узети за жену — ако на то пристану њени родитељи. Нема ли имања, да му се одсече нос.» (1) Ако ли учини блуд удата женска, блудник да плати 100 перпера, а она да се казни као блудница и да је муж не прими. (2) Ако ли на силу когод учини блуд с удовицом, да плати 300 перпера и да га бију.

бб) *Травнина.* Којем властелину дође да зимује човек, да дава травнину од 100 кобила једну кобилу, од 100 оваца једну овцу с јагњетом, од 100 говеди једно говече (чл. 199).

вв) Трошкови приставски: од земље 2 перпера; од села 3; од млина 3; у жупи од сваког села 3; од града коњ и свита; од винограда 3; од коња 1

(1) Текст Ђорђевића, У Закон. С. Новаковића чл. 172. 163.
(2) Ib 160.

перпер; од кобиле 6 динара; од говечета 4 динара; од овце један динар; од брава један динар (чл. 204).

Парничење и парци. — О парничењу параца пред судом, не налазимо у законику никаквих наређења, првога законодавнога збора 1349 год. Тек у издатим допунама законодавним 1354 год. налазимо два члана, којима се наређује:

— „На соудоу, кои се соуде, парьци, кои се пре ȥа своюю прьтьую, и онаи парьць, ȥа що га при, да нѣсь волѥнь оть партїа нне реүи глаголати потворьне на онога парьца, ни ȥа невѣроу, ни ȥа ино дѣло, раȥьве да моу отпнра. Каде сьврьшн соудь, ако үто има, по томь да глаголѥ шьннмь прѣдь соудїамь царевнми, а да моу се неверοүе ннща, үто вели, докле се неисправи.

— „Парьци, кои исходе на соудь царевь, да коюю рѣүь иȥьговоре прьвоу, и те реүи да соу вѣровапе, и тымь рѣүьма да се соуди, а последнимь ницо.“ (1)

Јасно је, да су од првога збора до другога прибрани податци, који су показали, да је било врло рђавих људи, који су падали у злочинства, па да би умакли испод правде, они на место да одговарају за своја рђава дела, и да се правдају, употребљавали су каиш и бацали беду на тужиоца да је учинио «неверу» или што друго. То је приморало законодавну власт, да донесе први члан, којим се оптуженоме налаже да «*отпире*» т. ј. да се правда и да се неверује његовом забеђивању све дотлен док се неоправда, јер кад се оправдао, онда као частан човек могао је показати тужитељева преступлења, која су га може бити и навела, да набаци љагу на часна човека.

(1) Чл. 164 и 169.

Други члан врло разумно наређује, да се верује у оно, што **парьци** најпре покажу, а да не верују у оно, што би доцније смишљали. Ово је веома важно при суђењу с поротом, где нема никаквих изнудних мера на признање.

Жена се није смела позивати на суд, него муж.

Сирота која није **вка пръсти** или ([1]) одпирати да даје **парьца** који ће одпирати. Властелин се позива *пре обеда* у суд књигом, а остали људи печатом.

— «Који пак позове кривца на суд, па позвав га, сам не оде на суд, но седи дома, онај позвани ако дође на суд и одстоји време чекања по закону, а тужилац се не јави, овај је оправдан за дело због ког је позват.» ([2])

На пошедку ћемо напоменути **„сводь"**: ([3]) II ако ли тко ухвати удављено или украдено, лицем или судом узето буде, сваки о том да да̂ **„сводь."**

— Ако ли тко купи гдегод или у земљи царевој или у иној земљи, **винноу да дасть сводь.** Ако ли неда свода, да плати по закону."

Овај је чланак од 1354 г. допуна и објашњење чл. 79 од године 1349, који гласи: **„Аще кто позна-єть лицє подь чловѣкомь, а боудеть вь горѣ** (у планини **и вь поустоши, да га поведеть вь принрьвние село и за-роучи селоу, и позоветь, да га дадоу прѣдь соудїє. Що покажеть соудь да платн село тоzи."** Па и после члана 143 опет се јавила потреба за ново објашњење и практичко примењивање свода, на име: ([4])

([1]) Чл. 62.
([2]) Чл. 76.
([3]) Чл. 143, 193.
([4]) Чл. 193.

— „**И сводь коньскыи и иныихь добытькь или ін годѣ, правьда, что се гоуси или оукраде, томоу да а сводьника, да плати вьсако само седьмо. Ако ли рече: коупихь оу того земьли, да оправе доушевници оть глобе. ко ли га неоправе доушевьници, да плати зь глобомь.**"

Још ћемо напоменути, да никоме није могао судити други суд, осим његовог надлежног суда, а то била гарантија правичнога суђења. Законик овако іаси (176):

— „**Кто јесть оу области конхь соуде, вьсакы чловѣкь да нѣсть волянь позьвати оу дворь царевь, или камо онамо, тькмо да иде вьсакы прѣдь своега соудію, оу нен коуде области, да разсоуди по законоу.**"

— Што се догоди коме или *трговцу* или *госту* ли *калуђеру*, те од њих узме што гусар или разојник или нека друга злоћа, да иду судијама или незовима или цару, да им плате судије и кнезови ли цар, што изгубио. Цар ће тражити наплату истог д кефалија и властелина, којима је предан на чување пут и дане страже." ([1])

15 Забрањено женскињима лежати у црквама т. укинут је народни обичај, да женскиње међу главе а мошти светитеља и туна да заспе:

Чл. 197: „**И жене да необлежоу оу црькви, разьвѣ ѣсподынк и кралица.**

Сви ови закони износе нам у сликама ондашње тање живљења нашега народа. Напомењујемо, да златари морали становати по градовима, ковати іаре и друге потребе (180); нико није смео проти човека у туђу земљу, а како су свету били

[1]) Чл. 162.

досадили господски псари, соколари и т. д. Зак- ником је наређено, да им се ништа не даје (202.

Сујеверства, живљење, навике, обичаји. – Наша племена очувала су многе појаве предхришћан- ског времена и подвргли их и прилагодили под хри- шћанске обреде или их хришћанство забрањивало и уништавало. Како су богови прехришћански помагали својим племенима и људима преко нарочитих људи то се очувала многа сујеверства за време краљев- ства и царства као што је веровање, да имају вештице и вештци, чињарице које чине чини, вра- чаре, видари, **вльхви** или људи: *видовити, виловит- аловити* ([1]) и т. д. Све су ово људи, који стоје изнад осталих људи или који знаду да зауставе облаке, или «урекну», а нарочито женскиње знаду да натур- «*злу коб.*» ([2]) У ову врсту веровања долазе и он- значци, који погађају шта ће бити, по слезини, по костима, по звездама, по летењу тица, по плећкама кобилицама и т. д. Још се очувало веровање, да

([1]) О Немањи се приповеда, да је био *аловит*. Св. Савва н... негде крај мора на место, где се спремао ручак «цару Симеуну» (Немањи. Пекли волове, овнове, вепрове и т. д. па запита: «Ка... спремате ручак? — «цару Симеуну.» Зар ће он то све поjести — «Хоће, јер је аловит.» Тада св. Сава позове цара Симеуна шетњу по мору, на чамцу. Зађу подаље у море, кад цар Симе... одпочне захтевати, да се врате, јер је гладан. Св. Сава знао ... је, па га заваркавао и говорио: «Сад ћемо, сад ћемо.» У том ... комеша се ала у цару Симеуну; он падне на под чамца, а ала ... његових уста искочи у море. —

Кад се вратио и погледао на спремљени ручак, цар Симе... рекне: за кога је то све спремљено? За тебе. — «Ја нећу ни... друго, него само једну просфору.»

([2]) Одтален долази код Пољака назив жене — «*кобјета*» ... чињарица.

душе могу да излазе из тела и, да друге људе море или муче на спавању (на пр. мôра, ведогоња) или да се преокрећу у вукодлаке, гробнике = вампире и да пију крв људску, или да су бивали у **„навѣхь“** (т. ј. **навь** = рај), или на Врзином колу, и т. д. Овамо спадају разна вражања са реченицама и заклињањима, која су нарочито употребљавали бабуни (богумили). По њима се назвала и она села у Пелагонији између р. Вардара и Прилепа. Под утицајем тога, хришћанска, српска законодавна власт забранила је *„бабунске речи“*,(1) ископавање из земље мртвих телеса и спаљивање. (2)

Сарањивање мртваца пропраћано је задушнином (т. ј. давањем вечере за душу), уписивањем у породичке читуле или црквене поменике. Продужило се свима мртвим предцима раздавање за душу зими на „задушнице“ т. ј. свакога се име спомињало, свећа му паљена и раздаван лебац. Црквеним језиком то се звало **„правити помень“**, у дан смрти.

На место предхришћанског молења дубовима, с христијанством подобни дубови постану *„записи“*, а заведе се *„ношење крста по записима“*, или „читање на изворима“, што се и данас називље: *„Крста“* или *„Ношење крста“*, после чега долазе селска весеља. Противу ових народних обичаја чешће су предиковали хришћански свештеници као што тврде њине

(1) Закон. чл. 72: **И кто рече бабуньскоу речь, аще боудеть властелинь, да платить 100 перпера; аще ли себрь да плати 12 перьпера и да се біеть стапіемь.**

(2) Чл. 20: **„И люди, кое сь вльховьствомь иѕимають иѕ гробь, та ихь сьжижоуть, тоѕи село да платить враждоу, кое тоѕи оучинить. И аще боудеть попь на то пришль, да моу се вьѕметь поповьство.“**

предике, (1) додајући, да су називали боговима **„сльнце и мѣсьць, ѕемлю и водоу, ѕвѣри и гады,** а од камена правили Тројана, **Хрьса,** Перуна и да нарочито верују у Перуна, у виле (2) и т. д. Не само да су још поштовали небесна тела, него су им она била мерило времена, (3) година «сунчаних» и «месечних.» Топла половина године зове се **ꙗро** време (**ꙗрница**), а лето је важније од ладне зиме. Небесна тела називали су по својим појмовима на пр. Медведица, штапци, а небеске појаве разумевали према својим појмовима на пр. наши предци су говорили о помрачењима сунца и месеца: **Ѥгда погыбнеть лѹна или сльньце, кльколлаци лѹнѹ или сльньце изѣдоше.“**

Данашњи називи дана у седмици доцнијег су постања, јер се почињу од недеље: **по недельникь, втор(н)никь, срѣда, четврт(н)ак, пет-акь,** међутим код полабских словенских племена звао се четвртак «Перунов дан», а то доказује, да су и други дани називани по именима богова. Из народних умотворина јасно се види, да су Срблѣи времена Немања очували

(1) *Перфольф*, Славяне. стр. 185: **«овь же соуфнмь богомь жьреть, овь рекоу богинном нарнцаеть и треби творить, овь трѣби творить на стоуденьци дьжда искы оть него, овь кобеиї тьтнѹь смотрить. овь сьрѧтении соумьнитса, овь мѹшьмь тѧстьмь скоть твора ѹбиꙗеть....»**

(2) Id. 185: **иже число тридевѧть сестреницѣ; огиѥви молꙗтьсе ѕовѹще ѥго сварожичь; моле се и Родѹ и Роженицамь и глаголють невѣгласы и миꙗть богы и богынꙗми, и кладоуть имь требы, транеѕоу, коровай** (који се дају полажајнику) **хлѣбы, сыры, медь и рѣжоуть кокоши; жроуть бѣсомь и блатомь и кладѧзимь, поганьски вѣроуюуть вь срѧщоу — стрѣчю, ѕакыханїе — чехь, птичїи грай и дроугоую кобь и т. д.**

(3) **Врѣме** долази од глагола **врѣти.** Весна — санскрит. васанте од вас = засијати; ва̂сара — **дьнь** ...

сва старинска предхришћанска веровања, што траје и до данашњега дана. Ђурђев-дан, Илија громовник и Огњена Марија заменули су бога Перуна; св. Пантелија влада врућинама, а св. Никола заменио морскога бога. Обожавање неба прешло је у народне умотворине на пр. Сунце царује на небесима с месецом и звездама; његова је невеста Марија = Јана = Гроздана, а сестра Даница. Сунцу и месецу обраћају се у песмама, као онима, који све виде и све знају и т. д. Чак су хришћански празници прилагођени старинској вери на пр. Христово рођење — Божић, при повратку сунчаном; ([1]) бадњи-дан долази од бъдѣти (vigilia) и т. д. све су ово остатци народњег веровања у сунчано божанство.

Васкрсу, у пролеће, прилагођени су сви обреди, који казују старинско веровање, да тада природа отвара своја недра за плодове, када се приноси на Ђурђев-дан богу на жртву јагње, на чему се и оснива наш обичај, да тога дана сваки закоље јагње. Летње празнике старинске у част предхришћанских богова прилагодили су Троици, Ивањ-дану и Петрову дану, кад се бере «ивањско» (перуново) цвеће или се светкују «кресови» или се празнују «русалије.»([2]) Недеља пред Троице с тога се и зове у нашем народу русална или русалница. «Русалије» управо не

([1]) ..Бог се роди коледо...

..Мушко чедо коледо...

Коледа је или од речи коло = година или од латинске или грчке речи: Calendae, καλάνδαι....

([2]) Id. ..ῥουσαλία; лат. pascha rosarum. Реч: махије, долази од речи magae.

Реч: поганик долази од латинске речи paganus — многобожац, а грчки: ἔθνος, идолопоклоник — ἐθνικός.

означава свеца, него означава обреде, игре, светковање, весеље праћено елефтеријама (комедијама, досеткама), свирањем у гусле и певањем песама не само русалне недеље, него и на Ивандан ([1]) и т. д. На овим играма представљали су животиње на пр. кобиле, козе или играли «туре», одклен се зове маска турица (у Дубровнику). Ноћу у очи Ивањдана мушкиње и женскиње скупљали се на «игралишта». купали се (купало), скакали преко ватара, и те су ноћи «творили **блъшкенїа и плодовь блаүенїа и елика въ ть нощь скврьнаа таинства.**» То је остатак светковања сунчаног «креса.» ([2])

Разна праисторијска предања, измешана са хришћанским мислима и књижевним мудричењем, поцрпљена су из разних извора и живе дандањи у народним умотворинама под окриљем прилагођеног у вери хришћанства, а то је већином праисторијска словенска митологија.

Епска појезија цватила је за време краљевства и царства, ([3]) где се прослављала јуначка дела владара и јунака времена владе династије Немања, што се огледа у оно неколико очуваних песама о св. цару Симеуну, о св. Сави, о цару Душану ([4]) и т. д.

([1]) Перфољф: Славяне и т. д. стр. 190. «**прекаблжють ны отъ бога трүбами и скоморохы, гүсльми и русальи на игрищѣ....**» *σκώμμαρχος = ἄρχος σκωμμάτων* = мајстор смехотворења.

([2]) Id. 190: mutatio temporum, solstitium — кресати, накресати.

([3]) Жит. 95: **егда же бо и на трапезѣ прѣдьсѣдѣше тимпани и гоүсльми тако обычаи ...благородьныихъ веселише се.**

Овде се треба опоменути сведочбе Григорине, кад је путовао у Скопље краљу Дечанскоме.

([4]) Караџић Срп. Нар. Пјес. II. Ново издање — I.

Народни епос очувао је нарочито грађење цркава и манастира члановима Немањске династије. (1)

Наши краљеви и цареви у свечаним приликама носили су византијско царско одело, а у рату — венедичко убојно одело. Наша властела правила је себи одело од венедичкога скрлата, свиле, чохе, а народ је носио одело од свога домаћега клашња. Властела, која се преобукла у туђу ношњу с презрењем је гледала на народне доламе и кабанице називајући их простачким (2) или ти бугар — кабаницама.

Самодржавна је властела правила около својих господских дворова зубчате замке и куле онако исто, како су прављени замци около великих цркава и манастира ради заштите и одбране, што сведочи, да људи несу уживали сигурност. Насигурно знамо, да је Маглич био замак српске архијепископије. Около властелских замака правили су своје малене кућице отроци. Како су властелини могли ратовати једни с другима, они су рушили куће отрока свога противника, палили села, робили отроке и стоку, одводили у робство, па често продавали преко мора. Због

(1) *Гиљфердинг*: Собран. Сочин. III. стр. 108—111.
Бог. Петрановић: Срп. Нар. Пјес. I. II. III.

(2) *В. Богишић*: II. одељење Гласн. Срп. Уч. Др. књ. X: Народне Пјесме. књ. I. 1878. С расправом о „бугарштицама." У осталом, не може бити усвојено скупљачево мњење о „*бугарштици*." Види: Из Историје српске. *Чеслав* стр. 25—27. Бугарштица је пјесма, која се пева уз свирку. Српска властела Приморја усвоји римско изображење, па је с презрењем гледала на народне пјесме. Свој народ је звала vulgus = простаци. Од речи vulgus постала је бугарштица т. ј. простачка пјесма или народна пјесма. По освојењу Турцима српских земаља, у Дубровнику, *народњаци* отпочну да воле народне песме и да се на њих угледају.

тога је Душан, да би томе злу стао на пут и издао закон: ([1]) **Кто проводить дроужнега чловѣка вь тоуждоу землю, да моу га дасть самоседмога**, а тако је исто забранио, да нико ничијега човека **„да непрїиметь."** [2]

Како је властела усвојила туђу ношњу и туђе обичаје, она чак правећи или унутра у замцима или около замка баште и вртове, није их хтела звати српском речију, него је узела грчку реч перивој или Перивол. ([3]) Са доласком у државну заједницу племства грчког са српским, увуку се грчки обичаји у наш властелски сталеж и он се охужи оним истим пороцима властољубивости и саможивства, чим се одликовало грчко племство. Српска властела прими нове грчке титуле, а с титулама се увуку и све грешне тежње, да се на рачун царства узвисе, обогате и постану независни и т. д. Титуле несу властелу упитомиле и васпитале, јер је она остала онаквом каква је и била: груба, необразована, али је уз то постала грабљива и издајничка, како видимо из њеног понашања према Кантакузену и одбрани градова.

Сељаци су живели по селима на својим или туђим земљама као слободни или неслободни људи.

Историјска књижевност. — У ономе времену, кад је Немања прогнао богумиле, а спалио њину књижевност, и тежио да прикупи у једну државу све српске племенске државице у «бреговитим» пределима, већ је било написано прво историјско дело на латинскоме језику, а то је «Љетопис» попа Ду-

([1]) Законик чл. 80.

([2]) Id. чл. 120 и 121.

([3]) ...*περιβόλιον* Глас. XI. 132. 134. Гласник XIII. 373. 376. У Богишића: Нар. Пјес... Стр. 342:

«У њему су хладне воде и перивоји...

кљанина. [1] Треба знати, да је архијепископија «Горње Далмације» најпре била у Дукљи, а доцније у Бару. Под барском митрополиом биле су: Неретванска, Хумска, Травунија и Зета. Архијепископ је миропомазивао и венчавао на престо владалце: Хумске, Травунске и Зетске. Наравно да је у архијепископији вођен о томе дневник, где су била записана имена кнежева свију ових трију кнежевина. То је био главни извор заједно с књигом Методија и св. Владимира на српском језику, из ког је поп Дукљанин и саставио љетопис три српске кнежевине Приморја. За овим је додао: Као очевидац и савременик догађаје XI и прве половине XII века управо до 1162. О доласку српских племена и њином насељењу, он је црпио податке из грчких и римских писаца. На основу свију ових извора, он је описао долазак и настањење српских племена, покрштење и историју Хума, Травуније и Зете од покрштења до 1162 године. Без попа Дукљанина и Порфирогенита, наша би историја жупанијскога доба била тамна и неразумљива. Дукљански је свештеник положио темељ српској историографији. Што ова књига није имала на нашу историографију онога утицаја, какав би могла имати по својој огромној важности, то је с тога, што је била написана на латинском језику, па није могла прећи у народ, нити се одомаћити у нашим манастирима, и дати бољи правац даљем писању историје, него се изнова наша историографија отпочела **„житијима.“**

а) Поред описа радње «философа» Константина у попа дукљанског, ми имамо: **Мѣсеца Феврара въ 14 дьнь**

[1] Издање: Ивана Црнчића. 1874.

житїе и жизнь блаженнаго оучителю нашего Константина философа, прьваго наставника словеньскомоу єзыкоу“; 20 глава, са једним додатком, и: **мѣсаца априлѧ**, **ѕ** **день, памѧть и житїе блаженнаго отца нашего. и оучителѧ Меѳодїа архиепископа моравьскаго**“, у 17 глава.

Ова су житија важна за почетак наше књижевности у свези са одбраном словенске писмености **Чрьноризца Храбра**. ([1])

б) Наша историографија односчета је по угледању на грчке списе одмах по смрти и пренешењу Немањиних св. моштију у Студеницу. Његов син Сава, као архимандрит манастира Студенице и напише:

— „**О наслѣдовании светаго манастира сего** (Студенице) **прѣподобнымь отьцемь нашимь и хтиторомь господиномь Симеономь, и о житїи его, каково бысть прѣдь Богомь и чловѣки.**“ У глави првој говори Сава о оснивању манастира Студенице, напомиње државну радњу савакупитеља српских земаља, напомиње области, а у трећој и четвртој и петој говори, како је скупио државни збор, одрекао се престола, покалуђерио и отишао најпре у Студеницу. У шестој говори о себи, а у седмој о доласку калуђера Симеуна у Св. Гору. Даље описује очину радњу на Атону, смрт, чудеса и пренос његових моштију у Студеницу, додајући: Да је Немањи било 46 година кад је постао велики жупан; да је владао 37 година и покалуђерио се и „**пожи(ви) вь томь образѣ** 3 **лѣта. И вьсего живота его бысть** 87 **лѣть**. Преставио се лета

([1]) Šafarik: Pamaátky Dreveniho pisemnictvi jihoslovanův. Прво издање Шафарика 1851 и друго издање Иречка 1873. Сва ова житија, као и житија Немање која су написали његови синови: Сава и Стефан Првовенчани налазе се у овоме Шафариковом зборнику.

од створења света 6708, Фебруара [1] 13. У главном, Сава је обратио поглавито пажњу на духовну радњу свога оца и описао опширно његов монашки и приватни живот.

Најстарији Немањин син Стефан и први српски краљ, писац питања управљених архијепископу охридском Димитрију Хоматинском, [2] написао је:

— **Житиѥ и жизьнь светаго и блаженаго и прѣподобнаго отца нашего Симеона, прѣжде бывьшаго наставьника и оучителꙗ, господина же и самодрьжьца отьчьствиꙗ си вьсе срьбьскыиѥ земле и поморьскыѥ.**

Од I—XI описао је рад свога оца као великог владаоца и савакупитеља српских државица у једну државу. Од XI—XIV радњу свога оца у Св. Гори и зидање Хиландара и пренос моштију очиних у Студеницу. Даље је описао време своје владе, буну свога брата Вукана, и рат с њиме; ратовање с бугарским владалцем Борилом; побуну стрезину и рат с њиме; ратовање с деспотом епирским Михаилом и ратовање с краљем угарским Андриом, и латинским царем византијским Хенриком (XIV—XX). У овоме житију први српски краљ описао је радњу свога оца и своју сопствену довео до 1217 године.

в) Нашу [3] историју продужио инок Теодосије веома изображен и даровит писац службе св. Симеуну и св. Сави, у два житија:

[1] Стр. 14.

[2] Гласн. XXXIII. 1—37.

[3] Из житија написаних синовима Немањиним зна се, да су Немањине мошти проглашене светима и мироточивима, тако се исто зна из Дометијана и Арх. Данила, да је архијепископ Савва био проглашен свецом одмах после чудеса учињених у Трнову, и у Милешеви стављен у ћивот пред олтаром. Њима су и службе биле

— **„Житиѥ и жизнь прѣподобьнаго и светаго и светыихь отьца нашего Симеона бывьшаго Немачиѥ прьваго обьновитела срьбьскаго чоудотворьца.**

— **Житиѥ и жизнь прѣподобьнаго отьца нашего и богоносьнаго наставьника вьсеѥ срьбьскыѥ земле и по-**

написане. Ко их је писао? У рукописној књизи: «**Житїе и подвизи** Св. Саве, нема свршетка, али при крају стоји ово: »**Өеодосїе недостоини пою те, отче Симеоне**», и иду стихире. Кад се прочитају иницијали (почетна црвена слова) излази **ӨЕОДОСИѤ**. Значи, да је иuок Теодосије саставио службу св. Симеуну и светоме Сави.

Ко је написао «житије» св. Саве?

У **Miklosichá**: Monumenta Serbica, стр. 48 и 49. Каже Дометијан (под годином 1264) за краља Уроша I, да је имао велико поштовање ка светим родитељима и да је направио код Хиландара **и вь роукотворенныимь его стльпѣ живоущоу нѣкоемоу чрьньцу и прѣдрьжещоу правило духовное св. отьць живоущїихь вь светѣмь монастыри того прѣосвещеннаго прьваго Савы последниемоу оучениче Дометїану їеромонаху, Христось истинны Богь ис-прьва царьствуѥ вь вѣкы и на вѣкы и на нась прѣсветымь доухомь своимь объяви емоу житїе прѣподобнаго отьца нашего Симеона дѣтелїю светаго доуха и того светаго изволенїемь тѣмь прѣписано бысть вь светѣи Горѣ вь монастыри лавры Хиландарьскои вь стльпѣ светаго прѣображенїа спасова..... и сїа книга на благословенїе послана емоу** (краљу Урошу I) **оть светыѥ Горы вь срьбьскоую землю**“ Павле Шафарик у «Pamatky» мисли, да је Дометијан имао при руци »**житиѥ**“, које је написао први српски краљ, кад је писао Život sv. Symeona obšírně a kvetnym slohem sepsal (1264 г). Ово мњење мора потпуно пасти, кад тамо стоји, да је Дометијан „**житиѥ Св. Симеуна прѣписа**(**ль. Дометїаномь прѣписано бысть**). Није Дометијан написао **житиѥ** св. Симеуна, а није га ни написао; па није ни преписао житије, које је написао први краљ или први архијепископ; него је „**прѣписаль**“ **житиѥ** написано неким **чрьнецом** у Св. Гори.

Виделисмо да је **Өеодосиѥ** написао службу св. Симеуну. Он је написао и **житиѥ** св. Симеуна, а тако исто како службу св. Сави, тако и његово житије. Ето ово Теодосијено житије св. Симеуна и св. Саве и *преписао* је Дометијан и од «Свете Горе» послао краљу Урошу I.

морьскые архиепископа Савы. ([1]) За оба ова «житија» морамо напоменути да их је вероватно Дометијан попунио историјским фактима, јер су она у Теодосија морала бити чисто житијскога карактера, налик на житија светаца на грчкоме језику.

2) **Житие и подвизи въ поустыни съ отьцемь и особь хожденїа и оть честн чюдесь сповѣданїа иже въ светыихъ отьца нашего Савы, прьваго архїепископа и оучитела срьбьскааго, сьписано прѣподобныимь Дометїаномь їеромонахомь монастырь Хиландарь нарицаемаго.** "([2]) Према изјави Дометијана, да је **„оть честн"** споменуо и «*чудеса*», јасно се види, да су ова чудеса била написана неким другим т. ј. иноком Теодосијем.

У оба ова житија поред чудеса описана је историја владе како Првовенчанога, тако и његових синова краља Радослава и краља Владислава, поред описа живота првога српскога архијепискупа.

д) Под пером архијепискупа Данила II огледа се претварање житија у праву народну историју. Он је своје дело назвао:

— **„Житие и повѣсти богоугодьныихъ дѣяннии христолюбивыихъ краль срьбьскые и поморьскые земле, въ нихъ же прьваго прьвоначельника имь похвалныь св. отьца нашего Симеона Неманю, новааго мироточьца**

([1]) Ђ. *Даничић*: «Живот светога Симеуна и светога Саве» *прерисао* (а није како мисли Даничић *написао*) Дометијан. У Биограду. 1865.

([2]) Ђ *Даничић*: Живот светога Саве. У Биограду *1860* г.

У моме рукопису стоји овако:

Житїе и подвизи въ поустынн съ отьцемь и особь хожденїа и оть честн чюдесь сповѣданїю, иже въ светыхь отьца нашего Савы; прьваго архїепїскоупа и оучителя срьбьскааго. Сьписанно прѣподобнымь Дометїаномь їермонахомь монастыря Хиландарь нарицаемаго.

срьбьскаго и сына ѥмоу прѣосвештенаго архиѥпископа кирь Савоу, и брата семоу прѣосвештеномоу прьвовѣньчанаго краліа Стефана, и сына ѥмоу краліа Радослава и Владислава, и брата ихь благоучьстиваго и великаго краліа Оуроша и подроужие ѥго благоучьстивоую краліцоу Ѥленоу, нареченоую вь аньгельсцѣмь образѣ монахиꙗ Ѥлена, и сына ѥѥ прѣвисокаго и крѣпькаго краліа Стефана, також де нареченнаго вь аньгельсцѣмь образѣ Теоктиста монаха, и брата ѥмоу благоучьстиваго и христолюбиваго самодрьжавьнаго сь богомь вьсеѥ срьбьскыѥ и поморьскыѥ земліе господина краліа Стефана Оуроша, и сына ѥмоу прѣвисокаго и благоучьстиваго краліа Стефана Оуроша третиꙗго, и сына ѥмоу крѣпькаго и самодрьжавьнаго краліа Стефана, вьноука светаго краліа Стефана Оуроша — похвала житиꙗ и паметь прѣставлениꙗ ихь сьставлена прѣосвештенимь архиѥпископомь кирь Даниломь. (1)

Архијепискуп Данило II само је с похвалом споменуо Немању, св. Саву, и краљеве: Првовенчанога и овога синове: Радослава и Владислава. «Повести» своје почиње «житијем» краља Уроша I, па за овим долази опис живота краљице Јелене; краља Драгутина и краља Милутина. Краља Дечанског и краљевање Душаново до победе над Угрима 1335 г. Он је сам написао историју краљева до смрти краља Милутина, а даље историја Дечанског и Душанова до 1335 г. писана је његовим учеником, под надзором архијепископа Данила, што сведоче она писма и поруке које су му или писали или поручивали Дечански и Душан. Данило је пореклом властелин, обдарен великим талентима, умом и јунаштвом. Он је био су-

(1) *Ђ. Даничић:* Животи краљева и архијепископа српских. У Загребу. 1866 г.

временик краља Милутина, Драгутина, Дечанског и Душана. Зато је и описао доста опширно њина дела. а све српске владаоце до Уроша I, он је просто споменуо. Он је описао њина *«богоугодна»* дела, а «небогоугодна» или вешто муком прешао или ублажио или приписао нечастивој сили у свету. Поред описа «повести краљева», он је написао »житија» српских архијепископа после светога Саве: Арсенија, Саве II, Данила I, Јанићија, Јевстатија I, Јакова, Јевстатија II, Саве III, Никодима и своју автобиографију. Само је његов ученик додао: **„О прѣставлѥнии сего арьхиѥпископа Данила.“**

Архијепископ Данило био је најплоднији и најтрудољубивији српски историописац времена владе Немања. Доста је прочитати његову автобиографију, да се човек увери о неуморном трудољубију и радиности овога српског списатеља. На његовој надгробној плочи најприличније могу бити урезане његове сопствене речи: **кьто сьпе побѣдоу постави?“** ([1]) Архијепископ Данило II био прави србин и највећи српски патриот. Његов се патриотизам огледа како у његовом књижевном раду, тако исто и у успешном вршењу посланичких послова, јер је он помирио Драгутина и Милутина: он је сретно извршио посланство у Блгарији и у Цариграду.

3. По смрти архијепископа Данила II изврше се огромни догађаји. Краљ Душан, тако рећи, освоји готово читаву византијску империју. Пећску српску архијепископију прогласи патриаршиом, епископије — митрополијама, краљевство прогласи царством и

([1]) Стр: 374.... **И вь Мьглинѣ градѣ и тоу ѩвьствована бѣше дѣла троудовь ѥго: палате бо прѣкрасьныѥ вь немь въздвиже и проче велиѥ вь прѣбываниѥ тоу соущимь....** стр. 373.

назове се царем српским, грчким, блгарским и западних земаља. Кад му Византијска царевина није могла стати на супрот, цариградска патриаршија баци на српско царство *одлучење* и тиме доведе у забуну наше књижевнике, васпитане на грчким књигама. У колико се, дакле, већма преводила на српски језик религиозна и канонска дела грчка, у толико су већма наши књижевници подпадали утицају те књижевности, која постане тачка гледишта на суврамене догађаје. Међу књижевницима, ми не налазимо мудрих и разборитих људи, какви су били Првовенчани, св. Сава, Теодосије, Дометијан, а нарочито Данило, него се сусретамо с људма, који грчки мисле и пишу. С тога је онако бледо и кукавно описан живот првог српског патриарха Јанићија (¹) и патриарха Саве, (²) а радња Душанова тако представљена и описана, као да је то писао највећи гркоман и српски непријатељ. Код непознатога писца не види се ни српска мисао, ни српско осећање, ни српски патриотизам, ни српска државна идеја. И заиста, мртвачка грчка књижевност и канонска дисциплина толико су у писцу затупиле његову свест и његов мозак, да он само има речи, да худи Душана и цара Уроша, или тако рећи осећа у грудима неку злурадост, као да је највећи српски непријатељ, кад описује с неколико речи цара Уроша, да је мало царовао, да га нестало, а његово царство поделили и разграбили Лазар и Влкашин.

Овакво писчево злорадство не да се ни чим другим објаснити, него ли оним писчевим гркоманским уверавањем, да се Душан венчао на царство

(¹) Данило. стр. 378—379.

(²) Id. 380—381.

и патриарха поставио „не по закону ни с благословом *цариградског* патриарха **якоже подобаеть**", вели он, а ни чим не доказује ту своју погрешну мисао, него га вели, венчали на царство „безчинно" патриарх трновски, архијепископ охридски и збор српски... и постави патриарха **якоже не подобаеть.**" Јасно се види, да није било у писца српске свести и самосталног развитка, нити праве науке. Он признаје Душану како јунаштво, тако и највећу мудрост, али га окривљује баш за оно, што састављa његову величину, његову безсмртност и признање читавог српскога народа. Он га прекорева што се зацарио и што је подигао архијепископију на патриаршију.

Савременици проглашења српске краљевине и архијепископије не могу да се нахвеле и нарадују са таквим својим успесима и приносе богу најтоплије молитве благодарности, а св. Сава пали свеће за српску краљевину и земљу, на Синају, у Јерусалиму и у свима местима, и писци се поносе војничким победама, што се нарочито лепо може видети у опису битке велбуждске, описане архијепискупом Данилом, а васпитаници срби на грчким умотворинама бране грке, и нападају највећег српског владаоца што осваја земље грчке царевине, на којима живе српска племена. У осталом, неће овде бити само узрок грчко изображење, него овде имају удела противници и убилци цара Уроша и упропаститељи царства, који су за своје оправдање нашли удворице и улизице, који ће бацити кривицу не на њих, него на Душана за пропаст царевине. Са смрћу Душана, убијством Уроша и падом царевине, пропада српска државна мисао. Пропаст царства, а венчање Влкашина на „*краљевство*" и представљају писци житија Саве, Јанићија,

цара Душана и Уроша. Зато и немамо описаног «житија» ни Душана, ни цара Уроша, него имамо писца који их напао и худио за оно, што су они урадили велико и славно. [1] Наша историографија на месту успеха и развитка, претставља опадање и назадак. Ондашњи први људи и предводитељи, какав је Угљеша и Влкашин бацају кривицу на Душана, да је прекрочио границе својих отаца и границе јерархијске, а такво њино мњење по несрећи пређе и у историографију тако, да са смрћу цара Душана и његовог сина цара Уроша наша историографија посрће и губи како српску државну мисао, тако и оно узвишено гледиште, на коме стоје писци историје царевине и краљевине.

4. *Љетописи.* Наши љетописи деле се на *хронографе*, где се ређају догађаји од створења света и на *Љетописе* од Немање.

Хронографи су чисти преводи с грчког језика, у скраћенијој форми и појавили се у краљевини српској одмах после Немање заједно с преводом на словенски језик Манасије и других грчких писаца. [2]

Љетописи домаћи тек се одпочињу за време наше краљевине и прва врста љетописа свршава се «*кућом владалачке лозе Немања*» или још боље рећи, пропашћу царства, са додатком маричке погибије. Такав је љетопис копривнички, који се назива: „**Житїе и жителство краль и царей србскыихъ, кои по комь** или колико царствова." [3] Наши су љетописи постали на основу «житија», читуља (поменика и

(1) Ip. 380. 381.

(2) За углед хронографа вид: Шаф. Pamatky стр. 65—68.

(3) Pamatky Шаф. стр. 51—54.

повеља. ([1]) Из предговора овога љетописа, види се, да је писац био образован и веома начитан муж. Он почиње овако: **Понеже вь кратцѣ сложено бысть о паамети древнїихь вѣкь и скоротекоущиихь врѣменехь и лѣтѣхь и о бывшихь царехь** (туђих), **како царьтвоваше оть начела и по потопе даже и до сихь послѣдниихь врѣмень, подобно юсть вьспоменоути и о срьбскои земли, како оувѣрена** (покрштена) **бысть, кто ли начелствоваше вь нюи и вь сїа** и т. д. Тако су постали наши љетописи по угледању на грчке хронографе, а на основу материала и бележака из српске прошлости.

([1]) Id. стр. 54: **Хрисоваоуль самаго св. Савы и брата его** и т. д. или: **Хрисовоуль св. кралм баньского и св. Никодима архїепископа** и т. д. или: казивање о супрузи краља Радослава или стр. 60 извешће, да је Првовенчани узео за супругу **дьщерь кур Алеѯїа** цара и т. д.

Као историјски материал, јесу повеље великих жупана, краљева и царева. Оне су штампане у разним повременим издањима нашим и туђим на пр. у Гласницима. Најбоље је издање повеља: Miklosсhich-a Monumenta Serbica. Wiennae. 1858. За владе Немања од стр. 1—175.

STANFORD
UNIVERSITY
LIBRARIES
LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891

Stanford University Libraries
3 6105 121 192 566